



3 1761 04459 8381

BR
65
L2
1783
v. 1
c. 1
ROBA

15-

7 Fall 2008

O P E R A O M N I A
SANCTORUM PATRUM

L A T I N O R U M .

V O L U M E N V I

А И М О А Я Е Ч О
МЯГКАЙ МИХОТЗИИ
А И М О И Т А Л
Л Ч И С И Д О Ч

CÆCILII FIRMIANI
C T A N T I (I)us

OPERA OMNIA.

A D

EDITIONEM PARISIENSEM
JOANNIS BAPT. LE BRUN

E T

NICOLAI LENGLLET DU FRESNOI
A N N I 1 7 4 8
R E C U S A .



T O M U S I.

WIRCEBURGI,
In Officina Libraria STAHELIANA.

M D C C LXXXIII.

CONTINENTUR TOMO HOC I.

DEDICATIO OPERIS.

HISTORIA LITTERARIA LACTANTII.

LACTANTII LIBRI VII. DIVINARUM
INSTITUTIONUM.

24442
16/9/92

VIRO
SUMME VENERABILI
BONAVENTURÆ
ANDRES
Ss. THEOL. DOCTORI, ET LITTERARUM HUMANIORUM
IN WIRCEBURGENSIUM ACADEMIA PROFESSORI
ORDINARIO
SACRUM.

Amice optime!

D ebueram dudum jam Tuо summo jure pa-
tristicæ meæ Bibliothecæ Tibi partem ali-
quam dedicare, non tantum, quod ex lege,
quam mihi met ipse statui, inter reliquos amicos
Tuus Tibi ibidem legitimus locus sit; non tan-
tum, quod ipsam hanc Bibliothecam simul esse
quoddam promptuarium constituerim, ubi
quidquid ad meæ patriæ decus pertinet, ad fu-
turum usum ei, qui Franconiæ, quantum qui-
dem ad tempus mihi coœvum, aliquando scri-
pturus est, interim deponerem, Tuque pri-
mus sis, qui illuc humaniores litteras nativa
sua ingenuitate conspicuas introduxeris, &
liberaliorem, homini congruam pædiam in Aca-
demicam Tuam scholam, comite præsertim, &
operis Tui quasi socio, Fabio Quintiliano, inve-

xeris: imo primus inter omnes Catholicis in Germania scholis, primus inter Catholicos in Germania artium & humanitatis publicos Magistros humanioribus litteris insigne hoc beneficium præstiteris. — Beata, & chara superis patria! quæ Tui sibi decora parant, talia plerumque sunt, ut de iis sibi etiam primo ab homine Francone paratis universa Catholica Germania lætetur, ac sibi gratuletur! Versantur mihi ob oculos historia Germaniæ Schmidii, Philosophia theoretica Rœsseri, Historia philosophica, & Philosophia practica Steinacheri, uterque, ut ita dicam, Tuus, mi Andresi, Quintilianus, propria Tua pædia, Tua didascalia: hæc antea universa Germania Catholica vel non habuit, vel his nil par habuit! —

Non inquam his solum ex titulis tantum, amice optime, hanc Tibi fieri patristici cuiusdam libri dedicationem oportuerat, sed etiam, — qui quidem titulus hoc Tibi jus magis ex propinquo derivat, — quod hoc edendorum veterum Ecclesiæ Doctorum consilium Te sine fors ad aetum nunquam pervenisset. Sodalitati enim Academico-Marianæ cum praeses, staretque Tuo ex arbitrio, quemcunque velles librum, Sodalibus in solitam strenam quot annis distribuere; paucis verbis rogatus — ut est Tibi

pro-

pronus ad omne bonum juvandum animus, & prompta vocantibus in auxilium dextera, — in mea vota lubens descendisti, ac sumptuosum opus molientem redemptorem librarium, plurimum quot annis exemplarium inter Sodales Tuos distribuendorum, ac Sodalitatis ære emendorum sponsione, sicque certioris lucri facta fiducia sublevasti: quod, ut sine contradictione fieret, immortalis memoriae Princeps Adamus Fridericus ratum habuit, ac decreto suo confirmavit.

Distuli tamen prudens debitum Tibi, amice optime, diu officium, donec elegantissimum Latii veteris scriptorem Christianum, ipsius Ciceronis æmulum, ex ordine ad eum delatus, elegantissimi ingenii viro, humaniorum litterarum latinæ, grajæque Gratiæ probatissimo cultori & Professori, Tibi, mi Andresi, possem dedicare.

Præter hanc congruentiæ rationem dignam diu materiem in promptu habeo, de qua nec cum ullo alio, quam Tecum, Vir litteratissime, Musisque grajis ac latinis amicissime, nec alibi lubentius, ac loco magis oportuno confabularer, quam in proemio quodam epistolico ad scriptorem classicis Latii scriptoribus adnumeratum, nunc rursus in lucem emittendum. Il-

Iam intelligo miram sane concordiam, tot litteratissimorum hominum, & solertium librarium per diversas nostræ Germaniæ regiones disperforum, uno fere eodemque tempore in idem de recudendis in emendatiore, commodiore, faciliusque comparabili forma classicis Græciæ, Latiique scriptoribus, vel per varia media, ut puta, per translationes in vernaculam linguam adornatas, per commentarios illustrandis hisce scriptoribus destinatos, &c. &c. juvandis studiis elegantioribus, consilium conspirantium.

Hac de re Germaniæ nostræ tam gloria, bonis litteris ac culturæ humanitatis tam proficia, quantum conceperim gaudium, volui Tuum in sinum, optime amice, hic loci effundere: Cogitemus, & gaudeamus igitur, quam nunc Germaniæ juventuti facile pateant genuinæ eruditionis fontes! circumspiciamus concives nostros Francones adhuc adolescentes, adhuc pueros, multa & fedula manu nunc in scholis, nunc in domesticis studiis, nunc adeo in deambulationibus familiariter terentes, & gaudeamus!

Sed quam maxime gaudeamus, in remotissimas etiam Americæ plagas, ad Antipodes usque ex nostra Germania classicos Græciæ, Latiique scriptores advehi, & ex redundante suo penum Germaniam

maniam veteris classicæ litteraturæ divitias illuc spargere, relatum enim in publicis novellis legimus, libertatis & reipublicæ novæ Americanæ statorem Francklinum ex Bipontina officina in nascentium apud suos cum libertate scientiarum adjutorium illos veteres Authores evocasse.

Et in hac quoque nostri gaudii materia, in hoc pro augendo veteris litteraturæ classicæ studio, Germaniæ nostræ tam glorioſo, tamque utili consilio, primas aliquo modo nostræ debemus deferre Franconiæ, prius enim, me suasore, — sed suasore tantum, — Staheliana, quæ Wirceburgi est, officina, ipsa illa, quæ me quoque suasore, simul & præſide edendis Patribus suas operas dein addixit, recudendorum in forma minore portatili classicorum scriptorum conſilium ceperat, & jam executioni dederat, quam Manhemii Kleinius meus, aut Biponti Crolius & Exterus juncta opera huic negotio manum admovissent. Horum industriæ quam maxime favit Minerva, & favit fortuna. In video equidem tam felici horum successui patriæ causa, cui in hoc genere meriti præter bonæ voluntatis, & ordinis, sive facti initii gloriam vix quidquam supereſt; litterarum tamen & humanitatis gratia, ut eadem prosperitate porro succedat Bipontinum negotium, opto, & vota facio.

Locus nunc esset, & tempus, mi Andrefi,
ut meum La&tantium commendarem, quamque
omni jure optimis veteris Latii scriptoribus sit
adnumerandus, ostenderem, sicque mei consilii,
de differendo usque ad hunc scriptorem, dedi-
candæ Tibi partis cuiusdam, patristicæ meæ Bib-
liotheçæ, debito diu officio, & ex dictis quidem
causis huc differendo, constaret legitima ratio.
Tempus nunc quoque esset ac locus pro more
mihi alias Patri cuidam recens edito præfanti
consueto, de La&tantio, unde & qualis rursus
in novam lucem prodeat, differendi: sed habe-
bis interim fidem mihi de facti huic scriptori
elogii veritate spondenti, mox Biographiam ejus
subjungam, & illustrioribus testimoniiis ibi hunc
illi honorem vindicabo; ipsa dein opera si lege-
ris, nemo Te melius de classico ejus inter Litteratos
valore, statuet.

Novæ hujus editionis Oeconomiam quod
attinet, ipse jam voluminis titulus, unde eam
repetam, præ se fert, reliqua in litteraria hujus
scriptoris historia, ejus Biographiæ subjicienda
docebo.

Finiissem ergo nuncupatoriam ad Te, ami-
ce optime, epistolam, nec nisi pro Tua diu-
turna valetudine facienda vota supereffsent mihi:
sed succurrit adhuc, quod te moneam: inte-
grum

grum Tibi Laetantium nunc dedico, duobus voluminibus comprehensum: si Tuus quondam condiscipulus, contubernialis, & demum in docendis græcis latinisque litteris in eadem nostra Academia patria collega, Christophorus Specht, esset in vivis superstes, divisum cum illo — arrogantius dico? — dedicati Laetantii honorem ferres: alterum enim volumen, ejus nomini, ejus in rem litterarum, nostrasque scholas meritis, ejus in me benevolentiae celebrandis destinaveram. Sed magno vere Academiæ nostræ, quam illustratus adhuc erat, si superi annos dedissent, magno damno juvenutis patriæ, quam primis eruditionis rudimentis, & morum elegantia, sinceroque gustu rite imbutos Tibi, mi Andresi optime, pro nostræ Academiæ ordine in manus dabat, a Te beati Rœsseri disciplinæ dein tradendam: magno damno græcæ ac latinæ eruditionis, cui excolendæ, & adjuvandæ peregrinationem ad præcipua literati orbis emporia jam quasi itineri accinctus paraverat, magno inquam & tam multiplici damno idem ille nostræ Academiæ nimium fatalis annus, qui & Schmidum nobis & Rœsserum, eum quoque rapuit.

Defuncti autem Manibus inscribere alterum Laetantii volumen, & insolitum mihi visum est,

&

& fatali omni simile, vivum amicum pari cum defuncto cultu prosequi. Ne tamen viri tam bene meriti, Tibi quoque, optime amice, tam cari cineres omni monumento careant, aut memoria omnino obsolescat, hæc pauca de illo, deque mea in defunctum pietate, meæ ad Te nuncupatoriæ epistolæ, & ad Lactantium proemio tanquam in transitu, vel levi ac properanti ad alia calamo inserui. Atque nunc ad Te rursus, optime Andresi, toto animo revertor, ut que vitam adhuc sine nube ulla longam agas, fausta Tibi omnia eveniant, patriam porro nostram illustrare pergas, mihi semper bene velis, nuncupatis plurimis votis ex animo precor,

Tibi

*Wirceburgi ex Musæo
Idibus Septembribus
M DCC LXXXIII.*

addicſiſſimus
FRANCISCUS OBERTHÜR.

VITA LACTANTII.

L. Cæcilius Lactantius Firmianus, qua sit patria oriundus, conjecturis certatur. — *Firmianus* quod cognominetur, Patriam creditur Italiam habuisse, Firmium scilicet, agri Piceni ad oram maris Hadriatici, oppidum. Quod *Sicca Veneria*, quæ urbs Africæ est, litteras didicerit, Africanus potius aliis habetur, quod Italies, multo minus Romanis in more fuerit positum, Africam petere, ut ibi scientias docerentur, imo Afri potius sæpiissime in Italiam disciplinarum aut artium discendarum causa migrare sint soliti. Parentes habuit gentiles: de se enim dicit: *Epitom. cap. 48.* paulo ante finem: „*Nos, qui sumus ex gentibus.*„, de *Ira Dei* initio *cap. 2.* „*Liberati ab errore, quo implicati tenebamur, formatique ad veri Dei cultum, justitiam disceremus.*„, Arnobio Afro præceptore & Magistro est usus, quem tanta industria fuit æmulatus, testante Hieronymo *de Script. Eccle.* ut non modo æquaverit, sed vicerit etiam dicendi suavitate, & scribendi elegantia. Mature hæ ejus dotes inclaruere; adhuc enim in Arnobiana scho- la constitutus, bellum opus, & præcocis ingenii speci- men edidit *Symposium* suum: aliud tamen, ut multis videtur, ac illud, quod hoc nomine adhuc inter La- ctantiana opera vulgari solet, opus nunc deperditum. Fors haud ita post adjunxit elegans illud de *Phænice* carmen, saltem antequam Christianæ militiæ nomen daret: si tamen genuinum hoc Lactantii opus est.

Cir-

Circa annum ccxc fama jam notus hunc honorem meruit, ut a Diocletiano Augusto ex Africa Nicomediam, quam hic Imperator impense nimis ornare, urbiique Romæ coequare studebat, sit accitus, ut juventuti ludum eloquentiæ aperiret.

Forum nunquam attigit licet Rhetor: nec discipulis frequens ejus schola fuit: unde illi multum a negotiis publicis otium: ut autem tempus tereret, otiumque dulce honestaret, ad scribendum se contulit, factus interim Christianus.

Hic Lactantii ex Gentilismi superstitione ad sacra Christianorum transitus Nicomediæ contigisse videtur, atque intra temporis spatum quidem, quod ab anno Sæculi III nonagesimo quinto ad annum tertium quarti Seculi medium est: saltem antequam Diocletianus suam hoc anno in Christianos persecutionem ordiretur: hac enim durante jam contra Gentiles pro veritate Christianæ Religionis ipse scripsit, adversus quosvis ejus hostes, ac in primis contra Hieroclem Bithyniæ Præsidem, qui author & consiliarius excitandæ persecutionis fuerat, duosque libellos, quos φιλαληθεις inscripsit προς τας Χριστιανας, composuerat.

Qua ratione ipse Christianus, & toto, quo furebat decennio, Nicomediæ commoratus, persecutionem, catenas, carcerem, & mortem effugerit, non constat: forsitan non Christianum illum, sed Philosophum potius habebant.

Anno cccxvii desinente, Constantino summa rerum potito, ipse jam satis decrepitus Nicomedia in Gallias a Constantino evocatur, ut Crispi magnæ spei Princi-

Principis, jam Cæsarisi denominati juvenilem ætatem nobilioribus artibus ac scientiis informaret.

Animum semper prodidit Lactantius adeo moderatum, ut observante Eusebio in Chronico ab aulicis deliciis omnino abhoruerit, vitamque in tanta egestate duxerit, ut saepe etiam necessariis indigeret: imo & ab ambitione longissime abfuit, nobilissimum enim cum munus apud Cæsarem gereret, nusquam suis in scriptis ejus memoriam ullam edidit.

Extrema senectute e vivis abiit: Treviris forsan, ut multis videtur, quod hac in urbe diu moratus sit Crispus. De anno ipsi fatali non liquet.

S C R I P T A L A C T A N T I I GENUINA ADHUC EXTANTIA.

I. LIBRI VII DIVINARUM INSTITUTIONUM: quorum **L** *primus agit de falsa Religione*, gentilem Theologiam impugnat, & divini Numinis unitatem asserit. *Secundus originem erroris humani circa res divinas*, & fœdissimi in idolatriam lapsus causas investigat. *Tertius circa falsam Sapientiam versatur*, & vanitatem philosophiæ gentilis ostendit. *Quartus proponit veram Sapientiam*, Christianæ nempe Religionis dogmata. *Quintus tractat de Justitia*, eamque penes solos Christianos haberi demonstrat; gentiles autem pœnis & tormentis hos divexantes nefariæ crudelitatis accusat. *Sextus differit de vero Cultu*, de officio, interno mentis, & exterioro, quod in actionibus est situm; & Philosophorum *circa*

circa hanc materiam errores arguit. *Septimus* argumentum habet *Vitam æternam*, immortalitatem animæ probat, futurum vitæ statum, & extremum judicium depingit, & a rebus corporeis ac caducis ad æterna & divina objecta mentem revocat.

Quando hosce scripserit libros Lactantius, non est usque adeo certum. In varias Critici abierunt sententias. Si jam ex Bithynia absens eos Lactantius edidit, quod verba ex L. V. cap. 2. Instit. excerpta innuunt: „*Ego cum in Bithynia oratorias litteras accitus docerem, contigifsetque, ut eodem tempore Dei templum everteretur, duo extiterunt ibidem, qui jacenti veritati insultarent.*„, & alia ex L. V. cap. 11. petita: „*Vidi ego in Bithynia Præfudem: atque ex Bithynia profectus est teste Eusebio Lactantius anno cccxvii, hoc certe anno posteriores erunt hæ Institutiones.*“

Hoc Criterio semel admisso, quid de *Persecutionibus* statui debeat, quas ut, cum hocce opus scriberet, præsentes adhuc memorat Lactantius, videndum: *Diocletianam* non intelligi præter differentiam temporis — hac enim sæviente Lactantius adhuc in Bithynia morabatur — de qua mox ipse, quo de illa loquitur, modus indicat, de ea, tanquam jam præterita loquitur; si recte interpretor verba ex L. VI. cap. 17. „*Spe&tata sunt, spe&tanturque adhuc — intellige de claris istorum temporum confessoribus, quos partibus corporis ac membris mutilos fecerant persecutores, & tales adhuc scribente Institutiones Lactantio inter vivos versabantur: — per orbem terræ pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciantis nova, & inusitata tormenta excogitata sunt.*“

sunt. *Nam de mortis generibus horret animus recordari, cum immanium bestiarum ultra ipsam mortem carnificina sacerditerit.*,,

Liciniana ergo erit, de qua ut suis Institutionibus coæva loquitur, persecutio: de hac enim sola valent, quæ Lib. VI. cap. 6. legimus: „Quidam probitate ficta viam sibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa, quæ boni solent, eo quidem promptius, quod fallendi gratia faciunt: utinamque tam facile esset præstare, quam facile est simulare bonitatem! Sed ii cum esse cæperint propositi ac voti sui compotes, & summum potentiae gradum cæperint, tum vero simulatione deposita, mores suos detegunt, rapiuntque omnia, & violant, & vexant: eosque bonos — Christianos — quorum causam suscepserant, insequuntur, & gradus, per quos ascenderunt, amputant, ne quis illos contra ipsos possit imitari.,, *Hæc vere Licinii caracteri, quallem ipse Lactantius de Mort. persecut. eum pingit, apprime convenient.*

Soli Licinianæ persecutioni & hæc convenient, quæ Lib. I. Inst. cap. 1. habentur: „Malis, qui adhuc adversus justos in aliis terrarum partibus sæviunt, quanto serius, tanto vehementius idem omnipotens mereedem sceleris exsolvet.,, *Hac enim ad solam Orientalem Imperii partem restricta, Occidentales, queis Constantinus imperabat, data jam dudum & firmata pace fruebantur.*

Inde circa annum cccxx forte, aut cccxxi Institutiones suas edidisse, ex hoc Criterio altero Lactantius dicendus est, hoc enim tempore Liciniana sæviit in Oriente persecutio.

Si tamen ad illas, quas Constantino dixit, orationes attendas, Institutionibus immixtas, illam præser-tim, quæ Lib. VII. cap. 26. habet: „*Te providentia summæ divinitatis ad fastigium principale provexit, qui posse vera pietate aliorum male consulta rescindere, peccata corriger, saluti hominum paterna clementia providere, ipsos denique malos a republica submovere, quos summa pietate dejectos in manus tuas Deus tradidit, ut esset omnibus clarum, quæ sit vera majestas: Illi enim, qui ut impias religiones defenderent, cœlestis ac singularis Dei cultum tollere voluerunt, profigati jacent.*„ aut dices anno cccxxiv fuisse editas Institutiones, respicit enim Lactantius hoc loco ad victoriam Constantini de Licinio repor-tatam, secundam illam quidem, qua ille est in ordinem redactus, nondum tamen ob res novas, quas in Oriente moliebatur, morti traditus, quod fatum subiit an-no cccxxv.

Aut duplicem statues factam fuisse a Lactantio sua-rum Institutionum recensionem, unam tristibus Lici-nianæ persecutionis temporibus, anno scilicet cccxx, aut cccxxi; alteram post devictum atque redactum in ordinem Licinium, anno cccxxiv; aut demum genui-nas esse hasce ad Constantimum orationes negabis, hoc fundamento nixus, quod nec antiquiores editiones, nec melioris notæ Codices MS. eas agnoscant, ideo-que ab aliena manu fluxisse censendæ sint; ubi tamen adhuc non omnino contemnendum certamen erit sub-eundum cum multis pro sinceritate, & authentia earum ex aliis editionibus & Codicibus MS. & styli æqualitate & congruentia pugnantibus: cum quibus tamen facile transe-

transegeris admissa illa, de qua mox, duplii hujus operis recensione.

II. INSTITUTIONUM EPITOME. Hanc Hieronymi tempore jam maxima ex parte truncatam ex antiquissimo Bibliothecæ Regiæ Taurinensis Codice eruit, recensuit, & locupletiorem dedit Cl. Christoph. Math. Pfaffius, anno MDCCXII: quid præstiterit Vir iste doctissimus, ipse indicat in dissertatione præliminari § 16.

,, In LXXII capita — ait — librum distinximus, quorum priora LV haetenus lucem non viderunt. Primum Codicis nostri folium antiquitate ita detritum, discissumque est, ut major præfationis pars legi amplius nequeat. Quo non obstante, quæ deerant, supplevimus, & restituimus, atque ita restituimus, ut nullum sit dubium, quin ista Firmianus noster scripserit. Ex spatiis enim, residuisque litterarum ruderibus, licet agnitu difficillimis, fidelissime ista judicavimus.,,

Postulante Pentadio fors Lactantii germano fratre, aut ob communis fidei professionem, vel intimioris amicitiae nexum hoc nomine a Lactantio compellato quocunque demum Christiano, forsan ejusdem generis homine, atque alter hujuscem nominis, qui Constantio Imperatori intimis fuit a secretis, hæc epitome prodiit; hæc fuit forsan ratio postulantis talem epitomen Pentadii, & votis ejus obsequentis Lactantii, quod Institutionum opus tam sit varia & multiplicitate refertus doctrina, ut ad ejus lectionem vigilans ac singularis sit cura adhibenda, multi autem terreantur assiduo & acriori studio. Vere etiam Lactantius suas Institutiones ita angustioribus constrinxit terminis, ut mentes instruat, quin prolixitas pariat fastidium, aut

brevitas obscuritatem. Eandem, quam in *Institutionibus*, doctrinam etiam hic quidem tradit author, eam tamen iisdem verbis non explicat; sicut nonnulla prætermisit intacta, ita plurima, veritatis explicandæ causa, interdum adjicit. Ab editione Institutionum ad hanc earum Epitomen usque plures intercesserunt anni, ut author ipse in proœmio his verbis indicat: „Quanquam divinarum Institutionum libri, quos JAM PRIDEM ad illustrandam veritatem Religionis conscripsimus &c.

III. DE IRA DEI. Hunc se esse scripturum Lactantius præmonuerat Lib. II. *Inst.* cap. 17. „*Seponatur — inquit ibi — locus de Ira Dei, quod & uberior est materia, & opere proprio exequenda.*„ Contra Epicureos hoc libro probat, Deum summe justum ob malam hominum mentem, perpetrataque ab iis delicta imponere pœnas fontibus, sicut bene merentes promissis donat muneribus. Eum Hieronymus non pulcherrimum modo, sed & docto pariter & eloquenti sermone conscriptum judicat esse quandam Tullianorum dialogorum epitomen. Anno forsan cccxxiv prodiit.

IV. DE OPIFICIO DEI. Liber egregie scriptus durante persecutione Diocletiane, fors circa annum cccx. Eum Lactantius ad auditorem quondam suum, Demetrianum direxit, ut, quem antea in litteris nil aliud quam linguam instruentibus erudierat, ipsi non deesset honestioris rei meliorisque doctrinæ præceptor. Hic liber utut philosophiam videatur exhibere, talis tamen est, ut ex eo facile Christianus mandata cœlestia hauriat. Obscurius, quam decuit, se loquutum fate-

fatetur ipse met Lactantius, idque pro rerum ac temporis necessitate, plura & meliora editurus, si indulgentia cœlitus venerit, quæ verba videntur sœvientem indicare persecutionem: ætatem suam *Institutionibus* majorem liber ipse cap. xx. prodit, & ipse etiam libri author, qui meditari se grandius opus contra Philosophos, & de iis, quæ ad vitæ beatæ statum spectant, ibidem monet, procul dubio *Institutiones* intelligens, quarum libri priores *contra Philosophos* sunt scripti, ultimus *de vita beata* differit.

V. DE MORTIBUS PERSECUTORUM. Hunc librum, cuius post Hieronymum vix quisquam veterum meminit, ex codice Colbertino primus edidit anno MDCLXXIX ipso Codicis illustrissimo possessore Colberto jubente, Stephanus Baluzius. Sedata Diocletianea persecutione pace composita, Christianis in integrum restitutis, Lactantius hunc librum scripsit, anno, ut videtur, CCCXV. idque non solum post pugnam ad campum Serenum descriptam cap. 47. qua superatus est a Licinio Maximinus, die 1 Maji CCCXIII. Imo post edictum de restituenda Ecclesia, quod 13 Junii proponi jussit Licinius, ut habetur cap. 48. verum etiam post mortem, qua Valeria anno CCCXV multata fuerat, quod cap. 51. legitur. Ceterum pro authentia libri contra le Nourry non certandum puto, infirmum ille protulit argumentum ex Colbertini codicis inscriptione, unde non nostro Lactantio, sed nescio cui alteri Lucio Cecilio illum tribuit: inutilem ille sibi laborem sumpserat, multasque eruditorum tulerat contradictiones, & pro authentia libri ut Lactantio adscribendi, vindicias.

S C R I P T A L A C T A N T I I

G E N U I N A D E P E R D I T A.

I. **G**RAMMATICUS. II. ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΟΝ, sive carmen heroicum de suo ab Africa in Bithyniam itinere; duo forsan coæva opera, & conterranea; scripta ambo Nicomedie circa annum CCXC.

III. AD ASCLEPIADEM LIBRI II. poteris etiam epistolas compellare. Erat Asclepiadi cum nostro Lactantio consuetudo familiaris, cui etiam librum nuncupaverat *de summa Dei providentia*: inde vicem illi hisce libris reddit Lactantius. Ceterum quis qualisque hic Asclepiades fuerit, homo aut ex Asia, aut Græcia oriundus, non liquet.

IV. EPISTOLARUM AD DEMETRIANUM LIB. II. Et hæ & illæ durante Diocletiane persecutione sunt scriptæ. Hasce recuperandi spes non est ita dempta, latent enim adhuc alicubi, vindicem expectantes, qui eas e tenebroso carcere in libertatem & lucem publicam protrahat: post medium enim Seculi XVI viderat eas Hadrianus Junius in Egmondani Monasterii Bibliotheca, MS. Codicibus olim refertissima: hoc Junius refert in BATAVIÆ HISTORIA *Lugd. Bat. 1588. fol. 311.* interim jam ab anno 1573 sublati erant hi duo libri, quos Junio Abbas hujusce Monasterii tunc ostenderat.

V. EPISTOLARUM AD SEVERUM LIB. II. Severus hic Hispanus erat, atque unus ex majoribus Aquilii Severi, ut Hieronymus censet.

VI. AD PROBUM EPISTOLARUM LIB. IV. Nomen hoc non Asiaticum, sed vel Romanum est, vel forte Galli-

Gallicum: ad eum enim, teste Hieronymo *in proœmio Lib. II. in epist. ad Gal.* in gratiam & laudem Gallicæ gentis multa præclara scribit Lactantius hisce in epist. Sed levis hæc tantum conjectura est.

Scriptæ videntur esse & hæc ad Probum, & illæ ad Severum epistolæ a Lactantio jam in Galliis commorante, hæc quidem ob conjecturam ex epistolarum themate petitam; illæ, quod Nicomedienses Bithynosque inter & Hispanos nihil, multum vero Galliam inter & Hispaniam erat negotii.

SCRIPTA LACTANTII DUBIA.

I. **S**YMPHOSIUM. Laetantium olim adolescentulum in scholis Africæ aliquem hujus nominis libellum scripsisse, indubium est: id dubio subjacet, sitne illa Epigrammatum farrago, opus vere juvenile, nec Laetantii ingenio, quale illud saltem postea innotuit, omnino dignum, genuinum nostri scriptoris opus. Diu enim Laetantianum Symposium ab eruditis deperditum credebatur, quod modo ut tale habemus, *olim Symposio* cuidam tributum ex J. Alberti Fabricii Bibl. lat. suppl. legimus. Christophorus August. Heumanus sæpius illud edidit, ac tanquam verum Laetantii monumentum primus defendit, hoc titulo: „*Sympodium, sive Epigrammata tristicha anigmatica, quæ vero suo authori post longissimi temporis decursum reddidit, a librariorum mendis ope Codicum MS. repurgavit, suisque & Jo.*

*Castalionis, Casp. Barthii, Frid. Besselii aliorumque notis
illustravit Christ. Aug. Heumannus, cuius & adjuncta est
dissertatiuncula contra Nicol. Nourrimum, librum de MOR-
TIBUS PERSECUT. Laetantio abjudicantem. Itemque Sym-
bola critica ad Laetantium. Hannov. 1722. 8.,*

II. CARMEN DE PHOENICE. Elegans hercle, & Laetantio dignum, scriptum, si ipsius est, ab eo nondum Christiano, circa annum CCLXXX, ad maturiorem tamen jam ætatem adulto. Nicolaus Heinsius, Petrus Lambeccius, pluresque alii doctissimi viri, genuinum id esse opus Lactantii volunt, fide præsertim multorum Codicum MS. At Barthius Venantio Fortunato id tribuit, & Theodulo Sirmonduſ.

O P E R A L A C T A N T I O F A L S O A D S C R I P T A.

I. CARMEN DE PASCHA. Jam anno 1570 monuerat Michael Thomasius in *Antwerpensi sua editione Lactantii in notis*, Carmen hoc non esse Lactantii, sed Venantii Honorii Clementiani Fortunati, Presbyteri Italici, postea Piëtaviensis Episcopi, qui Seculo vi floruerat. Ad fidem MS. Codicis Vaticani ita judicat Thomasius, in quo leguntur poemata hujus Venantii.

II. CARMEN DE PASSIONE DOMINI. Ignotum plane authorem hoc habet, at non Lactantium.

SUMMARIA CRISIS IN SCRIPTA LACTANTII.

Authorem vere philosophum, eloquentem, & elegantem scripta Lactantii produnt, omniumque eruditorum consensus probat. Stilo quam maxime commendatur. Nusquam ejus turget, raro assurgit oratio, sed cum lenitate quadam æquabiliter profluit, non tamen sine nervis & viribus: tam est accurata, tam fortis, ut nulla sit aptior ad persuadendum, sed sine judiciali asperitate, & sine sententiarum forensium aculeis. Puro studet eloquio, perspicuo, atque eleganti, sequiturque hanc Ciceronis ipsius normam: „*pacatiorem Philosophorum rationem esse, Oratorum vero pugnaciorem.*„ In vocum dispositione tantam sectatur suavitatem, ut apud quoscunque etiam eloquio potentes, — ut interim unum, in exemplum, citem Hieronymum — Ciceron Christianus audire mereatur. Imo Lactantii nomen volunt eum a lacteo sui sermonis eloquio accipisse. Interim habet verba quædam peregrina, quæ vel sunt sui, quo vixit Seculi, vel Africanæ terræ redolent solum. Grave etiam huic Authori reddunt testimonium tot recensiones operum ejus, quod pauci alii scriptores poterunt ostentare: has proxime enumerabo.

Orthodoxiam tamen Lactantii quod attinet, id certum est, non esse omnino puram castamque, ut legi inoffenso ab omnibus pede possint omnia ejus scripta. Ultra æquum vero de hoc scriptore sensit male Antonius Raudensis ex Ordine Minorum Seculi xv Theo-

logus, de quo *Wadingus in Lib. Scriptorum Ord. Min.* quasi ejus libri hæresibus & impietate sint undique referti, propterea a multis castigatus.

Nimium etiam excrevit Josephi Isæi censura, qua in Lactantio reprehenduntur propositiones nonaginta quatuor, quarum tamen quædam, ipso teste Isæo, sunt benigno sensu interpretandæ: moderatum theologum produnt Joannis Mariæ Basichelli annotationes censoriae: modestissime de nostro censuit Hieronymus, dum epist. ad Paulinum scribit: „*Utinam — Lactantius — tam nostra confirmare potuisset, quam facile aliena destruxit:,, gentilium scilicet errores.*

In specie Manichæismus, Arianismus, Macedonianismus, & Millenarismus communiter Lactantio objiciuntur. Nullus autem meliori jure inter hosce errores, quam *Millenarismus*: nemo enim difficitur, in sententiam Millenariorum descendisse Lactantium, deceptum cum multis viris cetera doctis & apprime Catholiceis. Errorem autem hunc ex perperam intellecto *Apocalypseos* capite xx ortum studiose comprobare nititur Lactantius tum ex versibus Virgilianis, tum ex libris Sibyllinis, qui medio secundo Seculo exarati creduntur, quique apud ipsum, atque alios scriptores Ecclesiasticos plurimum poterant.

Manichæismi perperam inculpatur Lactantius, licet quædam hujus notæ dogmata in quibusdam MS. Codicibus, & editis etiam legantur. Ea enim vix reperies in vetustis exemplaribus, aut saltem, quod in margine quorundam sint adscripta, velut extranea & pigrina habebis. Nec absolvitur tantum silentio continuo

nuo Veterum, Hieronymi præsertim & Augustini, sed etiam ipsa assutarum talium impietatum natura & indeole, non enim perturbant modo scriptoris sermonem, verum etiam ejus doctrinæ plane sunt contraria.

Nec cum *Arianis* in explicanda Verbi diuini generatione erravit Lactantius, minus tamen theologicē locutus est: philosophorum loquendi modis utitur, quod interdum evenit iis autoribus, qui ante Nicænum scripsierunt Concilium, quo non doctrina tantum Catholica dilucidius & planius, quam antehac explicata est, verum etiam voces doctrinæ Christianæ maxime consonæ formatæ sunt, & constitutæ. Ceterum verba, quæ in cap. 9. Lib. II. Instit. alias leguntur, & a me inter varietates lectionum reponentur, Lactantii non sunt, nec enim in antiquis leguntur exemplaribus, nec illis convenit cum doctrina Lactantii, qui Verbum Dei filium ante secula fuisse genitum pronuntiat, & in universum doctrinam Catholicam, qualē eam reperias in Patribus Antenic: atque in probatis illorum temporum scriptoribus Ecclesiasticis, multis verbis prædicat: ut exemplū adducam: nunquid scriptoris apprime Catholicī, & minime Ariani verba sunt ista excerpta ex Lib. IV. Inst. cap. 29. ab initio:
„Cum dicimus Deum Patrem, & Deum Filium, non diversum dicimus, nec utrumque secernimus, quia nec pater sine filio esse potest, nec filius a patre secerni. Cum igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utrique mens, unus spiritus, UNA SUBSTANTIA est. . . & filius ac pater, qui unanimes incolunt mundum, Deus unus, quia & unus est“

est tanquam duo, & duo tanquam unus, &c., Talia Ariana commata sunt forsan ideo intrusa Laetantio, ut nomine viri, qui tum ob singularem facundiam, tum ob variam, multiplicemque eruditionem conciliaverat sibi apud omnes autoritatem, aliquod pondus Ariano errori accederet.

Macedoniani erroris nullum quidem extat vestigium in Laetantianis libris, Hieronymus tamen epist. ad Pamphach. ait Laetantium „errore Judaico in libris suis, maxime in epistolis ad Demetrianum, negare substantiam Spiritus S., Excusat tamen Laetantium Hieronymus, „errasse per imperitiam Scripturarum.„

Puto me lectoribus, iis præsertim, in quorum potissimum gratiam hæc paratur editio Patrum, studii scilicet Patristici, & theologici in universum tironibus utilem fakturum, si, ut specimen hic aliquod suppeditem, quo videant, quali labore & studio in libris Patrum antiquorum debeant versari, Synthesin doctrinæ Laetantianæ hic repræsentem ex Servati Galai editione.

„**Q**uoniam plus operæ in falsis refutandis, quam in veris confirmandis posuit Laetantius, ideo pauca fidei nostræ capita plene ab eo sunt exposita: pleraque tantum attigit, plurima non intellexit. Ex iis, quæ plenius aliquanto ab eo sunt declarata, est doctrina,

De Religione Christiana.

De Deo in generè.

De Providentia.

De vero Dei cultu interiore.

Reli-

RELIGIONIS Christianæ partes, adjuncta & effecta præclare persecutus est. Partes duas esse statuit Religionis, agnitionem Dei & cultum, *lib. 3. cap. 29. lib. 4. cap. 4.* &c. Adjuncta Religionis Scriptura sacra comprehensæ hæc explicat: veritatem, perspicuitatem, antiquitatem, simplicitatem. Veram esse Religionem Christianam ex eo probat, quod Prophetarum vaticinia fuerint impleta: quod Prophetæ fallere non potuerint, *lib. 1. cap. 4.* Quod Apostoli non tantum profide mortem subierint, sed etiam morituros esse se & scierint, & prædixerint, *lib. 5. cap. 3.* Quod Christiani non errent in vitæ suæ actibus omnibus, unde probabile sit, eos nec in ipsa summa, hoc est, in Religione errare, *lib. 5. cap. 9.* Quod Christianorum numerus in ipsa persecutione augeatur: quod iidem dilacerentur variis tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices invictam teneant patientiam, unde & vulgus colligat, nec consensum tam multorum, nec perseverantiam morientium vanam esse, nec ipsam patientiam sine Deo tantos cruciatus posse perfere, *lib. 5. cap. 13. &c. 22.*

Perspicuitatem Religionis scriptæ afferit, *lib. 6. cap. 21.* Num igitur, inquit, Deus & mentis, & vocis, & linguae artifex diserte loqui non potest? Imo vero summa providentia carere fuco voluit ea, quæ divina sunt, ut omnes intelligerent, quæ ipse omnibus loquebatur.

Antiquitatem Scripturæ sive Religionis nostræ elicet ex Prophetarum æstatibus, *lib. 4. cap. 5.* ubi antiquiores, inquit, etiam Græcis scriptoribus Prophetæ repe-

reperiuntur. Errorem igitur suum sentiant, qui sacraam Scripturam coarguere nituntur tanquam novam & recens fictam; ignorantes, ex quo fonte sanctæ Religionis origo manaverit.

Simplicitate Scripturæ docet multos offendit, *lib. 5. cap. 1.* sed injuria. Nec enim decebat aliter, quam nudo & breviter eam tradi, ut cum Deus ad hominem loqueretur, non argumentis assereret suas voces, tanquam fides ei non haberetur; sed loqueretur quasi rerum omnium maximus judex; ejus est non argumentari, sed pronuntiare verum, *lib. 3. cap. 1.*

Effecta Religionis Christianæ quæ quantaque sint, pulchre explicat, *lib. 3. cap. 25.* Da mihi, inquit, virum, qui sit iracundus, maledicus, effrænatus: paucissimis Dei verbis tam placidum, quam ovem reddam. Da cupidum, avarum, tenacem: jam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam suam plenis manibus largientem. Da timidum doloris ac mortis: jam crues, & ignes, & taurum contemnet. Da libidinosum, adulterum, ganeonem: jam sobrium, castum, continentem videbis. Da crudelem & sanguinis appetentem: jam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da injustum, insipientem, peccatorem: continuo & æquus, & justus, & innocens erit.

Postremo de intelligentia Religionis Christianæ præclara ejus vox est: Homo per se ipsum pervenire ad hanc scientiam non potest, nisi doceatur a Deo, *lib. 2. cap. 3.*

De DEO satis pure docuit, nempe quid sit, qualis sit, & quod unus sit. Deus illi est æterna mens ex omni

omni parte perfectæ consummatæque virtutis, lib. 1.
 cap. 4. Idemque æternus, & humanis sensibus incom-
 prehensibilis; sic enim scribit, lib. 2. cap. 9. Sólus Deus
 est, qui factus non est; & idcirco destruere alia po-
 test, ipse destrui non potest: permanebit semper in
 eo, quod fuit, quia non est aliunde generatus, nec
 ortus, nec nativitas ejus ex aliqua re pendet, quæ il-
 lum mutata dissolvat. Ex se ipso est; & ideo talis est,
 qualem se esse voluit, impassibilis, immutabilis, in-
 corruptus, æternus. Et lib. 2. cap. 5. Dei principium,
 quoniam non potest comprehendendi, ne quæri quidem
 debet. Satis est homini ad plenam perfectamque pru-
 dentiam, si Deum esse intelligat, cuius intelligentiæ
 vis & summa hæc est, ut suspiciat & honorificet
 communem parentem generis humani, & rerum
 mirabilium fabricatorem. Porro esse Deum unum, eru-
 dite probat lib. 1. a cap. 3. usque ad 8. Argumenta vi-
 deantur in Analysis.

Hujus Dei filium Christum hinc inde profitetur,
 quem & Deum & hominem esse, lib. 4. cap. 13. confir-
 mat. Hujus consilio & opere usum in fabricatione
 mundi Deum, lib. 4. cap. 6. Hunc $\lambdaογον$ rectius dici a
 Græcis, quam verbum a Latinis, lib. 4. cap. 9. Hunc
 cum voce ac sono ex Dei ore processisse, ejusdem lib.
 cap. 8. scribit auctor. Epitheta Christo hæc tribuit:
 nominat eum legatum, & nuntium, & sacerdotem
 summi Patris, lib. 4. cap. 25. & 29 opificem rerum,
 vocem & sapientiam Dei, sanctum & incorruptibilem
 spiritum, lib. 4. cap. 6. & 9. primum & maximum fi-
 lium, quo consiliatore & artifice Pater usus sit in re-
 rum creatione, lib. 2. cap. 8.

Con-

Conciliat etiam apparentem contradictionem in Religione nostra, qua unum quidem Deum profitemur, & tamen non patrem solum, sed & filium Deum dicimus. Cum dicimus, inquit *lib. 4. cap. 29.* Deum patrem & filium, non diversum dicimus, nec utrumque secernimus, quia nec pater sine filio esse potest, nec filius a patre secerni, siquidem nec pater sine filio nuncupari, nec filius potest sine patre generari. Cum igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utriusque mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi exuberans fons est, hic tanquam defluens ex eo rivus; ille tanquam sol, hic quasi radius a sole porrectus, qui quoniam summ-o patri & fidelis, & carus est, non separatur, sicut nec rivus a fonte, nec radius a sole; quia & aqua fontis in rivo est, & solis lumen in radio. Et paulo post exemplo hoc illustrat: Cum quis habet filium, quem unice diligit, qui tamen sit in domo & manu patris, licet ei nomen Domini, potestatemque concedat, civili tamen jure & domus una, & unus Dominus nominatur. Ita hic mundus una Dei domus est, & filius ac pater, qui unanimis incolunt mundum, Deus unus, quia & unus est tanquam duo, & duo tanquam unus. Neque id mirum, cum & filius sit in patre, quia pater diligit filium, & pater in filio, quia voluntati patris fideliter paret. Et sub finem capit is: Unus est solus, liber, Deus summus, carens origine, quia ipse est origo rerum, & in eo simul & filius, & omnia continentur. Quapropter cum mens & voluntas alterius in altero sit, vel potius una in utroque, merito unus Deus uterque appellatur: quia

quia quidquid est in patre, ad filium transtulit, & quidquid est in filio, a patre descendit.

De PROVIDENTIÆ divinæ solertia sparsim dicit per totum opus Institutionum divinarum; nec alia de causa librum de Opificio Dei scripsit, quam ut lucentem in corpore humano providentiam Dei ob oculos hominum poneret, & Epicureorum providentiam negantium sophismatis occurreret.

De VERO DEI CULTU INTERIORE illustres hic auctor sententias scriptis suis inseruit. Ac primum: Non potest, inquit, ille summus ac singularis Deus nisi per filium coli: qui solum patrem se colere putat, sicut filium non colit, ita ne patrem quidem, *lib. 4. cap. 29.* Deinde verum cultum Dei esse scribit, in quo mens colentis se ipsam Deo immaculatam victimam fistat, *lib. 6. cap. 2.* Et *lib. 4. cap. 28.* Certum est, nullam aliam spem vitae homini esse propositam, nisi ut abjectis vanitatibus & errore miserabili, Deum cognoscat, & Deo serviat; nisi huic temporali renuntiet vitae, ac se rudimentis justitiae ad cultum veræ Religionis instituat. Hac enim conditione gignimur, ut generati nos Deo justa & debita obsequia ei præbeamus, hunc solum novemus, hunc sequamur. Hoc vinculo pietatis obstricti Deo & religati sumus, unde ipsa religio nomen accepit. Et *lib. 6. cap. ultimo:* Deo utrumque incorporale offerendum est, quo utitur: donum est integritas animi, sacrificium, laus & hymnus. Item *cap. I. ejusdem libri:* Nihil sancta & singularis illa majestas aliud ab homine desiderat, quam solam innocentiam, quam si quis obtulerit Deo, satis pie, satis religiose litavit.

Atque hi sunt quatuor loci Theologici satis' copiose à Lactantio tractati, quibus non incommodè addi potest locus de Creatione.

CREATIONIS enim causas omnes hinc inde explicat: Efficientem, *lib. 2. cap. 5. &c. 9.* ubi Deus, inquit, fecit ex eo, quod non est, quia per æternitatem fortis est, &c.

Materiale, quod ex nihilo omnia condiderit. *lib. 1. cap. 3.* Virtute atque consilio Dei ex nihilo est conflata immensitas divini operis. *vide & lib. 2. cap. 9.*

Finalem, quod omnia propter hominem sint condita, *lib. 7. cap. 4. 5. 6.* Item libro de *Ira Dei, cap. 13.*

Formalem, quo ordine nimis Deus singula creaverit, *lib. 2. cap. 9.* De interitu quoque mundi hæc ejus verba leguntur, *lib. 7. cap. 1.* Plato, quia cœleste mysterium ignorabat, ideo in perpetuum dixit esse fabricatum mundum, quod longe secus est. Quoniam quidquid est solido ac gravi corpore, ut initium cepit aliquando, ita finem capiat, necesse est. Finem specialem hominis conditi ubique affirmat hunc esse, ut Deum colat, *lib. 7. cap. 5. lib. 6. cap. 1. &c.*

Loci, quos leviter attingit, vere tamen exponit, sunt hi:

- De Ecclesia,*
- De Objecto adorationis,*
- De Pœnitentia,*
- De Matrimonio,*
- De Lege,*
- De lapsu hominum,*
- De Peccato,*

De novissimo judicio, & signis quibusdam mundi finem præcessuris.

De ECCLESIA docet, quid sit, & quæ sint ejus notæ. Ecclesia est verum templum Dei, quod non in parietibus est, sed in corde ac fide hominum, qui credunt in eum, ac vocantur fideles, *lib. 4. cap. 13.* Item: Ecclesia est æternum templum constitutum Deo a Christo universas gentes ad religionem Dei veram convocante. Hæc est domus fidelis, hoc immortale templum, in quo si quis non sacrificaverit, immortalitatis præmium non habebit, *lib. 4. cap. 14.* Fundamenta Ecclesiæ ubique posuerunt Apostoli per provincias dispersi, *lib. 4. cap. 21.* *Notas Ecclesiæ ejusdem libri cap. 30. perstringit.* Sola Catholica Ecclesia est, quæ verum cultum retinet. Singuli quique cœtus hæreticorum se potissimum Christianos, & suam esse Catholicam Ecclesiam putant: sed sciendum est, illam esse veram, in qua est confessio & pœnitentia, quæ peccata & vulnera salubriter curat.

De OBJECTO ADORATIONIS differit *lib. 2. cap. 18.* Nihil aliud adoremus, nihil colamus, nisi solum artificis parentisque nostri unicum numen, qui propterea hominem erectum creavit, ut sciamus nos ad superna & cœlestia provocari. *Et lib. 5. cap. 18.* Nesciunt, inquit, (loquitur de Gentilibus) quantum sit nefas, adorare aliud præterquam Deum, qui condidit cœlum atque terram, qui humānum genus finxit, inspiravit, luce donavit.

POENITENTIA homines ad Deum reduci docet *lib. 6. cap. 24.* his verbis: Nec deficiat aliquis, ac de se ipso
c 2 despe-

desperet, si aut cupiditate victus, aut libidine impulsus, aut errore deceptus, aut vi coactus, ad injustitiae viam lapsus est. Potest enim reduci, ac liberari, si eum pœniteat actorum, & ad meliora conversus, satisfaciat Deo. Nam Deus non thure, (scribit idem libro de Ira Dei, cap. 21.) non hostia humana, non pretiosis muneribus, quæ omnia sunt corruptibilia, sed morum emendatione placatur. Et qui peccare definit, iram Dei facit mortalem. Idecirco enim non ad præsens noxium quemque punit, ut habeat homo resipisciendi & corrigendi sui facultatem. Est autem Laetatio pœnitentiam agere nihil aliud, quam profiteri & affirmare, se ulterius non peccatum, *lib. 6. cap. 13.* Quem enim facti sui vere pœnitet, errorem suum pristinum intelligit; ideoque Græci melius & significanter *μετανοίαν* dicunt, quam nos possimus resipiscere. Resipiscit enim, ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem primo errati piget; deinde castigat se ipsum dementiæ, & confirmat animum suum ad rectius vivendum, *lib. 6. cap. 26.* Liquet etiam ex *lib. 5. cap. 13.* eos, qui in persecutionibus veritatem abnegarunt, tum temporis fuisse receptos in Ecclesiam, modo pœnitentiam agerent. Licet, inquit, Deo satisfacere; & nullus tam malus Dei cultor est, qui data facultate ad placandum Deum non revertatur, & quidem saepe devotione majori. Peccati enim conscientia & metus pœnæ religiosorem facit.

MATRIMONIUM iis necessarium esse docet, qui affectus frœnare non possunt. Cohibeat eos intra præscriptum legitimi thori, ut & illud, quod avide expedit,

petit, assequatur, & tamen in peccatum non incidat, inquit *lib. 6. cap. 23.* Et paulo post: Oportet sibi quemque proponere, duorum sexuum conjunctionem generandi causa datam esse viventibus; eamque legem his affectibus positam, ut successionem parent. Plura ibidem de castitatis officiis reperies.

LEGIS capita primaria duo esse docet, quorum unum præcipiat, quid Deo, alterum, quid homini debeatur, *lib. 6. cap. 9. & 10.*

LAPSUM primorum parentum eleganter describit ex Mose, *lib. 2. cap. 2.* Criminator ille, inquit, invidens operibus Dei, omnes fallacias & calliditates suas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, ut vetitum cibum sumeret; & per eam ipsi quoque homini persuasit, ut transcederet Dei legem, &c.

De PECCATO testatur, hominem sua culpa injustum esse, *lib. 4. cap. 24.* & peccatum omnibus hominibus naturaliter inesse, *lib. 6. cap. 13.*

De NOVISSIMO JUDICIO, & signis illud præcessuris copiose differit, *lib. 7.* & plurima signa nominat, *cap. 15.* Verum ea omnia non satis ad Catholicorum mentem expressa sunt.

Nævi Laçtantii, & errores.

Diximus, quæ fidei capita plene exposuerit, quæ item leviter, vere tamen attigerit: consequens est, ut de iis quoque studiosum lectorem moneamus, quæ non satis intellexisse videtur Laçtantius, adeoque nævos ejus & errores aperiamus. Sunt autem nævi ejus

triplicis generis: quidam enim Theologici, alii Chronologici, nonnulli Philosophici.

Nœvi Theologici sunt:

Quod periculosa loquendi formula Deum patrem ex se ipso dicit esse procreatū, *lib. 1. cap. 7.*

Quod filii Dei æternitatem sat diserte non asseruerit. Nam *lib. 4. cap. 6.* scribit, Deum, antequam præclarum opus mundi adoriretur, spiritum genuisse, quem Filium nuncuparunt. Quæ eadem *lib. 2. cap. 8.* reperiuntur.

Quod contra fidem historiæ sacræ scribit, Christum nunquam se ipsum Deum dixisse; quia non servasset fidem, si missus, ut Deos tolleret, & unum assereret, induceret alium præter unum, *lib. 4. cap. 14.*

Quod negat a Pilato sententiam in mortem Christi prolatam esse, *lib. 4. cap. 18.*

Quod Christum in Galilæam ait profectum, nouisse Judæis sese ostendere, ne eos ad pœnitentiam adduceret, *lib. 4. cap. 20.*

Quod Spiritum S. ne quidem nominet: imo quod in Epistolis ad Demetrianum, auctore S. Hieronymo, Spiritus S. substantiam negavit, & errore Judaico dixit, eum vel ad patrem referri, vel ad filium, & sanctificationem utriusque personæ sub ejus nomine demonstrari.

Quod de præcipuo Christi incarnati officio, sacerdotali nimirum, tacuit, & ideo tantum Christum humanam naturam assumpsisse contendit, ut quemadmodum pater, ita & ipse filius esset ἀπατωρ atque αἰμι-

āuntwē, lib. 4. cap. 13. Utque Religionem sanctam Dei transferret ad gentes, lib. 4. cap. 11. Ut universis gentibus, quæ sub cælo sunt, singularis & veri Dei sanctum mysterium revelaret, & unum illis Deum nuntiaret, lib. 4. cap. 12. Denique ut exempla virtutis homini præbere posset, lib. 4. cap. 25. Quæ omnia quam frigida sint, omisso principe Incarnationis Christi fine, nemo non videt.

Quod Angelos tum dēmum homini custodes adhibitos fuisse ait, cum humanum genus in majorem numerum crescere cœpit, lib. 2. cap. 15.

Quod terræ potestatem ab initio diabolo tributam a Deo, duoque dæmonum genera facta esse afferit, alterum terrenum, alterum cœlestē, *ibidem*.

Quod bonos Angelos hominum tutelæ adjunctos dominatorem cœli fallacissimum ad vitia pellexisse, & mulierum congressibus inquinasse, suosque fecisse satellites ac ministros existimat, lib. 2. cap. 15.

Quod nove dixit, diem, quem primus Oriens subministrat, Dei esse; noctem autem, quam Occidens extremus inducit, ejus, qui Deum æmulatur, scilicet diaboli, lib. 2. cap. 9.

Quod hominem ex diversis & repugnantibus rebus a Deo factum putat. Sic enim scribit lib. 2. cap. 12. Ex rebus diversis ac repugnantibus homo factus est; sicut ipse mundus ex luce ac tenebris, ex vita & morte; quæ duo inter se pugnare in homine præcepit, ut si anima superaverit, quæ ex Deo oritur, sit immortalis, & in perpetua luce versetur; si autem

corpus vicerit animam, ditionique subjecerit, sit in te-nebris sempiternis & in morte.

Quod hominem mortalem atque imperfectum e terra factum affirmat, *lib. 7. cap. 5. ¶ 14.*

Quod eumdem immortalitatem propriis viribus adipisci statuit, *ibid.*

Quod fingit Deum infinitam multitudinem animarum creasse, quas primo fragilibus & imbecillibus corporibus illigatas constitueret inter bonum malumque medias, ut constantibus ex utrisque naturis virtutem proponeret, ne immortalitatem delicate assequentur, &c. *lib. 7. cap. 5.* [Vide tamen not. ad cap. 18. lib. 3.]

Quod cum *lib. 5. ¶ 6.* de justitia Christianorum orationem ex professo instituerit, tamen de philosophica tantum seu legis justitia disputat, & justitiae fidei, quæ Evangelii propria est, ne verbulo quidem meminit.

Quod spiritum sive animam hominis justitiae operibus emereri, ut fiat æternus spiritus, *lib. 4. cap. 25.* Quod item largitione perpetua peccata carnis aboleri, *lib. 6. cap. 13.* asserit.

Quod iis tantum ignosci scribit, qui ad peccatum imprudenter incauteque labuntur: veniam non habere, qui sciens peccat, *ibid.*

Quod de perfectione hominis renati contradictiones sententias tuetur, & quidem in uno eodemque libro, nimirum sexto, fatetur, quod nemo esse sine delicto possit, quamdiu indumento carnis oneratus est, *cap. 13.* & tamen *cap. ultimo* verum Dei cultorem nihil vult

vult aliud precari, quam peccatis suis veniam, licet nulla sint.

Quod ideo Deum permettere mālum graffari sentit, ut virtutis ratio constet, *lib. 5. cap. 7.* Hoc fine scribit permettere Deum errores, *lib. 2. cap. 17.* Hoc fine diabolum a Deo excitatum ait, *libro de Opificio Dei cap. 20.* Hoc fine tantam vim natricum viperarumque a Deo factam putat, *lib. 7. cap. 4.* Et *libro de Ira Dei cap. 13.*

Quod quoties oramus, credere nos vult, tentari nos a Deo, an simus digni exaudiri, *lib. 6. cap. 13.*

Quod militiam homini justo non licitam esse putat, nec accusare quemquam crimine capitali, *lib. 6. cap. 20.*

Quod animas scribit post mortem in una communi custodia detineri, donec tempus adveniat, quo maximus judex meritorum faciat examen, *lib. 7. cap. 21.*

Quod de fine sāculi, novissimo judicio, & imperio mille annorum periculosaſ opinions, *lib. 7. cap. 14. 15. 16. 17.* Et inseruit. Ex illis enim liquet, Lactantium contra Scripturam duas afferuisse resurrectiones, alteram ad aureum seculum millenarii, alteram ad destructionem diaboli & impiorum: duo item judicia universalia. Liquet, statuisse eum tantum pios, non autem & impios judicatum iri.

Quod denique mire nugatur non solum de Antichristo, verum de adventu etiam Heliæ in terram, conversuro multos ad Dei cultum, *lib. 7. cap. 17.*

Fuere, qui Manichæismi quoque Lactantium accusare non dubitaverunt. Sed quia nec Hieronymus,

nec quisquam alius Veterum hunc in Laetantio errorem animadvertisit, quia item vetusti codices non habent ea, quae in recentioribus editionibus pro Manichæis facere videbantur; appareat inde, hujus quoque auctoris libros a Manichæo quodam fuisse interpolatos.

Nævi Chronologici,

Quod Mosen nongentis fere annis Trojanum excidium antecessisse scribit, cum Eusebius tantum trecentos quinquaginta numeret. Sed hæc controversia adhuc est sub judice. Multi enim ejusdem sunt opinionis, ac Laetantius.

Quod Imperium Regum Israelitarum annis quadrinquentis sexaginta definit, doctioribus Chronologis annos quingentos & quindecim numerantibus, lib. 4. c. 5.

Nævi Philosophici sunt;

Quod Antipodes esse negat, lib. 3. cap. 22.

Quod inter alias summi boni conditiones & hanc ponit, ut solius sit animi, nec communicari possit cum corpore, lib. 3. cap. 9. At, inquam ego, si summum bonum hominis queritur, homo autem non ex sola anima, sed ex anima & corpore simul constat: utique non solius animi, sed animi & corporis simul summum bonum erit: quemadmodum immortalitas, quam Laetantius summum bonum nominat, ad corpus pariter & animam referetur.

Quod reprehendit viri boni definitionem Ciceronianam, qua nemini nocere vir bonus dicitur, nisi injuria laceritus, lib. 6. cap. 18. cum Cicero non de privata, sed publica vindicta loquatur.,,

I N D E X

Præcipuorum, queis Lactantii opera continen-
tur, Codicum MS. haetenus notorum.

1. **B**ALLIOLENSIS Oxonii in Anglia Codex MS. com-
plete, plectens *VII libros div. Instit.* ac librum de *Ira
Dei*. Eo usus est Thomas Sparckius in editione Oxon.
1684.

2. **BALUZIANUS**, sive Stephani Baluzii MS. Codex
bonæ notæ, 400 annorum. In eo sunt liber de *Ira
Dei* incipiens a cap. 8, & liber de *Opificio Dei*. Est
nunc in Bibliothecam Reg. illatus, formam 8 habet.
Signatus est n. 2967.

3. Codex MS. *div. Inst.* a BARTHIO visus, cuius
tamen sunt paucissimæ varietates a Barthio excerptæ.

4. Codex MS. quo usus est BETULEJUS in editio-
ne, quæ post mortem ejus emissa est anno 1563. par-
ce tamen hoc MS. usus videtur BETULEJUS.

5. **BODLEJANUS** Oxonii, continens *L. div. Instit.*
Epitom. de Ira Dei. de Opif. Dei. Codex optimus, quo
usus est Thomas Sparckius in editione 1684. incipiunt
tamen variæ lectiones secundo tantum lib. *div. Inst.*

6. Duo Codices MS. COENOBII S. SALVATORIS
BONONIENSIS, quorum antiquior ætatem 900 annorum
certo superat: Specimina tam raræ antiquitatis ex-
hibent Leo Allatius in *Hetruscis antiq.* Bernard. de
Mont-

Montfaucon in *Diario Ital. & Palæograph. Græc.* Optimæ notæ Codex est: quandoque a ceteris differt, & nonnullas habet interpolationes.

Alterum Exemplar BONONIENSE recentius est, sed priori cetera non impar. Utrumque a Thomasio, quem Isæus sequitur, collatum, ac sæpius citatum. Multo plures horumce amborum MS. Codicum variantes lectiones Latinus Latinius in ora sui Lactantii notaverat, quæ dein ad Joannem le Brun pervenire. Autographum Latinii exemplar habuit etiam ex Bibliotheca Genovefiana Lengletius. In usum Latinii contulerat hosce Codices 1558 Michael Thomas Taxaquetius, sive latens sub hoc nomine Thomasius.

7. Codex D. JO. LE BEUF Regiæ INSCRIPTIONUM Acad. Socii continet solummodo duos libellos de *Ira Dei.* de *Opificio Dei.* Scriptus videtur Sec. XIV.

8. Codex JOAN. BAPT. LE BRUN ROTOMAG. ætatem habet 400 annorum. Complectitur VII libros *divin.* *Inst.* lib. de *Ira Dei.* de *Opif. Dei.* In ejus margine adscriptæ sunt variæ alterius MS. Codicis lectiones ad libros VII *div.* *Inst.*

9. Duo Codices MEMBRANACEI CAMERACENSES. Unus ix aut saltem x Seculi, sed ita mutilus, ut non nisi summo studio & cura legi possit. Continet VII libros *Instit.* habet fere ubique Græca eximia litteris quadratis scripta. Alter scriptus est ineunte Sec. XV. in quo continentur libri VII *Instit.* libelli de *Ira Dei.*

de

de *Opif. Dei.* adfunt græca, quandoque sat bene scripta, quandoque caractere vulgari latino.

10. Codex CANTABRIGIENSIS MS. in *Venerabili Monasterio Sublacensi anno D. MCCCCLXV.* ut notatur ad calcem ejusdem Codicis. Continetque VII libros *Inst.* libros de *Ira Dei.* de *Opificio Dei.* Itaque ibi eo ipso anno scriptus fuit, quo prima editio Sublaci excusa est. Non tamen ex hac fuit descriptus, multum enim ab ea differt, ut patet ex variis lectionibus, quas ex eo profert editor Cantabrius.

11. Codex MS. optimæ notæ, ex qua Canterus varietates lectionum collegit, postea Gallæo commo-datas.

12. Codex membran. Sec. xv satis concinne scri-ptus, Bibliothecæ PP. Capucinorum Parisiens. Con-ventus S. Honorati. Græca in eo eleganter sunt scripta. Habet libellos de *Ira* & de *Opificio Dei.*

13. Codex MS. antiquus & optimæ notæ fere in omnibus antiquissimo Bononiensi similis, a JOAN. CAUCI accuratissime collatus, complectens libros *div.* *Inst.* de *Ira* & *Opificio Dei.* Hujus Codicis variæ lectio-nes Gallæo usu venerunt.

14. Codex MS. COLLEGII CORPORIS CHRISTI, quod Oxonii est, continens libros *div.* *Inst.* de *Ira Dei,* & de *Opificio Dei.* Eo usus est, parce tamen, Thomas Sparckius.

15. Duo Codices MS. 400 aut 300 annorum ætatem ferentes, GOTOFREDI CLERMONT AMSTELODAMENSIS quondam, anno scilicet MDCCXV, apud Legatos Batavos in Gallia, Oratoris sacri. Hos Joan. le Brun possessor communicavit.

16. Octo Codices MS. BIBLIOTHECÆ COLBERTINÆ. Primus ætatis 800 annorum, numero 1297 signatus est. Ex hoc in lucem prodiit præclarus ille Lactantii liber *de Mortibus persecut.* curante Baluzio. Denuo videbunt & examinarunt Joan. le Brun & Lengletius meliore adhuc quam Baluzius fortuna. Secundus n. 2679 scriptus Venetiis videtur esse 700 annorum. Tertius scriptus in Diœcesi Aniciensi, n. 5173, 500 annorum est. Tres sunt scripti Bononiæ, trecentosque annos habent, signati sunt n. 3573, n. 4095, n. 4495. complectuntur libros *Instit.* *de Ira*, *de Opif. Dei.* Adhuc unus scriptus Bononiæ, 300 pariter annorum, signatus n. 1975, continet tantum *divinas Instit.* Præterea unus scriptus Florentiæ ætatis annorum 300, signatus n. 6210, continet libros *de Ira*, & *de Opif. Dei.* Octavus demum, 800 annorum, n. 1336, solum quod Lactantium attineat, refert *Carmen de Phœnico*, & quidem sub Lactantii etiam nomine. Sunt hodie omnes hi Codices in Bibliotheca Regia.

17. MS. Codex COLOMESIO visus, continet *div. Instit.* & lib. *de Opificio Dei.* Paucæ sunt ejus lectiones variantes.

18. Codex COLONIENSIS, cuius varias lectiones sæpiissime profert editio Colonien. 1544, qua Lengletius est usus.

19. Codex COTTONIENSIS Oxonii, complectens
libr. Instit. primo, ut videtur, dempto. Varias le-
ctiones nonnullas inde apposuit Sparckius Oxoniensi
suæ editioni 1684.

20. Duo Codices MS. a JACOBO CUJACIO in gra-
tiam TORNESII hujusque editionis 1579 collati.

21. Codex COLLEGII EMANUELENSIS apud CAN-
TABRIG. anno D. MCCCCXXIV descriptus, altero Can-
tabrigensi longe emendatior. Complectitur libros *di-
vin.* *Instit.* de *Ira & Opificio Dei.* Contulit eum editor
Cantabrig. ejusque varias lectiones suæ editioni præ-
misit.

22. Codex vetustus, quo olim usus fuit DESID.
ERASMUS: illius variæ lectiones paucissimæ sunt, præ-
terquam ad librum *de Opificio Dei*, quem pauculis qui-
busdam notis illustravit ERASMUS in hujus libelli edi-
tione anni MDXXIX.

23. Antiquissimus Codex, quo GEORGIUS ERHAR-
DUS est usus. Paucissimas inde variantes lectiones ex-
cerpsit GALLÆUS.

24. Codex 300 annorum, ECCLESIAE METROPOL.
TURON. & alter MAJORIS MONASTERII. Usus his est
JOAN. BAPT. LE BRUN.

25. Codex GOTHANUS 400 circiter annorum, con-
tinet VII libros *Instit.* libros *de Ira & de Opificio Dei.*
Eo usi sunt CELLARIUS, HEUMANNUS, BÜNEMANNUS.

26. Co-

26. Codex MS. CLAUDII MENARDI, de quo sic J. F. GRONOVIVS: „*Nactus in Andibus apud Claudium Menardum membranas non valde vetustas, incepi quales cunque essent, conferre, & inveni, quæ vulgatis potiora ducerem.*„ Plures duntaxat locos duorum priorum librorum *div. Instit.* emendavit ex hoc MS. in libro *Observationum iu Scriptores Eccles.*

27. Quinque Codices QUELFERBITANI partim ex Bibliotheca Gudiana, sed quorum varias lectiones nullus hactenus Laetantii editor habere potuit.

28. Codex MS. JANI GUILIELMI, aut saltem ab ipso collatus, non infimæ vetustatis. Continet libros *div. Instit. de Ira & Opificio Dei.* Quasdam varias lectiones ejus habuit Gallæus.

29. Codex papyraceus ADRIANI JUNII, Scholæ Amstelodamensis in nova urbis regione Rectoris. Hic Codex fœda admodum manu ex optimo archetypo exaratus, commodatus fuit GALLÆO ab ADRIANO JUNIO. At eum diligentius inspexit THOMAS CRENIUS.

30. Tres MS. Codices carthacei LIPSIENSES, 300 circiter annorum, quorum unus est optimæ notæ, & antiquissimis consentiens. Continent libros *Instit. de Ira Dei & de Opificio Dei*, dempto uno, in quo duo postremi desunt. His usi sunt CELLARIUS, atque BÜNEMANNUS.

31. Codex LONDINENSIS REGIUS librum *de Ira Dei* continens, cuius apographum habuit ex amico Bünemannus.

32. Codex 500 annorum, MAJORIS MONASTERII gallice: MARMOUTIER, Ord. S. Bened. Congreg. Maur. prope Turones.

33. Codex MERTONIENSIS Oxonii, cuius varias lectiones, sed nimis parce refert Sparckius in Oxoniensi editione: inchoat solum III libro *Instit.* continuatque usque ad finem libri *de Opificio*.

34. Codex COLLEGII NAVARRICI PARIS. 300 annorum, complectens libros *div. Instit. de Ira Dei, & Opificio Dei*.

35. Codex membranaceus PALATINUS, continens libros *div. Instit.* cuius varias lectiones Gallæo supeditavit Isaacus Vossius.

36. Codex FRANCISCI PENIÆ HISPANI Rom. Rotæ Auditoris. Codex non infimæ notæ, complectens libros *div. Instit. de Ira Dei, & de Opificio Dei*. Hunc Isæus contulit, sed cuius ætatis sit, non indicavit.

37. Codex REIMANNIANUS, chartaceus, Büne-manno communicatus. Seculo xv scriptus est.

38. Codex membran. CARDINALIS DE ROHAN continet VII libros *Instit.* in quibus græcum non legitur; Seculi xiv est. PARISIENSIS EDITOR eum ad manus habuit.

39. Codex ROSTOCHIENSIS; hujus paucæ admodum sunt variantes lectiones ad libros *div. Instit.* has habuit GALLÆUS ab ISAACO VOSSIO.

40. Codex SANGERMANENSIS membranaceus, olim
SEGUIERII Franciæ Cancellarii; eleganter scriptus est.
Ætatem habet fere 400 annorum. Desunt duæ pri-
ores paginæ. Continet libros *Instit.* *Epitomen*, sed im-
perfectam; libros *de Ira d.v.* *de Opificio hominis*. *Car-
men de Phœnix*, cum tali tamen monito: „*Ista Carmi-
na dicuntur esse Lactantii.*„ Quandoque adsunt græca,
eaque sat eleganter scripta.

41. Duo Codices SORBONICI 300 annorum, n. n.
271. 272. In priore legitur ad calcem: „*Scripsi ego
Joannes de Maguncia an. 1448.* Uterque complectitur
Lactantii septem libros *Instit.* lib. *de Ira & Opificio
Dei.*

42. Codex TAURINENSIS REGIUS 1000 annorum.
Ex hoc Math. Pfaffius Parisiis 1712 in lucem dedit
Epitomen integrum, paucis exceptis, cuius priora LV
deerant capito in præcedentibus editionibus.

43. Novem alii Codices TAURINENSES: horum exi-
stentiam quidem, sed nec ætatem, nec reliquias quali-
tates indicat Pfaffius.

44. Codex MICHAELIS THOMÆ TAXAQUETII, sive
MICHAELIS THOMASII; continet libros *Instit.* *de Ira &*
Opificio Dei. Diligenter eum excussit & examinavit
Isæus, ætatem tamen non indicavit.

45. Codex TORNESIANUS. Hunc TORNESIUS eme-
rat, cum suam pararet editionem Lugdunensem 1567.
ubi

ubi in margine varias sui Codicis apposuit lectiones: ætatem non indicavit: continet lib. VII *Instit.*

46. Codex CANONICORUM REGUL. S. VICTORIS PARIS. 400 circiter annorum, complectens libros *divin. Instit. de Ira. de Opificio Dei.* Usus eo est JOAN. LE BRUN.

47. Codex CANONICORUM B. MARIAE ULTRAJE-
CTINÆ, ex optimo descriptus archetypo: continet lib. *divin. Instit. de Ira, de Opificio Dei.* Usus eo est GALLÆUS.

48. Codices 12 REGII PARIS. continent solummodo Laëtantii libros *de Ira, & de Opificio Dei.* n. 3735. n. 3736 olim Puteani Codex: sunt optimæ notæ, ætatemque 900 annorum habent. n. 3976. 400 annorum. n. 3739. 300 annorum, optimæ notæ. n. 3737. 300 annorum. n. 3741. 300 annorum, optimæ notæ. n. 3740. 300 annorum, cum eximiis picturis, in quo est etiam *Epitome div. Instit.* n. 3977. Mantuae descriptus anno 1428. n. 3738 300 annorum. n. 3742. 200 aut 250 annorum, ex bono archetypo exscriptus. n. n. 3978 & 3979 300 circiter annorum. Omnes, ut & sequentes a JOANNE BAPT. LE BRUN collati Codices.

49. Præter hosce adducit Parisiensis editor, si recte eum intelligo, ex hoc enim hunc indicem describo, viginti & unum Regios alios Codices. n. 1662. membranaceus est, fuit olim Claudi Puteani, formam Folii, & noni Seculi ætatem habet: continet libros VII *Instit. de Ira. de Opificio Dei. Epitomen.* n. 1663.

membranaceus est, Seculo pariter nono scriptus: continet de falsa Religione Lib. VII. In div. Institutionibus libri sexti finis, & septimi pars maxima desiderantur: Folii formam habet. n. 1664. membranaceus, Seculis partim duodecimo, partim decimo quarto exaratus, Folii formam habet; continet de falsa Relig. Lib. VII. ad Demetrian. libr. de Opificio Dei. n. 1665, membranaceus est, Seculo XIV scriptus, in Folio, Institutiones continet. n. 1666. chartaceus, anno 1428. Mantuae exaratus in Folio, continet Instit. & libr. de Opificio Dei. n. 1667. chartaceus, olim COLBERTINUS, in Folio 1463 exaratus, Institutiones continet. n. 1668. partim membranaceus, partim chartaceus, in Folio Seculo XV exaratus, Institutiones continet. n. 1669. membranaceus, olim COLBERTINUS, Seculo XV exaratus in Folio, continet Instit. de Ira & Opificio Dei; & præterea excerptum ex S. Augustini libro 20 de Civit. Dei. de novissimo judicio. n. 1670. membranaceus, olim COLBERTINUS, Seculo XV in Folio exaratus, continet Instit. queis subjicitur fragmentum de judicio extenso, libros de Ira & Opificio Dei. n. 1671. membranaceus, olim Puteanus, Seculo XV exaratus in Folio, continet Instit. de Ira & Opificio Dei. de Phœnice Carmen. de Resurrectione Carmen. Epitomen d.v. Instit. n. 1672. membranaceus, Seculo XV exaratus in Folio, continet Institutiones, queis præmittuntur poemata duo, unum de extremo judicii die anonymo authore, alterum de Resurrectionis dominica die Lactantio tributum; & subjicitur fragmentum de extremo judicio ex S. Augustini libro 20 de Civit. Dei, dein libros de Ira, & de

de Opificio Dei. n. 1673. membranaceus, sub finem Seculi xv scriptus in Folio, continet *Institutiones*, quibus in margine sunt adjectæ MS. notæ P. Joannis Brasichelli, initio Seculi xvii Palatii Apost. Magistri, quas moderatum Theologum prodere, jam supra monui, Parisiensis autem Editor suo Lactantio præmisit: mihi autem dignæ non sunt visæ, ut rursus hic re-præsentarem. n. 1674. membranaceus, sub finem Sec. xv exaratus in Folio, continet *Institutiones*, resciſſo initio, lib. de *Ira div.* de *Opificio Dei.* *Carmen de Phœnix.* *Carmen de die resurrectionis dom.* n. 1675. chartaceus, manu rudi scriptus in Folio, continet *Institut.* lib. de *Ira,* de *Opificio Dei.* *Epitomen.* n. 1676. chartaceus, Seculo xv exaratus in Folio, continet librum de *Ira Dei.* n. 1677. membran. Sec. xv scriptus, continet libros de *Ira,* & de *Opificio Dei.* n. 2623. membr. scriptus Bononiæ 1436 in 4. continet *Institutiones*, lib. de *Ira,* & de *Opificio Dei.* n. 2624. membran. Sec. xv scriptus in 4. continet Lactantii de *falsa Relig.* libros VII. de *Ira Dei.* de *Opificio Dei.* n. 2625. partim membran. partim chart. Sec. xv scriptus in 4. continet *Instit.* de *Ira Dei.* de *Opificio Dei.* n. 2626. membran. Sec. xv scriptus in 4. continet *Instit.* de *Ira Dei.* & de *Opificio Dei.* n. 2627. membr. scriptus partim xi partim xii Sec. in 4. continet *Lycii Cecilii lib.* de *Mortibus persecut.* cum scriptis aliis. n. 2967. membran. olim BALUZIANUS, Sec. xv scriptus in 8. continet lib. de *Ira Dei.* cuius tamen septem priora capita desiderantur; & lib. de *Opificio Dei.* n. 2968. membr.

olim COLBERT. scriptus anno 1439 in 8. continet lib.
de *Ira Dei*, & lib. de *Opificio Dei*.

Hisce sunt inserti apud Parisiensem editorem tres Codices chartacei Colbertini in fol. Seculo xv scripti, signatique n. 1678. n. 1679. n. 1680. qui continent *Lætantii erratorum* libros III autore ANTONIO RAUDENSI Theologo, illo scilicet, de quo supra quandam mentionem injeci.

50. Codices ROMANI jussu celeberrimi Cardinalis Passionei per Josephum Simonium Assemannum Vaticanae Bibliothecæ tunc custodem, ad Parisiensem hoc ordine sunt perscripti.

XII VATICANI AB ISÆO COLLATI. n. 215. membr. nulla temporis nota signatus, sed quantum conjicere est ex pictura minio ornata, codici præfixa, scriptus circa annum 1480 videtur: continet lib. VII *Instit. de Ira, de Opificio Dei*. n. 216. membr. exaratus, ut notatur ab Amanuensi 24 Augusti 1481. continet lib. *Inst. de Ira, de Opificio Dei, Epitomen*, qualis tunc habebatur, cuius initium est: *Nam si initium*, vel potius: *Nam si justitia*. n. 217. membr. ejusdem forsan, ac præcedentes duo, ætatis: continet *Instit. libros de Ira, de Opificio Dei*. n. 218. membr. exaratus sub Sixto iv. P. cuius insignia Codici præfiguntur, h. e. intra annos 1471. & 1484. continet eosdem, quos prior, libros. n. 219. membran. exaratus sub Julia II. P. cuius imago aurea Codici præfigitur cum his litteris: *Julii II. Pont. Max.* h. e. intra annos 1503. & 1513. continet eosdem libros. n. 220. membran. exaratus ante annum 1447.

nam

nam fol. 172 extat nota Valterii cuiusdam, qui testatur recepisse se duodecim Ducatus in numerata pecunia pro pretio hujus Codicis A.D. 1447. die 12 Decemb. continet libros eosdem. n. 221. membr. exaratus circa annum 1450. uti ex præfixis picturis & imaginibus colligitur; continet libros VII *div.* *Instit.* lib. de *Ira Dei* hoc initio: *De summis necessitatibus. Epistolam ad Demetrianum*, qua adhortatur eum ad studendum pietati diligentius, & ad mundi contemptum; quam tamen Isæus non edidit; lib. de *Opificio Dei*, prout extat apud Isæum. n. 222. papyraceus exaratus A. 1462. die 21 Decemb, uti folio ultimo notatur; continet *Instit.* de *Ira. de Opificio*, n. 223. membr. per manus Joan. Hornsen, familiaris D. Corradi de Monte Politiano, cuius insignia præfiguntur Codici cum his litteris: *A. Corradi de Monte Politiano.* continet libros VII *Instit.* in quorum fine est hæc nota: „**FIRMIANI LACTANTII divin. Instit. ad CONSTANTINUM Imp. & adversus Gentes libri finiunt VII per manus JOANN. HORNSEN indigni servuli egregii D. CORRADI DE MONTE POLIC. Palatio Apostolico, temporibus Serenissimi Domini PETRI DOMINI NICOLAI div. providentia Papæ V. anno 1454. Pontificatus sui anno VII., continet præterea librum de *Ira Dei ad Donatum.*** n. 224. membr. olim Monasterii S. Crucis in Hierusalem Romæ, continet *div. Instit.* n. 225. membr. scriptus, ut ex scriptura colligitur, circiter anno 1460. continet *Institutiones.* n. 226. papyraceus olim **ANTONII DE PICETIS Juris Canonici peritissimi, exaratus Papiæ 1441. die 4 Decemb.**

V CODICES VATICANI, QUOS NON VIDERUNT NEC JOSEPHUS, NEC SIGISMUNDUS ISÆUS IN EDITIONE FIRM. LACTANTII. n. 2876. chartaceus in quarta forma, manus recenti exaratus, continet fragmentum ex libro VII *Instit.* n. 3152. chartaceus in quarta forma, continet LACTANTII FIRM. de festo die resurrectionis dominicae hoc initio: *Salve festa dies toto venerabilis aeo Gc.* ejusdem de ortu & obitu Phœnicis Carmen. n. 3381. membran. in fol. ex libris FULVII URGINI continet FIRMIANI LACTANTII in STATII THEBAIDEM expositionem; sed eruditis jam constat, non esse nostri LACTANTII hoc opus, sed Grammatici cuiusdam LUTATII vel LUCTATII PLACIDI LACTANTII. n. 5134. papyraceus continet LACTANTII *versus de Phœnico.* n. 5346. continet eosdem *versus.*

IV CODICES VATICANI OLIM PALATINI. n. 161. membr. Sec. XII. continet LACTANTII *Institut.* deest initium L. I. & de *Opificio Dei*, ubi finis deest. n. 162. membr. in fol. recens est, continet *Institut.* de *Opificio hominis.* de ortu obituque Phœnicis. n. 163. membr. recens in fol. continet lib. de *Ira Dei.* libros VII *Instit.* de *Opif. hominis.* Indicem *Capitum Laetantii.* n. 164. papyr. in fol. continet *Institut.* de *Opific. hom.* de *Ira Dei.*

II CODICES BIBLIOTHECÆ VATICANÆ URBINATENSIS. n. 58. membr. antiq. in fol. continet *Institut.* de *Opificio de Ira Dei.* *Carmen de Phœnico.* *Carmen de Christi resurr.* hoc initio: *Salve festa dies Gc.* n. 361. pergam. continet LACTANTII *Commentaria in PAPINII STATII Thebaidem.*

VII CODICES VATICANOS OLIM EX BIBLIOTHECA
 CHRISTINÆ ALEXANDRÆ, REGINÆ SUECORUM. n. 149.
 in fol. membr. exaratus die 16 Januar. 1434. Bononiæ,
 olim Cardinalis & Principis A DIETRICHSTAIN Germani,
 continet LACTANTII *Instit. de Ira Dei. de Opificio Dei.*
 in fine ab Amanuensi hæc annotantur: „ 1436. 3 Febr.
 correctum est hoc opus. die 20 Febr. 1438. correctum
 est secunda vice. 1439. die 8 Januar. perfeci studium
 ejus. 1441. 6 Febr. perfeci iterum studium ejus corri-
 gendo usque ad orthographiam.,, n. 217. membr. in 4.
 fuerat GERARDI JOANNIS VOSSII, dein ALEX. PETAVII
 anno 1656. continet *libros de Ira & Opificio Dei.* n. 265.
 membr. continet *Institutiones, libros de Ira & Opific. Dei.*
 n. 268. papyr. exaratus a GOTARDO STELLA, fuit NIC-
 COLAI HEINSII, postea PETAVII 1656. continet eos-
 dem libros, nisi quod desit initium *Institutionum.* n.
 276. membr. antiq. continet *div. Institutionum libros VII.*
 n. 1151. papyr. exaratus a PHILIPPO SCHOLARI PARI-
 SIENSI 6 Octob. 1506. continet *Instit. & lib. de Ira Dei.*
 n. 1939. membr. exaratus sub NICOLAO Papa, uti con-
 stat ex ejus stemmate, quod 2 folio a tergo hæret.
 Fuerat PP. THEATINORUM S. SILVESTRI, a CLEMENTE
 XI. in Bibliothecam Vatic. illatus, continet *Instit. li-
 bros de Ira, & de Opificio Dei.*

Speciminis loco, & ad Lactantii pretium æstimandum
 satis est hanc seriem texuisse Codicum. Plures for-
 fan latent in Bibliothecis aliis Germanicis, Italicis,
 Hispanicis, Gallicis. Horum indicem subnectat, qui
 post me editurus est Lactantium.

E L E N C H U S

EDITIONUM LACTANTIANORUM

O P E R U M .

EDITIONES SECULI XV.

I. **L**actantii Firm. *de divinis Institutionibus adversus gentes* libri VII, nec non ejusdem ad Donatum *de Ira Dei* liber unus, una cum libro *de Opificio hominis* ad Demetrianum, in fol. in Venerabili Monasterio Sublacensi sub annum D. MCCCCLXV. Pontificatus Pauli Papæ II. anno ejus II. Indict. III, die vero antepenultima mensis Octobris.

Hæc editio aliquando Romana dicitur, quam per errorem Bernardus de Montfaucon in Diario Italicu ad annum MCCCCLXI. retulerat. Est rarissima. Romæ reperitur in Bibliotheca Barberina. Moguntiæ in Scrinio litterario Capituli Cathed. Parisiis in Musæo Claudi de Boze Academiarum Gallicæ, & Inscript. Socii. Græca in ea editione quandoque, sed non semper leguntur, videaturque ex unico solum desumpta MS. exemplari. Titulus libri I. est manu exaratus. Eam utpote minus comptam juxta quosdam existimavit Editor Cantabrig. esse Codicem MS. sed Codex MS. Monasterii Sublacensis, de quo supra, est diversus ab edito. Primum hunc esse librum in Italia typis excusum, monet Hambergerus.

II. Eadem in fol. Romæ, in domo Petri de Maximis, apud Conradum Sweinheim 1468. Comes Swein-

Sweinhemio fuit Arnoldus Pannarez itidem Germanus. Græca habet hæc editio, habet etiam Carmina de Phœnico, & de Pascha. Extat hæc editio Parisiis in Bibliotheca Regia, tum in Musæo D. de Boze. Romæ in Bibl. Cardinalis Passionei, nunc in Bibliotheca Angelica apud PP. Augustinianos.

III. Eadem in fol. Romæ MCCCCLXX. apud eundem Conradum Sweinheim cum præfatione Andreæ Episcopi Aleriensis. — Hambergerus eum Joannem Andreæ vocat: differt a priori, & præfationis clausula est: „*Sumant Studiosi per nostros ingenuos opifices Lactantium Firmianum semel ab iis iterumque impressum, nonnullis in locis veriorem.* „ Extat in Bibl. Reg. Parisiis,

IV. Institutiones, liber de Ira Dei, liber de Opificio Dei, Carmen de Phœnico, Carmen de Pascha, fol. MCCCCLXXI, Adam. Hanc Parisiensis meus Romanam editionem dicit. Hambergerus Venetam statuit, ob versus in fine adjectos:

„*Presserat hunc — Lactantium — prima mundi caput inclita Roma,*

*Post Regina premit quippe colenda maris — Vene-
tiae —*

Romanæ tamen quasi per omnia similem; incertus interim, illum Adamum faciatne typographum, an correctorem: ultimum tamen mavult.

V. Post hanc Parisiensis adducit eorundem operum Lactantianorum editionem Venetam anni MCCECLXXII, in fol. quam Gallæus sed falso omnium esse primam existimavit. Isæus, Heumannus, & Bünemannus eam viderunt.

VI. Ope-

VI. Opera eadem Lactantii in fol. sine loco & anno: in Germania excusa rudi caractere jam a primis typographicæ artis incunabulis: dicitur in Bibliotheca Passioœana extitisse.

VII. Eadem opera in fol. Romæ 1474. Extat in Bibl. Reg. Paris. extabatque in Bibl. Carpzoviana, unde eam habuerat Christoph. Cellarius. Extabat etiam in Bibl. Hulsiana. Extat adhuc in Bibliotheca Ecclesiæ insignis Colleg. Haugensis, quæ Wirceburgi est: bella sane editio, & quidem per Teutonicæ nationis hominem adornata: legitur enim in fine: „Consummatum per Udalricum Gallum Alamanum, & Simonem Nicolai de Lucca.,,

VIII. Eadem in fol. Romæ anni 1475. quam Joa. Alb. Fabricius laudat, Bünemannus existere dubitat.

IX. Eadem in fol. Rostochii anni 1476. Hac Bünnemannus accurate est usus. Græcorum in ea spatia sunt vacua relicta. Epitomen non habet, nec Carmen de Phœnico. Gallæus tanquam MS. Codicem Rostochensem citat.

X. Eadem in fol. Venetiis per Josephum de Colonia, & Joan. Menthen de Gerretzem an. 1478. 18 Aug. satis est accurata: græca sunt edita in illa. Non nulli errore nominis decepti Bibliothetam indicantis hanc editionem Coloniensem vocarunt: inter alios hoc errore notatur Catalogus Hulsianus. Vidi hanc editionem in Bibliotheca Ecclesiæ Cathedralis Wirceburg.

XI. Præcesserat hanc alia editio Veneta ejusdem anni, die vero 12 Martii, excusa a Magistro Andrea de Paltasichis Catarenſi, & Bonino de Boninis sociis. Epitomen habet postremo loco, quam vocat initio ephythomon, in fine nephymon. Græca citata exhibet typis rudibus, & tam litteris, quam accentibus ſæpe pravis, iisque versionem latinam adneſtit. Posſedit eam Passioneius, poſſedit & Bünemannus.

XII. Laetant. in fol. Venetiis per Bernardin. de Benaliis 1483. Laudant eam quidam cum Fabricio, ſed extitiffe dubitat Bünemannus, partim quod nemo eam ſuis ſe uſurpaffe oculis teſtetur, partim quod Benalianæ typographiæ initia ante annum 1486. non inveniant rei librariæ curioſi. Conjectura eſt Büneman ni, confuſos fuifſe, — uti fieri facile potest, factum que eſt non una vice in aliorum librorum historia — numeros LXXX & LXXXX, indeque factam eſſe editionem anni MCCCCLXXXIII, uno decennio per oculi celeritatem præterito.

XIII. Subjungo statim editionem Venetam in fol. anni 1493. per Vincentium Benalium. Ex Rom. anni 1470. facta videtur. Extat in Bibl. Sangermanensi a Pratis. Extat etiam in Bibliotheca Heilbronnensi, quæ nunc Onoldi eſt.

XIV. Laetantii opera in fol. Venetiis per Theodorum de Ragazonibus de Aſula. 1490. Habuerunt eam Isaeus, Gallaeus, Carpzovius, Cellarius, alii.

XV. Eadem in fol. Venetiis anni 1494. Hanc Carpzov habuit.

XVI. Ea.

XVI. Eadem in fol. Venetiis per Simonem Bevi-
laquam Papiensem an. 1497. studio Andreæ Episcopi
Aleriensis. Bünemanno videtur expressa ad editionem
Rom. anni 1470.

EDITIONES SECULI XVI.

I. 1500. in quarta forma, Parisis cum Ægidii Del-
phi annotamentis, per Joannem Petit. Possedit eam
Bünemannus.

II. 1502. in fol. Venetiis, cura Joannis di Tridino
cognomento Tacuini. Possederunt eam Büneman. &
Parisiensis meus. Accuratio est hæc editio, quam
multæ prius impressæ. Jo. Petrus Valerianus, sive
Pierrius Bellunensis eam correxit.

III. 1509. in fol. Venet. cura ejusdem. Janus Parr-
hasius correxit, a quo multæ profectæ sunt mutatio-
nes, quas recentiores editores vel Tuccio Correctori
Florentinæ Juntinæ, vel Aldo adscribunt. Inter cor-
rectissimas jure refertur hæc editio: illud mirum, præ-
fationem editoris annum referre MCCCCX. & diem
quintum decimum Calendas Januarias, hancque ipsi
editioni esse præfixam, operis autem ipsius finem sig-
nari MCCCCIX die III Januar. Hanc ipse possideo ex
Biblioth. Hommeliana mihi comparatam. Possident
etiam eam Haugenses Canonici.

IV. 1509. in parva quarta forma Parisis per Joan.
Petit, emendata ab Ægidio Mazerensi, eodem illo,
qui & illam editionem anni 1500. emendaverat.

V. 1510. in fol. Venetiis, per Janum Parrhasium
castigata: forsitan eadem, quam num. III. adduxi, quam
Cella-

Cellarius hoc anno excusam dicit, deceptus anno Præfationis.

VI. 1510. in octava forma Antwerpiæ.

VII. 1511. in quarta forma Parisiis.

VIII. 1511. in fol. Venetiis a Joan. de Tridino. Nihil habet singulare, est mera repetitio Parrhasianæ illius anni 1510. Usi ea sunt Isæus & Gallæus.

IX. 1513. in quarta forma, Paris. a Joan. Petit & Nicol. de Pratis ex emendatione Ægidii Mazeriensis Delphi; huic præfixus est titulus: *Lepida Laetantii opera.* Est fere eadem cum præcedentibus ejusdem Parisiensis typographi editionibus. Sandius *in nucleo hift. Eccl.* hanc in peffimis & corruptissimis numerat, Bünemannus Sandio occulatior meliora in ea invenit, quam in aliis omnibus editis, creditque editorem optimo MS. usum.

X. 1513. in 8. Florentiæ apud Juntam Florent. ex emendatione Mariani Tuccii. Hanc habet Biblioth. Reg. Paris. Usi sunt Gallæus & Heumannus.

XI. 1515. in 8. Venetiis in ædibus Aldi & Andreæ Soceri. Curavit eam summo studio Joan. Bapt. Egnatius.

XII. Jungo statim contra Chronologiæ ordinem aliam Aldi editionem Venetam in 8. ex castigatione Honorati Fasitelli Veneti ad Codices Cassinenses anno 1535. vulgatam. Ex hac & præcedente post Parrhasianam anni 1509. pleræque recentiores editiones sunt progressæ. Interim Isæus dure judicat de hoc Fasitelli opere.

XIII. 1521. in fol. Venetiis. Recensuit Janus Parrhasius, & eadem est, ac illa ejusdem anno 1510. adornata. Græca in ea sat emendata sunt edita. Extat in Biblioth. Reg. Paris.

XIV. 1521. in 4. Basileæ apud Andream Cratandrum. Plerumque ex Aldina fuit desumpta, satis est emendata.

XV. 1523. in fol. apud eundem. Hac Gallæus se usum esse dixit; Bünemannus tamen eandem putat esse, ac illam mox nominandam, quod typographi varient interdum in annis exprimendis.

XVI. 1524. in fol. apud eundem. Hac usus est Bünnemannus in emendando Lactantio.

XVII. Jungo tertiam Cratandrianam in fol. anni 1532. Hac usus est Cantabrigiensis Editor. Hanc ipse etiam possideo.

XVIII. 1525. in fol. Parif. Usus est ea Joan. le Brun.

XIX. 1532. in 8. Lugdunensis.

XX. 1532. in 8. Antwerpiæ Joannis Graphæi cum notis Erasmi ad librum de Opificio Dei. Habuit Joan. le Brun; habuit & Heumannus.

XXI. 1538. in 8. Venetiis apud Paulum Manutium.

XXII. 1539. in 8. Coloniæ.

XXIII. 1539. in 8. Antwerpiæ apud Gymnicum. Hanc ex parte emendavit Erasmus Roterod. cuius leguntur annotationes in librum de Opificio Dei.

XXIV. 1541. in 8. Lugduni apud Gryphium ex emendatione Fasitelli. Sat elegans est.

XXV.

XXV. 1543. in 8. Lugduni apud Gryphium. Hæc minus emendata.

XXVI. 1544. in fol. Coloniæ. cum notis Desid. Erasmi ad libellum *de Opificio Dei*. Est eximia & emendatissima. Lengletius & Joan. le Brun usi sunt ea.

XXVII. 1545. aliis & 1546. in quarta forma, Basileæ.

XXVIII. 1548. in forma 16. vel juxta Bünemannum in 12. Lugduni apud Tornesium ex emendatione Fasitelli. Editio nitidissima, & cum Gryphiana conveniens.

XXIX. Aliæ ejusdem loci & editoris. Una anni 1553. altera anni 1556. ambæ nitidæ, & primam Tornesianam repræsentantes.

XXX. 1553. in 8. Antwerpiæ. Hæc laudatur a Dupinio in Bibliotheca Eccles.

XXXI. 1555. in 8. Antwerpiæ apud Gymnicum cum Erasmi annotationibus in librum *de Opificio Dei*.

XXXII. Alia Antwerpiensis octavæ formæ, & anni 1556.

XXXIII. 1556. in fol. Basileæ ex officina Henrici Petri. Bis quidem edita, ut afferunt Dupin, Ceillier, Bünemannus: semel separata, & dein in Hæresiologia Heroldi.

XXXIV. 1559. in fol. ibidem excusa.

XXXV. 1563. in fol. ibidem. cum Xisti Betulei Commentariis, qui quidem eruditis non omnino probantur, quamvis multa contineat satis utilia ad illu-

strandum Lactantium. Id præterire non possum, adeo Betuleum fuisse Lactantio addictum, ut ex suis filiis uni hoc nomen imponeret. Observari & hoc debet, Betuleum in nonnullis locis habere lectiones plane singulares, in quibus non tam Codicem MS. quam suum ingenium secutus videtur.

XXXVI. 1561. in 16. Parisiis apud Hieronymum de Marnef ex recensione Fasitelli. Parum nitida.

XXXVII. 1563. in 8. Parisiis.

XXXVIII. 1565. in 8. Parisiis.

XXXIX. 1567. in 16. Lugduni apud Tornesium. Sat elegans, ac emendata ad Codicem MS. quem sibi comparaverat Tornesius. Lengletius & Joan. le Brun eam habuere.

XL. 1579. in 16. alia Tornesii Lugduni ad duos Codices MS. emendata: ita Parisiensis meus. Ipse autem Tornesius in fronte libri tantum dicit: „Omnia ex fide, & authoritate librorum MS. emendata.,, ad calcem autem: „Oblati, & a me empti sunt libri VII Instit. MS. non parum item me juvit vir eruditissimus Jacobus Cujacius, qui nonnullos locos hujusce nostri authoris ex fide veterum librorum a se emendatos ad me misit.,, Ipsem et hanc quoque editionem ad manum habeo.

XLI. 1586. in 16. alia Tornesii. Lugdun.

XLII. 1587. in 8. alia Tornes. Lugd. ad multos Codices MS. atque etiam ad notas varias a Jacobo Cujacio transmissas.

XLIII. 1594. in 16. alia Tornesf. Lugd. quæ a priori non differt.

XLIV. 1568. in 8. Antwerpiæ.

XLV. 1570. in 8. Antwerpiæ Stelsii cum notis Erasmi ad libellum de Opificio Dei.

XLVI. 1570. in 8. Antwerpiæ ex officina Plantiniana. Sat elegans, ex emendatione Michaelis Thomasii ad duos Codices Bonon. & VII Vaticanos. Hæc Gronovio minus placebat, nec omnino placuit Isæo, qui observat Thomasium ad nonnulla quidem textus Lactantiani medicam manum adhibuisse, sed pleraque & prope innumera reliquissæ plane intacta: quapropter nos admonet, se in Thomasiano textu emendasse trecenta & amplius errata, ut Lactantium puriorem & integriorem redderet.

XLVII. 1579. in 8. Antwerpiæ.

XLVIII. 1580. in 8.

XLIX. 1587. in 8. Antwerpiæ apud Plantinum. Hæc est altera Thomasianæ emendationis editio, nullibi mutata.

L. 1589. in fol. Paris. in Bibl. Patrum.

LI. 1589. in 8. Paris. ex recensione Thomasii.

LII. 1594. in 16. Lugdun. Thomæ Soubron. Sat emendata, quamvis minus compta.

EDITIONES SECULI XVII:

I. 1613. Coloniæ Allobrogum, id est Genevæ, ex officina Tornesii, ex duobus MS. a Jacobo Cujacio

emendata. Multi eam facit Gallæus, in ea tamen Isæus se animadvertisse asserit, textum Lactantii ubique esse corruptum.

II. Eodem anno Coloniæ. in 16. teste Bünemano. Eadem forsitan cum priore.

III. 1615. & 1616. in 16. Lugduni.

IV. 1630. in 16. Genevæ.

V. 1642. in fol. Lugduni.

VI. 1646. in fol. Cesenæ Josephi Isæi cura & cagitatione ad duos Bononienscs, & duodecim Vaticanos Codices emendata. Isæus omnes post se Lactantii Editores relinquit.

VII. 1650. in fol. Romæ ex typographia Mascalci: ex Isæi emendatione. Verum non nova: sed eadem plane est, ac Cesenen sis editio, prima fronte solum immutata.

VIII. 1652. in 8. Lugduni Batav. ex emendatione Antonii Thysii. Sat nitida est: sed patvi est apud eruditos momenti.

IX. 1660. in 8. Lugd. Batav. a Servato Gallæo cum selectis variorum notis. Hæc sat elegans est: omnes fere notas surripuit Gallæus ex editione Betulei, & a schedis Salmasii: at quosdam contulerat MS. Codices, quorum variæ lectiones adjectæ sunt ad finem libri: quæ cum non sit usquequaque emendata, in eam Joan. le Brun habuit annotationes Petri Francii, historiarum & eloquentiæ Professoris in Amstelodam. Gymnasio. Usus ea est recentissimus Parisiensis editor.

X. 1684. in 8. Oxonii ex recensione & cum notulis quibusdam Thomæ Sparck. Elegans est, ac emendata ad quinque Codices MS. In ea editus est liber de *Mortibus persecut.* Usus ea est novissimus editor Parif.

XI. 1685. in 8. Cantabrigiæ. Sat elegans: sed ex Thomasiana editione expressa est. Usus fuit tamen editor duobus MS. Codicibus, quorum varias lectiones præmisit libris Laetantii: in ea itidem legitur liber de *Mortibus persecut.*

XII. 1698. in 8. Lipsiæ, ex recensione Christophori Cellarii. Quamvis est emendata, tamen non est omnino inculpata: quasdam nihilominus notas habet non exigui momenti.

EDITIONES SECULI XVIII.

I. 1715. in 8. Lipsiæ ex recensione Joan. Georgii Walchii. Hic primus Epitomen vulgavit integrum cum aliis Laetantii operibus. Præfixa est erudita disquisitio de vita & stilo Laetantii. In hac editione aliquid desiderant eruditi. Parisiensis novissimus Editor ita eum excusat: „Quid mirum? an Cl. Walchius, qui vix annum vigesimum attigerat, potuit in edendo Laetantio idem artis criticæ & doctrinæ, quibus nunc quinquagenarius pollet, — anno 1748. aut 1747. aut prius sua ipsa editione scripta est ab Editore Parif. hæc series Editionum, aut divinando tantum numerum annorum, quem se scribente Walchius tenebat, definit; mortuus est enim Walchius octogenario, sesqui anni spatio major 1775. — specimen edere?,”

II. 1736. in 8. Göttingæ, ex emendatione Christophori Augusti Heumannii. Hæc editio prioribus longe est perfectior. In ea, quibusdam tamen immutatis, servatus est Christoph. Cellarii textus. Epitomen integrum ad MS. Taurinens. & Bonon. in textu emendavit. Notis Cellarianis additæ sunt ubique novæ, ac eruditæ; & emendatrices ejus conjecturæ fere semper assensum extorquent.

III. 1736. in 8. Lipsiæ cura Bünnemanni. Mirum est, quantum laboris ac studii impenderit Laetantio Bünnemannus. Editio superiores omnes superans ad LXII editiones, & LII Codices exacta.

IV. Insero notitiam litterariam affectæ quidem, sed non perfectæ Laetantianorum operum editionis, quæ circa idem fere tempus, quo Heumanniana & Bünnemaniana alibi vulgabantur, Salisburgi adornabatur dedicanda Leopoldo Comiti Firmiano, tunc Salisburgensi Archiepiscopo; quidquid ars typographica & calcographica eximii habet, huic operi impendebatur. Qui hæc refert, Joannes Georgius Schelhornius *in I. Tom. Amœnitatum ex historia Ecclesiastica & litteraria petitarum, theodisce scriptarum, & Ulmæ an. MDCCCLXII publicatarum, possidetque & splendidum operis frontispicium, imaginem sui Mecœnatis, Archiepiscopi scilicet, exhibentem, & quaterniones operis signatas A. F. G. ultra mille Imperiales jam operi fuisse impensos ex relatione asseverat. Laetantius hunc ortum suum debuerat illi Principi sapienti, Scholasticismum tam in Philosophia, quam Theologia mirè fastidienti, &* melio.

meliorem gustum, virosque hoc imbutos Academiæ suæ invehere conanti. Moram injecit perpetuam operi vel Archiepiscopi obitus interveniens, vel barbaries, quæ se peti sentiebat, collectis viribus de bona causa — forsan ad Hieronymi tempora, quod Deus volet, triumphavit: id quod conjicere licet ex libello, nitide & solide in ipsa Archiepiscopi aula anno 1741. scripto: „Ἄδεισιδαιμωνος φιλορωματις vindiciæ adversus Sycophantas Juvavienses, Coloniæ apud Petrum Marteau — potius Venetiis — excuso. Reliquæ ad hunc Lactantium pertinentia apud Schelhornium legantur.

V. 1748. in 4. Parisiis. Editio novissima, quæ omnium instar esse potest, ad LXXX & amplius MS. Codices, editosque XL collata & emendata, atque notis uberioribus illustrata, cui manum primam adhibuit Joann. Bapt. le Brun, extremam imposuit Nicolaus Lenglet du Fresnoy. Duo Tomi apud Joan. de Bure.

Duo adjicio, quæ operis titulus alias sat copiosus hujus editionis qualitatum index non attingit. Primum: Le Brun per annos XL Lactantio incubuisse, eique esse immortuum. Alterum: Bünnemannianam recensionem Parisiensi editori nonnisi sua fere jam ad finem perducta innotuisse, lectiones tamen variantes, & Bünnemannianas desuper animadversiones ab eo adhuc fuisse excerptas, operique præmissas, restare autem multas Bünnemannianas observationes alias præsertim paralelismum inter dictiones Lactantianas, & aliorum scriptorum phrases, concernentes, a Parisiensi

plane intactas, unde hac recensione Bünemannianam nullatenus ab eruditorum usu ut superfluam excludi.

VI. 1783. in 8. Wirceburgi in officina Staheliana. Hæc ad illam Parisinam adornata est: Historia vitæ Laetantii ac Operum ejus præmittitur, ex ipsa illa Parisina potissimum excerpta. Ad manus tamen habui præterea omnes alias hujus Seculi Laetantianas editiones, & Georgii Christophori Hambergeri notitiam præcipuum omnis ævi scriptorum. Tomo altero variantium lectionum, & observationum selectarum in hunc scriptorem syllogen rursus quam maxime Parisiensis editionis ope adjungam, sicque Laetantium Wirceburgensem absolvam, cuius compendiarium descriptionem hic dedi.

Tres alios titulos historiæ Laetantiane - litterariæ hic ap^pono, sed perbreves.

PARTES LACTANTIANORUM OPERUM SEORSIM EDITÆ.

I. Laetantii liber de *Opificio Dei*, ex recensione & cum notis Desid. Erasmi. 8. Basil. apud Froben. 1529.

II. Idem in forma octava Parisiis apud Colineum. eodem anno.

III. idem in 4. ibidem. 1551. cum iisdem notis.

IV. Idem in 8. Francofurti & Argentorati, cum observationibus Jodoci Willichii. 1542.

V. Idem in 8. Geræ. ex emendatione Georgii Ludov. Goldneri cum vita Lactantii & judiciis eruditorum. 1715, juxta Hambergerum 1714.

VI. Idem in 8. vi tomis. Romæ typis Antonii Rotilii recensuit, variantibus lectionibus, annotationibus, castigationibus ac dissertationibus illustravit F. Eduardus a S. Xaverio. 1757. — Si tamen Hambergerum recte intelligo, nec hic omnia Lactantii opera sint excusa, — advertit Hambergerus, hac editione eruditos facile posse carere.

VII. Lactantii liber *de Mortibus Persecut.* in 8. Parisiis 1679. edente cum annotationibus Stephano Baluzio tom. II. Miscellaneorum.

VIII. Idem separatim editus in 8. Paris. eod. anno.

IX. Idem sine notis Baluzii a Joanne Fell. in 12. Oxonii 1680.

X. Idem cum notis Joannis Columbi. in 8. Aboæ in Finlandia 1684.

XI. Idem liber cum notis variorum, scilicet Baluzii, Columbi, Gisberti, Cuperi, Toinardi, & Pauli Bauldri, in 8. Trajecti ad Rhenum ex officina Franc. Halma 1692. Nitida editio, quam ex Lipsiensis Ernesti suppellectile libraria comparavi, correctam in margine ab eruditissimo posseffore, partim ad MS. Codicem, partim etiam propriis conjecturis, quæ tamen cum Parisino textu quoad substantiam omnino conve-niunt.

XII. Idem Trajecti ad Rhenum in 8. 1693. ex officina Guil. Brœdelet.

XIII. Idem cura & cum observationibus Nicolai le Nourry Benedictini e Congreg. S. Mauri. 8. Parisiis 1710.

XIV. Lactantii *Epitome divin.* Inst. edente Christophoro Math. Pfaffio. 8. Paris. 1712.

XV. Eadem. 8. cum notis Joan. Davisi Cantabrig. 1718.

XVI. *Carmen de resurrectione.* cum eruditis notis Hermanni Buschii. in 4. sine loco & anno.

XVII. Idem cum notis Augusti Buchneri Viteberg. 8. 1627.

XVIII. Idem cum notis Heumannii in ejusdem Pœid. Tom. III. L. II.

XIX. *Sympoſhi* poetæ veteris elegantissimi erudita juxta & festiva ænigmata, nunc primum & inventa, & excusa. Accesserunt VII Græciæ Sapientum sententiæ multo, quam ante hac emendatores, & versibus etiam aliquot acutiores. Parisiis apud Jacobum Kerwer. 8. 1537. Prima hæc est horum ænigmatum editio a Joachimo Peronio curata.

XX. *Sympoſium*, sive centum epigrammata tristia ænigmatica, quæ vero suo authori post longissimi temporis decursum reddidit, a librariorum mendis ope Codicū MS. repurgavit, suisque, & Joan. Castilio.

stalionis, & aliorum notis illustravit Heumannus, cuius & adjecta est dissertatiuncula contra Nicolaum Nourrium, librum *de Mortibus Persecut.* Lactantio abjudicantem: itemque symbola critica ad Lactantium, Hannoveræ. 8. 1722.

XXI. *Carmen de Phœnix* recudit nuper Joannes Christianus Wernsdorffius inter Poetas latinos minores tom. III. in quo Satyrici minores, Elegiæ & Lirica variorum continentur. Altenburgi 1782. & quidem in classe Elegiarum.

QUÆDAM LACTANTIANA IN LINQUAS VULGARES VERSA.

Ut plurimum in Francogallicam linguam Lactantiana sunt translata, ut mihi quidem constat, nec enim theodiscæ translationis ullius memini.

I. Parisiis. 1546. par René Fame, Secrétaire du Roi François I. in fol. Institutiones hic habentur.

II. Eadem. Lugduni in fol. 1547.

III. Eadem in 16. Parisiis 1555.

IV. Eadem in 16. Lugduni 1563. In his pars Institutionum habetur.

V. Parisiis 1581. in 16. Sola translatio integra diuinarum Institutionum Lactantii facta est.

VI. 1710. le premier livre des Institutions divines, par M. Drouet de Maupertuis. in 12. Avign.

VII. Traité de la Colere de Dieu, traduit du latin de Laetance, précédé d'un discours sur la vie, les sentiments, & les ouvrages de l'auteur en forme d'Apologie par Mr. Deux du Radier, Conseiller du Roi &c. Elegantissimam hanc translationem Parisiensis vocat, manuscriptam eam in manibus habuit: an edita sit, mihi non constat.

VIII. Traité de Laetance de la Mort de Persecuteurs de l'Eglise, mise en françois par Mr. de Maucroix Chanoin de l'Eglise Cathed. de Reims. 12. Paris. 1680. Elegantissimam translationem vocat Paris.

IX. Symphorien Champier, traduction du grec en françois des Propheties des Sibylles, mises en vers françois dans la nef des Dame.

X. Traité de la Mort des Persecuteurs &c. 8. Utrecht 1687. Ex Anglico Burneti facta.

Extat una etiam Anglicana traductio libri *de Mortibus Persecut.* a Gilberto Burneto, Episcopo Sarisburiensi facta, cum præfatione de persecutione in Christianos. 8. Londini 1686. & 1714. edita. Præfationem istius operis fatetur ipse Joan. Alb. Fabric. esse parum decentem.

VARIÆ VARIO RUM ERUDITORUM IN LACTANTIUM CURÆ.

Varii suam operam illustrando & examinando ut ita dicam, impenderunt: partim editores Lactantii suæ recensioni suas crises & notas adjece- runt, partim specialibus scriptis ediderunt suas no- tas & commentarios alii. Plurima talia ad intelli- gendum & illustrandum hunc scriptorem subfidia Parisiensis editor novissimus suæ adjunxit recensio- ni. Texit etiam ipse indicem quendam, brevem tamen talium in hunc scriptorem commentationum & disquisitionum, quem paululum locupletiorem a me factum hic adjicio.

I. Antonii Raudensis Theologi Ordinis Min. Firmiani Lactantii erratorum libri tres. Supra Manuscriptos eos indicavi.

II. Anthologia Lactantii Firm. elegantissimas sen- tentias, easque tam pietate quam doctrina illustres complectens, recenter in locos digesta communes per Thomam Beconum. 8. Lugd. 1558. Hæc An- thologia est quædam Lactantiana Theologia, qua ad certa capita revocantur ea omnia, quæ in La- ctantio leguntur de Deo, & rebus div. atque etiam illa, in quibus agitur de Christianorum moribus.

III. Jean Gardei Collection des fleurs de La- tance Firmian, contenant sentences très belles. 8.

Hic

Hic liber idem fere est cum Thomæ Beconi Anthologia.

IV. Defense des sentiments de Laetance sur le sujet de l'usure par M. Louis Bulteau. 12. Paris. 1571. - 1577.

V. Nicolai Toinardi notæ in Lactantium *de Mortibus Persecut.* 12. 1690.

VI. Lactantius *de vero Dei cultu.* Præside Georgio Casparo Kirchmajero Prof. Wittenb. defendit Joan. Philippus Apinus Oringa Hohenloico - Franco. Wittenb. 4. 1691. Hanc dissertationem Parisiensis non novit.

VII. Joan. August. Krebsii de stilo Lactantii. 4. Halæ Sax. 1702. Hanc dignam, quæ editionibus Lactantii adjungatur, judicant memoriæ Trivoltianæ anni 1706.

VIII. Math. Nicol. Körtholti dissertatio de Cicerone Christiano Lactantio. 4. Gieß. 1711.

IX. Danielis Michelii introduc̄tio ad historiam litterariam, 8. Cantab. 1721. huc referenda, quod eximia ibi legatur disquisitio critica de Codice Colbertino *de Mort. Persec.* contra Nicol. le Nourry.

X. Exercitatio Anti-Laetantiana, qua de mendosa Eucharistiæ Platonicæ interpretatione, Præſide

de Guilelmo Bergero differit M. Joann. Georgius Geret Anspac. Wittenb. 1722. 4. Examinat Laetantii censuram in illud Platonis, ut Lactantius ipse citat: „*Gratias agere se naturæ, primo quod homo natus esset potius, quam mutum animal, dein quod mas potius, quam fæmina, quod Græcus, quam Barbarus: postremo quod Atheniensis, & quod temporibus Socratis.*„ Author alteram adhuc dissertationem promittit, cum in fine hujus legam: *Explicit dissertatione prima.* Forsan, ut ex præfatione colligo, examen Theologiæ Laetantianæ futura erat, quam hic promittit.

XI. Joan. Georgii Geret Anspac. Specimen examinis Theologiæ Laetantianæ in articulo de Deo absolute considerato, Filio, & Spiritu S. Wittenb. 1723. 4. Nec hasce novit Parisiensis.

XII. Joachimi Justi Rau diatribe historico-philosophica de Philosophia Lucii Laetantii Firmil. 8. Jenæ 1733.

XIII. Amicorum societate litteraria conjunctorum Dissertatio crit. de vexatissimo Laetantii loco — lib. II. Instit. „*Fecit in principio — Deus — bonum & malum.* — Berol. 4. 1744. Locum hunc utpote in Codicibus MS. æque ac editionibus raro obvium, & a pluribus pro spurio rejectum, contra quascunque vindicat author objectiones; hoc tamen monet, Laetantium nonnihil adhuc Manichæ-

nichæismi & Arianismi sapere. Solidam ac eruditam hanc scriptiunculam dicunt authores relationum ut dicebant innocentium: *Unschuldige Nachrichten, oder Nachrichten von alten und neuen theologischen Sachen auf das Jahr 1744.*

XIV. Joan. Dieterici Winckleri Philologemata Laetantiana sacra variis locis tum sacri Codicis illustrandis, tum Laetantii explicandis corrigendisque inservientia. — Inserta sunt hinc inde ΣΥΜΜΙΚΤΑ quædam ANEKΔOTA critici & philologici argumenti. Brunswigæ 8. 1754. His porro symbolis duabus seriem Parisiensis editoris auxi.

LUCII CÆCILII
FIRMIANI
LACTANTII
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER PRIMUS
DE
FALSA RELIGIONE DEORUM.

ANALYSIS
LIBRI.

ARGUMENTUM.

PROPOSITIO generalis primi & secundi libri est, Religiones deorum esse falsas. Speciales libri primi partes sunt quatuor:

Proœmium, Cap. I.

Providentia assertio, Cap. 2.

Assertio unius veri Dei, Cap. 3. 4. 5. 6. 7.

Refutatio deorum gentilium, inde ad finem.

PROŒMIUM tria continet:

Causas hujus scriptiorum.

Προσφωνσιν ad Constantimum Magnum.

Repetitionem primariae cause hujus scriptiorum: ubi ratio exponitur, cur tam pauci religioni assentiantur.

Cause, quibus motus Laetantius orator hanc de Religione disputationem instituerit, quinque recensentur.

Prima: Succurrere vult iis, quibus prorsus ignota vera Religio, quorum multi veritatem quæsiverunt, sed frustra, quia arcanum summi Dei ingenio ac propriis sensibus non potest comprehendendi.

Lactant. Tom. I.

A

Sp.

A R G U M E N T U M.

Secunda: Succurrere vult iis, quibus aliquo modo innotuit vera Religio: sed eam vel contemnunt, ut docti, quod idoneis assertoribus egeat; vel oderunt, ut indocti, ob insitam sibi austерitatem.

Tertia: Quia non tam de rebus humanis bene meretur, qui scientiam bene dicendi affert, quam qui pie atque innocenter docet vivere.

Quarta: Quia maximi oratores extremum vitæ actum Philosophiæ tribuerunt; ergo justius ego Theologiæ tribuam.

Quinta: Viri prudentes Institutiones juris civilis ediderunt; melius igitur ego divinas Institutiones persequar.

Περὶ φωνῆς ad Imperatorem Constantimum, qua illi gratulatur de veritatis agnitione.

Repetit causam principem institutæ disputationis, ut homines avocet ab erroribus; redditque rationem, cur tam pauci Religioni veræ assentiantur; quod multi obdurent se contra manifestam veritatem, nec cogitent, quare sint nati; hæc enim pravitatis est causa, ignoratio sui.

ALTERA pars libri primi quæstionem de providentia pertractat: An sit providentia? Laetantius non copiosa hanc thesin demonstratione indigere scribit; tum quod Stoici & Ciceron satis argute negativam refutarint; tum quod omnes populi in hac una re consentiant, esse providentiam, Cap. 2.

TERTIA parte asserit, unum esse Deum, mundi hujus conditorem & gubernatorem; idque rationibus & autoritatibus confirmat.

R A T I O N I B U S:

Quia Deus est perfectus. Ergo non potest esse nisi unus.

Quia Deus non capit interitum. Ergo nec divisionem.

Quia unus Deus facere mundum potuit. Ergo & regere.

Quia ut res militaris non constat, nisi sub uno duce: sic hic summa ipsa rerum non constabit, nisi singularum partium potestas ad unam Providentiam referatur.

Quia dicere multorum arbitrio cuncta regi, tale est, quale si quis affirmet, in uno corpore multas esse mentes: quoniam multa & varia sunt ministeria membrorum, quæ omnia mens sola gubernat.

Objectio: Sunt equidem multi dii, sed unus est summus Rector.

Responso: Si universi pares non sunt; non igitur dii sunt omnes.

A U T O-

A U T O R I T A T I B U S:

P R O P H E T A R U M. Prophetæ, qui fuerunt admodum multi, unum Deum prædicant, unum loquuntur.

Objectio: Non admittimus illorum testimonia; sunt voces humanæ.

Responsio: Impleta sunt illorum vaticinia; igitur non fuerunt furiosi nec mendaces, quia cæteros ab omni fraude cohibuerunt; & voluntas fingendi ac mentiendi eorum est, qui appetunt opes, qui lucra desiderant, quæ res procul à sanctis illis viris fuit. Aliqui eorum Principes aut etiam Reges fuerunt, in quos cadere non potest suspicio fraudis.

P O E T A R U M: Nam Orpheus Deum verum Πεντογόνον vocat. Sic Virgilius & Ovidius Deum mundi fabricatorem agnoscunt.

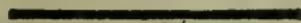
P H I L O S O P H O R U M: Thaletis, Pythagoræ, Anaxagoræ, Antisthenis, Cleanthis & Anaximenis, Chrysippi, Zenonis, Aristotelis, Platonis, Ciceronis, Senecæ.

M E R C U R I I Trismegisti: ὁ δὲ Θεὸς εἰς, ὁ δὲ εἰς ὄνοματος γέ προσδεεται; ἐσι γαρ ὁ αὐτὸν υμος.

S I B Y L L A R U M, quæ omnes unum Deum prædicant.

A P O L L I N I S, qui quærenti, quid esset Deus, respondit: αὐτοφυεις.

Q U A R T A libri parte refutat primum communes Gentilium religiones a cap. 8. usque ad 20. deinde proprias Romanorum, a cap. 20. ad finem; probatque religiones deorum falsas esse, quod certo tempore nati, pessime vixerint, tandemque mortalium omnium legem subierint, quos pro diis Gentiles coluerunt.



P R A E F A T I O.

Quanti sit ḡ fuerit semper cognitio Veritatis.

M agno & excellenti ingenio viri, cum se doctrinæ penitus dedissent, quidquid laboris poterat impendi, contemptis omnibus & privatis & publicis actionibus, ad inquirendæ veritatis studium contulerunt; existimantes, multo esse præclarius, humanarum divinarumque rerum investigare ac scire rationem, quam aut struendis opibus, aut cumulandis honoribus inhærere. Quibus rebus, quoniam fragiles terrenæque sunt, & ad solius corporis pertinent cultum, nemo melior, nemo justior effici potest. Erant illi quidem veritatis cognitione dignissimi, quam scire tantopere cupiverunt; atque ita, ut eam rebus omnibus anteponerent. Nam & abjecisse quosdam res familiares suas, & renuntiasse universis voluptatibus constat, ut solam nudamque veritatem nudi expeditique sequerentur: tantumque apud eos veritatis nomen & autoritas valuit, ut in ipsa esse summi boni præmium prædicarent. Sed neque adepti sunt id, quod volebant: & operam simul atque industriam perdiderunt; quia veritas, id est, arcanum summi Dei, qui fecit omnia, ingenio ac propriis non potest sensibus comprehendi; alioquin nihil inter Deum hominemque distaret, si consilia & dispositiones illius majestatis æternæ cogitatio assequeretur humana. Quod quia fieri non potuit, ut homini per seipsum ratio divina innotesceret, non est passus hominem Deus lumen sapientiae requirentem diutius errare, ac sine ullo laboris effectu vagari pertenebras inextricabiles; aperuit oculos ejus aliquando, & notionem veritatis munus suum fecit: ut & humanam sapientiam nullam esse

mon-

monstraret, & erranti ac vago viam consequendæ immortalitatis ostenderet.

Verum quoniam pauci utuntur hoc cœlesti beneficio ac munere; quod obvoluta in obscuro veritas latet, eaque vel contemptui doctis est, quia idoneis assertoribus eget; vel odio indoctis, ob insitam sibi austерitatem, quam natura hominum proclivis in vita pati non potest: (nam quia virtutibus amaritudo permista est, vitia vero voluptate condita sunt; illa offensi, hac deliniti feruntur in præceps, & bonorum specie falsi, mala pro bonis amplectuntur) succurrendum esse his erroribus credidi; ut & docti ad veram sapientiam dirigantur, & indocti ad veram religionem. Quæ professio multo melior, utilior, glriosior putanda est, quam illa oratoria, qua diu versati non ad virtutem, sed plane ad argutam malitiam juvenes erubiebamus. Multo quippe nunc rectius de præceptis cœlestibus differemus, quibus ad cultum veræ maiestatis mentes hominum instruere possimus: nec tam de rebus humanis bene meretur, qui scientiam bene dicendi affert, quam qui pie atque innocenter docet vivere: idcirco apud Græcos majore in gloria Philosophi, quam Oratores fuerunt. Illi enim recte vivendi doctores sunt existimati: quod est longe præstabilius: quoniam bene dicere ad paucos pertinet; bene autem vivere ad omnes. Multum tamen nobis exercitatio illa fictarum litium contulit, ut nunc majore copia & facultate dicendi causam veritatis peroremus; quæ licet possit sine eloquentia defendi, ut est a multis saepe defensa; tamen claritate ac nitore sermonis illustranda, & quodammodo differenda est, ut potentius in animos influat & vi sua instructa, & luce orationis ornata.

CAPUT PRIMUM.

De Religione & Sapientia.

De Religione itaque nobis rebusque divinis institui-
tur disputatio. Nam si quidam maximi oratores
professionis suæ quasi veterani, decursis operibus actio-
num suarum, postremo se Philosophæ tradiderunt,
eamque sibi requiem laborum justissimam putaverunt;
si animos suos in earum rerum, quæ inveniri non po-
terant, inquisitione torquerent, ut non tam otium sibi,
quam negotium quæsisse videantur, & quidem multo
molestius, quam in quo fuerant ante versati: quanto
justius ego me ad illam piam, veram, divinamque Sa-
pientiam, quasi ad portum aliquem tutissimum confe-
ram, in qua omnia dictu prona sunt, auditu suavia,
facilia intellectu, honesta susceptu? Et si quidam pru-
dentes & arbitri æQUITATIS Institutiones Civilis Juris
compositas ediderunt, quibus civium dissidentium li-
tes contentionesque sopirent: quanto melius nos &
rectius divinas Institutiones litteris persequemur; in
quibus non de stillicidiis aut aquis arcendis, aut de
manu conserenda, sed de spe, de vita, de salute, de
immortalitate, de Deo loquemur, ut superstitiones
mortiferas, erroresque turpisimos sopiamus?

Quod opus nunc nominis tui auspicio inchoamus,
Constantine Imperator Maxime, qui primus Romano-
rum Principum, repudiatis erroribus, majestatem Dei
singularis ac veri & cognovisti & honorasti. Nam cum
ille dies felicissimus orbi terrarum illuxisset, quo te
Deus summus ad beatum Imperii culmen evexit, sa-
lutarem universis & optabilem principatum præclaro
initio auspicatus es, cum eversam sublatamque justi-
tiam reducens, teturrimum aliorum facinus expiasti:
pro quo factò dabit tibi Deus felicitatem, virtutem,
diu-

diuturnitatem; ut eadem justitia, qua juvenis exorsus es, gubernaculum Reipublicæ etiam senex teneas, tuisque liberis, ut ipse a patre accepisti, tutelam Romani nominis tradas. Nam malis, qui adhuc adversus iustos in aliis terrarum partibus sœviunt, quanto serius, tanto vehementius idem omnipotens mercedem scelebris exsolvet: quia, ut est erga pios indulgentissimus pater, sic adversus impios rectissimus judex. Cujus religionem cultumque divinum cupiens defendere, quem potius appellem, quem alloquar, nisi eum, per quem rebus humanis justitia & sapientia restituta est?

Omissis ergo hujuscæ terrenæ Philosophiæ autoribus nihil certi afferentibus, aggrediamur viam rectam: quos equidem, si putarem satis idoneos ad bene vivendum duces esse, & ipse sequerer; & alios, ut sequerentur, hortarer. Sed cum inter se magna concertatione dissident, secumque ipsi plerumque discordent, apparet eorum iter nequaquam esse directum: siquidem sibi quique, ut est libitum, proprias vias impreserunt, confusionemque magnam inquirentibus veritatem reliquerunt. Nobis autem, qui sacramentum veræ religionis accepimus, cum sit veritas revelata divinitus, cum doctorem sapientiæ, ducemque veritatis Deum sequamur, universos sine ullo discrimine vel sexus vel ætatis ad cœlestè pabulum convocamus. Nullus enim suavior animo cibus est, quam cognitio veritatis, cui asserendæ atque illustrandæ septem volumina destinavimus: quamvis ea res infiniti pene sit operis & immensi; ut si quis hæc dilatare atque exequi plenissime velit, tanta illi rerum copia exuberet, ut nec libri modum nec finem reperiat oratio. Sed nos idcirco breviter omnia colligemus; quod ea, quæ allaturi sumus, tam clara sunt & lucida, ut magis mirum esse videatur, tam obscuram videri hominibus veritatem, & iis præipue, qui sapientes vulgo putantur; vel quod tantummodo instituendi nobis

homines erunt, hoc est, ab errore, quo sunt impli-
cati, ad rectiorem vitam revocandi.

Quod si fuerimus, ut spero, assecuti, mittemus
eos ad ipsum doctrinæ uberrimum ac plenissimum fon-
tem, cuius haustu atque potu conceptam visceribus
sitim sedent, ardoremque restinguant; eruntque illis
omnia facilia, prona, manifesta: modo ne pidgeat ad
percipiendam sapientiæ disciplinam legendi vel audien-
di patientiam commodare. Multi enim superstitioni-
bus vanis pertinaciter inhærentes obdurant se contra
manifestam veritatem, non tam de suis religionibus,
quas prave asserunt, bene meriti, quam de se male;
qui cum habeant iter rectum, devios sequuntur anfra-
ctus; planum deserunt, ut per præcipitium labantur;
lucem relinquunt, ut in tenebris cæci ac debiles jaceant.
His consulendum est, ne contra se pugnant, velint-
que se tandem ab inveteratis erroribus liberari: quod
utique facient, si, quare sint nati, aliquando pervi-
derint. Hæc enim pravitatis est causa, ignoratio sui:
quam si quis cognita veritate discusserit, sciet, quo
referenda, & quemadmodum sibi vita degenda sit. Cu-
jus scientiæ summam breviter circumscribo, ut neque
religio ulla sine sapientia suscipienda sit, nec ulla sine
religione probanda sapientia.

C A P U T II.

Quod Providentia fit in rebus humanis.

Suscepto igitur illustrandæ veritatis officio, non pu-
tavi adeo necessarium ab illa quæstione principium
fumere, quæ videtur prima esse natura: sitne provi-
dentia, quæ rebus omnibus consulat; an fortuitu vel
facta sint omnia, vel regantur. Cujus sententiæ autor
est Democritus, confirmator Epicurus. Sed & antea
Prota-

Protagoras, qui Deos in dubium vocavit; & postea Diagoras, qui exclusit; & nonnulli alii, qui non putaverunt Deos esse, quid aliud effecerunt, nisi ut nulla esse providentia putaretur? quos tamen & cæteri Philosophi, ac maxime Stoici acerrime retuderunt, docentes, nec fieri mundum sine divina ratione potuisse, nec constare, nisi summa ratione regeretur. Sed & M. Tullius, quamvis Academicæ disciplinæ defensor esset, de Providentia gubernatrice rerum & multa & saepe differuit, Stoicorum argumenta confirmans, & nova afferens plurima: quod facit tum in omnibus Philosophiæ suæ libris, tum maxime in iis, qui sunt de natura Deorum.

Nec difficile sane fuit, paucorum hominum prave sentientium redarguere mendacia testimonio populorum atque gentium in hac una re non dissidentium. Nemo est enim tam rudis, tam feris moribus, qui oculos suos in cœlum tollens, tametsi nesciat, cuius Dei providentia regatur, hoc omne, quod cernitur, non aliquam tamen esse intelligat ex ipsa rerum magnitudine, motu, dispositione, constantia, utilitate, pulchritudine, temperatione: nec posse fieri, quin id, quod mirabili ratione constat, consilio majori aliquo sit instructum. Et nobis utique facillimum est, exequi hanc partem quamlibet copiose. Sed quia multum inter Philosophos agitata res est, & providentiam tollentibus satis responsum videtur ab hominibus argutis & eloquentibus, & de solertia divinæ providentiæ per totum hoc opus, quod suscepimus, sparsim dicere necesse est: omittamus in præsenti hanc quæstionem, quæ cum cæteris sic cohæret, ut nihil a nobis differi posse videatur, ut non simul de providentia differatur.

C A P U T III.

Uniusne potestate Dei mundus regatur, an multorum?

Sit ergo operis nostri exordium quæstio illa conse-
quens ac secunda: Utrum potestate unius Dei
mundus regatur, anne multorum? Nemo est, qui qui-
dem sapiat, rationemque secum putet, non unum esse
intelligat, qui & considerit omnia, & eadem, qua
condidit, virtute moderetur. Quid enim multis opus
est ad mundi regimen sustinendum? nisi forte arbitre-
mur, si plures sint, minus habere singulos nervorum
atque virium. Quod quidem faciunt ii, qui multos esse
volunt; quia necesse est imbecilles esse; siquidem sin-
guli, sine auxilio reliquorum, tantæ molis gubernati-
culum sustinere non possent. Deus autem, qui est
æterna mens, ex omni utique parte perfectæ consum-
matæque virtutis est. Quod si verum est, unus sit ne-
cessus est. Potestas enim, vel virtus absoluta retinet
suam propriam firmitatem. Id autem solidum existi-
mandum est, cui nihil decedere; id perfectum, cui
nihil possit accedere.

Quis dubitet potentissimum esse regem, qui totius
orbis habeat imperium? nec immerito; cum illius sint,
quæ ubique sunt omnia; cum ad eum solum omnes
undique copiæ congerantur. At si plures partiantur
orbem, minus certe opum, minus virium singuli ha-
bebunt, cum intra præscriptam portionem se quisque
contineat. Eodem etiam modo Dii, si plures sint, mi-
nus valebunt, aliis tantumdem in se habentibus. Vir-
tutis autem perfectior natura potest esse in eo, in quo
totum est, quam in eo, in quo pars exigua de toto est.
Deus vero, si perfectus est, quia perfectus est, ut esse
debet, non potest esse nisi unus, ut in eo sint omnia.
Deorum igitur virtutes ac potestates infirmiores sint

ne-

necessæ est: quia tantum singulis deerit, quantum in ceteris fuerit; ita quanto plures, tanto minores erunt. Quid, quod summa illa rerum potestas ac divina vis ne semel quidem dividi potest. Quidquid enim capit divisionem, & interitum capiat necesse est. Si autem interitus procul est a Deo, quia incorruptibilis est & æternus, consequens est, ut dividi potestas divina non possit. Deus ergo unus est, si nihil esse aliud potest, quod tantumdem capiat potestatis; & iitamen, qui multos esse arbitranrur, officia inter se dicunt esse partitos: de quibus omnibus suo loco disputabimus. Illud interim, quod ad præsentem locum pertinet, teneo. Si partiti sunt inter se officia, eodem revolvitur res, ut ex iis quilibet sufficere omnibus negqueat. Perfectus igitur jam non erit, qui, cessantibus ceteris, non potest omnia gubernare. Ita fit, ut ad regendum mundum unius perfecta virtute magis opus sit, quam imbecillitate multorum. Qui autem putat, hanc tantam magnitudinem non posse ab uno regi, fallitur. Nec enim, quanta sit vis potestasque divinæ majestatis, intelligit, si existimat, singularem Deum, qui facere mandum potuit, eumdem regere non posse, quem fecit. At si concipiatur animo, quanta sit divini hujus operis immensitas, cum antea nihil esset, tamen virtute atque consilio Dei ex nihilo esse conflatam; quod opus nisi ab uno inchoari perficie non potuit; jam intelliget, multo facilius esse ab uno regi, quod est ab uno constitutum.

Dicat ortasse quis, ne fabricari quidem tam immensum opus mundi nisi a pluribus potuisse; quamlibet multos, quamlibet magnos faciat, quidquid in multis magnitudinis, potestatis, virtutis, majestatisque posuerit, id totum in unum confero, & in uno esse dico; ut tantum in eo sit istarum rerum, quantum nec cogitari nec dici potest. Quia in re quoniam & sensu deficimus & verbis; quia neque tantæ intelligentiæ

Iucem pectus humanum, neque explanationem tantarum rerum capit lingua mortalis: id ipsum intelligere nos oportet ac dicere. Video rursus, quid e contrario dici possit: tales esse illos plures, qualem nos volumus unum. At hoc fieri nullo pacto potest, quod singulorum potestas progredi longius non valebit, occurrentibus sibi potestatibus cæterorum. Necesse est enim, ut suos quisque limites aut transgredi nequeat, aut si transgressus fuerit, suis alterum finibus pellat. Non vident, qui Deos multos esse credunt, fieri posse ut aliqui diversum velint; ex qua re disceptatio inter eos & certamen oriatur: sicut Homerus bellantes inter se Deos finxit; cum alii Trojam capi vellent, alii repugnarent. Unius igitur arbitrio mundum regi necesse est. Nisi enim singularum partium potestas ad unam providentiam referatur, non poterit summa ipsa constare, unoquoque nihil curante amplius, quam quod ad eum proprie pertinet: sicut ne res quidem militaris, nisi unum habeat ducem atque rectorem. Quod si in uno exercitu tot fuerint imperatores, quot legiones, quot cohortes, quot cunei, quot alæ, primum nec instrui poterit acies, unoquoque periculum recusante; nec regi facile aut temperari, quod suis propriis consiliis utantur omnes, quorum diversitate plus noceant, quam prosint: sic in hoc rerum naturæ imperio, nisi unus fuerit, ad quem totius summæ cura referatur, universa solventur & corruent.

Dicere autem, multorum arbitrio regi mundum, tale est, quale si quis affirmet, in uno corpore multas esse mentes: quoniam multa & varia sunt ministeria membrorum; ut singulæ corporis sensus singulæ mentes regere credantur: item multi affectus, quibus commoveri solemus vel ad iram, vel ad cupiditatem, vel ad lætitiam, vel ad metum, vel ad miserationem; ut in his omnibus totidem mentes putentur operari: quod si quis profecto dicat, ne ipsam quidem, quæ una est, habe-

habere videatur. Quod si in uno corpore tantarum rerum gubernationem mens una possidet, & universis simul intenta est; cur aliquis existimet, mundum non posse ab uno regi, a pluribus posse? Quod quia intelligentiunt isti assertores Deorum, ita eos praesesse singulis rebus ac partibus dicunt, ut tamen unus sit rector eximus. Jam ergo cæteri Dii non erunt, sed satellites ac ministri, quos ille unus maximus & potens omnium his officiis præfecerit; & ipsi ejus imperio ac nutibus servient. Si universi pares non sunt, non igitur Dii sunt omnes. Nec enim potest hoc idem esse, quod servit, & quod dominatur. Nam Deus est nomen summæ potestatis, incorruptibilis esse debet, perfectus, impassibilis, nulli rei subjectus. Ergo Dii non sunt, quos parere uni maximo Deo necessitas cogit. Sed quia non frustra falluntur ii, qui hoc ita putant, causam hujus erroris paulo post aperiemus. Nunc unitatem divinæ potestatis testimoniis comprobemus.

C A P U T IV.

Quod unus vere fit Deus a Prophetis etiam prænuntiatus.

Prophetæ, qui fuerunt admodum multi, unum Deum prædicant, unum loquuntur: quippe qui unius Dei spiritu pleni, quæ futura essent, pari & consona voce prædixerunt. At enim veritatis expertes non putant his esse credendum. Illas enim non divinas, sed humanas voces fuisse ajunt. Videlicet quia de uno Deo præconium faciunt, aut insani, aut fallaces fuerunt. At quin impleta esse, implerique quotidie illorum vaticinia videmus; & in unam sententiam congruens divinatio docet non fuisse furiosos. Quis enim mentis emotæ non modo futura præcincere, sed etiam cohærentia loqui possit? Num ergo fallaces erant, qui talia loqueban-

bantur? quid ab his tam longe alienum, quam ratio fallendi; cum cæteros ab omni fraude cohiberent? Idcirco enim a Deo mittebantur, ut & præcones essent majestatis ejus, & correctores pravitatis humanæ.

Præterea voluntas fingendi ac mentiendi corum est, qui opes appetunt, qui lucra desiderant: quæ res procul ab illis sanctis viris absfuit. Ita enim delegato sibi officio functi sunt, ut derelictis omnibus ad tutelam vitæ necessariis non modo in futurum, sed ne in diem quidem laborarent, contenti ex temporali cibo, quem Deus subministrasset: & hi non modo quæstum nullum habuerunt, sed etiam cruciatus atque mortem. *Amara* sunt enim vitiosis ac male viventibus præcepta justitiæ. Itaque ii, quorum peccata & arguebantur & prohibebantur, excruciatos eos acerbissime necaverunt. Ergo a quibus absfuit studium lucri, absfuit etiam voluntas & causa fallendi. Quid, quod aliqui eorum principes aut etiam reges fuerunt, in quos cadere non posset suscipio cupiditatis ac fraudis; & tamen præconium Dei singularis eadem, qua cæteri, divinatione fecerunt.

C A P U T V.

De testimoniis Poetarum & Philosophorum.

Sed omittamus sane testimonia Prophetarum, ne minus idonea probatio videatur esse de his, quibus omnino non creditur. Veniamus ad autores; & eos ipsos ad veri probationem testes citemus, quibus contra nos uti solent, poetas dico ac philosophos. Ex his unum Deum probemus necesse est; non quod illi haberint cognitam veritatem; sed quod veritatis ipsius tanta vis est, ut nemo possit esse tam cæcus, qui non videat ingerentem se oculis divinam claritatem. Poetæ igitur, quamvis Deos carminibus ornaverint, & eorum res

res gestas amplificaverint summis laudibus; sēpissime tamen confitentur, spiritu vel mente una contineri regique omnia. Orpheus, qui est vetustissimus poetarum, & æqualis ipsorum Deorum, siquidem traditur inter Argonautas cum Tyndaridis & Hercule navigasse, Deum verum & magnum πρωτογονόν, id est primogenitum appellat: quod ante ipsum nihil sit genitum, sed ab ipso sint cuncta generata: eundem etiam φαντα nominat; quod, cum adhuc nihil esset, primus ex infinito apparuerit, & extiterit. Cujus originem atque naturam quia concipere animo non poterat, ex aere immenso natum esse dixit: Πρωτογονός φαεθον πέρι μυκεος ἡρος νιος. Aliud enim amplius, quod diceret, non habebat. Hunc ait esse omnium Deorum parentem, quorum causa cœlum condiderit, liberisque prospexit, ut haberent habitaculum, sedēmque communem: ἐκτισεν αθανατοις δόμον ἀφθιτον. Natura igitur & ratione ducente intellectus, esse præstantissimam potestatem cœli ac terræ conditricem. Non poterat enim dicere, Jovem esse principem rerum, qui erat Saturno genitus; neque Saturnum ipsum, qui cœlo natus ferebatur: cœlum autem tanquam Deum primum constitutere non audebat, quod videbat elementum esse mundi, quod ipsum eguerit autore. Hæc eum ratio perduxit ad illum Deum primogenitum, cui assignat & tribuit principatum.

Homerus nihil nobis dare potuit, quo pertineat ad veritatem, qui humana potius quam divina conscripsit. Potuit Hesiodus, qui Deorum generationem unius libri opere complexus est. Sed tamen nihil dedit, non a Deo sumens exordium, sed a chao, quod est rudis inordinatæque materiæ confusa congeries: cum explanare antea debuerit, chaos ipsum unde, quando, quomodo esse, aut constare cœpisset. Nimirum sicut ab aliquo artifice disposita, ordinata, effecta sunt omnia: sic ipsam materiam fictam esse ab aliquo necesse est. Quis
igi-

igitur hanc, nisi Deus, fecit, cuius potestati subjacent omnia? Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam veritatem. Non enim Musarum instinctu, sicut videri volebat, in Helicone carmen effudit; sed meditatus venerat & paratus.

Nostrorum primus Maro non longe fuit a veritate; cuius de summo Deo, quem mentem ac spiritum nominavit, hæc verba sunt:

*Principio cœlum, ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum lunæ, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit; totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.*

Ac ne quis forte ignoret, quisnam esset ille spiritus, qui tantum haberet potestatis, declaravit alio loco, dicens:

- - - - *Deum namque ire per omnes
Terrasque, traësusque maris, cœlumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.*

Ovidius quoque in principio præclari operis, sine ulla nominis dissimulatione, a Deo, quem fabricatorem mundi, quem rerum opificem vocat, mundum fatetur instructum. Quod si vel Orpheus, vel hi nostri, quæ natura ducente senserunt, in perpetuum defendissent, eamdem, quam nos sequimur, doctrinam comprehensa veritate tenuissent.

Sed hactenus de poetis. Ad philosophos veniamus, quorum gravior est autoritas, certiusque judicium: quia non rebus commentitiis, sed investigandæ veritati studuisse creduntur. Thales Milesius, qui unus e sapientum numero fuit, quique primus omnium quæsisse de causis naturalibus traditur, aquam esse dixit, ex qua nata sint omnia: Deum autem esse mentem, quæ ex aqua cuncta formaverit. Ita materiam rerum posuit in humore: principium causamque nascendi constituit in Deo. Pythagoras ita definivit, quid esset Deus:

Animus, qui per universas mundi partes, omnemque naturam commens atque diffusus; ex quo omnia, quæ nascuntur, animalia vitam capiunt. Anaxagoras Deum esse dixit infinitam mentem, quæ per se ipsam moveatur. Antisthenes multos quidem esse populares Deos, unum tamen naturalem, summæ totius artificem. Cleantes & Anaximenes æthera dicunt esse summum Deum; cui opinioni Poeta noster assensit:

*Tum pater omnipotens fæcundis imbris æther
Conjugis in gremium lata descendit, & omnes
Magnus alit magno permixtus corpore fætus.*

Chrysippus naturalem vim divina ratione præditam, interdum divinam necessitatem Deum nuncupat. Item Zeno divinam naturalemque legem.

Horum omnium sententia, quamvis sit incerta, eodem tamen spectat, ut providentiam unam esse consentiant. Sive enim natura, sive æther, sive ratio, sive mens, sive fatalis necessitas, sive divina lex, sive quid aliud dixeris, idem est, quod a nobis dicitur Deus. Nec obstat appellationum diversitas, cum ipsa significatione ad unum omnia revolvantur. Aristoteles, quamvis secum ipse dissideat, ac repugnantia sibi & dicat & sentiat, in summum tamen unam mentem mundo præesse testatur. Plato, qui omnium sapientissimus judicatur, monarchiam plane aperteque defendit; nec æthera, aut rationem, aut naturam, sed, ut est, Deum nominat: ab eo mundum hunc perfectum atque mirabilem esse fabricatum. Quem Cicero secutus atque imitatus in plurimis, Deum frequenter confitetur, ac supremum vocat in iis libris, quos de Legibus scripsit; ab eoque regi mundum argumentatur, cum disputat de natura Deorum, hoc modo: „ Nihil est præstantius Deo: ab eo igitur mundum regi necesse est. „ Nulli igitur est naturæ obediens aut subjectus Deus: „ omnem ergo regit ipse naturam. „ Quid autem sit Deus, in Consolatione definit: „ Nec vero Deus ipse,

„ qui intelligitur a nobis , alio modo intelligi potest ,
 „ nisi mens soluta quædam ac libera , segregata ab omni
 „ concretione mortali , omnia sentiens ac movens . „

Annæus quoque Seneca , qui ex Romanis vel acer-
 rimus Stoicus fuit , quam sœpe summum Deum merita
 laude prosequitur ! Nam cum de immatura morte dis-
 fereret : „ Non intelligis , inquit , autoritatem ac ma-
 „ jestatem judicis tui , rectorem orbis terrarum , cœ-
 „ lique & Deorum omnium Deum , a quo ista numina ,
 „ quæ singula adoramus & colimus , suspensa sunt . “

Item in Exhortationibus : „ Hic , cum prima funda-
 „ menta molis pulcherrimæ jaceret , & hoc ordiretur ,
 „ quo neque majus quidquam novit natura , nec melius ;
 „ ut omnia sub ducibus suis irent , quamvis ipse per
 „ totum se corpus intenderat , tamen ministros regni
 „ sui Deos genuit . “ Et quam multa alia de Deo no-
 „ stris similia locutus est : quæ nunc differo , quod aliis
 locis opportuniora sunt . Nunc satis est demonstrare ,
 summo ingenio viros attigisse veritatem , ac pene te-
 nuisse ; nisi eos retrorsum infatuata pravis opinionibus
 consuetudo rapuisset , qua & Deos alios esse opinabantur ,
 & ea , quæ in usum hominis Deus fecit , tanquam
 sensu prædicta essent , pro Diis habenda & colenda cre-
 debant .

C A P U T VI.

De divinis testimoniis , & de Sibyllis & earum carminibus .

Nunc ad divina testimonia transeamus : sed prius
 unum proferam , quod est simile divino , & ob-
 nimiam vetustatem , & quod is , quem nominabo , ex
 hominibus in Deos relatus est . Apud Ciceronem C.
 Cotta pontifex disputans contra Stoicos de religioni-
 bus , & de varietate opinionum , quæ solent esse de
 Diis ,

Diis, ut more Academicorum omnia ficeret incerta, quinque fuisse Mercurios ait; & enumeratis per ordinem quatuor, quintum fuisse eum, a quo occisus sit Argus, ob eamque causam in Ægyptum profugisse, atque Ægyptiis leges ac litteras tradidisse. Hunc Ægyptii Thoyth appellant, a quo apud eos primus anni sui mensis, id est September, nomen accepit. Idem oppidum condidit, quod etiam nunc Græce vocatur Ερμοπόλις; & Phœneatæ colunt eum religiose. Qui tametsi homo, fuit tamen antiquissimus, & instructissimus omni genere doctrinæ: adeo ut ei multarum rerum & artium scientia Trismegisto cognomen imponeret. Hic scripsit libros, & quidem multos, ad cognitionem divinarum rerum pertinentes, in quibus majestatem summi ac singularis Dei asserit, iisdemque nominibus appellat, quibus nos, Deum & patrem. Ac ne quis nomen ejus requereret, ἀνωνυμον esse dixit; eoquod nominis proprietate non egeat, ob ipsam scilicet unitatem. Ipsius hæc verba sunt: ὁ δὲ Θεὸς εἰς, ὁ δὲ εἰς ὄνοματος & προσδεῖται; ἐσι γαρ ὁ ὥν ἀνωνυμος. Deo igitur nomen non est, quia solus est: nec opus est proprio vocabulo, nisi cum discrimin exigit multitudo, ut unamquamque personam sua nota & appellatione designes. Deo autem, quia semper unus est, proprium nomen est Deus.

Supereft, de responsis carminibusque sacris testimonia, quæ sunt multo certiora, proferre. Nam fortasse ii, contra quos agimus, nec poetis putent esse credendum, tanquam vana fingentibus; nec philosophis, quod errare potuerint, quia & ipsi homines fuerint. M. Varro, quo nemo unquam doctior, ne apud Græcos quidem, nedum apud Latinos vixit, in libris rerum divinarum, quos ad C. Cæsarem pontificem maximum scripsit, cum de Quindecim viris loqueretur, Sibyllinos libros ait non fuisse unius Sibyllæ; sed appellari uno nomine Sibyllinos, quod omnes fœminæ

vates Sibyllæ sint a veteribus nuncupatae, vel ab unius Delphidis nomine, vel a consiliis Deorum enuntiandis. σιλης enim Deos, non θεος, & consilium non βουλην, sed βουλην appellabant Æolico genere sermonis. Itaque Sibyllam dictam esse quasi σιοβουλην. Cæterum Sibyllas decem numero fuisse; easque omnes enumeravit sub autoribus, qui de singulis scriptitaverint: Primam fuisse de Persis, cuius memoriam fecerit Nicanor, qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit: Secundam Libyssam, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo: Tertiam Delphida, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de divinatione composuit: Quartam Cimmeriam in Italia, quam Nævius in libris belli Punici, Piso in annalibus nominat: Quintam Erythræam, quam Apollodorus Erythræus affirmat suam fuisse civem, eamque Grajis Ilium potentibus vaticinatam, & perituram esse Trojam, & Homerum mendacia scripturum: Sextam Samiam, de qua scribit Eratosthenes in antiquis annalibus Samiorum reperisse se scriptum: Septimam Cumanam, nomine Amaltheam, quæ ab aliis Demophile vel Herophile nominatur; eamque novem libros attulisse ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eius trecentos Philippeos postulasse; Regemque aspernatum pretii magnitudinem, derisisse mulieris insaniam, illam in conspectu Regis tres comburisse, ac pro reliquis idem pretium postulasse, Tarquinium multo magis mulierem insanire putasse; quæ denuo tribus aliis exustis, cum in eodem pretio perseveraret, motum esse regem, ac residuos trecentis aureis emisse: quorum postea numerus sit auctus, Capitolio refecto, quod ex omnibus civitatibus, & Italicis, & Græcis, & præcipue Erythræis coacti, allatique sunt Romam, cujus cunque Sibyllæ nomine fuerint: Octavam Hellespontiam in agro Trojano natam, vico Marpesso, circa oppidum Gergithium; quam scribit Heraclides Ponticus Solonis & Cyri fuisse temporibus: Nonam Phrygiam,

giam, quæ vaticinata sit Ancyrae: Decimam Tiburtem, nomine Albuneam, quæ Tiburi colitur ut Dea, juxta ripas amnis Anienis, cuius in gurgite simulacrum ejus inventum esse dicitur, tenens in manu librum, cuius sortes Senatus in Capitolium transtulerit.

Harum omnium Sibyllarum carmina & feruntur & habentur, præterquam Cumææ, cuius libri a Romanis oculuntur, nec eos ab ullo, nisi a Quindecim viris inspici fas habent. Et sunt singularum singuli libri: qui quia Sibyllæ nomine inscribuntur, unius esse creduntur; suntque confusi, nec discerni ac suum cuicunque assignari potest, nisi Erythrææ, quæ & nomen suum verum carmini inferuit, & Erythræam se nominatum iri prælocuta est, cum esset orta Babylone: sed & nos confuse Sibyllam dicemus, sicubi testimoniis earum fuerit abutendum. Omnes igitur hæ Sibyllæ unum Deum prædicant; maxime tamen Erythræa, quæ celebrior inter cæteras ac nobilior habetur: siquidem Fenestella diligentissimus Scriptor de xv. viris dieens, ait, restituto Capitolio retulisse ad Senatum C. Curionem Cos. ut legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquisita Romam deportarent: itaque missos esse P. Gabinium, M. Otacilium, L. Valerium, qui descriptos a privatis versus circa mille Romam deportarunt. Idem supra ostendimus dixisse Varronem. In iis ergo versibus, quos legati Romam attulerunt, de uno Deo hæc sunt testimonia:

Εἰς Θεος ὃς μονος ἐστιν ὑπερμεγεθης ἀγενητος.

Hunc esse solum Deum summum, qui cœlum fecerit, luminibusque distinxerit.

Αλλα Θεος μονος εἰς πάνυ περτατος ὃς πεποικην

Οὐρανον ἡλιον τε και αστέρας, ἡδε σεληνη,

Καρτοφορον γαιαν τε, και ὑδατος οἰδματα ποντες.

Qui quoniam solus sit ædificator mundi, & artifex rerum, vel quibus constat, vel quæ in eo sunt, solum coli oportere testatur.

Αὐτὸν τὴν μονὸν ὄντα σεβεσθ' ἡγυπτορά ποσμόν.

Οὐς μονὸς εἰς αἰωνα καὶ οὐδὲ αἰωνὸς ἐτυχθεί.

Item alia Sibylla, quæcunque est, cum perferre se ad homines Dei vocem diceret, sic ait:

Εἰς μονὸς εἴμι Θεός· καὶ οὐκ εἶ; Θεός ἀλλος.

Exequerer nunc testimonia cæterarum, nisi hæc sufficerent, & illa opportunitoribus locis reservarem. Sed cum defendamus causam veritatis apud eos, qui aberrantes a veritate falsis religionibus serviant, quod genus probationis adversus eos magis adhibere debemus, quam ut eos Deorum suorum testimoniis revincamus?

C A P U T VII.

De testimoniis Apollinis & Deorum.

Apollo enim, quem præter cæteros divinum maximus meque fatidicum existimant, Colophone respondens, quod Delphis, credo, migraverat, Asie ductus amœnitate; quærenti cuidam, quis esset, aut quis esset omnino Deus, respondit viginti & uno versibus, quorum hoc principium est:

Αὐτοφυς, ἀδιδαχτος, ἀμυτωρ, ἀσυφελικτος,
Ούνουα μηδε λογω χωρχμενον, ἐν πυρι ναιων.

Τατι Θεος, μικρα δε θει μερις ἀγγελοι ήμεις.

Num quis potest suspicari, de Jove esse dictum, qui & matrem habuit, & nomen? Quid, quod Mercurius ille ter maximus, cuius supra mentionem feci, non modo ἀμυτορα, ut Apollo, sed ἀπατορα quoque appellat Deum; quod origo illi non sit aliunde? Nec enim potest ab ullo esse generatus, qui ipse universa generavit. Satis, ut opinor, argumentis docui, & testibus confirmavi, quod per se satis clarum est, Unum esse regem mundi, unum patrem, unum Deum.

Sed fortasse quærat aliquis a nobis idem illud, quod apud Ciceronem quærit Hortensius: Si Deus unus est, quæ esse beata solitudo queat? Tanquam nos, qui unum esse dicimus, desertum ac solitarium esse dicamus; habet enim ministros, quos vocamus nuntios. Et est illud verum, quod dixisse in Exhortationibus Senecam supra retuli, genuisse regni sui ministros Deum. Verum hi neque Dii sunt, neque Deos se vocari aut colilunt: quippe qui nihil præter jussum ac voluntatem Dei faciant Nec tamen illi sunt, qui vulgo coluntur, quorum & exiguus & certus est numerus. Quod si cultores Deorum eos ipsos se colere putant, quos summi Dei ministros appellamus, nihil est, quod nobis faciant invidiam, qui unum Deum dicamus, multos negemus. Si eos multitudo delectat, non duodecim dicimus, aut trecentos sexaginta quinque, ut Orpheus, sed innumerabiles esse arguimus errores eorum in diversum, qui tam paucos putant. Sciant tamen, quo nomine appellari debeant: ne Deum verum violent, cuius nomen exponunt, dum pluribus tribuunt. Credant Apollini suo, qui eodem illo responso, ut Jovi principatum, sic etiam cæteris Diis abstulit nomen. Tertius enim versus ostendit, Dei ministros non Deos, verum Angelos appellari oportere. De se quidem ille mentitus est, qui cum sit e numero dæmonum, angelis se Dei aggregavit: denique in aliis responsis dæmonem se esse confessus est. Nam cum interrogaretur, quomodo sibi supplicari vellet, ita respondit:

Πανσεφε, παντοδιδακτ', αἰολοσροφε πεκλυθι δαιμον. Item rursus, cum precem in Apollinem Smynthium rogatus expromeret, ab hoc versu exorsus est:

Αἴρμονι κοσμοι φαεσφορε και σοφε δαιμον.

Quid ergo supereft, nisi ut sua confessione verberibus veri Dei ac pœnæ subjaceat sempiternæ? Nam & in alio responso ita dixit:

Δαιμονες οις φοιτωσι περι χθονα και περι ποντον
Ακαματοι δαιμανται υπαι μαστη, Θεοιο.

De utrisque generibus in secundo libro differimus. Interim nobis sat est, quod, dum honorare se vult, & in cœlo collocare, confessus est, id quod res habet, quomodo sint appellandi, qui Deo semper assistunt.

Retrahant ergo se homines ab erroribus, & abjetis religionibus pravis parentem suum dominumque cognoscant, cuius nec virtus æstimari potest, nec magnitudo perspici, nec principium comprehendendi. Cum ad illum mentis humanæ intentio & acumen & memoria pervenerit, quasi subductis & consummatis omnibus viis subsistit, hæret, deficit; nec est aliquid ulterius, quo progredi possit. Verum quia fieri non potest, quin id, quod sit, aliquando esse cœperit, consequens est, ut quando nihil ante illum fuit, ipse ante omnia ex seipso sit procreatus. Ideoque ab Apolline αὐτοφυς, a Sibylla αὐτογενης, & αγενυντος, & αποτος nominatur. Quod Seneca homo acutus in Exhortationibus vidit: Nos, inquit, aliunde pendemus. Itaque ad aliquem respicimus, cui, quod est optimum in nobis, debeamus. Alius nos edidit, alias instruxit: Deus ipse se fecit.

C A P U T VIII.

Quod Deus fine corpore fit, nec sexu ad procreandum egeat.

His igitur tot & tantis testibus comprobatur, unius Dei potestate ac providentia mundum gubernari, cuius vim majestatemque tantam esse dicit in Timæo Plato, ut eam neque mente concipere, neque verbis enarrare quisquam possit, ob nimiam ejus & inæstimabilem potestatem. Dubitet vero aliquis, an quidquam difficile aut impossibile sit Deo, qui tanta tamque miseri-

rifica opera providentia excogitavit, virtute constituit, ratione perfecit; nunc autem spiritu sustentet, potestate moderetur, inex cogitabilis, ineffabilis, & nulli alii satis notus quam sibi? Unde mihi de tantam majestate saepius cogitanti, qui Deos colunt, interdum videri solent tam cæci, tam incogitabiles, tam exordes, tam non multum a mutis animalibus differentes, qui credant eos, qui geniti sunt maris ac fœminæ coitu, aliquid majestatis divinæque virtutis habere potuisse; cum Sibylla Erythræa dicat:

Οὐ δύναται ἀνδρος

Ἐκ μηρῶν μητρας τε θεος τεταπωμένος είναι.

Quod si verum est, sicuti est, apparet Herculem, Apollinem, Liberum, Mercurium, Jovemque ipsum cum cæteris homines fuisse; quando sunt ex duobus sexibus nati. Quid est autem tam remotum a Deo, quam id opus, quod ipse ad propagandam sobolem mortalibus tribuit, & quod sine substantia corporali nullum potest esse?

Dii ergo si sunt immortales & æterni, quid opus est altero sexu; cum successione non egeant, qui semper sunt futuri? Nam profecto in hominibus cæterisque animantibus diversitas sexus, & coitio, & generatio nullam habet aliam rationem, nisi ut omnia genera viventium, quando sunt conditione mortalitatis obitura, mutua possint successione servari. Deo autem, qui est sempiternus, neque alter sexus, neque successio necessaria est. Dicit aliquis, ut habeat vel ministros, vel in quos ipse possit dominari. Quid igitur opus est sexu fœmineo; cum Deus, qui est omnipotens, sine usu & opera fœminæ possit filios procreare? Nam si quibusdam minutis animalibus id præsttit, ut sibi

E foliis natos & suavibus herbis

Ore legant:

cur existimet aliquis, ipsum Deum nisi ex permisitione sexus alterius non posse generare? Illos igitur, quos

imperiti & insipientes tanquam Deos & nuncupant & adorant, nemo est tam inconsideratus, qui non intelligat fuisse mortales. Quomodo ergo, inquiet aliquis, Dii crediti sunt? Nimirum quia reges maximi ac potentissimi fuerint: ob merita virtutum suarum, aut munerum, aut artium repertarum, cum cari fuissent iis, quibus imperitaverant, in memoriam sunt consecrati. Quod si quis dubitet, res eorum gestas & facta consideret, quæ universa tam poetæ, quam historici veteres prodiderunt.

C A P U T IX.

De Hercule & ejus vita & morte.

Hercules, qui ob virtutem clarissimus & quasi Africanus inter Deos habetur, nonne orbem terræ, quem peragrasse ac expurgasse narratur, stupris, libidinibus, adulteriis inquinavit? nec mirum, cum esset adulterio genitus Alcmenæ. Quid tandem potuit in eo esse divini, qui suis ipse vitiis mancipatus & mares & fœminas contra omnes leges infamia, dedecore, flagitio affecit? Sed ne illa quidem, quæ magna & mirabilia gessit, talia judicanda sunt; ut virtutibus divinis tribuenda videantur. Quid enim tam magnificum, si leonem aprumque superavit, si aves sagittis dejecit, si regium stabulum egessit, si viraginem vicit, cingulumque detraxit, si equos feroes cum domino interemit? Opera sunt ista fortis viri, hominis tamen. Illa enim, quæ vicit, fragilia & mortalia fuerunt. Nulla enim est, quod ait Orator, tanta vis, quæ non ferro ac viribus debilitari frangique possit. At animum vincere, iracundiam cohibere, fortissimi est; quæ ille nec fecit unquam, nec potuit. Hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo; sed simillimum Deo judico.

Vel-

Vellem adjecisset de libidine, luxuria, cupiditate, insolentia, ut virtutem ejus impleret, quem similem Deo judicabat. Non enim fortior putandus est, qui leonem, quam qui violentam in seipso inclusam feram superat iracundiam; aut qui rapacissimas volucres dejicit, quam qui cupiditates avidissimas coeret; aut qui Amazonem bellatricem, quam qui libidinem vincit, pudoris ac famæ debellatricem; aut qui simum destabilo, quam qui vitia de corde suo egerit, quæ magis sunt perniciosa, quia domestica & propria mala sunt, quam illa, quæ & vitari poterant & caveri. Ex quo fit, ut ille solus vir fortis debeat judicari, qui temperans, moderatus & justus est. Quod si cogitet aliquis, quæ sint Dei opera: jam hæc omnia, quæ mirantur homines ineptissimi, ridicula judicabit. Illa enim non divinis virtutibus, quas ignorant, sed infirmitate suarum virium metiuntur. Nam illud quidem nemo negabit, Herculem non Eurystheo tantum servisse regi, quod aliquatenus honestum videri potest; sed etiam impudicæ mulieri Omphalæ, quæ illum vestibus suis indutum sedere ad pedes suos jubebat pensa facientem: detestabilis turpitudo! sed tanti erat voluptas. Quid tu, inquiet aliquis, poetisne credendum putas? Quidni putem? Non enim ista Lucilius narrat, aut Lucianus, qui Diis & hominibus non pepercit; sed hi potissimum, qui Deorum laudes canebat.

Quibus igitur credemus, si fidem laudantibus non habemus? Qui hos mentiri putat, proferat alios, quibus credamus, autores, qui nos doceant, qui sint isti Dii, quomodo, unde orti; quæ sit vis eorum, qui numerus, quæ potestas, quid in his admirabile, quid cultu dignum, quod denique certius veriusque mysterium: nullos dabit. Credamus igitur istis, qui non ut reprehenderent sunt locuti; sed ut prædicarent. Navigavit ergo cum Argonautis, expugnavitque Trojam, iratus Laomedonti ob negatam sibi pro filiæ salute merce-

mercedem: unde, quo tempore fuerit, apparet. Idem furore atque insania percitus uxorem suam cum liberis interemit. Hunc homines Deum putant? sed Philo-
Eteta ejus haeres non putavit; qui facem supposuit ar-
suro; qui artus ejus & nervos cremari ac diffluere vi-
dit; qui ossa ejus ac cineres in Oeteo monte sepelivit;
pro quo munere sagittas ejus accepit.

C A P U T X.

De Æsculapii, Apollinis, Neptuni, Martis, Castoris & Pollucis, Mercurii atque Liberi vita & gestis.

Æsculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus,
quid fecit aliud divinis honoribus dignum, nisi
quod sanavit Hippolytum? mortem sane habuit cla-
riorem, quod a Deo meruit fulminari. Hunc Tarqui-
nius de illustribus viris differens ait incertis parentibus
natum, expositum, & a venatoribus inventum, ca-
nino laete nutritum. Chironi traditum, didicisse medi-
cinam: fuisse autem Messenium, sed Epidauri moratum.
Tullius etiam Cynosuris ait sepultum. Quid Apollo
pater ejus? Nonne ob amorem, quo flagrabat, tur-
pissime gregem pavit alienum, & muros Laomedonti
exstruxit? cum Neptuno mercede conductus, quæ illi
negari potuit impune, ab eoque primo Rex perfidus,
quidquid cum Diis pepigisset, didicit abnegare. Idem
formosum puerum & dum amat, violavit; & dum lu-
dit, occidit.

Homicida Mars, & per gratiam cœdis criminé ab
Atheniensibus liberatus, ne videretur nimis ferus &
immanis, adulterium cum Venere commisit. Castor
& Pollux, dum alienas sponsas rapiunt, esse gemini
desierunt. Nam livore injuriæ concitatus Idas alterum
gladio transverberavit; & eosdem poetæ alternis vi-
vere,

vère, alternis mori narrant: ut jam sint non Deorum tantum, sed omnium mortalium mitterimi, quibus semel mori non licet. Hos tamen Homerus ambos simpliciter, non ut poetæ solent, mortuos esse testatur. Nam cum ficeret in muris assidentem Priamo Heienam cunctos Græciæ principes recognoscere, solos autem se fratres suos requirere, subjicit orationi ejus hujusmodi versum:

Ως φατο, τας δ' ήδη κατεχεν φυνιζοος αιδα.

Fur ac nebulo Mercurius, quid ad famam sui reliquit, nisi memoriam fraudum suarum? Cœlo scilicet dignus, quia palæstram docuit, & lyram primus invenit. Liberum patrem in senatu Deorum summæ autoritatis primæque esse sententiæ necesse est; quia præter Jovem solus omnium triumphavit, exercitum duxit, Indos debellavit. Sed invictus ille Imperator Indicus maximus ab amore ac libidine turpissime vinctus est. Delatus enim Cretam cum semiviro comitatu, nactus est impudicam mulierem in littore: ac fiducia victoriæ Indicæ vir esse voluit, ne nimium mollis videretur; atque illam patris proditricem, fratriis interemptricem, ab alio relictam & repudiatam, in conjugium sibi vendicavit, & Liberam fecit, & cum ea pariter ascendit in coelum.

Quid horum omnium pater Jupiter, qui in solemini precatione Optimus, Maximus nominatur? nonne a prima sua pueritia impius ac pene parricida deprehenditur? cum patrem regno expulit ac fugavit, nec expectavit mortem decrepiti senis cupiditate regnandi: & cum paternum solium per vim, per arma cepisset, bello est a Titanibus laceritus; quod humano generi principium fuit malorum: quibus viciis, & pace in perpetuum comparata, reliquami suam vitam in stupris adulteriisque consumpsit. Omitto virgines, quas imminuit. Id enim tolerabile judicari solet. Amphitryonem ac Tyndarum præterire non possum, quorum

do-

domos dedecore atque infamia plenissimas reddidit. Illud vero summæ impietatis ac sceleris, quod regium puerum rapuit ad stuprum. Parum enim videbatur, si in expugnanda fœminarum pudicitia maculosus esset ac turpis, nisi etiam sexui suo injuriam faceret: hoc est verum adulterium, quod fit contra naturam. Hæc qui fecit, viderimus, an maximus; certe optimus non est: quod nomen a corruptoribus, ab adulteris, ab incestis abest; nisi forte nos erramus homines, qui talia facientes sceleratos vocamus ac perditos, omnibusque pœnis dignissimos judicamus. Stultus autem Marcus Tullius, qui C. Verri adulteria objecit: eadem enim Jupiter, quem colebat, admisit; qui P. Clodio sororis incestum: at illi Optimo Maximo eadem fuit *Soror* *Conjux*.

C A P U T XI.

*De Jovis ortu, vita, regno, nomine & morte, & de
Saturno & Urano.*

Quis est igitur tam excors, qui hunc in cœlo regnare putet, qui ne in terra quidem debuit? Non insulse quidam poeta triumphum Cupidinis scripsit: quo in libro non modo potentissimum Deorum Cupidinem, sed etiam victorem facit. Enumeratis enim amoribus singulorum, quibus in potestatem Cupidinis ditionemque venissent, instruit pompam, in qua Jupiter cum cæteris Diis ante currum triumphantis ducitur catenatus. Eleganter id quidem a poeta figuratum: sed tamen non multum distat a vero. Qui enim virtutis est expers, qui a cupiditate ac libidinibus malis vincitur, non Cupidini, ut ille finxit, sed morti subjectus est sempiternæ. Sed omittamus de moribus dicere: rem consideremus; ut intelligent homines, in qui-

quibus miseri versentur erroribus. Regnare in cœlo Jovem vulgus existimat: id & doctis pariter & indoctis persuasum est. Quod & Religio ipsa, & precationes, & hymni, & delubra, & simulacra demonstrant. Eumdem tamen Saturno & Rhea genitum confitentur. Quomodo potest Deus videri aut credi, ut ait Poeta, *hominum rerumque repertor*, ante cujus ortum infinita hominum millia fuerunt? eorum scilicet, qui Saturno regnante vixerunt; ac priores luce, quam Jupiter, sunt potiti. Video alium Deum regem primis fuisse temporibus, alium consequentibus. Potest ergo fieri, ut alius sit postea futurus. Si enim regnum prius mutatum est: cur desperemus etiam posterius posse mutari? nisi forte Saturnus generare potuit fortiorē: Jupiter non potest. Atqui divinum imperium aut semper immutabile est: aut, si est mutabile, quod fieri non potest, semper utique mutabile est.

Potest ergo Jupiter regnum amittere, sicut pater ejus amisit? Ita plane. Nam cum idem neque virginibus, neque maritatis unquam pepercisset, abstinuit se tamen una Thetide, quod responsum fuit, majorem patre suo futurum, quisquis ex illa natus esset. Et primum imprudentia in eo non Dei, cui nisi Themis futura dixisset, ipse nesciret. Si autem divinus non sit, ne Deus quidem sit; unde ipsa divinitas nominatur, ut ab homine humanitas. Deinde conscientia imbecillitatis, qui timuit utique majorem: quod qui facit, scit profecto non esse se maximum; quandoquidem potest aliquid majus existere. Idem per Stygiam paludem sanctissime jurat.

Vana superstitione, superis quæ redditâ divis.
Quæ est ista superstitione? aut a quo reddita? Est ergo aliqua potestas maxima, quæ pejerantes Deos puniat? quæ tanta formido est paludis infernæ, si sunt immortales? quid metuunt eam, quam visuri non sunt, nisi quos mori necesse est? Quid igitur homines oculos suos

suos in cœlum tollunt? quid per superos dejerant, cum ipſi ſuperi ad inferos revolvantur, ibique habeant quod venerentur & adorent? Illud vero quale eſt? eſſe fata, quibus Dii omnes, & ipſe Jupiter pareat. Si Parcarum tanta viſ eſt, ut plus poſſint quam cœleſtes universi, quamque ipſe rector ac dominus, cur non illæ potius regnare dicantur, quarum legibus ac ſtatutis parere omnes Deos neceſſitas cogit? Nunc cui dubium eſt, quin iſ, qui alicui rei obſequitur, ma- xi- muſ non ſit? nam ſi ſit, non accipiat fata, ſed faciat. Nunc ad aliud, quod omiferam, redeo. In una itaque ſola fuit continentior, cum eam deperiret; non vir- tute aliqua, ſed metu ſuccessoris. Quæ formido uti- que ejus eſt, qui ſit & mortal is, & imbecillus, & nihili: quippe qui potuit & tunc, cum naſceretur, extingui, ſicut frater ejus ante genitus extinctus eſt: qui ſi vi- vere po- tuifſet, nunquam minori con- ceſſiſſet imperium. Ipſe autem furto ſervatus, furtimque nutri- tūs, Ζευς ſive Ζην appellatus eſt; non, ut iſti putant, fervore cœleſtis ignis, vel quod vi- tæ ſit dator, vel quod ani- mantibus inſpiret animas, quæ virtus ſoliuſ Dei eſt: (quam enim poſſit inſpirare animam, qui ipſe accepit aliunde?) ſed quod primus ex liberis Saturni maribus vixerit.

Potuerunt igitur homines alium Deum habere re- ctorem, ſi Saturnus non fuifſet ab uxore deluſus. At enim poetæ iſta finxerunt. Errat quisquis hoc putat; illi enim de hominibus loquebantur: ſed ut eos orna- rent, quorum memoriam laudibus celebra- bant, Deos eſſe dixerunt. Itaque illa potius fiēta ſunt, quæ tan- quam de Diis, non illa, quæ tanquam de hominibus locuti ſunt: quod clarum fiet exemplo, quod infe- remus. Danaen violaturus, aureos nummos largiter in ſinum ejus infudit. Hæc stupri merces fuit. At poctæ, qui quaſi de Deo loquebantur, ne autoritatem creditæ majestatis in- ſtringerent, finxerunt iſum in aureo imbre

delap-

delapsum, eadem figura, qua imbrēs ferreos dicunt, cum multitudinem telorum, sagittarumq̄e describunt. Rapuisse dicitur in aquila Catamitum: poeticus color est. Sed aut per legionem rapuit, cuius insigne aquila est; aut navis, in qua est impositus, tutelam habuit in aquila figuratam; sicut taurum, cum rapuit, & transvexit Europam. Eodem modo convertisse in bovem traditur Io Inachi filiam, quæ, ut iram Junonis effugeret, ut erat jam setis obsita, jam bos tranasse dicitur mare, in Ägyptumque venisse, atque ibi recepta pristina specie Dea facta, quæ nunc Isis vocatur. Quo igitur argumento probari potest, nec Europam in taurō sedisse, nec Io factam bovem? Quod certus dies habetur in Fastis, quo Isidis navigium celebratur: quæ res docet, non tranasse illam, sed navigasse. Igitur qui sapere sibi videntur, quia intelligunt vivum terrenumque corpus in cœlo esse non posse, totam Ganymedeam fabulam pro falso repudiant; ac sentiunt in terra id esse factum, quia res ac libido ipsa terrena est. Non ergo ipsas res gestas finxerunt poetæ; quod si facerent, essent vanissimi: sed rebus gestis addiderunt quemdam colorem. Non enim obtrectantes illa dicebant, sed ornare cupientes. Hinc homines decipiuntur: maxime quod, dum hæc omnia ficta esse arbitrantur a poetis, colunt, quod ignorant. Nesciunt enim, qui sit poeticæ licentiæ modus; quousque progredi fingendo liceat: cum officium poetæ sit in eo, ut ea, quæ gesta sunt vere, in alias species obliquis figurationibus cum decore aliquo conversa traducat. Totum autem, quod referas, fingere, id est ineptum esse, & mendacem potius, quam poetam.

Sed finixerint ista, quæ fabulosa creduntur; num etiam illa, quæ de Diis fœminis, Deorumque connubiis dicta sunt? Cur igitur sic figurantur, sic coluntur? nisi forte non tantum poetæ, sed pictores etiam fictoresque imaginum mentiuntur. Si enim hic est Jupiter,

qui a vobis dicitur Deus, si non is est, qui ex Saturno & Ope natus est, non oportuit nisi solius simulacrum in templis omnibus collocari. Quid sibi mulierum effigies volunt? quid sexus infirmus? in quem si cecidit hic Jupiter, eum vero ipsi lapides hominem fatebuntur. Mentitos ajunt esse poetas, & his tamen credunt; imo vero non esse mentitos, re ipsa probant. Ita enim Deorum simulacra configunt, ut ex ipsa diversitate sexus appareat, vera esse, quæ dicunt poetæ. Nam quod aliud argumentum habet imago Catamiti, & effigies aquilæ, cum ante pedes Jovis ponuntur in templis, & cum ipso pariter adorantur: nisi ut nefandi sceleris ac stupri memoria maneat in æternum? Nihil igitur a poetis in totum fictum est: aliquid fortasse traductum, & obliqua figuratione obscuratum, quo veritas involuta tegeretur; sicut illud de sortitione regnorum. Ajunt enim Jovi cœlum obtigisse, Neptuno mare, inferna Plutoni. Cur non terra potius in fortem tertiam venit; nisi quod in terra gesta res est. Ergo illud in vero est, quod regnum orbis ita partiti fortitique sunt, ut Orientis imperium Jovi cederet; Plutoni, cui cognomen Agesilao fuit, pars Occidentis obtingeret: eo quod plaga Orientis, ex qua lux mortalibus datur, superior; Occidentis autem inferior esse videatur. Sic veritatem mendacio velaverunt, ut veritas ipsa persuasioni publicæ nihil derogaret. De Neptuni sorte manifestum est, cuius regnum tale fuisse dicimus, quale Marci Antonii fuit infinitum illud imperium, cui totius oræ maritimæ potestatem Senatus decreverat, ut prædones persequeretur, ac mare omne pacaret. Sic Neptuno maritima omnia cum insulis obvenerunt. Quomodo id probari potest? Nimirum veteres historiæ docent. Antiquus autor Euhemerus, qui fuit ex civitate Messene, res gestas Jovis, & cæterorum, qui Dii putantur, collegit, historiamque contexit ex titulis & inscriptionibus sacris, quæ in anti-

antiquissimis templis habebantur, maximeque in fano Jovis Triphylii; ubi auream columnam positam esse ab ipso Jove titulus indicabat, in qua columnna gesta sua perscripsit, ut monumentum esset posteris rerum suarum. Hanc historiam & interpretatus est Ennius, & secutus; cujus hæc verba sunt: Ubi Jupiter Neptuno imperium dat maris, ut in insulis omnibus, & quæ secundum mare loca essent, omnibus regnaret.

Vera sunt ergo, quæ loquuntur poetæ; sed obtentu aliquo specieque velata. Potest & mons Olympus figuram poetis dedisse, ut Jovem dicerent cœli regnum esse sortitum; quod Olympus ambiguum nomen est & montis & cœli. In Olympo autem Jovem habitasse, docet historia eadem, quæ dicit: Ea tempestate Jupiter in monte Olympo maximam partem vitæ colebat; & eo ad eum in jus veniebant, si quæ res in controversia erant. Item, si quis quid novi invenerat, quod ad vitam humanam utile esset, eo veniebat, atque Jovi ostendebat. Multa in hunc modum poetæ transferunt; non ut in eos mentiantur, quos colunt, sed ut figuris versicoloribus venustatem ac leporem carminibus suis addant. Qui autem non intelligunt, quomodo aut quare quidque figuretur, poetas velut mendaces & sacrilegos insequuntur. Hoc errore decepti etiam philosophi, quod ea, quæ de Jove feruntur, minime in Deum convenire videbantur, duos Joves fecerunt, unum naturalem, alterum fabulosum. Viderunt ex parte, quod erat verum, eum scilicet, de quo poetæ loquuntur, hominem fuisse: in illo autem naturali Jove, vulgari consuetudine religionis inducti, erraverunt, quod in Deum nomen hominis transtulerunt; qui, ut supra diximus, quia solus est, non indiget nomine. Jovem autem illum esse, qui sit ex Ope Saturnoque natus, negari non potest. Vana igitur persuasio est eorum, qui nomen Jovis summo Deo tribuunt. Solent enim quidam errores suos hac excusatione defendere;

qui convicti de uno Deo, cum id negare non possunt, ipsum se colere affirmant, verum hoc sibi placere, ut Jupiter nominetur: quo quid absurdius? Jupiter enim sine contubernio conjugis filiæque coli non solet. Unde quid sit, apparet: nec fas est id nomen eo transferri, ubi nec Minerva est ulla, nec Juno. Quid? quod hujus nominis proprietas non divinam vim exprimit, sed humanam? Jovem enim, Junonemque a juvando esse dictos, Cicero interpretatur. Et Jupiter quasi juvans pater dicitur; quod nomen in Deum minime congruit; quia juvare hominis est, opis aliquid conferentis in eum, qui sit alienus, & exigui beneficii. Nemo sic Deum precatur, ut se adjuvet; sed ut servet, ut vitam salutemque tribuat: quod multo plus ac majus est, quam juvare.

Et quoniam de patre loquimur, nullus pater dicitur filios juvare, cum eos generat, aut educat. Illud enim levius est, quam ut eo verbo magnitudo paterni beneficii exprimatur. Quanto id magis inconveniens est Deo, qui verus est pater, per quem sumus, & cuius toti sumus; a quo singimur, animamur, illuminamur; qui nobis vitam impertit, salutem tribuit, victum multiplicem subministrat. Non intelligit beneficia divina, qui, se juvari tantummodo a Deo, putat. Ergo non imperitus modo, sed etiam impius est, qui nomine Iovis virtutem summæ potestatis imminuit. Quare si Jovem & ex rebus gestis & ex moribus hominem fuisse, in terraque regnasse deprehendimus, superest, ut mortem quoque ejus investigemus. Ennius in sacra historia, descriptis omnibus, quæ in vita sua gerit, ad ultimum sic ait: Deinde Jupiter, postquam quinques terras circuivit, omnibusque amicis atque cognatis suis imperia divisit, reliquitque hominibus leges, mores frumentaque paravit, multaque alia bona fecit, immortali gloria memoriaque affectus, sempiterna monimenta suis reliquit: ætate pessum acta, in Creta vitam commuta-

mutavit, & ad Deos abiit, eumque Curetes filii sui curaverunt, decoraveruntque eum; & sepulchrum ejus est in Creta & in oppido Cnōssō, & dicitur Vesta hanc urbem creavisse; inque sepulchro ejus est inscriptum antiquis litteris Græcis, ΖΑΝ ΚΠΟΝΟΥ, id est latine, Jupiter Saturni. Hoc certe non poetæ tradunt, sed antiquarum rerum scriptores: quæ adeo vera sunt, ut ea Sibyllinis versibus confirmantur; qui sunt tales:

Δαιμονας ἀψυχες, νεκων εἰδωλα καμοντόν,
Ων κρητη καυχημα ταφες ο δυσμορος ισχει.

Cicero de Natura Deorum, cum tres Joves a theologis enumerari diceret, ait tertium fuisse Cretensem, Saturni filium, cuius in illa insula sepulchrum ostenditur. Quomodo igitur potest Deus alibi esse vivus, alibi mortuus, alibi habere templum, alibi sepulchrum? Sciant ergo Romani, Capitolium suum, id est summum caput religionum publicarum, nihil esse aliud, quam inane monimentum.

Veniamus nunc ad ejus patrem, qui ante regnavit, & qui fortasse plus habebat in se, quod ex coitu tantorum elementorum genitus esse dicatur. Videamus, quid in eo fuerit Deo dignum: In primis illud, quod aureum sæculum narratur habuisse; quod justitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliquid in hoc, quod in ejus filio non fuit. Quid enim tam conveniens Deo, quam justum regimen, ac pium sæculum? Sed cum eadem ratione natum esse cogito, non possum putare Deum summum, quo videam esse aliquid antiquius, cœlum scilicet atque terram. At ego Deum quæro, ultra quem nihil sit omnino, qui fons & origo sit rerum. Hic sit necesse est, qui cœlum ipsum condidit, terramque fundavit. Saturnus autem si ex his natus est, ut putatur, quemadmodum potest Deus esse principalis, qui aliis ortum suum debet? aut quis præfuit mundo, priusquam Saturnus gigneretur? Sed hoc poeticum est, ut dicebam paulo ante, figmentum. Nec enim fieri poterat,

ut elementa insensibilia, tantoque intervallo separata, in unum coirent, ac filium procrearent: aut is, qui natus esset, non potissimum genitoribus similis existeret; sed eam formam gereret, quam parentes sui non habebant.

Quæramus ergo, quid veritatis sub hac figura lateat. Minutius Felix in eo libro, qui Octavius inscribitur, sic argumentatus est: Saturnum, cum fugatus esset a filio, in Italiamque venisset, Cœli filium dictum, quod soleamus eos, quorum virtutem miremur, aut qui repentina advenerint, de cœlo cecidisse dicere; Terræ autem, quod ignotis parentibus natos, terræ filios nominemus. Sunt hæc quidem similia veri, non tamen vera: quia constat, etiam tunc, cum regnaret, ita esse habitum. Potuit & sic argumentari: Saturnum, cum potentissimus rex esset, ad retinendam parentum suorum memoriam, nomina eorum cœlo terræque indidisse, cum hæc prius aliis vocabulis appellarentur: qua ratione & montibus & fluminibus nomina scimus imposta. Neque enim, cum dicunt poetæ de progenie Atlantis, aut Inachi fluminis, id potissimum dicunt, homines ex rebus sensu parentibus potuisse generari; sed eos utique significant, qui nati sunt ex iis hominibus, qui vel vivi vel mortui, nomina montibus aut fluminibus indiderunt. Nam id apud veteres, maximeque Græcos fuit usitatum. Sic, maria eorum traxisse nomina, accepimus, qui deciderant in ea, ut Ægæum, Icarium, Helleponicum: & in Latio Aventinus vocabulum monti dedit, in quo sepultus est; Tyberinus vel Tyberis amni, in quo mersus est.

Non ergo mirandum, si nomina eorum cœlo terræque attributa essent, qui reges genuerant potentissimos. Apparet ergo, non ex cœlo natum esse; quod fieri non potest: sed ex eo homine, cui nomen Ura-no fuit. Quod esse verum, Trismegistus autor est; qui cum diceret, admodum paucos extitisse, in quibus esset

esset perfecta doctrina, in his Uranum, Saturnum, Mercurium cognatos suos nominavit. Hæc ille, quia ignoravit, alio traduxit historiam; qui quomodo potuerit argumentari, ostendi: nunc dicam, quomodo, ubi, a quo sit hoc factum; non enim Saturnus hoc, sed Jupiter fecit. In sacra historia sic Ennius tradit: Deinde Pan eum deducit in montem, qui vocatur cœli stela. Postquam eo ascendit, contemplatus est late terras, ibique eo in monte aram creat cœlo; primusque in ea ara Jupiter sacrificavit: in eo loco suspexit in cœlum, quod nunc nos nominamus, idque, quod supra mundum erat, quod æther vocabatur, de sui avi nomine cœlo nomen indidit: idque Jupiter, quod æther vocatur, precans, primum cœlum nominavit; eamque hostiam, quam ibi sacrificavit, totam adolevit. Nec hic tantum sacrificasse Jupiter invenitur. Cæsar quoque in Arato refert, Aglaosthenem dicere, Jovem cum ex insula Naxo adversus Titanas proficeretur, & sacrificium facheret in littore, aquilam ei in auspicium advolasse; quam victor bono omine acceptam tutelæ suæ subjugarit. Sacra vero historia, etiam ante consedisse illi aquilam in capite, atque illi regnum portendisse, testatur. Cui ergo sacrificare Jupiter potuit, nisi Cœlo avo? quem dicit Euhemerus in Oceania mortuum, & in oppido Aulacia sepultum.

C A P U T XII.

*Quod Stoici figmenta poetarum ad philosophicam trans-
ferant rationem.*

Quoniam revelavimus mysteria poetarum, & Saturni parentes invenimus, ad virtutes ejus & facta redeamus. Justus in regno fuit. Primum ex hoc ipso jam Deus non est, quod fuit: Deinde quod ne justus

quidem fuit; sed impius, non modo in filios, quos necavit, verum etiam in patrem, cuius dicitur abscidisse genitalia; quod forsitan vere acciderit. Sed homines respectu elementi, quod dicitur cœlum, totam fabulam explodunt, tanquam ineptissime fictam: quam tamen Stoici, ut solent, ad rationem physicam conantur traducere; quorum sententiam Cicero de Natura Deorum differens posuit. Cœlestem, inquit, altissimam ætheriamque naturam, id est igneam, quæ per se omnia gigneret, vacare voluerunt ea parte corporis, quæ conjunctione alterius egeret ad procreandum: quæ ratio in Vestam potuit convenire, si mas dicetur. Idcirco virginem putant Vestam, quia ignis inviolabile sit elementum, nihilque nasci possit ex eo, quippe qui omnia, quæ arripuerit, absumat. Ovidius in Fastis:

*Nec tu aliud Vestam, quam vivam intellige flammam;
Nataque de flamma corpora nulla vides.*

*Jure igitur virgo est, quæ semina nulla remittit,
Nec capit, & comites virginitatis amat.*

Vulcano quoque id potuit adscribi, qui quidem putatur ignis; & tamen poetæ eum non abscederunt. Potuit & Soli, in quo est natura & causa gignentium; nam sine Solis igneo calore neque nasci quidquam, neque augeri potest: ut nulli alii elemento magis opus sit genitalibus, quam calori, cuius fotu concipiuntur, nascuntur, sustentantur omnia. Postremo etiamsi ita sit, ut volunt, qui magis abscissum esse Cœlum putemus, quam omnino sine genitalibus natum? Nam si per se gignit, non indigebat utique genitalibus, cum Saturnum ipsum procrearet. Si vero habuit, & a filio abscissa sunt, ortus rerum, & natura omnis interisset. Quid, quod ipsi Saturno non divinum modo sensum, sed humanum quoque admunt, cum affirmant, eum esse Saturnum, qui cursum & conversionem spatiorum & temporum continet; eumque Græce id ipsum nomen ha-

habere. Κρόνος enim dicitur, quod est idem, quod Χρόνος, id est spatium temporis. Saturnus autem est appellatus, quod saturetur annis. Hæc Ciceronis verba sunt exponentis sententiam Stoicorum: quæ quam vana sit, cuivis intelligere promptissimum est. Si enim Saturnus Cœli est filius, quomodo potuit aut tempus a Cœlo gigni, aut Cælum a tempore abscindi, aut postea tempus imperio spoliaria filio Jove? Aut quomodo Jupiter natus est ex tempore? Aut quibus annis saturari possit æternitas, cui nullus est finis?

C A P U T XIII.

*Quam vanæ sunt & inanes Stoicorum interpretationes de Diis;
& ibi de Jovis ortu, Saturno & Ope.*

Si ergo vanæ sunt istæ rationes philosophorum, quid superest, nisi ut vere factum esse credamus, id est hominem ab homine abscissum? nisi forte aliquis existimet Deum fuisse, qui timuit cohæredem: cum, si quid divinitatis habuisset, non patris genitalia debuerit amputare, sed propria, ne Jupiter nasceretur, qui eum regni possessione privavit. Idem sororem suam Rheam, quam latine Opem dicimus, cum haberet uxorem, responso vetitus esse dicitur, mares liberos educare; quod futurum esset, ut a filio pelleretur: quam rem metuens, natos sibi filios non utique devorabat, ut ferunt fabulæ, sed necabat; quanquam scriptum sit in historia sacra, Saturnum & Opem, cæterosque tunc homines humanam carnem solitos esitare: verum primum Jovem, leges hominibus moresque condentem, edicto prohibuisse, ne liceret eo cibo vesci. Quod si verum est, quæ potest in eo fuisse justitia? Sed fictum sane putemus, Saturnum filios devorasse, modo cum aliqua ratione: num idcirco, quod ait vulgus come-

disse filios suos eum, qui extulerit, sepulturæque mandaverit? Ops autem cum Jovem peperisset, subtraxit infantem, eumque nutriendum furtim misit in Cretam. Rursum imprudentiam reprehendam necesse est. Cur enim responsum ab alio potius accepit? Cur in cœlo constitutus, quæ gerebantur in terra, non videbat? Cur eum Corybantes cymbalis sefellerunt? Postremo cur extitit aliqua vis major, quæ illius vinceret potestatem? Nimirum senex a juvene facile victus est, ac spoliatus imperio. Fugit igitur expulsus, & in Italiam navigio venit, cum errasset diu; sicut Ovidius in Fa-
storum libris refert:

*Causa ratis supereft. Thuscum rate venit ad amnem
Ante pererrato falcifer orbe Deus.*

Hunc errantem atque inopem Janus exceptit. Cujus rei argumenta sunt nummi veteres, in quibus est cum duplici fronte Janus, & in altera parte navis; sicut idem poeta subjicit:

*At bona posteritas puppim formavit in ære,
Hospitis adventum testificata Dei.*

Omnes ergo non tantum poetæ, sed historiarum quoque ac rerum antiquarum scriptores, hominem fuisse, consentiunt, qui res ejus in Italia gestas memoriæ prodiderunt. Græci, Diodorus & Thallus: Latini, Nepos & Cassius & Varro. Nam cum agresti quodam more in Italia viveretur,

*Is genus indocile, ac dispersum montibus altis
Composuit; legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.*

Censemne aliquis Deum esse, qui fugit, qui pulsus est, qui latuit? nemo tam stultus est. Qui enim fugit aut latet, & vim & mortem timeat necesse est. Orpheus, qui temporibus ejus recentior fuit, aperte Saturnum in terra & apud homines regnasse, commemorat:

*Πρωτιστος μεν αναστον ἐπιχθονιων Κρονος ανδρων,
Ἐκ δε Κρονες γενετ' αυτος αναξ μεγας εύρουσα Ζευς.*

Item

Item Maro noster:

Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.

Et alio loco:

Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuere

Sæcula: sic placida populos in pace regebat.

Neque superius dixit in cœlo egiisse vitam, neque inferius superos in pace rexisse: unde apparet, illum regem fuisse terrenum; quod alibi apertius declarat:

Aurea condet

*Sæcula; qui rursus Latio, regnata per arva
Saturna quondam.*

Ennius quidem in Euhemero non primum dicit regnasse Saturnum, sed Uranum patrem. Initio, inquit, primus in terris summum imperium Cœlus habuit: is id regnum una cum fratribus suis instituit atque paravit. Non magna dissensio, siquidem maximorum autorum de filio ac patre dubitatio est. Sed tamen utrumque fieri potest: ut & primus Uranus eminere inter cæteros potentia cœperit, & principatum habere, non regnum; postea Saturnus majores sibi opes comparaverit, ac regium nomen asciverit.

C A P U T XIV.

Quid de Diis Euhemeri & Ennii doceat sacra historia.

Nunc quoniam ab iis, quæ retulimus, aliquantulum sacra historia dissentit, aperiamus ea, quæ veris litteris continentur, ne poetarum ineptias in accusandis religionibus sequi ac probare videamur. Hæc Ennii verba sunt: Exin Saturnus uxorem duxit Opem. Titan, qui major natu erat, postulat, ut ipse regnaret. Ibi Vesta mater eorum, & sorores Ceres atque Ops, suadent Saturno, ut de regno non concedat fratri. Ibi Titan, qui facie deterior esset, quam Saturnus, idcir-

circo & quod videbat matrem atque sorores suas operam dare, ut Saturnus regnaret, concessit ei, ut is regnaret. Itaque pactus est cum Saturno, ut siquid liberum virilis sexus ei natum esset, ne educaret. Id ejus rei causa fecit, uti ad suos gnatos regnum rediret. Tum Saturno filius, qui primus natus est, eum necaverunt. Deinde posterius nati sunt gemini, Jupiter atque Juno. Tum Junonem Saturno in conspectum dedere, atque Jovem clam abscondunt, dantque eum Vestae educandum, celantes Saturnum. Item Neptunum clam Saturno Ops parit, eumque clanculum abscondit. Ad eumdem modum tertio partu Ops parit geminos, Plutonem & Glaucom. Pluto latine est Dispater: alii Orum vocant. Ibi Glaucom filiam Saturno ostendunt, ac filium Plutonem celant atque abscondunt. Deinde Glauca parva emoritur. Hæc, ut scripta sunt, Jovis fratribusque ejus stirps atque cognatio in hunc modum ex sacra scriptione nobis tradita est. Item paulo post hæc infert. Deinde Titan, postquam rescivit, Saturno filios procreat, atque educatos esse clam, seducit secum filios suos, qui Titani vocantur, fratremque suum Saturnum atque Opem comprehendit, eosque muro circumegit, & custodiam his apponit.

Hæc historia quam vera sit, docet Sibylla Erythræa, eadem fere dicens; nisi quod in paucis, quæ ad rem non pertinent, discrepat. Jupiter ergo liberatur summi sceleris crimine, quod patrem vinxisse compedibus perhibetur: id enim Titan patruus fecit, quod ille contra paëtum jusque jurandum mares liberos sustulisset. Reliqua historia sic contexitur: Jovem adulatum, cum audisset patrem atque matrem custodiis circumseptos, atque in vincula conjectos, venisse cum magna Cretensium multitudine, Titanumque ac filios ejus pugnando viciisse, parentes vinculis exemisse, patri regnum reddidisse, atque ita in Cretam remeasse: Post hæc deinde Saturno datam sortem, ut caveret, ne filius eum

eum regno expelleret: illum elevandæ fortis atque effugiendi periculi gratia insidiatum Jovi, ut eum necaret: Jovem cognitis insidiis regnum sibi denuo vendicasse, atque fugasse Saturnum, qui cum jactatus esset per omnes terras, persequentibus armatis, quos ad eum comprehendendum vel necandum Jupiter miserat, vix in Italia locum, in quo lateret, invenit.

C A P U T X V.

Quomodo cum fuerint illi homines, Dii fuerint nominati.

Quibus ex rebus cum constet, illos homines fuisse, non est obscurum, qua ratione Dii cœperint nominari. Si enim nulli reges ante Saturnum vel Uranum fuerunt propter hominum raritatem, qui agrestem vitam sine ullo rectore vivebant: non est dubium, quin illis temporibus homines regem ipsum totamque gentem summis laudibus ac novis honoribus jaçtare cœperint, ut etiam Deos appellarent, sive ob miraculum virtutis, (hoc vere putabant rudes adhuc & simplices) sive, ut fieri solet, in adulatioñem præsentis potentiae, sive ob beneficia, quibus erant ad humanitatem compositi. Deinde ipsi reges, cum cari fuissent iis, quorum vitam composuerant, magnum sui desiderium mortui reliquerunt. Itaque homines eorum simulacra finixerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium; progressique longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperunt; ut & gratiam referre bene meritis viderentur, & successores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem. Quod Cicero de Natura Deorum docet, dicens: Suscepit autem vita hominum consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cœlum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor, hinc Pol.

Pollux, hinc Æsculapius, hinc Liber. Et alio loco: Atque in plerisque civitatibus intelligi potest, acuendæ virtutis gratia, aut quo libentius reipublicæ causa periculum adiret optimus quisque virorum fortium; memoriam honore Deorum immortalium consecratam. Hac scilicet ratione Romani Cæsares suos consecraverunt, & Mauri Reges suos. Sic paulatim religiones esse cœperunt, dum illi primi, qui eos noverant, eo ritu suos liberos ac nepotes, deinde omnes posteros imbuerunt. Et hi tamen summi reges ob celebritatem nominis in provinciis omnibus colebantur.

Privatum vero singuli populi gentis aut urbis suæ conditores, seu viri fortitudine insignes erant, seu fœminæ castitate mirabiles, summa veneratione coluerunt; ut Ægyptii Isidem, Mauri Jubam, Macedones Cabirum, Pœni Uranum, Latini Faunum, Sabini Sancum, Romani Quirinum. Eodem utique modo Athenæ Minervam, Samos Junonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinem Delphi. Sic per populos atque regiones varia sacra suscepta sunt, dum grati homines esse in suos principes cupiunt, & quod alios honores, quos vita parentibus deferant, invenire non possunt. Præterea pietas eorum, qui successerant, plurimum contulit ad errorem; qui, ut divina stirpe nati viderentur, divinos honores parentibus detulerunt, deferrique jusserunt. An potest aliquis dubitare, quomodo religiones Deorum sint institutæ, cum apud Maronem legat Æneæ verba sociis imperantis:

*Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisem genitorem.*

Cui non tantum immortalitatem, verum etiam ventorum tribuit potestatem:

*Poscamus ventos, atque hac me sacra quotannis
Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.*

Idem scilicet de Jove Liber, & Pan, & Mercurius, &
Apol-

Apollo fecerunt; ac postea de his ipsis successores eorum. Accesserunt etiam poetæ, & compositis ad voluptatem carminibus, in cœlum eos sustulerunt: sicut faciunt, qui apud reges, etiam malos panegyricis mendacibus adulantur. Quod malum a Græcis ortum est: quorum levitas, instructa dicendi facultate & copia, incredibile est, quantas mendaciorum nebulas excitaverit. Itaque admirati eos, & suscepserunt primi sacra illorum, & universis gentibus tradiderunt. Ob hanc vanitatem Sibylla sic eos increpat:

Ἐλλας δὴ τι πεποιθας ἐπ' ἀνδρασιν ἡγεμονεσσι;
Προς τι δέ δῶρα ματαια καταφθίμενοις ἀνατιθης?
Θυεις εἰδωλοις. τιδ σοι πλανον ἐν φρεσι Θηκε
Ταυτα τελειν προλιποντα θεις μεγαλοι προσωπον.

M. Tullius, qui non tantum perfectus orator, sed etiam philosophus fuit; siquidem solus extitit Platonis imitator, in eo libro, quo se ipse de morte filiæ consolatus est, non dubitavit dicere, Deos, qui publice colerentur, homines fuisse. Quod ipsius testimonium eo debet gravissimum judicari, quod & augurale habuit sacerdotium, & eosdem se colere venerarie testatur. Itaque intra paucos versiculos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filiæ eodem modo se consecratum esse profiteretur, quo illi a veteribus sunt consecrati, & illos mortuos esse docuit, & originem vanæ superstitionis ostendit. Cum vero, inquit, & mares & fœminas complures ex hominibus in Deorum numero esse videamus, & eorum in urbibus atque agris augustinissima delubra veneremur, assentiamur eorum sapientia, quorum ingenii & inventis omnem vitam legibus & institutis exultam constitutamque habemus. Quod si ullum unquam animal consecrandum fuit, illud profecto fuit. Si Cadmi progenies, aut Amphitryonis, aut Tyndari in cœlum tollenda fama fuit, huic idem honos certe dicandus est. Quod quidem faciam, teque omnium optimam, doctissimamque, approbantibus Diis immor-

immortalibus ipsis, in eorum cœtu locatam, ad opinionem omnium mortalium consecrabo. Fortasse dicat aliquis, præ nimio luctu delirasse Ciceronem. At qui omnis illa oratio, & doctrina, & exemplis, & ipso loquendi genere perfecta, non ægri, sed constantis animi ac judicii fuit; & hæc ipsa sententia nullum præfert indicium doloris. Neque enim puto, illum tam varie, tam copiose, tam ornate scribere potuisse, nisi luctum ejus & ratio ipsa, & consolatio amicorum, & temporis longitudo mitigasset. Quid, quod idem dicit in libris de Republica, idem de Gloria? Nam de Legibus, quo in opere Platonem fecutus, leges voluit ponere. quibus putaret usuram esse justam & sapientem civitatem, de Religione ita sanxit: Divos, & eos, qui cœlestes semper habiti sunt, colunto; & illos, quos in cœlum merita locaverunt Herculem, Liberum, Æsculapium, Pollucem, Castorem, Quirinum. Item in Tusculanis, cum diceret totum pene cœlum humano genere completum: Si vero, inquit, scrutari vetera, & ex illis ea, quæ scriptores Græciæ prodiderunt, eruere coner, ipsis illi, majorum gentium Dii qui habentur, hinc a nobis profecti in cœlum reperientur. Quære, quorum demonstrantur sepulchra in Græcia; reminiscere, quoniam es initiatus, quæ traduntur mysteriis: tum denique, quam hoc late pateat, intelliges. Testatus est videlicet Attici conscientiam, ex ipsis mysteriis intelligi posse, quod omnes illi homines fuerunt, qui coluntur; & cum de Hercule, Libero, Æsculapio, Castore, Pollice incunctoranter fateretur, de Apolline ac Jove patribus eorum, item de Neptuno, Vulcano, Marte, Mercurio, quos majorum gentium Deos appellavit, timuit aperte confiteri. Et idcirco ait late hoc patere, ut idem de Jove cæterisque antiquioribus Diis intelligamus, quorum memoriam si eadem ratione veteres consecraverunt. qua se imaginem nomenque filiæ consecraturum esse dicit, ignosci mœrentibus potest. credenti-

dentibus non potest. Quis enim tam demens, qui consensu & placito innumerabilium stultorum aperiri cœlum mortuis arbitretur? aut aliquem, quod ipse non habeat, dare alteri posse? Apud Romanos Deus Julius, quia hoc scelerato homini placuit Antonio; Deus Quirinus, quia hoc pastoribus visum est: cum alter gemini fratri extiterit, alter patriæ parricida. Quod si Consul non fuisset Antonius, C. Cæsar pro suis in rem publicam meritis etiam defuncti hominis honore caruisset, & quidem consilio Pisonis socii, & L. Cæsar propinquui, qui vetabant funus fieri, & Dolabellæ Consulis, qui columnam in foro, id est, tumulum ejus evertit, ac forum expiavit. Nam Romulum desiderio suis fuisse declarat Ennius, apud quem populus amissum regem dolens, hæc loquitur:

*O Romule, Romule, dic, o,
Qualem te patriæ custodem Dii genuerunt?
Tu produxisti nos intra luminis oras.*

O pater, o genitor, o sanguen Dii oriundum!

Ob hoc desiderium facilius creditum est Julio Proculo mentienti, qui subornatus a Patribus est, ut nuntiat plebi vidisse se regem humano habitu augustiorem, eumque mandasse ad populum, ut sibi delubrum fieret, se Deum esse, & Quirinum vocari. Quo facto, & ipsi populo persuasit Romulum ad Deos abiisse, & Senatum suspicione cædis regiæ liberavit.

C A P U T XVI.

Qua ratione Dii esse non possint, quos sexus differentia discernit; & quod in naturam Dei non cadit officium generandi.

Poteram iis, quæ retuli, esse contentus sed superfunt adhuc multa suscepto operi necessaria. Nam

quamvis ipso religionum capite destructo, universa su-
stulerim, libet tamen prosequi cætera, & redarguere
pleniū inveteratam persuasionem, ut tandem homi-
nes suorum pudeat ac pœniteat errorum. Magnum hoc
opus, & homine dignum.

Religionum animos nodis exsolvere pergo,
Ut ait Lucretius, qui quidem hoc efficere non pote-
rat, quia nihil veri afferebat. Nostrum est hoc offi-
cium, qui & verum Deum asserimus, & falsos refuta-
mus. Illi ergo, qui poetas finxisse de Diis fabulas opi-
nantur, & Deas fœminas & esse credunt & colunt, re-
volvuntur imprudentes ad id, quod negaverant, coire
illos, ac parere. Nec enim fieri potest, quin duo se-
xus generandi causa sint instituti. Recepta vero sexuum
diversitate, non intelligunt consequens esse, ut con-
cipiant: quod in Deum cadere non potest. Sed sit, ut
isti putant; nam & Jovis esse filios dicunt, & cætero-
rum Deorum. Nascuntur ergo & quotidie quidem Dii
novi, nec enim vincuntur ab hominibus fœcunditate.
Igitur Deorum innumerabilium plena sunt omnia, nul-
lo scilicet moriente. Nam cum hominum vis incredi-
bilis, numerus sit inæstimabilis, quos tamen, sicuti
nascuntur, mori necesse est: quid Deorum esse tandem
putemus, qui tot sœculis nati sunt, immortalesque
manserunt? Cur ergo tam pauci coluntur? nisi forte
arbitramur, non generandi causa, sed tantummodo ca-
piendæ voluptatis duos esse sexus Deorum; & ea ex-
ercere, quæ homunculos & facere & pati pudet.

Cum vero dicantur aliqui ex aliquibus nati, con-
sequens est, ut semper nascantur; siquidem aliquando
sunt nati: vel, si aliquando nasci desierunt, scire nos
convenit, cur aut quando desierint. Non illepide Se-
neca in libris moralis philosophiæ: Quid ergo est, in-
quit, quare apud poetas salacissimus Jupiter desierit
liberos tollere? Utrum sexagenarius factus est, & illi
lex

lex Papia fibulam imposuit? an impetravit jus trium liberorum? An tandem illi venit in mentem:

Ab alio expectes, alteri quod feceris.

Et timet, ne quis sibi faciat, quod ipse Saturno? At isti, qui Deos asserunt, videant, quomodo respondent huic argumento, quod inferemus: Si duo sunt sexus Deorum, sequitur concubitus; & si coeunt, & domos habeant necesse est: nec enim carent virtute ac pudore, ut hoc promiscue aut in propatulo faciant, sicut muta videmus facere animalia. Si domos habeant, consequens est, ut & urbes habeant, & quidem auctore Nasone, qui ait:

*Plebs habitat diversa locis; hac fronte potentes
Cælicolæ clarique suos posuere penates.*

Si habent urbes, & agros igitur habebunt. Jam quis non videat, quæ sequantur? arare illos, & colere: quod quidem victus causa fit. Ergo mortales sunt. Quod argumentum retroversum idem valet. Si enim agros non habent, ne urbes quidem: si urbes non habent, ne domos quidem: si domibus carent, ergo & concubitu: si concubitus ab his abest, & sexus igitur fœmineus. In Diis autem videmus & fœminas esse: ergo Dii non sunt. Dissolvat hoc argumentum, si quis potest. Ita enim res rem sequitur, ut hæc ultima necesse sit confiteri. Sed ne illud quidem dissolvet aliquis. Ex duobus sexibus alter fortior, alter infirmior est. Robustiores enim mares sunt, fœminæ imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in Deum; ergo nec fœmineus sexus. Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio, ut Dii non sint, quoniam in Diis & fœminæ sunt.

C A P U T XVII.

*De Stoicorum eadem sententia; & ibi de Deorum arumnis
& turpitudinibus.*

Ob has rationes Stoici alioversus Deos interpretantur; & quia non pervident, quid sit in vero, co-nantur eos cum rerum naturalium ratione conjungere. Quos Cicero fecutus, de Diis ac religionibus eorum hanc sententiam tulit: Videtisne igitur, ut a physicis rebus bene atque utiliter inventis tracta ratio sit ad commentarios ac fictos Deos? quae res genuit falsas opiniones, erroresque turbulentos, & superstitiones pene aniles. Et formæ enim Deorum nobis, & ætates, & vestitus, ornatusque noti sunt: genera præterea, conjugia, cognationes omnes, omniaque traducta ad similitudinem imbecillitatis humanæ. Quid planius, quid verius dici potest? Romanæ philosophiæ princeps, & amplissimo sacerdotio præditus, commentarios ac fictos Deos arguit; quorum cultus superstitiones pene aniles esse testatur: falsis opinionibus, erroribusque turbulentis implicatos esse homines queritur. Nam totus liber tertius de Natura Deorum omnes funditus religiones evertit ac delet. Quid ergo a nobis expectatur amplius? Num eloquentia superare possumus Ciceronem? minime id quidem; sed fiducia illi defuit ignorantis veritatem, quod ipse simpliciter in eodem opere confitetur. Ait enim facilius se posse dicere, quid non sit, quam quid sit; hoc est, falsa se intelligere, vera nescire. Clarum est igitur homines fuisse illos, qui Dii putantur, & eorum memoriam post mortem consecratam esse. Ideo etiam ætates diversæ sunt, & certæ imagines singulorum, quod in eo habitu, & ætate simulacra eorum configurata sunt, in qua quemque mors deprehendit.

Consi-

Consideremus, si placet, ærumnas infeliciū Deorum. Isis filium perdidit, Ceres filiam; expulsa & per orbem terræ jactata Latona vix insulam parvam, in qua pareret, invenit. Deum mater & amavit formosum adolescentem, & eumdem cum pellice deprehensum ex se cœtis virilibus semivirum reddidit; & ideo nunc sacra ejus a Gallis sacerdotibus celebrantur. Juno pellices acerrime persecuta est, quia parere ipsa non potuit ex fratre. Insulam Samum scribit Varro prius Parteniam nominatam, quod ibi Juno adoleverit, ibique etiam Jovi nupserit. Itaque nobilissimum & antiquissimum templum ejus est Sami, & simulacrum in habitu pubensis figuratum, & sacra ejus anniversaria nuptiarum ritu celebrantur. Si ergo adolevit, si virgo fuit primo, postea mulier, hominem fuisse qui non intelligit, pecudem se fatetur. Quid loquar obsecnitatē Veneris omnium libidinibus prostitutæ, non Deorum tantum, sed & hominum? Hæc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam; ex Mercurio Hermaphroditum, qui est natus Androgynus; ex Jove Cupidinem; ex Anchise Æneam; ex Bute Erycen; ex Adonio quidem nullum potuit, quod etiam tum puer ab a pro iætus occisus est: quæ prima, ut in historia sacra continetur, artem meretriciam instituit, aut orque mulieribus in Cypro fuit, uti vulgato corpore quæstum facerent; quod idcirco imperavit, ne sola præter alias mulieres impudica, & virorum appetens videretur. Etiamne habet hæc aliquid numinis, cuius plura numerantur adulteria, quam partus? Sed ne ille quidem virgines illibatam castitatem servare potuerunt.

Unde enim putemus Erichthonium esse natum? an ex terra, ut poetæ videri volunt? At res ipsa clamat. Nam cum Vulcanus Diis arma fecisset, eique Jupiter optionem dedisset præmii, quod vellet, postulandi, jura fassetque, ut solebat, per infernam paludem, se nihil negaturum, tum faber claudus Minervæ nuptias po-

stulavit. Hic Jupiter Optimus Maximus tanta religione constrictus abnuere non potuit: Minervam tamen monuit repugnare, pudicitiamque defendere. Tum in illa colluctatione Vulcanum in terram profudisse ajunt semen, unde sit Erichthonius natus; idque illi nomen impositum ἀπό της ἐριδος, καὶ χθονος, id est, ex certamine atque humo. Cur igitur virgo eum puerum cum dracone conclusum & obsignatum tribus virginibus Cercopidis commendavit? evidens, ut opinor, incestum, quod nullo modo possit colorari. Altera cum pene amatorem suum perdidisset, qui erat *Turbatis distractus equis*, præstantissimum medicum Asclepium curando juveni advocavit; eumque fanatum

Secretis alma recondit

Sedibus, O nymphæ Egeriæ, nemoriique relegat:

Solus ubi in sylvis Italis ignobilis ærum

Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.

Quid sibi vult hæc tam diligens, tam sollicita curatio? quid secretæ sedes? quid relegatio vel tam longe, vel ad mulierem, vel in solitudinem? quid deinde nominis commutatio? Postremo, quid equorum tam pertinax abominatio? Quid significant hæc omnia, nisi conscientiam stupri, & amoreminime virginalem? Erat plane, cur tantum laborem pro tam fideli juveneretur, qui amanti novercae obsequium pernegrarat.

C A P U T XVIII.

De Deorum consecratione propter collata in homines beneficia.

Hoc loco refellendi sunt etiam ii, qui Deos ex hominibus esse factos non tantum fatentur, sed, ut eos laudent, etiam gloriantur, vel virtutis gratia, ut Herculem; aut munerum, ut Cererem ac Liberum; aut artium repartarum, ut Æsculapium ac Minervam.

Hæc

Hæc vero quam inepta sint, quamque non digna, propter quæ homines inexpibili se scelere contaminent, hostesque Deo vero fiant, quò contempto mortuorum sacra suscipiunt, ex singulis rebus ostendam. Virtutem esse dicunt, quæ hominem tollat in cœlum: non illam, de qua philosophi differunt, quæ posita est in bonis animi; sed hanc corporalem, quæ dicitur fortitudo: quæ quoniam præcipua in Hercule fuit, immortalitatem meruisse creditur. Quis tam stulte ineptus est, ut corporis vires divinum vel etiam humanum bonum judicet; cum sint & majores pecudibus attributæ, & uno morbo sæpe frangantur, vel ipsa senectute minuantur & corruant? Itaque idem ille, cum deformari ulceribus toros suos cerneret, nec sanari se voluit, nec senem fieri, ne quando seipso minor aut deformior videretur. Hunc e rogo, quo vivum se ipse combusserat, ascendisse in cœlum putaverunt: eaque ipsa, quæ stultissime admirati sunt, simulacris & imaginibus expressa & consecrata posuerunt, ut in perpetuum vanitatis eorum monimenta præstarent, qui ob necem bestiarum Deos fieri credidissent. Sed hæc Græcorum fortasse culpa sit, qui res levissimas pro maximis semper habuerunt. Quid nostri, num sapientiores? qui athleticam quidem virtutem contemnunt, quia nihil obest: sed regiam, quia late solet nocere, sic admirantur, ut fortes & bellicosos duces in Deorum cœtu locari arbitrentur; nec esse ullam aliam ad immortalitatem viam, quam exercitus ducere, aliena vastare, urbes delere, oppida excidere, liberos populos aut trucidare, aut subjicere servituti: videlicet quo plures homines affixerint, spoliaverint, occiderint, eo se nobiliores & clariores putant, & inanis gloriæ specie capti, sceleribus suis nomen virtutis imponunt. Jam mallem, ut a ferarum cædibus Deos sibi fingerent, quam immortalitatem tam cruentam probarent. Si quis unum hominem jugulaverit, pro conta-

minato ac nefario habetur, nec ad terrenum hoc domicilium Deorum admitti eum fas putant. Ille autem, qui infinita hominum millia trucidaverit, cruore campos inundaverit, flumina infecerit, non modo in tempulum, sed etiam in cœlum admittitur. Apud Ennium sic loquitur Africanus:

*Si fas endo plagar cœlestum ascendere cuiquam est,
Mi soli cœli maxima porta patet.*

Scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit. O quantis in tenebris, Africane, versatus es! vel potius, o poeta, qui per cædes & sanguinem patere hominibus in cœlum ascensum putaveris! Cui vanitati & Cicero assensit: *Est vero, inquit, Africane: nam & Herculi eadem ista porta patuit. Tanquam ipse plane, cum id fieret, janitor fuerit in cœlo. Evidem statuere non possum, dolendumne potius, an ridendum putem; cum videam graves & doctos, & ut sibi videntur, sapientes viros in tam miserandis errorum fluctibus volutari. Si hæc est virtus, quæ nos immortales facit, mori quidem malim, quam exitio esse quam plurimis. Si aliter immortalitas parari non potest, nisi per sanguinem, quid fiet, si omnes in concordiam consenserint? Quod certe fieri poterit, si pernicioso & impio furore projecto, innocentes esse ac justi velint. Num igitur nemo erit cœlo dignus? num peribit virtus, quia hominibus in homines sœvire non dabitur? Sed isti, qui eversionem urbium populorumque summam gloriam computant, otium publicum non ferent; rapient, sœvient, & injuriis insolenter illatis, humanae societatis fœdus irrumpent, ut habere hostem possint, quem sceleratius deleant, quam laceſſierint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomen Deorum Cereri ac Libero traditio munerum fecit. Possum divinis docere litteris, vinum atque fruges ante progeniem Cœli atque Saturni fuisse in usu hominum: sed ab his sane inventa esse fingamus. Num potest plus aut majus videri, colleg-*

legisse fruges, hisque fractis, panem facere docuisse, aut uvas de vitibus lectas expressisse, vinumque fecisse, quam fruges ipsas, aut vites generasse, ac protulisse de terra? Reliquerit hæc sane Deus humanis ingenii eruenda: tamen fieri non potest, quin ipsius sint omnia, qui & sapientiam tribuit homini, ut inveniret, & illa ipsa, quæ possent inveniri. Artes quoque suis inventoribus immortalitatem peperisse dicuntur, ut Æsculapio medicina, Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos, qui fullonieam sutrinamque docuerunt. Cur autem figulinæ repertori honos non habetur? An quia isti divites vasa Samia contemnunt? Sunt & alias artes, quarum repertores humanæ vite plurimum profuerunt. Cur non & illis attributa sunt templo? sed nimis Minerva est, quæ omnes reperit: ideoque illi opifices supplicant. Ergo ab his sordibus Minerva ascendit in cœlum. Est vero, cur quispiam derelinquit eum, qui terram cum animantibus, cœlum cum astris & luminibus exorsus est, ut eam veneretur, quæ telam docuit ordiri? Quid ille, qui vulnera in corporibus sanare docuit? num potest esse præstantior, quam qui corpora ipsa formavit? sentiendi ac vivendi rationem dedit? herbas denique ipsas, & cætera, quibus medendi ars constat, excogitavit ac protulit?

C A P U T X I X.

Quod Deum verum simul cum Diis vanis nemo posset colere.

At enim dicet aliquis, & huic summo, qui fecit omniania, & illis, qui partim profuerunt, suam venerationem esse tribuendam. Primum nec factum est unquam, ut, qui hos coluit, etiam Deum coluerit; neque fieri potest; quoniam si honos idem tribuitur aliis, ipse omnino non colitur, cuius religio est, illum esse

unum ac solum Deum credere. Clamat summus poeta,
eos omnes,

*Qui inventas vitam excoluere per artes,
apud inferos esse, ipsumque illum repertorem medicinæ
ratis & artis ad Stygias undas fulmine esse detrusum: ut
intelligamus, quantum valeat pater omnipotens, qui
& Deos fulminibus extinguat. Sed homines ingeniosi
hanc secum habebant fortasse rationem: quia Deus
fulminari non potest, apparet non esse factum; immo
vero, quia factum est, apparet hominem fuisse, non
Deum. Mendacium enim poetarum non in facto est,
sed in nomine. Metuebant enim malum, si contra
publicam persuasionem faterentur, quod erat verum.
Quod si hoc constat inter ipsos, ex hominibus Deos
factos, cur ergo non credunt poetis, si quando illorum
fugas, & vulnera, & mortes, & bella, & adulteria
describunt? Quibus de rebus intelligi datur, non
potuisse ullo pacto fieri Deos: quia ne homines quidem
probi fuerunt, eaque in vita sua gesserunt, quæ
mortem pariunt sempiternam.*

C A P U T X X.

De Diis Romanorum propriis & eorum sacrīs.

Venio nunc ad proprias Romanorum religiones, quoniam de communibus dixi. Romuli nutrix lupa honoribus est affecta divinis. Et ferrem, si animal ipsum fuisset, cuius figuram gerit. Autor est Livius, Larentinæ esse simulacrum, & quidem non corporis, sed mentis ac morum. Fuit enim Faustuli uxor, & propter vulgati corporis vilitatem, lupa inter pastores, id est, meretrix nuncupata est; unde etiam lupanar dicitur. Exemplum scilicet Atheniensium in ea figuranda Romani secuti sunt; apud quos meretrix quædam nomi-

nomine Leæna, cum tyrannum occidisset, quia nefas erat, simulacrum constitui meretricis in templo, animalis effigiem posuerunt, cuius nomen gerebat. Itaque ut illi monumentum ex nomine, sic isti ex professione fecerunt. Hujus nomini etiam dies festus dicatus est, & Larentinalia constituta. Nec hanc solam Romani meretricem colunt, sed Faulam quoque, quam Herculis scortum fuisse Verrius scribit. Jam quanta ista immortalitas putanda est, quam etiam meretrices assequuntur? Flora, cum magnas opes ex arte meretricia quæsivisset, populum scripsit hæredem, certamque pecuniam reliquit, cuius ex anno fœnore suus natalis dies celebraretur editione ludorum, quos appellant Floralia. Quod quia Senatui flagitosum videbatur, ab ipso nomine argumentum sumi placuit, ut pudendæ rei quædam dignitas adderetur. Deam finixerunt esse, quæ floribus præsit, eamque oportere placari, ut fruges cum arboribus aut vitibus bene profereque florescerent. Eum colorem secutus in Fastis poeta, non ignobilem nympham fuisse narravit, quæ sit Chloris vocitata, eamque Zephyro nuptam, quasi dotis loco id accepisse muneris a marito, ut haberet omnium florum potestatem. Honeste quidem ista dicuntur; sed inhoneste turpiterque creduntur. Nec debent, cum veritas quæritur, hujusmodi nos velamenta decipere. Celebrantur ergo illi ludi cum omni lascivia, convenienter memoriæ meretricis. Nam præter verborum licentiam, quibus obscenitas omnis effunditur, exuuntur etiam vestibus populo flagitante meretrices, quæ tunc mimarum funguntur officio, & in conspectu populi usque ad satietatem impudicorum lumen cum pudendis motibus detinentur.

Cloacinæ simulacrum in cloaca maxima repertum Tatius consecravit, & quia, cuius esset effigies, ignorabat, ex loco illi nomen imposuit. Pavorem, Palloremque Tullus Hostilius figuravit & coluit. Quid de hoc

hoc dicam, nisi dignum fuisse, qui semper Deos suos, sicut optari solet, præsentes haberet? Ab hoc illud M. Marcelli de consecratione Honoris atque Virtutis honestate nominum differt, re congruit. Eadem vanitate Mentem quoque inter Deos collocavit Senatus; quam profecto si habuisset, ejusmodi sacra nunquam suscepisset. Magnum Cicero audaxque consilium suscepisse Græciam dixit, quod Cupidinum & Amorum simulacula in gymnasiis consecrasset; adulatus est videjicet Attico, & irrisit hominem familiarem. Non enim illud magnum, aut omnino consilium dicendum fuit, sed impudicorum hominum perdita & deplorata nequitia, qui liberos suos, quos erudire ad honesta deberent, prostituerunt libidini juventutis; a quibus flagitorum Deos, & in illis potissimum locis, ubi nuda corpora corruptorum luminibus patent, & in illa coli ætate voluerunt, quæ simplex & improvida prius irratri, & in laqueos potest cadere, quam cavere. Quid mirum, si ab hac gente universa flagitia manarunt, apud quam ipsa vitia religiosa sunt, eaque non modo non vitantur, verum etiam coluntur? Et ideo huic sententiæ, tanquam Græcos prudentia vinceret, adjecit: Virtutes enim oportere, non vitia consecrari. Quod si recipis, o Marce Tulli, non vides fore, ut irrumpant vitia cum virtutibus, quia mala bonis adhaerent, & in animis hominum potentiora sunt; quæ si vetas consecrari, respondebit tibi illa eadem Græcia, se alios Deos colere, ut prosint, alios, ne noceant.

Hæc enim semper excusatio est eorum, qui mala sua pro Diis habent, ut Romani Rubiginem ac Febrem. Si ergo vitia consecranda non sunt, in quo tibi assentior, ne virtutes quidem. Non enim per se sapiunt, aut sentiunt, neque intra parietes, aut ædificulas luto factas, sed intra pectus collocandæ sunt, & interius comprehendendæ, ne sint falsæ, si extra hominem fuerint collocatæ. Itaque præclaram illam legem tuam
deri-

derideo, quam ponis his verbis: Ast illa, propter quæ datur homini ascensus in cœlum, mentem, virtutem, pietatem, fidem, earumque laudum delubra sunt. Atqui hæc separari ab homine non possunt. Si enim colenda sunt, in homine ipso sint necesse est. Si autem sunt extra hominem, quid opus est ea colere, quibus careas? Virtus enim colenda est, non imago virtutis: & colenda est non sacrificio aliquo, aut thure, aut precatione solemni, sed voluntate sola atque proposito Nam quid est aliud colere virtutem, nisi eam comprehendere animo, & tenere? quod unusquisque simul ac cœpit velle, consequitur. Hic solus virtutis est cultus: nam Religio & veneratio nulla alia, nisi unius Dei tenenda est. Quid igitur opus est, o vir sapientissime, supervacuis extictionibus loca occupare, quæ possint humanis usibus cedere? quid sacerdotes constituere vana & insensibilia culturos? quid immolare victimas? quid tantos sumptus vel fingendis, vel colendis imaginibus impendere? Firmius & incorruptius templum est pectus humanum: hoc potius ornatur, hoc veris illis nominibus impleatur. Has ergo falsas consecrationes sequitur, quod necesse est. Qui enim virtutes sic colunt, id est, qui umbras atque imagines virtutum consecrantur, ea ipsa, quæ vera sunt, tenere non possunt. Itaque nulla in quoquam virtus est, vitiis ubique dominantibus; nulla fides, omnia pro se unoquoque rapiente; nulla pietas, nec consanguineis nec parentibus parcente avaritia, & cupiditate in venena & in ferrum ruente; nulla pax, nulla concordia, publice bellis sœvientibus, privatim vero iniuriciis usque ad sanguinem furentibus; nulla pudicitia, libidinibus effrænatis omnem sexum & omnes corporis partes contaminantibus: nec tamen desinunt ea colere, quæ fugiunt & oderunt. Colunt enim thure ac summis digitis, quæ sensibus intimis horrere debuerunt: qui error omnis ex illius principalis ac summi boni ignorantie descendit.

Urbe

Urbe a Gallis occupata, obsessi in Capitolio Romani, cum ex mulierum capillis tormenta fecissent, ædem Veneri Calvæ consecrarunt. Non igitur intelligunt, quam vanæ sint religiones, vel ex eo ipso, quod eas his ineptiis cavillantur. A Lacedæmoniis fortasse dicerant, Deos sibi ex eventis fingere; qui cum Messenios obsiderent, & illi furtim deceptis obsessoribus egressi, ad diripiendam Lacedæmonem cucurisset, a Spartanis mulieribus fusi fugatique sunt. Cognitis autem dolis hostium, Lacedæmonii sequebantur. His armatæ mulieres obviam longius exierunt; quæ cum viros suos cernerent parare se ad pugnam, quod putarent Messenios esse, corpora sua nudaverunt. At illi uxoribus cognitis, & aspectu in libidinem concitati, sicuti erant armati, permisti sunt utique promiscue; nec enim vacabat discernere. Sie juvenes ab iisdem antea missi, misti cum virginibus, ex quibus sunt Partheniæ nati, propter hujus facti memoriam ædem Veneri armatæ, simulacrumque posuerunt: quod tametsi ex causa turpi venit, tamen honestius videtur, armatam Venerem consecrassæ, quam calvam. Eodem tempore Jovi quoque Pistori ara posita est, quod eos in quiete monuisset, ut ex omni frumento, quod habebant, panem facerent, & in hostium castra jaçtarent; eoque facto soluta esset obsidio, desperantibus Gallis, inopia subigi posse Romanos.

Quæ ista religionum deriso est? Si earum defensor essem, quid tam graviter queri possem, quam Deorum nomen in tantum venisse contemptum, ut turpissimis nominibus ludibrio habeatur? Quis non rideat Fornacem Deam, vel potius doctos viros celebrandis Fornacalibus operari? Quis, cum audiat Deam Mutam, tenere risum queat? Hanc esse dicunt, ex qua sint nati Lares, & ipsam Laram nominant, vel Larundam. Quid præstare colenti potest, quæ loqui non potest? Colitur & Caca, quæ Herculì fecit indicium

de furto boum, divinitatem consecuta, quia prodidit fratrem: Et Cunina, quæ infantes in cunis tuetur, ac fascinum submovet: Et Stercutus, qui stercorandi agri rationem primus induxit: Et Tutinus, in cuius sinu pudendo nubentes præsident, ut illarum pudicitiam prior Deus delibasse videatur: Et mille alia portenta, ut jam vaniores, qui hæc colenda susceperint, quam Ægyptios esse dicamus, qui monstruosa & ridicula quædam simulacra venerantur. Et hæc tamen habent aliquam imaginem. Quid, qui lapidem colunt informem atque rudem, cui nomen est Terminus? Hic est, quem pro Jove Saturnus dicitur devorasse; nec imerito illi honos tribuitur. Nam cum Tarquinius Capitolium facere vellet, atque in eo loco multorum Deorum facella essent, consuluit eos per auguria, utrum Jovi cederent; & cedentibus cæteris, solus Terminus mansit. Unde illum poeta

- - - - - *Capitoli immobile saxum*

vocat. Jam ex hoc ipso quam magnus Jupiter invenitur, cui non cessit lapis, ea fortasse fiducia, quod illum de paternis faucibus liberaverat. Facto itaque Capitolio, supra ipsum Terminum foramen est in tecto relictum: ut, quia non cesserat, libero cœlo frueretur; quo ne ipsi quidem fruebantur, qui lapidem frui putaverunt. Et huic ergo publice supplicatur, quasi custodi finium Deo: qui non tantum lapis, sed etiam stipes interdum est. Quid de iis dicam, qui colunt talia? nisi ipsos potissimum lapides ac stipites esse?

C A P U T X X I.

*De Diis Barbarorum quibusdam propriis, & eorum sacrīs;
ac itidem de Romanis.*

Diximus de Diis ipsis, qui coluntur: nunc de sacrīs ac mysteriis eorum pauca dicenda sunt. Apud Cypri-

Cyprios humanam hostiam Jovi Teucrus immolavit; idque sacrificium posteris tradidit, quod est nuper Hadriano imperante sublatum. Erat lex apud Tauros, inhumanam & feram gentem, uti Dianæ hospites immolarentur; & id sacrificium multis temporibus celebratum est. Galli Hesum atque Teutatem humano cruce placabant. Nec Latini quidem hujus immanitatis expertes fuerunt, siquidem Latialis Jupiter etiam nunc sanguine colitur humano. Quid a Diis boni precantur, qui sic sacrificant? Aut quid tales Dii hominibus præstare possunt, quorum pœnis propitiantur? Sed de Barbaris non est adeo mirandum, quorum religio cum moribus congruit. Nostri vero, qui semper mansuetudinis & humanitatis gloriam sibi vendicarunt, nonne sacrilegis his sacris immaniores reperiuntur? Hi enim potius scelerati sunt habendi, qui, cum sint liberalium disciplinarum studiis expoliti, ab humanitate desciscunt, quam qui rudes & imperiti ad mala facinora bonorum ignoratione labuntur. Apparet tamen, antiquum esse hunc immolandorum hominum ritum: siquidem Saturnus in Latio eodem genere sacrificii cultus est, non quidem ut homo ad aram immolaretur, sed uti in Tiberim de ponte Milvio mitteretur. Quod ex responso quodam factitatum Varro autor est; cuius responsi versus ultimus est talis:

Kαι πεφαλας Αἰδη, και τῷ πάτερι πεμπετε φωτα.
Quod quia videtur ambiguum, & fax illi, & homo jacis solet. Verum id genus sacrificii ab Hercule, cum ex Hispania rediret, dicitur esse sublatum, ritu tamen permanente, ut pro veris hominibus imagines jacerentur ex scirpo; ut Ovidius in Fastis docet:

*Donec in hæc venit Tirynthius arva, quæ tannis
Triflia Leucadio sacra peracta modo.*

*Illum stramineos in aquam misisse Quirites:
Herculis exemplo corpora falsa jace.*

Hæc sacra Vestales virgines faciunt, ut ait idem:

Tum

*Tum quoque priscorum virgo simulacra virorum
Mittere roboreo scurpa ponte solet.*

Nam de infantibus, qui eidem Saturno immolabantur propter odium Jovis, quid dicam, non invenio; tam barbaros, tam immanes fuisse homines, ut parricidium suum, id est teturum atque execrabile humano generi facinus, sacrificium vocarent: cum teneras atque innocentes animas, quæ maxime est ætas parentibus dulcior, sine ullo respectu pietatis extinguerent, immunitatemque omnium bestiarum, quæ tamen fœtus suos amant, feritate superarent. O dementiam insanabilem! Quid illis isti Dii amplius facere possent, si essent iratissimi, quam faciunt propitii? cum suos cultores parricidiis inquinant, orbitatibus mactant, humanis sensibus spoliant? Quid potest esse his hominibus sancti? Aut quid in profanis locis facient, qui inter aras Deorum summa scelera committunt? Pescennius Festus in libris historiarum per Satyram refert, Carthaginenses Saturno humanas hostias solitos immolare: & cum vieti essent ab Agathocle rege Siculorum, iratum sibi Deum putavisse; itaque ut diligentius piaculum solveant, ducentos nobilium filios immolasse.

Tantum Religio potuit suadere malorum,

Quæ peperit sape scelerosa, atque impia facta.

Cui ergo dementissimi homines illo sacrificio consulebant; cum tantam partem civitatis occiderent, quantum fortasse ne Agathocles quidem viator occiderat?

Ab isto genere sacrorum non minoris insanæ judicanda sunt publica illa sacra, quorum alia sunt matris Deum, in quibus homines suis ipsis virilibus litant; amputato enim sexu nec viros se, nec fœminas faciunt: Alia Virtutis, quam eamdem Bellonam vocant, in quibus ipsis sacerdotes non alieno, sed suo cruroe sacrificant. Sectis namque humeris, & utraque manu distretos gladios exerentes, currunt, efferuntur, insanunt. Optime igitur Quintilianus in Fanatico: Istud, inquit, si Deus cogit, iratus est. Etiamne hæc sacra sunt?

Nonne satius est, pecudum more vivere, quam Deos tam impios, tam profanos, tam sanguinarios colere? Sed unde isti errores & hæc tanta flagitia manaverint, suo loco differemus: interim videamus & cætera, quæ carent scelere, ne studio insectandi videamur eligere pejora. Isidis Ægyptia sacra sunt, quatenus filium parvulum vel perdiderit, vel invenerit. Nam primo sacerdotes ejus deglabrato corpore pectora sua tundunt; lamentantur, sicut ipsa, cum perdidit, fecerat. Deinde puer producitur quasi inventus, & in lætitiam luctus ille mutatur: ideo Lucanus,

- - *Nunquamque satis quæfitus Osiris.*

Semper enim perdunt, & semper inveniunt. Refertur ergo in sacris imago rei, quæ vere gesta est, quæ profecto, si quid sapimus, declarat mortalem mulierem fuisse, ac pene orbam, nisi unicum reperisset. Quod illum ipsum poetam minime fugit, apud quem Pompejus adolescens, morte patris audita, hæc loquitur:

Evolvam busto jam numen gentibus Ifim;

Et teatum ligno spargam per vulgus Osirim.

Hic est Osiris, quem Serapim vel Serapidem vulgus appellat. Solent enim mortuis consecratis nomina immutari; credo, ne quis putet eos homines fuisse. Nam & Romulus post mortem Quirinus factus est; & Leda, Nemesis; & Circe, Marica; & Ino, postquam se præcipitavit, Leucothea, materque Matuta; & Melicertes filius ejus, Palæmon atque Portumnus. Sacra vero Cereris Eleusinæ non sunt his dissimilia. Nam sicut ibi Osiris puer planctu matris inquiritur; ita hic ad incestum patrui matrimonium raptæ Proserpina: quam quia facibus ex Ætnæ vertice accensis quæsisse in Sicilia Ceres dicitur, idcirco sacra ejus ardentium tædarum jaætatione celebrantur.

Apud Lampsacum Priapo litabilis victima est asellus: cuius sacrificii ratio in Fastis hæc redditur. Cum Dii omnes ad festum matris magnæ convenissent, epulisque satiati noctem lusibus ducerent, quievisse humili

Vestam, somnumque cepisse: ibi Priapum somno ejus ac pudicitiae insidiatum; sed intempestivo clamore aselli, quo Silenus vehebatur, excitatam, libidinem vero insidiatoris esse deceptam. Hac de causa Lampassenos asellum Priapo, quasi in ultiōnem, mactare consuevisse; apud Romanos vero eundem Vestalibus sacrīs in honorem pudicitiae conservatæ panibus coronari. Quid turpius? quid flagitiosius? quam si Vesta beneficio asini virgō est? At poeta fabulam finxit. Num ergo illud est verius, quod referunt ii, qui Φαινομένα conscripserunt, cum de duabus Cancri stellis loquuntur, quas Græci ὄψες vocant? asellos fuisse, qui Liberum patrem transvexerint, cum amnem transfire non posset; quorum alteri hoc præmium dedit, ut humana voce loqueretur: itaque inter eum Priapumque ortum esse certamen de obscœni magnitudine; Priapum viētum & iratum, interemisse viñorem. Hoc vero multo magis ineptum est; sed poetis licet, quidquid velint: non excutio tam deformè mysterium, nec Priapum denuo, ne quid appareat risu dignum. Finixerunt hæc sane poetæ; sed necesse est alicujus majoris turpitudinis tegendæ gratia ficta sint. Quæ sit ergo, quæramus. At ea profecto manifesta est. Nam sicut Lunæ taurus mactatur, quia similiter habet cornua, &

*Placat equo Persis radiis Hyperiona cinctum,
Ne detur celeri viētima tarda Deo.*

Ita in hoc, quia magnitudo membra virilis enormis est, non potuit ei monstro aptior viētima reperiri, quam quæ ipsum, cui mactatur, posset imitari.

Apud Lindum, quod est oppidum Rhodi, Herculis sacra sunt, quorum a cæteris longe diversus est ritus: siquidem non ἐνθυμία, ut Græci appellant, sed maledictis & execratione celebrantur; eaque pro violatis habent, si quando inter solemnes ritus vel imprudenti alicui exciderit bonum verbum. Cujus rei hæc ratio redditur, si tamen ulla esse in rebus vanissimis potest. Hercules, cum eo delatus esset, famemque

pateretur, aratorem quemdam aspergit operantem, ab eoque petere coepit, ut sibi unum bovem venderet. Enimvero ille negavit fieri posse, quia spes sua omnis colendæ terræ duobus illis juvencis niteretur. Hercules solita violentia usus, quia unum accipere non potuit, utrumque sustulit. At ille infelix, cum boves suos maectari videret, injuriam suam maledictis ultus est. Quod homini eleganti & urbano gratissimum fuit. Nam dum comitibus suis epulas apparat, dumque alienos boves devorat, illum sibi amarissime convitantem cum risu & cachinnis audiebat. Sed postquam Herculi di-vinos honores ob admirationem virtutis deferri placuit, a civibus ei ara posita est, quam de facto βεζυγον nominavit, ad quam duo juncti boves immolarentur, sicut illi, quos abstulerat aratori; eumque ipsum sibi constituit sacerdotem, ac præcepit, ut iisdem maledictis semper in celebrandis sacrificiis uteretur, quod negaret se unquam epulatum esse jucundius. Haec jam non sacra sunt, sed sacrilegia, in quibus id sanctum dicitur, quod in aliis, si fiat, etiam severissime vindicatur. Ipsius autem Cretici Jovis sacra quid aliud, quam quomodo sit aut subtractus patri, aut nutritus, ostendunt? Capella est Amaltheæ nymphæ, quæ ube-ribus suis aluit infantem; de qua Germanicus Cæsar in Aratæo carmine sic ait:

Illa putatur

*Nutrix esse Jovis; si vere Juppiter infans
Ubera Cretæ mulfit fidissima capræ,
Sidere quæ claro gratum testatur albumnum.*

Hujus capellæ corio usum esse pro scuto Jovem contra Titanas dimicantem, Musæus autor est: unde a poetis ἀριόχος nominatur. Ita quidquid est gestum in abscondendo puerō, id ipsum per imaginem geritur in sacris. Sed & matris ejus mysterium idem continet, quod Ovidius exponit in Fastis:

*Ardua jam dudum resonat tinnitibus Ide;
Tutus ut infanti vagiat ore puer.*

*Pars clypeos sudibus, galeas pars tundit inanes:
Hoc Curetes habent, hoc Corybantes opus.
Res latuit, priscique manent imitamina facti;
Æra Deæ comites raucaque terga movent.
Cymbala pro galeis, pro scutis tympana pulsant:
Tibia dat Phrygios, ut dedit ante, modos.*

Hanc totam opinionem, quasi a poetis fictam, Sallustius respuit, voluitque ingeniose interpretari, cur altores Jovis dicantur Curetes fuisse, & sic ait: Quia principes intelligendi divini fuerunt, vetustatem ut cætera in majus componentem, altores Jovis celebravisse. Quantum erraverit homo eruditus, jam res ipsa declarat. Si enim princeps est Jupiter & Deorum & religionum; si ante illum Dii nulli colebantur vulgo, quia nondum nati fuerant, qui coluntur; appareat Curetes ex diverso principes fuisse divini non intelligendi, per quos error omnis inductus est, & Dei veri memoria sublata. Ex ipsis itaque mysteriis & ceremoniis intelligere debuerunt, hominibus se mortuis supplicare. Non igitur exigo, ut aliquis poetarum fictionibus credat. Qui hos mentiri putat, Pontificum ipsorum scripta consideret, & quidquid est litterarum ad sacra pertinentium, revolvat: plura fortasse, quam nos afferimus, inveniet, ex quibus intelligat, inania, inepta, commentitia esse omnia, quæ pro sanctis habentur. Si quis autem percepta sapientia deposuerit errorem, profecto ridebit ineptias hominum pene dementium; illos dico, qui vel in honesto saltatu tripudiant, vel qui nudi, uneti, coronati, personati, aut luto oblii currunt. Quid de scutis jam vetustate putridis dicam? quæ cum portant, Deos ipsos se gestare humeris suis arbitrantur. Nam Furius Bibaculus inter præcipua pietatis exempla numeratur, qui cum Prætor esset, tamén lictoribus præeuntibus, ancile portavit, cum haberet magistratus beneficio muneric ejus vacationem. Non ergo ille Furius, sed plane furiosus fuit, qui præturam hoc mi-

nisterio se putavit ornare. Merito igitur, cum hæc a viris non imperitis ac rudibus fiant, Lucretius exclamat:

*O stultas hominum mentes, o pectora cæca;
Qualibus in tenebris vita, quantisque periclis
Dagitur hoc ævi, quodcumque est!*

Quis hæc ludibria non rideat, qui habeat aliquid sanitatis? cum videat homines velut mente captos ea serio facere, quæ si quis faciat in lusu, nimis lascivus & ineptus esse videatur.

C A P U T XXII.

Quis autor prædictarum vanitatum in Italia apud Romanos fuerit, & quis apud alias gentes.

Harum vanitatum apud Romanos autor & constitutor Sabinus ille rex fuit, qui maxime animos hominum rudes atque imperitos novis superstitionibus implicavit: quod ut faceret aliqua cum autoritate, simulavit cum Dea Egeria nocturnos se habere congregatus. Erat quædam spelunca peropaca in nemore Aricino, unde rivus perenni fonte manabat; huc remotis arbitris se inferre consueverat, ut mentiri possit, monitu Deæ conjugis ea sacra populo se tradere, quæ acceptissima Diis essent: videlicet astutiam Minois voluit imitari, qui se in antrum Jovis recondebat, & ibi diu moratus, leges tanquam sibi a Jove traditas afferbat, ut homines ad parendum non modo imperio, sed etiam religione constringeret. Nec difficile sane fuit persuadere pastoribus. Itaque pontifices, flamines, failios, augures creavit, Deos per familias descriptis. Sic novi populi feroce animo mitigavit, & ad studia pacis a rebus bellicis avocavit. Sed cum alios falleret, seipsum tamen non fecellit. Nam post annos plurimos, Cornelio & Bebio Coss. in agro scribæ Petilii sub janiculo arcæ duæ lapideæ sunt repertæ a fossoribus, quarum in altera corpus Numæ fuit, in altera septem Latinæ

tini libri de jure pontificio, item Græci totidem de disciplina sapientiæ scripti, quibus religiones, non eas modo, quas ipse instituerat, sed omnes præterea dis-solvit. Qua re ad Senatum delata decretum est, ut hi libri abolerentur: ita eos Q. Petilius Prætor urbanus in concione populi concremavit, insipiente id quidem. Quid enim profuit, libros esse combustos? cum hoc ipsum, quod sunt ideo combusti, quia religionibus derogabant, memoriæ sit traditum? Nemo ergo tunc in Senatu non stultissimus, Potuerunt enim & libri aboleri, & res tamen in mémoriam non exire. Ita dum volunt etiam posteris approbare, quanta pietate de-fenderint religiones: autoritatem religionum ipsarum testando minuerunt.

Sed ut Pompilius apud Romanos institutor inepta-rum religionum fuit, sic ante Pompilium Faunus in Latio, quin & Saturno avo nefaria sacra constituit, & Picum patrem inter Deos honoravit, & sororem suam Fatuam Faunam, eamdemque conjugem conse-cravit; quam Gabius Bassus Fatuam nominatam tra-dit, quod mulieribus fata canere consuevisset, ut Faunus viris. Eamdem Varro scribit tantæ pudicitiæ fuisse, ut nemo eam, quoad vixerit, præter virum suum mas viderit, nec nomen ejus audierit. Idcirco illi mu-lieres in operto sacrificant, & Bonam Deam nominant. Et Sextus Clodius in eo libro, quem Græce scripsit, refert Fauni hanc uxorem fuisse, quæ quia contra mor-em decusque regium clam vini ollam ebiberat, & ebria facta erat, virgis myrteis a viro usque ad mortem cæsa. Postea vero cum eum facti sui pœniteret, & desiderium ejus ferre non posset, divinum illi honorem detulisse. Idcirco in sacris ejus obvolutam vini amphoram poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoque non parum er-roris, quem tamen prudentes quique perspiciunt. Nam Lucilius eorum stultitiam, qui simulacra Deos putant esse, deridet his versibus:

*Terricolas Lamias Fauni, quas Pompiliique
Instituere Numa; tremit has; hic omnia ponit.
Ut pueri infantes credunt signa omnia ahena
Vivere, & esse homines: sic isti omnia ficta
Vera putant; credunt signis cor inesse in ahenis.
Pergula pectorum; veri nihil: omnia ficta.*

Poeta quidem stultos homines infantibus comparavit. At ego multo imprudentiores esse dico. Illi enim simulacra homines putant esse, hi Deos. Illos ætas facit putare, quod non est, hos stultitia. Illi utique brevi desinunt falli, horum vanitas & durat, & semper crescit. Sacra Liberi patris primus Orpheus induxit in Græciam, primusque celebravit in monte Bœotiae Thebis, ubi Liber natus est, proximo, qui cum frequenter citharæ cantu personaret, Citheron appellatus est. Ea sacra etiam nunc Orphica nominantur, in quibus ipse postea dilaceratus, & carptus est, & fuit per eadem fere tempora, quibus Faunus. Sed quis ætate præcesserit, dubitari potest: siquidem per eosdem annos Latinus Priamusque regnaverunt; item patres eorum Faunus & Laomedon, quo regnante Orpheus cum Argonautis ad Iliensem littus accessit.

Procedamus igitur ulterius, & quæramus, quis omnino colendorum Deorum primus autor extiterit. Didimus in libris Ἔγγυστος Πινδαρίκης ait, Melissea Cretensium regem primum Diis sacrificasse, ac ritus novos sacrorumque pompas introduxisse. Hujus duas fuisse filias, Amalhæam & Melissam, quæ Jovem puerum caprino lacte ac melle nutrierunt. Unde poetica illa fabula originem sumpfit, ad volasse apes, atque os pueri melle complesse. Melissam vero a patre primam sacerdotem Matri magnæ constitutam, unde adhuc ejusdem Matris antistites Melissæ nuncupantur. Historia vero sacra testatur, ipsum Jovem, postquam rerum potitus est, in tantam insolentiam venisse, ut ipse sibi fana multis in locis constitueret. Nam cum terras circuiret, ut in quamcumque regionem venerat,

reges principesve populorum hospitio sibi & amicitia copulabat, & cum a quoque digrederetur, jubebat sibi fanum creari hospitis sui nomine, quasi ita posset amicitiae & fœderis memoria conservari. Sic constituta sunt templa Jovi Atabyrio, Jovi Labrandio. Atabyrius enim & Labrandius hospites ejus, atque adjuatores in bello fuerunt. Item Jovi Laprio, Jovi Mollioni, Jovi Casio, & quæ sunt in eumdem modum. Quod ille astutissime excogitavit, ut & sibi honorem divinum, & hospitibus suis perpetuum nomen acquireret cum religione conjunctum. Gaudebant ergo illi, & hinc imperio ejus libenter obsequabantur, & nominis sui gratia ritus annuos & festa celebrabant. Simile quiddam in Sicilia fecit Æneas, cum conditæ urbi Acestæ hospitis nomen imposuit, ut eam postmodum lætus ac libens Acestes diligeret, augeret, ornatet. Hoc modo religionem cultus sui per orbem terræ Jupiter seminavit, & exemplum cæteris ad imitandum dedit. Sive igitur a Melisseo, sicut Didymus tradidit, colendorum Deorum ritus effluxit; sive ab ipso quoque Jove, ut Euhemerus; de tempore tamen constat, quando Dii coli cœperint. Melisseus quidem multum antecessit ætate, quippe qui educaverit Jovem nepotem. Et idcirco fieri potest, vel ut ante, vel adhuc puero Jove Deos colere instituerit, id est alumni sui matrem; & aviam Tellurem, quæ fuit Urani conjux, & patrem Saturnum; & ipse hoc exemplo atque instituto Jovem ad tantam superbiam provexerit, ut postea sibi divinos honores auderet assumere.

C A P U T XXIII.

De vanarum superstitionum ætatibus, & quibus cœperint temporibus.

Nunc quoniam vanarum superstitionum originem deprehendimus, supereft, ut etiam tempora colligamus,

mus, per quæ fuerint illi, quorum memoria colitur. Theophilus in libro de temporibus ad Autolicum scripto ait, in historia sua Thallum dicere, quod Belus, quem Babylonii & Assyrii colunt, antiquior Trojano bello fuisse invenitur trecentis viginti duobus annis: Belum autem Saturno æqualem fuisse, & utrumque uno tempore adolevisse. Quod adeo verum est, ut ratione ipsa colligi possit. Nam & Agamemnon, qui gestit bellum Troicum, Jovis abnepos fuit, & Achilles Ajaxque pronepotes, & Ulysses eodem gradu proximus fuit; Priamus quidem longa serie. Sed autores quidam tradunt, Dardanum & Jasium Coriti filios fuisse, non Jovis. Nec enim, si ita fuisset, ad usus impudicos Ganymedem pronepotem suum habere potuisset. Itaque parentibus illorum, quos supra nominavi, si congruentes annos dividas, numerus consentiet. Ab excidio autem Trojanæ urbis colliguntur anni MCCCCLXX. Ex hac temporum ratione manifestum est, ante annos non amplius quam MDCC. natum esse Saturnum, qui & sator omnium Deorum fuit. Non ergo isti gloriantur sacrorum vetustate, quorum & origo, & ratio, & tempora deprehensa sunt. Restant adhuc aliqua, quæ ad arguendas religiones falsas plurimum valent. Sed jam finem facere libro decrevi, ne modum excedat. Ea enim plenius sunt exequenda, ut omnibus refutatis, quæ veritati videntur obstat, homines, qui bonorum ignorantia vagantur incerti, ad religionem veram possimus imbuere. Primus autem sapientiæ gradus est, falsa intelligere; secundus, vera cognoscere. Ergo apud quem hæc prima institutio nostra profecerit, qua falsa deteximus, excitabitur ad veri cognitionem, qua nulla est homini jucundior voluptas; & erit jam sapientia cœlestis disciplinæ dignus, qui ad cognoscenda cætera libens ac paratus accesserit.

LACTANTI
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER SECUNDUS
DE
ORIGINE ERRORIS.

ANALYSIS.

PARTES libri duæ sunt:
PRIMA de vanitate religionis Deorum,
ALTERA de origine erroris.

Vanas esse religiones Deorum probat,

Primo, quia contra conscientiam suscipiantur, cum etiam illi in calamitatibus ad Deum unum confugiant, qui rebus ex sententia fluentibus alacres ad Deorum templa currunt.

Secundo, quia non sunt rationis humanæ: nam curvant eœleste animal ad veneranda terrena. Status rectus homini & vultus sublimis datus est, ut sursum aspiciat, non deorsum:
Cap. prime.

Tertio, quia simulacra colunt, quæ aut sunt signa Deorum mortuorum, aut absentium, aut præsentium. Si mortuorum, stulte colunt. Si absentium, colendi Dii non sunt, si nec vident, quæ facimus, nec audiunt, quæ precamur. Si præsentium, quia Dii absentes esse non possunt, supervacua sunt simulacra. Præterea Dei in æternum viventis vivum & sensibile debet esse simulacrum. At illorum simulacra omni sensu carent. Homo est simulacrorum quasi parens. Itaque melior, qui facit, quam ea, quæ facta sunt. In simulacro non est aliiquid hominis præter umbram; ergo multo minus aliiquid Dei:
Cap. 2. His subjicitur gravis dehortatio a simulacrorum cultu, usque ad finem 2. *Cap.* & reprehensio Ciceronis, qui cum intelligeret religionum vanitatem, tamen nec alios ab ea abducere, nec ipse eam relinquere voluit: *Cap. 3.*

*Rursum simulacula nullam majestatem habere afferit,
Quod fuerint in homunculi potestate.
Quod frangi, cremari, perire possint.
Quod semetipsa tueri non possint.
Quod cum violantur, inulta sint, nisi a colentibus vindicentur.
Quod oculis sint subiecta, ac proinde non immortalia;
itaque frustra ipsis offerri munera.
Merito Dionysium Siciliæ tyrannum Deos tales contempsisse, spoliaſſe, illuſiſſe, idque impune.
C. Verrem impune tot sacrilegia commiſſiſſe: Cap. 4.
Quarto, quia præferunt Deo & parenti opera Dei, non solum Barbari, sed etiam Stoici philosophi, qui omnia, quæ mouentur, in Deorum numero censent: quos non tantum veritate, sed etiam verbis ipsorum revincit: Cap. 5. & 6.*

Quinto, quia Solis, Lunæ, Ignis, Aquæ &c. simulacula humana in modum formant, consecrantque iis manubias & rapiñas suas, existimantes Deum amare, quidquid ipsis concupiscunt: Cap. 7.

Objecțio: At ii ipsi Dii majestatem suam ſepe ostendunt prodigiis, & ſomniis, & auguriis, & oraculis: (Hic enumerantur multa miracula Deorum) Cap. 8.

Ut causam horum miraculorum exponat, altius Laſtantius narrationem orditum ab ipſa ſcilicet creatione rerum, de qua incipit diſſerere, Cap. 9. in quo refutat errores philofophorum de mundo & ejus fabricatore Deo. Deinde persequitur historiam creationis, Cap. 10. 11. 12. 13. immiſſens itentidem diſputatiunculas cum philofophis, quæ ad creationem pertinent. Tertio diluvii historiam attingit, & originem errorum a Chami Hebraeorumque defectione deducit, Cap. 14. Quarto, crescente hominum malitia, Deum ſcribit miſiſſe Angelos ad tutelam generis humani in terram: quos cum pellexiſſet diabolus ad vitia, & mulierum congressibus inquinafſet, feciſſe eos diabolum ſuos ſatellites, qui autem ex hiſ fuerunt prognati, eos neque Angelos, neque homines fuiffe: atque ita duo facta eſſe genera dæmonum, unum cœleſte, alterum terrenum. Atque hos eſſe immundos ſpiritus, malorum, quæ geruntur, autores: qui inſidiis, dolis, erroribus omnia complent, qui inſinuant ſe corporibus hominum, Cap. 15. nocere tamen nemini poſſunt, niſi quem habent in ſua potestate, Cap. 16. Eorum inventa eſſe astrologiam, aruſpicinam, augurationem, oracula, necromantiam, artem magicam. Hos conari homines a cultura & notitia veræ majestatis avertere.

In-

Inde esse miracula, quæ Cap. 7. commemorata sint. Nam cum dispositiones Dei præsentiant, inquit porro Lactantius, quippe qui ministri ejus fuerunt, interponunt se in his rebus, ut quæcunque a Deo vel facta sunt, vel fiunt, ipsi potissimum facere aut fecisse videantur: & quoties alicui populo vel orbi secundum Dei statum boni quid impendet, illi se id facturos vel prodigiis, vel somniis, vel oraculis pollicentur, si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuantur.

Objec̄tio: Cur ergo Deus hoc fieri patitur?

Responsio: Ut mala cum bonis pugnant; ut vitia sint adversaria virtutibus; ut habeat alios, quos puniat, alios, quos honoret.

Atque haec disputatio, quam altera parte Cap. 18. Lactantius repetit, sed generatim; cui subjungit gravem dehortationem a religionibus Deorum, simulacrisque, Cap. 19. & quid haec tenus tractarit, quod scilicet inveteratos errores depulerit, quidque porro tractaturus sit, exponit, Cap. ult. 20.

ALTERA libri hujus pars est de Origine Erroris, quæ non coniunctim, sed sparsim hoc libro traditur. Differit autem de origine errorum in specie primum, deinde in genere. In specie de origine errorum in religione Romanorum: quod Romulo urbem condente, & pessimos quosque in urbem suam admittente, ex iis in Senatum legerit eos, qui ætate alios anteibant, & patres appellari, & hos patres ac pellitos senes decreta tulisse de Religione, quibus nunc Romani serviant. Hortatur ergo, mutent animum, quia nemo, cum viveret, affinitate illos pastores dignos judicasset, Cap. 6. Deinde quia oporteat in ea re maxime, in qua vita ratio versatur, sibi quemque confidere, suoque judicio ac propriis sensibus nisi ad investigandam ac perpendendam veritatem, Cap. 7.

In genere omnium errorum duas esse causas dicit: defectionem Chami & posteritatis pii Noe a Deo, Cap. 14. & insidias diaboli, Cap. 16. Sculterus.

C A P U T P R I M U M.

*Quod rationis oblivio faciat homines ignorantes veri Dei,
qui colitur in adversis, & in prosperis contemnitur.*

Quanquam primo libro Religiones Deorum falsas esse monstraverim; quod ii, quorum varios dissimilesque cultus per universam terram consensus hominum stulta persuasione suscepit, mortales fuerint, functique vita divinæ necessitatì morte concesserint: tamen ne qua dubitatio relinquatur, hic secundus liber fontem ipsum patefaciet errorum, causasque omnes explicabit, quibus decepti homines, & primitus Deos esse crediderint, & postmodum inveterata persuasione in susceptis pravissime Religionibus perseveraverint. Gestio enim, Constantine Imperator, convictis inanibus, & hominum impia vanitate detecta, singularis Dei asserere majestatem, suscipiens utilius & majus officium revocandi homines a pravis itineribus, & in gratiam secum ipsos reducendi, ne, ut quidam philosophi faciunt, tantopere despiciant, neve se infirmos, & supervacuos, & nihil, & frustra omnino natos putent. Quæ opinio plerosque ad vitia co-pellit. Nam dum existimant, nulli Deo nos esse curæ, aut post mortem nihil futuros, totos se libidinibus addicunt, & dum licere sibi putant, hauriendis voluptatibus sitienter incumbunt, per quas imprudentes in laqueos mortis incurront; ignorant enim, quæ sit hominis ratio. Quam si tenere vellent, in primis Dominum suum agnoscerent, virtutem justitiamque sequentur, terrenis figmentis animas suas non substernerent, mortiferas libidinum suavitates non appeterent: denique seipso magni æstimarent, atque intelligerent, plus esse in homine, quam videtur, cuius vim conditionemque non aliter possent retinere, nisi cultum veri paren-

parentis sui deposita pravitate suscepereint. Evidem, sicut oportet, de summa rerum saepenumero cogitans, admirari soleo majestatem Dei singularis, quae continent regitque omnia, in tantam venisse oblivionem, ut quae sola coli debeat, sola potissimum negligatur; homines autem ipsos ad tantam cætitatem esse deductos, ut vero ac vivo Deo mortuos præferant, terrenos autem sepultosque in terra ei, qui fundator ipsius terræ fuit.

Et tamen huic impietati hominum posset venia concedi, si omnino ab ignorantia divini nominis veniret hic error. Cum vero ipsos Deorum cultores saepe videamus Deum summum & confiteri & prædicare, quam sibi veniam sperare possunt impietatis suæ? qui non agnoscunt cultum ejus, quem prorsus ignorari ab homine fas non est. Nam & cum jurant, & cum optant, & cum gratias agunt, non Jovem, aut Deos multos, sed Deum nominant: adeo ipsa veritas, cogente natura, etiam ab invitis pectoribus erumpit: quod quidem non faciunt in prosperis rebus. Nam tum maxime Deus ex memoria hominum elabitur, cum beneficiis ejus fruentes, honorem dare divinæ indulgentiæ debent. At vero si qua necessitas gravis presserit, tunc Deum recordantur. Si belli terror infremuerit, si morborum pestifera vis incubuerit, si alimenta frugibus longa siccitas denegaverit, si sæva tempestas, si grando inguerit, ad Deum configunt, a Deo petitur auxilium, Deus, ut subveniat, oratur. Si quis in mari vento saeviente jactatur, hunc invocat. Si quis aliqua vi afflatur, hunc potius implorat. Si quis ad extremam mendicandi necessitatem deductus, victum precibus exposcit, Deum solum obtestatur, & per ejus divinum atque unicum nomen hominum sibi misericordiam quærat. Nunquam igitur Dei meminerunt, nisi dum in malis sunt. Postquam metus deseruit, & pericula recesserunt, tum vero alacres ad Deorum tempora concurserunt;

runt; his libant, his sacrificant, hos coronant. Deo autem, quem in ipsa necessitate imploraverant, ne verbo quidem gratias agunt: adeo ex rerum prosperitate luxuria, ex luxuria vero, sicut vitia omnia, sic impietas adversus Deum nascitur.

Quanam istud ex causa fieri putemus? nisi esse aliquam perversam potestatem, quæ veritatis sit semper inimica, quæ humanis erroribus gaudeat, cui unicum ac perpetuum opus sit, offundere tenebras, & hominum cæcare mentes, ne lucem videant, ne denique in cœlum aspiciant, ac naturam corporis sui servent, cujus originem suo loco narrabimus; nunc fallacias arguamus. Nam cum cæteræ animantes pronis corporibus in humum spectent, quia rationem ac sapientiam non acceperunt, nobis autem status rectus, sublimis vultus ab artifice Deo datus fit, appetet, istas religiones Deorum non esse rationis humanæ, quia curvant cœleste animal ad veneranda terrena. Parens enim noster ille unus & solus, & cum fingeret hominem, id est animal intelligens & rationis capax, eum vero ex humo sublevatum ad contemplationem sui artificis erexit. Quod optime ingeniosus poeta signavit:

*Pronaque cum spectent animalia cætera terram;
Os homini sublime dedit, cœlumque videre
Jussit, & erexit ad sidera tollere vulnus.*

Hinc utique ἀγθεωποί Græci appellant, quod sursum spectet. Ipsi ergo sibi renuntiant, seque hominum nomine abdicant, qui non sursum aspiciunt, sed deorsum: nisi forte id ipsum, quod recti sumus, sine causa homini attributum putant. Spectare nos cœlum Deus voluit, utique non frustra. Nam & aves, & ex multis pene omnia cœlum vident; sed nobis proprium est, cœlum rigidis ac stantibus intueri, ut religionem ibi quæramus, ut Deum, cujus sedes illa, quoniam oculis non possumus, animo contemplemus: quod profecto non facit, qui æs aut lapidem, quæ sunt terre-

terrena, veneratur. Est autem pravissimum, cum ratio corporis recta sit, quod est temporale, ipsum vero animum, qui sit æternus, humilem fieri; cum figura & status nihil aliud significant, nisi mentem hominis eo spectare oportere, quo vultum & animum tam rectum esse debere, quam corpus, ut id, cui dominari debet, imitetur. Verum homines, & nominis sui, & rationis oblii, oculos suos ab alto dejiciunt, folique defigunt, atque timent opera digitorum suorum; quasi vero quidquam esse possit artifice suo majus.

C A P U T II.

Quæ fuerit prima causa fingendi simulacra; de vera Dei imagine, & ejus vero cultu.

Quæ igitur amentia est, aut ea fingere, quæ ipsi postmodum timeant, aut timere, quod finixerint? Non ipsa, inquiunt, timemus, sed eos, ad quorum imaginem ficta, & quorum nominibus consecrata sunt. Nempe ideo timetis, quod eos esse in cœlo arbitramini: neque enim, si Dii sunt, aliter fieri potest. Cur igitur oculos in cœlum non tollitis? & advocatis eorum nominibus, in aperto sacrificia celebratis? Cur ad parietes, & ligna, & lapides potissimum, quam illo spectatis, ubi eos esse creditis? Quid sibi templa, quid aræ volunt? quid denique ipsa simulacra, quæ aut mortuorum aut absentium monimenta sunt? Nam omnino fingendarum similitudinum ratio idcirco ab hominibus inventa est, ut posset eorum memoria retineri, qui vel morte subtraxti, vel absentia fuerant separati. Deos igitur in quorum numero reponemus? Si in mortuorum, quis tam stultus, ut colat? Si in absentium; colendi ergo non sunt, si nec vident, quæ facimus; nec audiunt, quæ precamur.

Lactant. Tom. I.

F

Si

Si autem Dii absentes esse non possunt, qui quoniam divini sunt, in quacumque mundi parte fuerint, vident & audiunt universa; supervacua ergo sunt simulacra, illis ubique præsentibus, cum satis sit audientium nomina precibus advocare. At enim præsentes non nisi ad imagines suas adsunt. Ita plane: quemadmodum vulgus existimat, mortuorum animas circa tumulos & corporum suorum reliquias oberrare. Sed tamen, postquam Deus ille præsto esse cœpit, jam simulacro ejus opus non est.

Quaro enim, si quis imaginem hominis peregre constituti contempletur sæpius, ut ex ea solarium capiat absentis, num idem sanus esse videtur, si, eo reverso atque præsente, in contemplanda imagine perseveret, eaque potius, quam ipsius hominis aspectu frui velit? Minime profecto. Etenim hominis imago necessaria tum videtur, cum procul abest; supervacua futura, cum præsto est: Dei autem, cuius spiritus ac numen ubique diffusum, abesse nunquam potest, semper utique imago supervacua est. Sed verentur, ne omnis eorum religio inanis sit & vana, si nihil in præsenti videant, quod adorent, & ideo simulacra consti-
tuunt, quæ quia mortuorum sunt imagines, similia mortuis sunt; omni enim sensu carent. Dei autem in æternum viventis vivum & sensibile debet esse simulacrum. Quod si a similitudine id nomen accepit, quomo-
do possunt ista simulacra Deo similia judicari, quæ nec sentiunt, nec moventur? Itaque simulacrum Dei non illud est, quod digitis hominis ex lapide, aut ære, aliave materia fabricatur; sed ipse homo, quoniam & sentit, & movetur, & multas magnasque actiones ha-
bet. Nec intelligunt homines ineptissimi, quod, si sen-
tire simulacra & moveri possent, ultro adoratura ho-
minem fuissent, a quo sunt expolita, quæ essent aut
incultus & horridus lapis, aut materia informis ac ru-
dis, nisi fuissent ab homine formata.

Homo igitur illorum quasi parens putandus est, per cuius manus nata sunt, per quem speciem, figuram, pulchritudinem habere cœperunt. Et ideo melior est, qui fecit, quam illa, quæ facta sunt. Et tamen factorem ipsum nemo suspicit, aut veretur: quæ fecit, timet, tanquam plus possit esse in opere, quam in opifice. Recte igitur Seneca in libris moralibus, simulacra, inquit, Deorum venerantur, illis supplicant genu positio, illa adorant, illis per totum assident diem, aut astant, illis stipem jaciunt, vietas cœdunt; & cum hæc tantopere suspiciant, fabros, qui illa fecere, contemnunt. Quid inter se tam contrarium, quam statuarium despicere, statuam adorare, & eum ne in convictum quidem admittere, qui tibi Deos faciat? Quam ergo vim, quam potestatem habere possunt, cum ipse, qui fecit illa, non habeat? Sed ne hæc quidem dare his potuit, quæ habebat, videre, audire, loqui, moveri. Quisquamne igitur tam ineptus est, ut putet aliquid esse in simulacro Dei, in quo ne hominis quidem quidquam est præter umbram? Sed hæc nemo considerat; infecti sunt enim persuasione, ac mentes eorum penitus fucum stultiæ perbiberunt. Adorant ergo insensibilia, qui sentiunt; irrationabilia, qui sapiunt; ex anima, qui vivunt; terrena, qui oriuntur e cœlo. Juvat ergo, velut in aliqua sublimi specula constitutum, unde universi exaudire possint, Persianum illud proclamare:

O curvæ in terras animæ, & cœlestium inanes!
 Cœlum potius intuemini, ad cuius spectaculum vos excitavit artifex ille vester Deus. Ille vobis sublimem vultum dedit; vos in terram curvamini: vos altas mentes, & ad parentem suum cum corporibus suis erectas ad inferiora deprimitis, tanquam vos pœniteat, non quadrupedes esse natos. Fas non est, cœleste animal cum terrenis, in terramque vergentibus coæquari. Quid vos beneficiis cœlestibus orbatis, pronique in

humum vestra sponte procumbitis? Humi enim miseri volutamini, cum deorsum queritis, quod in sublimi querere debuistis. Nam ista mortalium digitorum ludicra & fragilia figmenta, ex quolibet materiæ genere formata, quid aliud sunt, nisi terra, ex qua nata sunt? Quid ergo rebus inferioribus subjacetis? quid capitibus vestris terram superponitis? Cum enim vos terræ submittitis, humilioresque facitis, ipsi vos ultro ad inferos mergitis, ad mortemque damnatis, quia nihil terra inferius & humilius, nisi mors & inferi. Quæ si effugere velletis, subjectam pedibus vestris terram contemneretis, corporis statu salvo: quod idcirco retum accepistis, quo oculos atque mentem cum eo, qui fecit, conferre possitis. Contemnere autem & calcare terram nihil aliud est, quam simulacra non adorare, quia de terra facta sunt; item divitias non concupiscere, voluptates corporis spernere, quia opes & corpus ipsum, cuius hospitio utimur, terra est. Vivum colite, ut vivatis; moriatur enim necesse est, qui se suamque animam mortuis adjudicavit.

C A P U T III.

Quod Cicero, aliquique doctiores peccaverunt, non avertendo populos ab errore.

Sed quid prodest, ad vulgus & ad homines imperitos hoc modo concionari? cum videamus etiam doctos & prudentes viros, cum religionum intelligent vanitatem, nihilominus tamen in iis ipsis, quæ dominant, colendis nescio qua pravitate perstare. Intelligent Cicero falsa esse, quæ homines adorarent. Nam cum multa dixisset, quæ ad eversionem religionum valerent, ait tamen, non esse illa vulgo disputanda, ne susceptas publice religiones disputatio talis extinguat.

Quod

Quid de eo facias, qui, cum errare se sentiat, ultiro ipse in lapides impingat, ut populus omnis offendat? ipse sibi oculos eruat, ut omnes cæci sint? qui nec de aliis bene mereatur, quos patitur errare; nec de se ipso, qui alienis accedit erroribus, nec utitur tandem sapientiæ suæ bono, ut factis impleat, quod mente percepit, sed prudens & sciens pedem laqueo inserit, ut simul cum cæteris, quos liberare ut prudentior debuit, & ipse capiatur? Quin potius, si quid tibi, Ciceron, virtutis est: experire populum facere sapientem: digna res est, ubi omnes eloquentiæ tuæ vires exeras. Non enim verendum est, ne in tam bona causa deficiat oratio, qui saepe etiam malas copiose ac fortiter defendisti. Sed nimirum Socratis carcerem times, ideoque patrocinium veritatis suscipere non audes. At mortem ut sapiens contemnere debuisti. Et erat quidem multo pulchrius, ut ob bene dicta potius, quam ob maledicta morereris. Nec plus tibi laudis Philippicæ afferre potuerunt, quam discussus error humani generis, & mentes hominum ad sanitatem tua disputatione revocatae.

Sed concedamus timiditati, quæ in sapiente esse non debet. Quid ergo ipse in eodem versaris errore? Video te terrena & manufacta venerari: vana esse intelligis, & tamen eadem facis, quæ faciunt ipsi, quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitur profuit viduisse te veritatem, quam nec defensurus es, nec secuturus? Si libenter errant etiam ii, qui errare se sentiunt, quanto magis vulgus indoctum, quod pompis inanibus gaudet, animisque puerilibus spectat omnia? oblectatur frivolis, & specie simulacrorum capitur, nec ponderare secum unquamque rem potest, ut intelligat nihil colendum esse, quod oculis mortalibus cernitur, quia mortale sit necesse est. Nec mirandum est, si Deum non videant, cum ipsi ne hominem quidem videant, quem videre se credunt. Hoc enim, quod oculi

lis subiectum est, non homo, sed hominis receptaculum est; cuius qualitas & figura non ex lineamentis vasculi, quo continetur, sed ex factis & moribus pervidetur. Qui ergo colunt simulacula, corpora sunt hominibus carentia, quia se corporalibus dediderunt, nec vident plus aliquid mente quam corpore; cum sit animi officium, ea subtilius cernere, quæ acies corporalis non potest intueri. Quos homines idem ille philosophus ac poeta graviter accusat, tanquam humiles & abjectos, qui contra naturæ suæ rationem ad veneranda terrena se prosternant; ait enim:

*Et faciunt animos humiles formidine divum,
Depressisque premunt ad terram.*

Aliud quidem ille, cum hæc diceret, sentiebat; nihil utique esse colendum, quia Dii humana non curent.

Denique alio loco religiones Deorum & cultus inane esse officium confitetur:

*Nec pietas ulla est, velatum sæpe videri
Vertere se ad lapidem, atque omnes accedere ad aras,
Et procumbere humi prostratum, & pandere palmas
Ante Deum delubra, nec aras sanguine multo
Spargere quadrupedum, nec votis nectere vota.*

Quæ profecto si cassa sunt, non oportet sublimes & excelsos animos avocari, atque in terram premi, sed nihil aliud, quam cœlestia cogitare.

Impugnatae sunt ergo a prudentioribus falsæ religiones, quia sentiebant esse falsas; sed non est inducta vera. quia qualis, aut ubi esset, ignorabant. Itaque sic habuerunt, quasi nulla esset omnino, quia veram non poterant invenire. Et eo modo inciderunt in errorem multo majorem, quam illi, qui falsam tenebant. Nam isti fragilium cultores, quamvis sint inepti, quia cœlestia constituunt in rebus corruptilibus atque terrenis, aliquid tamen sapientiæ retinent, & habere veniam possunt, quia summum hominis officium, etsi non re ipsa, tamen proposito tenent: siquidem hominum at-

que

que mutorum vel solum , vel certe maximum in religione discrimen est. Hi vero quanto fuerunt sapientes, quod intellexerunt falsæ religionis errorem, tanto facti sunt stultiores, quod esse aliquam veram non putaverunt. Itaque quoniam facilius est de alienis judicare, quam de suis ; dum aliorum præcipitum vident, non prospexerunt, quid ante suos pedes esset. In utraque igitur parte & summa stultitia invenitur, & odor quidam sapientiæ: ut possis dubitare, quos dicas potissimum stultiores, illosne, qui falsam religionem suscipiunt, an eos, qui nullam. Sed, ut dixi, venia concedi potest imperitis , & qui se sapientes non esse fateantur: his vero non potest, qui sapientiam professi stultitiam potius exhibent. Non sum equidem tam iniquus, ut eos putem divinare potuisse, ut veritatem per seipso invenirent; quod fieri ego non posse confiteor. Sed hoc ab his exigo, quod ratione ipsa præstare potuerunt. Facerent enim prudentius, si & intelligerent esse aliquam veram Religionem , & falsis impugnatis, aperte pronuntiarent, eam , quæ vera esset, ab hominibus non teneri.

Sed moverit eos fortasse illud, quod, si qua vera esset Religio , exereret se ac vindicaret, nec patetur esse aliud quidpiam. Videre enim nullo modo poterant, quare, aut a quo, & quemadmodum Religio vera oppimeretur; quod est divini sacramenti, & cœlestis arcani. Id vero, nisi doceatur, aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei hæc est: imperiti & insipientes falsas religiones pro veris habent, quia neque veram sciunt, neque falsam intelligunt. Prudentiores vero, quia veram nesciunt, aut in iis, quas falsas esse intelligunt, perseverant, ut aliquid tenere videantur, aut omnino nihil colunt, ne incident in errorem, cum id ipsum maximi sit erroris, vitam pecudum sub figura hominis imitari. Falsum vero intelligere, est quidem sapientiæ, sed humanæ. Ultra hunc gradum pro-

cedi ab homine non potest; itaque multi philosophorum religiones, ut docui, sustulerunt; verum autem scire, divinæ est sapientiæ. Homo autem per seipsum pervenire ad hanc scientiam non potest, nisi doceatur a Deo. Ita philosophi, quod summum fuit humanæ sapientiæ, assecuti sunt, ut intelligerent, quid non sit: illud assequi nequiverunt, ut dicerent, quid sit. Nota Ciceronis vox est: Utinam tam facile vera invenire possem, quam falsa convincere. Quod quia vires humanæ conditionis excedit, ejus officii facultas nobis est attributa, quibus tradidit Deus scientiam veritatis; cui explicandæ quatuor posteriores libri servient. Nunc interim falsa, ut cœpimus, detegamus.

C A P U T IV.

De simulacris, ornamentisque templorum, & eorum contemptu, etiam ab ipsis Gentilibus.

Quid igitur majestatis possunt habere simulacra, quæ fuerunt in homunculi potestate, vel ut aliud fierent, vel ut omnino non fierent? Idcirco apud Horatium Priapus ita loquitur:

*Olim truncus eram fculnus, inutile lignum;
Cum faber insertus, scannum faceretne Priapum,
Maluit esse Deum. Deus inde ego, furum aviumque
Maxima formido.*

Quis non sit tanto hoc custode securus? Fures enim tam stulti sunt, ut Priapi tentinem timeant; cum aves ipsæ, quas terrore falcis aut inguinis abigi existimant, simulacris fabrefactis, id est, hominum plane similibus insidant, nidificant, inquinent. Sed Flaccus, ut satyrici carminis scriptor, derit hominum vanitatem. Verum ii, qui faciunt, seriam se facere rem opinantur. Denique poeta maximus, homo in cæteris

pru-

prudens, in hoc solo non poetice, sed aniliter desipuit; cum in illis emendatissimis libris etiam fieri hoc jubet:

*Et custos furum atque avium, cum falce saligna,
Hellespontiaci servet tutela Priapi*

Adorant ergo mortalia, ut a mortalibus facta. Frangunt enim, cremari, perire possunt. Nam & tectis vetustate labentibus saepe comminui solent, & consumpta incendio dilabuntur in cinerem, & plerumque, nisi sua illis magnitudo subvenerit, aut custodia diligens sepperit, in praedam furibus cedunt. Quae igitur insania est, ea timere, pro quibus aut ruinæ, aut ignes, aut furtum timeantur? Quæ vanitas, aliquam ab his sperare tutelam, quæ tueri semetipsa non possunt? Quæ perversitas, ad eorum praesidia decurrere, quæ ipsa, cum violentur, inulta sunt, nisi a colentibus vindicentur? Ubi ergo veritas est, ubi nulla vis adhiberi potest Religioni; ubi nihil, quod violari possit, apparet; ubi sacrilegium fieri non potest?

Quidquid autem oculis manibusque subiectum est, si vero, quia fragile est, ab omni ratione immortalitatis est alienum. Frustra igitur homines auro, ebore, gemmis Deos excolunt & exornant; quasi vero ex his rebus ullam possint capere voluptatem. Quis usus est pretiosorum munerum nihil sentientibus? an ille, qui mortuis? Pari enim ratione defunctorum corpora, odoribus ac pretiosis vestibus illita & convoluta, humi condunt, qua Deos honorant, qui neque, cum fierent, sentiebant; neque, cum coluntur, sciunt; nec enim sensum consecratione sumpserunt. Non placebat Persio, quod aurea vasa templis inferantur, supervacuum putanti, esse inter religiones, quod non sanctitatis, sed avaritiae sit instrumentum. Illa enim satius est Deo, quem recte colas, inferre pro munere,

*Compositum-jus, fasque animi, sanctoque recessus
Mentis, & incoctum generoso pectus honesta.*

Egregie, sapienterque sensit. Verum illud ridicule subdedit: hoc esse aurum in templis, quod sint

- - - *Veneri donatae a virgine pupae,*

quas ille ob minutiem fortasse contempsit. Non videbat enim, simulacra ipsa & effigies Deorum, Polycleti, & Euphranoris, & Phidiæ manu ex auro atque ebore perfectas, nihil aliud esse, quam grandes pupas, non a virginibus, quarum lusibus venia dari potest, sed a barbatis hominibus consecratas. Merito igitur etiam senum stultitiam Seneca deprehendit. Non, inquit, bis pueri sumus, ut vulgo dicitur; sed semper. Verum hoc interest, quod majora nos ludimus. Ergo his ludicris, & ornatis, & grandibus pupis & unguenta, & thura, & odores inferunt: his opimas & pingues hostias immolant, quibus est quidem os, sed carens officio dentium: his peplos & indumenta pretiosa, quibus usus velaminis nullus est: his aurum & argentum consecrant, quæ tam non habent, qui accipiunt, quam qui illa donarunt.

Nec immerito Dionysius Siciliæ tyrannus, post viatoriam Græcia potitus, Deos tales contempsit, spolavit, illusit: siquidem sacrilegia sua jocularibus etiam dictis prosequebatur. Nam cum Jovi Olympio aureum amiculum detraxisset, laneum jussit imponi, dicens, æstate grave esse aureum, hyeme frigidum, laneum vero utrique tempori aptum. Idem auream barbam detrahens Æsculatio, incongruens & iniquum esse ait, cum Apollo pater ejus imberbis esset adhuc, ac lævis, priorem filium quam patrem barbatum videri. Item pateras, & exuvias, & parva quædam sigilla, quæ simulacrorum protensis manibus tenebantur, detrahebat: & accipere se illa, non auferre dicebat: perquam enim stultum esse & ingratum, nolle accipere ab his ultro porrigentibus, a quibus bona sibi homines precarentur. Hæc ille fecit impune, quia rex & victor fuit. Quin etiam secuta est eum solita felicitas: vixit

enim

enim usque ad senectutem, regnumque per manus filio tradidit. In eo igitur, quia homines sacrilegia vindicare non poterant, oportuit Deos ipsos sui vindices esse. At si humilis quispiam tale quid commiserit, huic præsto sunt flagella, ignes, eculei, cruces, & quidquid excogitare iratis ac furentibus licet. Sed cum puniunt deprehensos in sacrilegio, ipsi de Deorum suorum potestate diffidunt. Cur enim illis potissimum non relinquant ulciscendi sui locum, si eos posse aliquid arbitrantur? Quin etiam putant illorum numine accidisse, ut prædones rerum sacrarum deprehensi tenerentur: & sæviunt non tam ira, quam metu, ne si Deorum injuriam non vindicaverint, ipsos expetant pœnæ; incredibili scilicet vanitate, qui nocituros sibi Deos putent ob aliena scelera, qui ipsis, a quibus violati spoliatiique sunt, per seipso nihil nocere potuerunt. At enim sæpe ipsis quoque in sacrilegos vindicaverunt: potest id vel casu accidisse, quod aliquando, non semper. Sed tamen paulo post, quomodo id acciderit, ostendam. Nunc interim quæro, cur illi tot & tanta sacrilegia in Dionysio non vindicaverunt, qui non furum, sed palam Deos ludibrio habuit? Cur hunc tam potentem sacrilegum a templis, a ceremoniis, ab imaginibus suis non arcuerunt? Cur etiam sacris rebus ablatis, prospere navigavit? quod joco ipse testatus est, ut solebat. Videlisne, inquit comitibus suis naufragium timentibus, quam prospera sacrilegis navigatio ab ipsis Diis immortalibus tribuatur? Sed hic fortasse a Platone didicerat, Deos nihil esse.

Quid Caius Verres? quem Tullius accusator ejus eidem Dionysio, & Phalaridi, & tyrannis omnibus comparat. Nonne omnem Siciliam compilavit, sublatis Deorum simulacris, ornamentisque fanorum? Otiosum est persequi singula. Unum libet commemorare, in quo accusator omnibus eloquentiæ viribus, omni denique conatu vocis & corporis deploravit, de Cerere

rere Catinensi, vel Ennensi: quarum alterius tanta fuit religio, ut adire templi ejus secreta penetralia viris nefas esset; alterius antiquitas tanta, ut omnes historiæ loquantur, ipsam Deam fruges in Ennae solo primum reperisse, filiamque ejus virginem ex eodem loco raptam. Denique Gracchanis temporibus, turbata republika & seditionibus & ostentis, cum repertum esset in carminibus Sibyllinis, antiquissimam Cерем debere placari, legati sunt Ennam missi. Hæc igitur Ceres vel religiosissima, quam videre maribus ne adorandi quidem gratia licebat, vel antiquissima, quam Senatus populusque Romanus sacrificiis donisque placaverat, ex arcanis & vetustis penetralibus a Cajo Verre, immisis latronibus servis, impune sublata est. Idem vero cum affirmaret se a Siculis, ut causam provinciæ susciperet, oratum, his verbis usus est: „Sese „jam ne Deos quidem in suis urbibus, ad quos con- „fugerent, habere; quod eorum simulacula sanctissima „C. Verres ex delubris religiosissimis sustulisset“: quasi vero si Verres ex urbibus delubrisque sustulerat, de cœlo quoque sustulerat. Unde apparet, istos Deos nihil in se habere amplius, quam materiam, de qua sunt fabricati. Nec immerito ad te, Marce Tulli, hoc est, ad hominem Siculi confugerunt; quoniam triennio sunt experti, Deos illos nihil valere. Essent enim stultissimi, si ad eos ob defendendas injurias hominum confugissent, qui Cajo Verri nec pro seipsis irati esse potuerunt. At enim Verres ob hæc facinora damnatus est. Non ergo Dii vindicaverunt, sed Ciceronis industria, qua vel defensores ejus oppressit, vel gratiæ restitit. Quid, quod apud ipsum Verrem non fuit illa damnatio, sed vacatio; ut quemadmodum Dionysio Deorum spolia gestanti Dii immortales bonam dederant navigationem, sic etiam Verri bonam quietem tribuisse videantur, in qua sacrilegiis suis tranquille frui posset. Nam frementibus postea civilibus bellis, sub obtenu-

damna-

damnationis ab omni periculo & metu remotus, aliorum graves casus & miserabiles exitus audiebat, & qui cecidisse solus universis stantibus videbatur, is vero universis cadentibus solus stetit, donec illum & opibus sacrilegio partis & vita satiatum, ac senectute confessum proscriptio triumviralis auferret, eadem scilicet, quæ Tullium violatæ Deorum majestatis ultorem. Quin etiam felix in eo ipso fuit, quod ante suam mortem crudelissimum exitum sui accusatoris audivit, Diis videlicet providentibus, ut sacrilegus ac prædo ille religionum suarum non ante moreretur, quam solarium de ultiione cepisset.

C A P U T V.

Quod solus omnium creator Deus est colendus, non vero elementa, nec corpora cœlestia. Refelliturque Stoicorum sententia, qui stellas & astra Deos putant.

Quanto igitur rectius est, omissis insensibilibus & vanis, oculos eo tendere, ubi sedes, ubi habitatio est Dei veri; qui terram stabili firmitate suspendit; qui cœlum distinxit astris fulgentibus; qui solem rebus humanis clarissimum, ac singulare lumen in argumentum suæ unicæ majestatis accedit; terris autem maria circumfudit, flumina sempiterno lapsu fluere præcepit.

*Jussit & extendi campos, subsidere valles,
Fronde regi sylvas, lapidosos surgere montes.*

Quæ utique omnia Jupiter non fecit, qui ante annos mille septingentos natus, sed idem

174

Ille opifex rerum, mundi melioris origo,
qui vocatur Deus, cuius principium, quoniam non potest comprehendendi, ne quæri quidem debet. Satis est homini ad plenam perfectamque prudentiam, si Deum esse

esse intelligat, cuius intelligentiae vis & summa hæc est, ut suspiciat & honorificet communem parentem generis humani, & rerum mirabilium fabricatorem. Unde quidam hebetis obtusique cordis, elementa, quæ & facta sunt, & carent sensu, tanquam Deos adorant. Qui cum Dei opera mirarentur, id est, cœlum cum variis luminibus, terram cum campis & montibus, mariam cum fluminibus, & stagnis, & fontibus, earum rerum admiratione obstupefacti, & ipsius artificis obliti, quem videre non poterant, ejus opera venerari & colere cœperunt; nec unquam intelligere quiverunt, quanto major quantoque mirabilior sit, qui illa fecit ex nihilo. Quæ cum videant divinis legibus obsequentia commodis atque usibus hominis perpetua necessitate famulari, tamen illa Deos existimant esse; ingrati adversus beneficia divina, qui Deo & patri indulgentissimo sua sibi opera prætulerunt. Sed quid mirum, si aut barbari, aut imperiti homines errant? cum etiam philosophi Stoicæ disciplinæ in eadem sint opinione, ut omnia cœlestia, quæ moventur, in Deorum numero habenda esse censeant; siquidem Lucilius Stoicus apud Ciceronem sic loquitur: „Hanc igitur in stellis constantiam, hanc tantam in tam variis cursibus in omni ætate convenientiam temporum, non possum intelligere sine mente, ratione, consilio; quæ cum in sideribus esse videamus, non possumus ea ipsa non in Deorum numero reponere.“ Item paulo superiorius: „Restat, inquit, ut motus astrorum sit voluntarius; quæ qui videat, non indocte solum, verum etiam impie faciat, si Deos esse neget.“ Nos vero & quidem constanter negamus, ac vos, o philosophi, non solum indoctos & impios, verum etiam cæcos, ineptos, delirosque probamus, qui ignorantiam imperitorum vanitate vicitis. Illi enim Solem & Lunam, vos etiam sidera Deos putatis.

Traditè igitur nobis stellarum mysteria, ut aras & templa singulis erigamus; ut sciamus, quo quamque ritu, quo die colamus, quibus nominibus, quibus precibus advocemus: nisi forte nullo discrimine tam innumerabiles, tam minutos Deos acervatim colere debemus. Quid, quod argumentum illud, quo colligunt universa cœlestia Deos esse, in contrarium valet. Nam si Deos esse idcirco opinantur, quia certos & rationabiles cursus habent, errant. Ex hoc enim apparet, Deos non esse, quod exorbitare illis a præstitutis itineribus non licet. Cæterum si Dii essent, huc atque illuc passim sine ulla necessitate ferrentur, sicut animaltes in terra, quarum quia liberæ sunt voluntates, huc atque illuc vagantur, ut libuit, & quo quamque mens duxerit, eo fertur. Non est igitur astrorum motus voluntarius, sed necessarius, quia præstitutis legibus officiisque deserviunt. Sed cum disputaret de cursibus siderum, quos ex ipsa rerum ac temporum congruentia intelligebat non esse fortuitos, existimat voluntarios esse, tanquam non possent tam disposite, tam ordinate moveri, nisi sensus illis inesset officii sui sciens. O quam difficilis est ignorantibus veritas, & quam facilis scientibus! Si motus, inquit, astrorum fortuiti non sunt, nihil aliud restat, nisi ut voluntarii sint; immo vero, ut non esse fortuitos manifestum est, ita nec voluntarios. Quomodo igitur in conficiendis itineribus constantiam suam servant? Nimirum Deus universi artifex sic illa disposuit, sic machinatus est, ut per spatia cœli divina & admirabili ratione decurrerent, ad efficiendas succendentium temporum varietates. An Archimedes Siculus concavo ære similitudinem mundi ac figuram potuit machinari, in quo ita solem & lunam composuit, ut inæquales motus, & cœlestibus similes conversionibus singulis quasi diebus efficarent, & non modo accessus solis & recessus, vel incrementa diminutionesque lunæ, verum etiam

etiam stellarum, vel inerrantium, vel vagarum, disperses cursus orbis ille, dum vertitur, exhiberet? Deus ergo illa vera non potuit machinari, & efficere quæ potuit solertia hominis imitatione simulare?

Utrumne igitur Stoicus, si astrorum figuræ in illo ære pictas effectasque vidisset, suo illa consilio moveri diceret, ac non potius artificis ingenio? Inest ergo sideribus ratio ad peragendos meatus suos apta: sed Dei est illa ratio, qui & fecit, & regit omnia, non ipsorum siderum, quæ moventur. Nam si solemflare voluisset, perpetuus utique dies esset. Item, si motus astra non haberent, quis dubitet, sempiternam noctem fuisse futuram? Sed ut diei ac noctis vices essent, moveri ea voluit: & tam varie moveri, ut non modo lucis ac tenebrarum mutuæ vicissitudines fierent, quibus laboris & quietis alterna spatia constarent; sed etiam frigoris & caloris, ut diversorum temporum vis ac potestas vel generandis, vel maturandis frugibus conveniret. Quam solertia divinæ potestatis in machinandis itineribus astrorum, quia philosophi non videbant, animalia esse sidera putaverunt; tanquam pedibus, & sponte, non divina ratione procederent. Cur autem illa excogitaverit Deus, quis non intelligit? Scilicet ne solis lumine decedente, nimium cæca vox tetris atque horrentibus tenebris ingravesceret, noceretque viventibus. Itaque & cœlum simul mira varietate distinxit, & tenebras ipsas multis minutisque luminibus temperavit. Quanto igitur Naso prudenter, quam illi, qui sapientiæ studere se putant, qui sentit, a Deo lumina ista, ut honorem tenebrarum depellerent, instituta! Is eum librum, quo φαινουμενα breviter comprehendit, his tribus versibus terminavit:

Tot numero, talique Deus simulacra figura

Imposuit cœlo, perque atras sparsa tenebras

Clara pruinosæ jussit dare lumina nocti.

Quod si fieri non potest, ut stellæ Dii sint; ergo nec sol

sol quidem, nec luna Dii esse possunt, quoniam lumenibus astrorum non ratione differunt, sed magnitudine. Quod si hi Dii non sunt; ergo nec cœlum quidem, in quo illa omnia continentur.

C A P U T VI.

*Quod nec mundus totus, nec elementa fint Deus,
nec animata.*

Simili modo si terra, quam calcamus, quam subigimus & colimus ad victum, Deus non est, nec campi quidem ac montes Dii erunt: sed si hi non sunt, ergo ne tellus quidem universa Deus videri potest. Item si aqua, quæ servit animantibus ad usum bibendi aut lavandi, Deus non est, nec fontes quidem, ex quibus aqua profluit. Si fontes non sunt, nec flumina quidem, quæ de fontibus colliguntur. Si flumina quoque Dii non sunt, ergo & mare, quod ex fluminibus constat, Deus haberi non potest. Quod si neque cœlum, neque terra, neque mare, quæ mundi partes sunt, Dii esse possunt; ergo ne mundus quidem totus Deus est, quem iidem ipsi Stoici & animantem, & sapientem esse contendunt, & propterea Deum: in quo tam inconstantes fuerunt, ut nihil dictum sit ab his, quod non ab iisdem fuerit eversum. Sic enim argumentantur: Fieri non posse, ut sensu careat, quod sensibilia ex se generat. Mundus autem generat hominem, qui est sensu præditus; ergo & ipsum sensibilem esse. Item: Sine sensu esse non posse, cujus pars habeat sensum; igitur quia homo sensibilis est, etiam mundo, cujus pars homo est, inesse sensum. Propositiones quidem veræ sunt, & sensibile esse, quod sensu præditum gignat, & habere sensum, cujus pars sensu aucta sit: sed assumptiones falsæ, quibus argumenta concludunt,

quia neque mundus generat hominem, neque homo mundi pars est. Nam hominem a principio idem Deus fecit, qui & mundum: & non est mundi pars homo, sicut corporis membrum; potest enim mundus esse sine homine, sicut urbs, & domus. Atqui ut domus unius hominis habitaculum est, & urbs unius populi; sic & mundus domicilium totius generis humani. Et aliud est, quod incolitur, aliud, quod incolit. Sed illi, dum student id, quod falso suscepereant, confirmare, & sensibilem esse mundum, & Deum, argumentorum suorum consequentia non viderunt. Nam si mundi pars est homo, & sensibilis est mundus, quia homo sentit: ergo quia mortalis est homo, mortalis sit & mundus necesse est; nec tantum mortalis, sed & omnibus morbis & passionibus subjectus.

Et e contrario: Si Deus est mundus, & partes ejus utique immortales sunt; ergo & homo Deus est, quia pars est, ut dicitis, mundi. Si homo; ergo & jumenta, & pecudes, & cætera genera bestiarum, & avium, & piscium; quoniam & illa eodem modo sentiunt, & mundi partes sunt. At hoc tolerabile est: nam & hæc colunt Ægyptii. Sed res eo pervenit, ut & ranæ, & culices, & formicæ Dii esse videantur, quia & ipsis inest sensus, & partes mundi sunt. Ita semper argumenta ex falso petita ineptos & absurdos exitus habent. Quid, quod iidem ipsi ajunt, Deorum & hominum causa mundum esse constructum, quasi communem dominum; ergo nec mundus Deus est, nec animans, si constructus est; animans enim non construitur, sed nascitur. Et si est ædificatus sic utique tanquam dominus, tanquam pavis; est ergo aliquis artifex mundi Deus; & seorsum erit mundus, qui factus est, seorsum ille, qui fecit. Jam illud quam repugnans & absurdum, quod cum cœlestes ignes cæteraque mundi elementa Deos affirment, item ipsum Deum mundum dicunt. Quomodo potest ex Deorum multorum acer-

vo unus Deus confici? Si astra Dii sunt, mundus ergo non Deus, sed domicilium Deorum est. Si vero Deus mundus est; ergo omnia illa, quæ sunt in eo, Dii non sunt, sed Dei membra, quæ utique sola Dei nomen accipere non possunt. Nec enim recte quis dixerit, membra hominis unius multos homines esse: sed tamen non est similis comparatio animalis & mundi. Animal enim, quia sensu præditum est, etiam membra ejus habent sensum, nec, nisi a corpore divulsa, putrescunt. Cujus igitur rei similitudinem gerit mundus? Nimirum ipsi docent, cum factum esse non diffitentur, ut esset Diis & hominibus quasi communis domus. Si ergo est constructus, ut domus, nec ipse Deus est, nec elementa, quæ sunt partes ejus; quia neque domus habere dominium sui potest, neque illa, de quibus domus constat. Non tantum igitur veritate, sed etiam verbis suis revincuntur. Sicut enim domus, in usum habitandi facta, per se nihil sentit, dominoque subjecta est, qui eam fecit, aut incolit: ita mundus, per se nihil sentiens, factori Deo subjacet, qui eum in usum sui fecit.

C A P U T VII.

*De Deo, & religionibus insipientium; de avaritia,
& majorum autoritate.*

Duplici ergo ratione peccatur ab insipientibus: pri-
mum, quod elementa, id est Dei opera Deo præ-
ferunt; deinde, quod elementorum ipsorum figuræ
humana specie comprehensas colunt. Nam solis lunæ-
que simulacra humanum in modum formant; item ignis,
& terræ, & maris, quæ illi Vulcanum, Vestam,
Neptunum vocant; nec elementis ipsis in aperto litant.
Tanta homines imaginum cupiditas tenet, ut jam vi-

liora ducantur illa, quæ vera sunt: auro scilicet, gemmis, & ebore delectantur. Horum pulchritudo ac nitor præstringit oculos: nec ullam religionem putant, ubicumque illa non fulserint. Itaque sub obtentu Deorum avaritia & cupiditas colitur. Credunt enim Deos amare, quidquid ipsi concupiscunt; quidquid est, propter quod furta, & latrocinia, & homicidia quotidie sœviunt; propter quod bella per totum orbem populos urbesque subvertunt. Consecrant ergo Diis manubias & rapinas suas, quos certe necesse est imbecilles esse, ac summæ virtutis expertes, si subjecti sunt cupiditatibus. Cur enim cœlestes eos putemus, si desiderant aliquid de terra? vel beatos, si aliqua re indigent? vel incorruptos, si voluptati habent ea, in quibus appetendis cupiditas hominum non immerito damnatur? Veniunt igitur ad Deos, non tam religionis gratia, quæ nulla potest esse in rebus male partis & corruptilibus, quam ut aurum oculis hauriant, nitorem levigati marmoris aut eboris aspiciant; ut insignes lapillis & coloribus vestes, vel distincta gemmis fulgentibus pocula insatiabili contemplatione contrectent. Et quanto fuerint ornatoria tempa, & pulchriora simulacra, tanto plus majestatis habere creduntur: adeo religio eorum nihil aliud est, quam quod cupiditas humana miratur.

Hæ sunt religiones, quas sibi a majoribus suis traditas pertinacissime tueri ac defendere perseverant: nec considerant quales sint; sed ex hoc probatas atque veras esse confidunt, quod eas veteres tradiderunt; tantaque est autoritas vetustatis, ut inquirere in eam scelus esse dicatur. Itaque creditur ei passim, tanquam cognitæ veritati. Denique apud Ciceronem sic dicit Cotta Lucilio: „Habes Balbe, quid Cotta, „quid pontifex sentiat. Fac nunc ego intelligam, quid „tu sentias; a te enim philosopho rationem Religio- „nis accipere debedo. Majoribus autem nostris, etiam „nulla

, nulla ratione reddit, rationis est credere. " Si credis, cur ergo rationem requiris, quæ potest efficere, ne credas? Si vero rationem requiris, & quærendam putas, ergo non credis. Ideo enim quæris, ut eam sequaris, cum inveneris. Docet ecce te ratio, non esse veras religiones Deorum. Quid facies? majores ne potius, an rationem sequeris? quæ quidem tibi non ab alio insinuata, sed a te inventa & electa est, cum omnes religiones radicibus eruisti. Si rationem mavis, discedere te necesse est ab institutis & autoritate Majorum; quoniam id solum rectum est, quod ratio præscribit. Sin autem pietas Majores sequi suadet, fatere igitur, & stultos illos fuisse, qui excogitatis contra rationem religionibus servierunt, & te ineptum, qui id colas, quod falsum esse convinceris. Sed tamen quoniam nobis tantopere Majorum nomen imponitur, videamus tandem, qui fuerint Majores illi, a quorum autoritate discedi nefas dicitur.

Romulus urbem conditus, pastores, inter quos adoleverat, convocavit, cumque is numerus condendæ urbi parum idoneus videretur, constituit asylum. Eo passim confugerunt ex finitimis locis pessimi quique, sine ullo conditionis discrimine. Ita conflavit ex his omnibus populum; legitque in Senatum eos, qui ætate anteibant, & Patres appellavit, quorum consilio gereret omnia. De quo Senatu Propertius Elegiarum scriptor hæc loquitur:

Buccina cœgebat priscos ad verba Quirites:

Centum illi in prato sæpe Senatus erat.

Curia, prætexto quæ nunc nitet alta Senatu,

Pellitos habuit rustica corda Patres.

Hi sunt Patres, quorum decretis eruditi ac prudentes viri devotissime serviunt, idque verum ac immutabile omnis posteritas judicet, quod centum pelliti senes statutum esse voluerunt, quos tamen, ut in primo libro dictum est, Pompilius illexit, ut vera crederent esse.

sacra, quæ ipse tradebat. Est vero, cur illorum autoritas tanti habeatur a posteris, quos nemo, cum vivерent, neque summus, neque infimus affinitate dignos judicavit?

C A P U T VIII.

De rationis usu in religione; deque somniis, auguriis, oraculis, talibusque portentis.

Quare oportet in ea re maxime, in qua vitæ ratio versatur, sibi quemque confidere, suoque iudicio magis niti ad investigandam & perpendendam veritatem; quam credentem alienis erroribus decipi tanquam ipsum rationis expertem. Dedit omnibus Deus pro virili portione sapientiam, ut & inaudita investigare possent, & audita perpendere. Nec quia nos illi temporibus antecesserunt, sapientia quoque anteceserunt, quæ si omnibus æqualiter datur, occupari ab antecedentibus non potest. Illibabilis est tanquam lux & claritas solis, quia ut sol oculorum, sic sapientia lumen est cordis humani. Quare cum sapere, id est, veritatem querere, omnibus sit innatum, sapientiam sibi adimunt, quæ sine ullo iudicio inventa Majorum probant, & ab aliis pecudum more ducuntur. Sed hoc eos fallit, quod Majorum nomine posito, non putant fieri posse, ut aut ipsi plus sapiant, quia minores vocantur, aut illi desipuerint, quia majores nominantur. Quid ergo impedit, ut ab ipsis sumamus exemplum; ut quomodo illi, quæ falsa invenerant, posteris tradiderunt, sic nos, qui verum invenimus, posteris meliora tradamus? Superest ingens questio, cuius disputatio non ab ingenio, sed a scientia venit, quæ pluribus explicanda erit, ne quid omnino dubium relinquatur. Nam fortasse aliquis ad illa confugiat, quæ a multis

tis & non dubiis traduntur autoribus; Eos ipsos, quos docuimus Deos non esse, majestatem suam persæpe ostendisse, & prodigiis, & somniis, & auguriis, & oraculis. Et sane multa enumerari possunt digna miraculo; in primis illud, quod Accius Navius summus Augur, cum Tarquinium Priscum commoneret, ut nihil novi facere inciperet, nisi prius esset inauguratus, eique rex artis ejus elevans fidem diceret, ut consultis avibus renuntiaret sibi, utrumne fieri posset id, quod ipse animo concepisset, affirmaretque Navius, posse: Cape igitur hanc, inquit, cotem, eamque novacula diffice. At ille incunctanter accepit, ac secuit.

Deinde illud, quod Castor & Pollux, bello Latino, apud Lacum Juturnæ visi sunt equorum sudorem abluentes, cum ædes eorum, quæ juncta fonti erat, sua sponte patuisset: iidem bello Macedonico equis albis insidentes, Publio Vatieno Romam nocte venienti se obtulisse dicuntur, nuntiantes eo die regem Persen victum atque captum, quod paucis post diebus litteræ Pauli verum fuisse docuerunt. Illud etiam mirabile, quod simulacrum Fortunæ muliebre non semel locutum esse traditur; item Junonis Monetæ, cum captis Vejis unus ex militibus ad eam transferendam missus, jocabundus ac ludens interrogavit, utrumne Romam migrare vellet, respondit velle. Claudia quoque proponitur in exemplo miraculi. Nam cum ex libris Sibyllinis Idæa mater esset accita, & in vado Tyberini fluminis navis, qua vehebatur, hæsisset, nec ulla vi commoveretur, Claudiam ferunt, quæ semper impudica esset habita ob nimios corporis cultus, Deam submissis genibus orasse, ut si se castam judicaret, suum cingulum sequeretur, ita navim, quæ ab omni juventute non valuit commoveri, ab una muliere esse commotam. Illud æque mirum, quod lue sœviente Æsculapius Epidauro accitus, urbem Romam diurna pestilentia liberasse perhibetur.

Sacrilegi quoque numerari possunt, quorum præsentibus pœnis injuriam suam Dii vindicasse creduntur. Appius Claudius Censor, cum adversus responsum ad servos publicos sacra Herculis transtulisset, luminibus orbatus est, & Potitiorum gens, quæ prodidit, intra unius anni tempus extincta est. Item Censor Fulvius, cum ex Junonis Laciniæ templo marmoreas tegulas abstulisset, quibus ædem Fortunæ equestris, quam Romæ fecerat, tegeret, & mente captus est, & amissis duobus filiis in Illyrico militantibus, summo animi mœrore consumptus est. Præfectus etiam M. Antonii Tullius, cum apud Coos everso Æsculapii luco classem fecisset, eodem postea loco a militibus Cæsaris est interfectus. His exemplis etiam adjungitur Pyrrhus, qui sublata ex thesauro Proserpinæ Locrensis pecunia, naufragium fecit, ac vicinis Deæ littoribus illisus est, ut nihil, præter eam pecuniam, incolume reperiretur. Ceres quoque Milesia multum sibi apud homines venerationis adjecit. Nam cum ab Alexandro capta civitas esset, ac milites ad eam spoliandam irrupissent, omnium oculos repente objectus fulgor ignis extinxit.

Reperiuntur etiam somnia, quæ vim Deorum videantur ostendere. Tiberio namque Attinio, homini plebejo, per quietem obversatus esse Jupiter dicitur, & præcepisse, ut Consulibus & Senatu nuntiaret, ludis Circensibus proximis præsultorem sibi displicuisse, quod Antonius Maximus quidam diverberatum servum sub furca medio circo ad supplicium duxerat, ideoque ludos instaurari oportere; quod cum ille neglexisset, eodem die filium perdidisse, ipse autem gravi morbo esse correptus: & cum rursus eamdem imaginem cerneret quærentem, satisne pœnarum pro neglecto imperio pependisset, lectica delatus ad Consules, & omni re in Senatu exposita, recepisse corporis firmitatem, suisque pedibus domum rediisse. Illud quoque somnium non minoris fuit admirationis, quo Cæsar Augustus dici-

dicitur esse servatus. Nam cum bello civili Brutiano, implicitus gravi morbo, abstinere prælio statuisset, medico ejus Artorio Minervæ species obversata est, monens, ne propter corporis imbecillitatem castris se contineret Cæsar. Itaque in aciem lectica perlatus est, & eodem die a Bruto castra capta sunt. Multa præterea exempla similia possunt proferri: sed vereor, ne, si fuero in propositione rerum contrariarum diutius immoratus, aut oblitus esse propositi videar, aut crimen loquacitatis incurram.

C A P U T IX.

*De Diabolo, Mundo, Deo, Providentia, Homine,
& ejus sapientia.*

Exponam igitur omnium istorum rationem; quo facilius res difficiles & obscuræ intelligantur, & has omnes simulati numinis præstigias revelabo, quibus inducti homines a veritatis via longius recesserunt. Sed repetam longe altius; ut si quis ad legendum veri expertus & ignarus accesserit, instruatur, atque intelligat, quod tandem sit

- - *Caput horum & causâ malorum;*
& lumine accepto, suos ac totius generis humani perspiciat errores.

Cum esset Deus ad excogitandum providentissimus, ad faciendum solertissimus, antequam ordiretur hoc opus mundi, quoniam pleni & consummati boni fons in ipso erat, sicut est semper, ut ab eo bonum tanquam rivus ordiretur, longeque profueret, produxit similem sui spiritum, qui esset virtutibus Dei patris præditus. Quomodo autem id voluerit, in quarto libro docere conabimur. Deinde fecit alterum, in quo indoles divinæ stirpis non permanxit. Itaque suapte in-

vidia tanquam veneno infectus est, & ex bono ad malum transcendent; suoque arbitrio, quod a Deo illi liberum datum fuerat, contrarium sibi nomen ascivit. Unde apparet, cunctorum malorum fontem esse livorem. Invidit enim ille antecessori suo, qui Deo patri perseverando, cum probatus, tum etiam carus est. Hunc ergo ex bono per se malum effectum Græci dia~~βολον~~ appellant; nos criminatorem vocamus, quod crima, in quæ ipse illicit, ad Deum deferat. Exorsus igitur Deus fabricam mundi, illum primum & maximum Filium præfecit operi universo; eoque simul & consiliatore usus est, & artifice in excogitandis, ornandis, perficiendisque rebus, quoniam is & providentia, & ratione, & potestate perfectus est: de quo nunc parcus, quod alio loco & virtus & nomen ejus, & ratio enarranda nobis erit. Nemo querat, ex quibus ista materiis tam magna, tam mirifica opera Deus fecerit; omnia enim fecit ex nihilo.

Nec audiendi sunt poetæ, qui ajunt chaos in principio fuisse, id est, confusionem rerum atque elementorum; postea vero Deum diremisse omnem illam congeriem, singulisque rebus ex confuso acervo separatis, in ordinemque descriptis, instruxisse mundum pariter & ornasse. Quibus facile respondere est potestatem Dei non intelligentibus, quem credant nihil efficere posse, nisi ex materia subjacente ac parata; in quo errore etiam philosophi fuerunt. Nam Cicero de Natura Deorum disputans sic ait: „Primum igitur non est „probabile, eam materiam rerum, unde orta sunt „omnia, esse divina providentia effectam; sed habe- „re, & habuisse vim & naturam suam. Ut igitur faber, „cum quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, „sed ea utitur, quæ sit parata, sicutorque item cera: „sic isti providentiæ divinæ materiam præsto esse oportuit, non quam ipse faceret, sed quam haberet paratam. Quod si non est a Deo materia facta, ne terra „qui-

„quidem, & aqua, & aer, & ignis a Deo factus est.“ O quam multa sunt vitia in his decem versibus! Primum, quod is, qui in aliis disputationibus, & libris fere omnibus providentiae fuerit assertor, & qui acer-**rimis** argumentis impugnaverit eos, qui providentiam non esse dixerunt, idem nunc quasi proditor aliquis, aut transfuga, providentiam conatus est tollere: in quo si contradicere velis, nec cogitatione opus est, nec labore: sua illi dicta recitanda sunt. Nec enim ab ullo poterit Cicero, quam a Cicerone vehementius refutari. Sed concedamus hoc mori & instituto Academicorum; ut liceat hominibus valde liberis dicere ac sentire, quae velint. Sententias ipsas consideremus. Non est, inquit, probabile, materiam rerum a Deo factam. Quibus hoc argumentis doceas? Nihil enim disti, quare hoc non sit probabile. Itaque mihi et contrario vel maxime probabile videtur: nec tamen temere videtur, cogitanti plus esse aliquid in Deo, quem profecto ad imbecillitatem hominis redigis; cui nihil aliud, quam opificium concedis. Quo igitur ab homine divina illa vis differet, si ut homo, sic etiam Deus ope indiget aliena? Indiget autem, si nihil moliri potest, nisi ab altero illi materia ministretur. Quod si sit, imperfectae utique virtutis est, & erit jam potentior judicandus materiae institutor. Quo igitur nomine appellabitur, qui potentia Deum vincit? Siquidem manus est, propria facere, quam aliena disponere. Si autem fieri non potest, ut sit potentius Deo quidquam, quem necesse est perfectae esse virtutis, potestatis, rationis; idem igitur materiae factor est, qui & rerum ex materia constantium. Neque enim Deo non faciente, & invito esse aliquid potuit, aut debuit. Sed probabile est, inquit, materiam rerum habere, & habuisse semper vim & naturam suam. Quam vim potuit habere, nullo dante? quam naturam, nullo generante? Si habuit vim, ab aliquo eam sumpsit. A quo autem sumere,

mere, nisi a Deo potuit? Porro si habuit naturam, quæ utique a nascendo dicitur, nata est. A quo autem, nisi a Deo potuit procreari? Natura enim, qua dicitis orta esse omnia, si consilium non habet, efficere nihil potest. Si autem generandi & faciendi potens est; habet ergo consilium, & propterea Deus sit necesse est. Nec alio nomine appellari potest ea vis, in qua inest & providentia excogitandi, & solertia potestasque faciendi. Melius igitur Seneca omnium Stoicorum acutissimus, qui vidit, „nil aliud esse naturam, quam Deum. „Ergo, inquit, Deum non laudabimus, cui naturalis „est virtus?“ nec enim illam didicit ex ullo. Immo laudabimus: quamvis enim naturalis illi sit, illa sibi illum dedit; quoniam Deus ipse natura est. Cum igitur ortum rerum tribuis naturæ, ac detrahis Deo, in eodem luto hæsitas; versuram solvis, Geta. A quo enim fieri negas, ab eodem plane fieri mutato nomine confiteris.

Sequitur ineptissima comparatio. „Ut faber, inquit, „cum quid ædificaturus est, non ipse facit materiam, „sed ea utitur, quæ sit parata, fictorque item cera: „sic isti providentiæ divinæ materiam esse præsto oportuit, non quam ipse faceret, sed quam haberet paratam.“ Immo vero non oportuit; erit enim Deus minoris potestatis, si ex parato facit, quod est hominis. Faber sine ligno nihil ædificabit, quia lignum ipsum facere non potest; non posse autem, imbecillitatis est humanæ: Deus vero facit sibi ipse materiam, quia potest. Posse enim, Dei est: nam si non potest, Deus non est. Homo facit ex eo, quod est; quia per mortalitatem imbecillus est, per imbecillitatem definitæ ac modicæ potestatis: Deus autem facit ex eo, quod non est; quia per æternitatem fortis est, per fortitudinem potestatis immensæ, quæ fine ac modo caret, sicut vita factoris. Quid ergo mirum, si facturus mundum Deus prius materiam, de qua faceret, præparavit,

vit, & præparavit ex eo, quod non erat? quia nefas est, Deum aliunde aliquid mutuari, cum in ipso, vel ex ipso sint omnia. Nam si est aliquid ante illum, & si factum est quidquam non ab ipso, jam & potestatem Dei, & nomen amittet. At enim materia nunquam facta est, sicut Deus, qui ex materia fecit hunc mundum. Duo igitur constituuntur æterna, & quidem inter se contraria; quod fieri sine discordia & pernicie non potest. Collidunt enim necesse est ea, quorum vis & ratio diversa est: sic utraque æterna esse non poterunt, si repugnant, quia superare alterum necesse est. Ergo fieri non potest, quin æterni natura sit simplex, ut inde omnia, velut ex fonte, descenderint. Itaque aut Deus ex materia ortus est, aut materia ex Deo. Quid horum sit verius, facile est intelligi. Ex his enim duobus alterum sensibile est, alterum caret sensu. Potestas faciendi aliquid non potest esse, nisi in eo, quod sentit, quod sapit, quod cogitat, quod movetur. Nec incipi, aut fieri, aut consummari quidquam potest, nisi fuerit ratione provisum; & quemadmodum fiat, antequam est, & quemadmodum constet, postquam fuerit effectum. Denique is facit aliquid, qui habet voluntatem ad faciendum, & manus ad id, quod voluit implendum. Quod autem insensibile est, iners & torpidum semper jacet, & nihil inde oriri potest, ubi nullus est motus voluntarius. Nam si omne animal ratione constat, certe nasci ex eo non potest, quod ratione præditum non est; nec aliunde accipi potest id, quod ibi, unde petitur, non est. Nec tamen commoveat aliquem, quod animalia quædam de terra nasci videntur. Hæc enim non terra per se gignit, sed spiritus Dei, sine quo nihil gignitur. Non ergo Deus ex materia, quia sensu præditum ex insensibili, sapiens ex bruto, impatibile de patibili, expers corporis de corporali nunquam potest oriri: sed materia potius ex Deo est. Quidquid enim est solido & contrectabili corpore, acci-

accipit externam vim. Quod accipit vim, dissolubile est. Quod dissolvitur, interit. Quod interit, ortum sit necesse est. Quod ortum est, habuit fontem, unde oriatur, id est factorem aliquem sentientem, providum, peritumque faciendi. Is est profecto, nec ullus aliis, quam Deus. Qui quoniam sensu, ratione, providentia, potestate, virtute præditus est, & animantia, & inanima creare & efficere potest, quia tenet, quomodo quidque sit faciendum. Materia vero semper fuisse non potest, quia mutationem non caperet, si fuisset. Quod enim semper fuit, semper esse non definit; & unde absuit principium, abesse hinc etiam finem necesse est. Quin etiam facilius est, ut id. quod habuit initium, fine careat, quam ut habeat finem, quod initio caruit. Materia ergo si facta non est, ne fieri ex ea quidquam potest. Si fieri ex ea non potest, nec materia quidem erit. Materia enim est, ex qua fit aliquid. Omne autem, ex quo fit, quia recepit opificis manum, destruitur, & aliud esse incipit. Ergo quoniam finem habuit materia, tum cum factus est ex ea mundus, & initium quoque habuit. Nam quod destruitur, ædificatum est; quod solvit, alligatum; quod finitur, inceptum est. Si ergo ex commutatione ac fine materia colligitur habuisse principium, a quo alio fieri nisi a Deo potuit? Solus igitur Deus, qui factus non est, & idcirco destruere alia potest, ipse destrui non potest. Permanebit semper in eo, quod fuit, quia non est aliunde generatus, nec ortus, nec nativitas ejus ex aliqua re pendet, quæ illum mutata dissolvat. Ex seipso est, ut in primo diximus libro, & ideo talis est, qualem se esse voluit, impassibilis, immutabilis, incorruptus, beatus, æternus.

Jam vero ista conclusio, qua sententiam terminavit Tullius, multo absurdior. „Quod si materia, inquit, a Deo non est facta, ne terra quidem, & aer, & ignis a Deo factus est.“ Quam callide periculum præter-

prætervolavit. Sic enim superius illud assumpsit, tanquam probatione non indigeret; cum id multo esset incertius, quam illud, propter quod assumptum est. Si non est, inquit, a Deo facta materia, nec mundus a Deo factus est. Ex falso maluit colligere, quod falsum est, quam ex vero, quod verum. Et cum debeant incerta de certis probari, hic probationem sumpsit ex incerto, ad evertendum, quod erat certum. Nam divina providentia effectum esse mundum (ut taceam de Trismegisto, qui hoc prædicat, taceam de carminibus Sibyllarum, quæ idem nuntiant, taceam de prophetis, qui opus mundi ac opificium Dei uno spiritu ac pari voce testantur) etiam inter philosophos pene universos convenit; id enim Pythagoræi, Stoici, Peripatetici, qui sunt principes omnis disciplinæ. Denique a primis illis septem sapientibus ad Socratem usque ac Platonem pro confessò & indubitato habitum est, donec unus multis post sæculis extitit delirus Epicurus, qui auderet negare id, quod est evidentissimum, studio scilicet inveniendi nova, ut nomine suo constitueret disciplinam. Et quia nihil novi potuit reperire: ut tamen dissentire a cæteris videretur, vetera voluit evertere. In quo illum circumlatrantes philosophi omnes coarguerunt. Certius est igitur mundum providentia instructum, quam materia providentiam conglobatam. Quare non oportuit putare, idcirco mundum non esse divina providentia factum, quia materia ejus divina providentia facta non sit: sed quia mundus divina providentia fit effectus, & materiam esse factam divinitus. Credibilius est enim materiam potius a Deo factam, quia Deus omnia potest, quam mundum a Deo non esse factum, quia sine mente, ratione, consilio nihil fieri potest. Verum hæc non Ciceronis est culpa, sed sectæ. Cum enim suscepisset disputacionem, qua Deorum naturam tolleret, de qua philosophi garriebant, omnem divinitatem ignorantia veri

puta-

putavit esse tollendam. Itaque Deos potuit tollere, quia non erant. Cum autem providentiam divinam, quæ est in uno Deo, conaretur evertere, quia contra veritatem niti cœperat, deficientibus argumentis, in hanc foveam necessario decidit, unde se extricare non posset. Hic ergo illum teneo hærentem, teneo defixum, quo Lucilius, qui contra disserebat, obmutuit. Hic est ergo cardo rerum; hic vertuntur omnia. Explicet se Cotta, si potest, ex hac voragine; proferat argumenta, quibus doceat semper fuisse materialm, quam nulla providentia effecerit. Ostendat, quomodo quidquam ponderosum & grave aut esse potuerit sine autore, aut immutari valuerit, ac desierit esse, quod semper fuit, ut inciperet esse, quod nunquam fuit. Quæ si docuerit, tum demum assentiar, nemendum quidem divina providentia constitutum; & tamen sic assentiar, ut aliis illum laqueis teneam. Eodem enim, quo nolet, revolvetur, ut dicat, & materialm, de qua mundus est, & mundum, qui de materia est, natura extitisse: cum ego ipsam naturam Deum esse contendam. Nec enim potest facere mirabilia, id est maxima ratione constantia, nisi qui habet mentem, providentiam, potestatem. Ita fiet, ut Deus fecerit omnia, nec quidquam esse possit omnino, quod non originem a Deo traxerit.

At idem quoties Epicurus est, & non vult a Deo factum esse mundum, querere solet, quibus manibus, quibus machinis, quibus vectibus, qua molitione hactenut opus fecerit. Videret fortasse, si eo tempore potuisset esse, quo fecit. Sed ne perspiceret homo Dei opera, noluit eum inducere in hunc mundum, nisi perfectis omnibus. Sed ne induci quidem poterat: quomodo enim subsisteret, cum fabricaretur desuper cœlum, terraque subter fundaretur; cum fortasse humida, vel nimiis rigoribus torporata concrecerent, vel igneis caloribus incocta & solidata durescerent?

Aut

Aut quomodo viveret, sole nondum instituto, nec frugibus, nec animalibus natis? Itaque necesse fuit, hominem primo fieri, cum jam mundo cæterisque rebus manus summa esset imposita. Denique sanctæ literæ docent, hominem fuisse ultimum Dei opus, & sic inductum fuisse in hunc mundum, quasi in domum jam paratam & instructam: illius enim causa facta sunt omnia. Idem etiam poetæ fatentur. Ovidius perfecto jam mundo, & universis animalibus figuratis, hoc addidit:

*Sanctius his animal, mentisque capacius alta
Dee: at adhuc, & quod dominari in cætera posset;
Natus homo est.*

Adeo nefas existimandum est, ea scrutari, quæ Deus voluit esse celata! Verum ille non audiendi aut discendi studio requirebat, sed refellendi; quia confidebat neminem id posse dicere. Quasi vero ex hoc putandum sit, non esse hæc divinitus facta, quia quomodo facta sint, non potest pervideri. An tu, si educatus in domo fabrefacta & ornata, nullam unquam fabricam vidisses, domum illam putasses non ab homine esse ædificatam; quia, quomodo ædificetur, ignorares? Idem profecto de domo quæreres, quod nunc de mundo requiris; quibus manibus, quibus ferramentis homo tanta esset opera molitus; maxime si saxa ingentia, immensa cementa, vastas columnas, opus totum sublime & excelsum videres, nonne tibi hæc humanarum virium modum viderentur excedere, quia illa non tam viribus, quam ratione atque artificio facta esse necires?

Quod si homo, in quo nihil perfectum est, tamen plus efficit ratione, quam vires ejus exiguae patiantur, quid est, cur incredibile tibi esse videatur, cum mundus dicitur factus a Deo, in quo, quia perfectus est, nec sapientia potest habere terminum, nec fortitudo mensuram? Opera ipsius videntur oculis. Quomodo

autem illa fecerit, ne mente quidem videtur: quia, ut Hermes ait, mortale immortali, temporale perpetuo, corruptibile incorrupto propinquare non potest, id est proprius accedere, & intelligentia subsequi. Et ideo terrenum adhuc animal rerum cœlestium perspectionem non capit, quia corpore quasi custodia septum teneatur, quominus soluto ac libero sensu cernat omnia. Sciat igitur, quam inepte faciat, qui res inerrabiles quaerit. Hoc est enim modum conditionis suæ transgredi, nec intelligere, quousque homini liceat accedere. Denique cum aperiret homini veritatem Deus, ea sola scire nos voluit, quæ interfuit hominem scire ad vitam consequendam: quæ vero ad curiosam & profanam cupiditatem pertinebant, reticuit, ut arcana essent. Quid ergo quaeris, quæ nec potes scire, nec si scias, beatior fias? Perfecta est in homine sapientia, si & Deum esse unum, & ab ipso esse facta universa cognoscat.

C A P U T X.

De Mundo, ejusque partibus, Elementis & Tempestatibus.

Nunc quoniam refutavimus eos, qui de mundo & de factore ejus Deo aliter sentiunt, quam veritas habet, ad divinam mundi fabricam revertamur, de qua in arcanis sanctæ religionis litteris traditur. Fecit igitur Deus primum omnium cœlum, & in sublime suspendit, quod esset sedes ipsius Dei conditoris. Deinde terram fundavit, ac cœlo subdidit, quam homo cum cæteris animalium generibus incoleret. Eam voluit humore circumflui, & contineri. Suum vero habitaculum distinxit claris luminibus, & implevit, sole scilicet, lunæque orbe fulgenti, & astrorum micantium splendentibus signis adornavit; tenebras autem, quod est his contrarium, constituit in terra: nihil enim per

per se continet luminis, nisi accipiat a cœlo, in quo posuit lucem perennem, & superos, & vitam perpetuam; & contra in terra tenebras, & inferos, & mortem. Tanto enim hæc ab illis superioribus distant, quantum mala a bonis, & vitia a virtutibus. Ipsius quoque terræ binas partes contrarias inter se, diversasque constituit, scilicet Orientem, Occidentemque: ex quibus Oriens Deo accensetur; quia ipse luminis fons, & illustrator est rerum, & quod oriri nos faciat ad vitam sempiternam. Occidens autem conturbatæ illi pravæque menti adscribitur; quod lumen abscondat, quod tenebras semper inducat, & quod homines faciat occidere atque interire peccatis. Nam sicut lux Orientis est, in luce autem vitae ratio versatur; sic Occidentis tenebrae sunt: in tenebris autem & mors, & interitus continetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimensus est, Meridiem ac Septentrionem: quæ partes illis duabus societate junguntur. Ea enim, quæ est solis calore flagrantior, proxima est, & cohæret Orienti. At illa, quæ frigoribus & perpetuo gelu torpet, ejusdem est, cuius extremus occasus. Nam sicut contrariæ sunt lumini tenebrae; ita frigus calori. Ut igitur calor lumini est proximus, sic meridies orienti: ut frigus tenebris, ita plaga est septentrionalis occasui. Quibus singulis partibus suum tempus attribuit, Ver scilicet orienti, Æstatem meridianæ plagæ; occidentis Autumnus est, septentrionis Hyems. In his quoque duabus partibus, meridiana & septentrionali, figura vitae & mortis continetur: quia vita in calore est, mors in frigore. Sicut autem calor ex igne est, ita frigus ex aqua. Secundum harum partium dimensionem diem quoque fecit ac noctem, quæ spatia, & orbis temporum perpetuos ac volubiles, quos vocamus annos, alterna per vices successione confiant. Dies, quem primus Oriens subministrat, Dei sit necesse est, ut omnia quæcumque meliora sunt. Nox autem, quam

Occidens extremus inducit, ejus scilicet, quem Dei esse æmulum diximus.

Quæ duo etiam in hoc præscius futurorum Deus fecit, ut ex iis & veræ Religionis, & falsarum superstitionum imago quædam ostenderetur. Nam sicut sol, qui oritur in diem, licet sit unus, unde solem esse appellatum Cicero vult videri, quod obscuratis sideribus solus appareat, tamen quia verum ac perfectæ plenitudinis lumen est, & calore potissimo, & fulgore clarissimo illustrat omnia: ita in Deo, licet sit unus, & majestas, & virtus, & claritudo perfecta est. Nox autem, quam pravo illi Antitheo dicimus attributam, ejus ipsius multas & varias religiones per similitudinem demonstrat. Quamvis enim stellæ innumerabiles miscere ac radiare videantur; tamen, quia non sunt plena ac solida lumina, nec caloris præferunt quidquam, nec tenebras multitudine sua vincunt. Duo igitur illa principalia inveniuntur, quæ diversam & contrariam sibi habent potestatem; calor, & humor: quæ mirabiliter Deus ad sustentanda & gignenda omnia excogitavit. Nam cum virtus Dei sit in calore & igni, nisi ardorem vimque ejus admista humoris ac frigoris materia temperasset, nec nasci quidquam, nec cohærere potuisset, quin statim conflagratione interiret, quidquid esse cœpisset. Unde & philosophi quidam & poetæ discordi concordia mundum constare dixerunt; sed rationem penitus non videbant. Heraclitus ex igne nata esse omnia dixit: Thales Milesius ex aqua. Uterque vidit aliquid: sed erravit tamen uterque, quod alterutrum si solum fuisset, neque aqua nasci ex igne potuisset, neque rursus ignis ex aqua. Sed est verius, simul ex utroque permisto cuncta generari. Ignis quidem permisceri cum aqua non potest, quia sunt utraque inimica; & si cominus venerint, alterutrum quod superaverit, conficiat alterum necesse est: sed eorum substantiae permisceri possunt. Substantia ignis, calor est; aquæ, humor. Recte igitur Ovidius:

*Quippe ubi temperiem sumpere humerque calorque,
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus:
Cumque sit ignis aquæ pugnax, vapor humidus omnes
Res treat, & discors concordia fœtibus apta est.*

Alterum enim quasi masculinum elementum est, alterum quasi foemiminum; alterum activum, alterum patibile. Ideoque a veteribus institutum est, ut sacramento ignis & aquæ nuptiarum foedera sanctantur, quod fœtus animantium calore & humore corporentur, atque animentur ad vitam.

Cum enim constet omne animal ex anima & corpore, materia corporis in humore est, animæ in calore: quod ex avium fœtibus datur scire, quos crassi humoris plenos nisi opifex calor foverit, nec humor potest corporari, nec corpus animari. Exulibus quoque ignis & aqua interdici solebat: adhuc enim videbatur nefas, quamvis malos, tamen homines supplicio capitis afficere. Interdicto igitur usu earum rerum, quibus vita constat hominum, perinde habebatur, ac si esset, qui eam sententiam exceperat, morte multatus. Adeo ista duo elementa prima sunt habita, ut nec ortum hominis, nec sine his vitam crediderint posse constare. Horum alterum nobis commune est cum cæteris animantibus, alterum soli homini datum. Nos enim quoniam cœleste atque immortale animal sumus, igne utimur, qui nobis in argumentum immortalitatis datus est, quoniam ignis e cœlo est; cuius natura, quia mobilis est, & sursum nititur, vitæ continet rationem. Cætera vero animalia, quoniam tota sunt mortalia, tantummodo aqua utuntur, quod est elementum corporale atque terrenum. Cuius natura quia mobilis est, ac deorsum vergens, figuram mortis ostendit. Ideo pecudes neque in cœlum suspiciunt, neque religiones sentiunt, quoniam ab his usus ignis alienus est. Unde autem, vel quomodo Deus hæc duo principalia, ignem & aquam, vel accenderit, vel eliquaverit, solus scire potest, qui fecit.

C A P U T XI.

De Animantibus, Homine, Prometheo, Deucalione, Partis.

Consummato igitur mundo, animalia varii generis, dissimilibus formis, & magna & minora ut fierent, imperavit. Et facta sunt bina; id est diversi sexus singula: ex quorum fœtibus & aer, & terra, & maria completa sunt. Deditque his omnibus generatim Deus alimenta, ut usui hominibus esse possent; alia nimirum ad cibos, alia vero ad vestitum: quæ autem magnarum sunt virium, ut in excolenda terra juvarent; unde dicta sunt jumenta. Ita rebus omnibus mirabili descriptione compositis, regnum sibi æternum parare constituit, & innumerabiles animas procreare, quibus immortalitatem daret. Tum fecit ipsi sibi simulacrum sensibile, atque intelligens, id est ad imaginis suæ formam, qua nihil potest esse perfectius: hominem figuravit ex limo terræ; unde homo nuncupatus est, quod sit factus ex humo. Denique Plato humanam formam Θεούδην esse ait; & Sibylla, quæ dicit:

Εἰνων ἐστιν ἀνθρώπος ἐμοί, λογον ὁρθὸν ἔχεσσα.

De hac hominis fictione poetæ quoque, quamvis corrupte, tamen non aliter tradiderunt: namque hominem de luto a Prometheo factum esse dixerunt. Res eos non fecellit, sed nomen artificis. Nullas enim litteras veritatis attigerant: sed quæ prophetarum vaticinio tradita, in sacrario Dei continebantur, ea de fabulis & obscura opinione collecta & depravata, ut veritas a vulgo solet variis sermonibus dissipata corrumpi, nullo non addente aliquid ad quod audierat, carminibus suis comprehenderunt; & hoc quidem inopte, quod tam mirabile tamque divinum opificium homini dederunt. Quid enim opus fuit hominem de luto fingi, cum posset eadem ratione generari, qua ipse

ipse Prometheus ex Japeto natus est? qui si fuit homo, generare hominem potuit, facere non potuit. De Diis autem illum non fuisse, pœna ejus in Caucaso monte declarat. Sed neque patrem ipsius Japetum, patruumque Titana quisquam Deos nuncupavit, quia regni sublimitas penes Saturnum solum fuit, per quam divinos honores cum omnibus suis posteris consecutus est. Multis argumentis hoc figmentum poetarum coargui potest. Factum esse diluvium ad perdendam tollendamque ex orbe terræ malitiam, constat inter omnes. Idem enim & philosophi, poetæ, scriptoresque rerum antiquarum loquuntur; in eoque maxime cum propheticarum sermone consentiunt. Si ergo cataclysmus ideo factus est, ut malitia, quæ per nimiam multitudinem increverat, perderetur, quomodo fictor hominis Prometheus fuit? cuius filium Deucalionem iidem ipsi ob justitiam solum esse dicunt servatum. Quomodo unus gradus & una progenies orbem terræ tam celeriter potuit hominibus implere? Sed videlicet hoc quoque sic corruerunt, ut illud superius; cum ignorarent, in quo tempore cataclysmus sit factus in terra, & quis ob justitiam meruerit, genere humano pereunte, salvati, & quomodo, aut cum quibus servatus sit: quæ omnia propheticæ litteræ docent. Apparet ergo falsum esse, quod de opificio Promethei narrant.

Verum quia poetas dixeram non omnino mentiri solere, sed figuris involvere, obscurare, quæ dicant, non dico esse mentitos, sed primum omnium Promethea simulacrum hominis formasse de pingui & molli luto, ab eoque primo natam esse artem, & statuas & simulacula fingendi; siquidem Jovis temporibus fuit, quibus primum templa constitui, & novi Deorum cultus esse cœperunt. Sic veritas fucata mendacio est; & illud, quod a Deo factum esse ferebatur, homini, qui opus divinum imitatus est, etiam cœpit adscribi. Cæterum fictio veri ac vivi hominis e limo Dei est.

Quod Hermes quoque tradidit: qui non tantum hominem ad imaginem Dei factum esse dixit a Deo; sed etiam illud explanare tentavit, quam subtili ratione singula quæque in corpore hominis membra formaverit, cum eorum nihil sit, quod non tantumdem ad usus necessitatem, quantum ad pulchritudinem valeat. Id vero etiam Stoici, cum de providentia differunt, facere conantur; & secutus eos Tullius pluribus quidem locis. Sed tamen materiam tam copiosam & uberem strictim contingit; quam ego nunc idcirco prætereo, quia nuper proprium de ea re librum ad Demetrianum auditorem meum scripsi. Illud hoc loco præterire non possum; quod errantes philosophi quidam ajunt, homines cæteraque animalia sine ullo artifice orta esse de terra; unde illud Virgilianum est:

Virumque

Terrea progenies duris caput extulit arvis.

Et ii maxime fuerunt in ea sententia, qui esse providentiam negant. Nam Stoici animantium fabricam divinæ solertiæ tribuunt. Aristoteles autem labore se ac molestia liberavit, dicens semper mundum fuisse; itaque & humanum genus, & cætera, quæ in eo sunt, initium non habere, sed fuisse semper, ac semper fore. Sed cum videamus singula quæque animalia, quæ ante non fuerant, incipere esse, & esse desinere, necesse est, totum genus aliquando esse cœpisse, & aliquando desitum esse, quia cœperit.

Omnia enim tribus temporibus contineri necesse est, præterito, præsenti, futuro. Præteriti est origo, præsentis substantia, futuri dissolutio. Quæ omnia in singulis hominibus apparent; & incipimus enim, cum nascimur; & sumus, cum vivimus; & desinimus, cum interimus. Unde etiam tres Parcas esse voluerunt: unam, quæ vitam hominibus ordiatur; alteram, quæ contexat; tertiam, quæ rumpat ac finiat. In toto autem genere hominum, quia solum præsens tempus appetit,

paret, ex eo tamen & præteritum, id est origo colligitur, & futurum, id est dissolutio. Nam quoniam est, apparet aliquando cœpisse; esse enim nulla res sine exordio potest: & quia cœpit, apparet quandoque desitum. Nec enim potest id totum esse immortale, quod ex mortalibus constat. Nam sicut universi per singulos interimus, fieri potest, ut aliquo casu omnes simul; vel sterilitate terrarum, quæ accidere particulatim solet; vel pestilentia ubique diffusa, quæ singulas urbes atque regiones plerumque populatur; vel incendio in orbem misso, quale jam fuisse sub Phae-tonte dicitur; vel diluvio aquarum, quale sub Deucalione traditur, cum præter unum hominem genus omne deletum est. Quod diluvium si casu accidit, profecto potuit accidere, ut & unus ille, qui superfuit, interiret. Si autem divinæ providentiae nutu, quod negari non potest, ad reparandos homines reservatus est, apparet in Dei potestate esse vel vitam, vel interitum generis humani. Quod si potest occidere in totum, quia per partes occidit, apparet aliquando esse ortum: & ut fragilitas initium, sic declarat & terminum. Quæ si vera sunt, non poterit defendere Aristoteles, quominus habuerit & mundus ipse principium. Quod si Aristoteli Plato & Epicurus extorquent, & Platonii & Aristoteli, qui semper fore mundum putaverunt, licet sint eloquentes, ingratis tamen idem Epicurus eripiet, quia sequitur, ut habeat & finem. Sed hæc in ultimo libro pluribus. Nunc ad hominis originem recurramus.

C A P U T XII.

*Quod animalia non sponte nata sint, sed dispositione divina,
cujus fecisset nos conscius Deus, si scire expediret.*

A iunt certis conversionibus cœli, & astrorum motibus maturitatem quamdam extitisse animalium seren-

serendorum: itaque terram novam, semen genitale re-tinentem, folliculos ex se quosdam in uterorum similitudinem protulisse, de quibus Lucretius:

Crescebant uteri terræ radicibus apti;
 eosque, cum maturaissent, natura cogente ruptos, animalia tenera profudisse. Deinde terram ipsam humore quodam, qui esset lacti similis, exuberasse, eoque alimento animantes esse nutritas. Quomodo igitur vim frigoris aut caloris ferre aut vitare potuerunt, aut omnino nasci, cum sol exuraret, frigus astringeret? Non erant, inquiunt, in principio mundi hyems nec æstas, sed perpetua temperies, & ver æquabile. Cur ergo nihil horum fieri etiamnunc videmus? Quia semel, ajunt, fieri necessarium fuit, ut animalia nascerentur; postquam vero esse cœperunt, concessa his facultate generandi, & terra parere desiit, & temporis conditio mutata est. O quam facile est mendacia redarguere! Primum, quod nihil potest esse in hoc mundo, quod non sic permaneat, ut cœpit. Nec enim sol, & luna, & astra tunc non erant, aut cum essent, meatus non habebant, ac non divina moderatio, quæ cursus eorum temperat & gubernat, cum ipsis simul cœperit. Deinde quod si ita sit, ut dicunt, providentiam esse necesse est; & in id ipsum incident, quod maxime fugiunt. Nondum enim natis animalibus, aliquis utique providit, ut nascerentur, ne orbis terræ desertus, atque incultus horreret. Ut autem de terra sine officio parentum nasci possent, necesse est magna ratione esse provisum; deinde ut humor ille concretus de terra in varias imagines corporum fingeretur; item ut e folliculis, quibus tegebantur, accepta vivendi, sentiendique ratione, tanquam ex alvo matrum profunderentur, mira inextricabilisque provisio est. Sed putemus id quoque casu accidisse: illa certe, quæ sequuntur, fortuita esse non possunt; ut terra continuo laete manaret, ut aeris temperies esset æqualis. Quæ si constat idcir-

idcirco esse facta, ut animalia recens edita vel haberent alimentum, vel non haberent periculum, necesse est, ut aliquis divina nescio qua ratione providerit.

Quis autem potest providere, nisi Deus? Videamus tamen, an id ipsum, quod dicitant, fieri potuerit: ut homines nascerentur e terra. Si consideret aliquis, quamdiu, & quibus modis educetur infans, intelliget profecto, non potuisse terrigenas illos pueros sine ullo educatore nutriti. Fuit enim necesse, quam pluribus mensibus jacere projectos, donec confirmatis nervis movere se, locumque mutare possent: quod vix intra unius anni spatium fieri potest. Jam vide, utrumne infans eodem modo, & eodem loco, quo est effusus, jacere per multos menses valuerit, ac non & humore illo terræ, quem alimenti gratia ministrabat, & sui corporis purgamentis in unum mistis obrutus corruptusque moreretur. Itaque nullo modo fieri potest, quin ab aliquo fuerit educatus; nisi forte animalia omnia non tenera nata sunt, sed excreta: quod ut dicent, nunquam venit illis in mentem. Omnis ergo illa ratio impossibilis & vana est: si tamen ratio dici potest, qua id agitur, ut nulla sit ratio. Qui enim dicit, omnia sua sponte esse nata, nihilque divinæ providentiae tribuit, hic profecto rationem non asserit, sed evertit. Quod si neque quidquam fieri sine ratione, neque nasci potest, apparet divinam esse providentiam, cuius est proprium, quod dicitur ratio. Deus igitur rerum omnium machinator fecit hominem. Quod Ciceron, quamvis expers cœlestium litterarum, vidit tamen; qui libro de Legibus primo hoc idem tradidit, quod prophetæ, cujus verba subjeci: „Hoc animal providum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis & consilii, quem vocamus hominem, præclarâ quadam conditione generatum esse a supremo Deo; solum est enim ex tot animantium generibus atque naturis particeps rationis & cogitationis, cum

, cæte-

„cætera sint omnia expertia.“ Videsne hominem, quamvis longe a veritatis notitia remotum, tamen, quoniam imaginem sapientiæ tuebatur. intellectusse, non nisi a Deo hominem potuisse generari? Sed tamen diuinis opus est testimoniis, ne minus humana sufficiant. Sibylla hominem Dei opus esse testatur:

Οὐ μονὸς ἐστι θεος κτιστος ἀκρατητος ὑπαρχων,
Αὐτος δὲ ἐσηριξε τυπον μορφην μεροπωντε,
Αὐτος ἐμίξε φυσιν παντων γενεν βιοτοιο.

Eadem sanctæ litteræ continent. Deus ergo veri patris officio functus est. Ipse corpus effinxit; ipse animam, qua spiramus, infudit. Illius est totum. quidquid sumus. Quomodo id fecerit, si nos oporteret scire, docuisset, sicut docuit cætera, quæ cognitionem nobis & pristini erroris, & veri luminis attulerunt.

C A P U T XIII.

Quare duo sexus in homine; quid sit mors ejus prima, quid secunda; & de primorum parentum culpa & pæna.

Cum ergo marem ad similitudinem suam primum finisset, tum etiam fœminam configuravit ad ipsius hominis effigiem, ut duo inter se permisti sexus propagare sibolem possent, & omnem terram multitudine opplere. In ipsius autem hominis fictione illarum duarum materiarum, quas inter se diximus esse contrarias, ignis & aquæ conclusit perfecitque rationem. Facto enim corpore spiravit ei animam de vitali fonte spiritus sui, qui est perennis, ut ipsius mundi ex contrariis constantis elementis similitudinem gereret. Constat enim ex anima & corpore, id est, quasi e cœlo & terra: quandoquidem anima, qua vivimus, velut e cœlo, oritur a Deo, corpus e terra, cuius e limo diximus esse formatum.

Empe-

Empedocles, quem nescias utrumne inter poetas, an inter philosophos numeres, quia de rerum natura versibus scripsit, ut apud Romanos Lucretius & Varro, quatuor elementa constituit, id est, Ignem, Aerem, Aquam, & Terram; fortasse Trismegistum secutus, qui nostra corpora ex his quatuor elementis constituta esse dixit a Deo: habere namque in se aliquid ignis, aliquid aeris, aliquid aquae, aliquid terrae; & neque ignem esse, neque aerem, neque aquam, neque terram: quae quidem falsa non sunt. Nam terrae ratio in carne est, humoris in sanguine, aeris in spiritu, ignis in calore vitali. Sed neque sanguis a corpore secerni potest, sicut humor a terra; neque calor vitalis a spiritu, sicut ignis ab aere: adeo rerum omnium duo sola reperiuntur elementa, quorum omnis ratio in nostri corporis fictione conclusa est. Ex rebus igitur diversis ac repugnantibus homo factus est, sicut ipse mundus ex luce ac tenebris, ex vita & morte: quae duo inter se pugnare in homine praecipit, ut si anima superaverit, quae ex Deo oritur, sit immortalis, & in perpetua luce versetur; si autem corpus viscerit animam, ditionique subjecerit, sit in tenebris sempiternis, & in morte. Cujus non ea vis est, ut injustas animas extinguat omnino, sed ut puniat in æternum.

Eam pœnam secundam mortem nominamus, quæ est ipsa perpetua, sicut & immortalitas. Primam sic definimus: Mors est naturæ animantium dissolutio; velita: Mors est corporis animæque seductio. Secundam vero sic: Mors est doloris æterni perpeſſio; velita: Mors est animarum pro meritis ad æterna supplicia damnatio. Hæc mutas pecudes non attingit, quorum animæ non ex Deo constantes, sed ex communi aere, morte solvuntur. In hac igitur societate cœli atque terræ, quorum effigies in homine expressa eit, superiorum partem tenent ea, quæ sunt Dei, anima scili-

scilicet, quæ dominium corporis habet; inferiorem autem ea, quæ sunt diaboli, corpus utique: quod quia terrenum est, animæ debet esse subjectum, sicut terra cœlo. Est enim quasi vasculum, quo tanquam domicilio temporali spiritus hic cœlestis utatur. Utriusque officia sunt, ut hoc, quod est ex cœlo & Deo, imperet, illud vero, quod ex terra est & diabolo, serviat. Quod quidem non fugit hominem nequam Sallustium, qui ait: Sed omnis nostra vis in animo & corpore sita est; animi imperio, corporis servitio magis utimur. Recte, si ita vixisset, sicut locutus est. Servivit enim fœdissimis voluptatibus, suamque ipse sententiam vitæ pravitate dissolvit. Quod si anima ignis est, ut ostendimus, in cœlum debet eniti, sicuti ignis, ne extinguitur, hoc est ad immortalitatem, quæ in cœlo est. Et sicut ardere ac vivere non potest ignis, nisi aliqua pingui materia teneatur, in qua habeat alimentum: sic animæ materia & cibus est sola justitia, qua tenetur ad vitam. Post hæc Deus hominem, qua exposu ratione generatum, posuit in paradi so, id est, in horto fœcundissimo & amœnissimo: quem in partibus Orientis omni genere ligni arborumque consevit, ut ex earum variis fructibus aleretur, expersque omnium malorum Deo patri summa devotione serviret.

Tum dedit ei certa mandata: quæ si observasset, immortalis maneret; si transcendisset, morte afficeretur. Id autem præceptum fuit, ut ex arbore una, quæ erat in medio paradi si, non gustaret, in qua posuerat intelligentiam boni & mali. Tum criminator ille invidens operibus Dei omnes fallacias & calliditates suas ad decipiendum hominem intendit, ut ei adimeret immortalitatem. Et primo mulierem dolo illexit, ut vestitum cibum sumeret; & per eam ipsi quoque homini persuasit, ut transcederet Dei legem. Percepta igitur scientia boni & mali pudere eum nuditatis suæ cœpit, absconditque se a facie Dei, quod antea non solebat.

lebat. Tum Deus ejecit hominem de paradiso, sententia in peccatorem lata, ut victum sibi labore conquerareret, ipsumque paradisum igni circumvallavit, ne homo posset accedere, donec summum judicium faciat in terra, & justos viros cultores suos in eundem locum revocet, morte sublata; sicut sacræ voces docent, & Sibylla Erythræa, cum dicit:

Oι δε Θεον τιμωντες ἀληθινον, ἀναστον γε

Ζωντ κληρονομουσι, την αἰωνος χρονον αὐτοις

Οικευντες παραδεισον ὁμως ἐριθηλεα οππον.

Verum quoniam hæc extrema sunt, in extrema operis hujus parte tractabimus. Nunc ea, quæ prima sunt, explicemus. Mors itaque secuta est hominem secundum Dei sententiam; quod etiam Sibylla in carmine suo docet, dicens:

Αὐθεωπον πλασθεντα θεον παλαιμασις ἐνι αὐταις

Ον κε πλανησεν ὄφις δολιως, ἐπι μοιραν ἀνελθειν

Τε θανατον, γνωσιν τε λαβειν ἀγαθον τε πακη τε.

Sic facta hominis vita est temporaria: sed tamen longa, quæ in mille annos propagaretur. Quod divinis litteris proditum, & per omnium scientiam publicatum cum Varro non ignoraret, argumentari nisus est, cur putarentur antiqui mille annos vicitasse. Ait enim, apud Ægyptios pro annis menses haberi, ut non solis per XII signa circuitus faciat annum, sed luna, quæ orbem illum signiferum XXX dierum spatio lustrat: quod argumentum perspicue falsum est. Nemo enim tunc millesimum annum transgressus est. Nunc vero qui ad centesimum pervenient, quod fit sæpiissime, mille certe ac ducentis mensibus vivunt. Et autores idonei tradunt, ad CXX annos perveniri solere. Sed quia ignorabat Varro, cur aut quando vita hominis esset diminuta, ipse diminuit; cum sciret mille & quadringtonitis mensibus posse vivere hominem.

C A P U T X I V.

*De Noe vini inventore; qui primi scientiam astrorum ha-
buerint; ac de ortu falsarum religi. num.*

Deus autem postea, cum videret orbem terræ ma-
litia & sceleribus oppletum, statuit humanum ge-
nus diluvio perdere: sed tamen ad multitudinem re-
parandam delegit unum, quod, corruptis omnibus, sin-
gulare justitiæ supererat exemplum. Hic cum sexcen-
torum esset annorum, fabricavit arcam, sicut præce-
perat ei Deus, in qua ipse, cum conjugé, ac tribus fi-
liis totidemque nuribus servatus est, cum aqua uni-
versos montes altissimos operuisset. Deinde orbe sic-
cato, execratus injustitiam prioris sæculi Deus, ne
rursus longitudo vitæ causa esset excogitandorum ma-
lorum, paulatim per singulas progenies diminuit ho-
minis ætatem, atque in centum & xx annis metam
collocavit, quam transgredi non liceret. Ille vero,
cum egressus esset ex arca, ut sanctæ litteræ docen-
terram studiose coluit, atque vineam sua manu sevit.
Unde arguuntur, qui autorem vini Liberum putant.
Ille enim non modo Liberum, sed etiam Saturnum,
atque Uranum multis antecessit ætatibus. Qua ex vi-
nea cum primum fructum cepisset, lætus factus, bibit
usque ad ebrietatem, jacuitque nudus. Quod cum vi-
disset unus ex filiis, cui nomen fuit Cham, non te-
xit patris nuditatem: sed egressus, etiam fratribus in-
dicavit. At illi sumpto pallio intraverunt aversis vul-
tibus, patremque texerunt. Quæ cum facta recog-
novisset pater, abdicavit atque expulit filium. At ille
profugus in ejus terræ parte consedit, quæ nunc Ara-
bia nominatur; eaque terra de nomine ejus Chanaan
dicta est, & posteri ejus Chananæi. Hæc fuit prima
gens, quæ Deum ignoravit; quia princeps ejus &
condi-

conditor cultum Dei a patre non accepit, maledictus ab eo; itaque ignorantiam divinitatis minoribus suis reliquit.

Ab hac gente proximi quique populi, multitudine increscente, fluxerunt. Ipsius autem patris posteri, Hebraei dicti, penes quos Religio Dei refedit. Sed & ab his postea, multiplicato in immensum numero, cum eos angustiæ locorum suorum capere non possent, tum adolescentes vel missi a parentibus, vel sua sponte, cum rerum penuria cogeret, profugi, ad quærendas sibi novas sedes huc atque illuc dispersi, omnes insulas, & orbem totum replerunt; & a stirpe sanctæ radicis avulsi, novos sibi mores, ac instituta pro arbitrio condiderunt. Sed omnium primi, qui Ægyptum occupaverunt, cœlestia suspicere, atque adorare cœperunt. Et quia neque domiciliis tenebantur propter aeris qualitatem, nec ullis in ea regione nubibus subtexitur cœlum, cursus siderum & defectus notaverunt, dum ea saepè venerantes, curiosius atque liberius intuerentur. Postea deinde portenticas animalium figuras, quas colerent, commenti sunt, quibusdam prodigiis indueti; quorum mox autores aperiemus. Cæteri autem, qui per terram dispersi fuerunt, admirantes elementa mundi, cœlum, solem, terram, mare, sine ullis imaginibus ac templis venerabantur, & his sacrificia in aperto celebrabant; donec processu temporum potentissimis regibus templa & simulacra fecerunt; eaque victimis & odoribus colere instituerunt: sic aberrantes a notitia Dei gentes esse cœperunt. Errant igitur, qui Deorum cultus ab exordio rerum fuisse contendunt, & priorem esse gentilitatem, quam Dei Religionem: quam putant posterius inventam, quia fontem atque originem veritatis ignorant. Nunc ad principium mundi revertamur.

C A P U T X V.

*De inquisitione Angelorum, & duobus generibus
Dæmonum.*

Cum ergo numerus hominum cœpisset increscere, providens Deus, ne fraudibus suis diabolus, cui ab initio terræ dederat potestatem, vel corrumperet homines, vel disperderet, quod in exordio fecerat, misit angelos ad tutelam cultumque generis humani: quibus quia liberum arbitrium erat datum, præcepit ante omnia, ne terræ contagione maculati, substantiæ cœlestis amitterent dignitatem. Scilicet id eos facere prohibuit, quod sciebat esse facturos, ut veniam sperare non possent. Itaque illos cum hominibus commorantes dominator ille terræ fallacissimus consuetudine ipsa paulatim ad vitia pellexit, & mulierum congregibus inquinavit. Tum in cœlum ob peccata, quibus se immerserant, non recepti, ceciderunt in terram. Sic eos diabolus ex angelis Dei suos fecit satellites, ac ministros. Qui autem sunt ex his procreati, quia neque angeli, neque homines fuerunt, sed medium quamdam naturam gerentes, non sunt ad inferos recepti, sicut in cœlum parentes eorum. Ita duo genera dæmonum facta sunt; unum cœlestis, alterum terrenum. Hi sunt immundi spiritus, malorum, quæ geruntur, autores, quorum idem diabolus est princeps. Unde Trismegistus illum *δαιμονιαρχην* vocat. Dæmonas autem grammatici dictos ajunt, quasi *δαιμονας*, id est peritos, ac rerum scios; hos enim putant Deos esse. Sciunt illi quidem futura multa, sed non omnia; quippe quibus penitus consilium Dei scire non liceat: & ideo solent responsa in ambiguos exitus temperare. Eos poetae & sciunt esse dæmonas, & loquuntur. Hesiodus ita tradit:

Οἱ μὲν δαιμονες εἰσὶ Διος μεγαλὺς διὰ βελας,
Ἐσθλοι, ἐπιχθονιοι, φυλακες θυητων αὐθρωπων.

Quod idcirco dictum est, quoniam custodes eos humano generi Deus miserat: sed ipsi, cum sint perditores hominum, custodes tamen se videri volunt, ut ipsi colantur, & Deus non colatur. Philosophi quoque de his differunt. Nam Plato etiam naturas eorum in Symposio exprimere conatus est. Et Socrates, esse circa se assiduum dæmona loquebatur, qui sibi puer adhæsisset, cuius arbitrio & nutu sua vita regeretur. Magorum quoque ars omnis ac potentia horum aspirationibus constat, a quibus invocati visus hominum præstigiis obcæcantibus fallunt: ut non videant ea, quæ sunt, & videre se putent illa, quæ non sunt. Hi, ut dico, spiritus contaminati ac perditi per omnem terram vagantur, & solatum perditionis suæ perdendis hominibus operantur. Itaque omnia insidiis, fraudibus, dolis, erroribus complent; adhærent enim singulis hominibus, & omnes ostiatim domos occupant, ac sibi geniorum nomen assumunt: sic enim latino sermone dæmonas interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrant: his quotidie merum profundunt: & scientes, dæmonas venerantur, quasi terrestres Deos, & quasi depulsores malorum, quæ ipsi faciunt & irrogant. Qui quoniam sunt spiritus tenues, & incomprehensibles, insinuant se corporibus hominum, & occulte in visceribus operati, valetudinem vitiant, morbos citant, somniis animos terrent, mentes furoribus quaunt, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere.

C A P U T XVI.

Dæmones nihil posse in eos, qui in fide solidati sunt.

Quarum omnium fallaciarum ratio expertibus veritatis obscura est. Prodesse enim eos putant, cum nocere desinunt, qui nihil aliud possunt, quam nocere. Dicat fortasse aliquis, colendos esse ergo, ne noceant, siquidem possunt nocere. Nocent illi quidem, sed iis, a quibus timentur, quos manus Dei potens & excelsa non protegit, qui profani sunt a sacramento veritatis. Justos autem, id est cultores Dei, metuunt, cuius nomine adjurati, de corporibus excedunt: quorum verbis, tanquam flagris verberati, non modo dæmonas esse confitentur, sed etiam nomina sua edunt, illa, quæ in templis adorantur, & quod plerumque coram cultoribus suis faciunt; non utique in opprobrium religionis & honoris sui, quia nec Deo, per quem adjurantur, nec justis, quorum voce torquentur, mentiri possunt. Itaque maximis saepe ululatibus editis, verberari se & ardere, & jam jamque exire proclamat: tantum habet Dei cognitio, ac justitia potestatis! Cui ergo nocere possunt, nisi iis, quos habent in sua potestate? Denique affirmat eos Hermes, qui cognoverint Deum, non tantum ab incursibus dæmonum tutos esse, verum etiam ne fato quidem teneri. Μία, inquit, φυλακη ἐνσεβεια: ἐνσεβες γαρ ἀνθρωπος ει δαιμων κακος, ετε ειμαρμενη χρατει. Θεος γαρ ρυεται του ἐνσεβη ει παντος κακη; το γαρ ει και μονον ειν ανθρωποις ειν αγαθον ἐνσεβεια. Quid sit autem ἐνσεβεια, alio loco his verbis testatur, dicens: ι γαρ ἐνσεβεια γνωσις εις τε Θεος. Asclepius quoque auditor ejus eamdem sententiam latius explicavit in illo sermone perfecto, quem scripsit ad regem. Uterque vero dæmonas esse affirmat inimicos & vexatores hominum; quos ideo Trismegistus

Stus ἀγγελες πονηρες appellat: adeo non ignoravit ex cœlestibus depravatos, terrenos esse cœpisse.

C A P U T XVII.

Astrologiam, Aruspicinam, & similes artes esse dæmonum inventa.

Forum inventa sunt astrologia, & aruspicina, & auguratio, & ipsa quæ dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quidquid præterea malorum exercent homines, vel palam, vel occulte. Quæ omnia per se falsa sunt, ut Sibylla Erythræa testatur:

Ἐπει πλάνα πάντα ταδ ἐστι,
ΑἼπερ ἀφρονες ἀνόρες ἐρευνωσι κατ' ήμαρ.

Sed iidem ipfi autores præsentia sua faciunt, ut vera esse credantur. Ita hominum credulitatem mentita divinitate deludunt, quod illis verum aperire non expedit. Hi sunt, qui imagines, & simulacra fingere docuerunt; qui, ut hominum mentes a cultu veri Dei averterent, & fictos mortuorum regum vultus, & ornatos exquisita pulchritudine statui consecrarique fecerunt, & illorum sibi nomina, quasi personas aliquas, induerunt. Sed eos magi, & ii, quos vere maleficos vulgus appellat, cum artes suas execrables exercent, veris suis nominibus cident, illis cœlestibus, quæ in litteris sanctis leguntur. Hi porro incesti ac vagi spiritus, ut turbent omnia, & errores humanis pectoribus offendunt, serunt ac miscent falsa cum veris. Ipsi enim cœlestes multos esse finxerunt, unumque omnium regem Jovem; eo quod multi sunt spiritus angelorum in cœlo, & unus parens ac dominus omnium Deus: sed veritatem mentitis nominibus involutam ex oculis abstulerunt.

Nam Deus, ut principio docui, neque nomine, cum solus sit, eget; neque angeli, cum sint immortales, dici se Deos aut patiuntur, aut volunt: quorum unum solumque officium est, servire nutibus Dei, nec omnino quidquam nisi jussu facere. Sic enim mundum regi a Deo dicimus, ut a rectore provinciam: cuius apparitores nemo socios esse in regenda provincia dixerit, quamvis illorum ministerio res geratur. Et hi tamen possunt aliquid praeter jussa rectoris, per ipsius ignorantiam, quæ est conditionis humanæ. Ille autem praeses mundi, & rector universi, qui scit omnia, cuius divinis oculis nihil septum est, solus habet rerum omnium cum filio potestatem; nec est in angelis quidquam, nisi parendi necessitas. Itaque nullum sibi honorem tribui volunt, quorum omnis honor in Deo est. Illi autem, qui desciverunt a Dei ministerio, quia sunt veritatis inimici, & prævaricatores Dei, nomen sibi & cultum Deorum vendicare conantur; non quo ullum honorem desiderent, (quis enim perditis honor est?) nec ut Deo noceant, cui noceri non potest: sed ut hominibus, quos nituntur a cultu & notitia veræ majestatis avertere, ne immortalitatem adipisci possint, quam ipsi sua nequitia perdiderunt. Offundunt itaque tenebras, & veritatem caligine obducunt, ne dominum, ne patrem suum norint; & ut illiciant facile, in templis se occulunt, & sacrificiis omnibus præsto adsint, eduntque sepe prodigia, quibus obstupefacti homines, fidem commoden simulacris divinitatis ac numinis. Inde est, quod ab Augure lapis novacula incisus est; quod Juno Vejensis migrare se Romam velle respondit; quod Fortuna muliebris periculum denuntiavit; quod Claudiæ manum navis sequuta est; quod in sacrilegos & Juno nudata, & Locrensis Proserpina, & Ceres Milesia vindicavit; & Hercules de Appio, & Jupiter de Attinio, & Minerva de Cæsare. Hinc, quod serpens urbem Romam pesti-

pestilentia liberavit, Epidauro accersitus. Nam illuc δαιμονιαρχης ipse in figura sua sine ulla dissimulatione perlatus est; siquidem legati ad eam rem missi, draconem secum miræ magnitudinis advexerunt.

In oraculis autem vel maxime fallunt, quorum præstigias profani a veritate intelligere non possunt: ideoque ab illis attribui putant & imperia, & victorias, & opes, & eventus prosperos rerum; denique ipsorum nutu sæpe rempublicam periculis imminentibus liberatam: quæ pericula & responsis denuntiaverunt, & sacrificiis placati averterunt. Sed omnia ista fallaciæ sunt. Nam cum dispositiones Dei præsentiant, quippe qui ministri ejus fuerunt, interponunt se in his rebus, ut quæcumque a Deo vel facta sunt, vel fiunt, ipsi potissimum facere, aut fecisse videantur. Et quoties alicui populo, vel urbi secundum Dei statutum boni quid impendet, illi se id facturos vel prodigiis, vel somniis, vel oraculis pollicentur, si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuantur: quibus datis, cum illud acciderit, quod necesse est, sumمام sibi pariunt venerationem. Hinc templa devoventur, & novæ imagines consecrantur, maestantur greges hostiarum. Sed cum hæc facta sunt, nihilominus tamen & vita, & salus eorum, qui hæc fecerint, immolantur. Quoties autem pericula impendent, ob aliquam ineptam & levem causam se profitentur iratos: sicut Juno Varroni, quod formosum puerum intensa Jovis ad exuvias tenendas collocarat; & ob hanc causam Romanum nomen apud Cannas pene delatum est. Quod si Juno alterum Ganymedem verebatur, cur juventus Romana luit poenas? Vel si Dii tantummodo duces curant, cæteram multitudinem negligunt, cur Varro solus evasit, qui hoc fecit, & Paulus, qui nihil meruit, occisus est? Videlicet nil tunc Romanis accidit

- - - - - fatis Junonis iniquæ,

cum Annibal duos exercitus populi Romani & astu, & virtute confecit. Nam Juno audere non poterat, aut Carthaginem defendere, ubi arma ejus & currus fuit, aut Romanis nocere, quia

- - progeniem Trojano a sanguine duci
Audierat, Turias olim quæ verteret arces.

Sed illorum sunt isti lusus, qui sub nominibus mortuorum delitescentes, viventibus plagas tendunt. Itaque sive illud periculum, quod imminet, vitari potest, videri volunt id placati avertisse; sive non potest, id agunt, ut propter illorum contemptum accidisse videatur. Ita sibi apud homines, qui eos nesciunt, autoritatem ac timorem pariunt. Hac versutia, & his artibus notitiam veri ac singularis Dei apud omnes gentes inveteraverunt. Suis enim vitiis perditæ sœviunt, & grassantur, ut perdant. Idcirco etiam humanas hostias excogitaverunt ipsi hostes humani generis, ut quam multas devorarent animas.

C A P U T XVIII.

De Dei patientia & ultione, dæmonum cultu, & falsis religionibus.

Dicit aliquis: Cur ergo Deus hæc fieri patitur, nec tam malis succurrit erroribus? Ut mala cum bonis pugnant; ut vitia sint adversa virtutibus; ut habeat alios, quos puniat; alios, quos honoret. Ultimis enim temporibus statuit de vivis ac mortuis judicare: de quo judicio mihi erit in ultimo libro disputatio. Differt ergo, donec veniat temporum finis, quo effundat iram suam in potestate ac virtute cœlesti, sicut

- - - - Vatum prædictu piorum
Terribili monitu horrificant.

Nunc

Nunc autem patitur homines errare, & adversum se quoque impios esse. ipse justus, & mitis, & patiens. Nec enim fieri potest, ut non is, in quo perfecta sit virtus, sit etiam perfecta patientia. Unde quidam putant, ne irasci quidem Deum omnino, quod affectibus, qui sunt perturbationes animi, subiectus non sit; quia fragile est omne animal, quod afficitur & commovetur. Quæ persuasio veritatem, atque Religionem funditus tollit. Sed seponatur interim locus hic nobis de ira Dei differendi, quod & uberior est materia, & opere proprio latius exequenda. Illos ergo nequissimos spiritus quisquis veneratus fuerit, & secutus, neque cœlo, neque luce potietur, quæ sunt Dei: sed in illa decidet, quæ in distributione rerum attributa esse ipsi malorum principi disputavimus; in tenebras scilicet, & inferos, & supplicium sempiternum.

Docui, religiones Deorum triplici modo vanas esse: uno, quod simulacra ista, quæ coluntur, effigies sint hominum mortuorum; esse autem perversum & incongruens, ut simulacrum hominis a simulacro Dei colatur: colit enim, quod est deterius & imbecillus; tum inexpiable facinus esse, deferere viventem, ut defunctorum monimentis servias, qui nec vitam, nec lucem dare cuiquam possunt, qua ipsi carent; nec esse alium quemquam Deum, præter unum, cuius judicio ac potestati omnis anima subiecta sit. Altero, quod ipsæ imagines sacræ, quibus inanissimi homines serviunt, omni sensu carent, quoniam terra sint. Quis autem non intelligat, nefas esse, rectum animal curvari, ut adoret terram? quæ idcirco pedibus nostris subiecta est, ut calcanda nobis, non adoranda sit, qui sumus ideo excitati ex ea, statumque sublimem præter cæteras animantes accipimus, ut non revolvamus deorsum, nec hunc cœlestem vultum projiciamus ad terram; sed oculos eo dirigamus, quo illos naturæ suæ conditio direxit,

nihilque aliud adoremus, nihil colamus, nisi solius artificis parentisque nostri unicum numen: qui propterea hominem rigidum figuravit, ut sciamus, nos ad superna & cœlestia provocari. Tertio, quod spiritus, qui præsunt ipsis religionibus, condemnati & abjecti a Deo, per terram volentur: qui non tantum nihil præstare cultoribus suis possint, quoniam rerum potestas penes unum est, verum etiam mortiferis eos illecebris & erroribus perdant; quoniam hoc illis quotidianum sit opus, tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis verus Deus. Non igitur colendi sunt, quia sententiæ Dei subjacent. Est enim piaculum maximum, addicere se potestati eorum, quibus, si justitiam sequare, potentior esse possis, & eos adjuratione divini nominis expellere, ac fugare. Quod si apparat, religiones istas tot modis esse vanas, quibus docui, manifestum est, eos, qui vel mortuis supplicant, vel terram venerantur, vel spiritibus impuras animas suas mancipant, rationem hominum non tenere, eosque impietatis ac sceleris sui supplicia pensuros, qui rebelles adversus parentem generis humani Deum, susceptis inexpiabilibus sacris fas omne violaverint.

C A P U T X I X.

De simulacrorum & terrenarum rerum cultu.

Quicumque igitur sacramentum hominis tueri, rationemque naturæ suæ nititur obtinere, ipse se ab humo suscitet, & erecta mente oculos suos tendat in cœlum: non sub pedibus quærat Deum, nec a vestigiis suis eruat, quod adoret; quia quidquid homini subjacet, infra hominem sit necesse est: sed quærat in sublimi, quærat in summo; quia nihil potest homi-

homine majus esse, nisi quod fuerit supra hominem; Deus autem major est homine; supra ergo, non infra est, nec in ima potius, sed in summa regione quærendus est. Quare non est dubium, quin Religio nulla sit, ubicumque simulacrum est. Nam si Religio ex divinis rebus est, divini autem nihil est, nisi in cœlestibus rebus; carent ergo religione simulacula, quia nihil potest esse cœleste in ea re, quæ fit ex terra. Quod quidem de nomine ipso apparere sapienti potest. Quidquid enim simulatur, id falsum sit necesse est; nec potest unquam veri nomen accipere, quod veritatem fupo & imitatione mentitur. Si autem omnis imitatio non res potissimum seria, sed quasi ludus ac jocus est, non Religio in simulacris, sed mimus Religionis est. Præferendum est igitur verum omnibus falsis; calcanda terra, ut cœlestia consequamur. Ita enim res se habet, ut quisquis animam suam, cuius origo de cœlo est, ad inferna & ima prostraverit, eo cadat, quo se ipse dejecerit. Ideoque oportet rationis, ac status sui memorem non nisi ad superni semper, ac tendere. Quod qui fecerit, hic plane sapiens, hic justus, hic homo, hic denique cœlo dignus judicabitur; quem suus parens non humilem, nec ad terram more quadrupedum abjectum, sed stantem potius, ac rectum, sicut eum fecit, agnoverit.

C A P U T XX.

De Philosophis, deque veritate.

Peracta est igitur, ni fallor, magna & difficilis suscepiti operis portio; & majestate cœlesti suggerente nobis dicendi facultatem, inveteratos depulimus errores. Nunc vero major nobis, ac difficilior cum philosophis proposita luctatio est: quorum summa

ma doctrina & eloquentia, quasi moles aliqua mihi
opponitur. Nam ut illic multitudine, ac prope con-
fensu omnium gentium premebamur; ita hic autori-
tate præstantium omni genere laudis virorum. Quis
autem nesciat, plus esse momenti in paucioribus do-
ctis, quam in pluribus imperitis? Sed non est despe-
randum, istos quoque de sententia, Deo ac verita-
te ducibus, posse depelli: nec tam pertinaces fo-
re arbitror, ut clarissimum solem sanis ac patentibus
oculis videre se negent. Modo illud verum sit, quod
ipsi solent profiteri, studio investigandæ veritatis se
teneri, efficiam profecto, ut quælitam veritatem diu,
& aliquando inventam esse credant, & humanis inge-
niis inveniri non potuisse fateantur.

LACTANTI
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER TERTIUS
DE
FALSA SAPIENTIA PHILOSOPHORUM.

ANALYSIS.

PARTES hujus libri tres sunt: *Prima de Philosophia;*
Secunda de Philosophorum vanitate;
Tertia rursum Philosophiam non esse sapientiam demonstrat.

In Exordio optat sibi Tullianam eloquentiam ad demon-
strandam Philosophiae vanitatem, quam Philosophiam inanem
& falsam esse, his argumentis ostendit.

I. Philosophia est studium sapientiae:
Ergo non est sapientia.

II. Illo studio ad sapientiam non pervenitur:
Ergo ne quidem sapientiae studiosi sunt Philosophi. *Cap. 2.*

III. In Philosophia neque scientia est, neque opinatio:
Ergo non est sapientia.

Non illa: quia Socrates & Academicci eam sustulerunt.
Non haec: quia Zenon & Stoici eam repudiarunt. *Cap. 3.*

IV. Philosophia seipsum conficit. Nam singulæ sectæ mul-
tarum sectarum iudicio stultitiae convincuntur:

Omnes igitur vanæ sunt & inanes. *Cap. 4.*

V. Aut est naturæ scientia; aut non est, ut vult Arcesilas:

Non illud: quia nulla potest esse in homine interna &
propria scientia, ob fragilitatem conditionis humanæ:

Non hoc: quia multa sunt, quæ natura ipsa nos scire,
& usus frequens & vitæ necessitas cogit.

Ergo utrumque Philosophiae genus corruit: vetus, quod
sibi scientiam vendicat, & novum, quod eam distrahit. *Cap. 5.*

Hoc

Hoc loco corrigit Philosophos in Physicis Academici, inquit, ex rebus paucis obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam: Physici ex quibusdam apertis & claris omnia sciri posse. Reste quidem coarguit arrogantiam Philosophorum Arcesilas: sed addere exceptionem debuit, & dicere: causas rationesque duntaxat rerum naturalium, quia sunt abditæ, nesciri posse, quia nullus doceat; nec queri oportere, quia inveniri non possunt. Cap. 6.

VI. In Ethicis de summo bono dissentient Philosophi. Hic recitat sententias Philosophorum de summo bono, Cap. 7. quas refutat, Cap. 8. & 9. ipse summum bonum in sola Religione ponit, Cap. 10. ostendens, potuisse Philosophos summum bonum deductione reperire, quod non sit Voluptas, Divitiae, Regnum, Virtus, sed IMMORTALITAS; unde concludit, Philosophiam Ethicam esse vanam. Cap. 11. & 12.

VII. Logicam & Physicam non pertinere ad recte vivendum; ergo sic totam Philosophiam esse invenit. Qua occasione refellit commendationem Philosophiae Ciceronis, Cap. 13. & 14. & definitionem Senecæ, qui dixit, Philosophiam esse rationem recte vivendi. Cap. 15.

VIII. E Philosophia non utilitas queritur, sed oblectatio;
Ergo abicienda est.

IX. Philosophiae principium & origo appetit:
Ergo non est sapientia. Cap. 16.

P A R T E secunda Philosophos ipsos in magna vanitate versari ait, idque probat

A placitis Epicuri: quod nulla sit providentia; quod animæ sint mortales, &c. Cap. 17.

A placitis Stoicorum & Pythagoræ, de migratione animalium de corpore in alia corpora, de mortis bono, de vita malo: in primisque a gratiarum actione Platonis, qui se gratias naturæ dixerit agere, & quod homo natus esset, potius quam mutum animal, & quod masculus potius quam femina, quod Græcus quam barbarus, quod Atheniensis & quod temporibus Socratis, Cap. 18. quam gratiarum actionem mirifice exagitat Laëtantius, Cap. 19. 20. 21.

A minorum Philosophorum dictis & factis variis: quod Democritus agros suos pascua publica fieri sit passus; quod Zenon peccata sua paria faciat, misericordiam inter vitia ponat, quod Xenophanes creditit dicentibus orbem lunæ 22. partibus majorem esse quam terram. Cap. 22.

Ab iis, qui Antipodes inducunt, id est, homines, quorum vestigia sint superiora, quam capita. Cap. 23.

PARTE tertia rursum probat, Philosophiam non esse sapientiam: Quia

Ab aliquibus tantum ad Philosophos restringitur.

Et Stoici & Epicurei omnes admiserunt: tamen non potuerunt efficere, quod voluerunt. Cap. 24.

Non potest efficere, quod efficit vera Religio, ex iracundo placidum, ex avaro liberalem, ex crudeli clementem.

Sapientia Philosophorum, ut plurimum efficiat, non excindit vitia, sed abscondit. Pauca vero Dei præcepta sic totum hominem immutant, & explosa vetere novum redundunt, ut non cognoscas eundem esse. Cap. 25. 26.

Philosophi ipsi fatentur, se esse insipientes: Empedocles, Anaxagoras, Democritus, Socrates. Cap. 27.

Ex mera insipientia, & ignoratione veri Dei, nomen NATURÆ & FORTUNÆ invenerunt. Cap. 27. Cum tamen fortuna per se nihil sit, sed tantum accidentium rerum subitus ac inopinatus eventus, Cap. 28.

Sequitur conclusio libri. Una est igitur spes hominis, una salus in hac doctrina, quam nos defendimus, posita.

Omnis sapientia hominis in hoc uno est, ut Deum cognoscat & colat.

C A P U T P R I M U M.

*Veritatis laus & collatio cum eloquentia; cur eam non sunt
assecuti Philosophi; de stylo simplici sacrarum
Scripturarum.*

Vellem mihi, quando veritas in obscuro latere existimatur, vel errore atque imperitia vulgi, variis & ineptis superstitionibus servientis, vel philosophis pravitate ingeniorum turbantibus eam potius, quam illustrantibus, etsi non qualis in Marco Tullio fuit, quia præcipua & admirabilis fuit, aliquam tamen proximam eloquentiæ contingere facultatem; ut quantum veritas vi sua propria valet, tantum ingenii quoque viribus nixa, exereret se aliquando, & discussis convictisque tam publicis, quam eorum, qui sapientes putantur, erroribus, humano generi clarissimum lumen inferret. Quod quidem duabus ex causis fieri vellem: vel quod magis possent credere homines ornatæ veritati, qui etiam mendacio credunt capti orationis ornatu, lenocinioque verborum; vel certe, ut ipsi philosophi suis armis potissimum, quibus placere sibi & confidere solent, opprimerentur a nobis.

Sed quoniam Deus hanc voluit rei esse naturam, ut simplex & nuda veritas esset luculentior, quia satis ornata per se est, ideoque ornamenti extrinsecus additis fucata corrumpitur, mendacium vero specie placeret aliena, quia per se corruptum vanescit ac difflit, nisi ornatu aliunde quæsito circumlitum fuerit ac politum: æquo animo fero, ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verum ego non eloquentiæ, sed veritatis fiducia suscepi hoc opus, fortasse majus, quam ut possit meis viribus sustineri: quod tamen, etiamsi ego defecerim, Deo, cujus est hoc munus, adju-

adjuvante, veritas ipsa complebit. Etenim cum sciam maximos quoque oratores a causidicis mediocribus sæpe victos, quod tanta est potentia veritatis, ut seipsum, quamvis in rebus exiguis, sua claritate defendat: cur hanc ego in maxima causa, ab ingeniosis quidem illis ac disertis viris, sed tamen falsa dicentibus, oppressum iri putem? ac non illa, si minus oratione nostra, quæ de tenui fonte admodum exilis emanat, lumine tamen suo clara & illustris appareat? Nec si philosophi doctrina litterarum mirabiles extiterunt, ego etiam illis scientiam veri cognitionemque concederim, quam nemo cogitando, aut disputando assequi potest. Neque ego nunc reprehendo eorum studium, qui veritatem scire voluerunt, quia naturam hominis Deus veri adipiscendi cupientissimam fecit: sed id arguo, id revinco, quod honestam illorum & optimam voluntatem non sit secutus effectus; quia neque quid esset verum ipsum sciebant, neque quomodo, aut ubi, aut qua mente querendum. Ita dum succurrere humanis erroribus cupiunt, ipsi se in has plagas & errores maximos induxerunt. Ad hoc igitur me opus, coarguendi philosophiam, suscepτæ materiæ ordo ipse deduxit.

Nam cum error omnis aut ex religione falsa oriatur, aut ex sapientia, in eo convincendo necesse est utrumque subvertere. Cum enim sit nobis divinis litteris traditum, cogitationes philosophorum stultas esse, id ipsum re & argumentis docendum est: ne quis honesto sapientiæ nomine inductus, aut inanis eloquentiæ splendore deceptus, humanis malit quam divinis credere; quæ quidem tradita sunt breviter ac nude. Nec enim decebat aliter, ut cum Deus ad hominem loqueretur, argumentis assereret suas voces, tanquam fides ei non haberetur: sed, ut oportuit, est locutus, quasi rerum omnium maximus judex, cuius est, non argumentari, sed pronuntiare. Verum ipse, ut Deus. Nos autem, cum ad res singulas testimonia divinæ vo-

cis habeamus, profecto monstrabimus, quanto certioribus argumentis possint vera defendi; cum etiam falsa sic defendantur, ut vera soleant videri. Quare non est, quod philosophis tantum honoris habeamus, aut eorum eloquentiam pertimescamus. Loqui enim bene potuerunt, ut homines eruditi, vere autem loqui nullo modo, quia veritatem non dicerant ab eo, qui ejus potens esset. Nec sane magnum aliquid efficiemus, quod illos ignorantiae redarguemus, quam ipsi saepissime confitentur in eo solo, quoniam his non creditur, in quo solo credi debuit; conabor ostendere, nunquam illos tam veridicos fuisse, quam cum sententiam de sua ignoratione dixerunt.

C A P U T II.

*De Philosophia, & quam inanis fuerit ejus in exponenda
veritate occupatio.*

Nunc quoniam duobus prioribus libris religionum falsitas demonstrata est, nec non origo ipsa totius erroris exposita: hujus libri munus est, Philosophiam quoque ostendere, quam inanis & falsa sit; ut omni errore sublato, veritas patefacta clarescat. Ordinamur itaque a communī philosophiæ nomine, ut ipso capite destruncto, facilior nobis aditus pateat ad excidendum omne corpus: si tamen potest corpus vocari, cuius partes ac membra discordent, nec ulla compage inter se cohærent, sed quasi disjecta & dissipata, palpitate potius, quam vivere videantur. Philosophia est, ut nomen indicat, ipsique definiunt, studium sapientia. Unde igitur probem magis, philosophiam non esse sapientiam, quam ex ipsius nominis significatione? Qui eum sapientiæ studet, utique nondum sapit, sed, ut sapere possit, studet. In cæteris artibus studium quid effi-

efficiat, & quo tendat, apparet. Quas cum discendo aliquis assecutus est, non jam studiosus artificii, sed artifex nominatur. Atenim verecundiæ causa studiosos se sapientiæ, non sapientes vocaverunt. Immo vero Pythagoras, qui hoc primus nomen invenit, cum paulo plus saperet, quam illi priores, qui se sapientes putaverunt, intellexit, nullo humano studio posse ad sapientiam perveniri, & ideo non oportere, incomprehensæ atque imperfectæ rei perfectum nomen imponi. Itaque cum ab eo quæreretur, quemnam se profiteretur, respondit, philosophum, id est, quæsitorem sapientiæ. Si ergo Philosophia sapientiam quærit, nec ipsa sapientia est; quia necesse est aliud esse, quod quærit, aliud, quod quæritur: nec quæsitus ipsa recta est, quia nihil potest invenire.

Ego vero ne studiosos quidem sapientiæ philosophos esse concederim, quia illo studio ad sapientiam non pervenitur. Nam si facultas inveniendæ veritatis huic studio subjaceret, & si esset id studium tanquam iter ad sapientiam, aliquando esset inventa. Cum vero tot temporibus, tot ingeniis in ejus inquisitione contritis, non sit comprehensa, apparet nullam esse ibi sapientiam. Non ergo sapientiæ student, qui philosophantur; sed ipsi studere se putant; quia illud, quod quærunt, ubi, aut quale sit, nesciunt. Sive ergo sapientiæ student, sive non student, sapientes non sunt; quia nunquam reperiri potest, quod aut non recte quæritur, aut omnino non quæritur. Videamus tamen id ipsum, possitne hoc studio reperi aliiquid, an nihil.

C A P U T III.

*Philosophia quibus rebus constet; & quis fuerit Academica
sectæ auctor primarius.*

DUABUS rebus videtur philosophia constare, scientia & opinione; nec ulla alia re. Scientia ab ingenio venire non potest, nec cogitatione comprehendendi; quia in seipso habere propriam scientiam, non hominis, sed Dei est. Mortalis autem natura non capit scientiam, nisi quæ veniat extrinsecus. Idcirco enim oculos, & aures, & cæteros sensus patefecit in corpore divina solertia, ut per eos aditus scientia permanaret ad mentem. Nam causas naturalium rerum disquirere, aut scire velle: Sol utrumne tantus, quantus videtur, an multis partibus major sit, quam omnis hæc terra: item, Luna globosa sit, an concava; & stellæ utrumne adhæreant cœlo, an per aerem libero cursu ferantur: cœlum ipsum qua magnitudine, qua materia constet; utrum quietum sit & immobile, an incredibili celeritate volvatur: quanta sit terræ crassitudo, aut quibus fundamentis librata & suspensa sit. Hæc inquam, disputando & conjecturis velle comprehendere, tale est profecto, quale si differere velimus, qualem esse arbitremur cuiuspiam remotissimæ gentis urbem, quam nunquam vidimus, cujusque nihil aliud, quam nomen audivimus. Si nobis in ea re scientiam vindicemus, quæ non potest sciri, nonne insanire videamur, qui id affirmare audeamus, in quo revinci possimus? Quanto magis, qui naturalia, quæ sciri ab homine non possunt, sciri se putant, furiosi dementesque sunt iudicandi. Recte ergo Socrates, & eum secuti Academicci scientiam sustulerunt, quæ non disputantis, sed divinantis est. Superest, ut opinatio in philosophia sola sit. Nam unde abest scientia, id totum possidet op-

opinatio. Id enim opinatur quisque, quod nescit. Illi autem, qui de rebus naturalibus disputant, opinantur ita esse, ut disputant. Nesciunt igitur veritatem; quoniam scientia certi est, opinatio incerti.

Redeamus ad illud superius exemplum. Age, opinemur de statu & qualitate urbis illius, quæ nobis rebus omnibus præter nomen ignota est. Verisimile est, in plano sitam, lapideis mœnibus, ædificiis sublimibus, viis pluribus, magnificis ornatisque delubris. Describamus, si placet, mores habitumque civium. Sed cum hæc dixerimus, aliis contraria disputabit; & cum hic quoque peroraverit, surget & tertius, & alii deinceps, & opinabuntur multo disperita, quam nos sumus opinati. Quid ergo erit ex omnibus verius? fortasse nihil. At omnia sunt dicta, quæ in rerum naturam cadunt; ut necesse sit aliquid eorum esse verum. At nescietur, quis verum dixerit. Potest fieri, ut omnes ex parte aliqua erraverint, ex parte attigerint veritatem. Stulti ergo sumus, si hoc disputatione queramus; potest enim supervenire aliquis, qui opiniones nostras derideat, nosque pro insanis habeat, qui velimus id, quod nescimus, quale sit, opinari. Verum non opus est longe posita conquirere, unde nemo fortasse veniat, qui nos redarguat. Age, opinemur, quid nunc in foro geratur, quid in curia; longum est id quoque: dicamus, interposito uno pariete quid fiat; nemo potest id scire, nisi qui audiverit, aut viderit. Nullus igitur audit id dicere, quia statim non verbis, sed re ipsa præsenti refutabitur. Atqui hoc idem faciunt philosophi, qui disputant, in cœlo quid agatur: sed eo se id impune facere arbitrantur, quia nullus existit, qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquem, qui eos delirare ac mentiri doceret, nunquam quidquam de iis rebus, quas scire non possunt, disputerent. Nec tamen ideo felicior putanda est eorum impudentia & audacia, quia non redarguuntur; redar-

guit enim Deus, cui soli veritas nota est, licet con-nivere videatur, eamque hominum sapientiam pro-summa stultitia computat.

C A P U T IV.

Scientiam a Socrate, opinionem a Zenone esse sublatam.

Recte igitur Zeno ac Stoici opinionem repudiarunt. Opinari enim te scire, quod nescias, non est sapientis, sed temerarii potius, ac stulti. Ergo si neque sciri quidquam potest, ut Socrates docuit, nec opinari oportet, ut Zeno, tota philosophia sublata est. Quid, quod non tantum ab his duobus evertitur, qui philosophiæ principes fuerunt, sed ab omnibus; ut jam videatur, jam pridem suis armis esse confecta. In multas sectas philosophia divisa est; & omnes varia sentiunt. In qua ponimus veritatem? in omnibus certe non potest. Designemus quamlibet: nempe in cæteris omnibus sapientia non erit. Transeamus ad singulas: eodem modo, quidquid uni dabimus, cæteris auferemus. Unaquæque enim secta omnes alias evertit, ut se sua-que confirmet; nec ulli alteri sapere concedit, ne se despere fateatur: sed sicut alias tollit, sic ipsa quo-que ab aliis tollitur omnibus. Nihilominus enim phi-lophi sunt, qui eam stultitiae accusant. Quamcun-que laudaveris, veramque dixeris, a philosophis vitu-peratur ut falsa. Credemusne igitur uni sese suamque doctrinam laudanti, an multis unius alterius ignoran-tiam culpantibus? Rectius sit necesse est, quod pluri-mi sentiunt, quam quod unus. Nemo enim potest de se recte judicare, quod nobilis poeta testatur. Ita enim comparatam esse hominum naturam omnium, aliena ut melius videant, & dijudicent, quam sua. Cum igitur omnia incerta sint, aut omnibus credendum est, aut

nemi-

nemini: si nemini, sapientes ergo non sunt, quia singuli diversa affirmantes, sapientes esse se putant: si omnibus, æque non sunt sapientes, quia singuli ab omnibus esse negantur sapientes. Pereunt igitur universi hoc modo, & tanquam sparti illi poetarum, sic se invicem jugulant, ut nemo ex omnibus restet: quod eo fit, quia gladium habent, scutum non habent.

Si ergo singulæ sectæ multarum sectarum judicio stultitiae convincuntur, omnes igitur vanæ, atque inanæ reperiuntur: ita seipsum philosophia consumit, & conficit. Quod cum intelligeret Arcesilas Academiæ conditor, reprehensiones omnium inter se collegit, confessionemque ignorantiae clarorum philosophorum, armavitque se adversus omnes. Ita constituit novam non philosophandi philosophiam. Eo igitur autore, duo philosophiæ genera esse cœperunt: Unum, illud vetus, quod scientiam sibi vendicat: Alterum, novum repugnans, quod eam detrahit. In his duobus generibus video dissidium, & quasi civile bellum. Sapientiam, quæ detrahi non potest, in qua parte ponemus? Si natura rerum sciri potest, hæc tironum catervam interibit; si non potest, veterani conficientur: si parres fuerint, nihilominus peribit dux omnium philosophia, quia detracta est; nihil enim potest sine interitu sibi esse contrarium. Si autem, ut docui, nulla potest esse in homine interna & propria scientia, ob fragilitatem conditionis humanæ, Arcesilæ manus vincit. Sed ne ipsa quidem stabit, quia non potest omnino nihil sciri.

C A P U T V.

Multarum rerum scientiam esse necessariam.

Sunt enim multa, quæ natura ipsa nos scire, & usus frequens, & vitæ necessitas cogit. Itaque pereun-

dum est, nisi scias, quæ ad vitam sunt utilia, ut appetas, quæ periculosa, ut fugias & vites. Præterea multa sunt, quæ usus invenit. Nam solis ac lunæ varij cursus, & meatus siderum, & ratio temporum deprehensa est, & natura corporum a medicis, herbárumque vires, & ab agricolis natura terrarum, nec non imbrum futurorum, ac tempestatum signa collecta sunt. Nulla denique ars est, quæ non scientia constet. Debuit ergo Arcesilas, si quid saperet, distinguere, quæ sciri possent, quæve nesciri. Sed si id fecisset, ipse se in populum redegisset. Nam vulgus interdum plus sapit; quia tantum quantum opus est, sapit. A quo si quæras, utrum sciat aliquid, an nihil, dicet se scire, quæ sciat, fatebitur se nescire, quæ nesciat. Recte ergo aliorum sustulit disciplinas, sed non recte fundavit suam. Ignoratio enim rerum non potest esse sapientia, cuius est scire proprium. Ita cum philosophos expugnaverit, ac docuerit, eos nihil scire, ipse quoque nomen philosophi perdidit; quia doctrina ejus est, nihil scire. Nam qui alios reprehendit, quod nesciant, ipse debet sciens esse. Cum autem nihil sciat, quæ perversitas, quæve insolentia est, ob id ipsum se philosophum constituere, propter quod cæteros tollat? Possunt enim sic respondere: Si nihil nos scire convincis, & ideo non esse sapientes, quia nihil sciamus; ergo ne tu quidem es sapiens, quia te quoque confiteris nihil scire. Quid ergo promovit Arcesilas; nisi quod confectis omnibus philosophis, se ipsum quoque eodem mucrone transfixit?

C A P Ú T VI.

De Sapientia, & Academicis & Physis.

Nusquamne igitur sapientia est? Imo vero inter ipsos fuit: sed nemo vidit. Alii putaverunt, sciri posse

posse omnia; hi sapientes utique non fuerunt. Alii nihil; ne hi quidem sapientes fuerunt: illi, quia plus homini dederunt; hi, quia minus: utrisque in utramque partem modus defuit. Ubi ergo sapientia est? ut neque te omnia scire putas, quod Dei est; neque omnia nescire, quod pecudis. Est enim aliquod medium, quod sit hominis, id est scientia cum ignorantione conjuncta & temperata. Scientia in nobis ab animo est, qui oritur e cœlo; ignoratio a corpore, quod est e terra: unde nobis & cum Deo, & cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus constamus elementis, quorum alterum luce præditum est, alterum tenebris; pars nobis data est scientiæ, pars ignorantiæ. Per hunc quasi pontem transfere sine cadendi periculo licet; nam illi omnes, qui se in alteram partem inclinaverunt, aut dextro, aut sinistro versus ceciderunt. Utraque autem pars quomodo erraverit, dicam. Academici contra Physicos ex rebus obscuris argumentati sunt, nullam esse scientiam, & exemplis paucarum rerum incomprehensibilium contenti, amplexi sunt ignorantiam; tanquam scientiam totam sustulissent, quia in parte sustulerant. Physici contra ex iis, quæ aperta sunt, argumentum trahebant, omnia sciri posse, contentique perspicuis, retinebant scientiam; tanquam totam defendissent, quia ex parte defendent. Itaque neque hi clara, neque illi obscura viderunt: sed utrique, dum solam scientiam consertis manibus vel retinent, vel eripiunt, non viderunt, in medio constitutam fore, quæ illos ad sapientiam transmitteret.

Verum Arcesilas ignorantiae magister, cum Zenoni obtrectaret principi Stoicorum, ut totam philosophiam everteret, autore Socrate, suscepit hanc sententiam, ut affirmaret nihil sciri posse. Itaque coarctavit existimationem philosophorum, qui putassent ingenii suis erutam esse, atque inventam veritatem:

videlicet, quia mortalis fuerat illa sapientia, paucisque ante temporibus instituta, ad summum jam incrementum pervenerat, ut jam necessario consenseret, ac periret, repente extitit Academia, tanquam senectus philosophiæ, quæ illam conficeret jam deforescentem. Recteque vidit Arcesilas, arrogantes, vel potius stultos esse, qui potent, scientiam veritatis conjectura posse comprehendendi. Sed tamen falsa dicentem redarguere non potest, nisi qui scierit ante, quid sit verum: quod Arcesilas veritate non cognita conatus, introduxit genus philosophiæ *ἀσυστον*, quod Latine instabile, sive inconstans possumus dicere. Ut enim nihil sciendum sit, aliquid sciri necesse est. Nam si omnino nihil scias, id ipsum, nihil sciri posse, tolletur. Itaque qui velut sententiæ loco pronuntiat, nihil sciri, tanquam præceptum profitetur & cognitum, ergo aliquid sciri potest.

Huic simile est illud, quod in scholis proponi solet in asystati generis exemplum; somniasse quemdam, ne somniis crederet. Si enim crediderit, tum sequitur, ut credendum non sit. Si autem non crediderit, tunc sequitur, ut credendum sit. Ita si nihil sciri potest, necesse est, id ipsum sciri, quod nihil sciatur. Si autem scitur, posse nihil sciri, falsum est ergo, quod dicitur, nihil posse sciri. Sic inducitur dogma sibi ipsi repugnans, seque dissolvens. Sed homo versutus cæteris philosophis voluit scientiam eripere, ut eam domi absconderet. Nam sibi illam profecto non adimit, qui aliquid affirmat, ut cæteris adimat: sed nihil agit; appetat enim, ac furem suum prodit. Quanto faceret sapientius ac verius, si exceptione facta diceret, causas rationesque duntaxat rerum cœlestium, seu naturalium, quia sunt abditæ, nec sciri posse, quia nullus doceat, nec quæri oportere, quia inveniri quærendo non possunt. Quia exceptione interposita, & Physicos admonuisset, ne quærerent ea, quæ modum excederent

rent cogitationis humanæ; & se ipsum calumniæ invidia liberasset; & nobis certe dedisset aliquid, quod sequeremur. Nuncautem cum ab aliis sequendis nos retraxerit, ne velimus plus scire, quam possumus, non minus a se quoque ipso retraxit. Quis enim velit laborare, ne quidquam sciat? aut ejusmodi suscipere doctrinam, ut etiam communem scientiam perdat? Quæ si doctrina est, scientia constet necesse est; si non est, quis tam stultus est, ut discendum id putet, in quo aut nihil discitur, aut etiam dediscitur? Quare si neque omnia sciri possunt, quod physici putaverunt, neque nihil, quod Academici, philosophia omnis extincta est.

C A P U T VII.

De Philosophia Ethica & Summo bono.

Transeamus nunc ad alteram philosophiæ partem, quam ipsi moralem vocant, in qua totius philosophiæ ratio continetur; si quidem in illa physica sola oblectatio est, in hac etiam utilitas. Et quoniam in disponendo vitæ statu, formandisque moribus periculo majori peccatur, majorem diligentiam necesse est adhiberi, ut sciamus, quomodo nos oporteat vivere. Illic enim potest venia concedi; quia sive aliquid dicunt, nihil profundunt, sive delirant, nihil nocent. Hic vero nullus dissidio, nullus errori est locus. Unum sentire omnes oportet, ipsamque philosophiam uno quasi ore præcipere; quia si quid fuerit erratum, vita omnis evertitur. In illa priori parte ut periculi minus, ita plus difficultatis est; quod obscura rerum ratio cogit diversa & varia sentire. Hic ut periculi plus, ita minus difficultatis; quod ipse usus rerum & quotidiana experimenta possunt docere, quid sit verius, & melius. Videamus ergo, utrumne consentiant, aut

quid

quid nobis afferant, quo rectius vita degatur. Non necesse omnia circuire: unum eligamus, ac potissimum, quod est summum ac principale, in quo totius sapientiae cardo versatur. Epicurus summum bonum in voluptate animi esse censet; Aristippus in voluptate corporis. Callipho & Dinomachus honestatem cum voluptate junxerunt; Diodorus cum privatione doloris. Summum bonum posuit Hieronymus in non dolendo; Peripatetici autem in bonis animi, & corporis, & fortunæ. Herilli summum bonum est scientia: Zenonis, cum natura congruenter vivere: quorumdam Stoicorum, virtutem sequi. Aristoteles in honestate, ac virtute summum bonum collocavit. Hæ sunt fere omnium sententiæ. In tanta diversitate, quem sequimur, cui credimus? Par est in omnibus autoritas. Si eligere possumus, quod est melius, jam non est philosophia nobis necessaria, quia sapientes jam sumus, qui de sapientium sententia judicemus. Cum vero descendæ sapientiæ causa veniamus, qui possumus judicare, qui nondum sapere cœperimus? maxime cum præsto ad sit Academicus, qui nos pallio retrahat, ac vetet cuiquam credere, nec tamen afferat ipse, quod sequamur.

C A P U T VIII.

*De summo bono, & animi corporisque voluptatibus,
& virtute.*

Quid ergo superest, nisi ut omissis litigatoribus furiosis ac pertinacibus, veniamus ad judicem illum, scilicet datorem simplicis & quietæ sapientiæ? quæ non tantum formare nos, ac inducere in viam possit, verum etiam de controversiis istorum ferre sentiam. Hæc nos docet, quid sit hominis verum ac summum bonum: de quo prius quam dicere incipio, illæ

illæ omnes sententiæ sunt refellendæ, ut appareat neminem illorum fuisse sapientem. Cum de officio hominis agatur, oportet summum summi animalis bonum in eo constitui, quod commune cum cæteris animalibus esse non possit. Sed ut feris dentes, armentis cornua, volucribus pennæ, propria sunt: sic homini aliquid suum dicitur adscribi, sine quo rationem suæ conditionis amittat. Nam quod vivendi aut generandi causa datum est omnibus, est quidem bonum naturale; summum tamen non est, nisi quod est unicuique generi proprium. Sapiens ergo non fuit, qui summum bonum credidit animi voluptatem, quoniam illa sive securitas, sive gaudium est, communis est omnibus. Aristippo ne respondendum quidem duco, quem semper in corporis voluptates ruentem, nihilque aliud quam ventri & Veneri servientem, nemini dubium est hominem non fuisse; sic enim vixit, ut nihil inter eum pecudemque distaret, nisi unum, quod loquebatur. Quod si asino, aut cani, aut sui facultas loquendi tribuatur, quærasque ab his, quid sibi velint, cum fœminas tam rabide consequantur, ut vix divelli queant, cibos etiam, potumque negligant? cur aut alias mares violenter abigant, aut ne victi quidem absistant, sed a fortioribus contriti, eo magis insectentur? cur nec imbræ, nec frigora pertimescant, laborem fusciant, periculum non recusent? Quid aliud respondebunt, nisi summum bonum esse corporis voluptatem? eam se appetere, ut afficiantur suavissimis sensibus; eosque esse tanti, ut assequendorum causa, nec laborem sibi ullum, nec vulnera, nec mortem ipsam recusandam putent. Ab hisne igitur præcepta vivendi petemus, qui hoc idem sentiunt, quod animæ rationis expertes?

Ajunt Cyrenaici virtutem ipsam ex eo esse laudandam, quod sit efficiens voluptatis. Verum inquit obscenus canis, aut sus ille lutulentus. Nam ideo cum adver-

adversario summa virium contentione depugno, ut virtus mea pariat mihi voluptatem, cuius expers sim necesse est, si victus abscessero. Ab his ergo sapere discemus, quos a pecudibus ac belluis non sententia, sed lingua discernit? Privationem doloris summum bonum putare, non plane Peripateticorum ac Stoicorum, sed Cynicorum philosophorum est. Quis enim non intelligat, ab ægrotis & in aliquo dolore positis esse hoc disputatum? Quid tam ridiculum, quam id habere pro summo bono, quod medicus possit dare? Dolendum est ergo, ut fruamur bono, & quidem graviter ac sæpe, ut sit postea, non dolere, jucundius. Miserrimus est igitur, qui nunquam doluit; qui bono caret: quem nos felicissimum putabamus, quia malo caruit. Ab hac vanitate non longe abfuit, qui, omnino nihil dolere, summum bonum dixit. Nam præter quod omne animal doloris est fugiens, quis potest sibi hoc bonum præstare, quod nobis ut eveniat, nihil aliud possumus quam optare? Summum autem bonum non potest efficere quemquam beatum, nisi semper fuerit in ipsius potestate: hoc autem non virtus homini, non doctrina, non labor, sed natura ipsa cunctis animantibus præstat. Qui voluptatem cum honestate inveniunt, communionem hanc effugere voluerunt, sed effecerunt repugnans bonum; quoniam qui voluptati dedicatus est, honestate careat necesse est; qui honestati studet, voluptate.

Peripateticorum bonum nimium multiplex. & exceptis animi bonis, quæ ipsa quæ sint, magna contentio est, commune cum belluis potest videri. Nam corporis bona, id est, incolumitas, indolentia, valetudo, non minus sunt mutis, quam homini necessaria; ac nescio, an etiam magis, quia homo & medelis, & ministeriis sublevari possunt, muta non possunt. Item, quæ appellant fortunæ bona; nam sicut homini opibus ad vitam tuendam, ita illis præda & pabulis opus est.

Ita

Ita inducendo bonum, quod non sit in hominis potestate, totum hominem alienæ ditioni subjugarunt. Audiamus etiam Zenonem; nam is interdum virtutem somniat. Summum, inquit, est bonum, cum natura consentanea vivere. Belluarum igitur nobis more vivendum est. Nam quæ abesse debent ab homine, in iis omnia deprehenduntur: voluptates appetunt, metuunt, fallunt, insidiantur, occidunt; &, quod ad rem maxime attinet, Deum nesciunt. Quid ergo me docet, ut vivam secundum naturam, quæ ipsa in deteriorius prona est, & quibusdam blandimentis lenioribus in vitia præcipitat? Vel si aliam mutorum, aliam hominis dicit esse naturam, quod homo ad virtutem sit genitus, non nihil dicit: sed tamen non erit definitio summi boni; quia nullum est animal, quod non secundum naturam suam vivat.

Qui scientiam summum bonum fecit, aliquid homini proprium dedit: sed scientiam alterius rei gratia homines appetunt, non propter ipsam. Quis enim scire contentus est, non expetens aliquem fructum scientiæ? Artes ideo discuntur, ut exerceantur: exercentur autem vel ad subsidia vitae, vel ad voluptatem, vel ad gloriam. Non est igitur summum bonum, quod non propter se expetitur. Quid ergo interest, utrum scientiam summum bonum putemus, an illa ipsa, quæ scientia ex se parit, id est, victum, gloriam, voluptatem? quæ non sunt homini propria, & ideo ne summa quidem bona. Nam voluptatis & victus appetentia non homini solum, sed etiam mutis inest. Quid cupiditas gloriæ? nonne in equis deprehenditur, cum victores exultant, victi dolent?

*Tantus amor laudum, tanta est victoria curæ.
Nec immerito summus poeta experiendum esse ait:*

*Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmae.
Quod si ea, quæ parit scientia, communia sunt cum aliis animalibus, non est ergo summum bonum scientia.*

Præter-

Præterea non mediocre hujus definitionis est vitium, quod scientia nuda ponitur. Incipient enim beati omnes videri, qui artem aliquam scierint, imo vero qui & res malas scierint; ut tam beatus sit, qui venena dicerit temperare, quam qui mederi. Quæro igitur, ad quam rem scientia referenda sit? Si ad causas rerum naturalium, quæ beatitudo erit mihi proposita, si sciero, unde Nilus oriatur, vel quidquid de cœlo Physici delirant? Quid, quod earum rerum non est scientia, sed opinatio, quæ pro ingenii varia est. Restat, ut scientia bonorum ac malorum summum bonum sit. Cur ergo scientiam maluit, quam ipsam sapientiam summum bonum dicere, cum sit utriusque significatio & vis eadem? Nemo tamen usque adhuc summum bonum dixit esse sapientiam, quod melius dici potuit. Nam scientia parum est ad bonum suscipiendum, malumque fugiendum, nisi accedat & virtus. Multi enim philosophorum, cum de bonis malisque differerent, aliter tamen, quam loquebantur, natura cogente vixerunt, quia virtute caruerunt. Virtus autem cum scientia conjuncta est sapientia.

Supereft, ut eos etiam refellamus, qui virtutem ipsam summum bonum putaverunt, in qua opinione etiam M. Tullius fuit; in quo multum inconsiderati fuerunt. Non enim virtus ipsa est summum bonum, sed effectrix & mater est summi boni; quoniam perveniri ad illud sine virtute non potest. Utrumque intellectu est facile. Quæro enim, utrumne ad præclarum illud bonum facile perveniri putent, an cum difficultate ac labore? Expediant acumen suum, errorisque defendant. Si facile ad illud, ac sine labore perveniri potest, summum bonum non est. Quid enim nos cruciemus, quid conficiamus, enitendo diebus & noctibus? quandoquidem tam in promptu id, quod quærimus, jacet, ut illud quilibet sine ulla contentione animi comprehendat. Sed si commune quoque ac me-

dio-

diocre quodlibet bonum non nisi labore assequimur; quoniam bonorum natura in arduo posita est, malorum in præcipiti, summo igitur labore summum bonum assequi necesse est. Quod si verissimum est, ergo altera virtute opus est, ut perveniamus ad eam virtutem, quæ dicitur summum bonum; quod est incongruens & absurdum, ut virtus per seipsum perveniat ad seipsum. Si non potest ad ullum bonum nisi per laborem perveniri, apparet virtutem esse, per quam perveniatur; quoniam in suscipiendis perferendisque laboribus vis officiumque virtutis est.

Ergo summum bonum non potest esse id, per quod necesse est ad aliud perveniri. Sed illi, cum ignorarent, quid efficeret virtus, aut quo tenderet, honestius autem nihil reperirent, substituerunt in ipsius virtutis nomine, quam nullo proposito emolumento appetendam esse dixerunt, & bonum sibi constituerunt, quod bono indigeret. Aristoteles ab iis non longe recessit, qui virtutem cum honestate summum bonum putavit: quasi possit ulla esse virtus in honesta, ac non, si quid habuerit turpitudinis, virtus esse desinat. Sed vidit fieri posse, ut de virtute pravo judicio male sentiatur; & ideo existimationi hominum servendum putavit, quod qui facit, a recto bono que discedit, quia non est in nostra potestate, ut virtus pro suis meritis honestetur. Nam quid est honestas, nisi honor perpetuus ad aliquem secundo populi rumore delatus? Quid ergo fiet, si errore ac pravitate hominum, mala existimatio subsequatur? abjiciemusne virtutem, quia flagitiosa & turpis ab insipientibus judicetur? Quæ quoniam invidia premi, ac vexari potest, ut sit ipsa proprium ac perpetuum bonum, nullo extrinsecus adjumento indigere debet, quin suis per se viribus nitatur, & constet. Itaque nec ullum ei ab homine bonum sperandum est, nec ullum malum recusandum.

C A P U T IX.

De Summo bono, & de cultu veri Dei; atque Anaxagora refutatio.

Venio nunc ad veræ sapientiæ summum bonum, cuius natura hoc modo determinanda est: Primum, ut solius hominis sit, nec cadat in ullum aliud animal: Deinde, ut solius animi, nec communicari possit cum corpore: Postremo, ut non possit cuiquam sine scientia & virtute contingere. Quæ circumscriptio illas omnes sententias excludit, ac solvit; eorum enim, quæ dixerunt, nihil tale est. Dicam nunc, quid sit: ut doceam, quod institui, philosophos omnes cæcos atque insipientes fuisse, qui, quod esset homini summum bonum constitutum, nec videre, nec intelligere, nec suspicari aliquando potuerunt. Anaxagoras, cum ab eo quereretur, cuius rei causa natus esset, respondit, Cœli ac Solis videndi. Hanc vocem admittantur omnes, ac philosopho dignam judicant. At ego hunc puto non invenientem, quid responderet, effudisse hoc passim, ne taceret. Quod quidem secum, si sapiens fuisset, commentatum & meditatum habere debuit: quia, si quis rationem sui nesciat, nec homo sit quidem. Sed putemus non ex tempore dictum illud effusum. Videamus in tribus verbis, quot & quanta peccaverit. Primum, quod omne hominis officium in solis oculis posuit, nihil ad mentem referens, sed ad corpus omnia. Quid si cæcus fuerit, officiumne hominis amittet, quod fieri sine occasu animæ non potest? Quid cæteræ corporis partes? num carebunt suis quæque muneribus? Quid, quod plus est in auribus, quam in oculis situm; quoniam & doctrina, & sapientia percipi auribus solis potest, oculis solis non potest. Cœli, ac Solis videndi causa natus es? Quis te

in hoc spectaculum induxit? aut quid cœlo rerumque naturæ visio tua confert? Nimirum ut hoc immensum, & admirabile opus laudes. Confitere ergo rerum omnium esse constitutorem Deum, qui te in hunc mundum, quasi testem laudatoremque tanti sui operis induxit. Magnum esse credis, videre Cœlum ac Solem: cur ergo gratias non agis ei, qui hujus beneficij autor est? cur non ipsius virtutem, providentiam, potestatem metiris animo, cuius opera miraris? Etenim necesse est, ut multo mirabilior sit, qui mirabilia perfecit. Si te quispiam vocasset ad cœnam, in eaque optime acceptus essem, num sanus viderere, si pluris faceres ipsam voluptatem, quam voluptatis autorem? Adeo philosophi ad corpus omnia referunt, nihil prorsus ad mentem; nec vident amplius, quam quod sub oculos venit. Atqui remotis omnibus officiis corporis, in sola mente ponenda est hominis ratio. Non ergo ideo nascimur, ut ea, quæ sunt facta, videamus, sed ut ipsum factorem rerum omnium contemplemus, id est, mente cernamus. Quare si quis hominem, qui vere sapiat, interroget, cuius rei gratia natus sit, respondebit intrepidus ac paratus, colendi se Dei gratia natum, qui nos ideo generavit, ut ei serviamus. Servire autem Deo nihil aliud est, quam bonis operibus tueri & conservare justitiam. Sed ille, ut homo divinarum rerum imperitus, rem maximam rededit ad minimum, duo sola diligendo, quæ sibi diceret intuenda. Quod si natum se esse dixisset, ut mundum intueretur, quanquam omnia comprehendenderet, ac majori uteretur sono, tamen non implesset hominis officium: quia quanto pluris est anima, quam corpus; tanto pluris est Deus, quam mundus, quia mundum Deus fecit & regit. Non ergo mundus oculis, quia utrumque est corpus, sed Deus animo contemplandus est: quia Deus, ut est ipse immortalis, sic animum voluit esse sempiternum. Dei autem contemplatio est, venerari & colere communem

nem parentem generis humani. Quod si a philosophis abfuit, projectique in terram fuerunt divina ignorando, existimandus est Anaxagoras, ad quæ videnda natum se esse dixit, nec Cœlum vidisse, nec Solem. Expedita est igitur hominis ratio, si sapiat: cuius propria est humanitas. Nam ipsa humanitas quid est, nisi justitia? quid est justitia, nisi pietas? pietas autem nihil aliud est, quam Dei parentis agnitione.

C A P U T X.

Proprium hominis est Deum cognoscere & colere.

Summum igitur hominis bonum in sola religione est; nam cætera, etiam quæ putantur esse homini propria, in cæteris quoque animalibus reperiuntur. Cum enim suas voces propriis inter se notis discernunt atque dinoscunt, colloqui videntur; ridendi quoque ratio apparet in his aliqua, cum demulcis auribus, contractoque ritu, & oculis in lasciviam resolutis, aut homini alluduunt, aut suis quisque conjugibus ac fœtibus propriis. Nonne aliquid amori mutuo & indulgentiæ simile impartiunt? Jam illa, quæ sibi prospiciunt in futurum, & cibos reponunt, habent utique providentiam. Rationis quoque signa in multis deprehenduntur. Nam quando utilia sibi appetunt, mala carent, pericula vitant, latibula sibi parant in plures exitus dispatentia, profecto aliquid intelligunt. Potest aliquis negare illis inesse rationem, cum hominem ipsum sœpe deludant? Nam quibus generandi mellis officium est, cum assignatas incolunt sedes, castra munint, domicilia inenarrabili arte componunt, regi suo serviunt; nescio, an non in his perfecta sit prudenter. Incertum est igitur, utrumne illa, quæ homini tribuuntur, communia sint cum aliis viventibus: reli-

gio-

gionis certe sunt expertia. Evidem sic arbitror, universis animantibus datam esse rationem, sed mutis tantummodo ad vitam tuendam, homini etiam ad propagandam. Et quia in homine ipsa ratio perfecta est, sapientia nominatur: quæ in hoc eximium facit hominem, quod soli datum est intelligere divina. Qua de re Ciceronis vera est sententia: „Ex tot, inquit, genibus nullum est animal præter hominem, quod habeat notitiam aliquam Dei; ipsisque in hominibus nulla gens est, neque tam immansueta, neque tam fera, quæ non, etiamsi ignoret, qualem Deum haberi deceat, tamen habendum sciat.“ Ex quo efficitur, ut is agnoscat Deum, qui, unde ortus sit, quasi recordetur. Qui ergo philosophi volunt animos omnitemu liberare, tollunt etiam Religionem, & orbant hominem suo proprio ac singulari bono, quod est a recte vivendo, atque ab omni humanitate disjunctum: quia Deus, ut cuncta viventia subjicit homini, sic ipsum hominem sibi. Nam quid est, cur iidem ipsi disputent, eo dirigendam esse mentem, quo vultus eretus est? Si enim nobis in cœlum spectandum est, ad nihil aliud utique, quam ob religionem. Si Religio tollitur, nulla nobis ratio cum cælo est. Itaque aut eo est spectandum, aut in terram procumbendum. In terram procumbere ne, si velimus, quidem possumus, quorum status rectus est. In cœlum igitur spectandum est, quo natura corporis provocat. Quod si constat esse faciendum, aut ideo est faciendum, ut Religioni serviamus, aut ideo, ut rationem rerum cœlestium cognoscamus. Sed rationem rerum cœlestium cognoscere nullo modo possumus: quia nihil ejusmodi potest cogitando inveniri, sicut supra docui. Religioni ergo serviendum est, quam qui non suscipit, ipse se prosternit in terram, & vitam pecudum secutus, humanitate se abdicat. Sapientiores ergo imperiti, qui etiam si errant in religione diligenda, tamen naturæ suæ conditionisque meminerunt.

C A P U T XI.

De Religione, Sapientia, ac summo bono.

Constat igitur totius humani generis consensu, Religionem suscipi oportere: sed quomodo in ea erretur, explicandum est. Naturam hominis hanc Deus esse voluit, ut duarum rerum cupidus & appetens esset, Religionis, & sapientiae. Sed homines ideo falluntur, quod aut Religionem suscipiunt, omissa sapientia, aut sapientiae soli student, omissa Religione, cum alterum sine altero esse non possit verum. Cadunt ergo ad multiplices Religiones, sed ideo falsas, quia sapientiam reliquerunt, quæ illos docere poterat, Deos multos esse non posse; aut student sapientiae, sed ideo falsæ, quia Religionem summi Dei omiserunt, qui eos ad veri scientiam potuit erudire. Sic homines, qui alterutrum suscipiunt, viam deviam, maximisque erroribus plenam sequuntur, quoniam in his duobus inseparabiliter connexis, & officium hominis, & veritas omnis inclusa est. Miror itaque, nullum omnino philosophorum extitisse, qui sedem ac domicilium summi boni reperiret. Potuerunt enim sic querere. Quodcumque est summum bonum, necesse est omnibus esse propostum. Voluptas est, quæ appetitur a cunctis: sed hæc & communis est cum belluis, & honesti vim non habet, & satietatem affert, & nimia nocet, & processu minuitur ætatis, & multis non contingit; nam qui opibus carent, quorum major est numerus, etiam voluptate careant necesse est. Non est igitur summum bonum, sed ne bonum quidem voluptas. Quid divitiae? Multo magis. Nam & paucioribus, & plerumque casu, & inertibus saepe, & nonnunquam scelere continentur, & optantur ab iis, qui eas jam tenent, Quid regnum ipsum? Ne id quidem. Non enim cuncti homines

mines regnare possunt; & necesse est universos summi boni capaces esse.

Quæramus igitur aliquid, quod propositum sit omnibus. Num virtus? Negari non potest, quin & bonum sit, & omnium certe bonum. Sed si beata esse non potest, quia vis & natura ejus in malorum perfectio posita est, non est profecto summum bonum. Quæramus aliud. At nihil virtute pulchrius, nihil sapiente dignius inveniri potest. Si enim vitia ob turpitudinem fugienda sunt, virtus igitur appetenda est ob decorem. Quid ergo? Potestne fieri, ut quod bonum, quod honestum esse constat, mercede ac præmio carreat, sitque tam sterile, ut nihil ex se commodi pariat? Labor ille magnus, & difficultas, & eluctatio adversus mala, quibus hæc vita plena est, aliquid magni boni pariat necesse est. Id vero quid esse dicemus? num voluptatem? at nihil turpe ex honesto nasci potest. Num divitias? num potestates? At ea quidem fragilia sunt, & caduca. Num gloriam? num honorem? num memoriam nominis? At hæc omnia non sunt in ipsa virtute, sed in aliorum existimatione atque arbitrio posita. Nam sæpe virtus & invisa est, & malo afficitur. Debet autem id bonum, quod ex ea nascitur, ita cohærere, ut divelli atque abstrahi nequeat; nec aliter summum bonum videri potest, quam si & proprium sit virtutis, & tale, ut neque adjici quidquam, nec detrahi possit. Quid, quod in his omnibus contemnendis virtutis officia consistunt. Nam voluptates, opes, potentias, honores, eaque omnia, quæ pro bonis habentur, non concupiscere, non appetere, non amare, quod cæteri faciunt vieti cupiditate, id est profecto virtutis. Aliud ergo sublimius atque præclarius efficit; nec frustra his præsentibus bonis reluctatur, nisi quod majora, & veriora desiderat: non desperemus inveniri posse, modo verset se cogitatio in omnia. Neque enim levia, aut ludicra petuntur præmia.

C A P U T XII.

*De duplice pugna corporis & animæ; atque de appetenda
vitute propter vitam æternum.*

Sed quæritur, quid sit, propter quod nascimur; quid efficiat virtus, possumus sic investigare. Duo sunt, ex quibus homo constat, animus, & corpus. Multa sunt propria animi, multa corporis, multa utriusque communia, sicut est ipsa virtus: quæ quoties ad corpus refertur, discernendi gratia fortitudo nominatur. Quoniam igitur utriusque subjacet fortitudo, utriusque proposita dimicatio est, & utriusque ex dimicatione victoria: corpus, quia solidum est & comprehensibile, cum solidis & comprehensilibus confligat necesse est; animus autem, quia tenuis, & invisibilis est, cum iis congreditur hostibus, qui videri tangique non possunt. Qui sunt autem hostes animi, nisi cupiditates, vitiæ, peccata? quæ si vicerit virtus, ac fugaverit, immaculatus erit animus, ac purus. Unde ergo colligi potest, quid efficiat animi fortitudo? Nimirum ex coniuncto & pari, hoc est ex corporis fortitudine, quod cum in aliquam congressionem certamenque venerit, quid aliud ex victoria, quam vitam petit? Sive enim cum homine, sive cum bestia dimices, pro salute certatur. Ergo ut corpus vincendo id assequitur, ut non intereat: sic etiam animus, ut permaneat; & sicut corpus ab hostibus suis viatum morte multatur: ita superatus a vitiis animus moriatur necesse est. Quid ergo intererit inter animi corporisque dimicationem, nisi quod corpus temporalem vitam expetit, animus sempiternam? Si ergo virtus per seipsum beatæ non est, quoniam in preferendis, ut dixi, malis tota vis ejus est; si omnia, quæ pro bonis concupiscuntur, negligit; si summus ejus gradus ad mortem patet, quandoquidem

vitam, quæ optatur a cæteris, sæpe respuit, mortemque, quam cæteri timent, fortiter suscipit; si necesse est, ut aliquid ex se magni boni pariat, quia sustentati & superati usque ad mortem labores sine præmio esse non possunt; si nullum præmium, quod ea dignum sit, in terra reperitur, quandoquidem cuncta, quæ fragilia sunt & caduca, spernit: quid aliud restat, nisi ut cœlesti aliiquid efficiat, quia terrena universa contemnit, & ad altiora nitatur, quia humilia despicit? Id vero nihil aliud potest esse, quam immortalitas.

Merito ergo philosophorum non obscurus Euclides, qui fuit conditor Megaricorum disciplinæ, dissentiens a cæteris, id esse summum bonum dixit, quod simile sit, & idem semper. Intellexit profecto, quæ sit natura summi boni, licet id non explicaverit, quid sit: id est autem immortalitas, nec aliud omnino quidquam; quia sola nec imminui, nec augeri, nec immutari potest. Seneca quoque imprudens incidit, ut fateretur, nullum esse aliud virtutis præmium, quam immortalitatem. Laudans enim virtutem in eo libro, quem de immatura morte conscripsit: „Una, inquit, „res est virtus, quæ nos immortalitate donare possit, „& pares Diis facere.“ Sed & Stoici, quos secutus est. negant sine virtute effici quemquam beatum posse. Ergo virtutis præmium beata vita est, si virtus, ut recte dictum est, beatam vitam facit. Non est igitur, ut ajunt, propter seipsum virtus expetenda, sed propter vitam beatam, quæ virtutem necessario sequitur. Quod argumentum docere eos potuit, quod esset summum bonum. Hæc autem vita præsens & corporalis beata esse non potest, quia malis est subjecta per corpus. Epicurus Deum beatum & incorruptum vocat, quia sempiternus est. Beatitudo enim perfecta esse debet, ut nihil sit, quod eam vexare, ac immunuere, aut immutare possit. Nec aliter quidquam existimari beatum potest, nisi fuerit incorruptum. Incor-

ruptum autem nihil est, nisi quod est immortale. Sola ergo immortalitas beata est, quia corrupti ac dissolvi non potest. Quod si cadit in hominem virtus, quod negare nullus potest, cadit & beatitudo. Non potest enim fieri, ut sit miser, qui virtute præditus est. Si cadit beatitudo, ergo & immortalitas cadit in hominem, quæ beata est.

Summum igitur bonum sola immortalitas invenitur, quæ nec aliud animal, nec corpus attingit, nec potest cuiquam sine scientiæ virtute, id est, sine Dei cognitione ac justitia provenire. Cujus appetitio quam vera, quam recta sit, ipsa vitæ hujusce cupiditas indicat: quæ licet sit temporalis, & labore plenissima, expetitur tamen ab omnibus, & optatur; hanc enim tam senes quam pueri, tam reges quam infimi, tam denique sapientes quam stulti cupiunt. Tanti est, ut Anaxagoræ visum est, contemplatio cœli, ac lucis ipsius, ut quascumque miseras libeat sustinere. Cum igitur laboriosa hæc, & brevis vita, non tantum hominum, sed etiam cæterorum animantium consensu, magnum bonum esse ducatur: manifestum est eamdem summum ac perfectum fieri bonum, si & fine caret, & omnimalo. Denique nemo unquam extitisset, qui hanc ipsam brevem contemneret, aut subiret mortem, nisi spe vitæ longioris. Nam illi, qui pro salute civium voluntariæ se neci obtulerunt, sicut Thebis Menœceus, Athenis Codrus, Romæ Curtius, & Mures duo, nunquam mortem vitæ commodis prætulissent, nisi se immortalitatem opinione civium consequi putavissent: qui tametsi nescierunt immortalitatis viam, res tamen eos non fecerunt. Si enim virtus divitias & opes ideo contemnit, quia fragiles sunt; voluptates ideo, quia breves; ergo & vitam fragilem brevemque ideo contemnit, ut solidam & perpetuam consequatur. Ipsa ergo cogitatio per ordinem gradiens, & universa considerans, perducit nos ad eximum illud & singulare cuius

ejus causa nascimur, bonum. Quod si fecissent philosophi; si non, quod semel deprehenderant, tueri pertinaciter maluissent: profecto pervenissent ad verum hoc, ut ostendi modo. Quod si non fuit eorum, qui cœlestes animas una cum corporibus extinguunt, illi tamen, qui de immortalitate disputant animi, intelligere debuerunt, ideo propositam nobis esse virtutem, ut per domitis libidinibus, rerumque terrestrium cupiditate superata, puræ ac viætrices animæ ad Deum, id est ad originem suam revertantur. Idcirco enim soli animantium ad aspectum cœli erecti sumus, ut summum bonum nostrum in summo esse credamus. Ideo Religionem soli capimus, ut ex hoc sciamus, humanum spiritum non esse mortalem, quod Deum, qui est immortalis, & desiderat, & agnoscit.

Igitur ex omnibus philosophis, qui aut pro summo bono scientiam, aut virtutem sunt amplexi, tenuerunt quidem viam veritatis, sed non pervenerunt ad summum. Hæc enim duo sunt, quæ simul efficiant illud, quod quæritur. Scientia id præstat, ut quomodo, & quo perveniendum sit, noverimus; virtus, ut perveniamus. Alterum sine altero nihil valet; ex scientia enim virtus, ex virtute summum bonum nascitur. Beata igitur vita, quam philosophi quæsierunt semper, & quærunt sive in cultu Deorum, sive in philosophia, nulla est; & ideo ab his non potuit reperiri, quia summum bonum non in summo quæsierunt, sed in imo. Summum autem quid est, nisi cœlum, & Deus, unde animus oritur? Imum quid est, nisi terra, unde corpus est? Itaque licet quidam philosophi summum bonum non corpori, sed animo dederint: tamen quoniam illud ad hanc vitam retulerunt, quæ cum corpore terminatur, ad corpus revoluti sunt, cuius est hoc omne tempus, quod transigitur in terra. Quare non immerito summum bonum non comprehenderunt; quia quidquid ad corpus spectat, & immortalitatis est

expers, imum sit necesse est. Non cadit ergo in hominem beatitudo illo modo, quo philosophi putaverrunt: sed ita cadit, non ut tunc beatus sit, cum vivit in corpore, quod utique, ut dissolvatur, necesse est corrumpi; sed tunc, cum anima societate corporis liberata, in solo spiritu vivit Hoc uno beati esse in vita possumus, si minime beati esse videamur; si fugientes illecebras voluptatum, solique virtuti servientes, in omnibus laboribus miseriisque vivamus, quæ sunt exercitia & corroboramenta virtutis; si denique asperam illam viam difficilemque teneamus, quæ nobis ad beatitudinem patefacta est. Summum igitur bonum, quod beatos facit, non potest esse, nisi in ea Religione, atque doctrina, cui spes immortalitatis adjuncta est.

C A P U T XIII.

De animæ immortalitate; deque Sapientia, Philosophia & Eloquentia.

Res exigere videtur hoc loco, ut quoniam docimus immortalitatem esse summum bonum, id ipsum immortalem esse animam comprobemus. Qua de re ingens inter philosophos disceptatio est, nec quidquam tamen explicare, aut probare potuerunt ii, qui verum de anima sentiebant; expertes enim hujus divinæ eruditionis, nec argumenta vera, quibus vincerent, attulerunt, nec testimonia, quibus probarent. Sed opportunius hanc quæstionem tractabimus in ultimo libro, cum de vita beata nobis erit differendum. Superest pars illa philosophiæ tertia, quam vocant λογικη, in qua tota dialectica, & omnis loquendi ratio continetur. Hanc divina eruditio non desiderat: quia non in lingua, sed in corde sapientia est; nec interest, quali

quali utare sermone: res enim, non verba quæruntur. Et nos non de grammatico, aut oratore, quorum scientia est, quomodo loqui deceat, sed de sapiente differimus, cuius doctrina est, quomodo vivere oporteat. Quod si neque physica illa ratio necessaria est, neque hæc logica, quia beatum facere non possunt: restat, ut in sola ethica totius philosophiæ vis continetur, ad quam se-abjectis omnibus Socrates contulisse dicitur. In qua etiam parte quoniam philosophos errasse docui, qui summum bonum, cuius capiendi gratia generati sumus, non comprehendenterunt; apparet, falsam & inanem esse omnem philosophiam, quia nec instruit ad justitiae munera, nec officium hominis rationemque confirmat. Sciant igitur errare se, qui philosophiam putant esse sapientiam: non trahantur autoritate cuiusquam; sed veritati potius faveant, & accedant. Nullus hic temeritati locus est: in æternum stultiæ pœna subeunda est, si aut persona inanis, aut opinio falsa deceperit. Homo autem, qualiscumque est, si sibi credit, hoc est, si homini credit (ut non dicam stultus, qui suum non videat errorem) certe arrogans est, qui sibi audeat vendicare, quod humana conditio non recipit.

Ille ipse Romanæ linguæ summus autor quantum fallatur, licet ex illa sententia pervidere: qui cum in libris Officiorum philosophiam nihil aliud esse dixisset, quam studium sapientiæ, ipsam autem sapientiam rerum divinarum & humanarum scientiam, tum adjecit: „Cujus studium qui vituperat, haud sane intelligo, „quidnam sit, quod laudandum putet. Nam si oblectatio quæritur animi, requiesque curarum: quæ „conferri cum eorum studiis potest, qui semper aliquid inquirunt, quod spectet, & valeat ad bene beatitudine vivendum? Sive ratio constantiæ virtutisque ducitur, aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. Nullam dicere maximarum

„rerum artem esse, cum minimarum sine arte nulla sit,
 „hominum est parum considerate loquentium, atque
 „in maximis rebus errantium. Si autem est aliqua dis-
 „ciplina virtutis, ubi ea quæretur, cum ab isto ge-
 „nere descendi discesseris? „ Evidem tametsi operam
 dederim, ut quantulamcumque dicendi assequerer fa-
 cultatem propter studium docendi, tamen eloquens
 nunquam fui; quippe qui forum ne attigerim quidem:
 sed necesse est, ipsa me faciat causæ bonitas eloquen-
 tem; ad quam diserte copioseque defendendam, scien-
 tia divinitatis, & ipsa veritas sufficit. Vellem igitur
 Ciceronem paulisper ab inferis surgere, ut vir elo-
 quentissimus ab homunculo non diserto doceretur:
 Primum quidnam sit, quod laudandum putet, qui vi-
 tuperat id studium, quod vocatur philosophia: Dein-
 de neque illam esse artem, qua virtus & justitia disca-
 tur, nec ullam aliam, sicut putavit: Postremo quo-
 niam est virtutis disciplina, ubi quærenda sit, cum ab
 illo descendi genere discesseris: quod ille non audiendi
 descendique gratia quærebat. A quo enim posset
 audire, cum sciret id nemo? Sed ut in causis facere
 solebat, interrogatione voluit urgere, ad confessio-
 nemque perducere; tanquam consideret, responderi
 prorsus nihil posse, quominus philosophia esset magi-
 stra virtutis. Quod quidem in Tusculanis disputatio-
 nibus aperte professus est, ad eam ipsam conversa ora-
 tione, tanquam se declamatorio dicendi genere jacta-
 ret. „ O vitæ philosophia dux, inquit; o virtutis in-
 „dagatrix, expultrixque vitiorum: quid non modo
 „nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset?
 „ Tu inventrix legum, tu magistra morum ac discipli-
 „næ fuisti. „ Quasi vero aliquid per se ipsa sentiret,
 ac non potius ille laudandus esset, qui eam tribuit.
 Potuit eodem modo gratias agere cibo & potui, quia
 sine his rebus vita constare non possit; in quibus ut
 sensus, ita beneficii nihil est. Atqui ut illa corporis
 alimenta sunt, sic animæ sapientia.

C A P U T X I V.

Quod Lucretius & alii erraverint, ac ipse Cicero, in statuenda sapientiae origine.

Rectius itaque Lucretius, cum eum laudat, qui sapientiam primus invenit: sed hoc inepte, quod ab homine inventam putavit. Quasi vero illam alicubi jacentem homo ille, quem laudabat, invenerit, tanquam tibias ad fontem, ut poetæ ajunt. Quod si repertorem sapientiae, ut Deum, laudavit; ita enim dicit:

Nemo, ut opinor, erit mortali corpore cretus.

Nam si, ut ipsa petit majestas cognita rerum,

Dicendum est, Deus ille fuit, Deus, inclyte Memmi:

tamen non erat sic laudandus Deus, quod sapientiam invenerit, sed quod hominem fecerit, qui posset capere sapientiam. Minuit enim laudem, qui partem laudat ex toto. Sed ille ut hominem laudavit, qui tamen ob id ipsum deberet pro Deo haberi, quod sapere invenerit. Nam sic ait:

Nomine decebit,

Hunc hominem numero divum dignarier esse?

Unde apparet, aut Pythagoram voluisse laudare, qui se primus, ut dixi, philosophum nominavit; aut Milesium Thalem, qui de rerum natura primus traditur disputasse. Ita dum hominem quærit extollere, rem ipsam depresso. Non est enim magna, si ab homine potuit inveniri. Verum potest, ut poetæ, dari venia. At ille idem perfectus orator, idem summus philosophus, & Græcos reprehendit, quorum levitatem semper accusat, & tamen sequitur; ipsam sapientiam, quam alias donum, alias inventum Deorum vocat, poetice figuratam laudat in faciem. Graviter etiam queritur, extitisse aliquos, qui eam vituperarent.

, Quis-

„Quisquamne, inquit, vituperare vitæ parentem, &
 „hoc parricidio se inquinare audeat, & tam impie
 „ingratus esse? „

Nos ergo, Marce Tulli, parricidæ sumus, & insuendi te judice in culæum, qui philosophiam negamus parentem esse vitæ? An tu, qui adversus Deum tam impie ingratus es, (non hunc, cuius effigiem veneraris in Capitolio sedentem, sed illum, qui mundum fecit, hominemque generavit, qui sapientiam quoque ipsam inter cœlestia sua beneficia largitus est,) magistrum tu virtutis, aut parentem vitæ vocas, ad quam si quis accedererit, multo sit incertior necesse est, quam prius fuerit? Cujus enim virtutis? quæ ipsa, ubi sita sit, adhuc philosophi non expediunt. Cujus vitæ? cum ipsi doctores ante fuerint senectute ac morte confetti, quam constituerint, quomodo vivi deceat. Cujus veritatis indagatricem profiteri potes? qui sæpe testaris, cum tanta multitudo fuerit philosophorum, sapientem tamen extitisse adhuc neminem. Quid ergo te magistra illa vitæ docuit? An ut potentissimum Consulem maledictis incesseres, eumque hostem patriæ venenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa, quæ possunt excusari fortunæ nomine. Studiisti nempe philosophiæ, & quidem sic, ut nullus unquam diligentius; quippe qui omnes cognoveris disciplinas sicut ipse gloriari soles, eamque ipsam Latinis litteris illustraveris, imitatoremque te Platonis ostenderis. Cedo igitur, quid didiceris, aut in qua secta veritatem deprehenderis. In Academia scilicet quam secutus es, quam probasti. At hæc nihil docet, nisi ut scias, te nihil scire. Tui ergo te libri arguunt, quam nihil a philosophia dici possit ad vitam. Hæc tua verba sunt: Mihi autem non modo ad sapientiam cæci videamur, sed ad ea ipsa, quæ aliqua ex parte cerni videantur, hebetes, ac obtusi. Si ergo philosophia est magistra vitæ, cur tibi ipse cæcus, & hebes, & obtusus videbare,

bare, quem oportuit, illa docente, & sentire, & sapere, & in clarissima luce versari? At quam confessus fueris philosophiæ veritatem, docent ad filium composita præcepta, quibus mones philosophiæ quidem præcepta noscenda, vivendum autem esse civiliter.

Quid tam repugnans dici potest? Si noscenda sunt præcepta philosophiæ, ideo utique noscenda sunt, ut recte sapienterque vivamus. Vel, si civiliter vivendum est, non est igitur philosophia sapientia; siquidem melius est civiliter, quam philosophice vivere. Nam si sapientia est, quæ dicitur philosophia, stulte profecto vivit, qui non secundum philosophiam vivit. Si autem non stulte vivit, qui civiliter vivit, sequitur, ut stulte vivat, qui philosophice vivit. Tuo itaque judicio philosophia stultitiae, inanitatisque damnata est. Idem in Consolatione, id est, in opere non joculari, hanc de philosophia sententiam tulisti: „Sed nescio, „quis nos teneat error, aut miserabilis ignoratio veri.“ Ubi est ergo philosophiæ magisterium? aut quid te docuit illa vitæ parens, si verum miserabiliter ignoras? Quod si hæc erroris ignorationisque confessio pene in-vito tibi ab intimo pectore expressa est, cur non tibi verum fateris aliquando, philosophiam, quam tu nihil docentem in cœlum laudibus extulisti, magistram virtutis esse non posse?

C A P U T XV.

Senecæ error in Philosophia; & quomodo Philosophorum oratio cum eorum vita pugnet.

Eodem ductus errore Seneca (quis enim veram viam teneret, errante Cicerone?) „Philosophia, inquit, nihil aliud est, quam recta ratio vivendi, vel honeste vivendi scientia, vel ars rectæ vitæ agendæ.

„Non errabimus, si dixerimus, philosophiam esse legem
„gem bene honesteque vivendi. Et qui dixerit illam
„regulam vitae, suum illi reddidit.,, Hic plane non
respexit ad commune philosophiae nomen, quae cum
sit in plures sectas disciplinasque diffusa, nihilque ha-
beat certi, nihil denique, de quo universi una mente
ac voce consentiant, quid potest esse tam falsum,
quam regulam vitae philosophiam nominari, in qua di-
versitas praceptorum rectum iter impedit, & turbet?
aut legem bene vivendi, cuius capita longe dissonant?
aut scientiam vitae agendam, in qua nihil aliud efficitur,
contraria saepe dicendo, quam ut nemo quidquam
sciat? Quaero enim, utrumne Academiam philoso-
phiam putet esse, an non? Negaturum non arbitror:
quod si est, nihil ergo illorum cadit in philosophiam,
quae omnia reddit incerta, legem abrogat, artem nul-
lam putat, rationem subvertit, regulam depravat,
scientiam funditus tollit. Falsa igitur illa omnia, quia
in rem semper incertam & adhuc nihil explicantem ca-
dere non possunt. Nulla itaque ratio, vel scientia,
vel lex bene vivendi, nisi in hac unica & vera, & cœ-
lesti sapientia constituta est, quae philosophis fuerat
ignota. Nam illa terrena, quoniam falsa est, sit varia,
& multiplex, sibique tota contraria est. Et sicut unus
est hujus mundi constitutor & rector Deus, una veri-
tas: ita unam esse ac simplicem sapientiam necesse est,
quia quidquid est verum, ac bonum, id perfectum esse
non potest, nisi fuerit singulare. Quod si philosophia
vitam posset instruere, nulli alii, nisi philosophi essent
boni, & qui eam non didicissent, essent omnes sem-
per mali. Cum vero innumerabiles existant, & sem-
per extiterint, qui sint, aut fuerint sine ulla doctrina
boni, ex philosophis autem perraro fuerit, qui aliquid
in vita fecerit laude dignum, quis est tandem, qui non
videat, eos homines virtutis. qua ipsi egent, non esse
doctores? Nam si quis in mores eorum diligenter in-
qui-

quirat, inveniet iracundos, cupidos, libidinosos, arrogantes, protervos, & sub obtentu sapientiae sua vitia celantes, domi facientes ea, quae in scholis arguissent.

Fortasse mentior accusandi gratia. Nonne id ipsum Tullius & fatetur, & queritur? „Quotusquisque, inquit, philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo & vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam veram, non ostentationem scientiae, sed legem vitae putet? qui obtemperet ipse sibi, & decretis pareat suis? Videre licet alios tanta levitate & jactatione, ut his fuerit non didicisse melius: alios pecuniae cupidos, alios gloriae; multos libidinum servos, ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio... Nepos quoque Cornelius ad eumdem Ciceronem ita scribit: „Tantum abest, ut ego magistrum esse putem vitæ philosophiam, beatæque vitæ perfectricem, ut nullis magis existimem opus esse magistris vivendi, quam plerisque, qui in ea disputanda versantur. Video enim magnam partem eorum, qui in schola de pudore & continentia præcipiant argutissime, eosdem in omnium libidinum cupiditatibus vivere... Item Seneca in Exhortationibus: „Plerique, inquit, philosophorum tales sunt, diserti in convitum suum, quos si audias in avaritiam, in libidinem, in ambitionem perorantes, indicium sui professos putas, adeo redundant ad ipsos maledicta in publicum missa; quos non aliter intueri decet, quam medicos, quorum tituli remedia habent, pyxides venena. Quosdam vero nec pudor vitiorum tenet: sed patrocinia turpitudini suæ fingunt, ut etiam honeste peccare videantur. Faciet sapiens, inquit idem Seneca, etiam quæ non probabit, ut etiam ad majora transitum inveniat: nec relinquet bonos mores, sed tempori aptabit: & quibus alii utuntur in gloriam, aut voluptatem, utetur agendæ rei causa.

„Deinde paulo post: Omnia, quæ luxuriosi faciunt,
 „quæque imperiti, faciet & sapiens, sed non eodem
 „modo, eodemque proposito. Atqui nihil interest,
 „quo animo facias, quod fecisse vitiosum est: quia
 „facta cernuntur, animus non videtur.,,

Aristippo Cyrenaicorum magistro cum Laide nobili scorto fuit consuetudo, quod flagitium gravis ille philosophiae doctor sic defendebat, ut diceret, multum inter se & cæteros Laidis amatores interesse, quod ipse haberet Laidem, alii vero a Laide haberentur. O præ-clara & imitanda bonis sapientia! Huic vero liberos in disciplinam dares, ut discerent habere meretricem? Aliquid inter se ac perditos interesse dicebat; scilicet quod illi bona sua perderent, ipse gratis luxuriaretur. In quo plane sapientior meretrix fuit, quæ philosophum habuit pro lenone, ut ad se omnis juventus, doctoris exemplo & autoritate corrupta, sine ullo pudore concurreret. Quid ergo interfuit, quo animo philosophus ad meretricem famosissimam commearet, cum eum populus & rivales sui viderent omnibus perditis nequiores? Nec satis fuit ita vivere: sed docere etiam libidines cœpit, ac mores suos de lapanari ad scholam transtulit, differens voluptatem corporis esse summum bonum. Quæ doctrina execrabilis & pudenda non in corde philosophi, sed in sinu meretricis est nata.

Nam quid ego de Cynicis loquar? quibus in propatulo coire cum conjugibus mos fuit. Quid mirum, si a canibus, quorum vitam imitantur, etiam vocabulum nomenque traxerunt? Nullum igitur in hac disciplina magisterium virtutis est, cum etiam illi, qui honestiora præcipiunt, aut non faciant ipsi, quæ suadent, aut si faciunt, quod raro accidit, non disciplina eos ad rectum, sed natura perducat, quæ sæpius etiam indoctos impellit ad laudem.

C A P U T XVI.

*Quod recte docentes Philosophi male vivant, teste Cicerone;
unde non tam Philosophia, quam sapientia
studendum est.*

Verum cum se perpetuae desidiæ tradant, nullamque virtutem capessant, & omnem suam vitam nihil aliud quam in eloquendo peragant, quid aliud, quam inertes putari debent? Sapientia enim, nisi in aliquo actu fuerit, quo vim suam exerceat, inanis & falsa est; recteque Tullius civiles viros, qui rempublicam gubernent, qui urbes aut novas constituant, aut constitutas æquitate tueantur, qui salutem libertatemque civium vel bonis legibus, vel salubribus consiliis, vel judiciis gravibus conservent, philosophiae doctoribus præfert. Bonos enim facere oportet potius, quam inclusos in angulis facienda præcipere, quæ ne ipsi quidem faciunt, qui loquuntur; & quoniam se a veris actibus removerunt, apparet, eos exercendæ linguæ causa, vel advocandi gratia, artem ipsam philosophiae reperisse. Qui autem docent tantum, nec faciunt, ipsi præceptis suis detrahunt pondus; quis enim obtemperet, cum ipsi præceptores doceant non obtemperare? Bonum est autem, recta & honesta præcipere: sed nisi & facias, mendacium est; & est incongruens atque ineptum, non in pectore, sed in labris habere bonitatem.

Non ergo utilitatem ex philosophia, sed oblectationem petunt. Quod quidem Cicero testatus est. „Profecto, inquit, omnis istorum disputatio, quanquam „uberrimos fontes virtutis & scientiæ contineat, ta- „men collata cum horum actis perfectisque rebus, ve- „reor, ne non tantum videatur attulisse negotiis ho- „minum utilitatis, quantam oblectationem otii.,”

Vereri quidem non debuit, cum verum diceret: sed quasi timeret, ne prodihi mysterii reus a philosophis citaretur, non est ausus confidenter pronuntiare, quod fuit verum, illos non ideo disputare, ut doceant, sed ut se oblectent in otio: qui quoniam autores sunt rerum gerendarum, nec ipsi quidquam gerunt, pro loquacibus sunt habendi. Sed profecto, quia nihil boni ad vitam afferebant, nec ipsi decretis suis obtemperaverunt, nec quisquam per tot saecula inventus est, qui eorum legibus viveret. Abjicienda est igitur omnis philosophia, quia non studendum est sapientiae, quod fine ac modo caret: sed sapiendum est, & quidem mature. Non enim nobis altera vita conceditur, ut, cum in hac sapientiam queramus, in illa sapere possimus: in hac utrumque fieri necesse est. Cito inveniri debet, ut cito suscipi possit, ne quid pereat ex vita, cuius finis incertus est. Ciceronis Hortensius contra philosophiam differens, circumvenitur arguta conclusione: quod cum diceret philosophandum non esse, nihil minus philosophari videbatur, quoniam philosophi est, quid in vita faciendum, vel non faciendum sit, disputatione. Nos ab hac calunnia immunes ac liberi sumus, qui philosophiam tollimus, quia humanae cogitationis inventio est; sophiam defendimus, quia divina traditio est, eamque ab omnibus suscipi oportere testamur. Ille, cum philosophiam tolleret, nec melius aliquid afferret, sapientiam tollere putabatur, eoque facilius de sententia pulsus est; quia constat hominem non ad stultitiam, sed ad sapientiam nasci.

Præterea illud quoque argumentum contra philosophiam valet plurimum, quo idem est usus Hortensius; ex eo posse intelligi, philosophiam non esse sapientiam, quod principium & origo ejus appareat. Quando, inquit, philosophi esse coepérunt? Thales, ut opinor, primus, recens hæc quidem ætas; ubi ergo apud antiquiores latuit amor ille investigandæ veritatis? Item Lucretius ait:

*Denique natura hæc rerum, ratioque reperta est
Nuper; & hanc primus cum primis ipse repertus
Nunc ego sum, in patrias qui possum vertere voces.*

Et Seneca: „Nondum sunt, inquit, mille anni, ex „quo initia sapientiæ mota sunt.,, Multis ergo sæculis humanum genus sine ratione vixit. Quod irridens Persius:

- - - *Postquam, inquit, sapere urbi
Cum pipere & palmis venit;*

tanquam sapientia cum saporis mercibus fuerit inventa: quæ si secundum hominis naturam est, cum homine ipso cœperit necesse est; si vero non est, nec capere quidem illam posset humana natura. Sed quia recepit, igitur a principio fuisse sapientiam necesse est; ergo philosophia, quia non a principio fuit, non est eadem vera sapientia. Sed videlicet Græci, quia sacras veritatis litteras non attigerant, quemadmodum depravata esset sapientia, nesciverunt. Et ideo cum vacare sapientia humanam vitam putarent, philosophiam commenti sunt; id est, latentem atque ignotam sibi veritatem differendo eruere voluerunt, quod studium, per ignorantiam veri, sapientiam putaverunt.

C A P U T XVII.

A Philosophia ad Philosophos transit, initio ab Epicuro sumpto; & quomodo Leucippum & Democritum habuerit autores erroris.

Dixi de philosophia ipsa, quam breviter potui: nunc ad philosophos veniamus; non ut cum his decertemus, qui stare non possunt, sed ut eos fugientes atque dejectos nostro campo insequamur. Epicuri disciplina multo celebrior semper fuit, quam cæterorum, non quia veri aliquid afferat, sed quia multis popu-

lare nomen voluptatis invitat. Nemo enim non in vita pronus est. Præterea, ut ad se multitudinem contrahat, apposita singulis quibusque moribus loquitur. Desidiosum vetat litteras discere, avarum populari largitione liberat, ignavum prohibet accedere ad rem publicam, pigrum exerceri, timidum militare. Irreligiosus audit Deos nihil curare; inhumanus, & suis commodis tribuens, jubetur nihil cuiquam tribuere; omnia enim sua causa facere sapientem. Fugienti turbam solitudo laudatur. Qui nimium parcus est, discit aqua & polenta vitam posse tolerari. Qui odit uxorem, huic enumerantur cælibatus bona; habenti malos liberos orbitas prædicatur; adversus impios parentes nullum esse vinculum naturæ. Impatienti ac delicato dolorem esse omnium malorum maximum dicitur: forti, etiam in tormentis beatum esse sapientem. Qui claritati ac potentiae studet, huic præcipitur reges colere: qui molestiam ferre non potest, huic regiam fugere. Ita homo astutus ex variis diversisque moribus circulum cogit, & dum studet placere omnibus, majore discordia secum ipse pugnavit, quam inter se universi. Unde autem disciplina ejus tota descendat, quam originem habeat, explicandum est.

Videbat Epicurus. bonis adversa semper accidere, paupertatem, labores, exilia, carorum amissiones; malos contra beatos esse, augeri potentia, honoribus affici: videbat innocentiam minus tutam, scelera impune committi: videbat, sine delectu morum, sine ordine ac discrimine annorum sævire mortem; sed alios ad senectutem pervenire, alias infantes rapi, alias jam robustos interire, alias in primo adolescentiæ flore immaturis funeribus extingui, in bellis potius meliores, & vinci, & perire. Maxime autem commovebat, homines in primis religiosos gravioribus malis affici: iis autem, qui aut Deos omnino neglicerent, aut non pie colerent, vel minora incommoda evenire, vel nulla:

ipsa

ipsa etiam s̄epe tempa fulminibus conflagrare. Quod Lucretius queritur, cum dicit de Deo:

- - - *Tum fulmina mittat, & ædes
Ipse suas distractet; & in deserta recedens,
Sæviat exercens telum, quod s̄aepē nocentes
Præterit, exanimatque indignos, inque merentes.*

Quod si vel exiguum veritatis auram colligere potuisset, nunquam diceret, ædes illum suas distractare; cum ideo distractet, quod non sunt suæ. Capitolium, quod est Romanae urbis & religionis caput summum, non semel, sed s̄epius fulmine iustum conflagravit. Homines autem ingeniosi quid de hoc existimaverint, ex dicto Ciceronis apparet, qui ait, divinitus extitisse illam flammatum, non quæ terrestre illud domicilium Jovis deleret, sed quæ sublimius magnificenter que deposceret. Qua de re etiam in libro Consulatus sui eadem dixit, quæ Lucretius:

*Nam pater altitonans stellanti nixus Olympo,
Ipse suas arces, atque inclyta tempa petivit,
Et Capitoliniis injectis sedibus ignes.*

Pertinaci ergo stultitia non modo vim majestatemque veri Dei non intellexerunt: sed etiam impietatem sui erroris auxerunt, qui templum cœlesti judicio s̄aepē damnatum restituere contra fas omne contenderint.

Cum hæc igitur cogitaret Epicurus, earum rerum velut iniquitate inductus (sic enim causam rationemque ignorantis videbatur) existimavit nullam esse providentiam. Quod cum sibi persuasisset, suscepit etiam defendendum: sic in errores inextricabiles se ipse conclusit. Si enim providentia nulla est, quomodo tam ordinate, tam disposite mundus effectus est? Nulla, inquit, dispositio est; multa enim facta sunt aliter, quam fieri debuerunt. Et invenit homo divinus, quæ reprehenderet. Quæ singula si vacaret refellere, facile ostenderem, nec sapientem hunc fuisse, nec sanum. Item si nulla providentia est, quomodo animalium cor-

pora tam providenter ordinata sunt, ut singula quæque membra mirabili ratione disposita sua officia conservent? Nihil, inquit, in procreandis animalibus providentiæ ratio molita est; nam neque oculi facti sunt ad videndum, neque aures ad audiendum, neque lingua ad loquendum, neque pedes ad deambulandum: quoniam prius hæc nata sunt, quam esset loqui, audire, videre, ambulare. Itaque non hæc ad usum nata sunt: sed usus ex illis natus est. Si nulla providentia est, cur imbræ cadunt, fruges oriuntur, arbusta frondescunt? Non, inquit, semper animantium causa ista fiunt, quoniam providentiæ nihil prosunt: sed omnia sua sponte fieri necesse est. Unde ergo nascuntur, aut quomodo fiunt omnia, quæ geruntur? Non est, inquit, providentiæ opus; sunt enim semina per inane volitantia, quibus inter se temere congregatis, universa gignuntur atque concrescunt. Cur igitur illa non sentimus aut cernimus? Quia nec colorem habent, inquit, nec calorem ullum, nec odorem: saporis quoque & humoris expertia sunt, & tam minuta, ut seca-ri ac dividi nequeant.

Sic eum, quia in principio falsum susceperebat, consequentium rerum necessitas ad deliramenta perduxit. Ubi enim sunt, aut unde ista corpuscula? Cur illanemo præter unum Leucippum somniavit? a quo Democritus eruditus hæreditatem stultitiæ reliquit Epicuro. Quæ si sunt corpuscula, & quidem solida, ut dicunt, sub oculos certe venire possunt. Si eadem est natura omnium, quomodo res varias efficiunt? Vario, inquit, ordine ac positione convenient: sicut litteræ, quæ cum sint paucæ, varie tamen collocatæ, innumerabilia verba conficiunt. At litteræ varias formas habent. Ita, inquit, & hæc ipsa primordia; nam sunt aspera, sunt hamata, sunt lævia. Secari ergo & dividi possunt, si aliquid illis inest, quod emineat. Si autem lævia sunt, & hamis indigent, cohærere non pos-

possunt. Hamata igitur esse oportet, ut possint invicem concatenari. Cum vero tam minuta esse dicantur, ut nulla ferri acie diffici valeant, quomodo hamos; aut angulos habent? Quos, quia extant, necesse est posse divelli. Deinde quo fædere inter se, qua mente conveniunt, ut ex his aliquid construatur? Si sensu carent, nec coire tam disposite possunt; quia non potest quidquam rationale perficere, nisi ratio. Quam multis coargui hæc vanitas potest! sed properat oratio. Hic est ille,

*Qui genus humanum ingenio superavit, & omnes
Præstinxit stellas, exortus uti ætherius sol.*

Quos equidem versus nunquam sine risu legere possum. Non enim de Socrate, aut Platone hoc saltem dicebant, qui velut reges habentur philosophorum: sed de homine, quo sano & vigente nullus æger ineptius deliravit. Itaque poeta inanissimus leonis laudibus murum non ornavit, sed obruit & obtrivit. At idem nos metu liberat mortis, de qua hæc ipsius verba sunt expressa: Quando nos sumus, mors non est: quando mors est, nos non sumus; mors ergo nihil ad nos. Quam argute nos fecellit! quasi vero transacta mors timeatur, qua jam sensus ereptus est, ac non ipsum mori, quo sensus eripitur. Est enim tempus aliquod, quo nos etiamnum sumus, & mors tamen nondum est; idque ipsum videtur miserum esse, cum & mors esse incipit, & nos esse desinimus.

Nec frustra dictum est: Mors misera non est. Aditus ad mortem est miser: hoc est, morbo tabescere, ictum perpeti, ferrum corpore excipere, ardere igni, dentibus bestiarum laniari. Hæc sunt, quæ timentur, non quia mortem afferunt, sed quia dolorem magnum. Quin potius effice, ne dolor malum sit. Omnium, inquit, malorum maximum est. Qui ergo non possum non timere, si id, quod mortem antecedit, aut efficit, malum est? Quid, quod totum illud argumentum fal-

falsum est; quia non intereunt animæ. Animæ vero, inquit, intereunt. Nam quod cum corpore nascitur, cum corpore intereat necesse est. Jam superius dixi, differre me hunc locum melius, & operi ultimo reservare, ut hanc Epicuri persuasionem, sive illa Democriti, sive Dicæarchi fuit, & argumentis, & divinis testimoniis redarguam. Verum ille fortasse impunitatem vitiis suis spopondit; fuit enim turpissimæ voluptatis assertor, cuius capiendi causa nasci hominem putavit. Quis, cum hoc affirmari audiat, vitiis & sceleribus abstineat? Nam si perituræ sunt animæ, appetamus divitias, ut omnes suavitates capere possimus: quæ si nobis desunt, ab iis, qui habent, auferamus clam, dolo, vi; eo magis, si humanas res Deus nullus curat, quandocumque spes impunitatis arriserit, rapiamus, necemus. Sapientis est enim malefacere, si & utile sit, & tutum; quoniam si quis in cœlo Deus est, non irascitur cuiquam. Æque stulti est & benefacere; quia sicut ira non commovetur, ita nec gratia tangitur. Voluptatibus igitur, quoquo modo possimus, serviamus. Brevi enim tempore nulli erimus omnino. Ergo nullum diem, nullum denique temporis punctum fluere nobis sine voluptate patiamur; ne, quia ipsi quandoque perituri sumus, id ipsum, quod viximus, pereat.

Hoc ille tametsi non dicit verbo, re tamen ipsa docet. Nam cum disputat, omnia sapientem sua causa facere, ad utilitatem suam refert omnia, quæ agit. Ita qui audit hæc flagitia, nec boni quidquam faciendum putabit; quoniam benefacere ad utilitatem spectat alienam; nec a scelere abstinendum, quia maleficio præda conjuncta est. Archipyrata quisquam, vel latronum ductor, si suos ad grassandum cohortetur, quo alio sermone uti potest, quam ut eadem dicat, quæ dieit Epicurus? Deos nihil curare; non ira, non gratia tangi; inferorum pœnas non esse metuendas, quod ani-

mæ post mortem occidunt, nec ulli omnino sint inferi; voluptatem esse maximum bonum; nullam esse humanam societatem; sibi quemque consulere; neminem esse, qui alterum diligat, nisi sua causa; mortem non esse metuendam forti viro, nec ullum dolorem, qui etiamsi torqueatur, si uratur, nihil curare se dicat. Est plane, cur quisquam putet, hanc vocem viri esse sapientis, quæ potest latronibus aptissime commodari?

C A P U T XVIII.

*Pythagorici & Stoici, animarum immortalitatem statuentes,
voluntariam mortem inaniter persuadent.*

Alli autem contraria his differunt, superesse animas post mortem; & hi sunt maxime Pythagorici ac Stoici: quibus etsi ignoscendum est, quia verum sentiunt, non possum tamen non reprehendere eos, quia non sententia, sed casu inciderunt in veritatem. Itaque in eo ipso, quod recte sentiebant, aliquid errarunt. Nam cum timerent argumentum illud, quo colligitur necesse esse, ut occidant animæ cum corporibus, quia cum corporibus nascuntur, dixerunt non nasci animas, sed insinuari potius in corpora, & de aliis in alia migrare. Non putaverunt aliter fieri posse, ut supersint animæ post corpora, nisi videantur fuisse ante corpora. Par igitur, ac prope similis error est partis utriusque. Sed hæc in præterito falsa est, illa in futuro. Nemo enim vidit, quod est verissimum, & nasci animas, & non occidere; quia, cur id fieret, aut quæ ratio esset hominis, nescierunt. Multi ergo ex iis, quia æternas esse animas suspicabantur, tanquam in cœlum migraturi essent, sibi ipsis manus intulerunt: ut Cleanthes, ut Chrysippus, ut Zeno, ut Empedocles, qui se in ardentiæ Ætnæ specum intempesta nocte dejicit, ut,

cum

cum repente non apparuisset, abiisse ad Deos crederetur; & ex Romanis Cato, qui fuit in omni sua vita Socraticæ vanitatis imitator. Nam Democritus in alia fuit persuasione. Sed tamen

Sponte sua letho caput obvius obtulit ipse:
quo nihil sceleratus fieri potest. Nam si homicida nefarius est, quia hominis extinxtor est, eidem sceleri obstrictus est, qui se necat, quia hominem necat. Imo vero majus esse id facinus existimandum est, cuius ultio soli Deo subjacet. Nam sicut in hanc vitam non nostra sponte venimus, ita rursus ex hoc domicilio corporis, quod tuendum nobis assignatum est, ejusdem jussu recedendum est, qui nos in hoc corpus induxit, tamdiu habituros, donec jubeat emitti; & si vis aliqua inferatur, æqua mente id patiendum est, cum extincta innocentis anima inulta esse non possit; habemusque judicem magnum, cui soli vindicta in integro semper est.

Homicidæ igitur illi omnes philosophi, & ipse Romanæ sapientiae princeps Cato, qui antequam se occideret, perlegisse Platonis librum dicitur, qui est scriptus de æternitate animarum, & ad summum nefas philosophi autoritate compulsus est; & hic tamen aliquam moriendi causam videtur habuisse, odium servitutis. Quid Ambraciotes ille, qui, cum eudem librum perlegisset, præcipitem se dedit, nullam aliam ob causam, nisi quod Platoni credidit? Execrabilis prorsus ac fugienda doctrina, si abigit homines a vita. Quod si scisset Plato, atque docuisset, a quo, & quomodo, & quibus, & quæ ob facta, & quo tempore immortalitas tribuatur, nec Cleombrotum impegisset in mortem voluntariam, nec Catonem, sed eos ad vitam & justitiam potius erudisset. Nam Cato videtur mihi causam quæsisse moriendi, non tam ut Cæsarem fugeret, quam ut Stoicorum decretis obtemperaret, quos sectabatur, nomenque suum grandi aliquo facinore

nore clarificaret: cui quid mali accidere petuerit, si viveret, non invenio. Causa enim Cæsar, ut clemens erat, nihil aliud efficere volebat, etiam in ipso belli civilis ardore, quam ut bene mereri de Republica videretur, duobus optimis civibus Cicerone & Catone servatis. Sed redeamus ad eos, qui mortem pro bono laudant. De vita quereris, quasi vixeris, aut unquam tibi ratio constiterit, cur omnino sis natus. Nonne igitur tibi verus ille & communis omnium pater Terentianum illud jure increpaverit:

- - *Prius disce, quid sit vivere;*

Si displicebit vita, tum istuc utitor.

Indignaris te malis esse subjectum; quasi quidquam merearis boni, qui patrem, qui dominum, qui regem tuum nescis; qui, quamvis clarissimam lucem intuearis oculis, mente tamen cæcus es, & in profundis ignorantiae tenebris jaces. Quæ ignorantia efficit, ut quosdam dicere non puderet, idcirco nos esse natos, ut scelerum pœnas lueremus: quo quid delirius dici possit, non video. Ubi enim, vel quæ scelera potuimus admittere, qui omnino non fuimus? Nisi forte credemus inepto illi seni, qui se in priori vita Euphorbum fuisse mentitus est. Hic, credo, quod erat ignobilis genere natus, familiam sibi ex Homeri carminibus adoptavit. O miram & singularem Pythagoræ memoriam! O miseram oblivionem nostrum omnium, qui nesciamus, qui ante fuerimus! Sed fortasse vel errore aliquo, vel gratia sit effectum, ut ille solus lethæum gurgitem non attigerit, nec oblivionis aquam gustaverit: videlicet senex vanus, sicut otiosæ aniculæ solent, fabulas tanquam infantibus credulis finxit. Quod si bene sensisset de iis, quibus hæc locutus est, si homines eos existimasset, nunquam sibi tam petulanter mentiendi licentiam vendicasset. Sed deridenda est hominis levissimi vanitas. Quid Ciceroni faciemus? qui cum in principio Consolationis suæ dixisset, luendorum sceles-

rum

rum causa nasci homines, iteravit id ipsum postea, quasi objurgans eum, qui vitam non esse pœnam putet. Recte ergo præfatus est, errore, ac miserabili veritatis ignorantia se teneri.

C A P U T X I X.

Cicero & alii sapientissimi animarum immortalitatem, sed infideliter docent; & quod bona vel mala mors ex ante acta vita fit ponderanda.

At illi, qui de mortis bono disputant, quia nihil veri sciunt, sic argumentantur: Si nihil est post mortem, non est malum mors; aufert enim sensum mali. Si autem supersunt animæ, est etiam bonum; quia immortalitas sequitur. Quam sententiam Cicero de Legibus sic explicavit: Gratulemurque nobis, quoniam mors aut meliorem, quam qui est in vita, aut certe non deteriorem allatura est statum. Nam sine corpore, animo vigente, divina vita est; sensu carente, nihil profecto est mali. Argute, ut sibi videbatur, quasi nihil esse aliud possit. Atqui utrumque hoc falsum est. Docent enim divinæ litteræ, non extingui animas: sed aut pro justitia præmio affici, aut pœna pro sceleribus sempiterna. Nec enim fas est, aut eum, qui sceleratus in vita feliciter fuerit, effugere, quod meretur: aut eum, qui ob justitiam miserrimus fuerit, sua mercede fraudari. Quod adeo verum est, ut idem Tullius in Consolatione non easdem sedes incolere justos atque impios prædicaverit. Nec enim omnibus, inquit, iidem illi sapientes arbitrati sunt, eumdem cursum in cœlum patere; nam vitiis & sceleribus contaminatos deprimi in tenebras, atque in cœno jacere docuerunt; castos autem animos, puros, integros, incorruptos, bonis etiam studiis atque artibus expositos,

litos, levi quodam & facili lapsu ad Deos, id est, ad naturam sui similem pervolare. Quæ sententia superiori illi argumento repugnat. Illud enim sic assumptum est, tanquam necesse sit, omnem hominem natum immortalitate donari. Quod igitur erit discrimin virtutis, ac sceleris, si nihil interest, utrumne Aristides sit aliquis, an Phalaris? utrum Cato, an Catilina? Sed hanc repugnantiam rerum sententiarumque non cernit, nisi qui tenet veritatem. Si quis igitur nos roget, utrumne bonum sit mors, an malum? respondebimus, qualitatem ejus ex vitæ ratione pendere. Nam sicut vita ipsa bonum est, si cum virtute vivatur; malum, si cum scelere: sic & mors ex præteritis vitæ actibus ponderanda est. Ita fit, ut si vita in Dei religione transacta sit, mors malum non sit; quia translatio est ad immortalitatem. Sin autem, malum sit necesse est; quoniam ad æterna, ut dixi, supplicia transmittit.

Quid ergo dicemus, nisi errare illos, qui aut mortem appetunt, tanquam bonum; aut vitam fugiunt, tanquam malum? nisi quod sunt iniquissimi, qui pauciora mala non pensant bonis pluribus. Nam cum omnem vitam per exquisitas & varias traducant voluptates, mori cupiunt, si quid forte his amaritudinis supervenit; & sic habent, tanquam illis nunquam fuerit bene, si aliquando fuerit male. Damnant igitur vitam omnem, plenamque nihil aliud, quam malis opinantur. Hinc nata est inepta illa sententia, hanc esse mortem, quam nos vitam putemus; illam vitam, quam nos pro morte timeamus: ita primum bonum esse, non nasci, secundum, citius mori. Quæ, ut majoris sit autoritatis, Sileno attribuitur. Cicero in Consolatione: „Non nasci, inquit, longè optimum, nec in „hos scopulos incidere vitæ; proximum autem, si „natus sis, quamprimum mori, tanquam ex incendio „effugere violentiam fortunæ.” Credidisse illum va-

nissimo dicto exinde appareat, quod adjecit aliquid de suo, ut ornaret. Quæro igitur, cui esse optimum putet non nasci, cum sit nullus omnino, qui sentiat: nam ut bonum sit aliquid, aut malum, sensus efficit. Deinde, cur omnem vitam nihil aliud esse, quam scopolos & incendum putaverit; quasi aut in nostra fuerit potestate, ne nasceremur, aut vitam nobis fortuna tribuat, non Deus; aut vivendi ratio quidquam simile incendio habere videatur.

Non dissimile Platonis illud est, quod ajebat, se gratias agere naturæ: Primum, quod homo natus esset potius, quam mutum animal; Deinde, quod mas potius, quam fœmina; quod Græcus, quam Barbarus; Postremo, quod Atheniensis, & quod temporibus Socratis. Dicinon potest, quantam mentibus cæcitatem, quantosque pariat errores ignoratio veritatis. Ego plane contenderim, nunquam quidquam dictum esse in rebus humanis delirius. Quasi vero si aut Barbarus, aut mulier, aut asinus denique natus esset, idem ipse Plato esset, ac non ipsum illud, quod natum fuisset. Sed videlicet Pythagoræ credidit, qui ut vetaret homines animalibus vesci, dixit, animas de corporibus in aliorum animalium corpora commeare: quod & vanum & impossibile est. Vanum, quia necesse non fuit, veteres animas in nova corpora inducere, cum idem artifex, qui primas aliquando fecerat, potuerit semper novas facere. Impossibile, quia rectæ rationis anima tam immutare naturam status sui non potest, quam ignis aut deorsum niti, aut in transversum, fluminis modo, flammarum suam fundere. Existimavit igitur homo sapiens, potuisse fieri, ut anima, quæ tunc erat in Platone, in aliquod mutum animal includeretur, essetque humano sensu prædita, ut intelligeret ac doleret incongruenti se corpore oneratam. Quanto sanius faceret, si gratias agere se diceret, quod ingeniosus, quod docilis natus esset, quod in iis opibus, ut libe-

liberaliter erudiretur. Nam quod Athenis natus est, quid in eo beneficii fuit? An non plurimi extiterunt in aliis civitatibus excellenti ingenio atque doctrina viri, qui meliores singuli, quam omnes Athenienses fuerunt? Quanta hominum millia fuisse credamus, qui & Athenis nati, & temporibus Socratis, indocti tamen, ac stulti fuerunt? Non enim aut parietes, aut locus, in quo quisque est effusus ex utero, conciliat homini sapientiam. Quid vero attinuit, Socratis se temporibus natum gratulari? Num Socrates ingenia dissentibus potuit commodare? Non venit in mentem Platonii, Aleibiadem quoque & Critiam ejusdem Socratis assiduos auditores fuisse; quorum alter hostis patriæ acerrimus fuit, alter crudelissimus omnium tyranorum.

C A P U T XX.

Socrates aliis prudentior fuit in Philosophia, quamvis in multis despuerit.

Videamus nunc, quid in Socrate ipso tam magnum fuerit, ut homo sapiens merito gratias ageret, illius se temporibus esse natum. Non inferior, fuisse illum paulo cordatiorem, quam ceteros, qui naturam rerum putaverunt ingenio posse comprehendendi. In quo illos non excordes tantum fuisse arbitror, sed etiam impios; quod in secreta cœlestis illius providentiae curiosos oculos voluerint immittere. Romæ, & in plerisque urbibus scimus esse quædam sacra, quæ aspici a viris nefas habeatur. Abstinent igitur aspectu, quibus contaminare illa non licet; & si forte vel errore, vel casu quopiam vir aspicerit, primo pena ejus, deinde instauratione sacrificii scelus expiatur. Quid his facias, qui inconcessa scrutari volunt? Nimirum

multo sceleratores, qui arcana mundi, & hoc cœlestè templum profanare impiis disputationibus quærunt, quam qui ædem Vestæ, aut Bonæ Deæ, aut Cereris intraverint. Quæ penetralia quamvis adire viris non liceat, tamen a viris fabricata sunt. Hi vero non tantum impietatis crimen effugunt: sed, quod est multo indignius, eloquentiæ famam, & ingenii gloriam consequuntur. Quid, si aliquid investigare possent? Sunt enim tam stulti in asseverando, quam improbi in quærendo; cum neque invenire quidquam possint, nec defendere, etiamsi invenerint. Nam si verum vel fortuito viderint, quod sæpius contingit, committunt, ut ab aliis id pro falso refellatur. Non enim descendit aliquis de cœlo, qui sententiam de singulorum opinioribus ferat: quapropter nemo dubitaverit, eos, qui ista conquerant, stultos, ineptos, insanos esse.

Aliquid ergo Socrates habuit cordis humani, qui cum intelligeret hæc non posse inveniri, ab ejusmodi quæstionibus se removit; vereorque, ne in eo solo. Multa enim sunt ejus non modo laude indigna, sed etiam reprehensione dignissima, in quibus fuit suorum simillimus. Ex his unum eligam, quod ab omnibus sit probatum. Celebre hoc proverbium Socrates habuit: Quod supra nos, nihil ad nos. Procumbamus igitur in terram, & manus nobis ad præclara opera datas convertamus in pedes. Nihil ad nos cœlum, ad cuius contemplationem sumus excitati; nihil denique lux ipsa pertineat: certe victus nostri causa de cœlo est. Quod si hoc sensit, non esse de rebus cœlestibus disputandum, ne illorum quidem rationem poterat comprehendere, quæ sub pedibus habebat. Quid ergo? num erravit in verbis? Verisimile non est: sed nimirum id sensit, quod locutus est, religioni minime serviendum; quod si aperte diceret, nemo pateretur.

Quis enim non sentiat, hunc mundum tam mirabili ratione perfectum aliqua providentia gubernari? quando-

quandoquidem nihil est, quod possit sine ullo moderatore consistere. Sic domus ab habitatore deserta dilabitur; navis sine gubernatore abiit pessum; & corpus relictum ab anima difflit: nedum putemus, tantam illam molem aut construi sine artifice, aut stare tamdiu sine rectore potuisse. Quod si publicas illas religiones voluit evertere, non improbo, quin etiam laudabo, si ipse quod est melius invenerit. Verum idem per canem & anserem dejerabat. O hominem scurram, ut ait Zeno Epicureus, ineptum, perditum, desperatum, si cavillari voluit Religionem; dementem, si hoc ferio fecit, ut animal turpissimum pro Deo haberet! Quis jam superstitiones Ægyptiorum audeat reprehendere, quas Socrates Athenis autoritate confirmavit sua? Illud vero nonne summæ vanitatis, quod ante mortem familiares suos rogavit, ut Æsculapio gallum, quem voverat, pro se sacrarent? Timuit videlicet, ne apud Rhadamanthum reciperatorem voti reus fieret ab Æsculapio. Dementissimum hominem putarem, si morbo affectus periisset. Cum vero hoc sanus fecerit, est ipse insanus, qui eum putat fuisse sapientem. En, cuius temporibus natum se esse homo sapiens gratulatur.

C A P U T XXI.

De Platonis doctrina, quæ resplicas destrueret.

Videamus tamen, quid illum Socrates docuerit, qui cum totam Physicam repudiasset, eo se contulit, ut de virtute atque officio quæreret. Itaque non dubito, quin auditores suos justitiae præceptis erudierit. Docente igitur Socrate, non fugit Platonem, justitiae vim in æquitate consistere; siquidem omnes pari conditione nascuntur. Ergo nihil, inquit, privati ac pro-

prii habeant: sed ut pares esse possint, quod justitiae ratio desiderat, omnia in commune possideant. Ferri hoc potest, quamdiu de pecunia dici videtur. Quod ipsum quam impossibile sit, & quam injustum, poteram multis rebus ostendere. Concedamus tamen, ut posse fieri. Omnes enim sapientes erunt, & pecuniam contemnent. Quo ergo illum communitas ista perduxit? Matrimonia quoque, inquit, communia esse debebunt: scilicet ut ad eamdem mulierem multi viri, tanquam canes confluant; & is utique obtineat, qui viribus vicerit: aut si patientes sunt, ut philosophi, expectent, ut vicibus, tanquam lupanar obeant. O miram Platonis æquitatem! Ubi est ergo virtus castitatis? ubi fides conjugalis? quæ si tollas, omnis justitia sublata est. At idem dixit, beatas civitates futuras fuisse, si aut philosophi regnarent, aut reges philosopharentur. Huic vero tam justo, tam æquo viro regnum dares, qui aliis abstulisset sua, aliis condonasset aliena; prostituisset pudicitiam fœminarum: quæ nullus unquam non modo rex, sed ne tyrannus quidem fecit.

Quam vero intulit rationem turpissimi hujus consilii? Sic inquit: Civitas concors erit, & amoris mutui constricta vinculis, si omnes omnium fuerint & mariti, & patres, & uxores, & liberi. Quæ ista confusio generis humani est! Quomodo servari potest caritas, ubi nihil est certum, quod ametur? Quis aut vir mulierem, aut mulier virum diligit, nisi habitaverint semper una, nisi devota mens, & servata invicem fides individuam fecerit caritatem? quæ virtus in illa promiscua voluptate locum non habet. Item si omnes omnium liberi sint, quis amare liberos tanquam suos poterit, cum suos esse aut ignoret, aut dubitet? quis honorem tanquam patri deferet, cum, unde natus sit, nesciat? Ex quo sit, ut non tantum alienum pro patre habeat, sed etiam patrem pro alieno. Quid, quod

quod uxor potest esse communis, filius non potest; quem concipi nonnisi ex uno necesse est. Perit ergo illi uni communitas, ipsa reclamante natura. Supereft, ut tantummodo concordiae causa uxores velit esse communes. At nulla vehementior discordiarum causa est, quam unius fœminæ a multis maribus appetitio. In quo Plato, si ratione non potuit, exemplis certe potuit admoneri, & mutorum animalium, qui ob hoc vel acerrime pugnant, & hominum, qui semper ob eam rem gravissima inter se bella gesserunt.

C A P U T XXII.

De Platonis præceptis, iisdemque reprehensis.

Restat, ut communio ista nihil aliud habeat, præter adulteria & libidines, propter quas funditus eruendas, virtus est vel maxime necessaria. Itaque non inventit concordiam, quam quærebat; quia non videbat, unde oriatur. Nam justitia in extrapositis nihil momenti habet, ne in corpore quidem: sed tota in hominis mente versatur. Qui ergo vult homines adæquare, non matrimonia, non opes subtrahere debet; sed arrogantiam, superbiam, tumorem, utili potentes & elati pares esse se etiam mendicissimis sciant. Detracta enim divitibus insolentia & iniquitate, nihil intererit, utrumne alii divites, alii pauperes sint, cum animi pares fuerint; quod efficere nulla res alia præter religionem Dei potest. Putavit igitur se invenisse justitiam, cum eam prorsus everterit; quia non rerum fragilium, sed mentium debet esse communitas. Nam si justitia virtutum omnium mater est, cum illæ singulæ tolluntur, ipsa subvertitur. Tulit autem Plato ante omnia frugalitatem; quæ utique nulla est, ubi proprii nihil habeatur. Tulit abstinentiam; siquidem nihil

fuerit, quod abstineatur, alienum. Tulit temperan-
tiam, tulit castitatem; quæ virtutes in utroque sexu
maximæ sunt. Tulit verecundiam, pudorem, mode-
stiam, si honesta & legitima esse incipiunt, quæ solent
flagitiosa & turpia judicari. Sic virtutem dum vult
omnibus dare, omnibus ademit. Nam rerum proprie-
tas & vitiorum, & virtutum materiam continet; com-
munitas autem nihil aliud, quam vitiorum licentiam.
Nam viri, qui multas mulieres habent, nihil aliud di-
ci possunt, quam luxuriosi ac nepotes. Item mulieres,
quæ a multis habentur, non utique adulteræ, quia
certum matrimonium nullum est, sed prostitutæ ac
meretrices sint necesse est.

Redegit ergo humanam vitam ad similitudinem, non
dicam mutorum, sed pecudum ac belluarum. Nam
volucres pene omnes faciunt matrimonia, & paria
junguntur, & nidos suos tanquam geniales toros con-
cordi mente defendunt; & fœtus suos, quia certi sunt,
amant; & si alienos objeceris, abigunt. At homo sa-
piens contra morem hominum, contraque naturam
stultiora sibi, quæ imitaretur, elegit. Et quoniam vi-
debat in cæteris animalibus officia marium fœminarum-
que non esse divisa, existimavit oportere etiam mulie-
res militare, & consiliis publicis interesse, & magi-
stratus gerere, & imperia suscipere. Itaque his armis
& equos assignavit; consequens est, ut lanam & telam
viris, & infantium gestiones. Nec vidit impossibi-
lia esse, quæ diceret; ex eo, quod adhuc in orbe ter-
ræ neque tam stulta, neque tam vana ulla gens exti-
terit, quæ hoc modo viveret.

C A P U T . XXIII.

*De erroribus quorumdam Philosophorum; deque Sole
& Luna.*

Cum igitur in tanta vanitate ipsi philosophorum principes deprehendantur, quid illos minores putabimus, qui nunquam sibi tam sapientes videri solent, quam cum pecuniæ contemptu gloriantur? Fortis animus. Sed exspecto, quid faciant, & quo ille contemptus evadat. Tradita sibi a parentibus patrimonia tanquam malum fugiunt, ac deserunt. Et ne in tempestate naufragium faciant, in tranquillo se præcipitant, non virtute, sed perverso metu fortes; sicut illi, qui, eum timent, ne ab hoste jugulentur, ipsi se jugulant, ut mortem morte devitent. Sic isti, unde possent gloriam liberalitatis acquirere, sine honore, sine gratia perdunt. Laudatur Democritus, quod agros suos reliquerit, eosque pasca publica fieri passus fit. Probarem, si donasset. Nihil autem sapienter fit, quod si ab omnibus fiat, inutile est ac malum. Sed hæc negligenteria tolerabilis. Quid ille, qui patrimonium in numeros redactum effudit in mare? Ego dubito, utrumne fanus, an demens fuerit. Abite, inquit, in profundum malæ cupiditates; ego vos mergam, ne ipse mergar a vobis. Si tantus pecuniæ contemptus est, fac illam beneficium, fac humanitatem, largire pauperibus: potest hoc, quod perditurus es, multis succurrere, ne fame, aut siti, aut nuditate moriantur. Imitare insaniam saltem furoremque Tuditan; sparge populo diripienda. Potes & pecuniam effugere, & tandem bene collocare; quia salvum est, quidquid pluribus profuit.

Zenonis autem paria peccata quis probat? Sed omittamus id, quod est ab omnibus semper irrisum.

Illud satis est ad coargendum furiosi hominis errorem, quod inter vitia & morbos misericordiam ponit. Admit nobis affectum, quo ratio humanæ vitæ pene omnis continetur. Cum enim natura hominis imbecillior sit, quam cæterorum animalium, quæ vel ad perferendam vim temporum, vel ad incursiones a suis corporibus arcendas, naturalibus munimentis providentia cœlestis armavit: homini autem quia nihil istorum datum est, accepit pro ipsis omnibus miserationis affectum, qui plane vocatur humanitas, qua nosmet invicem tueremur. Nam si homo ad conspectum alterius hominis efferaretur, quod facere videmus animantes, quarum natura solivaga est, nulla esset hominum societas, nulla urbium condendarum vel cura, vel ratio. Sic neque vita quidem satis tuta, cum & cæteris animalibus exposita esset imbecillitas hominum, & ipsi inter semetipsos belluarum more sœvirent. Non minor in aliis dementia.

Quid enim dici potest de illo, qui nigram dixit esse nivem? quam consequens erat, ut etiam picem albam esse diceret. Hic est ille, qui se idcirco natum esse dicebat, ut cœlum ac solem videret, qui in terra nihil videbat sole lucente. Xenophanes dicentibus Mathematicis orbem lunæ duodeviginti partibus majorem esse, quam terram, stultissime credidit; & quod huic levitati fuit consentaneum, dixit, intra concavum lunæ sinum esse aliam terram, & ibi aliud genus hominum simili modo vivere, quo nos in hac terra vivimus. Habent igitur illi lunatici homines alteram lunam, quæ illis nocturnum lumen exhibeat, sicut hæc exhibet nobis. Et fortasse noster hic orbis alterius inferioris terræ luna sit. Fuisse Seneca inter Stoicos ait, qui deliberaret, utrumne Soli quoque suos populos daret: inepte scilicet, qui dubitaverit. Quid enim perderet, si dedisset? Sed, credo, calor deterrebat, ne tantam multitudinem periculo committeret; ne si æstu nimio periissent, ipsius culpa evenisse tanta calamitas diceretur.

C A P U T XXIV.

De Antipodibus; de Cœlo ac Sideribus.

Quid illi, qui esse contrarios vestigiis nostris Antipodas putant, num aliquid loquuntur? aut est quisquam tam ineptus, qui credat esse homines, quorum vestigia sint superiora, quam capita? aut ibi, quæ apud nos jacent, inversa pendere? fruges & arbores deorsum versus crescere? pluvias, & nives, & grandinem sursum versus cadere in terram? Et miratur aliquis, hortos pensiles inter septem mira narrari, cum philosophi & agros, & maria, & urbes, & montes pensiles faciant? Hujus quoque erroris aperienda nobis origo est. Nam semper eodem modo falluntur. Cum enim falsum aliquid in principio sumperint, veri similitudine inducti, necesse est eos in ea, quæ consequuntur, incurrere. Sic incident in multa ridicula, quia necesse est falsa esse, quæ rebus falsis congruunt. Cum autem primis habuerint fidem, qualia sint ea, quæ sequuntur, non circumspiciunt, sed defendunt omni modo; cum debeant prima illa, utrumne vera sint, at falsa, ex consequentibus judicare.

Quæ igitur illos ad Antipodas ratio perduxit? Videbant siderum cursus in occasum meantium: solem atque lunam in eamdem partem semper occidere, atque oriri semper ab eadem. Cum autem non perspicerent, quæ machinatio cursus eorum temperaret, nec quomodo ab occasu ad orientem remearent, cœlum autem ipsum in omnes partes putarent esse devexum, quod sic videri propter immensam latitudinem necesse est: existimaverunt, rotundum esse mundum sicut pilam, & ex motu siderum opinati sunt cœlum volvi, sic astra solemque, cum occiderint, volubilitate ipsa mundi ad ortum referri. Itaque & æreos orbes fabricati sunt, quasi

quasi ad figuram mundi, eosque cœlarunt portentosis quibusdam simulacris, quæ astra esse dicerent. Hanc igitur cœli rotunditatem illud sequebatur, ut terra in medio sinu ejus esset inclusa. Quod si ita esset, etiam ipsam terram globo similem; neque enim fieri posset, ut non esset rotundum, quod rotundo conclusum teneretur. Si autem rotunda etiam terra esset, necesse esse, ut in omnes cœli partes eamdem faciem gerat, id est, montes erigat, campos tendat, maria consternat. Quod si esset, etiam sequebatur illud extremum, ut nulla sit pars terræ, quæ non ab hominibus cæterisque animalibus incolatur. Sic pendulos istos Antipodas cœli rotunditas adinvenit.

Quod si quæras ab iis, qui hæc portenta defendunt, quomodo non cadunt omnia in inferiorem illum cœli partem: respondent, hanc rerum esse naturam, ut pondera in medium ferantur, & ad medium connexa sint omnia, sicut radios videmus in rota; quæ autem levia sunt, ut nebula, fumus, ignis, a medio deferantur, ut cœlum petant. Quid dicam de iis nescio, qui, cum semel aberraverint, constanter in stultitia perseverant, & vanis vana defendunt; nisi quod eos interdum puto, aut joci causa philosophari, aut prudentes & scios mendacia defendenda suscipere, quasi ut ingenia sua in malis rebus exerceant, vel ostendant. At ego multis argumentis probare possem, nullo modo fieri posse, ut cœlum terra sit inferius, nisi & liber jam concludendus esset, & adhuc aliqua restarent, quæ magis sunt præsenti operi necessaria. Et quoniam singularum errorum percurrere non est unius libri opus, satis sit pauca enumerasse, ex quibus possit, qualia sint cætera, intelligi.

C A P U T XXV.

*De addiscenda Philosophia; & quanta ad ejus studium
fint necessaria.*

Nunc pauca nobis de philosophia in commune dicenda sunt, ut confirmata causa peroremus. Summus ille noster Platonis imitator existimavit, philosophiam non esse vulgarem, quod eam non nisi docti homines assequi possint. „Est, inquit, philosophia paucis contenta judicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens. „ Non est ergo sapientia, si ab hominum cœtu abhorret: quoniam si sapientia homini data est, sine ullo discrimine omnibus data est, ut nemo sit prorsus, qui eam capere non possit. At illi virtutem humano generi datam sic amplexantur, ut soli omnium publico bono frui velle videantur, tam invidi, quam si velint deligare oculos, aut effodere cæteris, ne solem videant. Nam quid est aliud hominibus negare sapientiam, quam mentibus eorum verum ac divinum lumen auferre? Quod si natura hominis sapientiae capax est, oportuit & opifices, & rusticos, & mulieres, & omnes denique, qui humanam formam gerunt, doceri, ut sapiant; populumque ex omni lingua, & conditione, & sexu, & ætate conflari. Maximum itaque argumentum est, philosophiam nequé ad sapientiam tendere, nequé ipsam esse sapientiam, quod mysterium ejus barba tantum celebratur & pallio. Senserunt hoc adeo Stoici, qui & servis, & mulieribus philosophandum esse dixerunt; Epicurus quoque, qui rudes omnium litterarum ad philosophiam invitat; item Plato, qui civitatem de sapientibus voluit componere.

Conati quidem illi sunt facere, quod veritas exigebat: sed non potuit ultra verba procedi. Primum, quia multis artibus opus est, ut ad philosophiam possit accedere.

accedi. Descendæ istæ communes litteræ propter usum legendi, quia in tanta rerum varietate nec disci audiendo possunt omnia, nec memoria contineri. Grammaticis quoque non parum operæ dandum est, ut rectam loquendi rationem scias. Id multos annos auferrat necesse est. Nec oratoria quidem ignoranda est; ut ea, quæ didiceris, proferre atque eloqui possis. Geometria quoque, ac musica, & astrologia necessaria est; quod hæ artes cum philosophia habent aliquam societatem: quæ universa perdiscere neque feminæ possunt, quibus intra puberes annos officia mox usibus domesticis profutura discenda sunt; neque servi, quibus per eos annos vel maxime serviendum est, quibus possunt discere; neque pauperes, aut opifices, aut rustici, quibus in diem vietus labore est quærendus. Ob eam causam Tullius ait abhorre a multitudine philosophiam. Atenim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa, quæ de principiis rerum dicuntur, intelligent, quæ perplexa & involuta vix etiam politi homines assequuntur?

In rebus igitur obscuritate implicitis, & ingeniorum varietate confusis, & eloquentium virorum exquisito sermone fucatis, quis imperito ac rudi locus est? Denique nullas unquam mulieres philosophari docuerunt, præter unam ex omni memoria Themisten; neque servos, præter unum Phædonem, quem male servientem redemisse ac docuisse Cebetem tradunt. Enumerant etiam Platonem, ac Diogenem; qui tamen servi non fuerunt: sed his servitus evenerat; sunt enim capti. Platonem quidem redemisse Aniceris quidam traditur festertiis octo. Itaque insectatus est conviciis hunc ipsum redemptorem Seneca, quod parvi Platonem aestimaverit. Furiosus, ut mihi videtur, qui homini fuerit iratus, quod non multam pecuniam perdidit: scilicet aurum appendere debuit, tanquam pro mortuo Hectore, aut tantum ingerere nummorum,

quan-

quantum venditor non poposcit. Ex Barbaris vero nullum, præter unum Anacharsim Seytham; qui philosophiam ne somniasset quidem, nisi & linguam, & litteras ante didicisset.

C A P U T XXVI.

Sapientiam sola doctrina cœlestis largitur; & quam fit efficax lex Dei.

Quod ergo illi poscente natura faciendum esse senserunt, sed tamen neque ipsi facere potuerunt, neque a philosophis fieri posse viderunt, sola hæc efficit doctrina cœlestis; quia sola sapientia est. Illi scilicet persuadere cuiquam poterunt, qui nihil persuadent etiam sibi? aut cujusquam cupiditates opprimunt, iram temperabunt, libidinem coercebunt, cum ipsi & cedant vitiis, & fateantur, plus valere natum? Dei autem præcepta, quia & simplicia, & vera sunt, quantum valeant in animis hominum, quotidiana experimenta demonstrant. Da mihi virum, qui sit iracundus, maledicus, effrænatus: paucissimis Dei verbis

- - - *Tam placidum, quam ovem, reddam.*

Da cupidum, avarum, tenacem: jam tibi eum liberalem dabo, & pecuniam suam plenis manibus largientem. Da timidum doloris ac mortis: jam cruces, & ignes, & taurum contemnet. Da libidinosum, adulterum, ganeonem: jam sobrium, castum, continentem videbis. Da crudelem, & sanguinis appetentem: jam in veram clementiam furor ille mutabitur. Da injustum, insipientem, peccatorem: continuo & æquus, & prudens, & innocens erit. Uno enim lavacro malitia omnis abolebitur. Tanta divinæ sapientiæ vis est, ut in hominis pectus infusa, matrem deliciorum

Ætorum stultitiam uno semel impetu expellat: ad quod efficiendum, non mercede, non libris, non lucubrationibus opus est. Gratis ista fiunt, facile, cito; modo pateant aures, & pectus sapientiam sitiat. Nemo vereatur, nos aquam non vendimus, nec solem mercede præstamus. Dei fons uberrimus atque plenissimus patet cunctis; & hoc cœleste lumen universis oritur, quicumque oculos habent. Num quis hæc philosophorum aut unquam præstítit, aut præstare, si velit, potest? Qui cum ætates suas in studio philosophiæ conterant, neque alium quemquam, neque seipso, si natura paululum obstitit, possunt facere meliores. Itaque sapientia eorum, ut plurimum efficiat, non excidit vitia, sed abscondit. Pauca vero Dei præcepta sic totum hominem immutant, & exposito vetere novum reddunt, ut non cognoscas eumdem esse.

C A P U T XXVII.

Quam parvum Philosophorum præcepta conferant ad veram sapientiam, quam in sola Religione invenies.

Quid ergo? nihilne illi simile præcipiunt? Imo per multa; & ad verum frequenter accedunt. Sed nihil ponderis habent illa præcepta, quia sunt humana, & autoritate majori, id est divina illa, carent. Nemo enim credit, quia tam se hominem putat esse, qui audit, quam est ille, qui præcipit. Præterea nihil apud eos certi est, nihil, quod à scientia veniat. Sed cum omnia conjecturis agantur, multa etiam diversa & varia proferantur, stultissimi est hominis, præceptis eorum velle parere, quæ utrum vera sint, an falsa, dubitatur; & ideo nemo paret, quia nemo vult ad incertum laborare. Virtutem esse Stoici
ajunt,

ajunt, quæ sola efficiat vitam beatam. Nihil potest verius dici. Sed quid, si cruciabitur, aut dolore afficietur? Poteritne quisquam inter carnifices beatus esse? Imo vero illatus corpori dolor materia virtutis est: itaque ne in tormentis quidem miser est. Epicurus multo fortius. Sapiens, inquit, semper beatus est; & vel inclusus in Phalaridis tauro hanc vocem emittet: Suave est, & nihil euro. Quis eum non irriterit? Maxime, quod homo voluptarius personam sibi viri fortis imposuit, & quidem supra modum. Non enim fieri potest, ut quisquam cruciatus corporis pro voluptatibus ducat, cum satis sit ad officium virtutis implendum, perferre ac sustinere. Quid dicitis Stoici? Quid tu Epicure? Beatus est sapiens, etiam cum torquetur. Si propter gloriam patientiae: non fruetur; in tormentis enim fortasse morietur. Si propter memoriam: aut non sentiet, si occidunt animæ; aut sentiet, nihil ex ea consequetur.

Quis ergo alius fructus est in virtute? quæ beatitudo vitæ? ut æquo animo moriatur? Bonum mihi affertis unius horæ, aut fortasse momenti, propter quod non expediatur in tota vita miseriis & laboribus confici. Quantum autem temporis mors occupat? quæ cum veniat, utrum æquo aut iniquo animo eam subieris, jam nihil refert. Ita fit, ut nihil aliud ex virtute captetur, nisi gloria. Sed hæc aut supervacula & brevis est, aut pravis hominum judiciis non sequetur. Nullus igitur ex virtute fructus est, ubi virtus mortalis est, & caduca. Ita qui hæc locuti sunt, umbram quamdam virtutis videbant, ipsam virtutem non videbant. Defixi enim fuerunt in terram, nec vultus suos in altum erigebant, ut eam possent intueri,

Quæ sese a cœli regionibus ostentabat.

Hæc causa est, cur præceptis eorum nullus obtemperet: quoniam aut ad vitia erudiunt, si voluptatem

defendunt; aut si virtutem asserunt, neque peccato pœnam minantur, nisi solius turpitudinis, neque virtuti ullum præmium pollicentur, nisi solius honestatis & laudis, cum dicant, non propter seipsam extendam esse virtutem.

Beatus est igitur sapiens in tormentis: sed cum torquetur pro fide, pro justitia, pro Deo, illa patientia doloris beatissimum faciet. Est enim Deus, qui solus potest honorare virtutem; cuius merces immortalitas sola est: quam qui non appetunt, nec religionem tenent, cui æterna subjacet vita, profecto neque virtutis vim sciunt, cuius præmium ignorant; neque in cœlum spectant, quod ipsi se facere putant, cum res non vestigabiles quærunt, quia ratio in cœlum spectandi nulla alia est, nisi aut religionem suscipere, aut animam suam immortalem esse credere. Quisquis enim aut Deum colendum esse intelligit, aut immortalitatis spem sibi propositam habet, mens ejus in cœlo est; & licet id non aspiciat oculis, animæ tamen lumine aspicit. Qui autem Religionem non suscipiunt, terreni sunt; quia Religio de cœlo est; & qui animam putant cum corpore interire, æque in terram spectant, quia ultra corpus, quod est terra, nihil amplius vident, quod sit immortale. Nihil igitur prodest, hominem ita esse fictum, ut recto corpore spectet in cœlum; nisi erecta mente Deum cernat, & cogitatio ejus in spe vitæ perpetuæ tota versetur.

C A P U T XXVIII.

*De vera Religione, deque Natura; Fortuna num sit Deus,
& de Philosophia.*

Quapropter nihil aliud est in vita, quo ratio, quo conditio nostra nitatur, nisi Dei, qui nos genuit,

nuit, agnitio, & religiosus ac pius cultus: unde quoniam philosophi aberraverunt, sapientes utique non fuerunt. Quæsierunt illi quidem sapientiam: sed quia non rite quærebant, prolapsi sunt longius, & in tantos errores inciderunt, ut etiam communem sapientiam non tenerent. Non enim tantum Religionem asserere noluerunt: verum etiam sustulerunt; dum specie falsæ virtutis inducti, conantur animos omni metu liberare: quæ Religionis eversio naturæ nomen invenit. Illi enim, cum aut ignorarent, a quo esset effectus mundus, aut persuadere vellent, nihil esse divina mente perfectum, naturam esse dixerunt rerum omnium matrem, quasi dicentes, omnia sua sponte esse nata: quo verbo plane imprudentiam suam confitentur. Natura enim, remota providentia & potestate divina, prorsus nihil est. Quod si Deum naturam vocent, quæ perversitas est, naturam potius quam Deum nominare? Si autem natura ratio est, vel necessitas, vel conditio nascendi, non est per seipsam sensibilis: sed necesse est mentem esse divinam, quæ sua providentia nascendi principium rebus omnibus præbeat. Aut si natura est cœlum atque terra, & omne, quod natum est, non est Deus natura, sed Dei opus.

Non dissimili errore credunt esse fortunam quasi Deam quamdam res humanas variis casibus illudentem; quia nesciunt, unde sibi bona & mala eveniant. Cum hac se compositos ad præliandum putant; nec ullam tamen rationem reddunt, a quo & quam ob causam: sed tantum cum fortuna se digladiari momentis omnibus gloriantur. Jam quicumque alios consolati sunt ob interitum amissionemque carorum, fortunæ nomen acerrimis accusationibus prosciderunt; nec omnino ulla eorum disputatio de virtute est, in qua non fortuna vexetur. M. Tullius in sua Consolatione pugnasse se semper contra fortunam loquitur,

eamque a se esse superatam, cum fortiter inimicorum impetus retudisset; ne tum quidem se ab ea fratum, cum domo pulsus patria caruit: tum autem, cum amiserit carissimam filiam, victum se a fortuna turpiter confitetur. Cedo, inquit, & manum tollo. Quid hoc homine miserius, qui sic jaceat? Insipienter, inquit; sed qui profitetur se esse sapientem. Quid ergo sibi vult assumptio nominis? Quid contemptus ille rerum, qui magnificis verbis prætenditur? Quid dispar cæteris habitus? Aut cur omnino præcepta sapientiæ datis, si nemo, qui sapiat, adhuc inventus est? Et quisquam nobis invidiam facit, quia philosophos negamus esse sapientes? cum ipsis nec scire se quidquam, nec sapere videantur. Nam si quando ita defecerint, ut ne affingere quidem quidquam possint, quod faciunt in rebus cæteris: tum vero ignorantiae admonentur, & quasi furibundi exiliunt, & exclamant, se cæcos esse & excordes. Anaxagoras pronuntiat circumfusa esse tenebris omnia. Empedocles angustas esse sensuum semitas queritur, tanquam illi ad cogitandum rheda & quadrigis opus esset. Democritus quasi in puteo sic alto, ut fundus sit nullus, veritatem jacere demersam; nimirum stulte, ut cætera. Non enim tanquam in puteo demersa veritas est, quo vel descendere, vel etiam cadere illi licet, sed tanquam in summo montis excelsi vertice, vel potius in cœlo, quod est verissimum. Quid enim est, cur eam potius in imum depressam diceret, quam in summum levatam? nisi forte mentem quoque in pedibus, aut in imis calcibus constituere malebat potius, quam in pectore, aut in capite.

Adeo remotissimi fuerunt ab ipsa veritate, ut eos ne status quidem sui corporis admoneret, veritatem in summo illis esse querendam. Ex hac desperatione confessio illa Socratis nata est, qua se nihil scire dixit, nisi hoc unum, quod nihil sciat. Hinc Academis disci-

disciplina manavit; si tamen disciplina dici potest, in qua ignoratio & discitur, & docetur. Sed ne illi quidem, qui scientiam sibi assumpserunt, id ipsum, quod se scire putabant, constanter defendere potuerunt. Qui, quoniam ratio illis non quadrabat, per ignorantiam rerum divinarum tam varii, tam incerti fuerunt, sibique saepe contraria differentes, ut quid sentirent, quid vellent, statuere ac dijudicare non possis. Quid igitur pugnes adversus eos homines, qui suo sibi gladio pereunt? Quid labores, ut eos destruas, quos sua ipsos destruit atque afficit oratio? Aristoteles, inquit Cicero, veteres philosophos accusans, ait, eos aut stultissimos, aut gloriofissimos fuisse, qui existimassent philosophiam suis ingenii perfectam: sed se videre, quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi tempore philosophiam plane absolutam fore. Quod igitur fuit illud tempus? quo more? quando est, aut a quibus absoluta? Nam quod ait stultissimos fuisse, qui putassent ingenii suis perfectam esse sapientiam, verum est: sed ne ipse quidem satis prudenter, qui aut a veteribus cœptam, aut a novis auctam, aut mox a posterioribus perfectum iri putavit. Nunquam enim potest investigari, quod non per viam suam quæritur.

C A P U T XXIX.

De Fortuna iterum, & Virtute.

Sed repetamus id, quod omisimus. Fortuna ergo per se nihil est; nec sic habendum est, tanquam sit in aliquo sensu. Siquidem fortuna est accidentium rerum subitus atque inopinatus eventus. Verum philosophi, ne aliquando non errant, in re stulta volunt esse sapientes; qui fortunæ sexum mutant, eamque

non Deam, sicut vulgus, sed Deum esse dicunt. Eundem tamen interdum naturam, interdum fortunam vocant; „quod multa, inquit idem Cicero, efficiat in „opinata nobis, propter obscuritatem ignorationem „que causarum... Cum igitur causas ignorent, propter quas fiat aliquid, & ipsum qui faciat ignorent, necesse est. Idem in opere valde serio, in quo præcepta vitae deprompta ex philosophia filio dabat: „Magnam, inquit, esse fortunæ vim in utramque partem, quis nesciat? Nam &, cum prospero flatu ejus utimur, ad exitus pervenimus optatos, &, cum reverteretur, affligimur., Primum, qui negat sciri posse quidquam, sic hoc dixit, tanquam & ipse, & omnes sciant. Deinde, qui, etiam quæ clara sunt, dubia conatur efficere, hoc putavit esse clarum, quod illi esse debuit vel maxime dubium; nam sapienti omnino falsum est. Quis, inquit, nescit? Ego vero nescio. Doceat me, si potest, quæ sit illa vis, qui flatus iste, & qui reflatus.

Turpe igitur est, hominem ingeniosum dicere id, quod, si neges, probare non possit. Postremo, quod is, qui dicit, assensus esse retinendos, quod stulti sit hominis, rebus incognitis temere assentiri, is plane vulgi & imperitorum opinionibus credidit, qui fortunam putant esse, quæ hominibus tribuat bona & mala. Nam simulacrum ejus cum copia & gubernaculo fingunt, tanquam hæc & opes tribuat, & humanarum rerum regimen obtineat. Cui opinioni & Virgilius assentit, qui fortunam omnipotentem vocat; & Historicus, qui ait: Sed profecto fortuna in omni re dominatur. Quid ergo cæteris Diis loci superest? Cur non aut ipsa regnare dicitur, si plus potest; aut sola colitur, si omnia? Vel, si tantum mala immittit, aliquid causæ proferant, cur, si Dea sit, hominibus invideat, eosque perditos cupiat, cum ab his religiose colatur: cur æquior sit malis, iniquior autem bonis:

cur insidietur, affligat, decipiat & exterminet: quis illam generi hominum vexatricem perpetuam constituerit: cur denique tam malam sortita sit potestatem, ut res cunctas ex libidine magis, quam ex vero celebret, obsuretque. Hæc, inquam, philosophos inquirere oportuit potius, quam temere innocentem accusare fortunam: quæ etiamsi sit aliqua, nihil tamen afferri ab his potest, cur hominibus tam inimica sit, quam putatur. Itaque illæ omnes orationes, quibus iniqutatem fortunæ lacerant, se suasque virtutes contra fortunam superbissime jactant, nihil aliud sunt, quam deliramenta inconsideratae levitatis.

Quare non invideant nobis, quibus aperuit veritatem Deus: qui sicut scimus, nihil esse fortunam: ita scimus, esse pravum ac subdolum spiritum, qui sit inimicus bonis, hostisque justitiae; qui contraria faciat, quam Deus: cuius invidiæ causam in secundo libro explicavimus. Hic ergo insidiatur universis: sed eos, qui nesciunt hominem, errore impedit, stultitia obruit, tenebris circumfundit, ne quis possit ad divini nominis pervenire notitiam, in quo uno & sapientia continetur, & vita perpetua. Eos autem, qui Deum sciunt, dolis & astu aggreditur, ut cupiditate ac libidine irretiat, ac peccatis blandientibus depravatos impellat ad mortem; vel, si dolo nihil profecerit, vi & violentia dejicere conatur. Idcirco enim in primordiis transgressionis non statim ad pœnam detrusus a Deo est, ut hominem malitia sua exerceat ad virtutem: quæ nisi agitetur, ni assidua vexatione roboretur, non potest esse perfecta; siquidem virtus est preferendorum malorum fortis ac invicta patientia. Ex qua fit, ut virtus nulla sit, si adversarius desit. Hujus itaque perversæ potestatis cum sentirent virtuti repugnantem, nomenque ignorarent, fortunæ vocabulum sibi inane finxerunt. Quod quam longe a sapientia sit remotum, declarat Juvenalis his versibus;

*Nullum numen abeft, si fit prudentia: sed nos
Te famus, Fortuna, Deam, cœloque locamus.*

Stultitia igitur, & error, & cæcitas, &, ut Cicero ait, ignoratio rerum atque causarum Naturæ ac Fortunæ nomina induxit. Sed ut adversarium suum nesciunt: sic nec virtutem quidem sciunt, cuius scientia ab adversarii notione descendit. Quæ si conjuncta est cum sapientia, vel, ut ipsi dicunt, eadem ipsa sapientia est, ignorent necesse est, in quibus rebus sita sit. Nemo enim potest veris armis instrui, si hostem, contra quem fuerit armandus, ignorat; nec adversarium vincere, qui in dimicando non hostem verum, sed umbram petit. Prosternetur enim, qui alio intentus, venientem vitalibus suis ictum nec prævidebit ante, nec caverit.

C A P U T XXX.

Epilogus ante d'Etorum; & qua ratione fit transendum a vanitate philosophorum ad Sapientiam veram, & veri Dei cognitionem, in quo solo virtus est & beatitudo.

Docui, quantum mea mediocritas tulit, longe deum philosophos iter a veritate tenuisse. Sento tamen, quam multa præterierim, quia non erat mihi propria contra philosophos disputatio. Sed huc necessario divertendum fuit, ut ostenderem, tot & tanta ingenia in rebus falsis esse consumpta; ne quis forte a pravis religionibus exclusus, ad eos se conferre vellet, tanquam certi aliquid reperturus. Una igitur spes homini, una salus in hac doctrina, quam defendimus, posita est. Omnis sapientia hominis in hoc uno est, ut Deum cognoscat & colat: hoc nostrum dogma, hæc sententia est. Quanta itaque voce possum, testificor, proclamo, denuntio. Hic, hic est illud, quod philosophi omnes in tota sua vita quæsie-

quæsierunt; nec unquam tamen investigare, comprehendere, tenere valuerunt, qui Religionem aut pravam retinuerunt, aut totam penitus sustulerunt. Facessant igitur illi omnes, qui humānam vitam non instruunt, sed turbant. Quid enim docent? aut quem instruunt, qui se ipsos nondum instruxerunt? Quem sanare ægroti, quem regere cæci possunt? Huc ergo nos omnes, quibus est cura sapientiæ, conferamus. An expectabimus, donec Socrates aliquid sciat? aut Anaxagoras in tenebris lumen inveniat? aut Democritus veritatem de puteo extrahat? aut Empedocles dilatet animi sui semitas? aut Arcesilas & Carneades videant, sentiant, percipient?

Ecce vox de cœlo veritatem docens, & nobis sole ipso clarissimum lumen ostendens. Quid nobis iniqui sumus? & sapientiam suscipere cunctamur, quam docti homines, contritis in quærendo æstatibus suis, nunquam reperire potuerunt? Qui vult sapiens ac beatus esse, audiat Dei vocem; discat justitiam; sacramentum nativitatis suæ norit; humana contemnat, diuina suscipiat; ut summum illud bonum, ad quod natus est, possit adipisci. Dissolutis religionibus universis, & omnibus, quæcumque in earum defensionem dici vel solebant, vel poterant, refutatis, deinde convictis philosophiæ disciplinis, ad veram nobis Religionem sapientiamque veniendum est, quoniam est, ut docebo, utrumque conjunctum; ut eam vel argumentis, vel exemplis, vel idoneis testibus afferamus, & stultitiam, quam nobis isti Deorum cultores objectare non desinunt, ut nullam penes nos, sic totam penes ipsos esse doceamus. Et quanquam prioribus libris, cum falsas arguerem religiones, & hoc, cum falsam sapientiam tollerem, ubi veritas sit, ostenderim; planius tamen, quæ Religio & quæ sapientia vera sit, liber proximus indicabit.

LACTANTI
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER QUARTUS
DE
VERA SAPIENTIA ET RELIGIONE.

ANALYSIS.

PARTES libri hujus quatuor sunt:

Proemium, Cap. 1. 2. 3. 4.

Institutio de Christo, a Cap. 5. usque ad 29.

Explicatio quæstionis, quomodo duas personæ, pater & filius, sint unus Deus, Cap. 29.

Admonitio de causis heresium, Cap. 30.

PROEMIUM tria continet: Querelam de introducto Deorum cultu, quem omnis injustitia & impietas est consecuta: Causas, cur sapientia a philosophis non sit inventa; quia nimurum extra fines suos eam quæsierint, nec ad Judæos accesserint, divina haud dubie providentia derelicti, nec inde scire potuerunt veritatem: Denique disputationem de sapientia & religionis vinculo, ubi docetur, apud solos Christianos sapientiam cum religione esse coniunctam, a quibus unus Deus colatur; non apud Ethnicos, quorum religio vana sit, & a philosophia discreta, quorum item cultus divinus contra omnem sit rationem.

INSTITUTIO de Christo complectitur doctrinam de Christi cognitione, persona, nomine, nativitate, duabus naturis, miraculis, passione, cruce.

Cognitionem Christi hauriendam monet ex Prophetis, qui omnibus Ethnicorum scriptoribus antiquiores sunt, Cap. 5. Perso-

Personam subsistentem ante mundum conditum, a Deoque generatum fuisse Christum, demonstrat testimonio Trismegisti, Sibyllarum, & Salomonis Proverb. Cap. 6.

Nomen Christi proprium soli Deo patri scribit notum esse, nec ante id publicatum iri, quam dispositio Dei fuerit impieta. Jesum tamen inter homines nominari: Christum autem non proprium ejus nomen esse, sed nuncupationem potestatis & regni, Cap. 7.

Nativitas Christi duplex asseritur; una in spiritu, altera in carne. Illa non ex connubio ac permixtione fœminæ alicuius, neque ex Deo, qui mas sit & fœmina, sicut Orpheus & Hermes putarunt, sed incomprehensibiliter cum voce ac sono ex Dei ore processisse dicitur, sicut verbum; unde merito sermo & verbum Dei nuncupetur, rectius tamen $\lambda\alpha\gamma\omega\sigma$ apud Græcos, Cap. 8. & 9. Hac de virgine natus manifestatur, cuius nativitatis exponitur a Laetantio necessitas, forma, locus, finis. Necessitas; quia enim Judæi magnis a Deo beneficiis affecti a divina lege desciverant, filium suum primogenitum delabi jussit e cœlo Deus, ut religionem sanctam transferret ad gentes, Cap. 10. & 11. Forma externa despecta fuit & humilis, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur, Cap. 11. Forma interna est, quod virginem elegit, cujus utero se insinuavit; quod minime incredibile vide ri debet, cum animalia quædam vento & aura concipere soleant, & hujusmodi Christi nativitas a Prophetis fuerit prædicta. Locus nativitatis Judæa nominatur, in qua ideo nasci voluit, & quidem ex semine Judæorum, ne, si fuisset alienigena, justam possent excusationem de lege prætendere, quod eum non suscepissent. Fines nativitatis Laetantius reconsuet varios; ut universis gentibus, quæ sub cœlo sunt, Dei singularis & veri sanctum mysterium revelaret, Cap. 12. item ut per omnia summo patri similis existeret, essetque & ipse ut pater, $\alpha'\pi\alpha\tau\omega\sigma$ & $\alpha'\mu\alpha\tau\omega\sigma$, Cap. 13.

Duas quoque in Christo naturas, divinam & humanam, au tor affirmat. Divinam, quia illa ex operibus, quæ fecit, apparuerit, & quia Deum Esaias, Hieremias, & David Christum prædicaverint. Humanam, quia hæc ex passione, quam pertulit, apparuerit: quia item Hieremias, Esaias, Moses, Nathan hominis filium Christum futurum prædixerint, Cap. 14. & Zacharias propheta sacerdotium & personam ipsam sacerdotalem determinarit.

Miracula Christi recensentur varia, eaque tum a Prophetis, tum a Sibyllis prædicta, ac proinde minime magica fuisse Cap. 15. ostenditur.

Passionis Christi docentur causæ procreantes & impulsivæ, forma, consequentia & adjuncta. Causæ procreantes fuerunt Pharisæi & Sacerdotes. Impulsivæ doctrina Christi, & scandalum ab humilitate ejus sumptum, itemque ex eo, quod Moysis legem solveret, Sabbatis non vacando: quod circumcisio nem vacue faceret: quod abstinentiam suillæ carnis auferret; quæ tamen omnia docet antea fuisse a Prophetis prædicta, Cap. 16. & 17. Forma passionis historica recensione captivitatis & crucifixionis Christi declaratur: cum subjicitur detestatio facti, & testimoniorum enarratio, quibus passio illa fuit prænuntiata, Cap. 18. Consequentia passionis sex enumerantur: miracula, custodia sepulchri, resurrectione, explicatio Scripturæ de Christi œconomia a Christo ipso ad discipulos facta, ascensio in cœlum, plena Evangelij revelatio per Apostolos, Cap. 19. 20. 21. Adjuncta dignitas passionis contra Ethnicos defenditur, qui humilitate & passione Christi offendebantur, Cap. 22.

Lactantius affirmat, oportuisse Christum non Deum tantum, sed & hominem esse & pati, hoc argumento:

Quicunque hominibus præcepta dat, ac vitam moresque aliorum fingit, hunc oportet facere præcepta, ut videant alii, possibilia esse, quæ præcipit, nec contemnant doctorem: oportet item, ut e cœlo véniat, cum in homine interna & propria doctrina esse nullo modo possit, & cœlestis doctor in docendo perfectus & consummatus sit; denique necesse est, ut corpus assumat humanum: eo quod mortales oculi claritatem Dei non conspicere, nec Deus expers corporis homines docere possit: quod item excusationem carnis deliciis suis obtendentes redarguere non possit, nisi & ipse carne fuerit induitus, ut ostendat, carnem etiam posse capere virtutem, Cap. 23. 24.

Atqui Christus talis a Deo patre doctor nobis datus est, qui præcepta justitiæ suæ erudire homines debuit: Igitur & Deum illum esse oportuit, ut doctrinam perfectam proferret, & autoritate cœlesti necessitatem parendi hominibus imponeret: & hominem, ut exempla virtutis hominai præbere posset, & desideriis carnis edomitis doceret, non necessitatis esse peccare, sed propositi ac voluntatis, Cap. 25.

Corpo-

Corporatus igitur est, inquit porro Autor, ut homini virtutis & exempla & incitamenta præberet: passus est, ut quemadmodum aliis miraculis mystica quædam adumbravit, ita iis, quæ passus est, significaret, odio futuram sapientiam, bonisque pressuras ac labores varios experturos. Passus item est, ut patientiam, mortisque contemptum traderet homini.

De cruce tandem agens, primum causas reddit, cur Christus hoc infami supplicii genere affici voluerit; nimirum ne quis esset omnino, qui eum non posset imitari. Deinde, ut integrum corpus ejus conservaretur, quod die tertio resurge-re ab inferis oportebat; præterea quod exaltari eum in cruce necesse fuit, ut omnibus gentibus passio Dei innotesceret: quemadmodum expansione manuum in cruce congregationem gentium ex omnibus locis ad Ecclesiam præsignificavit, Cap. 26. Hinc differit de vi signi crucis, quod fuget dæmones, & confundat aruspices; ex quibus effectis religionis Christianæ veritatem demonstrat, Cap. 27. infertque inde, abjiciendas esse vanitates, & verum Deum cognoscendum colendumque, Cap. 29.

TERTIA libri parte expeditur quæstio, quomodo, cum Deum nos unum colere dicamus, duos tamen esse asseveremus, Deum Patrem & Deum Filium. Respondet Laetantius, unam utrique mentem, unum spiritum, unam esse substantiam; ut fontis & rivi, ut solis & radii, ut manus & corporis, & ut civili jure dōmus una & unus dominus nominatur, quando pater nomen Domini & potestatem filio concedit. Denique unum Deum esse tam patrem, quam filium, ab Esaiᾳ quoque & Olea prophetis ostendit, Cap. 29.

ULTIMA parte differit de causis hæresium, quas dicit esse avaritiam & superbiam, ignorationem scripturæ, falsorum Prophetarum admirationem, Cap. 30.

C A P U T P R I M U M.

*De priore hominum Religione, & quomodo error transfusus
fit in omnem atatem, ac de septem Græciae sapientibus.*

Cogitanti mihi, Constantine Imperator, & cum animo meo saepe reputanti priorem illum generis humani statum, & mirum pariter, & indignum videri solet, quod unius saeculi stultitia religiones varias suscipientis, Deosque multos esse credentis, in tantam subito ignorationem sui ventum est, ut ablata ex oculis veritate, neque Religio Dei veri, neque humanitatis ratio teneretur, hominibus non in cœlo sumnum bonum querentibus, sed in terra. Quam ob causam profecto saeculorum veterum mutata felicitas est. Cœperunt enim, relicto parente & constitutore omnium Deo, insensibilia digitorum suorum figmenta venerari. Quæ pravitas quid effecerit, aut quid majorum attulerit, res ipsa declarat. Aversi namque a summo bono, quod ideo beatum ac sempiternum est, quia videri, tangi, comprehendendi non potest, & a virtutibus ei bono congruentibus, quæ sunt æque immortales, ad hos corruptos & fragiles Deos lapsi, & studentes iis rebus, quibus solum corpus ornatur, alitur, delectatur, mortem sibi perpetuam cum Diis & cum bonis corporalibus quæsierunt: quia morti corpus omne subiectum est. Insecuta est igitur hujusmodi religiones injustitia & impietas; sicuti fuerat necesse. Desierunt enim vultus suos in cœlum tollere; sed deorsum mentes hominum depressæ, terrenis ut religiobus, sic etiam bonis inhærebant. Secutum est dissidium generis humani, & fraus, & nefas omne; quia spretis æternis atque incorruptis bonis, quæ sola debent ab homine concupisci, temporalia & brevia maiorunt, majorque hominibus ad malum fides fuit, qui pravum recto, quia præsentius fuerat, prætulerunt.

Sic

Sic humanam vitam prioribus saeculis in clarissima luce versatam caligo ac tenebræ comprehendenterunt; & quod huic pravitati congruens erat, postquam sublata sapientia est, tum demum sibi homines sapientum nomen vendicare coeperunt. Tum autem nemo sapiens vocabatur, cum omnes erant. Utinamque nomen illud aliquando publicum, quamvis ad paucos redactum, tamen vim suam retineret. Possent enim pauci illi vel ingenio, vel autoritate, vel assiduis hortamentis liberare populum vitiis & erroribus. Sed adeo in totum sapientia occiderat, ut ex ipsa nominis arrogantia nullum eorum, qui vocarentur, appareat fuisse sapientem. Et tamen prius, quam haec philosophia, quæ dicitur esse, inveniretur, septem fuisse traduntur, qui primi omnium, quia de rebus naturalibus querere ac disputare sunt ausi, sapientes haberi appellarique meruerunt.

O miserum calamitosumque saeculum, quo per orbem totum septem soli fuerunt, qui hominum vocabulo cierentur; nemo enim potest jure dici homo, nisi qui sapiens est. Sed si cæteri omnes, praeter ipsos, stulti fuerunt, ne illi quidem sapientes, quia nemo sapiens esse vere judicio stultorum potest. Adeo ab his absuit sapientia, ut ne postea quidem incremente doctrina, & multis magnisque ingeniis in id ipsum semper intentis, potuerit perspici veritas, & comprehendendi. Nam post illorum septem sapientum gloriam, incredibile est, quanto studio inquirendæ veritatis Graecia omnis exarserit. Ac primum, nomen ipsum sapientiae arrogans putaverunt, seque non sapientes, sed studiosos sapientiae vocaverunt. Quo facto & illos, qui temere sapientum sibi nomen asciverant, erroris stultitiaeque damnaverunt, & se quoque ipsos ignorantiae, quam quidem non diffitebantur. Nam ubique rerum natura ingeniis eorum quasi manus opposuerat, ne rationem possent aliquam reddere, testificari solebant, nihil scire se, nihil cernere. Unde mul-

to sapientiores inveniuntur, qui se aliqua ex parte viderunt, quam illi, qui se sapere crediderant.

C A P U T II.

Ubi quærenda sit sapientia; quare Pythagoras & Plato non accesserunt ad Judæos.

Quare, si neque illi fuere sapientes, qui sunt appellati, neque posteriores, qui non dubitaverunt insipientiam confiteri: quid superest, nisi ut alibi sit quærenda sapientia, quando non est, ubi queratur, inventa? Quid autem putemus fuisse causæ, cur tot ingenii totque temporibus summo studio & labore quæsita non reperiatur; nisi quod eam philosophi extra fines suos quæsierunt? Qui quoniam peragratis & exploratis omnibus, nusquam ullam sapientiam comprehenderunt, & alicubi esse illam necesse est; apparet, illuc potissimum esse quærendam, ubi stultitiae titulus apparet; cuius velamento Deus, ne arcanum sui divini operis in propatulo esset, thesaurum sapientiae ac veritatis abscondit. Unde equidem soleo mirari, quod cum Pythagoras & postea Plato, amore indagandæ veritatis accensi, ad Ægyptios, & Magos, & Persas usque penetrassent, ut earum gentium ritus & sacra cognoscerent, (s. spicabant enim, sapientiam in Religione versari) ad Judæos tamen non accesserint, penes quos tunc solos erat, & quo facilius ire potuissent. Sed aversos esse arbitror divina providentia, ne scire possent veritatem; quia nondum fas erat, alienigenis hominibus Religionem Dei veri justitiamque notescere. Statuerat enim Deus, appropinquante ultimo tempore, Duce magnum cœlitus mittere, qui eam perfido ingratoque populo ablatam, exteris gentibus revelaret. Qua de re in hoc

libro aggrediar disputare, si prius ostendero, sapientiam cum Religione sic cohærere, ut divelli utrumque non possit.

C A P U T III.

Sapientia & Religio divelli non possunt; necessarium est, ut naturæ dominus sit uniuscujusque pater.

Deorum cultus, ut in priore libro docui, non habet sapientiam, non modo quia divinum animal hominem terrenis fragilibusque substernit, sed quia nihil ibi differitur, quod proficiat ad mores excolendos vitamque formandam: nec habet inquisitionem aliquam veritatis, sed tantummodo ritum colendi, qui non officio mentis, sed ministerio corporis constat. Et ideo non est illa religio vera judicanda; quia nullis justitiæ virtutisque præceptis erudit, efficitque meliores. Ita philosophia, quia veram Religionem, id est summam pietatem non habet, non est vera sapientia. Nam si divinitas, quæ gubernat hunc mundum, incredibili beneficentia genus hominum sustentat, & quasi paterna indulgentia fovet, vult profecto gratiam sibi referri, & honorem dari: nec constare homini ratio pietatis potest, si cœlestibus beneficiis extiterit ingratuus; quod non est utique sapientis. Quoniam igitur, ut dixi, philosophia & Religio Deorum disjuncta sunt, longeque discreta, si quidem alii sunt professores sapientiæ, per quos utique ad Deos non aditur, alii Religionis antistites, per quos sapere non discitur; apparet, nec illam esse veram sapientiam, nec hanc religionem. Idcirco nec philosophia potuit veritatem comprehendere, nec religio Deorum rationem sui, qua caret, reddere. Ubi autem sapientia cum Religione inseparabili nexu cohæret, utrumque verum esse

necessæ est; quia & in colendo sapere debemus, id est scire, quid nobis & quomodo sit colendum, & in sapiendo colere, id est re & actu, quod scierimus, implere.

Ubi ergo sapientia cum Religione conjungitur? Ibi scilicet, ubi Deus colitur unus; ubi vita & actus omnis ad unum caput & ad unam summam refertur; denique iidem sunt doctores sapientiæ, qui & Dei sacerdotes. Nec tamen moveat quemquam, quia sæpe factum est, & fieri potest, ut philosophus aliquis Deorum suscipiat sacerdotium: quod cum fit, non tamen conjungitur philosophia cum religione; sed & philosophia inter sacra cessabit, & religio, quando philosophia tractabitur. Illa enim religio muta est, non tantum, quia mutorum est, sed quia ritus ejus in manu & digitis est, non in corde, aut in lingua, sicut nostra quæ vera est. Idecirco & in sapientia religio, & in religione sapientia est. Ergo non potest segregari; quia sapere nihil aliud est, nisi Deum verum justis ac piis cultibus honorare. Multorum autem Deorum cultus non esse secundum naturam, etiam hoc argumento colligi potest & comprehendendi: Omnem Deum, qui ab homine colitur, necessæ est inter solennes ritus & precationes patrem nuncupari, non tantum honoris gratia, verum etiam rationis; quod & antiquior est homine, & quod vitam, salutem, viætum præstat, ut pater. Itaque & Jupiter a precantibus pater vocatur, & Saturnus, & Janus, & Liber, & cæteri deinceps; quod Lucilius in Deorum concilio irridet:

Ut nemo sit nostrum, quin pater optimu' divum:

*Ut Neptunu' pater, Liber, Saturnu' pater, Mars,
Janu', Quirinu' pater, nomen dicatur ad unum.*

Quod si natura non patitur, ut sint unius hominis multi patres (ex uno enim procreatur) ergo Deos etiam multos colere contra naturam est, contraque pietatem.

Unus igitur colendus est, qui potest vere pater nominari. Idem etiam dominus sit necesse est; quia sicut potest indulgere, ita etiam coercere. Pater ideo appellandus est, quia nobis multa & magna largitur: dominus ideo, quia castigandi ac puniendi habet maximam potestatem. Dominum vero eumdem esse, qui sit pater, etiam juris civilis ratio demonstrat. Quis enim poterit filios educare, nisi habeat in eos domini potestatem? Nec immerito paterfamilias dicitur, licet tantum filios habeat: videlicet nomen patris complectitur etiam servos, quia familias sequitur; & nomen familiæ complectitur etiam filios, quia pater antecedit: unde apparet eumdem ipsum & patrem esse servorum, & dominum filiorum. Denique & filius manumittitur tanquam servus, & servus liberatus patroni nomen accipit, tanquam filius. Quod si propterea paterfamilias nominatur, ut appareat eum duplici potestate praeditum, quia & indulgere debet, quia pater est, & coercere, quia dominus; ergo idem servus est, qui & filius; idem dominus, qui & pater. Sicut igitur naturæ necessitate non potest esse nisi unus; ita nec dominus nisi unus; quid enim faciat servus, si multi domini diversa imperaverint? Ergo contra rationem contraque naturam sunt religiones multorum Deorum; siquidem nec patres multi possunt esse, nec dominos Deos autem & patres, & dominos nuncupari necesse est.

Teneri ergo veritas non potest, ubi homo idem multis patribus dominisque subjectus est; ubi animus in multa dispersus, huc atque illuc divagatur. Nec habere ullam firmitatem Religio potest, quando certo & stabili domicilio caret. Cultus igitur Deorum veri esse non possunt; eodem modo, quo matrimonium dici non potest, ubi mulier una multos viros habet: sed haec aut meretrix, aut adultera nominabitur; aqua enim pudor, castitas, virtus abest, virtute careat necesse est. Sic & religio Deorum impudica est & incesta,

quia fide caret, quia honos ille instabilis & incertus
caput atque originem non habet.

C A P U T IV.

*De Sapientia itidem & Religione; atque de Jure Patris
& Domini.*

Quibus rebus apparēt, quam inter se conjuncta sint sapientia & religio: sapientia spectat ad filios, quæ exigit amorem; religio ad servos, quæ exigit timorem. Nam sicut illi patrem diligere debent & honorare, sic hi dominum colere ac vereri. Deus autem, qui unus est, quoniam utramque personam sustinet, & patris, & domini; & amare eum debemus, quia filii sumus, & timerē, quia servi. Non potest igitur nec religio a sapientia separari, nec sapientia a religione secerni; quia idem Deus est, qui & intelligi debet, quod est sapientiae; & honorari, quod est religionis. Sed sapientia præcedit, religio sequitur; quia prius est, Deum scire, consequens, colere. Ita in duobus nominibus una vis est, quamvis diversa esse videatur. Alterum enim pōsitum est in sensu, alterum in actu. Sed tamen similia sunt duobus rivis ex uno fonte manantibus. Fons autem sapientiae & religionis Deus est: a quo hi duo rivi si aberraverint, arescant necesse est; quem qui nesciunt, nec sapientes esse possunt, nec religiosi.

Sic fit, ut philosophi, & qui Deos colunt, similes sint aut filiis abdicatis, aut servis fugitivis; quia neque illi patrem querunt, neque hi dominum; & sicut abdicati hæreditatem patris non assequuntur, & fugitivi impunitatem: ita neque philosophi immortalitatem accipient, quæ est regni cœlestis hæritas, id est summum bonum, quod illi maxime querunt; neque culto-

cultores Deorum pœnam sempiternæ mortis effugient, quæ est animadversio veri domini adversus fugitivos suæ majestatis ac nominis. Deum vero esse patrem, eumdemque dominum, utrique ignoraverunt, tam cultores Deorum, quam ipsi sapientiæ professores: quia aut nihil omnino colendum putaverunt, aut religiones falsas approbaverunt, aut, etiamsi vim potestatemque summi Dei intellexerunt, ut Plato, qui ait, unum esse fabricatorem mundi Deum; & M. Tullius, qui fatetur hominem præclara quadam conditione a summo Deo esse generatum; tamen ei debitum cultum tanquam summo patri non reddiderunt, quod erat consequens ac necessarium. Deos autem neque patres, neque dominos esse posse, non tantum multitudo, ut supra ostendi, sed etiam ratio declarat: quia neque fictum esse a Diis hominem traditur, neque Deos ipsoſ antecedere originem hominis invenitur; siquidem fuisse in terra homines, antequam Vulcanus, & Liber, & Apollo, & ipſe Jupiter nascerentur, apparet. Sed neque Saturno fictio hominis, neque Cœlo patri ejus assignari solet.

Quod si nullus eorum, qui coluntur, formasse a principio, atque instituisse hominem traditur; nullus igitur ex his pater hominis nuncupari potest, ita ne Deus quidem. Ergo fas non est, venerari eos, a quibus non sit homo generatus; quia neque a multis generari potest. Unus igitur ac solus cōli debet, qui Jovem, qui Saturnum, qui Cælum ipsum, terramque antecessit. Is enim necesse est hominem figuraverit, qui ante hominem cœlum terramque perfecit. Solus pater vocandus est, qui creavit; solus dominus nuncupandus, qui regit, qui habet vitæ ac necis veram & perpetuam potestatem: quem qui non adorat, & insipiens servus est, qui dominum suum aut fugiat, aut nesciat; & impius filius, qui suum verum patrem vel oderit, vel ignoret.

C A P U T . V.

Oracula Prophetarum sunt inspicienda; & de temporibus eorum, atque Judicium & Regum.

Nunc, quoniam docui sapientiam & Religionem non posse diduci, superest, ut de ipsa Religione ac sapientia differamus. Sentio quidem, quam sit difficilis de rebus cœlestibus disputatio: sed tamen audiendum est, ut illustrata veritas pateat, multique ab errore atque interitu liberentur, qui eam sub velamine stultiæ latentem aspernantur ac respuunt. Sed prius, quam incipiam de Deo & operibus ejus dicere, mihi pauca de prophetis ante dicenda sunt, quorum testimoniis nunc uti necesse est; quod in prioribus libris ne facerem, temperavi. Ante omnia, qui veritatem studet comprehendere, non modo intelligendis prophetarum vocibus animum debet intendere, sed etiam tempora, per quæ quisque illorum fuerit, diligentissime inquirere; ut sciat, & quæ futura prædixerint, & post quot annos prædicta completa sint. Nec difficultas in his colligendis inest ulla; testati sunt enim, sub quo quisque rege divini Spiritus fuerit passus-instinetum. Multique scriptos libros de temporibus ediderunt, initium facientes a propheta Moysè, qui Trojanum bellum septingentis fere annis antecessit. Is autem, cum per annos quadraginta populum rexisset, successorem habuit Jesum, qui septem & viginti annis tenuit principatum.

Exinde sub Judicibus fuerunt per annos trecentos septuaginta. Tum mutato statu Reges habere cœperunt: quibus imperium tenentibus per annos quadrinientos quinquaginta usque ad Sedechiæ regnum, oppugnati a rege Babylonio, captique Judæi, diuturnum servitium pertulerunt; donec septuagesimo post anno eos Cyrus major terris ac sedibus suis redderet, qui

qui per idem tempus in Persas suscepit imperium, quo Romæ Tarquinius Superbus. Quare cum omnis temporum series & ex Judaicis, & ex Græcis Romanisque historiis colligatur, etiam singulorum prophetarum tempora colligi possunt; quorum sane ultimus Zacharias fuit, quem constat sub Dario rege, secundo anno regni ejus, octavo mense cecinisse. Adeo antiquiores etiam Græcis Scriptoribus prophetæ reperiuntur. Quæ omnia eo profero, ut errorem suum sentiant, qui Scripturam sacram coarguere nituntur, tanquam novam & recens fictam, ignorantes, ex quo fonte sanctæ Religionis origo manaverit. Quod si quis collectis perspectisque temporibus, fundamentum doctrinæ salubriter jecerit, & veritatem penitus comprehendet, & errorem cognita veritate deponet.

C A P U T VI.

*Deus omnipotentem genuit filium; atque de eo testimonia
Sibyllarum & Trismegisti.*

Deus igitur machinator constitutorque rerum, sicuti in secundo libro diximus, antequam præclarum hoc opus mundi adoriretur, sanctum & incorruptibilem spiritum genuit, quem Filium nuncuparet. Et quamvis alios postea innumerabiles per ipsum creavisset, quos angelos dicimus, hunc tamen solum primogenitum divini nominis appellatione dignatus est, patria scilicet virtute ac majestate pollentem. Esse autem summi Dei Filium, qui sit potestate maxima præditus, non tantum congruentes in unum voces Prophetarum, sed etiam Trismegisti prædicatio, & Sibyllarum vaticinia demonstrant. Hermes in eo libro, qui ὁ λόγος τέλειος inscribitur, his usus est verbis: ὁ κυρίος καὶ τῶν πάντων ποιητης, ὁ Θεον καλεῖν νεομικάμεν, ἐπειδή

τον δευτερον ἐποιητε Θεον ὄρατον και αἰσθητον. Αἰσθητον
δε φημι ωδία το αἰσθετθαι αὐτον, περι γαρ τετυ οὐκ ἐσι
ποτερον αὐτος αἰσθοιτο, ἀλλ' ὅτι εἰς αἰσθησιν ὑποπεμ-
πει και εἰς ννν. Εἶπει τετυον ἐποιησε πρωτον, και μονον,
και ἑνα, καλος δε αὐτῷ ἐφανη, και πληρεσατος παντων
των ἀγαθων, ἡγιασε τε και πανυ ἐφιλησεν ὡς ἴδιον τοκον.
Sibylla Erythræa in carminis sui principio, quod a
summo Deo exorsa est, filium Dei Ducem & Impera-
torem omnium his versibus prædicat:

Παντοροφον κτισην, ὅσις γλυκυ πνευμ' ἐν ἀπασι
Καττετο, Χ' ἡγυπτιρα Θεον παντων ἐποιησε.

Et rursus in fine ejusdem carminis:

Α'λλ' ὁν ἐδοκε Θεος πισοις ἀνδρασσι γεραιρειν.

Et alia Sibylla præcipit hunc oportere cognosci:

Αὐτον σον γινωσκε Θεον Θεεν νιον ἔοντα.

Videlicet ipse est Dei filius, qui per Salomonem sa-
pientissimum regem divino spiritu plenum locutus est
ea, quæ subjecimus: „Deus condidit me in initio via-
„rum suarum, in opera sua ante sæcula. Fundavit me
„in principio, antequam terram faceret, & antequam
„abyssos constitueret; priusquam prodirent fontes
„aquarum: ante omnes colles genuit me Dominus;
„fecit regiones, & fines inhabitabiles sub cœlo. Cum
„pararet cœlum, aderam illi; & cum secerneret suam
„sedem, cum super ventos faceret validas nubes, &
„cum confirmatos poneret montes sub cœlo: quan-
„do fortia faciebat fundamenta terræ, eram penes
„illum disponens. Ego eram, cui adgaudebat; quo-
„tidie autem jucundabar ante faciem ejus, cum læta-
„retur orbe perfecto.,, Idcirco autem Trismegistus
δημιουργον τε Θεες dixit, & Sibylla συμβελον appellat,
quod tanta sapientia & virtute sit instructus a Deo pa-
tre, ut & consilio ejus, & manibus uteretur in fabri-
catione mundi.

C A P U T VII.

De nomine Filii; atque unde Jesus & Christus appellatur.

Fortasse quærat aliquis hoc loco, quis sit iste tam potens, tam Deo carus, & quod nomen habeat, cuius prima nativitas non modo antecesserit mundum, verum etiam prudentia disposuerit, virtute construxerit. Primum scire nos convenit, nomen ejus ne Angelis quidem notum esse, qui morantur in cœlo, sed ipsi soli, ac Deo patri; nec ante id publicabitur, ut est divinis litteris traditum, quam dispositio Dei fuerit impleta. Deinde nec enuntiari posse hominis ore; sicut Hermes docet, hæc dicens: Αἰτια δε τοτε τα αἰτια οὐ τα θεια αγαθα βελητις, οὐ θεον προπενεγκειν, οὐ το ονομα ει δυναται ανθρωπινω σφροματι λαληθηναι. Et paulo post ad filium: Εσιτις, ω τεκνον, απορρόπτος λογος σοφιας, οσιος περι τα μους κυριας παντων, και προεννοεμενος Θεος. ον ειπειν υπερ ανθρωπον εσι. Sed quamvis nomen ejus, quod ei a principio pater summus impo-
suit, nullus alias præter ipsum sciat, habet tamen & inter Angelos aliud vocabulum, & inter homines aliud. Jesus quippe inter homines nominatur: nam Christus non proprium nomen est, sed nuncupatio potestatis & regni; sic enim Judæi reges suos appellabant. Sed exponenda hujus nominis ratio est propter ignorantium errorem, qui eum immutata littera Chrestum solent dicere. Erat Judæis ante præceptum, ut sacrum conficerent unguentum, quo perungi possent ii, qui vocabantur vel ad sacerdotium, vel ad regnum. Et sicut nunc Romanis indumentum purpuræ insigne est regiæ dignitatis assumptæ: sic illis unctio sacri unguenti nomen ac potestatem regiam conferebat. Verum, quoniam Græci veteres χρισθαι dicebant ungi, quod nunc αλειφεσθαι, sicut indicat Homericus versus ille:

Ἄυτες δὲ δύοταν, καὶ χριστὸν ἐλαῖον;
ob hanc rationem nos eum Christum nuncupamus, id
est, unctum, qui Hebraice Messias dicitur. Unde in
quibusdam Græcis scripturis, quæ male de Hebraicis
interpretatæ sunt, ἡλειμμένος scriptum invenitur, ἀπό
το το ἀλειφεσθαι. Sed tamen utrolibet nomine rex signi-
ficatur: non quod ille regnum hoc terrenum fuerit
adeptus, cuius capienda nondum tempus advenit; sed
quod cœlestē ac sempiternū, de quo differemus in
ultimo libro. Nunc vero de prima ejus nativitate di-
camus.

C A P U T VIII.

*De ortu Iesu in spiritu & in carne; de spiritibus &
testimoniis Prophetarum.*

In primis enim testificamur, illum bis esse natum;
I primum in spiritu, postea in carne. Unde apud Hie-
remiam ita dicitur: Priusquam te formarem in utero,
novite. Et item apud ipsum: Beatus, qui erat, ante-
quam nasceretur; quod nulli alii contigit, præter
Christum. Qui cum esset a principio filius Dei, rege-
neratus est denuo secundum carnem; quæ duplex na-
tivitas ejus magnum intulit humanis pectoribus erro-
rem, circumfuditque tenebras etiam iis, qui veræ Re-
ligionis sacramenta retinebant. Sed nos id plane dilu-
cideque monstrabimus, ut amatores sapientiæ facilius
ac diligentius instruantur. Qui audit filium Dei dici,
non debet tantum nefas mente concipere, ut existi-
met, ex connubio ac permistione fœminæ alicujus
Deum procreasse, quod non facit nisi animal corpo-
rale, mortique subjectum. Deus autem, cum solus sit,
cui permiscere se potuit? aut cum esset tantæ pote-
statis, ut, quidquid vellet, efficeret, utique ad crean-
dum

dum societate alterius non indigebat: nisi forte existimabimus, Deum, sicut Orpheus putavit, & marem esse & fœminam, quod aliter generare nequiverit, nisi haberet vim sexus utriusque; quasi aut ipse secum coierit, aut sine coitu non potuerit procreare.

Sed & Hermes in eadem fuit opinione, cum dicit *αὐτοπατορα, πατη αὐτομητορα*. Quod si ita esset, ut a Prophetis pater dicitur, sic etiam mater diceretur. Quomodo igitur procreavit? Primum nec sciri a quocquam possunt, nec enarrari opera divina: sed tamen sanctæ litteræ docent, in quibus cautum est, illum Dei filium Dei esse sermonem, sive etiam rationem; itemque cæteros angelos Dei spiritus esse. Nam sermo est spiritus cum voce aliquid significante prolatus. Sed tamen quoniam spiritus & sermo diversis partibus proferuntur, siquidem spiritus naribus, ore sermo procedit, magna inter hunc Dei filium, & cæteros angelos differentia est. Illi enim ex Deo taciti spiritus exierunt; quia non ad doctrinam Dei tradendam, sed ad ministerium creabantur. Ille vero cum sit & ipse spiritus, tamen cum voce ac sono ex Dei ore processit, sicut verbum, ea scilicet ratione, quia voce ejus ad populum fuerat usurpus, id est, quod ille magister futurus esset doctrinæ Dei & cœlestis arcani ad hominem proferendi: quod ipsum primo locutus est, ut per eum ad nos loqueretur, & ille vocem Dei ac voluntatem nobis revelaret.

Merito igitur sermo & verbum Dei dicitur; quia Deus procedentem de ore suo vocalem spiritum, quem non utero, sed mente conceperat, inex cogitabili quadam majestatis suæ virtute ac potentia in effigiem, quæ proprio sensu ac sapientia vigeat, comprehendit, & alios item spiritus suos in angelos figuravit. Nostræ spiritus dissolubiles sunt, quia mortales sumus. Dei autem spiritus & vivunt, & manent, & sentiunt; quia ipse immortalis est & sensus, & vitæ dator. Nostræ

voces, licet auræ misceantur, atque evanescant, tamen plerumque permanent litteris comprehensæ: quanto magis Dei vocem credendum est, & manere in æternum, & sensu ac virtute comitari, quam de Deo patre tanquam rivus de fonte traduxerit. Quod si quis miratur, ex Deo Deum prolatione vocis ac spiritus potuisse generari, si sacras voces Prophetarum cognoverit, desinet profecto mirari. Salomonem patremque ejus David potentissimos reges fuisse, & eosdem prophetas, etiam iis fortasse sit notum, qui divinas litteras non attigerunt; quorum alterum, qui posteriorius regnavit, Trojanæ urbis excidium centum & quadraginta annis antecessit. Hujus pater divinorum scriptor hymnorum in Psalmo xxxii. sic ait: Verbo Dei cœli solidati sunt, & spiritu oris ejus omnis virtus eorum. Item rursus in Psalmo quadragesimo quarto: Eructavit cor meum verbum bonum, dico ego opera mea regi. Contestans videlicet, nulli alii opera Dei esse nota, nisi filio soli, qui est Verbum Dei, & quem regnare in perpetuum necesse est. Item Salomon ipsum verbum Dei esse demonstrat, cuius manibus opera ista mundi fabricata sint. Ego, inquit, ex ore altissimi prodivi ante omnem creaturam; ego in cœlis feci, ut oriretur lumen indeficiens, & nebula texi omnem terram. Ego in altis habitavi, & thronus meus in columna nubis. Joannes quoque ita tradidit: In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc fuit in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil.

C A P U T I X.

De Verbo Dei.

Sed melius Græci λόγον dicunt, quam nos verbum, sive sermonem; λόγος enim & sermonem significat,

cat, & rationem, quia ille est & vox, & sapientia Dei. Hunc sermonem divinum ne philosophi quidem ignoraverunt. Siquidem Zeno rerum naturæ dispositorem atque opificem universitatis λόγον prædicat, quem & fatum, & necessitatem rerum, & Deum, & animum Jovis nuncupat; ea scilicet consuetudine, qua solent Jovem pro Deo accipere. Sed nihil obstant verba, cum sententia congruat veritati. Est enim spiritus Dei, quem ille animum Jovis nominavit. Nam Trismegistus, qui veritatem pene universam nescio quomodo investigavit, virtutem majestatemque verbi sæpe descripsit, sicut declarat superius illud exemplum, quo fatetur esse ineffabilem quemdam sanctumque sermonem, cuius enarratio modum hominis excedat. Dixi de nativitate prima breviter, ut potui. Nunc de secunda, quoniam controversia est in ea maxima, latius differendum est; ut veritatem scire cupientibus lumen intelligentiæ præferamus.

C A P U T X.

De Iesu adventu; de Judæorum casibus ac eorum regimine usque ad Passionem Dominicam.

In primis igitur seire homines oportet, sic a principio processisse dispositionem summi Dei, ut esset necesse, appropinquante sæculi termino, Dei filium descendere in terram, ut constitueret Deo templum, doceretque justitiam; verumtamen non in virtute Angeli, aut potestate cœlesti, sed in figura hominis, & condizione mortali, ut cum magisterio functus fuisset, tradetur in manus impiorum, mortemque fusciperet, ut ea quoque per virtutem domita, resurgeret, & homini, quem induerat, quem gerebat, & spem vincendæ mortis afferret, & ad præmia immortalitatis admittere.

ret. Hanc ergo dispositionem ne quis ignoret, docebimus, prædicta esse omnia, quæ in Christo videmus esse completa. Nemo asseverationi nostræ fidem commonet; nisi ostendero, Prophetas ante multam temporum seriem prædicasse, fore aliquando, ut filius Dei nasceretur sicut homo, & mirabilia faceret, & cultum Dei per totam terram seminaret, & postremo patibulo figeretur, & tertia die resurgeret. Quæ omnia cum probavero eorum ipsorum litteris, qui Deum suum mortali corpore utentem violaverunt, quid aliud obstat, quominus veram sapientiam claram sit in hac sola Religione versari? Nunc a principio totius sacramenti origo narranda est.

Majores nostri, qui erant principes Hebræorum, cum sterilitate atque inopia laborarent, transierunt in Ægyptum rei frumentariæ gratia, ibique diutius commorantes, intolerabili servitutis jugo premebantur. Tum misertus eorum Deus, eduxit eos, ac liberavit de manu regis Ægyptiorum post annos quadringentos & triginta, duce Moysè, per quem postea illis lex a Deo data est: in qua eductione ostendit virtutem suæ majestatis Deus. Trajecit enim populum medio mari rubro, præcedente Angelo, & scindente aquam, ut populus per siccum gradi posset, quem verius, ut ait poeta,

Curvata in montis faciem circumfletit unda.

Quare audita, tyrannus Ægyptiorum cum magna suorum manu infsecutus, & mare adhuc patens temere ingressus, coeuntibus aquis cum omni exercitu deletus est. Hebræi vero ingressi in solitudinem multa miracula viderunt. Nam cum sitim paterentur, iœtu virgæ rupe percussa, prosiliit fons aquæ, populumque recreavit. Quo rursus esuriente, cœlestis alimenti pluvia descendit. Quin etiam coturnices in castra eorum ventus invexit, ut non modo pane cœlesti, sed etiam instructioribus epulis saturarentur. Pro his tamen divinis bene-

beneficiis honorem Deo non reddiderunt, sed depulsa
jam servitute, jam siti fameque deposita, in luxuriam
prolapsi, ad prophanos Ægyptiorum ritus animos trans-
tulerunt. Cum enim Moyses dux eorum ascendisset in
montem, atque ibi quadraginta diebus moraretur, au-
reum caput bovis, quem vocant Apin, quod eos in
signo præcederet, figurarunt. Quo peccato ac scelere
offensus Deus, impium & ingratum populum pro me-
rito pœnis gravibus affecit, & legi, quam per Moy-
sen dederat, subjugavit.

Postea vero cum in deserta quadam parte Syriæ
concedissent, amiserunt vetus nomen Hebræi; & quo-
niam princeps examinis eorum Judas erat, Judæi sunt
appellati, & terra, quam incoluere, Judæa. Et pri-
mo quidem non dominio regum subiecti fuerunt: sed
populo ac legi civiles Judices præsidebant; non tamen
in annum constituti sunt, sicut Romani Consules, sed
perpetua jurisdictione subnixi. Tum sublato Judicum
nomine, potestas regalis inducta est. Verum Judici-
bus regimen eorum tenentibus, pravas religiones sæ-
pe suscepserant; atque offensus ab his Deus, toties
eos alienigenis subjugabat, donec rursus pœnitentia
populi mitigatus liberaret eos servitute. Item sub re-
gibus finitimorum bellis ob delicta vexati, postremo
capti, abductique Babylonem, pœnas impietatis suæ
gravi servitio pependerunt, donec Cyrus veniret in
regnum, qui statim Judæos restituit edicto. Exinde
Tetrarchas habuerunt usque ad Herodem, qui fuit sub
imperio Tiberii Cæsaris; cuius anno quintodecimo, id
est, duobus Geminis Consulibus, ante diem decimam
Calendarum Aprilium Judæi Christum cruci affixerunt.
Hic rerum textus, hic ordo in arcanis sanctorum lit-
terarum continetur. Sed prius ostendam, qua de causa
in terram venerit Christus, ut fundamentum divinæ
Religionis & ratio clarescat.

C A P U T XI.

De causa Incarnationis Christi.

Cum s^ep^e Jud^ei præceptis salutaribus repugnarent, atque a divina lege desciscerent, aberrantes ad impios cultus Deorum, tum Deus justos & electos viros Spiritu sancto implebat, prophetas in media plebe constituens, per quos peccata ingrati populi verbis minacibus increparet, & nihilo minus hortaretur ad pœnitentiam sceleris agendam: quam nisi egissent, atque abjectis vanitatibus ad Deum suum redissent, fore, ut testamentum suum mutaret, id est, hæreditatem vitæ immortalis ad exteris converteret nationes, aliumque sibi populum fideliorem ex alienigenis congregaret. Illi autem a prophetis increpati, non modo verba eorum respuerunt, sed quod sibi peccata exprobrarentur, offensi, eos ipsos exquisitis cruciatus necaverunt: quæ omnia divinæ litteræ signata conservant. Dicit enim propheta Jeremias: Misi ad vos servos meos prophetas: ante lucem mittebam, & non audiebatis me, neque intendebatis auribus vestris, cum dicerem vobis: Convertatur unusquisque a via sua mala, & a nequissimis affectionibus vestris, & habitabit in terra ista, quam dedi vobis & patribus vestris a s^eculo usque in s^eculum. Nolite ambulare post Deos alienos, ut serviatis eis; & ne incitetis me in operibus manuum vestrarum, ad disperdendos vos. Esdras etiam propheta, qui fuit ejusdem Cyri temporibus, a quo Jud^ei sunt restituti, sic loquitur: „, De,, sciverunt a te, & abjecerunt legem tuam post cor,, pus suum, & prophetas tuos interfecerunt, qui ob,, testabantur eos, ut reverterentur ad te. „,

Item Heliias in libro βασιλεων tertio: „, Æmulan,, do æmulatus sum Domino Deo omnipotenti; quia dere.

„ dereliquerunt te filii Israel, & altaria tua demolierunt, & prophetas tuos interfecerunt gladio, & remansi ego solitarius, & querunt animam meam auctoriter a me. „ Propter has illorum impietates abdicavit eos in perpetuum: itaque desit prophetas mittere ad eos. Sed illum filium suum primogenitum, illum opificem rerum, & consiliatorem suum delabi iusfit e cœlo, ut Religionem sanctam Dei transferret ad gentes, id est, ad eos, qui Deum ignorabant; docebatque justitiam, quam perfidus populus abjecerat: quod jam pridem denuntiaverat se esse facturum, sicut Malachias propheta indicat, dicens: „ Non est mihi voluntas circa vos, dicit Dominus, & sacrificium acceptum non habeo ex manibus vestris; quoniam a solis ortu usque ad occasum clarificabitur nomen meum apud gentes. „ Item David in Psalmo XVII.: „ Constitues me in caput gentium: populus, quem non cognovisti, serviet mihi. „ Esaias quoque sic loquitur: „ Venio colligere omnes gentes, & linguas, & venient, & videbunt claritatem meam, & dimittam super eos signum, & mittam ex his conservatos in gentes, quæ longe sunt, quæ non audierunt gloriam meam, & nuntiabunt claritatem meam in gentes. „ Volens igitur Deus metatorem templi sui mittere in terram, noluit eum in potestate & claritate cœlesti mittere, ut ingratus in Deum populus in errorem maximum induceretur, ac pœnas pro facinoribus suis lueret, qui Dominum ac Deum suum non recepisset: quod olim prophetæ cecinerant, sic esse facturum. Esaias enim, quem ipsi Judæi serra consecutum crudelissime necaverunt, ita dicit: „ Audi cœlum, & percipe auribus terra, quoniam Dominus locutus est: Filios genui, & exaltavi; ipsi autem spreverunt me. Agnovit bos possessorem suum, & asinus præseptum domini sui; Israel autem me non cognovit, & populus meus me non intellexit. „

Hieremias quoque similiter ait: „Cognovit tempus
 „ suum turtur & hirundo, & ruris passeris custodierunt
 „ tempora introitus sui; populus autem meus non cog-
 „ novit judicium Domini. Quomodo dicitis sapientes
 „ sumus, & lex Domini nobiscum est? Incassum facta
 „ est metatura: falsi scribæ, & confusi sunt; sapientes
 „ trepidaverunt, & capti sunt; quoniam verbum Do-
 „ mini reprobaverunt.„ Ergo, ut cœperam dicere,
 cum statuissest Deus, doctorem virtutis mittere ad ho-
 mines, renasci eum denuo in carne præcepit, & ipsi
 homini similem fieri, cui dux, & comes, & magister
 esset futurus. Sed tamen quoniam clemens est & pius er-
 ga suos Deus, ad eos ipsos eum misit, quos oderat,
 ne illis in perpetuum salutis viam clauderet; sed daret
 his liberam facultatem sequendi Deum, ut & præmium
 vitæ adipiscerentur, si secuti fuissent, quod plurimi
 eorum faciunt, atque fecerunt, & culpa sua in pœnam
 mortis incurserent, si regem suum repudiassent. Apud
 illos igitur, & ex eorum semine regenerari eum jussit,
 ne, si fuisset alienigena, justam possent excusationem
 de lege prætendere, quod eum non suscepissent; si-
 mul, ut nulla omnino gens esset in terra, cui spes im-
 mortalitatis negaretur.

C A P U T XII.

*De Jesu ortu ex Virgine, de ejus Vita, Morte, & Resurre-
 ctione; atque de iis rebus testimonia Prophetarum.*

Descendens itaque de cœlo sanctus ille spiritus Dei,
 sanctam virginem, cuius utero se insinuaret, elegit.
 At illa divino spiritu hausto repleta concepit, & sine
 ullo attactu viri repente virginalis uterus intumuit.
 Quod si anima quædam vento & aura concipere so-
 lere omnibus notum est, cur quisquam mirum putet,
 cum

cum spiritu Dei, cui facile est quidquid velit, gravata esse Virginem dicimus? Quod sane incredibile posset videri, nisi hoc futurum ante multa facula prophetæ cecinissent. Salomon ita dicit: „Infirmatus est „uterus Virginis, & accepit fœtum, & gravata est, „& facta est in multa miseratione mater Virgo.„ Item propheta Esaias, cuius verba hæc sunt: „Propter hoc „dabit Deus ipse signum; Ecce Virgo accipiet in ute- „ro, & pariet filium, & vocabitis nomen ejus Hema- „nuel.„ Quid hoc manifestius dici potest? Legebant ista Judæi, qui eum negaverunt. Si quis nos hæc fingere arbitratur, ab his requirat, ab his potissimum sumat. Satis firmum testimonium est ad probandam veritatem, quod ab ipsis perhibetur inimicis. Hemanuel autem nunquam vocitatus est: sed Jesus, qui latine dicitur salutaris, sive salvator; quia cunctis gentibus salvifera venit. Sed propheta declaravit hoc nomine, quod Deus ad homines in carne venturus esset. Hemanuel enim significat, nobiscum Deus; scilicet quia illo per Virginem nato, confiteri homines oportebat Deum secum esse, id est, in terra, & in carne mortali. Unde David in psalmo LXXXIV.: Veritas, inquit, de terra orta est; quia Deus, in quo veritas est, terrenum corpus accepit, ut terrenis viam salutis aperiret. Item Esaias ipse: „Ipsi autem non crediderunt, & exacer- „baverunt spiritum sanctum, & conversus est eis ad „inimicitiam. Et ipse expugnavit, & recordatus est „dierum saeculi, qui suscitavit de terra pastorem „ovium.„

Quis autem futurus esset ille pastor, declaravit alio loco, dicens: „Exultent cœli desuper, & nubes in- „duant justitiam: aperiatur terra, & pullulet Salva- „torem. Ego enim Dominus Deus creavi eum.„ Salvator vero est, ut supra diximus, Jesus. Sed & alio loco idem propheta sic prædicavit: Ecce natus „est nobis puer, & datus est nobis filius: cuius impe-

„rium super humeros ejus; & vocatum est nomen
 „ejus magni consilii nuntius.,, Idcirco enim missus a
 Deo patre, ut universis gentibus, quæ sub cœlo sunt,
 singularis & veri Dei sanctum mysterium revelaret,
 ablatum perfido populo, qui adversus Deum sæpe de-
 liquit. Daniel quoque similia prælocutus est. „Vide-
 „bam, inquit, in visu noctis; & ecce in nubibus cœli
 „ut filius hominis veniens, & usque ad vetustum die-
 „rum pervenit. Et qui assisterant, obtulerunt eum,
 „& datum est ei regnum, & honor, & imperium, &
 „omnes populi, tribus, linguae servient ei; & pote-
 „stas ejus æterna, quæ nunquam transibit, & regnum
 „ejus, quod non corrumpetur.,, Quomodo igitur Judæi
 & confitentur, & sperant Christum Dei? qui hunc id-
 circo reprobaverunt, quia ex homine natus est. Nam
 cum ita sit a Deo constitutum, ut idem Christus bis
 adveniat in terram, semel, ut unum Deum gentibus
 nuntiet; deinde rursus, ut regnet: quomodo in se-
 cundum ejus adventum credunt, qui in primum non
 crediderunt?

Atqui propheta utrosque adventus ejus paucis ver-
 bis comprehendit. Ecce, inquit, in nubibus cœli ut fi-
 lius hominis veniens. Non dixit, ut filius Dei, sed
 filius hominis, ut ostenderet, quod carne indui habe-
 ret in terra, ut suscepta hominis figura, & conditione
 mortali, doceret homines justitiam; & cum mandatis
 Dei functus, veritatem gentibus revelasset, multare-
 tur etiam morte, ut inferos quoque vinceret ac re-
 signaret, atque ita demum resurgens, ad patrem pro-
 ficietur in nube sublatus. Adjecit enim propheta,
 & ait: Et usque ad antiquum dierum pervenit, & ob-
 latus est ei. Antiquum dierum appellavit Deum sum-
 mum, cuius ætas, & origo non potest comprehendi;
 quia solus a sæculis fuit, & erit semper in sæcula.
 Christum autem post passionem ac resurrectionem af-
 censurum esse ad Deum patrem, David in psalmo cen-
 tes.

tesimo nono contestatus est his verbis: „Dixit Do-
 „minus Domino meo, sede a dextris meis; quoadus-
 „que ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuo-
 „rum. „ Qui propheta, cum rex esset, quem appellare Dominum suum posset, qui sederet ad dexteram
 Dei, nisi Christum filium Dei, qui est rex regum, &
 dominus dominorum? Quod Esaias apertius ostendit,
 dicens: „Sic dicit Dominus Deus Christo Domino
 „méo, cujus tenui dexteram: Obaudire ante eum
 „gentes faciam, & fortitudinem regum disrumpam.
 „Aperiam ante illum portas, & civitates non clau-
 „dentur. Ego ante te ibo, & montes deplanabo, &
 „fores æreas conteram, & seras ferreas confringam;
 „& dabo tibi thesauros absconditos & invisibiles, ut
 „scias, quia ego sum Dominus Deus, qui voco no-
 „men tuum, Deus Israel. „ Denique ob virtutem ac
 fidem, quam Deo exhibuit in terra, datum est ei reg-
 num, & honor, & imperium; & omnes populi, tri-
 bus, linguae servient ei; & potestas ejus æterna, quæ
 nunquam transibit, & regnum ejus non corrupetur.
 Quod quidem duobus modis intelligitur: quia & nunc
 habet perpetuam potestatem, cum omnes gentes, &
 omnes linguae nomen ejus venerantur, majestatem con-
 fitentur, doctrinam sequuntur, virtutem imitantur;
 habet imperium atque honorem, cum omnes tribus
 terræ præceptis ejus obtemperant: & idem postea cum
 rursus advenerit in potestate ac claritate, ut omnem
 animam judicet, & justos restituat ad vitam, tunc ve-
 re totius terræ regimen obtinebit; tunc sublato de re-
 bus humanis omni malo, aureum sæculum, ut poetæ
 vocant, id est, justum ac pacificum tempus orietur.
 Sed hæc uberior in ultimo libro differemus, cum de se-
 cundo adventu loquemur: nunc de primo, ut cœpi-
 mus, explicemus.

C A P U T XIII.

De Jesu Deo & homine; atque de eo Prophetarum testimonia.

Summus igitur Deus ac parens omnium, cum religio-
nem suam transferre voluisse, doctorem justitiae
misit e cœlo, ut novis cultoribus novam legem in eo
vel per eum daret; non sicut ante fecerat per homi-
nem; sed tamen nasci eum voluit tanquam hominem,
ut per omnia summo patri similis existeret. Ipse enim
pater Deus, & origo, & principium rerum, quoniam
parentibus caret, ἀπατωρ atque ἀμυντωρ a Trismegisto
verissime nominatur, quod ex nullo sit procreatus. Id-
circo etiam filium bis nasci oportuit, ut & ipse fieret
ἀπατωρ atque ἀμυντωρ. In prima enim nativitate spi-
rituali ἀμυντωρ fuit, quia sine officio matris a solo Deo
patre generatus est. In secunda vero carnali ἀπατωρ
fuit, quoniam sine patris officio virginali utero pro-
creatus est, ut medium inter Deum & hominem sub-
stantiam gerens, nostram hanc fragilem imbecillemque
naturam quasi manu ad immortalitatem posset educere.
Factus est & Dei filius per spiritum, & hominis per car-
nem; id est, & Deus & homo. Dei virtus in eo ex ope-
ribus, quæ fecit, apparuit; fragilitas hominis ex pas-
sione, quam pertulit: quam cur suscepit, paulo post
docebo. Interim & Deum fuisse, & hominem ex utro-
que genere permistum, prophetis vaticinantibus disci-
mus. Esaias Deum fuisse testatur his verbis: „Fatiga-
„ta est Ægyptus, & negotiatio Æthiopum, & Sabaim:
„viri alti ad te transgredientur, & tui erunt servi; &
„post te ambulabunt vinceti compedibus, & adorabunt
„te, & in te precabuntur, quoniam in te Deus est,
„& non aliis Deus præter te. Tu enim Deus es, &
„nesciebamus, Deus Israel salvator. Confundentur,
„& reverebuntur omnes, qui adversantur tibi, & ca-

, dent

„dent in confusionem. „ Item propheta Hieremias sic ait: „ Hic Deus noster est, & non deputabitur alius „ absque illo , qui invenit omnem viam prudentiae, „ & dedit eam Jacob pueru suo, & Israel dilectu sibi. „ Post haec in terra visus est, & cum hominibus conver satus est.

Item David in psalmo XLIV.: „ Thronus tuus Deus „ in saecula saeculorum: virga æquitatis, virga regni tui. „ Dilexisti justitiam. & odio habuisti injustitiam: pro „ pterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis. „ Quo verbo etiam nomen ostendit: siquidem, ut supra docui, ab unctione appellatus est Christus. Deinde hominem fuisse eumdem, Hieremias docet, dicens: „ Et homo est; & quis cognovit eum? „ Item Esaias: „ Et mittet eis Deus hominem, qui salvabit eos, & ju dicans sanabit eos. „ Sed & Moyses in Numeris ita loquitur: „ Orietur stella ex Jacob, & exurget homo „ ex Israel. „ Propterea Milesius Apollo consultus, utrumne Deus, an homo fuerit, hoc modo respondit:

Θυητος ἐν κατα σαρκα, σοφος, τερατωδεσιν ἔργοις,
Α'λλ' ὑπα χαλδαιων κριτων ὀπλοις συναλωθεις,

Γωμφοις και σκολοπεσοι πιημην ανετλησε τελευτην.

Primo versu verum quidem dixit: sed argute consultorem fecellit, sacramentum veritatis penitus nescientem. Videtur enim negasse illum Deum. Sed cum fatetur secundum carnem fuisse mortalem, quod etiam nos prædicamus, consequens est, ut secundum spiritum Deus fuerit, quod nos affirmamus. Quid enim fuerat necesse carnis facere mentionem? cum satis esset dicere, fuisse mortalem. Sed veritate pressus, negare non potuit, quemadmodum res se haberet; sicut illud, quod ait, fuisse sapientem.

Quid ad hoc, Apollo, respondes? Si sapiens est; ergo doctrina ejus sapientia est, nec ulla alia; & sapientes, qui sequuntur, nec ulli alii. Cur igitur vulgo prostultis, & vanis, & ineptis habemur, qui sectamur

magistrum etiam ipsorum Deorum confessione sapientem? Nam quod ait, portentifica illum opera fecisse, quo maxime divinitatis fidem meruit, assentiri nobis jam videtur, cum dicit eadem, quibus nos gloriamur. Sed colligit se tamen, & ad dæmoniacas fraudes redit. Cum enim verum necessitate dixisset, jam Deorum ac sui proditor videbatur; nisi quod ab eo veritas expresserat, mendacio fallente, celasset. Ait ergo, illum fecisse quidem opera miranda, verum non divina virtute, sed magica. Quid mirum, si hoc Apollo veritatem ignorantibus persuasit, cum Judæi quoque, cultores, ut videbantur, summi Dei, hoc idem putaverint; cum ante oculos eorum quotidie fierent illa miracula, quæ eis prophetæ futura esse prædixerant, nec tamen tantarum virtutum contemplatione impelli potuerunt, ut Deum crederent, quem videbant. Propterea David, quem præter cæteros prophetas vel maxime legunt, in psalmo xxvii. sic eos damnat: „Redde illis retributionem eorum, quoniam non intellexerunt in operibus Domini.„ Ex hujus ipsius domo Christum generatum iri secundum carnem, & ipse David, & alii prophetæ nuntiaverunt. Apud Esaiam ita scriptum est: „Et erit in die illa radix Jesse, & qui exurget principari in nationes: in eum gentes sperabunt, & erit requies ejus in honore.„ Et alio loco: „Ex iet virga de radice Jesse, & flos de radice ejus ascendet, & requiescat super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiae & intellectus, spiritus consilii & fortitudinis, spiritus scientiae & pietatis; & implebit eum spiritus timoris Domini.„ Jesse autem fuit pater David, ex cuius radice ascensurum esse storem prælocutus est; eum scilicet, de quo Sibylla dicit ἀνθρωπὸς καθηρός.

Item in βεστιλεων libro secundo, propheta Nathan missus est ad David volentem Deo templum fabricare; & fuit verbum Domini ad Nathan dicens: „Vade, & dic

„dic servo meo David: hæc dicit Dominus omnipo-
 „tens: Non tu ædificabis mihi domum ad inhabitan-
 „dum; sed cum impleti fuerint dies tui, & dormieris
 „cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, &
 „parabo regnum ejus. Hic ædificabit mihi domum in
 „nomine meo; & erigam thronum ejus usque in sæ-
 „culum; & ego ero ei in patrem, & ipse erit mihi in
 „filium, & fidem consequetur domus ejus, & regnum
 „ejus usque in sæculum.,, Sed hæc ut Judæi non in-
 telligerent, illa fuit causa, quod Solomon filius David
 Deo templum ædificavit, & civitatem, quam de suo
 nomine Hierosolyma nuncupavit. Itaque ad ipsum,
 quæ a propheta dicta sunt, retulerunt. Solomon au-
 tem ab ipso patre suo imperii regimen accepit. Pro-
 phetæ vero de eo loquebantur, qui tum nasceretur,
 postquam David cum patribus suis requievisset. Præ-
 terea Solomonis imperium perpetuum non fuit; an-
 nis enim XL. regnavit. Deinde quod nunquam filius
 Dei dictus est, sed filius David; & domus, quam ædi-
 ficavit, non est fidem consecuta, sicut Ecclesia, quæ
 est verum templum Dei, quod non in parietibus est,
 sed in corde ac fide hominum, qui credunt in eum, ac
 vocantur fideles. Illud vero Solomonum templum,
 quia manu factum est, manu cecidit. Denique pater
 ejus in psalmo cxxvi. de operibus filii sui prophetavit
 hoc modo: „Si Dominus non ædificaverit domum,in
 „vanum laboraverunt, qui illam ædificaverunt: si Do-
 „minus non custodierit civitatem, in vanum vigila-
 „vit, qui eam custodivit.,,

C A P U T XIV.

De Iesu Sacerdotia a Prophetis prædicto.

Quibus ex rebus appareat, prophetas omnes denun-
 ciasse de Christo, fore aliquando, ut ex genere

David corporaliter natus constitueret æternum templum Deo, quod appellatur Ecclesia, & universas gentes ad Religionem Dei veram convocaret. Hæc est domus fidelis, hoc immortale templum, in quo si quis non sacrificaverit, immortalitatis præmium non habebit. Cujus templi & magni & æterni quoniam Christus fabricator suit, idem necesse est habeat in eo sacerdotium sempiternum. Nec potest nisi per eum, qui constituit templum, & ad aditum templi, & ad conspectum Dei perveniri. David in psalmo cix. id ipsum docet, dicens: „Ante luciferum genui te. Juravit „Dominus, & non pœnitabit eum, tu es Sacerdos in „æternum secundum ordinem Melchisedech.„ Item in *Bæstilew* libro primo: „Et suscitabo mihi sacerdotem fidelem, qui omnia, quæ sunt in corde meo, „faciat; & ædificabo ei domum fidelem, & transibit „in conspectu meo omnibus diebus.„ Quis autem futurus esset, cui Deus æternum sacerdotium pollicebatur, Zacharias etiam nomine posito apertissime docuit; sic enim dixit: „Et ostendit mihi Dominus Deus Je- „sum sacerdotem magnum stantem ante faciem angeli „Domini, & diabolus stabat ad dextram ipsius, ut „contradiceret ei. Et dixit Dominus ad diabolum: „Imperet Dominus in te, qui elegit Hierusalem; & „ecce titio ejectus ab igne: & Jesus erat indutus ve- „stimentis folidis, & dixit ad circumstantes ante fa- „ciem ipsius, dicens: Auferte vestimenta folidia ab „eo, & induite eum tunica talari, & imponite cyda- „rim mundam super caput ipsius: & cooperuerunt „eum vestimento, & imposuerunt cydarim mundam „super caput ejus; & Angelus Domini stabat, & te- „stificabatur, ad Jesum dicens: Hæc dicit Dominus „omnipotens: si in viis meis ambulaveris, & præcepta „mea servaveris, tu judicabis domum meam, & dabo „tibi, qui conversentur in medio horum circumstan- „tium. Audi itaque, Jesu sacerdos magne.„

Quis

Quis non igitur captos mentibus tum fuisse Judæos arbitretur, qui cum hæc legerent & audirent, nefandas manus Deo suo intulerunt? Atqui ab eo tempore, quo Zacharias fuit, usque ad annum quintumdecimum imperii Tiberii Cæsaris, quo Christus crucifixus est, prope quingenti anni numerantur; siquidem Darii & Alexandri adolevit ætate, qui fuerunt non multo prius, quam Tarquinius Superbus exactus est. Sed illi rursus eodem modo falsi deceptique sunt, putantes, hæc de Jesu esse dicta filio Nave, qui successor fuit Moysi; aut de sacerdote Jesu filio Josedech: in quos nihil congruit eorum, quæ propheta narravit. Non enim sordidati illi unquam fuerunt, cum alter eorum princeps potentissimus fuerit, alter sacerdos: aut perpepsi sunt aliquid adversi, ut tanquam titio ejectus ex igne putarentur. Aut aliquando in conspectu Dei & Angelorum steterunt, aut Propheta de præteritis loquebatur potius, quam de futuris. Locutus est igitur de Jesu filio Dei, ut ostenderet eum primo in humilitate & carne esse venturum. Hæc enim est vestis sordida, ut pararet templum Deo, & sicut titio igni ambureretur; id est, ab hominibus cruciamenta perferret, & ad ultimum extingueretur. Titionem enim vulgus appellat extractum foco torrem semiustum, extinctum.

Quomodo autem, & cum quibus mandatis a Deo mitteretur in terram, declaravit Spiritus Dei per Prophetam, docens futurum, ut cum voluntatem summi patris fideliter & constanter implexset, acciperet judicium, atque imperium sempiternum. Si in viis meis, inquit, ambulaveris, & præcepta mea servaveris, tu judicabis domum meam. Quæ fuerint viæ Dei, & quæ præcepta ejus, nec ambiguum, nec obscurum est. Deus enim, cum videret malitiam & falsorum Deorum cultus per orbem terræ ita invaluisse, ut jam nomen ejus ex hominum memoria fuisset pene sublatum, (siquidem

Ju.

Judæi quoque, quibus solis arcanum Dei creditum fuerat, relicto Deo vivo, ad colenda figmenta irretiti dæmonum fraudibus aberrassent, nec increpiti per prophetas, reverti ad Deum vellent,) Filium suum legavit ad homines, ut eos converteret ab impiis & vanis cultibus, ad cognoscendum & colendum Deum verum: item ut eorum mentes a stultitia ad sapientiam, ab iniqitate ad justitiae opera traduceret. Hæc sunt viæ Dei, in quibus ambulare eum præcepit. Hæc præcepta quæ servanda mandavit. Ille vero exhibuit Deo fidem. Docuit enim, quod unus Deus sit, eumque solum coli oportere; nec unquam se ipse Deum dixit, quia non servasset fidem, si missus, ut Deos tolleret, & unum assereret, induceret alium, præter unum. Hoc erat, non de uno Deo facere præconium, nec ejus, qui miserat, sed suum proprium negotium gerere, ac se ab eo, quem illustratus venerat, separare. Propterea quia tam fidelis extitit, quia sibi nihil prorsus assumpsit, ut mandata mittentis impleret, & sacerdotis perpetui dignitatem, & regis summi honorem, & judicis potestatem, & Dei nomen accepit.

C A P U T X V.

De Iesu vita & miraculis; atque de iis testimonio.

Quoniam de secunda nativitate diximus, qua se hominibus in carne monstravit, veniamus ad opera illa miranda, quæ cum essent cœlestis indicia virtutis, magum Judæi putaverunt. Cum primum cœpit adolescere, tinctus est a Joanne propheta in Jordane flumine, ut lavacro spiritali peccata non sua, quæunque non habebat, sed carnis, quam gerebat, aboleret; ut quemadmodum Judæos suscepit circumcisio-ne, sic etiam gentes baptismo, id est purifici roris perfusio-

fusione salvaret. Tunc vox audita de cœlo est: Filius meus es tu; ego hodie genui te. Quæ vox apud David prædicta invenitur. Et descendit super eum Spiritus Dei formatus in speciem columbæ candidæ. Exinde maximas virtutes cœpit operari, non præstigiis magicis, quæ nihil veri ac solidi ostentant, sed vi ac potestate cœlesti: quæ jam pridem prophetis nuntiantibus canebantur. Quæ opera tam multa sunt, ut unus liber ad complectenda omnia satis non sit. Enumerabo igitur illa breviter, & generatim, sine ulla personarum ac locorum designatione, ut ad exponendam passionis ejus crucisque rationem possim pervenire, quo jam dudum festinat oratio. Virtutes ejus fuerunt, quas Apollo portenticas appellavit: quod quacumque iter faciebat, ægros ac debiles, & omni morborum genere laborantes uno verbo, unoque momento reddebat incolumes, adeo ut membris omnibus capti, receptis repente viribus roborati, ipsi lectulos suos reportarent, in quibus fuerant paulo ante delati. Claudiis vero, ac pedum vitio afflictis non modo gradiendi, sed etiam currendi dabat facultatem. Tunc quorum cæca lumina in altissimis tenebris erant, eorum oculos in pristinum restituebat aspectum. Mutorum quoque linguas in eloquium sermonemque solvebat. Item surdorum patefactis auribus insinuabat auditum: pollutos, ac aspersos maculis repurgabat. Et hæc omnia non manibus, aut aliqua medela, sed verbo ac jussione faciebat; sicut etiam Sibylla prædixerat:

Παντα λογω πραττων, πασαν τε νοσον θεραπευων.
Nec utique mirum, quod verbo faciebat mirabilia, cum ipse esset Dei Verbum cœlesti virtute ac potestate subnixum. Nec satis fuit, quod vires imbecillis redderet, quod debilibus integritatem, quod ægris & languentibus sanitatem, nisi etiam mortuos suscitaret, velut e somno solutos, ad vitamque revocaret.

Quæ videntes tunc Judæi, dæmoniaca fieri potentia arguebant, cum omnia sic futura, ut facta sunt, arcanæ illorum litteræ continerent. Legebant quippe cum aliorum prophetarum, tum Esaiæ verba dicentis: „Confortamini manus resolutæ, & genua debilia con-solidamini. Qui estis pusilli animi, nolite timere. non lite metuere. Dominus noster judicium retribuet; „ipse veniet, & salvos faciet nos. Tunc aperientur „oculi cæcorum: & aures surdorum audient. Tunc „saliet claudus sicus cervus, & plana erit lingua mu-torum, quia rupta est in deserto aqua, & rivus in terra sitienti. „Sed & Sibylla eadem cecinit his ver-sibus:

— — — — Νεκρῶν δὲ ἀναστάτις ἔσαι,
Καὶ χωλῶν δρομος ἔσ' ὠντις, καὶ κωφος ἀκυστι;
Καὶ τυφλοι βλεψύσοι, λαλησθός ἐλαλεούτες.

Ob has ejus virtutes, & opera divina, cum magna illum multitudo sequeretur vel debilium, vel ægrorum, vel eorum, qui curandos suos offerre cupiebant, ascendit in montem quemdam desertum, ut ibi adoraret. Ubi cum triduo moratus esset, ac fame populus laboraret, vocavit discipulos, querens, quantos secum cibos gestarent. At illi quinque panes & duos pisces in pera se habere dixerunt. Afferri ea jussit, ac multitudinem per quinquagenos distributam discumberet. Quod cum discipuli facerent, frangebat ipse panem minutatim, carnemque piscium comminuebat, & utraque in manibus ejus augebantur. Et cum apponere illa populo discipulis imperasset, saturata sunt quinque hominum millia, & insuper duodecim cophini de residuis fragminibus impleti. Quid aut dici, aut fieri potest mirabilius? At id Sibylla futurum cecinerat olim, cuius versus tales feruntur:

Εἰν ἀρτοῖς ἀμα πεντε, καὶ ἵχθυεσσι δοιοισι,
Αὐδρῶν γιλιαδας ἐν ἑρημω πεντε κορεσσει,
Καιταπεριστευοντα λαβων μετακλασματα παντα,
Δωδεκα πληρωσει κοφινυς εις ἐλπιδα πολλων.

Quæ-

Quæro igitur, quid hic potuerit ars magica moliri, cuius peritia ad nihil aliud, quam ad circumscribendos oculos valet. Idem secessurus orandi gratia, sicut solebat, in montem, præcepit discipulis, ut naviculam sumerent, seque præcederent. At illi urgente jam vespero profecti, contrario vento laborare cœperunt. Cumque jam medium fretum tenerent, tum pedibus mare ingressus consecutus est eos, tanquam in solido gradiens; non ut poetæ Orionem mentiuntur in pelago incidentem, qui demerfa corporis parte,

humero supereminet undas.

Et rursus cum obdormisset in navi, & ventus usque ad extremum periculum sævire cœpisset, excitatus e somno, silere ventum protinus jussit; & fluctus, qui maximi ferebantur, conquievore, statimque sub verbo ejus tranquillitas infecuta est.

Mentiuntur fortasse litteræ sanctæ, docentes, tantam fuisse in eo potestatem, ut imperio suo cogeret ventos obsequi, maria servire, morbos cedere, inferos obedire. Quid quod eadem Sibyllæ carminibus suis ante docuerunt, quarum nna, cujus supra fecimus mentionem, sic ait:

Τας ἀμενυς παυσει τε λογω, σρωσει δε θαλατσαν
Μαινομενην, ποσιν είρηνης πισει τε παπισας.

Et rursus alia, quæ dicit:

Κυματα πεζευσει. νοσον ἀνθρωπων ἀπολυσει,
Σπισει τεθνωτας, ἀπωσεται ἀλγεα πολλα,
Εκ δε μιας πηρης ἀρτες κορος ἐστεται ἀνδρων.

His testimonii quidem revicti, solent eo configere, ut ajant, non esse illa carmina Sibyllina, sed a nostris ficta atque composita. Quod profecto non putabit, qui Ciceronem Varronemque legerit, aliosque veteres, qui Erythræam Sibyllam cæterasque commemorant: quarum ex libris ista exempla proferimus: qui autores ante obierunt, quam Christus secundum carnem nasceretur. Verum non dubito, quin illa carmina

prio-

prioribus temporibus pro deliramentis habita sint, cum ea nemo tum intelligeret. Denuntiabant enim monstruosa quædam miracula, quorum nec ratio, nec tempus, nec autor designabatur. Denique Erythræa fore ait, ut diceretur insana, & mendax. Ait enim:

- - - Φησγσι Σιβυλλην

Μαίνομεννη ψευστεραν: ἐπαν δε γεννται ἀπαντα,
Τηνικα με μνημην ποιοστετε, κ' οὐκ ἔτι μ' εδεις
Μαίνομεννη φησει με θεον μεγαλοιο προφητην.

Jacuerunt igitur multis sæculis; postea vero animadversa sunt, quam Christi nativitas & passio patefecit arcana: sicut etiam voces prophetarum, quæ cum per annos mille quingentos, vel eo amplius lectæ fuissent a populo Judæorum, nec tamen intellectæ sunt, nisi postquam illas Christus & verbo, & operibus interpretatus est. Illum enim prophetæ annuntiaverunt: nec ulla modo poterant, quæ illi loquebantur, intelligi, nisi fuissent universa completa.

C A P U T XVI.

De Jesu Christi passione, quæ fuerit prædicta.

Venio nunc ad ipsam passionem, quæ velut opprobrium nobis objectari solet, quod & hominem, & ab hominibus insigni supplicio affectum & excruciatum colamus; ut doceam eam ipsam passionem ab eo cum magna & divina ratione suscepimus, & in ea sola & virtutem, & veritatem, & sapientiam contineri. Neque enim, si beatissimus in terra fuisse, & per omnem vitam in summa felicitate regnasset, quisquam illum sapiens aut Deum credidisset, aut honore divino dignum judicasset: quod faciunt veræ divinitatis expertes, qui caducas opes, & fragilem potentiam, & alieni beneficij bona non tantum suspiciunt, verum etiam

etiam consecrant, & scientes memoriæ mortuorum
deserviunt, fortunam jam extinctam colentes: quam
ne vivam quidem præsentemque sapientes colendam
sibi unquam putaverunt. Nec enim potest aliquid in
rebus terrenis esse venerabile cœloque dignum: sed
sola est virtus, sola justitia, quæ potest verum bonum,
& cœleste, & perpetuum judicari; quia nec datur cui-
quam, nec aufertur. Qua virtute ac justitia quoniam
Christus instruētus venit in terram, imo vero, quo-
niam ipse virtus, & ipse justitia est, descendit, ut eam
doceret, hominemque formaret. Quo magisterio ac
Dei legatione perfunctus, ob eam ipsam virtutem,
quam simul & docuit, & fecit, ab omnibus gentibus
& meruit, & potuit Deus credi. Ergo cum magnus
populus ad eum vel ob justitiam, quam docebat, vel
ob miracula, quæ faciebat, subinde confluenteret, &
præcepta ejus audiret, & a Deo missum Deique filium
crederet: tum primores Judæorum & sacerdotes ira
stimulati, quod ab eo tanquam peccatores increpa-
bantur, & invidia depravati, quod confluente ad eum
multitudine, contemni se ac deseriri videbant, & (quod
caput sceleris illorum fuit) stultitia & errore cæcati,
& immemores præceptorum cœlestium ac propheta-
rum, coierunt adversus eum, impiumque consilium
de eo tollendo cruciendoque ceperunt: quod prophe-
tæ multo ante descripserant.

Nam & David in principio psalmorum suorum pro-
videns in spiritu, quantum facinus admissuri essent,
„beatum esse ait, qui non abierit in consilio impiorum.”
Et Salomon in libro Sapientiæ his verbis usus est:
„Circumveniamus justum, quoniam insuavis est nobis,
„& exprobrat nobis peccata legis: promittit se scien-
„tiam Dei habere, & Filium Dei se nominat: factus
„est nobis in traductionem cogitationum nostrarum:
„gravis est nobis etiam ad videndum; quoniam diffi-
„milis est aliis vita illius, & immutatae sunt viæ illius:

„ tanquam nugaces æstimati sumus ab eo: continet se
 „ a viis nostris, quasi ab immunditiis, & præfert no-
 „ vissima justorum, & gloriatur patrem se habere Deum.
 „ Videamus ergo, si sermones illius veri sunt; & ten-
 „ temus, quæ ventura sunt illi. Contumeliis & tor-
 „ mentis interrogemus eum; ut sciamus reverentiam
 „ illius, & probemus patientiam illius: morte turpis-
 „ sima condemnemus eum. Hæc cogitaverunt, & er-
 „ raverunt. Excæcavit enim illos stultitia ipsorum; &
 „ nescierunt sacramenta Dei.,, Nonne ita descripsit
 nefarium illud consilium ab impiis initum contra Deum,
 ut plane interfuisse videatur? Atqui a Salomone, qui
 hæc cecinit, usque ad id tempus, quo gesta res est,
 mille ac decem anni fuerunt. Nihil nos affingimus, ni-
 hil addimus. Habebant hæc, qui fecerunt: legebant,
 in quos hæc dicta sunt. Sed & nunc hæredes nominis
 ac sceleris illorum hæc & habent, & damnationem suam
 prophetarum voce prædictam quotidianis lectionibus
 personant; nec aliquando in cor suum, quæ pars est &
 ipsa damnationis, admittunt. Increditi ergo a Christo
 sæpe Judæi exprobrante illis peccata & injusticias, &
 a populo pene deserti, concitati sunt ad eum necandum.

Cujus rei audaciam dedit illis humilitas ejus. Nam
 cum legerent, cum quanta virtute & claritate Filius
 Dei venturus esset e cœlo, Jesum autem cernerent hu-
 milem, quietum, folidum, informem, non crede-
 bant Filium Dei esse, ignorantes, duos ejus adventus
 a prophetis esse prædictos: primum in humilitate car-
 nis obscurum, secundum in fortitudine majestatis ma-
 nifestum. De primo David in psalmo septuagesimo pri-
 mo sic ait: „, Descendet sicut pluvia in vellus, & orie-
 tur in diebus ejus justitia, & abundantia pacis, do-
 „, nec extollatur luna.,, Sicut enim pluvia, si descen-
 dat in vellus, animadverti non potest, quia strepitum
 non facit: ita Christum in terram sine cujusquam sus-
 picione venturum esse dixit, ut justitiam doceret &

pacem. Esaias quoque ita tradidit: „Domine, quis
 „credidit auditui nostro? & brachium Domini cui re-
 „velatum est? Annuntiavimus coram ipso sicut pue-
 „ri, & sicut radix in terra sitienti: non est figura ejus,
 „neque claritas; & vidimus illum, & non habuit figu-
 „ram, neque decorem: sed figura ejus sine honore,
 „& deficiens præter cæteros homines. Homo in plaga
 „positus est, sciens ferre imbecillitatem, quia aversus
 „est, & non est computatus. Hic peccata nostra por-
 „tat, & pro nobis hic dolet; & nos putavimus ipsum
 „esse in dolore, & in plaga, & in vexatione. Ipse au-
 „tem vulneratus est propter facinora nostra, & infir-
 „matus est propter peccata nostra: doctrina pacis no-
 „stræ super illum; livore ejus nos sanati sumus. Om-
 „nes sicut oves erravimus, & Deus tradidit illum pro
 „peccatis nostris.,, Et Sibylla eodem modo locuta est:

Οἰκτρος, ἀτιμος, ἀμορφος, ἐν οἰκτροις ἐλπιδα δωτει.
 Propter hanc humilitatem Deum summum non agnoscentes, inierunt consilium detestandum, ut privarent eum vita, qui, ut eos vivificaret, advenerat.

C A P U T XVII.

De Judæorum religionibus, ac eorum odio in Jesum.

Sed iræ atque invidiæ suæ, quam in cordibus suis ge-
 rebant intus inclusam, alias causas præferebant;
 quod legem Dei per Mosen datam solveret, id est, quod
 sabbatis non vacaret, operans in salutem hominum;
 quod circumcisioνem vacuefaceret; quod abstinentiam
 suillæ carnis auferret. In quibus rebus Judaicæ religio-
 nis sacramenta consistunt. Ob hæc itaque cætera pars
 populi, quæ nondum ad Christum secesserat, a sacer-
 dotibus incitabatur, ut impium judicaret eum, quod
 legem Dei solveret; cum hoc ille non suo judicio, sed

ex Dei voluntate, & secundum prædicta faceret prophetarum. Michæas enim novam legem daturum denuntiavit hoc modo: „Lex de Sion proficiscetur, & „sermo Domini in Hierusalem; & judicabit inter plu- „rimos populos, & revincet, & deliget validas na- „tiones.“ Illa enim prior lex, quæ per Mosen data est, non in monte Sion, sed in monte Choreb data est: quam Sibylla fore, ut a Filio Dei solveretur, ostendit:

Αλλ ὅτε ταῦτ’ ἀνταποτελειώθη ἀπέρ εἰπον,

Εἰς αὐτὸν τοτε πας λυτραι νομός.

Sed & ipse Moses, per quem datam sibi legem dum pertinaciter tuentur, exciderunt a Deo, & Deum non agnoverunt, prædixerat fore, ut propheta maximus a Deo mitteretur, qui sit supra legem, qui voluntatem Dei ad homines perferat. In Deuteronomio ita scriptum est: „Et dixit Dominus ad me: Prophetam „excitabo eis de fratribus eorum, sicut te, & dabo „verbum meum in os ejus; & loquetur ad eos ea, „quæ præcepero ei: & quisquis non audierit ea, quæ „loquetur propheta ille in nomine meo, ego vindi- „cabo in eum.“ Denuntiavit scilicet Dominus per ipsum legiferum, quod filium suum, id est, vivam præsentemque legem missurus esset, & illam veterem per mortalem datam soluturus, ut denuo per eum, qui esset æternus, legem sanctiret æternam.

Item de circumcisione solvenda Esaias ita propheticavit: „Hæc dicit Dominus viris Juda, qui habitant in Hierusalem: Renovate inter vos novitatem, & ne seminaveritis in spinis. Circumcidite vos Domino Deo vestro, & circumcidite præputium cordis vestri; ne exeat ira mea sicuti ignis, & exurat, & non sit, qui extinguat.“ Item Moses ipse: „In novissimis diebus circumcidet Dominus cor tuum ad Dominum Deum tuum amandum.“ Item Jesus Nave successor ejus: „Et dixit Dominus ad Jesum: Fac tibi cultellos petrinos nimis acutos, & sede, & circumcidere

„cide secundo filios Israel.,, Secundam circumcisio-
nem futuram esse dixit, non carnis, sicut fuit prima,
qua etiam nunc Judæi utuntur, sed cordis ac spiritus,
quam tradidit Christus, qui verus Jesus fuit. Non enim
propheta sic ait: Et dixit Dominus ad me: sed ad Je-
sus; ut ostenderet, quod non de se loqueretur, sed
de Christo, ad quem tunc Deus loquebatur. Christi
enim figuram gerebat ille Jesus: qui cum primum Au-
ses vocaretur, Moses futura præsentiens jussit eum Je-
sus vocari; ut quoniam dux militiæ delectus esset ad-
versus Amalech, qui oppugnabat filios Israel, & ad-
versarium debellaret per nominis figuram, & populum
in terram promissionis induceret. Et idcirco etiam
Mosi successit, ut ostenderet novam legem per Chri-
stum Iesum datam veteri legi successuram, quæ data
per Mosen fuit. Nam illa carnis circumcisio caret uti-
que ratione; quia si Deus id vellet, sic a principio for-
masset hominem, ut præputium non haberet. Sed hu-
jus secundæ circumcisionis figura erat, significans nu-
dandum esse pectus, id est, aperto & simplici corde
oportere nos vivere; quoniam pars illa corporis, quæ
circumciditur, habet quamdam similitudinem cordis,
& est pudenda. Oh hanc causam Deus nudari eam jus-
fit, ut hoc argumento nos admoneret, ne involutum
pectus haberemus, id est, ne quod pudendum facinus
intra conscientiæ secreta velemus. Hæc est cordis cir-
cumcisio, de qua prophetæ loquuntur, quam Deus a
carne mortali ad animam transtulit, quæ sola mansura
est. Volens enim vitæ ac saluti nostræ pro æterna sua
pietate consulere, pœnitentiam nobis in illa circumci-
sione proposuit, ut si cor nudaverimus, id est, si pec-
cata nostra confessi satis Deo fecerimus, veniam con-
sequamur; quæ contumacibus & admissa sua celanti-
bus denegatur ab eo, qui non faciem, sicut homo,
sed intima & arcana pectoris intuetur.

Eodem spectat etiam carnis suillæ interdictio; a qua cum eos abstinere Deus jussit, id potissimum voluit intelligi, ut se a peccatis atque immunditiis abstinerent. Est enim luctucentum hoc animal, & immundum; nec unquam cœlum aspicit: sed in terra toto & corpore & ore projectum, ventri semper & pabulo servit; nec ullum alium, dum vivit, præstare usum potest, sicut cæteræ animantes, quæ vel sedendi vehiculum præbent, vel in cultibus agrorum juvant, vel plaustra collo trahunt, vel onera tergo gestant, vel indumentum exuviis suis exhibent, vel copia laetis exuberant, vel custodiendis domibus invigilant. Interdixit ergo, ne porcina carne uterentur, id est, ne vitam porcorum imitarentur, qui ad solam mortem nutriuntur; qui ventri ac voluptatibus servientes, ad faciendam justitiam inutiles essent, ac morte afficerentur. Item ne se fœdis libidinibus immergerent, sicut fus, quæ se ingurgitat cœno; vel ne terrenis serviant simulacris, ac se luto inquinent. Luto enim se obli-
nunt, qui Deos, id est, qui lutum terramque venerantur. Sic universa præcepta Judaicæ legis ad exhibendam justitiam spectant, quoniam per ambagem data sunt; ut per carnalium figuram spiritualia noscentur.

C A P U T XVIII.

De Passione Dominica, & quod ea prænunciata fuerit.

Cum igitur ea, quæ Deus fieri voluit, quæque per prophetas suos multis sæculis ante prædicti, Christus impleret, ob ea incitati, & divinas litteras nescientes, coierunt, ut Deum suum condemnarent. Quod cum sciret futurum, ac subinde diceret, oportere se pati, ac interfici pro salute multorum, secessit tamen cum

cum discipulis suis, non ut vitaret, quod necesse erat perpeti ac sustinere, sed ut ostenderet, quod ita fieri oporteret in omni persecutione, ne sua quis culpa incidisse videatur; ac denuntiavit fore, ut ab uno eorum proderetur. Itaque Judas præmio illectus tradidit filium Dei Judæis. At illi comprehensum, ac Pontio Pilato, qui tum legatus Syriam regebat, oblatum, cruci affigi postulaverunt, objicientes ei nihil aliud, nisi quod diceret se Filium Dei esse, & regem Judæorum: item quod dixerat: Si solveritis hoc templum, quod ædificatum est annis XLVI. ego illud in triduo sine manibus resuscitabo; significans brevi futuram passionem suam, & se a Judæis interfectum, tertio die resurrecturum. Ipse enim erat verum Dei templum. Has voces ejus tanquam infautas & impias infectabantur. Quæ cum Pilatus audisset, & ille in defensionem sui nihil diceret, pronuntiavit, nihil in eo damnatione dignum videri. At illi injustissimi accusatores cum populo, quem incitaverant, fucelamare cœperunt, & crucem ejus violentis vocibus flagitare.

Tum Pontius & illorum clamoribus, & Herodis Tetrarchæ instigatione metuentis, ne regno pellentur, victus est. Nec tamen ipse sententiam protulit: sed tradidit eum Judæis, ut ipsi de illo secundum legem suam judicarent. Duxerunt ergo eum flagellis verberatum, & priusquam cruci affigerent, illuserunt; induatum enim coloris punicei ueste, ac spinis coronatum, quasi regem salutaverunt, & dederunt ei cibum fellis, & miscuerunt ei aceti potionem. Post hæc conspuerunt faciem ejus, & palmis ceciderunt. Cumque ipsi carnifices de vestimentis ejus contenderent, sortiti sunt inter se de tunica & pallio. Et cum hæc omnia fierent, nullam vocem ex ore suo, tanquam si mutus esset, emisit. Tum suspenderunt eum inter duos noxios medium, qui ob latrocinia damnati erant, cruce affixerunt. Quid ego hic in tanto facinore de-

plorem? aut quibus verbis tantum nefas conquerar? Non enim Gavianam crucem describimus, quam Marcus Tullius universis eloquentiae suae nervis ac viribus, velut effusis totius ingenii fontibus, prosecutus est, facinus indignum esse proclamans, civem Romanum contra omnes leges in crucem esse sublatum. Qui quamvis innocens fuerit, & illo suppicio indignus, mortalis tamen, & ab homine scelesto, qui justitiam ignoraret, affectus est. Quid de hujus crucis indignitate dicemus, in qua Deus a cultoribus Dei suspensus est atque suffixus? Quis tam facundus, & tanta rerum verborumque copia instructus existet? quæ oratio tantæ affluentiae ubertate decurrent, ut illam crucem merito deploret, quam mundus ipse, & tota mundi elementa luxerunt?

Hæc autem sic futura fuisse, & Prophetarum vocibus, & Sibyllinis carminibus denuntiatum est. Apud Esaiam ita scriptum invenitur: „Non sum contumax, „neque contradico: dorsum meum posui ad flagella, „& maxillas meas ad palmas: faciem autem meam non „averti a fœditate sputorum.„ Similiter David in psalmo xxxiv.: „Congregata sunt super me flagella, & ignis, noraverunt: dissoluti sunt, nec compuncti sunt: „tentaverunt me, & deriserunt derisu; & striderunt „super me dentibus suis.„ Sibylla quoque eadem futura monstravit:

Εἰς ἀνομῶν χειρας καὶ ἀπίστων ὑστερον ἥξει:

Δωστοι δε θεω ρυπισμata χερσιν αναγνοις,

Και σοματω μαροισι τα πτυσμata φαρμακευτα:

Δωσει δ εις μαστιγας απλως αγνουν τοτε νωτον.

Item de silentio ejus, quod usque ad mortem pertinaciter tenuit, Esias iterum sic locutus est: „Sicut ovis ad immolandum ductus est, & sicut agnus coram tonitribus se sine voce, sic non aperuit os suum.„ Et Sibylla supradicta:

Καὶ πολαφίζομενος στύπουσει, μη τις ἐπτυγχω
Τις λογος, οὐ ποθεν ἥλθεν ἵνα φθίμενοις λαλησῃ;
Καὶ εὐφρανον φορεσει την ἀκανθίνον.

De cibo vero & potu, quem, antequam eum figerent, illi obtulerunt, David in psalmo LXVIII. sic ait: „Et „dederunt in escam meam fel; & in siti mea potum „mihi dederunt acetum.“ Idem hoc futurum etiam Sibylla concionata est:

Εἰς δέ το βρώμα χολιν, καὶ εἰς διψαν ὁξος ἑδωκαν,
Της ἀφιλοξενίης ταυτην δειξεσι τραπεζαν.

Et alia Sibylla Judæam terram his versibus increpat:

Αὐτη γαρ δυσφεων, τον σον Θεον οὐκ ἔνοσας
Παιζοντα θυντοισι νομισματιν: ἀλλα καὶ ἀκανθαις
Ἐσεψας σεφανω, φοβερην τε χιλιν ἔκερασας.

Fore autem, ut Judæi manus inferrent Deo suo, eumque interficerent, testimonia prophetarum hæc antecesserunt.

Apud Esdras ita scriptum est: „Et dixit Esdras „ad populum: Hoc pascha Salvator noster est, & re- „fugium nostrum. Cogitate, & ascendat in cor ve- „strum, quoniam habemus humiliare eum in signo, & „post hæc sperabimus in eum, ne deseratur hic locus „in æternum tempus, dicit Dominus Deus virtutum. „Si non credideritis ei, neque exaudieritis annun- „tionem ejus, eritis derisio in gentibus.“ Unde ap- „paret, Judæos nullam aliam spem habere, nisi se ab- „luerint a sanguine, ac speraverint in eum ipsum, quem „negaverunt. Esaias quoque facinus eorum designat, & „dicit: „In humilitate judicium ejus sublatum est. Na- „tivitatem ejus quis enarrabit? quoniam auferetur a „terra vita ejus; a facinoribus populi mei adductus „est ad mortem. Et dabo malos pro sepultura ejus, „& divites pro morte ejus: quia facinus non fecit, „neque insidias ore suo locutus est. Propterea ipse „consequetur multos, & fortium dividet spolia; pro- „pterea quod traditus est ad mortem, & inter facino-

„rosos deputatus est: & ipse peccatum multorum per-
 „tulit, & propter facinora illorum traditus est.,, Da-
 vid quoque in psalmo xciii.: „Captabunt in animam
 „justi, & sanguinem innocentem condemnabunt, &
 „factus est mihi dominus in refugium.,, Hieremias:
 „Domine significa mihi, & cognoscam: tunc vidime-
 „ditationes eorum; ego sicut agnus sine malitia per-
 „ductus sum ad victimam: in me cogitaverunt cogita-
 „tionem, dicentes: Venite, mittamus lignum in pa-
 „nem ejus, & eradamus e terra vitam ejus; & nomen
 „ejus non erit in memoria amplius.,, Lignum autem
 crucem significat, & panis corpus ejus, quia ipse est
 cibus & vita omnium, qui credunt in carnem, quam
 portavit, & in crucem, qua peperit.

De qua tamen apertius ipse Moses in Deuteronomio ita prædicavit: „Et erit pendens vita tua ante oculos tuos, & timebis die ac nocte, & non credes vitæ tuæ.,, Idem rursus in Numeris: „Non quasi homo Dominus suspenditur, nec quasi filius hominis minas patitur.,, Zacharias etiam sic tradidit: „Et intuebuntur in me, quem transfixerunt.,, Item David in psalmo xxi.: „Effoderunt manus meas & pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea: ipsi autem contemplati sunt, & viderunt me, diviserunt sibi vestimenta mea, & super vestem meam fortis miserunt.,, Quæ utique propheta non de se locutus est. Fuit enim rex. & nunquam perpessus est illa. Sed Spiritus Dei per eum loquebatur, qui fuerat illa passurus post annos mille & quinquaginta. Tot enim colliguntur anni a regno David usque ad crucem Christi. Sed & Solomon filius ejus, qui Hierosolymam condidit, eam ipsam peritoram esse in ultionem sanctæ crucis propheticavit: „Quod si avertimini a me, dicit Dominus, & non custodieritis veritatem meam: rejiciam Israel a terra, quam dedi illis: & domum hanc, quam ædificavi illis in nomine meo, projiciam illam ex omnibus;

„bus; & erit Israel in perditionem, & in imprope-
 „rium populo: & domus hæc erit deserta; & omnis,
 „qui transibit per illam, admirabitur, & dicet: Pro-
 „pter quam rem fecit Dominus terræ huic & huic do-
 „mum hæc mala? Et dicent: Quia reliquerunt Domi-
 „num Deum suum, & persecuti sunt regem suum dile-
 „ctissimum Deo, & cruciaverunt illum in humilitate
 „magna, propter hoc importavit illis Deus mala hæc.,,

C A P U T X I X.

De Jesu morte, sepultura & resurrectione; atque de iis rebus prædicta.

Quid amplius jam de facinore Judæorum dici potest, quam excæcatos tum fuisse, atque insanabili furore correptos, qui hæc quotidie legentes neque intellexerunt, neque, quin facerent, cavere potuerunt? Suspensus igitur atque affixus exclamavit ad Dominum voce magna, & ultiro spiritum posuit. Et eadem hora terræ motus factus est. Et velum templi, quod separabat duo tabernacula, scissum est in duas partes; & sol repente subductus est; & ab hora sexta usque in nonam tenebræ fuerunt. Qua de re Amos propheta testatur: „Et erit in illo die, dicit Dominus, occidet sol meridie, & tenebrabitur dies lucis; & convertam dies festos vestros in luctum, & cantica vestra in lamentationem.,, Item Hieremias: „Exterrita est, quæ parit, & tæduxit animam; & subivit sol ei, cum adhuc medius dies esset; confusa est, & male dicta: reliquos eorum in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum.,, Et Sibylla:

Νας δε σχισθη το πετασμα, και ιματι μεσσω

Νυξ ἐσαισκοτεσσα πελωριος ἐν τρισιν ὥραις.

Cum hæc facta essent, ne prodigiis quidem cœlestibus facinus suum intelligere quiverunt.

Sed

Sed quoniam prædixerat, se tertio die ab inferis resurrectum, metuentes, ne a discipulis surrepto & amoto corpore, universi resurrexisse eum crederent, & fieret multo major in plebe confusio, detraxerunt eum cruci, & conclusum in monumento firmiter militari custodia circumdederunt. Verum tertio die ante lucem terræ motu facto, repente patefactum est sepulcrum, & custodibus, quos attonitos obstupefecerat pavor, nihil videntibus, integer e sepulcro ac vivus egressus, in Galilæam profectus est, ut discipulos suos quæreret: in sepulcro vero nihil repertum est, nisi exuviæ, quibus involutum corpus incluserant. Illum autem apud inferos non remansurum, sed die tertio resurrectum, prophetæ cecinerant. David in psalmo xv.: „Non derelinques animam meam apud „inferos, nec dabis sanctum tuum videre interitum.“ Item in tertio: „Ego dormivi, & somnum cepi, & „resurrexi; quoniam Dominus auxiliatus est mihi.“ Oseas quoque primus XII prophetarum de resurrectione ejus testificatus est: „Hic filius meus sapiens; pro „pter quod nunc non resistet in tribulatione filiorum „suorum, & de manu inferorum eruam eum. Ubi est „judicium tuum mors, aut ubi est aculeus tuus?“ Idem alio loco: „Vivificabit nos post biduum die ter „tio.“ Et ideo Sibylla impositurum esse morti terminum dixit post tridui somnum:

*Καὶ θανάτῳ μοιραν τελεσει, τρίτον ἡμέρη ὑπνωσας,
Καὶ τοτὲ ἀποφθίμενον ἀναλυσας εἰς φαος ἥξει
Πρωτος ἀναστασεος, χλπτοις ἀρχην ὑποδειξας.*

Vitam enim nobis acquisiuit morte superata. Nulla igitur spes alia consequendæ immortalitatis homini datur, nisi crediderit in eum, & illam crucem portandam patiendamque susceperit.

C A P U T X X.

De Jesu in Galilæam post resurrectionem profectione; atque de utroque Testamento, veteri & novo.

Profectus ergo in Galilæam (noluimus enim se Judæis ostendere, ut adduceret eos in pœnitentiam, atque impios resanaret,) discipulis iterum congregatis Scripturæ sanctæ litteras, id est Prophetarum arcana, patefecit; quæ, antequam pateretur, perspici nullo modo poterant, quia ipsum passionemque ejus annuntiabant. Idcirco Moses, & iidem ipsi prophetæ legem, quæ Judæis data erat, testamentum vocant; quia nisi testator mortuus fuerit, nec confirmari testamentum potest, nec sciri, quid in eo scriptum sit, quia clausum & obsignatum est. Itaque nisi Christus mortem suscepisset, aperiri testamentum, id est, revelari & intelligi mysterium Dei non potuisset.

Verum Scriptura omnis in duo Testamenta divisa est. Illud, quod adventum passionemque Christi antecessit, id est lex & prophetæ, vetus dicitur; ea vero, quæ post resurrectionem ejus scripta sunt, novum Testamentum nominantur. Judæi veteri utuntur, nos novo: sed tamen diversa non sunt; quia novum veteris adimpletio est, & in utroque idem testator est Christus, qui pro nobis morte suscepta nos hæredes regni æterni fecit, abdicato & exhæredato populo Judæorum; sicut Hieremias propheta testatur, cum loquitur talia: „Ecce dies veniunt, dicit Dominus; & con-„summabo domui Israel & domui Juda testamentum „novum, non secundum testamentum, quod dispo-„sui patribus eorum in die, qua apprehendi manum „eorum, ut educerem illos de terra Ægypti; quia ipsi „non perseveraverunt in testamento meo, & ego neg-„lexi eos, dicit Dominus. Item alio loco similiter ait:

„Dere-

„ Dereliqui domum meam; dimisi hæreditatem meam
 „ in manus inimicorum ejus. Facta est hæreditas mea
 „ mihi, sicut leo in sylva: dedit ipsa super me vocem
 „ suam; ideo odi eam.,, Cum sit hæreditas ejus cœleste regnum, non utique ipsam hæreditatem se dicit odisse, sed hæredes, qui adversus eum ingrati & impii extiterunt. Facta est, inquit, mihi hæreditas mea, sicut leo: id est, præda & devoratio factus sum hæredibus meis, qui me immolaverunt sicut pecus. Dedit super me vocem suam: id est, sententiam adversus me mortis crucisque dixerunt. Nam quod superius ait, consummaturum se domui Juda testamentum novum, ostendit, vetus illud testamentum, quod per Mosen est datum, non fuisse perfectum; id autem, quod per Christum dari haberet, consummatum fore. Domus autem Juda & Israel non utique Judæos significat, quos abdicavit, sed nos, qui ab eo convocati ex Gentibus, in illorum locum adoptionemque successimus, & appellamur filii Judæorum; quod declarat Sibylla, cum dicit:

Ἐγδαιων μαναρων θειον γένος σημανιωνων.

Quod autem futurum esset id genus, Esaias docet, apud quem pater summus ad filium loquitur, dicens: „ Ego Dominus Deus, vocavi te ad justitiam, & te „ nebo manum tuam, & confirmabo te, & dedi te in „ testamentum generis mei, in lucem gentium, aperi „ re oculos cæcorum, producere ex vinculis alligatos, „ & de domo carceris sedentes in tenebris.,, Cum igitur nos antea tanquam cæci, & tanquam carcere stultiæ inclusi federemus in tenebris, ignorantes Deum & veritatem; illuminati ab eo sumus, qui nos testamento suo adoptavit, & liberatos malis vinculis, atque in lucem sapientiæ productos, in hæreditatem regni cœlestis adscivit.

C A P U T XXI.

*De Jesu Ascensione, enque prædicta; & de Discipulorum
prædicatione & gestis.*

Ordinata vero Discipulis suis Evangelii ac nominis
sui prædicatione, circumfudit se repente nubes,
eumque in cœlum sustulit, quadragesimo post passio-
nem die, sicut Daniel fore ostenderat, dicens: „Et
„ecce in nubibus cœli ut filius hominis veniens, us-
„que ad vetustum dierum pervenit.“ Discipuli vero
per provincias dispersi, fundamenta Ecclesiæ ubique
posuerunt, facientes & ipsi in nomine magistri Dei
magna, & pene incredibilia miracula; quia discedens
instruxerat eos virtute ac potestate, qua posset novæ
annuntiationis ratio fundari, & confirmari: sed & fu-
tura aperuit illis omnia, quæ Petrus & Paulus Romæ
prædicaverunt, & ea prædicatio in memoriam scripta
permansit; in qua cum multa alia mira, tum etiam hoc
futurum esse dixerunt, ut post breve tempus immitte-
ret Deus regem, qui expugnaret Judæos, & civitates
eorum solo adæquaret, ipsos autem fame sitique con-
fectos obsideret. Tum fore, ut corporibus suorum
vescerentur, & consumerent se invicem. Postremo ut
capti venirent in manus hostium, & in conspectu suo
vexari acerbissime conjuges suas cernerent, violari ac
prostitui virgines, diripi pueros, allidi parvulos, om-
nia denique igni ferroque vastari, captivos in perpe-
tuum terris suis exterminari; eo quod exultaverint
super amantissimum & probatissimum Dei Filium. Ita-
que post illorum obitum, cum eos Nero interemisset,
Judæorum nomen & gentem Vespasianus extinxit, fe-
citque omnia, quæ illi futura prædixerant.

C A P U T XXIL

Argumenta Infidelium contra Jesu Incarnationem.

Confirmata sunt, ut opinor, quæ falsa & incredibilia putantur ab iis, quos vera cœlestium litterarum doctrinæ non imbuit: sed tamen ut refellantur a nobis etiam illi, qui nimium non sine malo suo sapiunt, rebusque divinis fidem detrahunt, argumentis quoque illorum coarguamus errorem; ut tandem aliquando per videant ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus factum. Et quanquam apud bonos judices satis habeant firmitatis vel testimonia sine argumentis, vel argumenta sine testimoniosis; nos tamen non contenti alterutro sumus, cum suppetat nobis utrumque, ne cui perverse ingenioso aut non intelligendi, aut contra differendi locum relinquamus. Negant fieri potuisse, ut naturæ immortali quidquam decederet. Negant denique Deo dignum, ut homo fieri vellet, seque infirmitate carnis oneraret; ut passionibus, ut dolori, ut morti se ipse subjiceret: quasi non facile illi esset, ut citra corporis imbecillitatem se hominibus ostenderet, eosque justitiam doceret, siquidem id volebat, majore autoritate, ut professi Dei. Tunc enim cunctos fuisse præceptis cœlestibus parituros, si ad ea virtus ac potestas Dei præcipientis accederet. Cur igitur, ajunt, ad descendos homines non ut Deus venit? Cur se tam humilem imbecillemque constituit, ut ab hominibus & contemni, & pœna affici posset? cur vim ab imbecillis & mortalibus passus est? cur non manus hominum aut virtute repulit, aut divinitate vitavit? cur non majestatem suam sub ipsa saltem morte patefecit? sed ut invalidus in judicium ductus est, ut nocens damnatus, ut mortalis occisus. Refutabo hæc diligenter, nec quemquam patiar errare. Illa enim magna & mirabilis

bili ratione sunt facta; quam quicumque percepit, non tantum mirari desinet, Deum ab hominibus esse cruciatum, verum etiam facile pervidebit, ne Deum quidem potuisse credi, si ea ipsa, quæ arguit, facta non essent.

C A P U T . XXIII.

De præcipiendo & agendo.

Quicumque præcepta dat hominibus ad vitam, moresque fingit aliorum, quæro, debeatne ipse facere, quæ præcipit, an non debeat? Si non fecerit, soluta præcepta sunt. Si enim bona sunt, quæ præcipiuntur, si vitam hominum in optimo statu collocant, non se debet ipse præceptor a numero cœtuque hominum segregare, inter quos agit; & ipsi eodem modo vivendum est, quo docet esse vivendum, ne, si aliter vixerit, ipse præceptis suis fidem detrahatur, levioremque doctrinam suam faciat, si reipsa resolvat, quod verbis nitatur adstringere. Unusquisque enim, cum audit præcipientem, non vult imponi sibi necessitatem parendi, tanquam sibi jus libertatis adimatur; respondet itaque doctori hoc modo: Non possum facere, quæ jubes, quoniam sunt impossibilia. Vetas me irasci, vetas cupere, vetas libidine commoveri, vetas dolorem, vetas mortem timere: sed hoc adeo contra naturam est, ut his affectibus animalia universa subjecta sint; vel si adeo putas repugnari posse naturæ, & tu ipse, quæ præcipis, fac, ut sciam fieri posse. Cum autem ipse non facias, quæ insolentia est, ut homini libero imponere velis leges, quibus ipse non pareas? Prius disce, qui doces, & antequam mores aliorum corrigas, tuos corrige. Quis neget justam esse hanc responsionem? quin etiam in contemptum veniet hu-

jusmodi doct̄or, & deludetur vicissim, quia videbitur & ipse deludere.

Quid ergo faciet ille præceptor, si hæc ei fuerint opposita? quomodo adimet excusationem contumacibus, nisi ut præsentibus factis doceat, possibilia se docere? Unde evenit, ut philosophorum præceptis nullus obtemperet. Homines enim malunt exempla, quam verba; quia loqui facile est, præstare difficile. Utinam quidem tam multi bene facerent, quam multi loquuntur bene. Sed qui præcipiunt, nec faciunt, abest ab iis fides. Et si homines fuerint, contemnentur ut leves; si Deus, opponetur ei excusatio fragilitatis humanæ. Supereft, ut factis verba firmentur, quod philosophi facere nequeunt: itaque cum ipsi præceptores vincantur affectibus, quos vinci prædicant oportere, neminem possunt ad virtutem, quam falso prædicant, erudire; ob eamque causam putant, neminem adhuc perfectum extitisse sapientem, id est, in quo summæ doctrinæ ac scientiæ summa virtus & perfecta justitia consenserit, quod quidem verum fuit. Nemo enim post mundum conditum talis extitit, nisi Christus, qui & verbo sapientiam tradidit, & doctrinam præsenti virtute firmavit.

C A P U T XXIV.

Eversio argumentorum supra objectorum.

Age, nunc consideremus, an doctor e cœlo missus possit non esse perfectus. Nondum de hoc loquor, quem venisse a Deo negant. Fingamus aliquem de cœlo esse mittendum, qui vitam hominum rudimentis virtutis instituat, & ad justitiam formet. Nemini dubium potest esse, quin is doctor, qui cœlitus mittitur, tam scientia sit rerum omnium quam virtute perfectus; ne nihil

nihil inter cœlestem terrenumque differat. Nam in homine interna & propria doctrina esse nullo pacto potest. Nec enim mens terrenis visceribus inclusa, & tibi corporis impedita, aut comprehendere per se potest, aut capere veritatem, nisi aliunde doceatur. Et si maxime possit, summam tamen virtutem capere nequeat, & omnibus vitiis resistere, quorum materia in visceribus continetur. Eo fit, ut terrenus doctor perfectus esse non possit. At vero cœlestis, cui scientiam divinitas, virtutem immortalitas tribuit, in docendo quoque, sicut in cæteris, perfectus & consummatus sit necesse est. At id omnino fieri non potest, nisi mortale sibi corpus assumat. Cur autem fieri non possit, ratio clara est. Nam si veniat ad homines, ut Deus, ut omittam, quod mortales oculi claritatem majestatis ejus conspicere ac sustinere non possunt, ipse certe Deus virtutem docere non poterit, quia expers corporis non faciet, quæ docebit, ac per hoc doctrina ejus perfecta non erit. Alioqui si summa virtus est, dolorem patienter pro justitia officioque perferre; si virtus est, mortem ipsam & intentatam non metuere, & illatam fortiter sustinere: debet ergo doctor ille perfectus & docere ista præcipiendo, & confirmare faciendo; quia qui dat præcepta vivendi, amputare debet omnium excusationum vias, ut imponat hominibus parendi necessitatem, non vi aliqua, sed pudore, & tamen libertatem relinquat, ut & præmium sit constitutum parentibus, quia poterant non parere, si vellent, & non parentibus pœna, quia poterant parere, si vellent. Quomodo ergo poterit amputari excusatio, nisi ut qui docet, faciat quæ docet, & sit quasi prævius, & manum porrigit secuturo? quemadmodum autem potest facere, quæ docet, si non sit similis ei, quem docet? Nam si nulli subjectus sit passioni, potest ei docenti homo sic respondere: Volo equidem non peccare: sed vincor: induitus sum enim carne fragili & imbecilla: hæc est,

quæ concupiscit, quæ irascitur, quæ dolet, quæ mortificat. Itaque ducor invitus, & pecco, non quia volo, sed quia cogor. Sentio me & ipse peccare: sed necessitas fragilitatis impellit, cui repugnare non possum. Quid ad hæc respondebit præceptor ille iustitiae? quomodo confutabit ac redarguet hominem, qui delectis suis excusationem carnis obtendet, nisi & ipse carne fuerit indutus, ut ostendat, etiam carnem posse capere virtutem? Contumacia enim redargui non potest, nisi exemplo. Nam habere non possunt, quæ doceas, firmitatem, nisi ea prior feceris; quia natura hominum proclivis in vitia, videri vult non modo cum venia, sed etiam cum ratione peccare. Oportet magistrum doctoremque virtutis homini simillimum fieri, ut vincendo peccatum, doceat hominem vinci ab eo posse peccatum. Si vero sit immortalis, exemplum proponere homini nullo modo potest. Existet enim constans aliquis, ac dicet: Tu quidem non peccas, quia liber es ab hoc corpore; non concupiscis, quia immortali nihil est necessarium. Mihi vero multis rebus opus est, ut tuear hanc vitam. Mortem non times, quia valere in te non potest. Dolorem contemnis, quia nullam vim pati potes. At ego mortalis utrumque timeo, quia cruciatus mihi gravissimos inferunt, quos tolerare carnis infirmitas non potest. Doctor itaque virtutis etiam hanc excusationem debuit hominibus auferre; ne quis, quod peccat, necessitati potius adscribat, quam culpare suæ. Ergo ut perfectus esse possit, nihil ei debet opponi ab eo, qui docendus est; ut si forte dixerit: Impossibilia præcipis; respondeat: Ecce ipse facio. At ego carne indutus sum, cuius est peccare proprium: Et eamdem carnem gero; & tamen peccatum in me non dominatur. Mihi opes contemnere difficile est, quia vivi aliter non potest in hoc corpore: Ecce & mihi corpus est; & tamen pugno contra omnem cupiditatem. Non possum pro justi-

Justitia nec dolorem ferre, nec mortem, quia fragilis sum: Ecce & in me dolor ac mors habet potestatem, & ea ipsa, quæ times, vinco, ut victorem te faciam doloris ac mortis. Prior vado per ea, quæ sustineri non posse prætendis; si præcipientem sequi non potes, sequere antecedentem. Sublata est hoc modo omnis excusatio; & fateri hominem necesse est, sua culpa injustum esse, qui doctorem virtutis, & eumdem ducem non sequatur. Vides ergo, quanto perfectior sit mortalibus doctor, quia dux esse mortali potest, quam immortalis. quia patientiam docere non potest, qui subiectus passionibus non est. Ne hoc tamen eo pertinet, ut hominem Deo præferam: sed ut ostendam, neque hominem perfecta doctrina esse posse, nisi sit idem Deus, ut autoritate cœlesti necessitatem parendi hominibus imponat; neque Deum, nisi mortali corpore induatur, ut præcepta sua factis adimplendo, cæteros parendi necessitate constringat. Liquido ergo apparet, eum, qui vitæ dux & justitiæ sit magister, corporalem esse oportere; nec aliter fieri posse, ut sit illius plena & perfecta doctrina, nisi habeat radicem ac fundamentum, stabilisque apud homines ac fixa permaneat: ipsum autem subire carnis ac corporis imbecillitatem, virtutemque in se recipere, cujus doctor est, ut eam simul & verbis doceat, & factis. Item subiectum esse morti, & passionibus cunctis; quoniam & in passione toleranda, & in morte subeunda virtutis officia versantur: quæ omnia, ut dixi, consummatus doctor perferre debet, ut doceat posse perferri.

C A P U T XXV.

De Jesu adventu in Carne & Spiritu, ut Deum inter & hominem mediator esset.

Discant igitur homines, & intelligent, quare Deus summus, cum legatum ac nuntium suum mitteret, ad erudiendam præceptis justitiae suæ mortalitatem, mortali voluerit eum carne indui, & cruciatu affici, & mortem multari. Nam cum justitia nulla esset in terra, doctorem misit, quasi vivam legem, ut nomen ac templum novum conderet; ut verum ac pium cultum per omnem terram verbis & exemplo seminaret. Sed tamen, ut certum esset a Deo missum, non ita illum nasci oportuit, sicut homo nascitur ex mortali utroque concretus: sed ut appareret, etiam in homine illum esse cœlestem, creatus est sine opera genitoris. Habebat enim spiritalem patrem Deum; & sicut pater spiritus ejus Deus sine matre, ita mater corporis ejus virgo sine patre. Fuit igitur & Deus & homo, inter Deum atque hominem medius constitutus. Unde illum Græci μετίτν vocant, ut hominem perducere ad Deum posset, id est, ad immortalitatem: quia si Deus tantum fuisset, ut supra dictum est, exempla virtutis homini præbere non posset; si homo tantum, non posset homines ad justitiam cogere, nisi autoritas ac virtus homine major accederet.

Etenim cum constet homo ex carne & spiritu, & oporteat spiritum justitiae operibus emereri, ut fiat æternus; caro quoniam terrena est, ideoque mortalis, copulatum sibi spiritum trahit secum, & ab immortalitate dicit ad mortem. Ergo spiritus carnis expers dux esse homini ad immortalitatem nullo pacto poterat; quoniam caro impedit spiritum, quominus Deum sequatur. Est enim fragilis & subiecta peccato:

pecca-

peccatum autem pabulum mortis est. Itaque idcirco mediator advenit, id est Deus in carne, ut caro eum sequi posset, & eriperet morti hominem, cuius est dominatio in carnem. Ideo carne se induit, ut desideriis carnis edomitis, doceret non necessitatis esse peccare, sed propositi ac voluntatis. Una enim nobis, & magna, & præcipua cum carne luctatio; cuius infinitæ cupiditates premunt animam, nec dominium retinere patiuntur: sed eam voluptatibus & illecebris suavibus mancipatam morte afficiunt sempiterna. Quibus ut repugnare possemus, Deus nobis viam superandæ carnis & aperuit, & ostendit. Quæ virtus perfecta, & omnibus numeris absoluta coronam vincentibus, & mercedem immortalitatis impertit.

C A P U T XXVI.

De Cruce Jesu & ceteris tormentis; & de Agni legali figura.

Dixi de humilitate, & fragilitate, & passione, cur hæc Deus subire maluerit: nunc ipsius crucis ratio reddenda est, & vis enarranda. Quid summus pater a principio disposuerit, & quemadmodum cuncta, quæ gesta sunt, ordinari, non tantum divinatio prophetarum, quæ in Christum vera præcessit, sed etiam ratio ipsius passionis docet. Quæcumque enim passus est, non fuerunt inania, sed habuerunt figuram & significantiam magnam, sicut etiam divina illa opera, quæ fecit: quorum vis & potentia valebat quidem in præsens, sed declarabat aliquid in futurum. Aperuit cæcorum lumina cœlestis virtus, & lucem non videntibus reddidit. Et hoc facto significabat fore, ut conversus ad gentes, quæ Deum nesciebant, insipientium pectora illuminaret luce sapientiæ, & ad veritatem contem-

plandam oculos cordis aperiret. Vere enim cæci sunt, qui cœlestia non videntes, & tenebris ignorantiae circumfusi, terrena & fragilia venerantur. Patefecit aures surdorum. Non utique hactenus vis illa cœlestis operata est: sed declarabat brevi fore, ut qui erant veritatis expertes, & audirent, & intelligerent divinas Dei voces. Vere enim surdos dixeris, qui cœlestia & vera, & facienda non audiunt. Mutorum linguas in eloquium solvit admirabilis, etiam cum fieret, potentia: sed inerat huic virtuti alia significatio, quæ ostenderet mox futurum, ut rerum cœlestium nuper ignari, percepta sapientiae disciplina, de Deo & veritate differerent. Nam qui rationem divinitatis ignorat, is vere elinguis & mutus est, licet omnium disertissimus. Lingua enim, cum verum loqui cœperit, id est, virtutem majestatemque Dei singularis interpretari, tum demum officio naturæ suæ fungitur. Quamdiu autem falsa loquitur, in usu suo non est; & ideo infans sit necesse est, qui divina proloqui non potest. Pedes quoque claudorum ad officium gradiendi reformavit laudabilis divini operis fortitudo: sed figura id continebat, quod cohibitis erroribus vitae sacerularis ac deviæ, iter veritatis aperiretur, per quod gradarentur homines ad Dei gratiam consequendam. Is enim vere claudus existmandus est, qui caligine ac tenebris insipientiae implicatus, & quo tendat ignarus, offensibilibus & caducis gressibus per viam mortis incedit.

Item labes & maculas inquinatorum corporum repurgavit, non exigua immortalis potentiae opera: verum id portendebat hæc vis, quod peccatorum labibus, ac vitiorum maculis inquinatos, doctrina ejus purificatura esset eruditione justitiae. Leprosi enim vere atque elephantiaci debent haberi, quos vel infinitæ cupiditates ad scelera, vel insatiabiles voluptates ad flagitia compellunt, & dedecorum maculis inustos labe afficiunt sempiterna. Jacentia mortuorum corpora

ere-

erexit, eosque nominibus suis inclinatos a morte revocavit. Quid congruentius Deo? quid miraculo dignius omnium sacerdorum, quam decursam vitam resignasse, completisque hominum temporibus tempora adjecisse perpetua, arcana mortis revelasse? Sed haec inenarrabilis potestas imago virtutis majoris fuit, quæ demonstrabat, tantam vim habituram esse doctrinam suam, ut gentes in orbe toto, quæ alienæ a Deo, subjectæ morti fuerunt, cognitione veri luminis animatae, ad immortalitatis præmia pervenirent. Eos enim recte mortuos existimaveris, qui datorem vitae Deum nescientes, atque animas suas a cœlo in terram deprimentes, in laqueos æternæ mortis incurruunt. Quæ igitur tum faciebat in præsens, imagines erant futurorum; quæ in læsis affectisque corporibus exhibebat, ea spiritualium figuram gerebant, ut & in præsenti virtutis non terrena opera monstraret, & in futurum potestatem cœlestis suæ majestatis ostenderet.

Ergo sicut opera ejus significantiam quoque majoris potestatis habuerunt, ita etiam passio non simplex, nec supervacua, nec fortuita præcessit. Sed ut illa, quæ fecit, magnam virtutem ac potestatem doctrinæ ejus significabant: sic ea, quæ passus est, odio futuram esse sapientiam nuntiabant. Aceti enim potus, ac fellis cibus acerbitates & amaritudines in hac vita se-
tatoribus veritatis pollicebatur. Et quanquam passio ipsa per se acerba & amara specimen nobis futurorum tormentorum dabat, quæ morantibus in hoc sæculo virtus ipsa proponit; tamen illiusmodi potus & cibus in os doctoris nostri veniens, pressurarum nobis, ac laborum & misericordiarum præbebat exemplum. Quæ omnia tolerare ac perpeti necesse est eos, qui veritatem sequuntur; quoniam veritas acerba est, & invisa omnibus, qui virtutis expertes, vitam suam mortiferis voluptatibus dedunt. Nam corona spinea capiti ejus imposita id declarabat, fore ut divinam sibi plebem

de nocentibus congregaret. Corona enim dicitur circumstans in orbem populus. Nos autem, qui ante cognitionem Dei fuimus injusti, spinæ, id est mali & nocentes eramus, ignorantes, quid esset bonum; & a iustitiae notione atque operibus alieni, omnia scelere ac libidine polluebamus. Electi ergo ex dumis & sentibus sanctum Dei caput cingimus; quia convocati ab ipso, & circumfusi undique ad eum magistro ac doctori Deo assistimus, regemque illum mundi, & omnium viventium dominum coronamus.

Quod vero ad crucem spectat, magna in ea vis a ratio est, quam nunc conabor ostendere. Deus namque, sicut superius exposui, cum statuisse hominem liberare, magistrum virtutis legavit in terram, qui & præceptis salutaribus formaret homines ad innocentiam, & operibus factisque præsentibus iustitiae viam panderet, qua gradiens homo, & doctorem suum sequens, ad vitam æternam perveniret. Is igitur corporatus est, & veste carnis induitus, ut homini, ad quem docendum venerat, virtutis & exempla, & incitamenta præberet. Sed cum in omnibus vitae officiis iustitiae specimen præbuisset, ut doloris quoque patientiam mortisque contemptum, quibus perfecta & consummata sit virtus, traderet homini, venit in manus impiæ nationis, cum & vitare potuisset scientia futuri, quam gerebat, & repellere eadem virtute, quam mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciatus, & verbera, & spinas. Postremo etiam mortem suscipere non recusavit, ut homo illo duce subactam & catenatam mortem cum suis terroribus triumpharet. Cur autem summus pater id potissimum genus mortis elegerit, quo affici eum sineret, hæc ratio est. Dicat enim fortasse aliquis; cur si Deus fuit, & mori voluit, non saltē honesto aliquo mortis genere affectus est? cur potissimum cruce? cur infami genere supplicii, quod etiam homine libero, quamvis nocente, videatur indignum? Primum quod is,

is, qui humilis advenerat, ut humilibus & infimis operi ferret, & omnibus spem salutis ostenderet, eo genere afficiendus fuit, quo humiles & infimi affici solent, ne quis esset omnino, qui eum non posset imitari. Deinde ut integrum corpus ejus conservaretur, quem die tertio resurgere ab inferis oportebat.

Nec enim hoc cuiquam ignorandum est, quod ipse ante de sua passione prædicans etiam id notum fecerit, habere se potestatem, cum vellet, deponendi spiritum & resumendi. Suffixus itaque quia spiritum deposuerat, necessarium carnifices non putaverunt, ossa ejus suffringere, sicut mos eorum ferebat, sed tantummodo latus ejus perforaverunt. Sic integrum corpus patibulo detractum est, & sepulcro diligenter inclusum. Quæ omnia idcirco facta sunt, ne læsum ac diminutum corpus ad resurgendum inhabile redderetur. Illa quoque præcipua fuit causa, cur Deus crucem maluerit, quod illa exaltari eum fuit necesse, & omnibus gentibus passionem Dei notescere. Nam quoniam is, qui patibulo suspenditur, & conspicuus est omnibus, & cæteris altior, crux potius electa est, quæ significaret illum tam conspicuum tamque sublimem futurum, ut ad eum cognoscendum pariter & colendum, cunctæ nationes ex omni orbe concurrerent. Denique nulla gens tam inhumana est, nulla regio tam remota, cui aut passio ejus, aut sublimitas majestatis ignota sit. Extendit ergo in passione manus suas, orbemque dimensus est, ut jam tunc ostenderet, ab ortu solis usque ad occasum magnum populum ex omnibus linguis & tribubus congregatum, sub alas suas esse venturum, signumque illud maximum atque sublime frontibus suis suscepturum.

Cujus rei figuram Judæi etiamnunc exhibent, cum limina sua de cruore agni notant. Deus enim percussus Ægyptios, ut ab ea plaga immunes faceret Hebræos, præceperat his, ut agnum candidum sine macula

cula immolarent, ac signum liminibus suis de sanguine ejus imponerent. Itaque cum Ægyptiorum primogenita una nocte interissent, Hebræi soli signo sanguinis tuti fuerunt; non quia crux pecudis tantam in se vim gerebat, ut hominibus saluti esset; sed imago fuerat rerum futurarum. Agnus enim candidus sine macula Christus fuit, id est innocens, & justus, & sanctus, qui ab iisdem Judæis immolatus saluti est omnibus, qui signum sanguinis, id est crucis, qua sanguinem fudit, in sua fronte conscriperint. Frons enim summum lumen est hominis; & lignum sanguine delibutum crucis significatio est. Denique immolatio pecudis ab iis ipsis, qui faciunt, pascha nominatur, ἀπὸ τοῦ πασχεῖν, quia passionis figura est, quam Deus praescius futurorum tradidit per Mosen populo suo celebrandam. Sed tum figura valuit in praesenti ad depellendum periculum; ut appareat, quantum veritas ipsa valitura sit, ad plebem Dei protegendam in extrema totius orbis necessitate. Quomodo autem, vel in qua plaga tuti omnes sint futuri, qui signum hoc veri & divini sanguinis in summo corporis sui notaverint, in novissimo libro docebo.

C A P U T XXVII.

De mirandis per Crucis virtutem effectis, ac de Dæmonibus.

Nunc satis est, hujus signi potentia quantum valeat, exponere. Quanto terrori sit dæmonibus hoc signum, sciet qui viderit, quatenus adjurati per Christum de corporibus, quæ obsederint, fugiant. Nam sicut ipse, cum inter homines ageret, universos dæmones verbo fugabat; hominumque mentes emotas, & malis incurribus furiatas in sensus pristinos reponebat: ita nunc sectatores ejus eosdem spiritus inquinatos

tos de hominibus & nomine magistri sui, & signo passionis excludunt. Cujus rei non difficilis est probatio. Nam cum Diis suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant,

Nec responfa potest consultus reddere vates.

Et hæc sæpe causa præcipua justitiam persequendi, malis regibus fuit. Cum enim quidam ministrorum nostri sacrificantibus dominis assisterent, imposito frontibus signo Deos illorum fugaverunt, ne possent in visceribus hostiarum futura depingere. Quod cum intellegrent aruspices, instigantibus iisdem dæmonibus, quibus prosecant, conquerentes profanos homines sacris interesse, egerunt principes suos in furorem, ut expugnarent Dei templum, seque vero sacrilegio contaminarent, quod gravissimis persequentium pœnis expiatetur. Nec tamen ex hoc ipso cæci homines intelligere possunt, aut hanc esse veram Religionem, cui ad vincendum tanta vis inest; aut illam falsam, quæ subsistere, aut congregandi non potest.

Sed ajunt, hoc Deos non metu, verum odio facere; quasi quisquam possit odiſſe nisi eum, qui aut noceat, aut possit nocere. Immo vero congruens majestati fuit, ut eos, quos oderant, præsentibus pœnis afficerent potius, quam fugerent. Sed quoniam neque accedere ad eos possunt, in quibus cœlestem notam viderint, nec iis nocere, quos signum immortale munierit tanquam inexpugnabilis murus; lacescant eos per homines, & manibus persequuntur alienis; quos profecto si esle confitentur, vicimus. Necesse est enim veram esse hanc Religionem, quæ & rationem dæmonum novit, & astutiam intelligit, & vim retundit, & eos spiritualibus armis domitos ac subactos cedere sibi cogit. Si negant, testimoniis poetarum ac philosophorum refellentur. Quod si esse, & malos esse, inficias non eunt, quid superest. nisi ut alios dicant esse Deos, alios dæmones? Exponant igitur nobis differentiam gene-

generis utriusque, ut sciamus, quid colendum, quid execrandum sit; habeantne inter se aliquod consortium, an vero inimici sint. Si sunt aliqua necessitudine copulati, quatenus eos discernemus? aut quomodo utriusque generis honorem cultumque miscebimus? Si autem sunt inimici, cur aut dæmones Deos non timent, aut Dii dæmones fugare non possunt? Ecce aliquis instinctu dæmonis percitus dementit, effertur, insanit: ducamus hunc in Jovis optimi maximi templum; vel, quia sanare homines Jupiter nescit, in Æsculapii vel Apollinis fanum. Jubeat utriuslibet sacerdos, Dei sui nomine, ut nocens ille spiritus excedat ex homine: nullo id pacto fieri potest. Quæ igitur vis Deorum est, si subjectos sibi dæmonas non habent? At vero iidem dæmones adjurati per nomen Dei veri protinus fugiunt. Quæ ratio est, ut Christum timeant, Jovem autem non timeant, nisi quod iidem sunt dæmones, quos vulgus Deos esse opinatur? Denique si constituatur in medio & is, quem constat incursum dæmonis perpeti, & Delphici Apollinis vates: eodem modo Dei nomen horrebunt; & tam celeriter excedet de vate suo Apollo, quam ex homine spiritus ille dæmoniacus, & adjurato fugatoque Deo suo, vates in perpetuum conticescet. Ergo iidem sunt dæmones, quos fatentur execrando esse, iidem Dii, quibus supplicant.

Si nobis credendum esse non putant, credant Homero, qui summum illum Jovem dæmonibus aggregavit: sed & aliis poetis ac philosophis, qui eosdem modo dæmonas, modo Deos nuncupant; quorum alterum verum, alterum falsum est. Illi enim nequissimi spiritus, ubi adjurantur, ibi se dæmonas confitentur; ubi coluntur, ibi se Deos mentiuntur, ut errores hominibus immittant, & avocent a veri Dei notione, per quam solam potest mors æterna vitari. Iidem sunt, qui dejiciendi hominis causa, varioꝝ sibi cultus per diversa regio-

regionum condiderunt, mentitis tamen assumptisque nominibus, ut fallerent. Nam quia divitatem per seipso affectare non poterant, adsciverunt sibi nomina potentium Regum, sub quorum titulis honores sibi Deorum vindicarent. Qui error discuti potest, & in lucem veritatis protrahi. Nam si quis studet altius inquirere, congreget eos, quibus peritia est cire ab inferis animas. Evocent Jovem, Neptunum, Vulcanum, Mercurium, Apollinem, patremque omnium Saturnum. Respondebunt ab inferis omnes, & interrogati loquentur, & de se ac Deo fatebuntur. Post hæc evocent Christum, non aderit, non apparebit; quia non amplius quam bido apud inferos fuit. Quid hac probatione certius proferri potest? Ego vero non dubito, quin ad veritatem Trismegistus hac aliqua ratione pervenerit, qui de Deo Filio locutus est multa, quæ divinis continentur arcanis.

C A P U T . XXVIII.

De Spe & vera Religione, atque de Superstitione.

Quæ cum ita se habeant, ut ostendimus, apparet, nullam aliam spem vitæ homini esse propositam, nisi ut abjectis vanitatibus & errore miserabili, Deum cognoscat, & Deo serviat, nisi huic temporali renuntiet vitæ, ac se rudimentis justitiæ ad cultum veræ Religionis instituat. Hac enim conditione gignimur, ut generanti nos Deo justa & debita obsequia præbeamus; hunc solum noverimus, hunc sequamur. Hoc vinculo pietatis obstricti Deo & religati sumus; unde ipsa Religio nomen accepit, non ut Cicero interpretatus est, a relegendō, qui in libro de Natura Deorum secundo ita dixit: „Non enim philosophi solum, verum etiam „majores nostri superstitionem a Religione separave-

, runt,

„runt. Nam qui totos dies precabantur, & immola-
 „bant, ut sui sibi liberi superstites essent, superstitiones
 „sunt appellati. Qui autem omnia, quæ ad cultum
 „Deorum pertinerent, retractarent, & tanquam re-
 „legerent, ii dicti sunt religiosi, ex religendo, tan-
 „quam ex eligendo elegantes, & ex diligendo dili-
 „gentes, & intelligendo intelligentes. His enim ver-
 „bis omnibus inest vis legendi eadem, quæ in religio-
 „so: ita factum est in superstitione & religione, alte-
 „rum vitii nomen, alterum laudis.,, Hæc interpre-
 tatio quam inepta sit, ex re ipsa licet noscere. Nam
 si in iisdem Diis colendis & superstitione, & religione ver-
 fatur, exigua, vel potius nulla distantia est. Quid
 enim mihi afferet causæ, cur precari pro salute filio-
 rum semel, religiosi, & idem decies facere, supersti-
 tiosi esse hominis arbitretur? Si enim semel facere op-
 tumum est, quanto magis saepius? Si hora prima; er-
 go & tota die. Si una hostia placabilis, placabiliores
 utique hostiæ plurimæ, quia multiplicata obsequia de-
 merentur potius, quam offendunt. Non enim nobis
 odiosi videntur ii famuli, qui assidui & frequentes ad
 obsequium fuerint, sed magis cari. Cur igitur sit in
 culpa, & nomen reprehensibile suscipiat, qui aut filios
 suos magis diligit, aut Deos magis honorat, laudetur
 autem qui minus? Quod argumentum etiam ex con-
 trario valet. Si enim totos dies precari & immolare
 criminis est; ergo & semel. Si superstites filios subin-
 de optare vitiosum est, superstitionis igitur est & ille, qui
 etiam raro id optaverit. Aut cur vitii nomen, si ex eo
 tractum, quo nihil honestius, nihil justius optari potest?
 Nam quod ait religiosos a relegendo appellatos, qui
 retractent ea diligenter, quæ ad cultum Deorum per-
 tineant: cur ergo illi, qui hoc saepe in die faciant, re-
 ligiosorum nomen amittant; cum multo utique dili-
 gentius ex assiduitate ipsa relegant ea, quibus Dii co-
 luntur?

Quid ergo est? Nimis Religio veri cultus est, supersticio falsi. Et omnino quid colas interest, non quemadmodum colas, aut quid precere. Sed quia Deorum cultores religiosos se putant, cum sint superstiosi, nec religionem possunt a superstitione discerner, nec significantiam nominum exprimere, diximus, nomen Religionis a vinculo pietatis esse deductum, quod hominem sibi Deus religaverit, & pietate constrinxerit; quia servire nos ei ut domino, & obsequi ut patri necesse est. Melius ergo id nomen Lucretius interpretatus est, qui ait, religionum se nodos exsolvere. Superstiosi autem vocantur, non qui filios suos superstites optant, (omnes enim optamus) sed aut ii, qui superstitem memoriam defunctorum colunt, aut qui parentibus suis superstites, colebant imagines eorum domi tanquam Deos penates. Nam qui novos sibi ritus assumebant, ut Deorum vice mortuos honorarent, quos ex hominibus in cœlum receptos putabant, hos superstiosos vocabant. Eos vero, qui publicos & antiquos Deos colerent, religiosos nominabant. Unde Virgilius:

Vana supersticio, veterumque ignara Deorum.

Sed cum veteres quoque Deos inveniamus eodem modo consecratos esse post obitum; superstiosi ergo, qui multos ac falsos Deos colunt. Nos autem religiosi, qui uni & vero Deo supplicamus.

C A P U T XXIX.

De Religione Christiana, & de Iesu cum patre conjunctione.

Fortasse quærat aliquis, quomodo, cum Deum nos unum colere dicamus, duos tamen esse asseveremus, Deum patrem, & Deum filium: quæ asseveratio plerosque in maximum impegit errorem. Quibus cum probabilia videantur esse, quæ dicimus, in hoc uno

labare nos arbitrantur, quod & alterum, & mortalem Deum fateamur. De mortalitate jam diximus: nunc de unitate doceamus. Cum dicimus Deum patrem & Deum filium, non diversum dicimus, nec utrumque secernimus; quia nec pater sine filio esse potest, nec filius a patre secerni, siquidem nec pater sine filio nuncupari, nec filius potest sine patre generari. Cum igitur & pater filium faciat, & filius patrem, una utriusque mens, unus spiritus, una substantia est: sed ille quasi exuberans fons est, hic tanquam defluens ex eo rivus; ille tanquam sol, hic quasi radius a sole porrectus. Qui quoniam summo patri & fidelis, & carus est, non separatur: sicut nec rivus a fonte, nec radius a sole; quia & aqua fontis in rivo est, & solis lumen in radio: æque nec vox ab ore sejungi, nec virtus, aut manus a corpore divelli potest. Cum igitur a prophetis idem manus Dei, & virtus, & sermo dicatur, utique nulla discretio est; quia & lingua sermonis ministra, & manus, in qua est virtus, individuae sunt corporis portiones.

Propiore uti exemplo libet. Cum quis habet filium, quem unice diligit, qui tamen sit in domo, & in manu patris, licet ei nomen domini potestatemque concedat, civili tamen jure & domus una, & unus dominus nominatur. Sic hic mundus una Dei domus est; & filius ac pater, qui unanimes incolant mundum, Deus unus, quia & unus est tanquam duo, & duo tanquam unus. Neque id mirum, cum & filius sit in patre, quia pater diligit filium; & pater in filio, quia voluntati patris fideliter paret, nec unquam faciat, aut fecerit, nisi quod pater aut voluit, aut jussit. Denique unum Deum esse tam patrem, quam filium, Esaias in illo exemplo, quod superius posuimus, ostendit, cum diceret: „Adorabunt te, & in te precabuntur, quoniam „in te Deus est, & non est aliud Deus præter te.„ Sed & alio loco similiter ait: „Sic dicit Deus rex Israel:

,, & qui eruit eum Deus æternus: Ego primus, & ego
 „ novissimus; & præter me non est Deus.,, Cum duas
 personas proposuisset, Dei regis, id est Christi, & Dei
 patris, qui eum post passionem ab inferis excitavit,
 sicut ostendisse diximus Oseam prophetam , qui ait:
 Et de manu inferorum eruam eum; tamen ad utram-
 que personam referens, intulit: Et præter me non est
 Deus; cum posset dicere, præter nos: sed fas non erat
 plurali numero separationem tantæ necessitudinis fieri.
 Unus est enim solus, liber, Deus summus, carens
 origine, quia ipse est origo rerum; & in eo simul &
 filius, & omnia continentur. Quapropter cum mens
 & voluntas alterius in altero sit, vel potius una in
 utroque, merito unus Deus uterque appellatur, quia
 quidquid est in patre, ad filium transfluit, & quidquid
 in filio, a patre descendit. Non potest igitur ille sum-
 mus ac singularis Deus nisi per filium coli. Qui solum
 patrem se colere putat, sicut filium non colit, ita ne
 patrem quidem. Qui autem filium suscipit, & nomen
 ejus gerit, is vero cum filio simul & patrem colit, quo-
 niam legatus, & nuntius, & sacerdos summi patris est
 filius. Hic templi maximi janua est, hic lucis via, hic
 dux salutis, hic ostium vitæ.

C A P U T XXX.

*De Hæresibus & Superstitionibus vitandis; & quæ sit sola
 & vera Ecclesia Catholica.*

Sed quoniam multæ hæreses extiterunt, & instincti-
 bus dæmonum populus Dei scissus est: determi-
 nanda est nobis veritas breviter, & in suo proprio do-
 micilio collocanda; ut si quis aquam vitæ cupiet hau-
 rire, non ad detritos lacus deferatur, qui non habent
 venam, sed uberrimum Dei noverit fontem, quo irri-

gatus perenni luce potiatur. Ante omnia scire nos convenit, & ipsum, & legatos ejus prædixisse, quod plurimæ sectæ & hæreses haberent existere, quæ concordiam sancti corporis rumperent; ac monuisse, ut summa prudentia caveremus, ne quando in laqueos & fraudes illius adversarii nostri, cum quo nos Deus luctari voluit, incideremus. Tum dedissemus certa mandata, quæ in perpetuum custodire deberemus: quorum plerique immemores, deserto itinere cœlesti, vias sibi devias per anfractus & præcipitia condiderunt; per quas partem plebis incautam & simplicem ad tenebras mortemque deducerent: quod quatenus accidet, exponam. Fuerunt quidam nostrorum vel minus stabilita fide, vel minus docti, vel minus cauti, qui discidium facerent unitatis, & ecclesiam dissiparent. Sed hi, quorum fides fuit lubrica, cum Deum nosse se & colere simulerent, augendis opibus & honori studentes, affectabant maximum sacerdotium; & a posterioribus vieti, secedere cum suffragatoribus suis mauerunt, quam eos ferre præpositos, quibus concupierant ipsi ante præponi.

Quidam vero non satis cœlestibus litteris eruditæ, cum veritatis accusatoribus respondere non possent, objicientibus vel impossibile, vel incongruens esse, ut Deus in uterum mulieris includeretur, nec cœlestem illam majestatem ad tantam infirmitatem potuisse deduci, ut hominibus contemptui, derisu, contumeliæ & ludibrio esset, postremo etiam cruciamenta perficeret, atque execrabilis patibulo figeretur: quæ omnia cum neque ingenio, neque doctrina defendere ac refutare possent. (nec enim vim rationempue penitus pervidebant) depravati sunt ab itinere recto, & cœlestes litteras corruperunt, ut novam sibi doctrinam sine ulla radice ac stabilitate componerent. Nonnulli autem falsorum prophetarum vaticinio illecti, de quibus & veri prophetæ, & ipse prædixerat, exciderunt

a doctrina Dei, & traditionem veram reliquerunt. Sed illi omnes dæmoniacis fraudibus irretiti, quas prospicere & cavere debuerant, divinum nomen & cultum per imprudentiam perdiderunt. Cum enim Phryges, aut Novatiani, aut Valentiniani, aut Marcionitæ, aut Anthropiani, aut Ariani, seu quilibet alii nominantur, Christiani esse desierunt, qui Christi nomine amissio, humana & externa vocabula induerunt. Sola igitur Catholica Ecclesia est, quæ verum cultum retinet.

Hic est fons veritatis, hoc domicilium fidei, hoc templum Dei, quo si quis non intraverit, vel a quo si quis exiverit, a spe vitæ ac salutis æternæ alienus est. Neminem sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enim de vita & salute: cui nisi caute ac diligenter consulatur, amissa & extincta erit. Sed tamen quia singuli quique cœtus hæreticorum se potissimum Christianos, & suam esse Catholicam Ecclesiam putant, sciendum est illam esse veram, in qua est confessio & pœnitentia, quæ peccata & vulnera, quibus subiecta est imbecillitas carnis, salubriter curat. Hæc interim paucis admonendi gratia retuli, ne quis errorem fugere cupiens, majori implicitetur errore, dum penetrale veritatis ignorat. Postea plenius & perfectius contra omnes mendaciorum sectas proprio separatoque opere pugnabimus. Sequitur, ut, quoniam satis de Religione vera & Sapientia locuti sumus, in proximo libro de Justitia differamus.

LACTANTII
 DIVINARUM INSTITUTIONUM
 LIBER QUINTUS
 DE
 JUSTITIA.

ANALYSIS.

PARTES hujus libri duæ sunt:

Prima reddit causas, cur hunc scribendi laborem suscep-
 perit, *Cap. 1.2.3.4.*

Altera doctrinam de Justitia legali persequitur, inde us-
 que ad finem.

C A U S A S præsentis scriptoris tum finales, tum impulsivi-
 sivas recitat, præmissa petitione, ut prius legant sua, quam
 judicent Gentiles.

Finalis has affert: ut revocet errantes ab itinere devio;
 ut confirmet titubantes in fide; ut deleat conscientiam ve-
 ritatis professione, *Cap. 1.*

Impulsivas duas memorat: unam, quod haec nemo
 eleganter de Christiana Religione scriperit, non Minucius
 Felix, non Tertullianus, qui minus comptus & multum ob-
 scurus fuerit in eloquendo; Cyprianus autem eleganter qui-
 dem, sed mystice locutus sit: Alteram, quod hæc ipsa do-
 citorum penuria provocarit quosdam, ut auderent scribere
 contra ignotam sibi veritatem. Inter alios enim, philosophum
 quemdam calamum strinxisse adversus Christianos; quem-
 dam item e numero judicum duos libellos composuisse, qui-
 bus falsitatem Scripturæ arguere conatus sit, tanquam sibi es-
 set tota contraria, Christum etiam Magum & Apollonio in-
 fieriorem dixerit; quæ omnia *Cap. 3.* diluit Autor.

S E C U N D A parte hæc ordine pertractat:

Ideo

Ideo aureum sæculum sub Saturno fuisse, quia unum Deum
tum coluerint mortales, Cap. 5.

Sub Iove autem mutatum esse sæculum aureum, quia Re-
ligionem veram deseruerint, Cap. 6.

Sed nunc per nuntium Dei, Christum, speciem illius au-
rei temporis redisse, iustitiamque, hoc est, Dei unicuiuspiam
& religiosam culturam reductam, Cap. 7.

Justitiam hanc ideo non omnibus datam, quia virtus cer-
ni non possit, nisi habeat vitia contraria; nec sit perfecta,
nisi exerceatur in adversis: deinde quia nihil fuisse pietas, si
natura pares omnibus affectus dedisset. Et quia malum non su-
stulit Deus, ideo aureum sæculum non dici nunc, quamvis
hominibus sit missa iustitia, Cap. 7.

Ideo homines malos esse & injustos, quia Diis colantur;
& ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingravescere,
quod Deus huius mundi effector derelictus fit: qui si ab om-
nibus coleretur, vere tum aureum sæculum futurum esset, Cap. 8.

Justitiam, quam veram putant, licet veniat, nullum lo-
cum apud Paganos habituram, ut qui justitiae sectatores inter-
ficiant, vel veritatis odio, vel quod erubescunt coram iustis
esse nequam; crudeliter occisorum corporibus illudant, ac re-
torquent in homines justos convitia sibi congruentia. Quo-
rum nihil cum populo Christiano obici possit, vel ex eo in-
telligere illos posse, se impios, Christianos esse piros, Cap. 9.

Ipsam impietatem Gentilibus videri pietatem; quemad-
dum Virgilius Æneam pium dixerit, qui non tantum non re-
pugnantes, sed etiam precantes interemerat: itaque pro me-
rito impietatis suæ gravioribus malis sæpe eos vexari, quo-
rum causam fortunæ adscribant, Cap. 10.

Præterea non posse Deorum cultores esse bonos & justos,
qui colant cruentum Martem, expulsorem patris sui Jovem,
et soegyov Saturnum, adulteram Deam, furem Mercurium,
Cap. 10.

Hinc tantam illorum rabiem, tantam immanitatem esse,
ut præcipites ad occidendum existant, ut gravia tormentorum
genera excogitent, ut jura denique impia contra piros con-
dant, Cap. 11.

Porro injustos esse Gentiles, & malitia ac furore plane
occæcos, vel inde patere, quod cum Christianos necessario
vel sapientes judicent, vel stultos, tamen non vel sapien-
tes imitentur, vel stultis parcant, Cap. 12. Deinde quod non
videant a Christianis stare sapientiam: quorum per totum or-
bem idem est Dei cultus, eadem ubique patientia, idem mor-

tis contemptus: quorum numerus in ipsa persecutione augetur: quique laudatim a philosophis constantiam tenent. Postremo, quod evertisse se funditus Religionem opinantur, si homines inquinaverint, perinde ac lapsis aditus ad Deum interclusus sit, si resipiscant, Cap. 13. & 14.

Philosophos ipsos Justitiam nec invenire, nec defendere potuisse, quia principes Justitiae partes Pietatem & Aequitatem ignorarint, Cap. 15. Apud solos Christianos veram & qualitatem & fraternitatem confici, Cap. 16.

Non frustra tamen falli, qui Christianos sapientes stultos putent. Justitiam enim suapte natura speciem quandam stultitiae habere: id quod Carneades apud Ciceronem doceat, qui Justitiam cum in duas partes divisisset, alteram civilem, alteram naturalem, illam civilem sapientiam quidem esse, justitiam non esse, hanc naturalem iustitiam quidem esse, sed non sapientiam docuit. Itaque justum stultum esse, si aut naufrago tabulam, aut saucio equum non ademerit, ut ipse animam suam liberet, Cap. 17.

Re autem vera justitiam nullum cum stultitia fædus habere. Casum a Carneade propositum homini justo nunquam evenire. Neque enim navigare justum, aut quid petere ex aliena terra, cui sua sufficiunt, neque belligerare pacificum: atque ut eveniat ei hujusmodi casus, tantam esse vim justitiae, ut cum oculos in cœlum sustulerit, a Deo mereatur omnia, a quo inter ipsa bellorum & tempestatum discrimina liberetur. Atque ut non liberetur, moriturum potius ipsum, quam occisurum. Rationem quoque docere non posse, eumdem justum esse & stultum, eumdem sapientem & injustum: cum stultus, quid sit bonum & justum, nesciat, justus ab omnibus peccato se abstineat. Idem ex definitione stultitiae clarum esse. Cum enim stultitia sit in factis diuisque per ignorantem recti bonique erratio, stultum non esse, qui ne sibi quidem parcit, dum ne noceat alteri, Cap. 18.

Causam, cur justi stulti videantur esse, quod Pagani immortalitatem animæ nesciant: item, quantum nefas sit adorare aliud, quam Deum verum. Causam autem, cur Deus justitiam sub persona stultitiae celatam velit esse; ut mysterium veritatis ac religionis sue sit arcanum; ut sapientiam mundi vanitatis damnet; ut proposita denique difficultate, angustissimus tristes ad immortalitatis præmium sublime producat, Cap. 19.

Inexpiabile itaque facinus admittere persecutores Ecclesiarum quod seipso jugulent perditissimis dæmonibus serviendo, tum quod nec ab aliis Deum coli patientur.

Fal-

Falso quoque animarum interfectores prætendere, se Christiani, consulere, sed bonam mentem illos velle revocare. Neque enim vi & tormentis, sed ratione & hortamentis agere eos debere. Nam

Religionem cogi non posse.
Christianos paratos esse audire.

Eosdem docere, probare, ostendere sua dogmata.

Defendendam esse Religionem non occidendo, sed moriendo; non sævitia, sed patientia; non scelere, sed fide.

Defendendam esse Religionem, sed veram: non eam, in qua nihil aliud videatur, quam ritus ad folios digitos pertinens, qualis sit Paganorum; in qua loco puri pectoris inepta libatio exigitur; ad quam fine delectu sceleratissimi quique veniunt; & ubi se pie sacrificasse quisque opinatur, si cutem laverit, Cap. 20.

Paganos ipsos Deos suos destruere, cogendo invitatos ad sacrificium; diffidere enim eos potestati Deorum suorum.

Postremo nec Diis, quibus coacti Christiani sacrificant, nec ipsis, quos cogunt, præstare illos atiquid. Non iis, quos cogunt, quia non sit beneficium, quod ingeritur recusanti: Non Diis, quia non est sacrificium, quod exprimitur invito.

Nullius momenti esse exceptionem, quod dicant, puniendos esse, qui destruunt religiones: cum Ægyptii, qui turpissimas bestiarum figuras colunt: cum philosophi quidam, qui omnino nullos Deos esse ajunt: cum Epicurei, qui providentiam tollunt, vere religionem tollant, & tamen ferantur, imo etiam honorentur, Cap. 21.

Unde pateat, non ideo Paganos adversus Christianos insanire, quia Deos hi non colant, sed quia veritas penes eos sit; adeoque nescire Paganos, quid patientur, & a spiritibus contaminatis actos cæco & irrationabili furore perferri, Cap. 22.

Atque hæc quidem Deum permittere, ut patientiam suorum probet: ut eos caducis ac mortalibus bonis corrupti non sinat: ut delinquentes plagis ac verberibus emendet: ut Dei populus augeatur, crudelitate impiorum & fidelium constantia ob hominum oculos posita. Non tamen persecutores impune laturos: sed graves Deo pœnas daturos, quod indignationis adversus Christianos fuerunt ministri, Cap. 23. & 24. Sculpetus.

C A P U T P R I M U M.

De non damnandis reis, inaudita causa; unde Litteras sacras contempserint Philosophi; de primis assertoribus Religionis Christianæ.

Non est apud me dubium, Constantine Imperator Maxime, quin hoc opus nostrum, quo singularis ille rerum conditor, & hujus immensi rector asseritur, si quis attigerit ex ipsis incepte religiosis, ut sunt nimia superstitione impatientes, infectetur etiam maledictis, & vix lecto fortasse principio, affligat. projiciat, execretur; seque inexpiabili scelere contaminari atque astringi putet, si haec aut legat patienter, aut audiat. Ab hoc tamen, si fieri potest, humanitatis jure postulamus, ut non prius damnet, quam universa cognoverit. Nam si sacrilegis, & proditoribus, & neficis potestas defendendi sui datur, nec prædamnari quemquam incognita causa licet: non injuste petere videmur, ut si quis erit ille, qui inciderit in haec, si legat, perlegat; si audiet, sententiam differat in extremum. Sed novi hominum pertinaciam: nunquam impetrabimus. Timent enim, ne a vobis revicti, manus dare aliquando, clamante ipsa veritate, cogantur. Obstrepunt igitur, & intercedunt, ne audiant; & oculos suos opprimunt, ne lumen videant, quod offerimus. Quo plane ipsi diffidentiam suæ perditæ rationis ostendunt, cum neque cognoscere, neque congregari audent, quia sciunt se facile superari. Et idcirco disceptatione sublata,

Pellitur e medio sapientia, vi geritur res,
 ut ait Ennius; & quia student damnare tanquam nocentes, quos utique sciunt innocentes, constare de ipsa innocentia nolunt. Quasi vero major iniquitas sit, probatam innocentiam damnasse, quam inauditam.
 Sed,

Sed, ut dixi, verentur, ne, si audierint, damnare non possint.

Et ideo cultores Dei summi, id est, justos homines, torquent, interficiunt, exterminant; nec causas odiorum reddere ipsi possunt, qui tam vehementer oderunt; quia ipsi errant, irascuntur iis, qui veram viam sequuntur, & cum corrigere se possint, errores suos insuper crudelibus factis coacervant, innocentium cruentore maculantur, & dicatas Deo mentes evisceratis corporibus extorquent. Cum talibus nunc congredi, & disputare contendimus, hos ad veritatem ab inepta persuasione traducere, qui sanguinem facilius hauserint, quam verba justorum. Quid igitur? Operamne perdemus? Minime. Nam si lucrari hos a morte, ad quam concitatissime tendunt, non potuerimus; si ab illo itinere devio ad vitam lucemque revocare, quoniam ipsi saluti suæ repugnant: nostros tamen confirmabimus, quorum non est stabilis, ac solidis radicibus fundata & fixa sententia. Nutant enim plurimi, ac maxime qui litterarum aliquid attigerunt. Nam & in hoc philosophi, & oratores, & poetæ perniciosi sunt, quod incautos animos facile irretire possunt suavitate sermonis, & carminum dulci modulatione currentium. Mella sunt hæc venenum tegentia. Ob eamque causam volui sapientiam cum religione conjungere; ne quid studiosis inanis illa doctrina possit officere; ut jam scientia litterarum non modo nihil noceat religioni atque justitiæ, sed etiam prosit quamplurimum, si is, qui eas didicerit, sit in virtutibus instructior, & in veritate sapientior.

Præterea, etiamsi nulli alii, nobis certe proderit: delectabit se conscientia, gaudebitque mens in veritatis se luce versari; quod est animæ pabulum, incredibili quadam jucunditate perfusum. Verum non est desperandum. Fortasse

Non canimus surdis.

Nec

Nec enim in tam malo statu res est, ut defint sanæ mentes, quibus & veritas placeat, & monstratum sibi rectum iter & videant, & sequantur. Circumlinatur modo poculum cœlesti melle sapientiæ, ut possint ab imprudentibus amara remedia sine offensione potari; dum illiciens prima dulcedo acerbitatem saporis asperi sub prætextu suavitatis occultat. Nam hæc in primis causa est, cur apud sapientes, & doctos, & principes hujus sæculi Scriptura sancta fide careat quod prophetæ communi ac simplici sermone, ut ad populum, sunt locuti. Contemnuntur itaque ab iis, qui nihil audire, vel legere, nisi expolitum ac disertum volunt; nec quidquam hærere animis eorum potest, nisi quod aures blandiori sono mulcet. Illa vero, quæ sordida videntur, anilia, inepta, vulgaria existimantur. Adeo nihil verum putant, nisi quod auditu suave est; nihil credibile, nisi quod potest incutere voluptatem: nemo rem veritate ponderat, sed ornatu. Non credunt ergo divinis, quia fuco carent: sed ne illis quidem, qui ea interpretantur, quia sunt & ipsi aut omnino rudes, aut certe parum docti. Nam ut plane sint eloquentes, perraro contingit; cuius rei causa in aperto est. Eloquentia enim populo servit; populo se jactare, & in rebus malis placere gestit: si quidem veritatem sæpius expugnare conatur, ut vim suam monstret; opes expletit, honores concupiscit, summum denique gradum dignitatis exposcit. Ergo hæc quasi humilia despicit, arcana tanquam contraria sibi fugit; quippe quæ publico gaudeat, & multitudinem celebritatemque desideret. Eo fit, ut sapientia & veritas idoneis præconibus indigeat. Et si qui forte litteratorum se ad eam contulerunt, defensioni ejus non suffecerunt.

Ex iis, qui mihi noti sunt, Minucius Felix non ignobilis inter causidicos loci fuit. Hujus liber, cui Octavio titulus est, declarat, quam idoneus veritatis assertor esse potuisset, si se totum ad id studium con-

tulisset. Septimius quoque Tertullianus fuit omni genere litterarum peritus: sed in eloquendo parum facilis, & minus comptus, & multum obscurus fuit. Ergo ne hic quidem satis celebritatis invenit. Unus igitur præcipuus, & clarus extitit Cyprianus, quoniam & magnam sibi gloriam ex artis oratoriæ professione quæsierat, & admodum multa conscripsit in suo genere miranda. Erat enim ingenio facili, copioso, suavi, &, quæ sermonis maxima est virtus, aperto, ut discernere nequeas, utrumne ornatiō in eloquendo, an felicior in explicando, an potentior in persuadendo fuerit. Hic tamen placere ultra verba sacramentum ignorantibus non potest, quoniam mystica sunt, quæ locutus est, & ad id præparata, ut a solis fidelibus audiatur. Denique a doctis hujus sæculi, quibus forte scripta ejus innotuerunt, derideri solet. Audivi ego quemdam hominem sane disertum, qui eum immutata una littera Copriānum vocaret; quasi qui elegans ingenium, & melioribus rebus aptum, ad aniles fabulas contulisset. Quod si accidit hoc ei, cuius eloquentia non insuavis est, quid tandem putemus eis accidere, quorum sermo jejonus est & ingratus; qui neque vim persuadendi, neque subtilitatem argumentandi, neque ullam prorsus acerbitatem ad revincendum habere potuerunt?

C A P U T II.

*Quantum a temerariis hominibus impugnata fuit
veritas Christiana.*

Ergo quia defuerunt apud nos idonei peritique doctores, qui vehementer, qui acriter errores publicos redarguerent, qui causam omnem veritatis ornate copioseque defenderent: provocavit quosdam hæc ipsa

ipsa penuria, ut anderent scribere contra ignotam sibi veritatem. Omitto eos, qui prioribus eam temporibus nequicquam lacessierunt. Ego cum in Bithynia orationes litteras accitus docerem, contigissetque, ut eodem tempore Dei templum everteretur: duo extiterunt ibidem, qui jacenti atque abjectæ veritati, nescio utrum superbius, an importunius insultarent; quorum alter antistitem se philosophiæ profitebatur: verum ita vitiosus, ut continentiae magister non minus avaritia, quam libidinibus arderet, in vietu tam sumptuosus, ut in schola virtutis assertor, parcimoniae paupertatisque laudator, in palatio pejus cœnaret, quam domi. Tamen vitia sua capillis & pallio, &, quod maximum est velamentum, divitiis prætegebat; quas ut augeret, ad amicitias judicum miro ambitu penetrabat, eosque sibi repente autoritate falsi nominis obligabat; non modo ut eorum sententias venderet, verum etiam ut confines suos, quos sedibus agrisque pellebat, a suo repetendo hac potentia retardaret. Hic vero, qui suas disputationes moribus destruebat, vel mores suos disputationibus arguebat, ipse adversus se gravis censor, & accusator acerrimus, codem ipso tempore quo justus populus nefarie lacerabatur, tres libros evomuit contra Religionem nomenque Christianum: professus ante omnia, philosophi officium esse, erroribus hominum subvenire, atque illos ad veram viam revocare; id est, ad cultus Dœorum, quorum numine ac majestate, ut ille dicebat, mundus gubernetur, nec pati homines imperitos quorumdam fraudibus illici, ne simplicitas eorum prædæ ac pabulo sit hominibus astutis.

Itaque se suscepisse hoc munus philosophia dignum, ut præferret non videntibus lumen sapientiæ; non modo ut susceptis Deorum cultibus resanescant, sed etiam ut pertinaci obstinatione deposita, corporis cruciamenta devitent, neu sævas membrorum lacerationes fru-

frustra perpeti velint. Ut autem appareret, cuius rei gratia opus illud elaborasset, effusus est in principum laudes; quorum pietas & providentia, ut quidem ipse dicebat, cum in cæteris rebus, tum præcipue in defendendis Deorum religionibus claruisset: consultum esse tandem rebus humanis, ut cohibita impia & anili superstitione, universi homines legitimis sacris vacarent, ac propitios sibi Deos experientur. Ubi autem religionis ejus, contra quam perorabat, infirmare voluit rationem, ineptus, vanus, ridiculus apparuit; quia gravis ille consultor utilitatis alienæ non modo quid oppugnaret, sed etiam, quid loqueretur, nesciebat. Nam si qui nostrorum affuerunt, quamvis temporis gratia conticerent, animo tamen derisere, ut pote cum viderent hominem profitentem se illuminaturum alios, cum ipse cæcus esset; reducturum alios ab errore, cum ipse ignoraret, ubi pedes suos ponesret; eruditurum alios ad veritatem, cuius ille ne scintillam quidem unam vidisset aliquando, quippe cum sapientiae professor profligare sapientiam niteretur. Omnes tamen id arguebant, quod illo potissimum tempore id operis esset aggressus, quo furebat odiosa crudelitas. O philosophum adulatorem, ac tempori servientem! Verum hic pro sua vanitate contemptus est; qui & gratiam, quam speravit, non est adeptus, & gloria, quam captavit, in culpam reprehensionemque conversa est.

Alius eamdem materiam mordacius scripsit, qui erat tum e numero Judicum, & qui autor in primis faciendæ persecutionis fuit: quo scelere non contentus, etiam scriptis eos, quos affixerat, infuscatus est. Composuit enim libellos duos, non contra Christianos, ne inimice infectari videretur, sed ad Christianos, ut humane ac benigne consulere putaretur: in quibus ita falsitatem Scripturæ sacræ arguere conatus est, tanquam sibi esset tota contraria; nam quædam capita,

quæ

quæ repugnare sibi videbantur, exposuit, adeo multa, adeo intima enumerans, ut aliquando ex eadem disciplina fuisse videatur. Quod si fuit, quis eum Demosthenes poterit ab impietate defendere? qui religionis, cui fuerat assensus, & fidei, cujus nomen induerat, & sacramenti, quod acceperat, proditor factus est? nisi forte casu in manus ejus divinæ litteræ inciderunt. Quæ igitur temeritas est, id audere dissolvere, quod illi nemo interpretatus est? Bene, quod aut nihil dicit, aut nihil intellexit. Tantum enim abest a divinis litteris repugnantia, quantum ille absuit a fide & veritate: præcipue tamen Paulum Petrumque lacervit, cæterosque discipulos, tanquam fallaciæ seminatores, quos eosdem tamen rudes & indoctos fuisse testatus est; nam quosdam eorum piscatorio artificio fecisse quæstum: quasi ægre ferret, quod illam rem non Aristophanes aliquis aut Aristarchus commentatus sit.

C A P U T III.

*De veritate Christianæ doctrinæ, & adversariorum vanitate;
atque Christum non fuisse magum.*

Abfuit ergo ab his fingendi voluntas & astutia, quoniam rudes fuerunt. Aut quis possit indoctus apta inter se & cohærentia fingere, cum philosophorum doctissimi Plato, & Aristoteles, & Epicurus, & Zeno, ipsi sibi repugnantia & contraria dixerint? Hæc est enim mendaciorum natura, ut cohærere non possint. Illorum autem Traditio, quia vera est, quadrat undique, ac sibi tota consentit; & ideo persuadet, quia constanti ratione suffulta est. Non enim quæstus & commodi gratia Religionem istam commenti sunt; quippe qui & præceptis, & re ipsa eam vitam secuti sunt,

sunt, quæ & voluptatibus caret, & omnia quæ habentur in bonis spernit; & qui non tantum pro fide mortem subierint, sed etiam morituros esse se & scierint, & prædixerint, & postea universos, qui eorum disciplinam secuti essent, acerba & nefanda passuros. Ipsum autem Christum affirmavit a Judæis fugatum, collecta nongentorum hominum manu, latrocinia fecisse. Quis tantæ autoritati audeat repugnare? Credamus hoc plane; nam fortasse hoc illi in somnis Apollo aliquis nuntiavit. Tot semper latrones perierunt, & quotidie pereunt; utique multos & ipse damnasti: quis eorum post crucem suam non dicam Deus, sed homo appellatus est? Verum tu forsitan ex eo credidisti, quia vos homicidam Martem consecrastis ut Deum: quod tamen non fecissetis, si illum Areopagitæ in cruce sustulissent.

Idem cum facta ejus mirabilia destrueret, nec tamen negaret, Apollonium vel paria, vel etiam majora fecisse. Mirum, quod Apulejum prætermisit, cuius solent & multa, & mira memorari. Cur igitur, o delirum caput, nemo Apollonium pro Deo colit? nisi forte tu solus, illo scilicet Deo dignus, cum quo te in sempiternum verus Deus puniet. Si magus Christus, quia mirabilia fecit, peritior utique Apollonius, qui, ut describis, cum Domitianus eum punire vellet, repente in judicio non comparuit, quam ille, qui & comprehensus est, & cruci affixus. Atenim ex hoc ipso fortasse insolentiam Christi voluit arguere, quod Deum se constituerit, ut ille verecundior fuisse videatur, qui cum majora faceret, ut hic putat, tamen id sibi non arrogaverit. Omitto nunc ipsa opera compare, quia in secundo & superiore libro de fraude ac præstigiis artis magicæ dixi. Nego esse quemquam, qui non optet in primis id sibi post mortem contingere, quod etiam Reges maximi concupiscunt. Cur enim sibi homines sepulcra magnifica, cur statuas, cur imagines

comparant? cur aliquibus claris factis, aut etiam pro civibus morte suscepta, student opiniones hominum promereri? Cur denique ipse ingenii tui monumentum, hac detestabili stultitia tanquam cœno ædificatum, constituere voluisti, nisi quod immortalitatem de memoria nominis speras? Stultum igitur est, id putare Apollonium noluisse, quod optaret utique, si posset; quia nemo est, qui immortalitatem recuset, maxime cum eum dicas & adoratum esse a quibusdam sicut Deum, & simulacrum ejus sub Herculis Alexicaci nomine constitutum, ab Ephesiis etiamnunc honorari.

Non potuit ergo post mortem Deus credi, quia & hominem, & magum fuisse constabat; & ideo alieni nominis titulo affectavit divinitatem, quia suo nec poterat, nec audebat. Noster vero & potuit Deus credi, quia magus non fuit; & creditus est, quia vere fuit. Non, inquit, hoc dico, idcirco Apollonium non haberi Deum, quia noluerit: sed ut appareat nos sapientiores esse, qui mirabilibus factis non statim fidem divinitatis adjunximus, quam vos, qui ob exigua portenta Deum credidistis. Non est mirum, si tu, qui a Dei sapientia longe remotus es, nihil prorsus intelligis eorum, quæ legisti; cum Judæi, qui a principio prophetas lexitaverant, quibusque sacramentum Dei fuerat assignatum, tamen quid legerent, ignoraverint. Disce igitur, si quid tibi cordis est, non solum idcirco a nobis Deum creditum Christum, quia mirabilia fecit, sed quia vidimus in eo facta esse omnia, quæ nobis annuntiata sunt vaticinio prophetarum. Fecit mirabilia: magum putassemus, ut & vos nunc putatis, & Judæi tunc putaverunt, si non illa ipsa facturum Christum prophetæ omnes uno spiritu prædicassent. Itaque Deum credimus, non magis ex factis operibus que mirandis, quam ex illa ipsa cruce, quam vos sicut canes lambitis; quoniam simul & illa prædicta est. Non igitur suo testimonio (cui enim de se dicenti po-

test credi?) sed Prophetarum testimonio, quod omnia, quæ fecit ac passus est, multo ante cecinerunt, fidem divinitatis accepit: quod neque Apollonio, neque Apulejo, neque cuiquam magorum potuit, aut potest aliquando contingere. Cum igitur talia ignorantiae suæ deliramenta fudisset, cum veritatem penitus excedere connisus esset, ausus est libros suos nefarios, ac Dei hostes φιλαληθεῖς annotare. O cæcum peccatus! o mentem Cimmeriis, ut ajunt, tenebris atriorem! Discipulus hic fortasse Anaxagoræ fuerit, cui nives atramentum fuerunt. Atqui eadem cæcitas est, & vero falsitatis, & mendacio veritatis nomen imponere. Videlicet homo subdolus voluit lupum sub ovis pellece-lare, ut fallaci titulo posset irretire lectorem. Verum esto, inscitia hoc, non malitia feceris. Quam tandem nobis attulisti veritatem? nisi quod assertor Deorum, eos ipsos ad ultimum prodidisti. Prosecutus enim summi Dei laudes, quem regem, quem maximum, quem opificem rerum, quem fontem bonorum, quem parentem omnium, quem factorem altoremque viven-tium confessus es, ademisti Jovi tuo regnum, eumque summa potestate depulsum in ministrorum numerum redigisti. Epilogus itaque te tuus arguit stultitiae, vanitatis, erroris. Affirmas enim Deos esse; & illos tam-si subjicis & mancipas ei Deo, cuius Religionem conaris evertere.

C A P U T IV.

*Cur istud opus editum fit; atque iterum de Tertulliano
& Cypriano.*

I ergo, de quibus dixi, cum præsente me ac dolente sacrilegas suas litteras explicassent, & illorum superba impietate stimulatus, & veritatis ipsius con-

scientia, &, ut ego arbitror, Deo, suscepi hoc munus, ut omnibus ingenii mei viribus accusatores justitiae refutarem: non ut contra hos scriberem, qui paucis verbis obteri poterant; sed ut omnes, qui ubique idem operis efficiunt, aut effecerunt, uno semel impetu profligarem. Non dubito enim, quin & alii plurimi, & multis in locis, & non modo Græcis, sed etiam Latinis litteris, monumentum injustitiae suæ struxerint: quibus singulis quoniam respondere non poteram, sic agendam mihi hanc causam putavi, ut & priores cum omnibus suis scriptis perverterem, & futuris omnem facultatem scribendi aut respondendi amputarem. Præbeant modo aures: efficiam profecto, ut quicumque ista cognoverit, aut suscipiat, quod ante damnavit, aut, quod est proximum, deridere aliquando desistat. Quanquam Tertullianus eamdem causam plene peroraverit in eo libro, cui Apologeticō nōmen est: tamen quoniam aliud est, accusantibus respondere, quod in defensione aut negatione sola positum est, aliud instituere, quod nos facimus, in quo necesse est doctrinæ totius substantiam contineri, non defugi hunc laborem, ut implerem materiam, quam Cyprianus non executus est in ea oratione, qua Demetrianum, sicut ipse ait, oblatrancem atque obstrepenrem veritati redarguere conatur: qua materia non est usus, ut debuit; non enim Scripturæ testimoniis, quam ille utique vanam, fictam, commentitiamque putabat, sed argumentis & ratione fuerat refellendus. Nam cum ageret contra hominem veritatis ignorantium, dilatis paulisper divinis lectionibus, formare hunc a principio tanquam rudem debuit, eique paulatim lucis principia monstrare, ne toto lumine obiecto caligaret.

Nam sicut infans solidi ac fortis cibi capere vim non potest ob stomachi teneritudinem, sed liquore lactis ac mollitudine alitur, donec firmatis viribus, vesci

vesci fortioribus possit: ita & huic oportebat, quia nonidum poterat capere divina, prius humana testimonia offerri, id est, philosophorum & historicorum, ut suis potissimum refutaretur autoribus. Quod quia ille non fecit, raptus eximia eruditione divinarum litterarum, ut iis solis contentus esset, quibus fides constat, accessi Deo inspirante, ut ego facerem, & simul ut viam cæteris ad imitandum pararem. Ac si hortatu nostro docti homines ac diserti huc se conferre cœperint, & ingenia sua vimque dicendi in hoc veritatis campo jactare maluerint, evanituras brevi religiones falsas, & occasuram esse omnem philosophiam nemo dubitaverit, si fuerit omnibus persuasum, cum hanc solam Religionem, tum etiam solam veram esse sapientiam. Sed evagatus sum longius, quam volebam.

C A P U T V.

Quæ sub Saturno erat vera justitia, hanc Jupiter fugavit.

Nunc reddenda est de Justitia proposita disputatio: quæ aut ipsa est summa virtus, aut fons est ipsa virtutis; quam non modo philosophi quæsierunt, sed poetæ quoque, qui & priores multo fuerunt, & ante natum philosophiæ nomen pro sapientibus habebantur. Hi plane intellexerunt, abesse hanc a rebus humanis, eamque finxerunt offensam vitiis hominum, cessisse e terra, in cœlumque migrasse; atque ut doceant, quid sit juste vivere, (solent enim præcepta per ambages dare) a Saturni temporibus, quæ illi vocant aurea, repetunt exempla justitiae, narrantque, in quo statu fuerit humana vita, dum illa in terra moraretur. Quod quidem non pro poetica fictione, sed pro vero habendum est. Saturno enim regnante, nondum Deorum cultibus institutis, nec adhuc ulla gente ad divinitatis

opinionem consecrata, Deus utique colebatur. Et ideo non erant dissensiones, neque inimicitiae, neque bella.

Nondum vesanos rabies nudaverat enses.
ut Germanicus Cæsar in Aratæo loquitur carmine:

Nec consanguineis fuerat discordia nata.

Imo ne alienigenis quidem: sed neque ulli omnino gladii, qui nudarentur, fuerunt. Quis enim præsente ac vigente Justitia aut de tutela sui, cum nemo infidaretur, aut de pernicie alterius cogitaret, cum nemo quidquam concupiseret?

Malebant tamen contenti vivere cultu,
ut Cicero in suo narrat, quod est proprium nostræ Religionis.

Ne signare quidem, aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quærebant.

Quippe cum Deus communem omnibus terram dedit, ut communem degerent vitam, non ut rabida & furens avaritia sibi omnia vendicaret, nec ulli deesset, quod omnibus nasceretur. Quod poetæ dictum sic accipi oportet, non ut existimemus, nihil omnino tum fuisse privati, sed more poetico figuratum; ut intelligamus, tam liberales fuisse homines, ut natas sibi fruges non includerent, nec soli absconditis incubarent, sed pauperes ad communionem proprii laboris admitterent.

Flumina jam lactis, jam flumina nectaris ibant.
Nec mirum, cum promptuaria justorum benigne patarent omnibus; nec avaritia intercipiens beneficia divina, famem sitimque vulgo faceret: sed omnes æqualiter abundarent, cum habentes non habentibus large copioseque donarent. Sed postquam Saturnus a filio pulsus, in Latiumque delatus est,

Arma Jovis fugiens, O regnis exsul ademptis;
cum jam populus vel novi regis metu, vel sua sponte depravatus, Deum colere desisset, Regemque pro Deo
habe-

habere cœpisset; cum ipse propemodum parricida exemplo cæteris esset ad violandam pietatem,

Deseruit propere terras justissima virgo.

Sed non, ut ait Cicero:

Et Jovis in regno, cœlique in parte resedit.

Quomodo enim poterat in ejus regno residere, aut commorari, qui patrem regno expulit, bello persecutus est, exsulem toto orbe jactavit?

Ille nam um virus serpentibus addidit atris,

Prædar que lupos jussit:

id est, odium, & invidiam, & dolum hominibus infavit, ut tam essent, quam serpentes, venenati, tam rapaces, quam lupi. Quod quidem vere faciunt ii, qui justos ac fideles Deos persequuntur, dantque judicibus sæviendi adversus innoxios potestatem. Fortasse aliquid ejusmodi Jupiter fecerit, ad expugnandam tollendamque justitiam; & idcirco efferasse serpentes, ac lupos acuisse tradatur.

Tum belli rabies, & amor successit habendi.

Neque immerito. Sublata enim Dei Religione, boni quoque ac mali scientiam perdiderunt. Sic hominibus intercidit communitas vitæ, & diremptum est fœdus societatis humanæ. Tum inter se manus conferere cœperunt, & insidiari, & gloriam sibi ex humano sanguine comparare.

C A P U T VI.

Explosa justitia, cupiditas, iniquæ leges, audacia, avaritia, ambitio, superbia, impietas, aliaque regnarunt vitia.

Quorum omnium malorum fons cupiditas erat, quæ scilicet ex contemptu veræ majestatis erupit. Non tantum enim non participabant aliquos ii, quibus

aliquid affluebat: sed aliena quoque rapiebant, in privatum lucrum trahentes omnia; & quæ antea in usus hominum etiam singuli laborabant, in paucorum domos conferebantur. Ut enim servitio cæteros subjungarent, in primis necessaria vitæ subducere & colligere cœperunt, eaque firmiter conclusa servare, ut beneficia cœlestia facerent sua; non propter humanitatem, quæ nulla in ipsis erat, sed ut omnia cupiditatis & avaritiæ instrumenta corraderent. Leges etiam sibi nomine iniquissimas injustissimasque sanxerunt, quibus rapinas & avaritiam suam contra vim multitudinis tuerentur. Tantum igitur autoritate, quantum viribus, aut opibus, aut malitia prævalebant. Et quoniam nullum in his vestigium justitiæ fuit, cujus officia sunt humanitas, æquitas, misericordia, jam superba & tumida inæqualitate gaudebant; altioresque se cæteris hominibus, satellitum comitatu, & ferro, & insigni teste faciebant. Hinc honores sibi, & purpuras, & fasces invenerunt, ut securium gladiorumque terrore subnixi, quasi jure dominorum perculsis ac paventibus imperarent. In hac conditione humanam vitam rex ille constituit, qui debellato ac fugato parente, non regnum, sed impiam tyrannidem vi & hominibus armatis occupavit; & aureum illud justumque sæculum sustulit, coegitque homines malos & impios fieri, vel ex hoc ipso. quod ipsos avertit a Deo ad se adorandum: quod terror insolentissimæ potestatis exprefserat.

Quis enim non metueret eum, quem arma cingebant, quem ferri & gladiorum fulgor insuetus circumdabat? aut cui parceret alieno, qui ne patri quidem suo pepercera? Quem vero metueret, qui Titanum robustam & excellentem viribus gentem bello vicerat, occidione deleverat? Quid mirum, si omnis multitudo, insolito metu pressa, in unius adulacionem concesserat? Hunc verebantur, huic honorem maximum defe-

deferebant. Et quoniam mores ac vitia regis imitari, genus obsequii judicatur, abjecerunt omnes pietatem, ne exprobrare regi scelus viderentur, si pie viverent. Sic assidua imitatione corrupti, divinum fas reliquerunt; & paulatim male vivendi confuetudo mos factus est. Nec jam quidquam ex antecedentis sæculi pio atque optimo statu mansit: sed explosa justitia, & veritatem secum trahens, reliquit hominibus errorem, ignorantiam, cæcitatem. Imprudentes igitur poetæ qui eam confugisse cecinerunt ad Jovis regnum. Si enim sæculo, quod vocant aureum, justitia in terra fuit, a Jove utique pulsa est, qui aureum sæculum commutavit. Sæculi autem commutatio, & expulsio justitiæ nihil aliud, ut dixi, quam desertio divinæ Religionis putanda est; quæ sola efficit, ut homo hominem carum habeat, eumque sibi fraternitatis vinculo sciat esse constrictum: siquidem pater idem omnibus Deus est, ut Dei patrisque communis beneficia eam iis, qui non habent, partiatur, nulli noceat, nullum premet, non fores claudat hospiti, non aurem precenti; sed sit largus, beneficus, liberalis, quas regias esse laudes Tullius existimavit. Hæc est profecto justitia, & hoc aureum sæculum, quod Jove primum regnante corruptum, mox & ipso, & omni ejus proge nie consecrata, Deorumque multorum suscepto cultu, fuerat omne sublatum.

C A P U T VII.

De Jesu adventu & fructu; atque de ejus sæculi virtutibus & vitiis.

Sed Deus, ut parens indulgentissimus, appropinquaret ultimo tempore nuntium misit, qui vetus illud sæculum fugatamque justitiam reduceret; ne hu-

manum genus maximis & perpetuis agitaretur erroribus. Rediit ergo species illius aurei temporis, & redditia quidem terræ, sed paucis assignata justitia est; quæ nihil aliud est, quam Dei unici pia & religiosa cultura. Sed moveat aliquem fortasse, cur si hæc sit justitia, omni humano generi sit data; nec in eam multitudo universa consenserit. Magnæ hoc disputationis est, cur a Deo, cum justitiam terræ daret, sit retenta diversitas: quod & alio loco declaravi, & ubicumque oportune inciderit, explicabitur. Nunc designare id brevissime satis est: Virtutem aut cerni non posse, nisi habeat vitia contraria; aut non esse perfectam, nisi exerceatur adversis. Hanc enim Deus bonorum ac malorum voluit esse distantiam, ut qualitatem boni ex malo sciamus, item mali ex bono; nec alterius ratio intelligi, sublato altero, potest. Deus ergo non exclusit malum, ut ratio virtutis constare posset. Quomodo enim patientia vim suam nomenque retineret, si nihil esset, quod pati cogeremur? Quomodo laudem mereretur devota Deo suo fides, nisi esset aliquis, qui a Deo vellet avertere? Nam & ideo potentiores esse injustos permisit, ut cogere ad malum possent; ideo plures, ut virtus esset pretiosa, quæ rara est. Quod quidem ipsum Quintilianus egregie ac breviter ostendit in Capite obvolo. „Nam quæ, inquit, virtus esset innocentia, nisi laudem raritas dedisset? Verum quia natura sic comparatum est, ut odium, cupiditas, ira in id, quod incubuerunt, agant cæcos, supra hominem videtur culpa vacare. Alioqui si natura pares omnibus affectus dedisset, pietas nihil erat, „

Hoc quam verum sit, docet necessitas ipsa rationis. Si enim virtus est, malis ac vitiis fortiter repugnare, appareat sine malo ac vitio nullam esse virtutem: quam Deus ut absolutam perfectamque redderet. retinuit id, quod erat ei contrarium, cum quo depugnare posset. Agitata enim malis quatentibus, stabilitatem

capit; & quanto frequenter impellitur, tanto firmiter
roboratur. Hæc nimirum causa efficit, ut quamvis sit
hominibus missa justitia, tamen aureum sæculum non
esse dicatur; quia malum non sustulit, ut retineret di-
versitatem, quæ sacramentum divinæ Religionis con-
tinet sola.

C A P U T VIII.

*De Justitia omnibus nota ac non suscepta; de vero Dei tem-
plo, atque de ejus cultu, ut cuncta conterantur vitia.*

Qui ergo putant justum esse neminem, ante oculos
habent justitiam, sed eam nolunt cernere. Quid
est enim, cur illam vel in carminibus, vel in omni
sermone describant, conquerentes ejus absentiam, cum
sit facillimum bonos esse, si velint? Quid vobis inanem
justitiam depingitis, & optatis cadere de cœlo, tan-
quam in aliquo simulacro figuratam? Ecce in conspe-
ctu vestro est: suscipite, si potestis, eamque in domi-
cilio vestri pectoris collocate; nec difficile, aut alien-
num a temporibus existimetis. Estote æqui ac boni;
& sequetur vos sua sponte justitia, quam queritis. De-
ponite omnem malam cogitationem de cordibus ve-
stris; & statim vobis illud tempus aureum revertetur;
quod aliter consequi non potestis, quam si Deum ve-
rum colere cœperitis. Vos autem, manente cultu Deo-
rum, justitiam desideratis in terra; quod fieri nullo pa-
eto potest: sed ne tum quidem potuit, cum putatis;
quia nondum natis Diis istis, quos impie colitis, ne-
cessè est unius Dei cultum fuisse per terram: ejus sci-
licet, qui execratur malitiam, exigitque bonitatem;
cujus templum est, non lapides, aut lutum, sed ho-
mo ipse, qui figuram Dei gestat. Quod templum non
auri & gemmarum donis corruptilibus, sed æternis
virtu-

virtutum muneribus ornatur. Discite igitur, si quid vobis reliquæ mentis est, homines ideo malos & injūstos esse, quia Dii coluntur; & ideo mala omnia rebus humanis quotidie ingravescere, quia Deus hujus mundi effector & gubernator derelictus est; quia suscepτæ sunt, contra quam fas est, impiæ religiones; postremo, quia ne coli quidem, vel a paucis, Deum sinitis.

Quod si solus Deus coleretur, non essent dissensiones & bella, cum scirent homines unius se Dei filios esse; ideoque divinæ necessitudinis sacro & inviolabili vinculo copulatis nullæ fierent insidiæ, cum scirent, cuiusmodi pœnas Deus animarum interfectoribus præpararet, qui clandestina scelera, & ipsas etiam cogitationes pervidet. Non essent fraudes, neque rapinæ, si Deo præcipiente didicissent, & suo, & parvo esse contenti, ut fragilibus & caducis solida & æterna præferrent. Non essent adulteria, & stupra, & mulierum prostitutiones, si omnibus notum esset, damnari a Deo, quidquid appetitur ultra generandi cupiditatem. Nec fœminam necessitas cogeret pudorem suum profanare, ut victum sibi obscenissimum quærat; cum & mares libidinem continerent, & habentium pia & religiosa collatio non habentibus subveniret. Non essent igitur, ut dixi, hæc omnia in terris mala, si ab omnibus in legem Dei conjuraretur; si ab universis fierent, quæ unus noster populus operatur. Quam beatus esset, quamque aureus humanarum rerum status, si per totum orbem mansuetudo, & pietas, & pax, & innocentia, & æquitas, & temperantia, & fides moraretur! Denique ad regendos homines non opus esset tam multis & tam variis legibus, cum ad perfectam innocentiam Dei lex una sufficeret; neque carceribus, neque gladiis Præsidum, neque terrore pœnarum, cum præceptorum cœlestium salubritas humanis peccatoribus infusa ultro ad justitiae opera homines erudiret. Nunc autem mali sunt ignoratione recti ac boni. Quod quidem

dem Cicero vidit, disputans enim de legibus: „Sicut
 „una, inquit, eademque natura mundus omnibus par-
 „tibus inter se congruentibus cohæret ac nititur: sic
 „omnes homines inter se natura confusi, pravitate
 „dissentient; nec se intelligunt esse consanguineos, &
 „subjectos omnes sub unam eamdemque tutelam:
 „quod si teneretur, Deorum profecto vitam homines
 „viverent.„ Univerſa igitur mala, quibus humanum
 genus ſeipſum invicem conficit, injustus atque impius
 Deorum cultus induxit. Nec enim poterant retinere
 pietatem, qui communem omnium patrem Deum tan-
 quam prodigi ac rebelles liberi abnegaffent.

C A P U T IX.

De sceleribus impiorum, & Christianorum cruciatibus.

Nonnunquam tamen sentiunt fe malos esse, & ve-
 terum ſæculorum statum laudant, & de suis mo-
 ribus meritisque conjectant abesse justitiam: quam ob-
 versantem oculis suis non tantum non fuscipiunt, nec
 agnoscunt, verum etiam violenter oderunt, & per-
 sequuntur, & exterminare contendunt. Fingamus hanc
 interim non esse justitiam, quam nos sequimur: quo-
 modo, si illa venerit, quam veram putant, eam reci-
 pient? qui laniunt & occidunt eos, quos & ipſi faten-
 tur imitatores esse iustorum, quia bona operentur &
 iusta; cum, si tantummodo malos occiderent, digni
 essent, ad quos iustitia non veniret, cui nulla fuit alia
 cauſa linquendi terram, quam humani eruoris effusio.
 Quanto magis, cum pios interficiant, & ipsos iustitiæ
 ſectatores pro hostibus ducant; imo vero plus quam
 pro hostibus? quibus utique, cum animas eorum, &
 opes, & liberos ferro & igni appetant, tamen parcii-
 tur victis; & est locus inter arma clementiæ: aut si
 adeo

adeo sœvire placuit, nihil plus in eo fit, quam ut occiduntur, vel in servitutem abducantur. Hoc vero inenarrabile est, quod fit adversus eos, qui maleficere nesciunt. Et nulli nocentiores habentur, quam qui sunt ex omnibus innocentes.

Audent igitur homines improbissimi justitiæ facere mentionem, qui feras immanitate vincunt, qui pl acidissimum Dei gregem vastant,

- - - *Lupi ceu*

*Raptore atra in nebula, quos improba ventris
Exegit cacos rabies.*

Verum hos non ventris, sed cordis rabies efferavit; nec atra in nebula, sed aperta prædatione grassantur; nec eos unquam conscientia scelerum revocat, ne sanctum ac pium nomen justitiæ ore illo violent, quod crux innocentium tanquam rictus bestiarum madet. Hujus tanti & tam pertinacis odii quam potissimum causam esse dicamus? Utrumne

- - *Veritas odium parit,*

ut ait poeta, quasi divino spiritu instinctus? an erubescunt coram justis & bonis esse nequam? an potius utrumque? Nam & veritas ideo semper invisa est, quod is, qui peccat, vult habere liberum peccandi locum; nec aliter se putat malefactorum voluptate securius perfrii posse, quam si nemo sit, cui delicta non placeant. Ergo tanquam scelerum & malitiæ suæ testes extirpare funditus nituntur, & tollere, gravesque sibi putant, tanquam vita eorum coarguatur. Cur enim sint aliqui intempestive boni, qui corruptis moribus publicis convitium bene vivendo faciant? cur non omnes sint æque mali, rapaces, impudici, adulteri, perjuri, cupidi, fraudulent? quin potius auferantur, quibus coram male vivere pudet; qui peccantium frontem etsi non verbis, quia tacent, tamen ipso vitae genere dissimili feriunt & verberant? Castigare enim videtur, quicumque dissentit.

Nec

Nec est magnopere mirandum, si adversus homines ista fiunt, cum adversus ipsum Deum propter eamdem causam insurrexerit etiam populus in spe constitutus, nec Dei nescius; sequiturque justos eadem necessitas, quæ ipsum justitiæ violavit autorem. Vexant ergo, & exquisitis pœnarum generibus excruciant; parumque habent interficere, quos oderunt, nisi etiam crudelitas corporis illudat. Si qui autem doloris vel mortis metu, vel sua perfidia cælesti sacramentum deseruerint, & ad funesta sacrificia consenserint, eos laudant, & honoribus maectant, ut eorum exemplo cæteros illiciant. Qui autem magni æstimaverint fidem, cultoresque se Dei non abnegaverint, in eos vero totis carnificinæ suæ viribus, veluti sanguinem sitiant, incumbunt; & desperatos vocant, quia corpori suo minime parcunt; quasi quidquam desperatus esse possit, quam torquere ac dilaniare eum, quem scias esse innocentem. Adeo nec pudor ullus apud eos superest, a quibus abest omnis humanitas! Et retorquent in homines justos convitia sibi congruentia.

Impios enim vocant, ipsi scilicet pii, & ab humano sanguine abhorrentes; cum si & actus suos considerent, & illorum, quos tanquam impios damnant, jam intelligent, quam mendaces sint, & iis omnibus, quæ adversus bonos aut dicunt, aut faciunt, digniores. Non enim de nostro, sed ex illorum numero semper existunt, qui vias obsideant armati, maria prædenter; vel si palam grassari non licuit, venena clam temperent; qui uxores necent, ut dotes earum lucentur, aut maritos, ut adulteris nubant; qui natos ex se pueros aut strangulent, aut si nimium pii fuerint, expoliant; qui libidines incestas nec a filia, nec a sorore, nec a matre, nec a sacerdote contineant; qui adversus cives suos patriamque conjurent; qui nec culleum metuant; qui denique sacrilegia committant, & Deorum,

rum, quos colunt, templa dispolient; & ut quæ levia sunt atque illis usitata, dicamus, qui hæreditates captent, testamenta supponant, justos hæredes vel auferant, vel excludant; qui corpora sua libidinibus prostituant; qui denique immemores, quid nati sint, cum fœminis patientia certent; qui sanctissimam quoque corporis sui partem contra fas omne polluant & profanent; qui virilia sua ferro metant; &, quod est sceleratus, ut sint religionis antitites; qui ne vitæ quidem suæ parcant, sed extinguedas publice animas suas vendant; si judices sedeant, aut immeritos perdant mercede corrupti, aut noxios impune dimittant; qui cœlum quoque ipsum veneficiis appetant, tanquam illorum malitiam terra non capiat. Hæc, inquam, & his plura scelera utique ab iis fiunt, qui Deos colunt.

Quis inter hæc tot ac tanta justitiæ locus est? Et ego de multis collegi, non ut arguerem, sed ut ostenderem. Qui volent scire omnia, Senecæ libros in manus sumant, qui morum vitiorumque publicorum & descriptor verissimus, & accusator acerrimus fuit. Sed & Lucilius tenebrosam illam vitam circumscripte breviterque depinxit his versibus:

*Nunc vero a mane ad noctem, festo atque profesto
Totus item pariterque die, populusque, patresque
Jactare induforo se omnes; decadere nusquam.
Uni se atque eidem studio omnes dedere & arte;
Verba dare ut caute possint, pugnare dolose,
Blanditia certare, bonum simulare virum se,
Insidias facere, ut si hostes sint omnibus omnes.*

Nostro autem populo quid horum potest objici, cuius omnis Religio est, sine scelere ac sine macula vivere? **C**um igitur videant, & se & suos ea, quæ diximus, gerere, nostros autem nihil aliud operari, nisi æquum & bonum; poterant, si quid saperent, ex hoc intelligere, & illos, qui bonum faciunt, pios esse, & se impios, qui nefanda committant: neque enim fieri

poteſt, ut qui in omnibus vitæ ſuæ actibus non errant, in ipſa ſumma errent, hoc eſt in Religione, quæ rerum omnium caput eſt. Impietas enim ſuscepta in eo, quod eſt ſummum, per cætera universa ſequeretur. Eoque fieri non potheſt, ut ipſi, qui errant in omni vita, non & in religione fallantur: quoniam pietas in ſummo regulam tenens, tenorem ſuum ſervaret in cæteris. Ita fit, ut in utraque parte de conditione rerum, quæ geruntur, qualis fit ſumma ipſa, noſcatur.

C A P U T X.

De falſa pietate, & de falſa & vera Religione.

Operæ pretium eſt cognoscere illorum pietatem, ut ex iis, quæ clementer ac pie faciunt, poſſit in telligi, qualia ſint, quæ ab hiſ contra jura pietatis geruntur. Ac ne quem videar inclementer incessere, aliquam mihi personam poeticam ſumam, quæ ſit vel maximum pietatis exemplum. Apud Maronem rex ille,

Quo juſtior alter

*Nec pietate fuit, nec bello major & armis,
quæ nobis documenta juſtitiae protulit?*

*Vinxerat & poſt terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæſo ſparsurus ſanguine flamas*

Quid potheſt eſſe hac pietate clementius, quam mortuis humanas viſtimas immolare, & ignem cruoſe hominum tanquam oleo paſcere? Sed fortaffe hoc non ipſius vitium fuerit, ſed poetæ, qui

Inſignem pietate virum

inſigni ſcelere födaverit. Ubi eſt igitur, o poeta, pietas illa, quam ſæpiſſime laudas? Ecce pius Æneas

Sulmone creatos

*Quattuor hic juvenes, totidem quos educat Ufens,
Viventes rapit, inferias quos immolet umbris,
Captivoque rogi perfundat ſanguine flamas.*

Cur ergo dicebat eodem ipso tempore, quo vincetos homines ad immolationem mittebat,

- - - *E quidem et vivi cedere vellem;*
 cum quos vivos habebat in potestate, vice pecudum juberet occidi? Sed haec, ut dixi, culpa non illius fuit, qui litteras fortissime non didicerat, sed tua, qui cum esse eruditus, ignorasti tamen, quid esset pietas, & illud ipsum. quod nefarie, quod detestabiliter fecit, pietatis esse officium credidisti. Videlicet ob hoc unum pius vocatur, quia patrem dilexit. Quid quod

Bonus Æneas haud aspernanda precantes trucidavit; adjuratus enim per eundem patrem, & per

- - - *Spes surgentis Iuli,*
nequaquam pepercit,

- - - *Furiis accensus & ira.*

Quisquamne igitur hunc putet aliquid in se virtutis habuisse, qui & furore tanquam stipulo exarserit, & minimum patris, per quem rogabatur, oblitus, iram frœnare nequiverit? Nullo igitur modo pius, qui non tandem non cœpugnantes, sed etiam precantes intermit.

Dicit hic aliquis: quæ ergo, aut ubi, aut qualis est pietas? Nimirum apud eos, qui bella nesciunt, qui concordi in eum omnibus servant, qui amici sunt etiam inimici, qui omnes homines pro fratribus diligunt, qui in cohibere iram sciunt, omnemque animi furem tranquilla moderatione lenire. Quanta igitur caligo, cuanta tenebrarum & errorum nubes hominum pectora obduxit; qui cum se maximepios putant, tum maxime sunt impii! Quanto enim religiosius terrenis istis simulacra inserviunt, tanto magis scelerati adversus nomen veræ divinitatis existunt. Itaque pro merito impietatis sive gravioribus malis sœpe vexantur, quorum causam quia nesciunt, fortunæ culpa omnis adscribitur: & locum invenit Epicuri philosophia, nihil ad Deos pertinere censentis; nec gratia eos tangi,

nec

nec ira moveri, quia & contemptores eorum s^epe videant beatos, & cultores s^epe miseros. Quod eo fit; quia cum religiosi videantur & natura boni, nihil tale creduntur mereri, quale s^epe patiuntur. Consolantur se tamen accusatione fortunæ; nec sentiunt, quod si esset ulla, cultoribus suis nunquam noceret. Merito igitur hujusmodi pietatem pœna consequitur, & offensa divinitas scelere hominum prave religiosorum gravi eos infortunio maectat; qui licet sanctis moribus vivant, in summa fide atque innocentia, tamen quia Deos colunt, quorum ritus impios ac profanos Deus verus odio habet, a justitia, & a nomine veræ pietatis alieni sunt.

Nec est difficile docere, cur Deorum cultores boni & justi esse non possint. Quomodo enim sanguine abstinebunt, qui colunt cruentos Deos, Martem atque Bellonam? quomodo aut parentibus parcent, qui expulsorem patris sui Jovem; aut natis ex se infantibus, qui Saturnum? quomodo pudicitiam tuebuntur, qui colunt Deam nudam & adulteram, & quasi apud Deos prostitutam? Quomodo se a rapinis & fraudibus abstinebunt, qui Mercurii furta noverunt, docentis, non fraudis esse decipere, sed astutiae? quomodo libidines coercebunt, qui Jovem, Herculem, Liberum, Apollinem, cæterosque venerantur, quorum adulteria & stupra in mares & fœminas, non tantum doctis nota sunt, sed exprimuntur etiam in theatris, atque cantantur, ut sint omnibus notiora? Possuntne inter haec justi esse homines, qui etiamsi natura sint boni, ab ipsis tamen Diis erudiantur ad injustitiam? Ad placandum enim Deum, quem colas, iis rebus opus est, quibus illum gaudere ac delectari scias. Sic fit, ut vitam colentium Deus pro qualitate nominis sui formet, quoniam religiosissimus est cultus, imitari.

C A P U T XI.

De crudelitate Gentilium in Christianos.

Iis igitur hominibus, qui Deorum suorum moribus congruunt. quia gravis est & acerba justitia, eamdem impietatem suam, qua in cæteris rebus utuntur, adversus justos violenter exercent. Nec immerito a prophetis bestiæ nominantur. Præclare itaque Marcus Tullius: „Etenim si nemo est, inquit, quin emori „malit, quam converti in aliquam figuram bestiæ, „quamvis hominis mentem sit habiturus; quanto est „miserius in hominis figura animo esse efferrato? Mihi „quidem tanto videtur, quanto præstabilior est ani „mus corpore.,, Aspernantur itaque corpora bellua rum, quibus sunt ipsi sæviores; sibique adeo placent, quod homines nati sunt, quorum nihil, nisi liniamenta & summam figuram gerunt. Nam quis Caucasus, quæ India, quæ Hircania tam immanes, tam sanguinarias unquam bestias aluit? Quoniam ferarum omnium rabies usque ad ventris satietatem furit. fameque sedata protinus conquiescit: illa est vera bestia, cuius una jussione

Funditur ater ubique crux,

- - - - crudelis ubique

Luſtus, ubique pav r, & plurima mortis imago.

Nemo hujus tantæ belluæ immanitatem potest promerito describere, quæ uno loco recubans, tamen per totum orbem dentibus ferreis sævit; & non tantum artus hominum dissipat: sed & ossa ipsa comminuit, & in cineres furit. ne quis extet sepulturæ locus; quali vero id affectent, qui Deum confitentur, ut ad eorum sepulcra veniatur, ac non ut ipsi ad Deum perveniant.

Quæ-

Quænam illa feritas, quæ rabies, quæ insania est, lucem vivis, terram mortuis denegasse? Dico igitur, nihil esse miserius iis hominibus, quos ministros furoris alieni, quos satellites impiaæ jussionis necessitas aut invenit, aut fecit. Non enim honor ille, aut provectione dignitatis fuit, sed hominis damnatio ad carnificinam, Dei vero ad pœnam sempiternam. Quæ autem per totum orbem singuli gesserint, enarrare impossibile est. Quis enim voluminum numerus capiet tam infinita, tam varia genera crudelitatis? Accepta enim potestate, pro suis moribus quisque seviit. Alii præ nimia timiditate plus ausi sunt, quam jubebatur; alii suo proprio adversus justos odio; quidam naturali mentis feritate; nonnulli, ut placerent, & hoc officio viam sibi ad altiora munirent. Aliqui ad occidendum præcipites extiterunt, sicut unus in Phrygia, qui universum populum cum ipso pariter conventiculo concremavit. Sed hic quanto sævior, tanto clementior invenitur. Illud vero pessimum genus est cui clementiæ species falsa blanditur: ille gravior, ille sævior est carnifex, qui neminem statuit occidere. Itaque dici non potest, hujusmodi judices quanta & quam gravia tormentorum genera excogitaverint, ut ad effectum propositi sui pervenirent.

Hæc autem non tantum ideo faciunt, ut gloriari possint, nullum se innocentium peremisse, (nam & ipse audivi aliquos gloriantes, quod administratio sua in hac parte fuerit incruenta,) sed & invidiæ causa; ne aut ipsi vincantur, aut illi virtutis suæ gloriam consequantur. Itaque in excogitandis pœnarum generibus nihil aliud, quam victoriam cogitant. Sciunt enim, certamen esse illud, & pugnam. Vidi ego in Bithynia præsidem gaudio mirabiliter elatum, tanquam Barbarorum gentem aliquam subegisset; quod unus, qui per biennium magna virtute restiterat, postremo cedere visus esset. Contendunt igitur, ut vincant, &

exquisitos dolores corporibus immittunt, & nihil aliud devitant, quam ut ne torti moriantur. Quasi vero mors tantummodo beatos faciat, ac non etiam tormenta, quæ quanto fuerint graviora, tanto majorem virtutis gloriam pariant. Illi autem pertinaci stultitia jubent, curam tortis diligenter adhiberi, ut ad alios cruciatus membra renoventur, & reparetur novus sanguis ad pœnam. Quid tam pium, tam beneficium, tam humanum fieri potest? non curassent tam sollicite, quos amarent. Hæc est Deorum disciplina. Ad hæc opera cultores suos erudiunt; hæc sacra desiderant. Quin etiam sceleratissimi homicidæ contra pios jura impia condiderunt. Nam & constitutiones sacrilegæ, & disputationes Jurisperitorum leguntur injustæ. Dominius de officio Proconsulis libro septimo rescripta Principum nefaria collegit, ut doceret, quibus pœnis affici oporteret eos, qui se cultores Dei confiterentur.

C A P U T XII.

De vera virtute; atque de existimatione boni aut mali civis.

Quid iis facias, qui jus vocant carnificinas veterum Tyrannorum adversus innocentes rabide sevientium? Et cum sint injustitiae crudelitatisque doctores, justos se esse tamen ac prudentes videri volunt, cæci & hebetes, & rerum & veritatis ignari. Adeone vobis, o perditæ mentes, invisa justitia est, ut eam summis sceleribus adæquetis? Adeone apud vos perit innocentia, ut ne morte quidem simplici dignam judicetis? sed supra omnia facinora habeatur, nullum facinus admittere peccusque purum ab omni sceleris contagione præstare. Et quoniam communiter cum Deorum cultibus loquimur, liceat per vos benefacere vobiscum.

Hæc

Hæc est enim lex nostra, hoc opus, hæc religio. Si vobis sapientes videmur, imitamini: si stulti, contemnite, aut etiam ridete, si libet; nobis enim ultia nostra prodest. Quid laceratis? quid affigitis? non invidemus sapientiæ vestræ. Hanc stultitiam malumus: hanc amplectimur. Hoc nobis credimus expedire, ut vos diligamus, & in vos ipsos, qui odistis, omnia conferamus.

Est apud Ciceronem non abhorrens a vero locus, in ea disputatione, quæ habetur a Furio contra justitiam. „Quæro, inquit, si duο sint, quorum alter optimus vir, æquissimus, summa justitia, singulari fide; alter insignis scelere & audacia: & si in eo sit errore civitas, ut bonum illum vir m sceleratum, facinorosum, nefarium putet; contra autem, qui sit improbissimus, existimet esse summa probitate ac fide; proque hac opinione omnium civium, bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodianter oculi, damnetur, vinciatur, uratur, exterminetur, egeat postremo, jure etiam optimo omnibus miserrimus esse videatur: contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur; omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes denique copiæ conferantur; vir denique optimus omnium existimatione, & dignissimus omni fortuna judicetur: quis tandem erit tam demens, qui dubitet, utrum se esse malit?.. Profecto quasi divinaret, quæ mala, & quomodo eventura essent propter justitiam, hoc posuit exemplum. Hæc enim populus noster patitur omnia errantium pravitate. Ecce in eo est errore civitas, vel potius orbis ipse totus, ut bonos & justos viros tanquam malos & impios persequatur, excruciet, damnet, occidat. Nam quod ait, neminem esse tam dementem, qui dubitet, utrum se esse malit; ille quidem, ut is, qui contra justitiam differebat, hoc sensit, malle sapientem malum esse cum bona existimatione, quam bonum cum mala.

A nobis autem absit hæc amentia, ut falsum vero anteponamus. An boni nostri qualitas ex populi potius pendebit erroribus, quam ex conscientia nostra, & judicio Dei? Aut aliqua nos illicet unquam felicitas, ut non potius veram bonitatem cum omnimalo, quam falsam cum omni prosperitate malimus? Sua sibi habeant regna reges, suas divitias divites, ut loquitur Plautus, suam vero prudentiam prudentes: relinquant nobis stultitiam nostram, quam vel ex hoc apparet esse sapientiam, quod eam nobis invident. Quis enim stulto invideat, nisi qui sit ipse stultissimus? Illi autem non sunt adeo stulti, ut stultis invideant: sed ex eo, quod accurate, quod sollicitate persequuntur, stultos non esse concedunt. Cur enim tam crudeliter saeviant, nisi quia metuunt, ne in dies invalescente iustitia, cum Diis suis cariosis relinquantur? Si ergo cultores Deorum sapientes sunt, & nos stulti, quid metuant, ne sapientes illicantur a stultis?

C A P U T XIII.

De Christianorum incrementis & suppliciis.

Cum autem noster numerus semper de Deorum cultoribus augeatur, nunquam vero ne in ipsa quidem persecutione minuatur: (quoniam peccare homines, & inquinari sacrificio possunt, averti autem non possunt a Deo; valet enim vi sua veritas) quis est tandem tam excors tamque cæcus, qui non videat, in utra sit parte sapientia? Sed illi malitia & furore cæcantur, ne videant; stultosque arbitrantur esse, qui cum habent in sua potestate suppicia vitare, cruciari tamen & emori malunt; cum possint ex eo ipso pervidere, non esse stultitiam, in quam tanta hominum millia per orbem totum una & pari mente consentiant. Si enim

fœmi-

fœminæ sexus infirmitate labuntur, (nam interdum isti muliebrem aut anilem superstitionem vocant) viri certe sapiunt. Si pueri, si adolescentes improvidi sunt per ætatem, maturi certe ac senes habent stabile judicium. Si una civitas desipit, cæteræ utique innumerabiles stultæ esse non possunt. Si una provincia, una natio prudentia caret, cæteras omnes habere intelligentiam recti necesse est. Cum vero ab ortu solis usque ad occasum lex divina suscepta sit, & omnis sexus, omnis ætas, & gens, & regio unis ac paribus animis Deo serviant, eadem sit ubique patientia, idem contemptus mortis; intelligere debuerant, aliquid in ea re esse rationis, quod non sine causa usque ad mortem defendatur; aliquid fundamenti ac soliditatis, quod eam Religionem non tantum injuriis ac vexatione non solvat, sed augeat semper, & faciat firmorem. Nam & in hoc quoque malitia illorum convincitur, qui evertisse se funditus Religionem Dei opinantur, si homines inquinaverint; cum & Deo satisfacere liceat, & nullus sit tam malus Dei cultor, quin data facultate ad placandum Deum revertatur, & quidem devotione majori. Peccati enim conscientia & metus pœnæ religiosiorem facit; & semper multo firmior est fides, quam reponit pœnitentia.

Si ergo ipsi, cum Deos sibi arbitrantur iratos, tamen donis, & sacrificiis, & odoribus placari eos credunt: quid est tandem, cur Deum nostrum tam immitem, tam implacabilem putent, ut videatur is jam Christianus esse non posse, qui Diis eorum coactus invitusque libaverit? nisi forte contaminatos semel putant animum translatueros, ut sua sponte jam facere incipient, quod per tormenta fecerunt. Quis id officium libens obeat, quod ab injuria cœpit? Quis cum videat laterum suorum cicatrices, non magis oderit Deos, propter quos æterna pœnarum insignia, & impressas visceribus suis notas gestet? Ita fit, ut data

divinitus pace, & qui fuerint aversi, redeant, & aliis propter miraculum virtutis novus populus accedat. Nam cum videat vulgus dilacerari homines variis tormentorum generibus, & inter fatigatos carnifices invictam tenere patientiam, existimant, id quod res est, nec consensum tam multorum, nec perseverantiam morientium vanam esse, nec ipsam patientiam sine Deo cruciatus tantos posse superare. Latrones & robusti corporis viri ejusmodi lacerationes perferre nequeunt: exclamat, & gemitus edunt; vincuntur enim dolore, quia deest illis inspirata patientia. Nostri autem, ut de viris taceam, pueri & mulierculæ tortores suos taciti vincunt; & exprimere illis gemitum nec ignis potest. Eant Romani, & Mutio glorientur, aut Regulo: quorum alter necandum se hostibus tradidit, quod captivum puduit vivere; alter ab hostibus deprehensus, cum videret se mortem vitare non posse, manum foco injecit, ut pro facinore suo satisfaceret hosti, quem voluit occidere, eaque pœna veniam, quam non meruerat, accepit. Ecce sexus infirmus, & fragilis ætas dilacerari se toto corpore urique perpetitur, non necessitate, quia licet vitare, si vellent, sed voluntate, quia confidunt Deo.

C A P U T XIV.

De Christianorum fortitudine.

Sed hæc est vera virtus, quam philosophi quoque gloriabundi non re, sed verbis inanibus jactant, differentes, nihil esse tam congruens viri sapientis gravitati atque constantiæ, quam nullis tortoribus de sententia & proposito posse depelli; sed tanti esse cruciari & mori, ne fidem prodat; ne ab officio discedat; ne metu mortis, aut dolore acerbo subactu, aliquid

quid faciat injustum. Nisi forte delirare illis videtur
Flaccus in Lyricis, cum dicit:

*Justum, & tenacem propositi virum,
Non civium ardor prava jubentium,
Non vultus instantis tyranni
Mente quatit solida.*

Quo nihil verius dici potest, si hoc ad eos referatur, qui nullos cruciatus, nullam mortem recusant, ne a fide justitiaque declinent; qui non tyrannicas iussiones, non præsidum gladios tremunt, quominus veram & solidam libertatem constanti mente defendant; quæ in hoc solo tuenda sapientia est. Quis enim tam insolens, tam elatus est, qui me vetet oculos in cœlum tollere? quis mihi imponat necessitatem, vel colendi quod nolim, vel quod velim non colendi? Quidjam nobis ulterius relinquetur, si etiam hoc, quod voluntate fieri oportet, libido extorquet aliena? nemo istud efficiet, si quid nobis ad contemnendam mortem dolorisque virtutis est. Quam constantiam si tenemus, cur stulti judicamur, facientes ea, quæ philosophi laudant? Recte igitur Seneca incongruentiam hominibus objectans ait: Summa virtus illis videtur magnus animus. Et iidem eum, qui contemnit mortem, pro furioso habent, quod est utique summæ perversitatis. Sed ii vanarum religionum cultores eadem stultitia id objiciunt, qua verum Deum non intelligunt; quos Sibylla Erythræa κωρες και δροντες vocat, surdos scilicet & excordes, qui nec audiant divina, nec sentiant; sed terram digitis suis imaginatam metuant & adorent.

C A P U T XV.

De stultitia, sapientia, pietate, æquitate & justitia.

Quæ vero causa sit, ut eos, qui sapientes sunt, stultos putent, magna ratio est; nec enim frustra

stra falluntur. Quæ nobis diligenter est explicanda, ut errores suos tandem, si fieri possit, agnoscant. Justitia suapte natura speciem quamdam stultitiae habet, quod ego & divinis, & humanis testimoniosis confirmare possum. Sed nihil fortasse apud istos agamus, nisi eos de suis doceamus Autoribus, non posse quemquam justum esse, quod est coniunctum cum vera sapientia, nisi idem stultus esse videatur. Carneades, Academicæ sectæ philosophus, cuius in differendo quæ vis fuerit, quæ eloquentia, quod acumen, qui nescit, ipsum ex prædicatione Ciceronis intelliget, aut Lucilii, apud quem differens Neptunus de re difficillima ostendit, non posse id explicari, nec si Carneadem ipsum Orcus remittat. Is, cum Legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputavit de justitia copiose, audiente Galba, & Catone Censorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subvertit; & justitiam, quam pridie laudaverat, subtilit, non quidem philosophi gravitate, cuius firma & stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitii genere in utramque partem differendi. Quod ille facere solebat, ut alios quidlibet afferentes posset refutare. Eam disputationem, qua justitia evertitur, apud Ciceronem L. Furius recordatur: credo, quoniam de Republica differebat, ut defensionem laudationemque ejus induceret, sine qua putabat regi non posse Rempublicam. Carneades autem, ut Aristotalem refelleret ac Platonem justitiae patronos, prima illa disputatione colegit ea omnia, quæ pro justitia dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, evertere. Erat enim facillimum, justitiam radices non habentem labefactare, quia tum nulla in terra fuit, ut quid esset, aut qualis, a philosophis cerneretur.

Atque utinam tot ac tales viri, quantum eloquentiæ quantumque animi, tantum etiam scientiæ ad implendam defensionem summæ virtutis habuissent, cuius ori-

origo in Religione, ratio in æquitate est! Sed ii. qui primam illam partem nescierunt, ne secundam quidem tenere potuerunt. Volo autem prius circumscripte, ac breviter, quid sit, ostendere, ut intelligatur philosophos ignorasse justitiam, nec id, quod minime noverant, potuisse defendere. Justitia quamvis omnes simul virtutes amplectatur, tamen duæ sunt omnium principales, quæ ab illa divelli separarique non possunt, pietas & æquitas. Nam fides, temperantia, probitas, innocentia, integritas, & cætera hujusmodi vel natura, vel institutis parentum possunt esse in iis hominibus, qui justitiam nesciunt, sicuti semper fuerunt. Nam Romani veteres, qui justitia gloriari solebant, iis utique virtutibus gloriabantur, quæ, ut dixi, proficiisci a justitia possunt, & ab ipso fonte secerni. Pietas vero & æquitas quasi venæ sunt ejus; his enim duobus fontibus constat tota justitia. Sed caput ejus & origo in illo primo est, in secundo vis omnis ac ratio. Pietas autem nihil aliud est, quam Dei notio; sicut Trismegistus verissime definivit, ut alio loco diximus. Si ergo pietas est, cognoscere Deum, cuius cognitionis hæc summa est, ut eum colas, ignorat utique justitiam, qui Religionem Dei non tenet. Quomodo enim potest eam ipsam nosse, qui unde oriatur ignorat? Plato quidem multa de Deo uno locutus est, a quo ait constitutum esse mundum: sed nihil de Religione; somniaverat enim Deum, non cognoverat. Quod si justitiæ defensionem vel ipse, vel quilibet aliis implere voluisset, in primis religiones Deorum reverttere debuit, quia contrariæ sunt pietati. Quod quidem Socrates quia facere tentavit, in carcerem conjectus est; ut jam tunc appareret, quid esset futurum iis hominibus, qui justitiam veram defendere, Deoque singulari servire cœpissent.

Altera est justitiæ pars æquitas: æquitatem dico non utique bene judicandi, quod & ipsum laudabile est

in

in homine justo; sed se cum cæteris coæquandi, quam Cicero æquabilitatem vocat. Deus enim, qui homines generat, & inspirat, omnes æquos, id est, pares esse voluit. Eamdem conditionem vivendi omnibus posuit, omnes ad sapientiam genuit, omnibus immortalitatem spopondit: nemo a beneficiis ejus cœlestibus se regatur. Nam sicut omnibus unicum suum lumen æqualiter dividit, emittit omnibus fontes, viætum subministrat, quietem somni dulcissimam tribuit: sic omnibus æquitatem virtutemque largitur. Nemo apud eum servus est, nemo dominus. Si enim cunctis idem pater est, æquo jure omnes liberi sumus. Nemo Deo pauper est, nisi qui justitia indiget; nemo dives, nisi qui virtutibus plenus est; nemo denique egregius, nisi qui bonus & innocens fuerit; nemo clarissimus, nisi qui opera misericordiæ largiter fecerit; nemo perfectissimus, nisi qui omnes gradus virtutis impleverit. Quare neque Romani, neque Græci justitiam tenere potuerunt, quia dispares multis gradibus homines habuerunt, a pauperibus ad divites, ab humilibus ad potentes, a privatis denique usque ad regum sublimissimas potestates. Ubi enim non sunt universi pares, æquitas non est; & excludit inæqualitas ipsa justitiam, cuius vis omnis in eo est, ut pares faciat eos, qui ad hujus vitæ conditionem pari sorte venerunt.

C A P U T XVI.

De Officiis viri justi, & æQUITATE Christianorum.

DUOBUS igitur illis justitiae fontibus immutatis, omnis virtus, & omnis veritas tollitur, & ipsa justitia remigrat in cœlum. Ideo non est illud verum bonum a philosophis repertum, quia ignorabant, vel unde oriretur, vel quid efficeret; quod nullis aliis, præterquam

terquam nostro populo revelatum est. Dicet aliquis: Nonne sunt apud vos alii pauperes, alii divites; alii servi, alii domini? Nonne aliquid inter singulos interest? nihil; nec alia causa est, cur nobis invicem fratrum nomen impertiamus, nisi quia pares esse nos credimus. Nam cum omnia humana non corpore, sed spiritu metiamur, tametsi corporum sit diversa conditio, nobis tamen servi non sunt; sed eos & habemus, & dicimus spiritu fratres, Religione conservos. Divitiae quoque non faciunt insignes, nisi quod possunt bonis operibus facere clariores. Divites sunt enim, non quia divitias habent, sed quia utuntur illis ad opera justitiae. Et qui pauperes videntur, eo tamen divites sunt, quia & non egent, & nihil concupiscunt.

Cum igitur & liberi servis, & divites pauperibus humilitate animi pares simus, apud Deum tamen virtute discernimur. Et tanto quisque sublimior est, quanto justior. Si enim justitia est, parem se etiam minoribus facere, quamquam hoc ipso præcellat, quod se inferioribus coæquavit; tamen si non tantum quasi parem, sed etiam quasi minorem se gesserit, utique multo altiorem dignitatis gradum, Deo judice, consequetur. Nam profecto in hac vita sacerulari, quoniam brevia & caduca sunt omnia, & præferunt se alteris homines, & de dignitate contendunt: quo nihil fœdius, nihil arrogantius, nihil a sapientis ratione semotius. Rebus enim cœlestibus contraria sunt ista universa terrena. Sicut enim sapientia hominum summa stultitia est apud Deum, stultitia autem, ut docui, summa sapientia est: sic Deo humilis & abjectus est, qui fuerit conspicuus & sublimis in terra. Nam ut taceam, quod hæc præsentia terræ bona, quibus magnus honos tribuitur, virtuti contraria sunt, & vigorem mentis enercent; quæ tandem potest esse firma nobilitas, quæ opes, quæ potentia, cum possit Deus reges quoque ipsos inferiores etiam infimis facere? Et ideo consu-

Iens nobis Deus inter divina præcepta illud præcipue posuit: Qui se extollit, humiliabitur; & qui se humiliat, exaltabitur. Cujus præcepti salubritas docet, quod qui se apud homines planum fecerit, humilemque præbuerit, hic apud Deum præceliens & insignis habetur. Nec enim falsa est illa sententia, quæ apud Euripidem fertur in hunc modum: Quæ hic mala putantur, hæc sunt in cœlo bona.

C A P U T XVII.

De Christianorum æquitate, sapientia & stultitia.

Exposui causam, cur philosophi nec invenire justitiam, nec defendere potuerunt. Nunc redeo ad id, quod intenderam. Carneades ergo, quoniam erant infirma, quæ a philosophis afferebantur, sumpsit audaciam refellendi, quia refelli posse intellectus. Ejus disputationis summa hæc fuit: „Jura sibi homines pro utilitate sanxisse, scilicet varia pro moribus; & apud eosdem pro temporibus sape mutata; jus autem naturale esse nullum: Omnes & homines, & alias animaltes ad utilitates suas natura ducente ferri; proinde aut nullam esse justitiam, aut si sit aliqua, summam esse stultitiam; quoniam sib noceret alienis communis consulens.„ Et inferebat hæc argumenta: „Omnibus populis, qui florerent imperio, & Romanis quoque ipsis, qui totius orbis potirentur, si justi velint esse, hoc est, si aliena restituant ad casas esse redeundum, & in egestate ac miseriis jacendum. Tum omissis communibus ad propria veniebat. Bonus vir, inquit, si habeat servum fugitivum, vel dominum insalubrem ac pestilentem, quæ vitia solus sciat, & ideo proscribat, ut vendat, utrumne profitebitur fugitivum servum ac pestilentem domum se vendere,

,, an

„, an celabit emptorem? Si profitebitur, bonus quidem,
 „, quia non fallet: sed tamen stultus judicabitur, quia
 „, vel parvo vendet, vel omnino non vendet. Si ce-
 „, laverit, erit quidem sapiens, quia rei consulet: sed
 „, ideo malus, quia fallet. Rursus, si reperiatur aliquem,
 „, qui aurichalcum se putet vendere, cum sit illud au-
 „, rum; aut plumbum, cum sit argentum: tacebitne,
 „, ut id parvo emat, an indicabit, ut magno? Stultum
 „, plane videtur, malle magno.,, Unde intelligi vo-
 lebat, & eum, qui sit justus ac bonus, stultum esse,
 & eum, qui sapiens, malum. Et tamen sine pernicie
 fieri posse, ut sint homines paupertate contenti.
 Transcendebat ergo ad majora, in quibus nemo pos-
 set sine periculo vitæ justus esse. Dicebat enim:
 „, Nempe justitia est, hominem non occidere, alienum
 „, prorsus non attingere. Quid ergo justus faciet, si
 „, forte naufragium fecerit, & aliquis imbecillior vi-
 „, ribus tabulam cuperit? nonne illum tabula deturba-
 „, bit, ut ipse concendat, eaque nixus evadat; ma-
 „, xime cum sit nullus medio mari testis? Si sapiens est,
 „, faciet; ipsi enim pereundum est, nisi fecerit. Si au-
 „, tem mori maluerit, quam manus inferre alteri, jam
 „, justus illé, sed stultus est, qui vitæ suæ non parcet,
 „, dum parcit alienæ. Item, si acie suorum fusa, ho-
 „, stes insequi cœperint, & justus ille nactus fuerit ali-
 „, quem saucium equo insidentem, eina parcet, ut ipse
 „, occidatur, an dejiciet ex equo, ut ipse possit hostem
 „, effugere? Quod si fecerit, sapiens, sed idem malus;
 „, si non fecerit, justus, sed idem stultus sit necesse est.,,
 Ita ergo justitiam cum in duas partes divisisset, alte-
 ram civilem esse dicens, alteram naturalem, utramque
 subvertit; quod illa civilis, sapientia sit quidem, sed
 justitia non sit; naturalis autem illa, justitia sit quidem,
 sed non sit sapientia. Arguta hæc plane ac venenata
 sunt, & quæ Marcus Tullius non potuerit refellere.
 Nam cum faciat Lælium Furio respondentem, pro ju-

Stitiaeque dicentem, irrefutata hæc tanquam foveam prætergressus est; ut videatur idem Lælius non naturalem, quæ in crimen stultitiæ venerat, sed illam ci-vilem defendisse justitiam, quam Furius sapientiam quidem esse concederat, sed injustam.

C A P U T XVIII.

De Justitia, Sapientia & Stultitia.

Quod ad præsentem disputationem pertinebat, ostendi, quomodo justitia similitudinem stultitiæ gerat; ut appareat, non sine causa decipi eos, qui putant, nostræ Religionis homines stultos esse, qui talia facere videantur, qualia ille proposuit. Nunc majus a me exigi sentio; ut ostendam, quare justitiam Deus stultitiae specie convolutam ex oculis hominum voluerit auferre, si prius Furio respondero, quia parum plene respondit Lælius: qui profecto licet sapiens fuerit, ut vocabatur, patrocinari tamen veræ justitiæ nullo modo poterat, qui caput ipsum fontemque justitiæ non tenebat. Nobis autem facilior est ista defensio, quibus cœlesti beneficio familiaris est ac penitus nota justitia, quique illam non nomine sed re novimus. Nam Plato & Aristoteles honesta quidem voluntate justitiam defendere cupierunt, effecissentque aliquid, si conatus eorum bonos, si eloquentiam, si virtutem ingenii, di-vinarum quoque rerum doctrina juvisset. Itaque opus illorum inane atque inutile jacuit; nec cuiquam hominum persuadere potuerunt, ut eorum præscripto vi-veret, quia fundamentum a cœ'o disciplina illa non habuit. Nostrum opus certius sit necesse est, quos Deus docuit. Illi enim depingebant verbis, & imagi-nabantur justitiam, quæ in conspectu non erat; nec præsentibus exemplis confirmare poterant, quæ affe-rebant.

rebant. Responderi enim posset ab audientibus, non posse ita vivi, sicut illi sua disputatione præscriberent; adeo ut nulli adhuc extiterint, qui id genus vitæ sequerentur. Nos autem non verbis modo, sed etiam exemplis ex vero petitis, vera esse, quæ a nobis dicuntur, ostendimus. Senxit igitur Carneades, quæ sit natura justitiæ, nisi quod parum alte perspexit, stultitiam non esse: quanquam intelligere mihi videor, qua mente id fecerit. Non enim vere existimavit eum stultum esse, qui justus sit: sed cum sciret non esse, & rationem tamen, cur ita videretur, non comprehenderet, voluit ostendere, latere in abdito veritatem; ut decretum disciplinæ suæ tueretur, cuius summa sententia est: NIHIL PERCIPPI POSSE.

Videamus ergo, utrumne justitia fœdus aliquod habere cum stultitia possit. Justus, inquit, si aut equum saucio, aut tabulam naufragio non ademerit, ut ipse animam suam liberet, stultus est. Primum omnium, nego ullo modo fieri posse, ut homini, qui quidem vere justus sit, ejusmodi casus eveniat; quia justus neque cuiquam nato inimicus est, neque quidquam omnino appetit alienum. Cur enim naviget, aut quid petat ex aliena terra, cui sufficit sua? Cur autem bellicheret, ac se alienis furoribus misceat, in cuius animo pax cum hominibus perpetua versetur? Scilicet peregrinis mercibus, aut humano sanguine delectabitur, qui nec lucrum sciat appetere, cui sufficit victus; & non modo ipse cædem facere, sed interesse facientibus, ac spectare ducat nefas? Sed omitto ista; quoniam fieri potest, ut vel invitus ad hæc subeunda cogatur. Adeone ergo justitiam, o Furi, vel potius, o Carneade, cuius est illa omnis ratio, tam inanem, tam supervacuam, tamque contemptam Deo putas, ut nihil possit, nihilque habeat in sese, quod ad custodiā sui valeat? Sed videlicet qui sacramentum hominis ignorant, ideoque ad hanc vitam temporalem referunt

omnia, quanta sit vis justitiae, scire non possunt. Nam & cum de virtute disputant, quamvis intelligent ærum-nis ac miseriis esse plenissimam, tamen expetendam esse ajunt sua causa; ejus enim præmia, quæ sunt æterna & immortalia, nullo modo vident. Sic rebus omnibus ad hanc præsentem vitam relatis, virtutem plane ad stultitiam redigunt; siquidem tantos hujus vitæ labo-res frustra & inaniter suscipit. Sed hæc alio loco plenius.

Interim de justitia, ut cœpimus, cuius tanta vis est, ut cum oculos in cælum sustulerit, a Deo mereatur omnia. Recte igitur Flaccus tantam esse dixit innocen-tiæ vim, ut ad tutelam sui non egeat nec armis, nec viribus, quacumque iter fecerit.

*Integer vitæ scelerisque purus
Non eget Mauri jaculis, nec arcu,
Nec venenatis gravida sagittis,
Fusce, pharetra:
Sive per Syrtes iter æstuosas,
Sive facturus per inhospitalem
Caucasum, vel quæ loca fabulosus
Lambit Hydasper.*

Non potest ergo fieri, quin hominem justum inter discrimina tempestatum atque bellorum cœlestis tutela custodiat; ac non, etiamsi cum parricidis & nocenti-bus naviget, aut malis quoque parcatur, ut una justa & innocens anima liberetur, aut certe pereuntibus cæ-teris sola servetur. Sed concedamus posse fieri, quod proponit philosophus; quid ergo justus faciet, si na-Ætus fuerit aut in equo saucium, aut in tabula naufragum? non invitus confiteor, morietur potius, quam occidet. Nec ideo tamen justitia, quod est singulare hominis bonum, stultitiae nomen accipiet. Quid enim melius, quid carius esse homini debet, quam innocen-tia? quæ utique tanto perfectior sit necesse est, quanto illam perduxeris ad extremum, morique malueris, ne quid de innocentiae ratione minuatur. Stultitia est,

inquit, alienæ animæ parcere cum pernicie suæ. Num etiam pro amicitia perire, stultum judicabis?

Quid ergo illi familiares Pythagoræi laudantur a vobis, quorum alter se tyranno vadet mortis pro altero dedit, alter ad præstitutum tempus, cum jam sponsor ejus duceretur, præsentiam sui fecit, eumque interventu suo liberavit? quorum virtus in tanta gloria non haberetur, quod alter pro amico, alter etiam pro fide mori voluit, si stulti putarentur. Denique ob hanc ipsam virtutem tyrannus his gratiam retulit, utrumque servando, & hominis crudelissimi natura mutata est. Quin etiam deprecatus esse dicitur, ut se tertium in amicitiam reciperent, non utique tanquam stultos, sed tanquam bonos ac sapientes viros. Itaque non video, quare, cum pro amicitia ac fide mori, summa gloria computetur, non etiam pro innocentia perire, sit homini gloriosum. Ergo stultissimi sunt, qui nobis criminis dant, mori velle pro Deo, cum ipsi eum, qui pro homine mori voluit, in cœlum summis laudibus tollant. Denique ut concludam disputationem, non posse eumdem justum esse, ac stultum, eumdem sapientem, ac injustum, docet ipsa ratio. Qui enim stultus est, quid sit justum ac bonum, nescit; & ideo semper peccat. Dicitur enim quasi captivus a vitiis; nec resistere ullo modo potest, quia caret virtute, quam nescit. Justus autem ab omni peccato se abstinet, quod aliter facere non potest, quam si habeat recti pravique notitiam.

Rectum autem discernere a pravo quis potest, nisi sapiens? Ita fit, ut nunquam possit esse justus, qui stultus est; neque sapiens, qui fuerit injustus. Quod si est verissimum, manifestum est eum, qui aut naufragio tabulam, aut equum saucio non ademerit, stultum non esse; quia haec facere peccatum est, a quo se sapiens abstinet. Videri tamen & ipse confiteor, per hominum errorem ignorantium cujusque rei proprietatem.

Itaque omnis hæc quæstio non tam argumentis, quam definitione dissolvitur. Stultitia igitur est in factis di-
ctisque, per ignorantiam recti ac boni, erratio. Ergo stultus non est, qui ne sibi quidem parcit, dum ne no-
ceat alteri, quod est malum. Quod quidem nobis &
ratio, & veritas ipsa præscribit. In omnibus enim vi-
demus animalibus, quia sapientia carent, conciliatri-
cem sui esse naturam. Nocent igitur aliis, ut sibi pro-
sint; nesciunt enim, quia malum est, nocere. Homo
vero, qui scientiam boni ac mali habet, abstinet se a
nocendo, etiam cum incommodo suo, quod animal
irrationale facere non potest; & ideo inter summas
hominis virtutes innocentia numeratur. Quibus rebus
apparet, sapientissimum esse, qui mavult perire, ne
noceat; ut id officium, quo a mutis discernitur, ser-
vet. Nam qui vendentis errorem non redarguit, ut
aurum parvo emat, aut qui non profitetur fugitivum
feryum, vel pestilentem se domum vendere, lucro &
commodo suo consulens, non est ille sapiens, ut Car-
neades videri volebat, sed callidus & astutus. Calli-
ditas autem & astutia in mutis quoque animalibus sunt,
vel cum insidiantur aliis, & dolo capiunt, ut devorent,
vel cum insidias aliorum vario genere deludunt. Sa-
pientia vero in hominem solum cadit. Sapientia est
enim intelligentia vel ad bonum rectumque faciendum,
vel ad abstinentiam dictorum factorumque improbo-
rum. Lucro autem nunquam sapiens studet, quia bona
hæc terrena contemnit; nec quemquam falli patitur,
quia boni viri officium est, errores hominum corri-
gere, eosque in viam reducere. Siquidem socialis est
hominis ac benefica natura, quo solo cognationem
cum Deo habet.

C A P U T X I X.

De Virtute, & Christianorum cruciatibus; ac de jure Patris ac Domini.

Sed nimirum hæc causa efficit, ut stultus esse videatur, qui egere aut mori malit, quam noceat, vel eripiat aliquid alteri, quod hominem morte deleri putant. Ex qua persuasione omnes tum vulgi, tum etiam philosophorum nascuntur errores. Si enim post mortem nihil sumus, profecto stultissimi est hominis, non huic vitæ consulere, ut sit quam diutina, & commodis omnibus plena. Quod qui faciet, a justitiæ regula discedat necesse est. Si autem superest homini vita melior & longior, quod & philosophorum magnorum argumentis, & vatum responsis, & prophetarum divinis vocibus discimus; hanc præsentem cum suis bonis contemnere, sapientis est, cujus omnis jactura immortalitate pensatur. Apud Ciceronem idem ille justitiæ defensor Lælius, „ vult, inquit, plane virtus honorem; „ nec est virtutis ulla alia merces. „ Est plane, & quidem virtute dignissima, quam tu, Læli, nunquam poteras suspicari; nihil enim divinarum noveras litterarum. Quam tamen illa, inquit, accipit facile, exigit non acerbe. Erras vehementer, si putas ab homine præmium solvi posse virtuti, cum ipse alio loco verissime dixeris: „ Huic tu viro quas divitias objicies? „ quæ imperia? quæ regna? qui ista putat humana, „ sua bona divina judicat? „ Quis ergo te sapientem, Læli, putet, cum ipse tibi loquare contraria? & paulo post virtuti adimas, quæ dedisti? Sed videlicet ignorantia veri facit incertam labantemque sententiam.

Deinde quid adjungis? „ Sed si aut ingrati universi, „ aut invidi multi, aut inimici potentes suis virtutem „ præmiis spoliant. „ O quam fragilem, quam inanem

virtutem induxisti, si spoliari præmio suo potest! Quæ
 si bona sua divina judicat, ut ajebas, qui possunt exi-
 stere tam ingrati, tam invidi, tam potentes, qui vir-
 tutem spoliare valeant iis bonis, quæ fuerint in eam
 collata divinitus? „Næ illa se, inquit, multis sola-
 tiis oblectat, maximeque suo decore seipsa sustentat.,,
 Quibus solatiis? quo decore? cum in crimen sæpe
 veniat, & in pœnam decor ille vertatur. Quid enim,
 si, ut Furius dicebat, „rapiatur, vexetur, extermini-
 netur, egeat, auferantur ei manus, effodiantur oculi,
 „damnetur, vinciatur, uratur, miseris etiam modis
 „necetur;” perdetne præmium suum virtus? an po-
 tius peribit ipsa? Minime. Sed & mercedem suam Deo
judice accipiet, & vivet, & semper vigebit. Quæ si
 tollas, nihil potest in vita hominum tam inutile, tam
 stultum videri esse, quam virtus; cuius naturalis bo-
 nitas & honestas docere nos potest, animam non esse
 mortalem, divinumque illi a Deo præmium constitu-
 tum. Sed idcirco virtutem ipsam Deus sub persona
 stultiæ voluit esse celatam, ut mysterium veritatis ac
 religionis suæ esset arcanum; ut has religiones, sapien-
 tiamque terrenam extollentem se altius, sibique mul-
 tum placentem, vanitatis errorisque damnaret; ut pro-
 posita denique difficultate, angustissimus trames ad im-
 mortalitatis præmium sublime perduceret.

Docui, ut opinor, cur populus noster apud stul-
 tos stultus habeatur. Nam cruciari atque interfici mal-
 le, quam thura tribus digitis comprehensa in focum
 jactare, tam ineptum videtur, quam in periculo vitæ
 alterius animam magis curare, quam suam. Ne sciunt
 enim, quantum sit nefas adorare aliud præterquam
 Deum, qui condidit cœlum atque terram; qui huma-
 num genus finxit, inspiravit, luce donavit. Quod si
 servorum nequissimus habetur, qui dominum suum fu-
 ga deserit, isque verberibus, & vinculis, & ergastu-
 lo, & cruce, & omni malo dignissimus judicatur; &
 si

si filius eodem modo perditus atque impius existimat, qui patrem suum derelinquit, ne illi obsequatur, ob eamque causam dignus putatur, qui sit exhæres, & cuius nomen in perpetuum de familia deleatur: quanto magis qui Deum deserit, in quem duo vocabula domini & patris æque veneranda conveniunt? Nam ille, qui servum pretio comparat, quid in eum beneficii confert, præter alimenta, quæ illi utilitatis suæ gratia subministrat? Et qui filium generat, non habet in potestate, ut concipiatur, ut nascatur, ut vivat. Unde apparet, non esse illum patrem, sed tantummodo generandi ministrum. Quibus ergo suppliciis dignus est desertor ejus, qui & dominus verus, & pater est, nisi quæ Deus ipse constituit? qui spiritibus injustis æternum paravit ignem; quod ipse per vates suos impiis ac rebellibus comminatur.

C A P U T X X.

*De vanitate & sceleribus impiarum Religionum, &
Christianorum cruciatibus.*

Discant igitur & suarum, & alienarum interfectores animarum, quam inexpiabile facinus admittant: Primum, quod seipso jugulant perditissimis dæmonibus serviendo, quos Deus in æterna suppicia damnavit: Deinde, quod nec ab aliis Deum coli patientur, sed avertere homines ad mortifera sacra contendunt; nitunturque summa diligentia, ne qua sit anima incolamus in terra, quæ salvo statu suo spectet in cœlum. Quid aliud dicam, quam miseros, qui prædonum suorum instigationibus parent, quos Deos esse opinantur? quorum neque conditionem, neque originem, neque nomina, neque rationem sciunt: sed inhærentes persuasiōni vulgari, libenter errant, & stultiæ suæ favent.

A quibus si persuasionis ejus rationem requiras, nullam possint reddere: sed ad majorum judicia confugiant, quod illi sapientes fuerint, illi probaverint, illi sci-rint, quid esset optimum; seque ipsos sensibus spoliант, ratione abdicant, dum alienis erroribus credunt. Sic impliciti rerum omnium ignorantia, nec se, nec Deos suos norunt. Atque utinam soli errare, soli despere vellent! Alios etiam in consortium mali sui rapiunt, quasi habituri solatium deperditione multorum. Sed hæc ipsa ignoratio efficit, ut in persequendis Sapientibus tam mali sint, fingantque se illis consulere, illos ad bonam mentem velle revocare.

Num igitur hoc sermone, aut aliqua ratione redditâ facere nituntur? Minime; sed vi atque tormentis. Omira & cæca dementia! In iis putatur mala mens esse, qui fidem servare conantur; in carnificibus autem bona? In iisne mala mens est, qui contra jus humanitatis, contra fas omne lacerantur? an potius in iis, qui ea faciunt in corporibus innocentum, quæ nec fævissimi latrones, nec iratissimi hostes, nec immanissimi barbari aliquando fecerunt? Adeone etiam sibi mentiuntur, ut vicissim boni ac mali nomina transfrant & immutent? Quid ergo non diem, noctem vocant? solem, tenebras? Alioquin eadem impudentia est, bonis malorum nomen imponere; Sapientibus, stultorum; justis, impiorum; quinimo, si qua illis fiducia est, vel in philosophia, vel in eloquentia, arment se, ac refellant hæc nostra, si possunt: congregantur cominus, & singula quæque discutiant. Decet eos suscipere defensionem Deorum suorum, ne, si nostra invaliderint, ut quotidie invalescunt, cum delubris ac ludibriis suis deserantur. Et quoniam vi nihil possunt, (augetur enim Religio Dei, quanto magis premitur) ratione potius & hortamentis agant.

Procedant in medium pontifices, seu minores, seu maximi; flamines, augures, item reges sacrificuli,
qui-

qui^{que} sunt sacerdotes & antistites religionum. Convocent nos ad concionem: cohortentur ad suscipiens cultus Deorum: persuadeant multos esse, quorum numine ac providentia regantur omnia: ostendant origines & initia sacrorum ac Deorum, quomodo sint mortalibus tradita; qui fons, quæ ratio sit, explicit: proferant, quæ merces in cultu, quæ pœna in contemptu maneat, quare ab hominibus coli se velint, quid illis, si beati sunt, humana pietas conferat. Quæ omnia non asseveratione propria (nec enim valet quidquam mortalis hominis autoritas) sed divinis aliquibus testimonii confirmant; sicuti nos facimus. Non est opus vi & injuria, quia Religio cogi non potest: verbis potius quam verberibus res agenda est, ut sit voluntas. Distringant aciem ingeniorum suorum: si ratio eorum vera est, afferatur. Parati sumus audire, si doceant: tacentibus certe nihil credimus; sicut ne sœvientibus quidem cedimus. Imitentur nos, & rationem rei totius exponant. Nos enim non illicimus, ut ipsi objectant: sed docemus, probamus, ostendimus. Itaque nemo a nobis retinetur invitus; inutilis est enim Deo, qui devotione ac fide caret. Et tamen nemo discedit, ipsa veritate retinente. Doceant isti hoc modo, si qua illis fiducia veritatis est, loquantur: hiscant, audeant, inquam, disputare nobiscum aliquid ejusmodi; jam profecto ab aniculis, quas contemnunt, & a pueris nostratis error illorum ac stultitia ridebitur. Cum enim sint peritissimi, Deorumque progeniem, & res gestas, & imperia, & interitus, & sepulcra de libris noverint; ipsosque ritus, quibus sunt iniciati, vel ex rebus gestis hominum, vel ex casibus, vel etiam ex mortibus natos sciant: incredibilis dementia est, Deos putare, quos fuisse mortales negare non audeant; vel si tam impudentes fuerint, ut negent, suæ illos ac suorum litteræ coarguant, ipsa denique illos sacrorum initia convincant. Sciant igitur vel ex hoc ipso, quantum

tum intersit inter verum & falsum, quando ipsi, cum sint eloquentes, persuadere non possunt; imperiti ac rudes possunt, quia res ipsa & veritas loquitur.

Quid ergo sœviunt? ut stultitiam suam, dum minuere volunt, augeant. Longe diversa sunt carnificina & pietas; nec potest aut veritas cum vi, aut justitia cum crudelitate conjungi. Sed merito non audent de rebus quidquam docere divinis, ne & a nostris derideantur, & a suis deserantur. Nam fere vulgus, cui simplex incorruptumque judicium est, si mysteria illa cognoscat in memoriam mortuorum constituta, damnabit; aliudque verius, quod colat, quæret.

Hinc fida plenta sacris

instituta sunt ab hominibus callidis, ut nesciat populus, quid colat. Cum autem nos in eorum doctrinis versemur, cur nobis aut non credunt, qui utrumque novimus; aut invident, quia falsis vera prætulimus? Sed defendenda sunt, inquiunt, suscepta publice sacra. O quam honesta voluntate miseri errant! Sentiunt enim, nihil esse in rebus humanis religione præstantius, eamque summa vi oportere defendi: sed ut in ipsa religione, sic in defensionis genere falluntur. Defendenda enim Religio est, non occidendo, sed moriendo; non sævitia, sed patientia; non scelere, sed fide: illa enim malorum sunt, hæc bonorum. Et necesse est, bonum in Religione versari, non malum. Nam si sanguine, si tormentis, si malo Religionem defendere velis, jam non defendetur illa, sed polluitur, atque violabitur. Nihil est enim tam voluntarium, quam Religio, in qua si animus sacrificantis aversus est, jam sublata, jam nulla est. Recta igitur ratio est, ut Religionem patientia, vel morte defendas: in qua fides conservata, & ipsi Deo grata est, & Religioni addit autoritatem. Nam si is, qui in hac terrestri militia regi suo fidem servat in aliquo egregio facinore, si postea vixerit, acceptior fit & carior, si perierit,

sum-

summam consequitur gloriam , quod pro duce suo mortem occubuerit: quanto magis imperatori omnium Deo fides servanda est, qui non tantum viventibus, sed etiam mortuis præmium potest virtutis exsolvere? Igitur Dei cultus , quoniam militia cœlestis est, devotionem maximam fidemque desiderat. Quomodo enim Deus aut amabit colentem, si ipse non ametur ab eo; aut quomodo præstabit precanti, quidquid oraverit, cum ad precandum neque ex animo, neque observanter accedat? Isti autem, cum ad sacrificandum veniunt, nihil intimum, nihil proprium Diis suis offerunt; non integritatem mentis, non reverentiam, non timorem. Peractis itaque sacrificiis inanibus, omnem Religionem in templo, & cum templo, sicut invenerant, relinquunt; nihilque secum ex ea neque afferunt, neque referunt. Inde est, quod ejusmodi religiones neque bonos facere possunt, neque firmæ atque immutabiles esse.

Traducuntur itaque ab his homines facile, quia nihil ibi ad vitam, nihil ad sapientiam, nihil ad fidem discitur. Quæ enim est superstitione illorum Deorum? quæ vis? quæ disciplina? quæ origo? quæ ratio? quod fundamentum? quæ substantia? quo tendit? aut quid pollicetur, ut ab hominibus possit fideliter servari, fortiterque defendi? In qua nihil aliud video, quam ritum ad solos digitos pertinentem. Nostra vero Religio eo firma est, & solida, & immutabilis, quia justitiam docet, quia nobiscum semper est, quia tota in animo colentis est, quia mentem ipsam pro sacrificio habet. Illic nihil exigitur aliud, quam sanguis pecudum, & fumus, & inepta libatio: hic bona mens, purum pectus, innocens vita. Illuc veniunt sine delectu adulteræ impudicæ, lenæ procaces, obscenæ meretrices; veniunt gladiatores, latrones, fures, benefici, & precantur nihil aliud, quam ut scelera impune committant. Quid enim latro sacrificans, aut gladiator

tor roget, nisi ut occidant? Quid venenarius, nisi ut fallat? Quid meretrix, nisi ut plurimum peccet? Quid adultera, nisi ut mortem viri optet, aut ut sua impudicitia celetur? Quid lena, nisi ut multos bonis exuat? Quid fur, nisi ut plura compilet? Hic vero etiam levi communique peccato locus est nullus. Et si quis ad sacrificium non integra conscientia venerit, audit, quæ illi Deus comminetur, ille, qui latebras cordis videt, qui peccatis semper infestus est, qui exigit justitiam, qui fidem poscit. Quis hic malæ menti, aut malæ preci locus est? At illi infelices nec ex sceleribus suis intelligunt, quam malum sit, quod colunt, quandoquidem flagitiis omnibus inquinati veniunt ad precandum; & se pie sacrificare opinantur, si cutem laverint: tanquam libidines intra pectus inclusas ulli amnes abluant, aut ulla maria purifcent. Quanto satius est, mentem potius eluere, quæ malis cupiditatibus sordidatur; & uno virtutis ac fidei lavaero universa vitia depellere? Quod qui fecerit, quamlibet inquinatum ac sordidum corpus gerat, satis purus est.

C A P U T XXI.

De cultu Deorum & Dei veri; atque de bestiis, quas coluerunt Ægyptii.

Isti autem, quia nesciunt, vel quid, vel quomodo sit colendum, cæci & imprudentes in contrarium cadunt. Adorant itaque hostes suos: latrones & interfectores suos victimis placant; & animas suas cum thure ipso cremandas aris detestabilibus imponunt. Irascuntur etiam miseri, quod non similes alii pereant, incredibili mentium cæcitate. Quid enim videant, qui solem non vident? Quasi vero si Dii essent, indigent hominum auxilio adversus contemptores suos.

Quid

Quid ergo nobis irascuntur, si illi nihil possunt? nisi quod ipsi Deos suos destruunt, de quorum potestate diffidunt, magis irreligiosi, quam qui omnino non colunt. Cicero in suis legibus, cum caste ad sacrificia præciperet accedere: „Pietatem, inquit, adhibento; „opes amovento: qui secus facit, Deus ipse vindex „erit. „Recte hoc quidem. Neque enim fas est desperare de Deo, quem ideo colas, quia potentem putes. Nam quomodo vindicare injuriam colentis se potest, si suam non potest? Libet igitur ex his querere, cui potissimum præstare se putent, cogendo invitatos ad sacrificium. Ipsi sine, quos cogunt? at non est beneficium, quod ingeritur recusanti. Sed consulendum est etiam nolentibus, quando, quid sit bonum, nesciunt. Cur ergo tam crudeliter vexant, cruciant, debilitant, si salvos volunt? aut unde pietas tam impia, ut eos miseris modis aut perdant, aut inutiles faciant, quibus velint esse consultum? An vero Diis præstant? at non est sacrificium, quod exprimitur invito. Nisi enim sponte atque ex animo fiat, execratio est; cum homines proscriptione, injuriis, carcere, tormentis adacti faciunt. Si Dii sunt isti, qui sic coluntur, vel propter hoc solum colendi non sunt, quod sic coli volunt; digni scilicet detestatione hominum, quibus cum lacrymis, cum gemitu, cum sanguine de membris omnibus fluente libatur.

At nos contra non expetimus, ut Deum nostrum, qui est omnium, velit, nolit, colat aliquis invitus; nec, si non coluerit, irascimur. Confidimus enim maiestati ejus, qui tam contemptum sui possit ulcisci, quam etiam servorum suorum labores & injurias. Et ideo cum tam nefanda perpetimur, ne verbo quidem reluctamur; sed Deo remittimus ultionem: non ut illi faciunt, qui defensores Deorum suorum videri volunt, & saeviunt efferate adversus non colentes. Ex quo intelligi datur, quam non sit bonum Deos colere;

quo-

quoniam bono potius adducendi homines ad bonum fuerant, non malo. Sed quia illud malum est, etiam officium ejus bono caret. At enim puniendi sunt, qui destruunt religiones. Num pejus nos destruimus, quam natio Ægyptiorum, qui turpissimas bestiarum ac peccatum figuræ colunt, quædam etiam pudenda dictu tanquam Deos adorant? Num pejus, quam iidem ipsi, qui, cum Deos colere se putant, tamen eos publice turpiterque derident; de quibus etiam mimos agi cum risu & voluptate patiuntur? Qualis hæc religio, aut quanta majestas putanda est, quæ adoratur in templis, illuditur in theatris? Et qui hæc fecerint, non pœnas violati numinis pendunt, sed honorati etiam laudatique discedunt. Num pejus nos destruimus, quam quidam philosophi, qui omnino nullos Deos esse ajunt; sed omnia sua sponte esse nata, omnia fortuito fieri, quæ geruntur? Num pejus, quam Epicurei, qui esse quidem Deos, sed curare quidquam negant; neque irasci eos, neque gratia commoveri? Quibus dictis utique persuadent, colendos omnino non esse; siquidem nec colentes respiciunt, neque non colentibus irascuntur. Præterea cum contra metus differunt, nihil aliud efficere conantur, quam ut nemo Deos timeat. Et hæc tamen ab hominibus & audiuntur libenter, & differuntur impune.

C A P U T XXII.

De furore Dæmonum in Christianos, & errore Infidelium

Non ergo ideo adversus nos insaniunt, quia Dii non coluntur a nobis: sed quia veritas penes nos est, quæ, ut est verissime dictum, odium parit. Quid igitur existimabimus, nisi nescire illos, quid patiantur? Pergitur enim cæco & irrationabili furore, quem nos vide-

videmus, illi nesciunt. Non enim ipsi homines persequuntur, qui causam, cur irascantur innocentibus, non habent: sed illi spiritus contaminati ac perditi, quibus veritas & nota est, & invisa, insinuant se mentibus eorum, & instigant nescios in furorem. Hi enim, quamdiu pax est in populo Dei, fugitant justos, & pavent; & cum corpora hominum occupant, animasque diveniant, adjurantur ab his, & nomine Dei veri fugantur. Quo auditore tremunt, exclamat, & ubi se verberarique testantur; & interroganti, qui sint, quando venerint, quomodo in hominem irrepserint, confitentur. Sic extorti & excruciatи virtute divini nominis, exsolantur. Propter hæc verbera & minas, sanctos & justos viros semper oderunt. Et quia per se nocere his nihil possunt, publicis eos odiis persequuntur, quos sibi graves sentiunt; exercentque sævitiam, quam violentissime possunt, ut aut eorum fidem minuant per dolorem, aut, si id efficere non quiverint, auferant omnino de terra, ne sint, qui possint eorum nequitiam coercere. Non me fugit, quid responderi e contrario possit. Cur ergo Deus ille singularis, ille magnus, quem rerum potentem, quem dominum omnium confiteris, hæc fieri patitur, nec cultores suos aut vindicat, aut tuetur? Cur denique, qui eum non colunt, & opulenti, & potentes, & beati sunt, & honoribus regnoque potiuntur; eosque ipsos ditioni suæ ac potestati subjectos habent?

Reddenda & hujus rei ratio est, ne quid remaneat erroris. Nam in primis hæc causa est, cur existimetur Religio Dei vim non habere, quod inducuntur homines specie terrenorum ac præsentium bonorum, quæ curam mentis nullo modo pertinent: quibus quia carere justos vident, & affluere injustos, & Dei cultum inanem arbitrantur, in quo inesse illa non cernunt, & Deorum ritus æstimant veros, quoniam cultores eorum & divitiis, & honoribus, & regnis fruantur. Verum ii, qui sunt in hac existimatione, non perspiciunt

altius vim rationemque hominis; quæ tota non in corpore, sed in mente est. Nihil enim vident amplius, quam videtur, corpus scilicet; quod, quia oculis manusque tractabile est, imbecillum, fragile, mortale est; cuius sunt illa omnia bona, quæ cupiditati ac miraculo sunt, opes, honores, imperia, quoniam corpori afferrunt voluptates; & ideo tam caduca sunt, quam corpus ipsum. Animus vero, in quo solo est homo, quoniam subjectus oculis non est, nec bona ejus inspici possunt, quæ in sola virtute sunt posita; & ideo tam stabilis, & constans, & perpetuus sit necesse est, sicut ipsa virtus, in qua est animi bonum.

C A P U T XXIII.

De iustitia & patientia Christianorum.

Longum est universas virtutis species promere, ut de singulis doceam, quam necesse sit sapientem ac justum virum longe ab illis bonis abhorrire; quibus quia fruiuntur injusti, Deorum cultus veri & efficaces esse creduntur. Quod ad præsentem pertinet quæstionem, satis est, si ex una virtute id probemus, quod intendimus. Nempe magna & præcipua virtus est patientia, quam pariter & vulgi voces publicæ, & philosophi, & oratores summis laudibus celebrant. Quod si negari non potest, quin summa sit virtus, necesse est justum & sapientem virum in potestate esse hominis injusti, ut capiat patientiam. Patientia est enim malorum, quæ aut inferuntur, aut accident, cum æquanimitate perlatio. Ergo justus ac sapiens, quia virtutem capit, habet in se patientiam; qua carebit omnino, si nihil patietur adversi. Contra, qui in rebus prosperis agit, impatiens est, & virtute maxima caret. Impatientem dico, quia nihil patitur. Innocentiam quoque servare non potest,

quæ

quæ & ipsa justo & sapienti viro propria virtus est. Sed & nocet sœpe, & concupiscit aliena, & rapit, quæ cupierit, per injuriam; quia virtutis expers, vitio peccatoque subjectus est, & fragilitatis oblitus, animo insolenter elato tumet.

Inde injusti, ac Deum nescientes & divitiis, & potentia, & honoribus florent. Hæc enim cuncta injustitiae præmia sunt; quia & perpetua esse non possunt, & per cupiditatem violentiamque queruntur. Justus vero ac sapiens, quia illa omnia humana, ut est a Lælio dictum, sua bona, divina judicat, nec alienum quidquam concupiscit, ne quem contra jus humanitatis lædat omnino; nec ullam potentiam, honoremve desiderat, ne cui faciat injuriam. Scit enim cunctos ab eodem Deo, & eadem conditione generatos, jure fraternitatis esse conjunctos. Sed & suo contentus, & parvo, quia fragilitatis suæ memor, non amplius querit, quam unde vitam sustentet; & ex eo ipso, quod habuerit, imperit etiam non habenti, quia pius est: pietas autem summa virtus est. Eo accedit, quod voluptates caducas vitiolasque contemnit, quarum causa opes appetuntur; quoniam continens est, ac libidinum viator. Idem nihil tumoris atque insolentie gerens, non extollit se altius, nec erigit superbum caput: sed placidus, & concors, & comis, & planus est, quia conditionem suam novit. Cum ergo injuriam nulli faciat, nec aliena cupiat, nec sua quoque, si vi auferantur, defendat; cum sciat etiam illatam injuriam moderate ferre, quia virtute prædictus est: necesse est, justum hominem subjectum esse injusto, & contumeliis affici ab insipiente sapientem, ut & ille peccet, quia injustus est, & hic in servitutem abeat, quia justus est.

Si quis autem volet scire plenius, cur malos & injustos Deus potentes, beatos & divites fieri sinat; pios contra humiles, miseros, inopes esse patiatur: sumat eum Senecæ librum, cui titulus est: Quare bonis viris

multa mala accident, cum sit prōvidentia; in quo ille multa, non plane imperitia sēculari, sed sapienter ac pene divinitus elocutus est. „Deūs, inquit, homines pro liberis habet: sed corruptos & vitiosos luxuriose ac delicate patitur vivere, quia non putat emanatione sua dignos. Bortos autem, quos diligit, castigat saepius, & assiduis laboribus ad usum virtutis exercet; nec eos caelucis ac mortalibus bonis corrumpti ac depravari sinit. „ Unde nemini mirum debet videri, si pro nostris sēpe delictis castigamur a Deo. Imo vero, cum vexamur ac premimur, tum maxime gratias agimus indulgentissimo patri, quod corruptam nostram non patitur longius procedere, sed plagis ac verberibus emendat. Ex quo intelligimus, esse nos Deo curae; quoniam, cum peccamus, irascitur. Nam cum posset populo suo & opes, & regna largiri, sicut dederat ante Iudaeis, quorum nos successores ac posteri sumus; idcirco enim voluit sub aliena ditione atque imperio degere, ne rerum prosperarum felicitate corruptus, in luxuriam laberetur, ac Dei præcepta contemneret; sicut filii majores nostri, qui sēpe tērenis ac fragilibus his bonis enervati, aberrant a disciplina, & legis viuicula ruperunt. Providit ergo, quatenus cultoribus suis præstaret quietem, si mandata servassent; & tamen eos emendaret, si præceptis non obtemperassent. Itaque ne tam corrupterentur otio, quam patres eorum licentia, premi eos voluit ab iis, in quorum manibus eos collocavit; ut & labantes confirmet, & corruptos ad fortitudinem reparet, & fidos experiatur ac tentet. Quomodo enim potest Imperator militum suorum probare virtutem, nisi habuerit hostem? Et illitamen adversarius exurgit invito; & quia mortal is est, & vinci potest. Deo autem quia repugnari non potest, ipse adversarios nomini suo excitat, non qui contra ipsum Deum pugnant, sed contra milites ejus; ut devotionem ac fidem suorum vel probet,

vel

vet corroboret, donec pressuræ verberibus diffuentem colligat disciplinam.

Est & alia causa, cur adversum nos persecutiones fieri sinat, ut Dei populus augeatur. Nec est difficile monstrare, cur aut quomodo id fiat. Primum fugantur a Deorum cultibus plurimi, odio crudelitatis. Qui enim talia sacrificia non horreant? Deinde placet quibusdam virtus ac fides ipsa. Nonnulli suspicantur, Deorum cultum non sine causa malum putari a tam multis hominibus, ut emori malint, quam id facere, quod alii faciunt, ut vivant. Aliquis cupit scire, quodnam sit illud bonum, quod ad mortem usque defenditur; quod omnibus, quæ in hac vita jucunda sunt & cara, præfertur; a quo nec bonorum, nec lucis amissio, nec dolor corporis, nec viscerum cruciamenta deterrent. Valent hæc plurimum. Sed illæ maximæ causæ nostrorum numerum semper auxerant. Audit circumstans populus inter ipsa tormenta dicentes, non sacrificare se lapidibus humana manu factis, sed Deo vivo, qui sit in cælo. Multi hoc verum esse intelligunt, & in pectus admittunt. Deinde, ut fieri solet in rebus incertis, dum inter se invicem quærunt, quæ sit hujus perseverantiæ causa, multa, quæ ad Religionem pertinent, divulgata, ac per rumorem vicissim aucupata discuntur, quæ, quia bona sunt, placeant neceſſe est. Præterea ultio consecuta, sicut semper accidit, ad credendum vehementer impellit. Ne hæc quidem levis causa est, quod immundi dæmonum spiritus, accepta licentia, multorum se corporibus immergunt; quibus postea ejectis, omnes, qui resonati fuerint, adhærent Religioni, cuius potentiam senserunt. Hæ tot causæ in unum collatæ magnam Deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

C A P U T XXIV.

De ultione divina in Christianorum tortores.

Quidquid ergo adversum nos mali principes moliuntur, fieri ipse permittit. Et tamen injustissimi persecutores, quibus Dei nomen contumeliae ac ludibrio fuit, non se putent impune laturos, quia indignationis adversus nos ejus quasi ministri fuerunt. Punientur enim judicio Dei, qui accepta potestate supra humaanum modum fuerint abusi, & insultaverint etiam Deo superbius, ejusque nomen æternum vestigiis suis subjecerint impie nefarieque calcandum. Propterea vindicaturum se in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum bestias malas de terra. Sed idem, quamvis populi sui vexationes & hic in præsenti soleat vindicare; tamen jubet nos expectare patienter illum cœlestis iudicii diem, quo ipse pro suis quemque meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter non sperent sacrilegæ animæ contemptos & inultos fore, quos sic obterunt. Veniet, veniet rabiosis & voracibus lupis merces sua, qui justas & simplices animas, nullis facinoribus admissionis, excruciauerunt. Nos tantummodo laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, nisi sola justitia puniatur. Demus operam totis viribus, ut mereamur a Deo simul & ultionem passionis, & præmium.

L A C T A N T I I
 DIVINARUM INSTITUTIONUM
 LIBER SEXTUS

DE

VERO CULTU.

ANALYSIS.

De agnitione Dei dictum est hactenus: docebo nunc, quo ritu, quove sacrificio Deum coli oporteat.

Cultus Dei vel falsus est, vel verus. Falsus est Paganorum, qui, quidquid aspectu rarum, quidquid opere aut odore pretiosum est, id gratum esse Diis suis judicant, Cap. 1.

Itaque maestant iis pingues hostias, quasi esurientibus; profundunt vina, tanquam sipientibus; accendunt lumina, velut in tenebris agentibus.

Verus cultus est, in quo mens colentis se ipsam Deo immaculatam victimam sicut: de quo nunc ita agendum, ut manentibus praceptis philosophorum de probitate, superstruamus pracepta pietatis & justitiae, Cap. 2.

Ut autem cultus, ita via quoque duplex est, per quam humanam vitam progredi necesse est: una, quæ in cœlum ferat, altera, quæ ad inferos deprimat.

Philosophi alteram virtutum esse voluerunt, alteram vitiorum; & illam quidem primo aditu arduam, in summo vero amœnam; hanc contra primo ingressu amœnam, in reliquo spatio confragosam. Sapienter hæc quidem: sed si virtutum formas, sed si virtutum terminos novissent.

Poetæ hoc bivium apud inferos esse voluerunt: qui in eo falluntur, quod eas vias mortuis proposuerunt.

Nos igitur rectius duas illas vias cœli & inferorum esse dicimus: quia justis immortalitas, injustis pena æterna proposita est. Quæ & causa est, cur has vias longe aliter nos, quam philosophi, explicemus, Cap. 3.

Una igitur virtutis via est, quæ fert ad cœlum, difficilis & clivosa. In hac posuit justitiam, temperantiam, patientiam,

fidem, cæterasque virtutes: sed simul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, &c.

Una est & sinistra via, quæ ad orcum mittit: cujus figura plana, & patens, & omni genere florum delebilis esse videtur. In hac opulentia, honor, quies, voluptas, illecebrae omnes sunt positæ: sed cum his pariter injustitia, crudelitas, superbia, perfidia, libido, cæteraque vitia.

Illam si quis patienter triverit, corona virtutis, immortalitate nimirum donatur; hac si quis ierit, ad inferos dejicitur. In illa monstrantur temporalia prius mala cum æternis bonis: in hac temporalia prius bona cum æternis malis.

Præstat igitur perpetuis bonis mala brevia pensare, quam pro brevibus & caducis bonis mala perpetua sustinere. Laboramus in hoc sæculo, & cum hostibus nostris decertamus, ut postmodum simus in otio: magno labore ea nobis paramus, quæ perire rursum possunt. Decertandum igitur est adversus hostem nostrum spiritualem: recusandus labor nullus, quo id acquiramus, quod nullo modo potest amitti; præsertim cum velet Deus nos expeditos in acie semper stare, & hollis noster variis nos artibus captet, pro cuiusque natura & moribus sœviens.

Viam porro virtutis quæsierunt quidam philosophi, non autem invenerunt; quippe qui nec virtutem definire, nec, quid sit bonum & malum, intelligere potuerunt.

Lucilius virtutem definiti boni & mali scientia: falso; scientia enim non potest esse virtus, quia non est intus in nobis, sed ad nos extrinsecus venit, & potest esse sine virtute, sicut in plurimis philosophorum fuit.

Horatius virtutem fuga vitiorum descripsit: inepte, quod eam contraria terminavit, Cap. 5.

Nescierunt, quid sit bonum & malum, quia nec Deum bonorum, nec adversarium humani generis malorum autorem sciverunt. Et quod consequens est, ad hanc brevem vitam finem bonorum retulerunt; quod patet ex Lucilio, qui virtutem in iis rebus quærendis statuit, in quarum contemptu vis virtutis apparet, quique virtutem putat fines patriæ propagare, quæ propagatio cum summa est injustitia conjuncta. Et fatetur Ciceron ipse, Romanos veri juris, germanæque justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenere, Cap. 6.

Fuerunt quidem sapientes nonnulli habiti & nominati: sed & isti similitudinem duntaxat, speciemque sapientium gesserunt. Ut enim via sapientiæ habet aliquid simile stultitiae: ita via vitiorum, cum tota sit stultitia, habet aliquid simile sapientiæ, quod arripiunt ii, qui stultitiam publicam intelligunt. Et haec sunt artes diaboli, qui ostensa hominibus specie veri & boni, variis semitis eos ad eamdem mortem ducit, Cap. 7.

Causa, cur non invenerint viam veritatis & virtutis philosophi, est, quia eam in terra, ubi apparere non potest, quæsierunt. Nobis autem lex Dei revelata est, quæ perinde, ut stellæ nautis noctu, nobis prælucet ad viam sapientiæ.

Lex illa est recta ratio, naturæ congruens, diffusa in omnes, consians, sempiterna: quæ vocet ad officium, jubendo, vetando, a fraude deterreat: quemadmodum præclare Cicero eam depinxit lib 3. de Republica.

Legis hujus capita quædam sunt primaria, quædam secundaria. Primaria duo sunt: unum de pietate, alterum de humanitate, Cap. 8.

Pietas est Deum nosse & colere: cuius Dei ignorantia facit, ut Diis alienis homo serviat; ut gentis suæ leges tanquam verum jus amplectatur, quas non justitia, sed utilitas reperit; utque adeo omnes virtutes Ethnicorum sint instar corporis, quod est sine capite.

Impius igitur est, quisquis Deum non agnoverit; omnesque virtutes ejus in illa mortifera via reperiuntur, quæ est tota tenebrarum. Idem insanus est, qui dempta spe immortalitatis, quam Deus pollicetur in sua Religione versantibus, virtutem propter se expetit, & omnis generis pericula subit.

Contra sapiens est, qui Deum novit, & debita pietate prosequitur, Cap. 9.

Humanitatis est virtus, quæ nos conjungit cum homine; quæ eadem & misericordia dicitur. Hæc dignissima homine est; quia ab uno homine omnes orimus, ideoque consanguinei sumus; quia item Deus præcepit, inimicitias per nos nunquam faciendas, semper esse tollendas; denique quia ab uno Deo omnes inspirati & animati sumus.

Contrarium humanitatis adversum est Feritas, sive Immunitas belluina, quæ contra jus humanitatis spoliat, cruciat, occidit, exterminat homines.

Errant igitur philosophi, qui misericordiam de homine sustulerunt; primumque sibi ipsi contradicunt, qui societatis humanæ communionem docent esse retinendam, & tamen humanitatem ipsam ab homine excludunt. Deinde aut hac de causa sunt homines congregati, ut mutuis auxiliis imbecillitatem suam tuerentur, aut humanitatis ipsius causa. Si prius verum, succurrentum est igitur homini, qui egeat auxilio. Sin posterius, homo certe hominem debet agnoscere. Et si fecerunt hoc rudes & feri illi homines, utique expoliti & assueti hominibus facere id multo magis debent, Cap. 10. Qui hoc non facit, hominis se appellatione dispoliat. Præterea si in iis casibus, qui periculum vitæ homini afferunt, succurrere

humanitatis esse concedunt, nulla causa est, cur, si homo esuriat, sitiatur, algeat, succurrendum esse non putent.

Errat & Cicero, qui in libris suis Officialibus suadet, non esse omnino largiendum; refrenansque homines ab humanitate, monet, ut rem familiarem diligenter custodiant, malintque arcam, quam iustitiam conservare.

Errat idem in eo, quod hominibus Idoneis de re familiaris impertiendum scribit; quia humanitatis officia utilitate metitur: cum non idoneis, hoc est iis, qui gratiam referre possunt, sed iis, qui non sunt idonei, sit largiendum. Contradicit etiam sibi ipse, qui pluribus locis clamat, virtutem non esse mercenariam; & promptum est hinc colligere, si virtus propter se expetenda est, non esse iustitiam nostro commendo, sed suo pretio estimandam. Taceo, quod isti, quia neque naturam retinent, neque præmium in eo, quod fit, sciunt, dum perdere timent, perdunt, dum vel patrimonia sua effundunt, vel opes exhibendis muneribus impendunt, vel publicis operibus exstructis memoriam nomini suo querunt, vel denique tribulibus suis aut clientibus largiuntur, Cap. 11.

Humanitatis surculi sunt hospitalitas, captivorum redemptio, viduarum defensio, ægrotorum cura, peregrinorum & pauperum sepultura.

Hospitalitas præcipua virtus est, quam Deus præcepit; sed de qua rursus erravit Cicero, qui voluit domos nostras hospitalibus illitribus patere. Atqui humilibus & abjectis patere domus nostræ debent,

Captivorum redemptio proprium etiam iustorum opus est, largitioni munerum longe anteponendum.

Pupillorum & viduarum defensio divina lege universis demandata est.

Ægros qui curat, fovetque, hic vivam hostiam Deo acquirit, & quod alteri dat ad tempus, ipse a Deo accipiet in æternum.

Maximum etiam pietatis officium est peregrinorum & pauperum sepultura. Quod philosophi prorsus non attigerunt,

Quæritur hic: *An omnia in egenos conferenda?*

Respon. Bonum non timere paupertatem, & qui apud Deum dives est, pauperem esse nunquam posse. Deinde pro virili parte quemque operari debere iustitiam, ut quantum divitiis inter cæteros, tantum opere præcellat, Cap. 12.

Liberalitas igitur exercenda est, quia peccata largitione tolluntur, nemoque sine delicto esse potest, quamdiu indumento carnis oneratus est, Cap. 13.

Liquet hinc, longe absuisse ab humano bono philosophos Stoicos, qui hanc virtutem, misericordiam dico, pro vitio semper

per habuerunt: & tollendo vitia, virtutes ipsas sustulerunt, & eodem tandem reciderunt per imprudentiam, quo Peripatetici pervenient ratione: vitia, quia tolli non possunt, esse moderanda, *Cap. 14.* & *15.*

Quanquam & Peripatetici ipsi errarint, qui vitia esse concesserunt: sed ea mediocriter temperarunt; quia & mediocribus vitiis carendum est, & monstrandum est, non ipsos affectus, sed eorum causas esse moderandas, *Cap. 16.*

Metus & cupiditas si projiciantur in terram, vitia sunt: virtutes autem, si ad divina referantur. Non igitur evellendi hi affectus, ut Stoici, neque temperandi sunt, ut Peripatetici volunt; sed in veram viam dirigendi, *Cap. 17.*

Secundaria legis capita sunt, ut cultor Dei non mentiatur unquam: pecunie, si quam crediderit, non accipiat usuram; munus non accipiat a paupere; male dicenti bene dicto respondeat; inimicum sua culpa non faciat; illatam sibi injuriam non vindicet.

Male igitur definit Cicero virum bonum, qui pro sit omnibus, noceat nemini, nisi laceritus injuria. Si enim nocet laceritus, ex hoc ipso viri boni nomen amittit, cum nocere alteri non sit secundum hominis naturam. Si nocet, non est innocens, non est patiens. Et Cicero ipse contra suum præcep- tum oblivionem injuriarum in magnis laudibus posuit, *Cap. 18.*

Peccant & Peripatetici, qui iram dicunt esse comitem virutis. Poetæ item, qui tres Furias esse dixerunt, Iram, Cupiditatem, Libidinem. Nam Deus certos limites statuit his affectibus, quos si transcendant, in morbos & vitia tum demum vertuntur, *Cap. 19.*

Postremo cultor Dei quinque sensuum voluptates virtute superare atque opprimere debet: nempe voluptatem oculorum, ut non intersit publicis spectaculis & scenis, *Cap. 20.* voluptatem aurium, ut non cantuum suavitate se oblectet, *Cap. 21.* voluptatem saporis & odoris, ut non ventri & gulæ serviat, *Cap. 22.* voluptatem tactus, ut frenet libidinem, vel cohibeat eam matrimonio, non scortatione, non adulterio, sive operationis, sive cogitationis, *Cap. 23.*

Quod si quis ad iniustitiae viam fuerit lapsus, non desperet de se ipse: sed ad meliora conversus, Deo satisfaciat, cui interiores quoque cogitationes nostræ patent, *Cap. 24.*

Sacrificare autem si cultor Dei voluerit, duo offeret Deo incorporelia: integritatem animi, & nominis divini laudem. Ad hæc enim capienda nos Deus generavit; hæc munera Trismegistus Hermes Deo offerenda docuit, *Cap. 25.* Sculpetus.

C A P U T P R I M U M.

*De Dei veri Cultu & Innocentia; atque de Cultu
falsorum Deorum.*

Quod erat officium suscepit muneris, divino Spiritu instruente, ac suffragante ipsa veritate, complevimus: cuius asserendæ atque illustrandæ causam mihi & conscientia, & fides, & ipse Dominus noster imposuit; sine quo nec sciri quidquam potest, nec explicari. Venio nunc ad id, quod est summum operis hujus, & maximum, ut doceam, quo ritu, quove sacrificio Deum coli oporteat. Id enim est hominis officium, in eoque solo summa rerum, & omnis beatæ vitæ ratio consistit: quandoquidem propterea facti & inspirati ab eo sumus, non ut cœlum videremus & solem, quod Anaxagoras putavit; sed ut artificem solis & cœli Deum pura & integra mente coleremus. Quamvis autem præcedentibus libris pro ingenii mediocritate defenderim veritatem; tamen ex ritu quoque ipso elucere vel maxime potest. Nihil enim sancta & singularis illa maiestas aliud ab homine desiderat, quam solam innocentiam: quam si quis obtulerit Deo, satis pie, satis religiose litavit. Homines autem, neglecta justitia, cum sint omnibus flagitiis ac sceleribus inquinati, religiosos se putant, si templa & aras hostiarum sanguine cruentaverint, si focos odorati ac veteris vini profusione madefecerint. Quin etiam sacras dapes apparant, & exquisitas epulas, quasi aliquid inde libaturis offerunt. Quidquid aspectu rarum, quidquid opere aut odore pretiosum est, id gratum esse Diis suis, non ex aliqua divinitatis ratione, quam nesciunt, sed ex suis cupiditatibus judicant; nec intelligunt terrenis opibus Deum non indigere.

Nihil enim sapiunt, nisi terram; bonaque & mala folius corporis sensu & voluptate perpendunt. Hujus arbitrio, ut religionem ponderant, sic totius vitæ suæ acta disponunt. Et quoniam se semel a cœli contemplatione averterunt, sensumque illum cœlestem corpori mancipaverunt, libidinibus frena permittunt; tanquam secum ablaturi voluptatem, quam momentis omnibus capere festinant, cum animus ministerio corporis, non corpus ministerio animi uti debeat. Idem maximum bonum judicant opes. Quas si bonis artibus assequi non possunt, malis assequuntur; fraudant, rapiunt, spoliant, insidiantur, abjurant. Nihil denique moderati aut pensi habent, dummodo auro coruscent, argento, gemmis, vestibus fulgeant, avidissimo ventri opes ingerant, stipati familiarum gregibus per dimotum populum semper incedant. Sic addicti & servientes voluptatibus, vim vigoremque mentis extinguunt; & cum vivere se maxime putant, ad mortem concitatisse properant. Nam sicut in secundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autem in corpore est. Qui bona negligunt animi, & corporis appetunt, in tenebris ac morte versantur, quæ sunt terræ atque corporis; quia vita & lumen a cœlo est: cujus quoniam expertes sunt, corpori serviendo, longe absunt ab intellectu rerum divinarum. Eadem miseros ubique cæcitas premit: sicut enim, qui sit verus Deus, ita qui sit verus cultus, ignorant.

C A P U T II.

De falorum Deorum & veri Dei cultu.

Maestant igitur opimas ac pingues hostias Deo, quasi esurienti; profundunt vina, tanquam fitienti; accendent lumina, velut in tenebris agenti. Quod si suspi-

suspiciari, aut percipere animo possent, quæ sint bona illa cœlestia, quorum magnitudinem, terreno adhuc corpore obvoluti, sensu capere non possumus, jam se cum his officiis inanibus stultissimos esse cognoscant. Vel si cœleste lumen, quod dicimus solem, contemplari velint, jam sentient, quam non indigeat lucernis eorum Deus, qui ipse in usum hominis tam claram, tam candidam lucem dedit. Et tamen cum in tam parvo circulo, qui propter longinquitatem non amplius, quam humani capitis videtur habere mensuram, tantum sit fulgoris, ut eum mortalium luminum acies non queat contueri; & si paulisper intenderis, hebetatos oculos caligo ac tenebræ consequantur: quid tandem luminis, quid claritatis apud ipsum Deum, penes quem nulla nox est, esse arbitremur? qui hanc ipsam lucem sic moderatus est, ut neque nimio fulgore, neque calore vehementi noceret animantibus; tantumque istarum rerum dedit ei, quantum aut mortalia corpora pati possent, aut frugum maturitas postularet. Num igitur mentis suæ compos putandus est, qui autori & datori luminis candelarum ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud vero ille a nobis exigit lumen, & quidem non fumidum, sed, ut ait poeta, liquidum atque clarum, mentis scilicet, propter quod a poetis φωτεις nuncupamur, quod exhibere non potest, nisi qui Deum agnoverit. Illorum autem Dii, quia terreni sunt, egent luminibus, ne in tenebris sint: quorum cultores, quia cœleste nihil sapiunt, etiam religiones, quibus deserviunt, ad terram revocant. In ea enim lumine opus est, quia ratio ejus & natura tenebrosa est. Itaque Diis non cœlestem sensum, sed humanum potius attribuunt. Ideoque illis necessaria & grata credunt esse, quæ nobis; quibus aut esurientibus opus est cibo, aut sitiensibus potu, aut veste algentibus, aut cum sol decesserit, lumine, ut videre possimus.

Nullis igitur ex rebus tam probari & intelligi potest, Deos istos, cum aliquando vixerint, mortuos esse, quam ex ipso ritu, qui est totus e terra. Quid enim cœlestis in se boni potest habere pecudum sanguis effusus, quo aras inquinant? nisi forte Deos existimant eo vesci, quod homines aspernantur attingere. Et quisquis illis hanc saginam præstiterit, quamvis ille grassator, adulter, veneficus, parricida sit, beatus ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur; huic omnia, quæ optaverit, præstant. Merito ergo Persius hujusmodi superstitiones suo more deridet:

· · · · *Qua tu, inquit, mercede Deorum*

Emeris auriculas; pulmone lactibus unctis?

Sentiebat videlicet, non carne opus esse ad placandam cœlestem majestatem, sed mente sancta, & justo animo, & pectore, ut ipse ait, quod naturali sit honestate generosum. Hæc est religio cœlestis, non quæ constat ex rebus corruptis, sed quæ virtutibus animi, qui oritur e cœlo. Hic verus est cultus, in quo mens colentis seipsum Deo immaculatam victimam sistit. Id autem ipsum quomodo consequendum, quomodo præstandum sit, docebit hujus libri disputatio. Nihil enim tam præclarum, hominique conveniens potest esse, quam erudire homines ad justitiam.

Apud Ciceronem Catulus in Hortensio philosophiam rebus omnibus præferens, malle se dicit vel unum parvum de Officio libellum, quam longam orationem pro seditioso homine Cornelio. Quæ sententia non utique Catuli, qui fortasse illud non dixit, sed Ciceronis est putanda, qui scripsit. Credo, ut libros, quos de Officiis erat scripturus, commendaret: in quibus ipsis nihil esse testatur in omni philosophia melius & fructuosius, quam præcepta vitae dare. Quod si hoc illi faciunt, quibus non est veritas cognita; quanto magis nos facere debemus, qui a Deo erudit & illuminati possumus vera præcipere? Nec tamen sic doce-

docebimus, ut quasi prima virtutis elementa tradamus, quod est infinitum: sed tanquam docendum suscepimus eum, qui apud illos jam perfectus esse videatur. Manentibus enim præceptis eorum, quæ solent ad probitatem recte dare, ignota illis superstruemus, ad perficiendam consummandamque justitiam, quam non tenent. Ea vero, quæ possunt cum illis esse communia, prætermittam; ne quid ab iis videar mutuari, quorum errores coarguere atque aperire decreverim.

C A P U T III.

De Viis vitæ, & de Vitiis & Virtutibus; ac de Cœli præmiis & Infernorum pœnis.

Duæ sunt viæ, Constantine Imperator, per quas humanam vitam progredi necesse est: una, quæ in cœlum ferat; altera, quæ ad inferos deprimat; quas & poetæ in carminibus, & philosophi in disputationibus suis induxerunt. Et quidem philosophi alteram virtutum esse voluerunt, alteram vitiorum: eamque, quæ sit assignata virtutibus, primo aditu esse arduam, & confragosam; in qua si quis, difficultate superata, in summum ejus evaserit, habere eum de cætero planum iter, lucidum amœnumque campum, & omnes laborum suorum capere fructus uberes atque jucundos. Quos autem primi aditus difficultas deterruerit, eos in eam vitiorum viam labi atque deflectere, quæ primo ingressu sit quasi amœna, multoque tritior, deinde cum in eam paulo ulterius processerit, amœnitatis ejus speciem repente subduci: exoriri autem viam præcipitem, nunc saxis asperam, nunc obductam sentibus, nunc gurgitibus intercisam, vel torrentibus rapidam, ut laborare, hærere, labi cadere sit necesse

Quæ

Quæ omnia eo proferuntur, ut appareat in virtutibus capiendis labores esse maximos, in perceptis autem maximos fructus, & solidas atque incorruptas voluptates: vitia vero quibusdam delinimentis naturalibus illicere animos hominum, & inanum jucunditatum specie captos ad acerbas amaritudines miseriasque perducere. Sapiens prorsus disputatio, si virtutum ipsarum formas atque terminos scirent. Non enim didicerant, vel quæ sint, vel quid eas mercedis a Deo maneat; quod nos his duobus libris docebimus.

Hi vero, quia ignorabant aut dubitabant, animas hominum immortales esse, & virtutes, & vitia terrenis honoribus aut pœnis æstimaverunt. Omnis ergo hæc de duabus viis disputatio ad frugalitatem ac luxuriam spectat. Dicunt enim, humanæ vitæ cursum litteræ esse similem, quod unusquisque hominum, cum primæ adolescentiæ limen attigerit, & in eum locum venerit,

- - - *partes ubi se via findit in ambas,*

hæreat nutabundus, ac nesciat, in quam se partem potius inclinet. Si ducem natus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem, hoc est, si aut philosophiam dicerit, aut eloquentiam, aut aliquid honestæ artis, quo evadat ad bonam frugem, quod fieri sine labore maximo non potest, honestam ac copiosam vitam disputant peracturum. Si vero doctorem frugalitatis non invenerit, in sinistram viam, quæ melioris speciem mentiatur, incidere, id est, desidiæ, inertiae, luxuriæ se tradere; quæ suavia quidem videntur ad tempus vera bona ignorantι, post autem, amissa omni dignitate ac re familiari, in omnibus miseriis ignominiaque victurum. Ad corpus ergo, & ad hanc vitam, quam in terra ducimus, fines earum viarum retulerunt. Poetæ fortasse melius, qui hoc bivium apud inferos esse voluerunt. Sed in eo falluntur, quod eas vias mortuis proposuerunt. Utrique ergo vere: sed tamen utriusque

non recte; quia oportuit vias ipsas ad vitam, fines eorum ad mortem referri. Nos igitur melius & verius, qui duas istas vias cœli & inferorum esse dicimus, quia justis immortalitas, injustis pœna æterna proposita est.

Quomodo autem hæ viæ vel in cœlum tollant, vel ad inferna præcipitent, explicabo: aperiam, quæ sint virtutes, quas philosophi nescierunt; tum earum quæ sint præmia, simul etiam quæ sint vitia, quæve eorum supplicia, monstrabo. Nam fortasse aliquis expectet, ut separatim de vitiis ac virtutibus dicam, cum de bono aut malo differentibus nobis, etiam quod est contrarium possit intelligi. Sive enim virtutes inseras, vicia sua sponte decedent: sive vicia eximas, virtutes ultra subibunt. Sic bonorum ac malorum constituta natura est, ut se invicem semper oppugnent, semper expellant: ita fit, ut neque vicia detrahi sine virtutibus possint, nec virtutes inseri sine detractione vitiorum. Has igitur vias longe aliter inducimus, quam a philosophis induci solent. Primum, quod utrique præpositum esse dicimus ducem, utrumque immortalem: sed alterum honoratum, qui virtutibus ac bonis præfit, alterum damnatum, qui viciis ac malis. Illi autem in dexterori tantum via ducem ponunt, neque unum, neque perpetuum. Siquidem quemlibet doctorem honestatis inducunt, qui a desidia revocet homines, & frugi esse doceat. Sed neque ingredi faciunt in eam viam, nisi pueros & adolescentes; videlicet quod artes discantur in his ætatibus. Nos autem omnis sexus, & generis, & ætatis in hoc cœleste iter inducimus; quia Deus, qui ejus viæ dux est, immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoque ipsarum viarum non ita est, ut illi putaverunt. Quid enim opus est Y littera in rebus contrariis atque diversis? Sed altera illa melior conversa est ad solis ortum, altera illa deterior ad occasum; quoniam qui veritatem ac justitiam sequitur, is accepto immortalitatis præmio, perenni

enni luce potietur: qui autem ab illo malo duce ille-
ctus prætulerit vitia virtutibus, mendacium veritati,
necessæ est ad occasum & tenebras deferatur. Descri-
bam igitur utramque, & earum proprietates habitus-
que monstrabo.

C A P U T IV.

*De Viis vitæ, de Voluptatibus, nec non de incommodis
Christianorum.*

Una est itaque virtutis ac bonorum via, quæ fert,
non in Elysios campos, ut poetæ loquuntur, sed
ad ipsam mundi arcem:

- - - *At lava malorum*

Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Est enim criminoris illius; qui pravis religionibus
institutis, avertit homines ab itinere cœlesti, & in
viam perditionis inducit. Cujus viæ species & figura
sic est composita in aspectu, ut plana & patens, omni
genere florum atque fructuum detestabilis esse videa-
tur. In ea enim posita sunt omnia, quæ pro bonis ha-
bentur in terra; opulentiam dico, honorem, quietem,
voluptatem, illecebras omnes: sed cum his pariter in-
justitiam, crudelitatem, superbiam, perfidiam, libi-
dinem, cupiditatem, discordiam, ignorantiam, men-
daciūm, stultitiam, cæteraque vitia. Exitus autem
hujus viæ talis est. Cum ventum fuerit ad extremum,
unde jam regredi non licet, cum omni sua pulchritu-
dine tam subito præciditur, ut non ante quis fraudem
prospicere possit, quam præcipitatus in altitudinem pro-
fundam cadat. Quisquis enim præsentium bonorum
specie captus, & in his consequendis ac fruendis oc-
cupatus, non præviderit ea, quæ post mortem secu-
tura sunt, seque a Deo averterit: is vero ad inferos
dejectus, in æternam damnabitur pœnam.

Via vero illa cœlestis, difficilis & clivosa proposita est, vel spinis horrentibus aspera, vel saxis extantibus impedita; ut cum summo labore ac pedum tritu, cumque magna cadendi sollicitudine sit cuique gradendum. In hac posuit justitiam, temperantiam, patientiam, fidem, castitatem, abstinentiam, concordiam, scientiam, veritatem, sapientiam, cæterasque virtutes; sed simul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudines omnes. Quisquis enim spem suam porrexerit longius, & meliora maluerit, carabit his terræ bonis, ut expeditus ac levis difficultatem viæ supereret. Nec enim potest, qui se apparatu regio circumdederit, aut divitiis oneraverit, angustias illas vel ingredi, vel tenere. Unde intelligitur, idcirco malis & injustis facilius provenire quæ cupiant, quia prona & declivis est eorum via: bonis autem, quæ optent, difficile procedere, quia difficili & arduo itinere gradiuntur. Justus ergo, quoniam durum asperumque iter ingressus est, contemptui, derisui, odio fit necesse est. Omnes enim, quos cupiditas aut voluptas præcipites trahit, invidenter ei, qui virtutem capere potuit; & inique ferunt id habere aliquem, quod ipsi non habent. Erit itaque pauper, humilis, ignobilis, subjectus injuriæ; & tamen omnia, quæ amara sunt, perferens. Et si patientiam jugem ad summum illum gradum finemque perduxerit, dabitur ei corona virtutis; & a Deo pro laboribus, quos in vita propter justitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hæ sunt viæ, quas Deus humanæ vitæ assignavit; in quibus singulis & bona ostendit & mala, sed ordine præpostero atque converso. In una enim monstravit temporalia prius mala cum æternis bonis, qui est ordo melior: in altera temporalia prius bona cum æternis malis, qui est ordo deterior; ut quicumque præsentia mala cum justitia delegerit, majora & certiora consequatur bona, quam fuerunt illa, quæ sprevit: quisquis

quis autem præsentia bona præposuerit justitiæ, in majora & longiora incidat mala, quam fuerunt illa, quæ fugit. Hæc enim vita corporalis quia brevis est, idcirco & bona ejus & mala brevia sint necesse est. Illa vero spiritualis, quæ huic terrenæ contraria est, quoniam sempiterna est, idcirco & bona ejus & mala sempiterna sunt. Ita fit, ut & bonis brevibus mala æterna, & malis brevibus bona æterna succedant.

Itaque cum simul proposita sint homini bona & mala, considerare unumquemque secum decet, quanto satius sit, perpetuis bonis mala brevia pensare, quam pro brevibus & caducis bonis mala perpetua sustinere. Nam sicut in hoc sæculo, cum est propositum cum hoste certamen, prius laborandum est, ut sis postmodum in otio; esuriendum, sitiendum, æstus, frigora preferenda, humi quiescendum, vigilandum, periclitandum est, ut salvis pignoribus, & domo, & re familiari, & omnibus pacis ac victoriæ bonis perfrui possis: sin autem præsens otium malueris, quam laborem, malum tibi maximum facias necesse est; præoccupabit enim adversarius non resistentem; vastabuntur agri, diripietur domus, in prædam uxor ac liberi venient, & tu ipse interficiere, aut capiere: quæ omnia ne accidunt, præsens commodum differendum est, ut majus longiusque pariatur. Sic in omni hac vita, quia nobis adversarium Deus reservavit, ut possemus capere virtutem, omittenda est præsens voluptas, ne hostis opprimat: vigilandum, stationes agendæ, militares expeditiones obeundæ, fundendus ad ultimum crux, omnia denique amara & gravia patienter fenda; eo quidem promptius, quo nobis Imperator noster Deus præmia pro laboribus æterna constituit. Et cum in hac terrena militia tantum homines laboris exhauriant, ut ea sibi pariant, quæ possunt eodem modo perire, quo parta sunt: certe nobis nullus labor est recusandus, quibus id acquiritur, quod nullo modo possit amitti.

Voluit enim Deus, qui homines ad hanc militiam genuit, expeditos in acie stare, & intentis acriter animis, ad unius hostis insidias vel apertos impetus vigilare; qui nos, sicut periti & exercitati duces solent, variis artibus captat, pro cujusque natura & moribus sœviens. Aliis enim cupiditatem insatiabilem immittit, ut opibus suis tanquam compedibus illigaçōs, a via veritatis excutiat. Alios inflammat iræ stimulis, ut ad nocendum potius intentos, a Dei contemplatione detorqueat. Alios immoderatis libidinibus immergit, ut voluptatē & corpori servientes, ad virtutem respicere non possint. Aliis vero inspirat invidiam, ut suis ipsi tormentis occupati, nihil cogitent aliud, nisi eorum, quos oderint, felicitatem. Alios inflammat ambitiōnibus. Ii sunt, qui ad gerendos magistratus omnem vitæ suæ operam curamque convertunt, ut fastos signent, & annis nomen imponant. Quorumdam cupiditas tendit altius, non ut provincias temporali gladio regant: sed ut infinita & perpetua potestate dominos se dici velint universi generis humani. Quos autem pios viderit, variis implicat religionibus, ut impios faciat. Iis vero, qui sapientiam quærunt, philosophiam in oculos impingit; uti specie lucis excæct, ne quis comprehendat ac teneat veritatem. Sic hominibus obstruxit aditus omnes, & obsepserit vias, publicis latus erroribus: quos ut discutere possemus, ipsumque autorem malorum vincere, illuminavit nos Deus, & armavit vera cœlestique virtute; de qua nunc mihi differendum est.

C A P U T V.

De falsa Virtute, & eadem vera; ac de Scientia.

Sed priusquam singulas virtutes exponere incipio, determinanda est ipsa virtus, quam non recte phioso-

Iosophi definierunt, quid esset, aut in quibus rebus; quid operis, quid habeat officii. Nomen itaque solum retinuerunt, vim vero, & rationem, & effectum perdididerunt. Quæcumque autem in definitione virtutis solent dicere, paucis versibus colligit & enarrat Lucilius, quos malo equidem ponere; ne, dum multorum sententias refello, sim longior, quam necesse est.

Virtus, Albine, est, pretium persolvere verum;

Quæis in versamur, queis vivimas rebus adesse.

Virtus est homini, scire id, quod quæque habeat res.

Virtus, scire, homini rectum, utile, quid sit honestum,

Quæ bona, quæ mala item, quid inutile, turpe, in honestum.

Virtus, quærendæ finem rei scire, modumque.

Virtus, divitiis pretium persolvere posse.

Virtus, id dare, quod re ipsa debetur honori;

Honestum esse atque inimicum hominum, morumque malorum;

Contra, defensorem hominum morumque bonorum;

Hos magnificare, his bene velle, his vivere amicum;

Commoda præterea patriæ sibi prima putare,

Deinde parentum, tertia jam postremaque nostra.

Ab iis definitionibus, quas poeta breviter comprehendit, M. Tullius traxit officia vivendi, Panætium Stoicum secutus, eaque tribus voluminibus inclusit.

Hæc autem quam falsa sint, mox videbimus, ut appareat, quantum in nos dignatio divina contulerit, quæ nobis aperuit veritatem. Virtutem esse dixit, scire, quid sit bonum & malum; quid turpe, quid honestum, quid utile, quid minus. Brevius facere potuit, si tantum bonum ac malum diceret, quia nihil potest esse utile vel honestum, quod non idem bonum sit; nihil inutile ac turpe, quod non idem malum. Quod & philosophis videtur, & idem Cicero in tertio supradicti operis libro ostendit. Verum scientia non potest esse virtus, quia non est intus in nobis, sed ad nos extrinsecus venit. Quod autem transire ab altero

ad alterum potest, virtus non est, quia virtus sua cuique est. Scientia igitur alieni beneficii est, quia posita est in audiendo. Virtus tota nostra est, quia posita est in voluntate faciendi boni. Sicut ergo in itinere celebrando nihil prodest viam nosse, nisi conatus ac vires sufficiant ambulandi: ita vero scientia nihil prodest, si virtus propria deficiat. Nam fere etiam ii, qui peccant, etsi non perfecte, tamen, quid sit bonum & malum, sentiunt; & quoties aliquid improbe faciunt, peccare se sciunt, & ideo celare nituntur. Sed cum eos boni & mali natura non fallat, cupiditate vincuntur, ut peccent, quia deest illis virtus, id est cupiditas recta & honesta faciendi. Ex hoc igitur appetet, aliud esse scientiam boni malique, aliud virtutem, quod potest esse scientia sine virtute, sicut in plurimis philosophorum fuit. In quo, quoniam recte ad culpam pertinet, non fecisse, quæ scieris, recte voluntas prava, & vitiosus animus, quem excusare ignoratio non potest, punietur. Ergo sicut virtus non est, bonum ac malum scire: ita virtus est, bonum facere, malum non facere. Et tamen scientia sic cum virtute conjuncta est, ut scientia praecedat virtutem, virtus sequatur scientiam; quia nihil prodest cognitio, nisi & actio subsequatur. Horatius igitur paulo melius:

*Virtus est, vitium fugere; & sapientia prima,
Stultitia caruisse.* - -

Sed inepte, quod eam contrario terminavit; ut si diceret: Bonum est, quod malum non est. Cum enim, quid sit virtus, nescio, ne vitium quidem quid sit, scio. Utrumque igitur indiget definitione, quia natura rei talis est, ut utrumque aut intelligi, aut non intelligi fit necesse.

Verum nos faciamus, quod ille debuit. Virtus est, iram cohibere, cupiditatem compescere, libidinem refrænare; id est enim, vitium fugere. Nam fere omnia, quæ fiunt injuste atque improbe, ab his oriuntur

tur affectibus. Si enim commotionis hujus, quæ ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominum contentiones malæ sopientur; nemo insidiabitur, nemo profiliat ad nocendum. Item si cupiditas temperetur, nemo terra marique grassabitur, nemo exercitum duget, ut rapiat & vastet aliena. Item si ardor libidinum comprimatur, omnis ætas & sexus retinebit suam sanctitatem; nemo quidquam pudendum aut patietur, aut faciet. Ergo universa scelera & flagitia, his commotionibus virtute sedatis, ex hominum vita moribusque tollentur. Quæ sedatio commotionum & affectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. Omne igitur virtutis officium est, non peccare. Quo profecto fungi non potest, qui Deum nescit: quoniam ignoratio ejus, a quo bona oriuntur, imprudentem impingat in vitia necesse est. Itaque ut brevius & significantius utriusque rei summa officia determinem, scientia est, Deum nosse, virtus, colere: in illo sapientia, in hoc justitia continetur.

C A P U T VI.

De Summo Bono & Virtute; deque Scientia ac Justitia.

Dixi, quod erat primum, scientiam boni non esse virtutem; deinde, quid sit virtus, & in quo sit. Sequitur, ut id quoque ipsum, quid sit bonum & malum nescisse philosophos, breviter ostendam, quia penne declaratum est libro tertio, cum de Summo Bono disputarem. Quia autem, quid esset summum, nescierunt, & in cæteris bonis malisve, quæ summa non sunt, erraverint necesse est; quæ non potest vero iudicio examinare, qui fontem ipsum non tenet, unde illa descendunt. Fons autem bonorum Deus est, malorum vero ille, scilicet divini nominis semper inimi-

cus, de quo s^epe diximus. Ab his duobus principiis bona malaque oriuntur. Quæ veniunt a Deo, hanc habent rationem, ut immortalitatem parent, quod est Summum Bonum: quæ autem ab illo altero, id habent officium, ut a cœlestibus avocatum, terrenisque demersum, ad pœnam interficiant sempiternam, quod est summum malum. Num igitur dubium est, quin illi omnes, quid esset bonum & malum, ignoraverint, qui nec Deum, nec adversarium Dei scierint? Itaque finem bonorum ad corpus, & ad hanc brevem vitam retulerunt, quam scilicet solvi & occidere necesse est: non sunt progressi ulterius. Sed omnia eorum præcepta, & omnia, quæ inducunt, bona terræ inhærent, & humi jacent, quoniam simul cum corpore, quod est terra, moriuntur; pertinent enim non ad vitam homini comparandam, sed ad quærendas vel augendas opes, honores, gloriam, potentiam; quæ sunt universa mortalia, tam scilicet, quam ille, qui, ut ea sibi contingenterent, laboravit. Hinc est illud.

Virtus, quærendæ finem rei scire modumque.

Præcipiunt enim, quibus modis, & quibus artibus res familiaris quærenda sit, quia vident male quæri solere: sed hujusmodi virtus non est proposita sapienti. Nec enim virtus est, opes quærere, quarum neque inventio, neque possessio in nostra potestate est. Itaque & quæstu, & obtentu faciliores sunt malis, quam bonis. Non potest ergo virtus esse in iis rebus quærendis, in quarum contemptu vis ac ratio virtutis appareat; nec ad ea ipsa transfugiet, quæ magno ac excelsa animo calcare ac proterere gestit: neque fas est, animam cœlestibus intentam bonis, ut hæc fragilia sibi comparet, ab immortalibus suis operibus avocari. Sed potissimum in iis rebus comparandis virtutis ratio consistit, quas nobis nec homo ullus, nec mors ipsa possit auferre. Cum hæc ita se habeant, illud, quod sequitur, verum est:

Virtus, divitiis pretium persolvere posse,

Qui versus idem fere significat, quod primi duo. Sed neque ipse, neque quisquam philosophorum scire potuit pretium ipsum, vel quale, vel quod sit. Id enim poeta, & illi omnes, quos secutus est, putaverunt, recte opibus uti, hoc est, frugi esse; non instruere convivia sumptuose; nec largiri temere; non effundere in res supervacuas, aut turpes, rem familiarem.

Dicit aliquis fortasse: Quid tu? negasne hanc esse virtutem? Non equidem nego; contraria enim videar probare, si negem. Sed veram nego; quia non sit illa cœlestis, sed tota terrena, quandoquidem nihil efficit, nisi quod remaneat in terra. Quid sit autem recte opibus uti, & qui sit ex divitiis fructus petendus, declarabo apertius, cum de pietatis officio loqui cœpero. Jam cætera, quæ sequuntur, nullo modo vera sunt. Nam improbis inimicitias indicere, aut bonorum defensionem suscipere, potest cum malis esse commune. Quidam enim probitate ficta viam sibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa, quæ boni solent, eo quidem promptius, quod fallendi gratia faciunt. Utinamque tam facile esset præstare, quam facile est simulare bonitatem. Sed ii, cum esse cœperint propositi ac voti sui compotés, & summum potentiae gradum ceperint, tum vero simulatione deposita, mores suos detegunt: rapiunt omnia, & violant, & vexant: eosque ipsos bonos, quorum causam suscepérant, insequuntur, & gradus, per quos ascenderunt, amputant, ne quis illos contra ipsos possit imitari. Verumtamen putemus, hoc officium non nisi boni esse, ut bonos defendat. At id suscipere facile est, implere difficile; quia cum te certamini congressionique commiseris, in arbitrio Dei, non tuo, posita victoria est. Et plerumque improbi & numero, & conspiratione sunt potentiores, quam boni; ut ad eos superandos non tam virtus sit, quam felicitas necessaria. An aliquis

quis ignorat, quoties melior justiorque pars victa sit? Hinc semper dominationes acerbæ in cives extiterunt. Plena est exemplis omnis historia: sed nos contenti erimus uno. Cnejus Pompejus bonorum voluit esse defensor; siquidem pro Republica, pro Senatu, pro libertate arma suscepit. Idem tamen vicitus cum ipsa libertate occidit, & a spadonibus Ægyptiis detrunctus, insepultus abjectus est.

Non est igitur virtus, aut hostem malorum esse, aut defensorem bonorum, quia virtus incertis casibus non potest esse subjecta.

Commoda præterea patriæ sibi prima putare.

Sublata hominum concordia, virtus nulla est omnino. Quæ sunt enim patriæ commoda, nisi alterius civitatis aut gentis incommoda? Id est, fines propagare aliis violenter ereptos, augere imperium, vectigalia facere majora. Quæ omnia non utique virtutes, sed virtutum sunt eversiones. In primis enim tollitur humanae societatis conjunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abstinentia, tollitur denique ipsa justitia, quæ dissidium generis humani ferre non potest; & ubicum, que arma fulserint, hinc eam fugari & exterminari necesse est. Verum est enim Ciceronis illud: „Qui au-
„tem civium rationem dicunt habendam, externorum
„negant, dirimunt hi communem generis humani so-
„cietatem: qua sublata, beneficentia, liberalitas, bo-
„nitas, justitia funditus tollitur. „ Nam quomodo po-
test justus esse, qui nocet, qui odit, qui spoliat, qui
occidit? Quæ omnia faciunt, qui patriæ prodeesse nituntur. Id enim ipsum prodeesse quid sit, ignorant, qui nihil putant utile, nihil commodum, nisi quod teneri manu potest, quod solum teneri non potest, quia eripi potest.

Hæc itaque, ut ipsi appellant, bona quisquis patriæ acquisierit, hoc est, qui eversis civitatibus, gentibusque deletis, ærarium pecunia referserit, agros cepe-

ceperit, cives suos locupletiores fecerit; hic laudibus fertur in cœlum, in hoc putatur summa & perfecta esse virtus. Qui error non modo populi & imperitorum, sed etiam philosophorum est; qui præcepta quoque dant ad injustitiam, ne stultitiae ac malitiæ disciplinæ autoritas desit. Itaque cum de officiis ad rem militarem pertinentibus disputant, neque ad justitiam, neque ad veram virtutem accommodatur illa omnis oratio, sed ad hanc vitam moremque civilem, quem non esse justitiam, & res indicat, & ipse Cicero testatus est.

„ Sed nos, inquit, veri juris, germanæque justitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus. Umbra „ & imaginibus utimur; easque ipsas utinam sequere- „ mur! Feruntur enim ab optimis naturæ ac veritatis „ exemplis.,, Umbra est igitur & imago justitiæ, quam illi justitiam putaverunt. Quid sapientiam? nonne idem confitetur in philosophis esse nullam? „ Aut cum Fa- „ bricius, inquit, aut Aristides justus nominatur, aut „ ab illis fortitudinis, aut ab his justitiæ petitur tan- „ quam a sapiente exemplum. Nemo enim horum sic „ sapiens, ut sapientem volumus intelligi. Nec ii, qui „ sapientes habiti & nominati, M. Cato & C. Lælius, „ sapientes fuerunt, ne illi quidem septem: sed ex „ mediorum officiorum frequentia similitudinem quam- „ dam gerebant speciemque sapientium.,, Si ergo & philosophis ipsorum confessione adempta sapientia est, & iis, qui justi habiti sunt, adempta justitia est, omnes igitur illæ virtutis descriptiones falsæ sint necesse est; quia quæ sit virtus vera, scire non potest, nisi justus ac sapiens. Justus autem ac sapiens nemo est, nisi quem Deus præceptis cœlestibus eruditivit.

C A P U T VII.

De via Erroris ac Veritatis; quod ea simplex fit, angusta & ardua, atque Deum habeat ducem.

Nam illi omnes, qui per aliorum confessam stultitiam sapientes existimantur, specie virtutis inducti umbras & imagines apprehendunt, nihil verum. Quod ea fit ratione, quoniam via illa mendax, quæ fert ad occasum, multos tramites habet, propter studiorum & disciplinarum varietatem, quæ sunt in vita hominum dissimiles atque diversæ. Nam sicut via illa sapientiæ habet aliquid simile stultitiæ, quod libro præcedente monstravimus: ita hæc, cum sit tota stultitiæ, habet aliquid simile sapientiæ, quod arripiant ii, qui stultitiam publicam intelligunt; & ut habet vitia manifesta: sic habet aliquid, quod simile esse videatur virtuti; ut habet apertum scelus: sic imaginem quamdam speciemque justitiæ. Quomodo enim præcursor ejus viæ, cuius vis & potestas omnis in fallendo est, universos in fraudem posset inducere, nisi verisimilia hominibus ostentaret? Deus enim, ut immortale illud arcانum ejus in operto esset, posuit in via sua, quæ homines pro malis & turpibus alpernarentur, ut aversi a sapientia & veritate, quam sine ullo duce requirebant, in id ipsum inciderent, quod vitare & fugere cupiebant. Itaque illam perditionis ac mortis viam multiplicem ostendit, vel quod multa sunt genera vitae, vel quod Dii multi, qui coluntur.

Hujus dux prævaricator ac subdolus, ut videatur esse discrimen aliquod falsi & veri, mali ac boni, alia dicit luxuriosos, alia eos, qui frugi appellantur; alia imperitos, alia doctos; alia inertes, alia strenuos; alia stultos, alia philosophos; & eos quidem non uno trahite. Illos enim, qui aut voluptates aut divitias non refu-

refugiunt, ab hac publica & celebri via modice segregat: eos autem, qui aut virtutem sequi volunt, aut contemptum rerum profitentur, per fragosa quædam præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quæ speciem bonorum operum ostentant, non sunt aliæ viæ, sed diverticula & semitæ; quæ videntur quidem ab illa communi dextroversum separari, ad eamdem tamen, & ad unum omnes exitum sub ipso fine referuntur. Ibi enim dux ille conjungit omnes, ubi opus fuerat, bonos a malis, fortis ab inertibus, sapientes a stultis separari; in Deorum scilicet cultu, in quo ille universos, quia sine ullo discrimine stulti fuerunt, uno mucrone jugulat, & præcipitat in mortem. Hæc autem via, quæ est veritatis, & sapientiæ, & virtutis, & justitiæ, quorum omnium fons unus est, una vis, una sedes; & simplex est, quod paribus animis, summaque concordia unum sequamur & colamus Deum; & angusta, quoniam paucioribus virtus data est; & ardua, quoniam ad bonum, quod summum atque sublime est, nisi cum summa difficultate ac labore non potest perveniri.

C A P U T VIII.

De erroribus Philosophorum, ac varietate Legum.

Hæc est via, quam philosophi quærunt: sed ideo non inveniunt, quia in terra potius, ubi apparere non potest, quærunt. Errant ergo velut in mari magno, nec, quo ferantur, intelligunt, quia nec viam cernunt, nec ducem sequuntur ullum. Eadem namque ratione hanc vitæ viam quæri oportet, qua in alto iter navibus quæritur; quæ nisi aliquod coeli lumen observent, incertis cursibus vagantur. Quisquis autem rectum iter viæ tenere nititur, non terram debet aspi-

aspicere, sed cœlum: &, ut apertius loquar, non hominem sequi debet, sed Deum; non his terrestribus simulacris, sed Deo servire cœlesti; non ad corpus referre omnia, sed ad mentem; non huic vitæ dare operam, sed æternæ. Itaque si oculos in cœlum semper intendas, & solem, quo oritur, observes, eumque habeas vitæ quasi navigii ducem, sua sponte in viam pedes dirigentur; & illud cœleste lumen, quod sanis mentibus multo clarior sol est, quam hic, quem carne mortali videmus, sic reget, sic gubernabit, ut ad suum sibi sapientiæ virtutisque portum sine ullo errore perducat.

Suscipienda igitur Dei lex est, quæ nos ad hoc iter dirigat: illa sancta, illa cœlestis, quam Marcus Tullius in libro de Republica tertio pene divina voce depinxit; cuius ego, ne plura dicerem, verba subjeci: „Est quidem vera lex, recta ratio, naturæ congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna; quæ vocet ad officium, jubendo, vetando, a fraude deterreat; quæ tamen neque probos frustra jubet, aut vetat; nec improbos jubendo, aut vetando movet. Huic legi nec obrogari fas est, neque derogari ex hac alii quid licet, neque tota abrogari potest. Nec vero aut per Senatum, aut per populum solvi hac lege possumus. Neque est quærendus explanator, aut interpres ejus alias. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac: sed & omnes gentes, & omni tempore una lex, & sempiterna, & immutabilis continebit; unusque erit communis quasi magister, & imperator omnium Deus, ille legis ius inventor, disceptator, lator; cui qui non parbit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernatus, hoc ipso luet maximas pœnas, etiamsi cætera supplicia, quæ putantur, effugerit.,, Quis sacramentum Dei sciens, tam significanter enarrare legem Dei possit, quam illam homo longe a veritatis notitia removet,

tus expressit? Ego vero eos, qui vera imprudentes loquuntur, sic habendos puto, tanquam divinenter spiritu aliquo instincti. Quod si, ut legis sanctæ vim rationemque pervidit, ita illud quoque scisset aut explicasset, in quibus præceptis lex ipsa consisteret: non philosophi functus fuisset officio, sed prophetæ. Quod quia facere ille non poterat, nobis faciendum est, quibus ipsa lex tradita est ab illo uno magistro & imperatore omnium Deo.

C A P U T IX.

De Lege & Præcepto Dei; de Misericordia, atque errore Philosophorum.

Hujus legis caput primum est, ipsum Deum nosse, soli obtemperare, solum colere. Non potest enim rationem hominis obtinere, qui parentem animæ suæ Deum nescit; quod est summum nefas. Quæ ignorantia facit, ut Diis alienis serviat, quo nihil sceleratus committi potest. Hinc jam proclivis est ad malitiam gradus per ignorantiam veri ac singularis boni; quia Deus, quem nosse refugit, fons est ipse bonitatis. Vel si justitiam sequi volet Dei, divini tamen juris ignarus, gentis suæ leges tanquam verum jus amplectitur; quas non utique justitia, sed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diversa & varia jura sunt condita, nisi quod unaquæque gens id sibi sanxit, quod putavit rebus suis utile? Quantum autem a justitia recedat utilitas, populus ipse Romanus docet, qui per Feciales bella indicendo, & legitime injurias faciendo, semper aliena cupiendo atque rapiendo, possessionem sibi totius orbis comparavit. Verum hi justos se putant, si contra leges nihil sanciant; quod etiam timori adscribi potest, si præsentium pænarum metu sceleri-

bus abstineant. Sed concedamus sane, ut id natura, vel, ut ait philosophus, sua sponte faciant, quod legibus facere coguntur. Num idcirco justi erunt, quia parent institutis hominum, qui & ipsi aut errare, aut injusti esse potuerunt? Sicut illi duodecim Tabularum conditores, qui certe publicæ utilitati pro conditione temporum servierunt. Aliud est igitur civile jus, quod pro moribus ubique variatur: aliud est vera justitia, quam uniformem ac simplicem proposuit omnibus Deus; quem qui ignorat, & ipsam justitiam ignoret necesse est.

Sed putemus fieri posse, ut aliquis naturali & ingenuo bono veras virtutes capiat, qualem fuisse Cimonem Athenis accepimus, qui & egentibus stipem dedit, & pauperes invitavit, & nudos induit. Tamen cum illud unum, quod est maximum, deest, agnitus Dei, jam illa bona omnia supervacua sunt & inania, ut frustra in his assequendis laboraverit. Omnis enim justitia ejus similis erit humano corpori caput non habenti; in quo tametsi membra omnia & locis suis content, & figura, & habitudine, tamen quoniam deest id, quod est omnium principale, & vita, & omni sensu caret. Itaque membra illa formam tantummodo membrorum habent, usum non habent, tam scilicet, quam caput sine corpore. Cui similis est, qui, cum Deum non ignoret, vivit injuste. Id enim solum habet, quod est summum: sed frustra, quoniam virtutibus tanquam membris eget.

Itaque ut sit vivum ac sensibile corpus, & agnitus Dei necessaria est, quasi caput; & omnes virtutes, quasi corpus. Ita fiet homo perfectus ac vivus: sed tamen summa omnis in capite est; quamvis constare non possit sine omnibus, sine quibusdam tamen potest. Et erit quidem animal vitiosum ac debile; sed tamen vivet, sicut is, qui & Deum novit, & in aliqua re peccat. Dat enim veniam peccatis Deus. Itaque sine mem-

membris aliquibus vivi potest, sine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philosophi, etiamsi natura sint boni, tamen nihil sciant, nihil sapiant. Omnis doctrina & virtus eorum sine capite est; quia Deus nesciunt, qui est virtutis ac doctrinæ caput: quem qui non agnoscit, licet videat, cæcus est; licet audiat, surdus; licet loquatur, elinguis est. Cum vero conditorem rerum parentemque cognoverit, tunc & videbit, & audiet, & loquetur. Habere enim caput cœpit, in quo sunt sensus omnes collocati, hoc est oculi, aures & lingua. Nam profecto is videt, qui veritatem, in qua Deus est, vel Deum, in quo veritas est, oculis cordis aspicerit: is audit, qui divinas voces ac præcepta vitalia pectori suo affigit: is loquitur, qui cœlestia differens, virtutem ac majestatem Dei singulariter enarrat. Quare non est dubium, quin impius sit, quisquis Deum non agnoverit; omnesque virtutes ejus, quas habere aut tenere se putat, in illa mortifera via reperiuntur, quæ est tota tenebrarum. Quapropter nihil est, quod aliquis sibi gratuletur, si has inanis virtutes adeptus est; quia non tantum miser, qui bonis præsentibus careat, sed etiam stultus sit necesse est, qui labores in vita sua maximos suscipiat incassum. Nam dempta spe immortalitatis, quam Deus pollicetur in sua Religione versantibus, cuius assequendæ gratia virtus appetenda est, & quidquid malorum acciderit preferendum, maxima erit profecto vanitas, obsequi velle virtutibus, quæ frustra homini calamitates afferunt & labores. Nam si virtus est, egestatem, exilium, dolorem, mortem, quæ timentur a cæteris, pati fortiter ac subire: quid tandem in se boni habet, cur eam propter seipsum philosophi dicant expetendam? Nimirum supervacuis & inanibus pœnis delectantur, quibus licet agere tranquille.

Si enim mortales sunt animæ, si virtus dissoluto corpore nihil futura est, quid fugimus attributa nobis

bona, quasi aut ingratia, aut indigni, qui divinis muneribus perfruamur? Quae bona ut habeamus, scelerate impieque vivendum est; quia virtutem, id est, justitiam paupertas sequitur. Sanus igitur non est, qui nulla spe majore proposita, iis bonis, quibus cæteri utuntur in vita, labores, & cruciatus, & miserias anteponat. Si autem virtus, ut ab his rectissime dicitur, capessenda est, quia constet ad eam nasci hominem, subesse debet spes aliqua major, quæ malorum & laborum, quos perferre virtutis est, magnum afferat præclarumque solatum. Nec aliter virtus, cum per se dura sit, haberi pro bono potest, quam si acerbitas suam maximo bono penset. Æque non aliter his bonis præsentibus abstinentium est, quam si sunt alia majora, propter quæ tanti sit, & voluptates omittere, & mala omnia sustinere. Ea vero nulla sunt alia, ut in tertio docui, nisi perpetuae vitae. Hanc autem præstare quis potest, nisi Deus, qui virtutem ipsam proposituit? Ergo in Dei agnitione & cultu rerum summa versatur: in hoc est spes omnis ac salus hominis: hic est sapientiae gradus primus, ut sciamus, quis sit nobis verus pater, eumque solum pietate debita prosequamur, huic pareamus, huic devotissime serviamus; in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocetur.

C A P U T X.

*De Religione erga Deum, & Misericordia erga homines;
atque de Mundi principio.*

Dixi, quid debeatur Deo: dicam nunc, quid homini tribuendum sit: quanquam id ipsum, quod homini tribueris, Deo tribuitur, quia homo Dei simulacrum est. Sed tamen primum officium justitiae est, conjungi cum

cum Deo; secundum, cum homine. Sed illud primum Religio dicitur; hoc secundum misericordia vel humanitas nominatur. Quæ virtus propria est justorum & cultorum Dei; quod ea sola vitæ communis continet rationem. Deus enim, qui cæteris animalibus sapientiam non dedit, naturalibus ea munitis ab incursu & periculo tutiora generavit. Hominem vero quia nudum fragilemque formavit, ut eum sapientia potius instrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum, ut homo hominem tueatur, diligit, foveat, contraque omnia pericula & accipiat, & præstet auxilium. Summum igitur inter se hominum vinculum est humanitas: quod qui disrupt, nefarius & parricida existimandus est. Nam si ab uno homine, quem Deus finxit, omnes orimus, certe consanguinei sumus; & ideo maximum scelus putandum est, odiisse hominem, vel nocentem. Propterea Deus præcepit, inimicitias per nos nunquam faciendas, semper esse tollendas; scilicet ut eos, qui sint nobis inimici, necessitudinis admonitos mitigemus. Item si ab uno Deo inspirati omnes & animati sumus, quid aliud quam fratres sumus? Et quidem conjunctiores, quod animis, quam quod corporibus. Itaque non errat Lucretius, cum dicit:

*Denique, caelesti sumus omnes semine oriundi:
Omnibus ille idem pater est.*

Ergo pro belluis immanibus sunt habendi, qui homini nocent, qui contra jus humanitatis & fas omne spoliant, cruciant, occidunt, exterminant.

Ob hanc necessitudinem germanitatis docet nos Deus, malum nunquam facere, semper bonum. Id autem ipsum bene facere quid sit, idem ipse præscribit: præstare auxilium depresso & laborantibus; impertiri victum non habentibus. Deus enim, quoniam pius est, animal nos voluit esse sociale. Itaque in aliis hominibus nos ipsos cogitare debemus. Non mere-

mur in periculo liberari, si non succurrimus: non mem-
remur auxilium, si negamus. Ad hanc partem philo-
sophorum nulla præcepta sunt; quippe qui falsæ vir-
tutis specie capti, misericordiam de homine sustule-
runt; & dum volunt sanare, vitiaverunt. Et cum iu-
dem plerumque fateantur, societatis humanæ commu-
nionem esse retinendam, ab ea plane seipso inhuma-
næ suæ virtutis rigore dissociant. Convincendus ergo
etiam hic error illorum est, qui nihil cuiquam imper-
tiendum putant. Urbis condendæ originem atque cau-
sam non unam intulerunt: sed alii eos homines, qui
sint ex terra primitus nati, cum per silvas & campos
erraticam degerent vitam, nec ullo inter se sermonis
aut juris vinculo cohærerent, sed frondes & herbam
pro cubilibus, speluncas & antra pro domibus habe-
rent, bestiis & fortioribus animalibus prædae fuisse
commemorant. Tum eos, qui aut laniati effugerant,
aut laniari proximos viderant, admonitos periculi sui
ad alios homines decurrisse, præsidium implorasse, &
primo nutibus voluntatem suam significasse: deinde
sermonis initia tentasse, ac singulis quibusque rebus
nomina imprimendo, paulatim loquendi persecisse ra-
tionem. Cum autem nec multitudinem ipsam viderent
contra bestias esse tutam, oppida etiam cœpisse muni-
re; vel ut quietem noctis tutam sibi facerent, vel ut
incursionses atq[ue] impetus bestiarum non pugnando,
sed objectis aggeribus arcerent.

O ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias
protulerunt! miseris atque miserabiles, qui stultitiam
suam litteris memoriaeque mandaverunt! Qui cum vi-
derent mutis quoque animalibus ingenitam esse ratio-
nem, vel conveniendi, vel invicem appetendi, vel
periculi fugiendi, vel mali cavendi, vel cubilia sibi &
latibula parandi; homines autem ipsos existimaverint
non nisi exemplis admoneri ac discere potuisse, quid
metuere, quid cavere, quid facere deberent; aut nun-
quam

quam conventuros inter se fuisse, nec loquendi rationem repertos, nisi eos bestiae comedissent. Hæc aliis delira yisa sunt, ut fuerunt, dixeruntque, non ferarum laniatus causam fuisse coeundi, sed ipsam potius humanitatem; itaque inter se congregatos, quod natura hominum solitudinis fugiens, & communionis ac societatis appetens esset. Non magna inter eos discep-tatio est. Siquidem causæ dispares sunt, res eadem est. Potuit igitur utrumque, quia non repugnat: sed tamen utrumque nullo modo verum est; quia non per omnem terram natū sunt homines e terra, tanquam ex draconis alicujus dentibus prosemnati, ut poetæ ferunt, sed unus homo a Deo factus est, ab eoque uno omnis terra humano genere completa est, eadem scilicet ratione, qua rursus post diluvium: quod certe negare non possunt. Nulla igitur in principio facta est ejusmodi congregatio; nec unquam fuisse homines in terra, qui præter infantiam non loquerentur, intelliget, cui ratio non deest. Fingamus tamen illa vera esse, quæ otiosi & inepti senes fabulantur, ut eos suis potissimum sensibus & suis rationibus refellamus.

Si hac de causa sunt homines congregati, ut mutuis auxiliis imbecillitatem suam tuerentur; succurrendum est igitur homini, qui egeat auxilio. Cum enim præsidii causa homines societatem cum hominibus inierint & sanxerint, fœdus illud inter homines a principio ortus sui iustum aut conservare, aut non conservare, summum nefas putandum est. Nam qui se a præstanto auxilio removet, etiam ab accipiendo se removeat necesse est; quia nullius opera indigere se putat, qui alteri suam denegat. Huic vero, qui se ipse dissociat ac secernit a corpore, non ritu hominis, sed ferarum more vivendum est. Quod si fieri non potest, retinendum est igitur omni modo vinculum societatis humanae, quia homo sine homine nullo modo potest vivere. Retentio autem societatis est communitas, id

est auxilium præstare, ut possimus accipere. Sin vero, ut illi alii disputant, humanitatis ipsius causa facta est hominum congregatio, homo certe hominem debet agnoscere. Quod si fecerunt illi rudes & adhuc feri homines, & fecerunt nondum constituta loquendi ratione: quid putemus hominibus expolitis, & sermonis rerumque omnium commercio inter se copulatis esse faciendum, qui assueti hominibus solitudinem ferre non possunt?

C A P U T XI.

De personis, in quas beneficium sit conferendum.

Conservanda est igitur humanitas, si homines recte dici velimus. Id autem ipsum conservare humanitatem, quid aliud est, quam diligere hominem, quia homo sit, & idem, quod nos sumus? Discordia igitur atque dissensio non est secundum hominis rationem. Verumque est illud Ciceronis, quod ait, hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. Ergo si nocere homini contra naturam est; prodeesse igitur homini secundum naturam sit necessarie est. Quod qui non facit, hominis se appellatione dispoliat; quia humanitatis officium est, necessitati hominis ac periculo subvenire. Quæro igitur ab iis, qui flecti ac misereri non putant esse sapientis: Si homo ab aliqua bestia comprehendens, auxilium sibi armati hominis imploret, utrumne succurrendum putent, an minime? Non sunt tam impudentes, ut negent fieri oportere, quod flagitat, quod exposcit humanitas. Item si aliquis circumveniatur igni, ruina opprimatur, mergatur mari, flumine rapiatur, num putent hominis esse, non auxiliari? non sunt ipsi homines, si putent. Nemo enim potest ejusmodi periculis non esse subjectus. Imo vero

&

& hominis & fortis viri esse dicent, servare peritum. Si ergo in ejusmodi casibus, qui periculum vitæ homini afferrunt, humanitatis esse concedunt, quid causæ est, cur, si homo esuriat, sitiatur, algeat, succurrendum esse non potent? Quæ cum sint paria natura cum illis casibus fortuitis, & unam eamdemque humanitatem desiderent, tamen illa discernunt, quia non re ipsa vera, sed utilitate præsenti omnia metiuntur. Illos enim, quos periculo surripiunt, sperant sibi gratiam relatuos. Egentes autem, quia non sperant, perire arbitrantur, quidquid ejusmodi hominibus impertiant. Hinc est illa Plauti detestanda sententia:

Male meretur, qui mendico dat, quod edat.

Nam & illud, quod dat, perit;

Et illi producit vitam ad miseriam.

Atenim poeta fortasse pro persona locutus est.

Quid Marcus Tullius in suis Officialibus libris, nonne hoc idem suadet, non esse omnino largiendum? Sic enim dixit: „Largitio, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaustit; ita benignitate benignitas tollitur, qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis.“ Et idem paulo post: „Quid autem est stultius, quam quod libenter facias, curare, ut id diutius facere non possit.“ Videlicet professor sapientiæ refrœnat homines ab humanitate, monitque, ut rem familiarem diligenter custodiant; malintque arcam, quam justitiam conservare. Quod cum intelligeret inhumanum esse, ac nefarium, mox alio capite, quasi actus pœnitentia, sic ait: „Nonnunquam tamen est largiendum; nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum, & saepe idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendum.“ Quid est idoneis? nempe iis, qui restituere ac referre gratiam possint. Si nunc Cicero viveret, exclamarem profecto: Hic, hic, Marce Tulli, aberrasti a vera justitia, eamque uno verbo sustulisti; cum pietatis &

humanitatis officia utilitate metitus est. Non enim idoneis hominibus largiendum est, sed quantum potest, non idoneis. Id enim juste, id pie, id humane sit, quod sine spe recipiendi feceris.

Hæc est vera illa & germana justitia, cuius solidam & expressam nullam tenere vos dicis. Ipse pluribus locis clamas, mercenariam non esse virtutem; fatrisque in libris Legum tuarum, liberalitatem gratuitam esse, his verbis: „Nec est dubium, quin is, qui „liberalis benignusque dicitur, officium, non fructum „sequatur.„ Cur ergo idoneis potius largiris, nisi ut postea mercedem recipias? Te igitur autore ac præceptore justitiae, quisquis idoneus non erit, nuditate, siti, fameque conficietur; nec homines copiosi, & usque ad delicias abundantes subvenient ultimæ necessitati. Si virtus mercedem non exigit, si propter se, ut dicis, expetenda est; ergo justitiam matrem principisque virtutum suo pretio, non tuo commodo æstima. Ei potissimum tribue, a quo nihil speres. Quid personas eligis? quid membra inspicis? Pro homine tibi habendus est, quisquis ideo precatur, quia te hominem putet. Abjice umbras illas imaginesque justitiae, atque ipsam veram & expressam tene. Largire cæcis, debilibus, claudis, destitutis; quibus, nisi largiare, moriendum est. Inutiles sunt hominibus, sed utiles Deo; qui eos retinet in vita, qui spiritu donat, qui luce dignatur. Fove, quantum in te est, & animas hominum, ne extinguantur, humanitate sustenta. Qui succurrere perituro potest, si non succurrerit, occidit. Verum isti, quia neque naturam retinent, neque præmium in eo quod sit sciunt, dum perdere timent, perdunt; & in id, quod maxime carent, incidunt, ut, quidquid largiuntur, aut pereat omnino, aut ad tempus brevissimum proficit. Nam qui exiguam stipem miseris negant, qui conservare humanitatem sine damno suo volunt, patrimonia sua effundunt, ut aut

aut peritura & fragilia sibi comparent, aut certe maximis suis damnis nihil consequantur.

Quid enim dicendum est de iis, qui populari levitate ducti, vel magnis urbibus suffecturas opes exhibendis muneribus impendunt? nisi eos dementes atque furiosos, qui præstent id populo, quod & ipsi perdant, & nemo eorum, quibus præstatur, accipiat. Itaque ut est omnis voluptas caduca & brevis, oculorum maxime & aurium, aut obliviscuntur homines, & alterius damna pro ingratiss habent; aut etiam offenduntur, si non est libidini vulgi satisfactum: ut etiam homines stultissimi malum sibi malo comparaverint; aut si adeo placuerunt, nihil amplius, quam inanem favorem paucorumque dierum fabulas assequuntur. Sic quotidie levissimorum hominum patrimonia in res supervacuas prodiguntur. Num ergo illi sapientius, qui utiliora & diuturniora civibus suis exhibent munera? ii scilicet, qui publicis operibus exstructis, memoriam nomini suo querunt? ne isti quidem recte bona sua in terra sepeliunt; quia nec memoria quidquam mortuis confert, nec opera eorum sempiterna sunt: siquidem aut uno tremore terræ dissipantur & corruunt, aut fortuito consumuntur incendio, aut hostili aliquo impetu diruuntur, aut certe vetustate ipsa dissoluta labuntur. „Nihil est enim, ut ait Orator, „opere & manu factum, quod non conficiat & consumat vetustas. At hæc justitia & lenitas florescit „quotidie magis.“ Illi ergo melius, qui tribulibus suis aut clientibus largiuntur; aliquid enim præstant hominibus, & prosunt, sed non est illa vera & justa largitio. Beneficentia enim nulla est, ubicumque necessitas non est. Perit ergo, quidquid gratiæ causa trahitur non indigentibus; aut cum fœnore reddit, & beneficentia non erit. Quod etsi gratum est iis, quibus datur, justum tamen non est, quia, si non fiat, nihil mali sequitur. Unum igitur certum & verum liberalitatis officium est, egentes atque inutiles alere.

C A P U T XII.

De generibus Beneficentia, & operibus Misericordia.

Hæc est illa perfecta justitia, quæ custodit humanam, de qua philosophi loquuntur, societatem. Hic divitiarum maximus ac verissimus fructus est, non uti opibus ad propriam unius voluptatem, sed ad multorum salutem, non ad præsentem suum fructum, sed ad justitiam, quæ sola non interit. Tenendum est igitur omni modo, ut ab officio misericordiæ spes recipiendi absit omnino. Hujus enim operis & officii merces a Deo est expectanda solo: nam si ab homine expectes, jam non humanitas erit illa, sed beneficij fœneratio: nec potest videri bene meruisse, qui quod facit, non alteri, sed sibi præstat; & tamen res eodem redit, ut, quod alteri quisque præstiterit, nihil ab eo commodi sperans, vere sibi præstet, quia mercedem capiet a Deo. Idem Deus præcepit, ut si quando cœnam paraverimus, eos in convictum adhibeamus, qui revocare non possint, & vicem reddere; ut omnis actus vitæ nostræ non careat misericordiæ munere. Nec tamen quisquam interdictum sibi putet, aut communione cum amicis, aut caritate cum proximis. Sed notum nobis Deus fecit, quod sit verum & justum opus, ita nos oportet cum proximis vivere, dummodo sciamus, illud ad hominem, hoc ad Deum pertinere.

Præcipua igitur virtus est hospitalitas; quod philosophi quoque ajunt; sed eam detorquent a vera justitia, & ad commodum rapiunt. „Recte, inquit Ciceron, a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim, ut mihi quidem videtur, valde decorum, patere domos hominum illustrium hospitibus illustribus.,, Eodem modo rursus erravit, quo tum, cum idoneis esse diceret largiendum. Non enim justi & sa-

pien-

pientis viri domus illustribus debet patere, sed humilibus & abjectis. Nam illustres illi ac potentes nulla re possunt indigere, quos opulentia sua & munit, & honorat. Nihil autem a viro justo faciendum est, nisi quod sit beneficium. Beneficium autem si refertur, interit, atque finitur; nec enim possumus id habere integrum, cujus pretium nobis persolutum est. In his itaque beneficiis justitiae ratio versatur, quæ salva & incorrupta permanerint: permanent autem non aliter, quam si præstentur hominibus iis, qui prodesse nullo modo possunt. At ille in recipiendis illustribus nihil spectavit aliud, nisi utilitatem; nec dissimulavit homo ingeniosus, quid ex eo commodi speraret. Ait enim, qui id faciat, potentem apud exteris futurum per gratiam principum, quos sibi hospitii & amicitiae jure constrinxerit. O quam multis argumentis Ciceronis inconstantia, si id agerem, coargui posset! Nec tam nostris, quam suis verbis refelleretur. Idem quippe ait, ut quisque maxime ad suum commodum referat, quæcumque agit, ita minime esse virum bonum. Idem etiam negat, simplicis & aperti hominis esse, ambire, simulare aliquid, & prætendere, aliud agere videri, cum aliud agat; præstare se alteri fingere, quod sibi præstet: sed malitiosi potius, & astuti, & fallacis, & subdoli. Quomodo ergo defenderet, quominus ambitionis illa hospitalitas malitia esset? „Tu mihi per omnes poetas circumcurses, ut advenientes populum atque urbium principes domum tuam invites, ut per eos apud cives eorum potentiam consequare; velisque te justum, & humanum, & hospitalem videri, cum studeas utilitati tuae. „ Verum hoc ille non potius incaute? Quid enim minus in Ciceronem convenit? Sed ignorantia veri juris, prudens ac sciens in hos se laqueos induit. Quod ut ei possit ignosci, testificatus est non ad veram justitiam, quam non teneat, præcepta se dare; sed ad umbram imaginemque justitiae.

tiæ. Ignoscendum est igitur umbratico & imaginario præceptoris; nec ab eo veritas exigenda est, qui se nescire fateatur.

Captivorum redemptio magnum atque præclarum iustitiae munus est: quod idem ipse Tullius approbat. „ Atque hæc benignitas, inquit, etiam reipublicæ est „ utilis, redimi e servitute captos, locupletari tenuio- „ res. Hanc ego consuetudinem benignitatis largitio- „ ni munerum longe antepono. Hæc est gravium ho- „ minum, atque magnorum.,, Proprium igitur justo- rum opus est, alere pauperes, ac redimere captivos, cum apud injustos, si qui hæc faciant, graves & magni appellantur. Iis enim maximæ laudis est benefacere, quos nemo speravit esse facturos. Nam qui bonum fa- cit vel consanguineo, vel proximo, vel amico: aut nullam, aut certe non magnam laudem meretur; quia facere debet, sitque impius ac detestabilis, nisi fecerit id, quod ab eo & natura ipsa, & necessitudo exi- git; & si facit, non tam gloriæ assequendæ, quam re- prehensionis vitandæ gratia facit. Qui autem fecit alieno, & ignoto, is vero dignus est laude; quoniam, ut faceret, sola ductus est humanitate. Ibi ergo iustitia est, ubi ad beneficiendum necessitatis vinculum nullum est. Hoc igitur officium benignitatis ne a te- ponere quidem largitioni munerum debuit, quod est comparantis, & e duobus bonis id, quod sit melius, eligentis. Illa enim largitio hominum patrimonia sua in mare abjicientium inanis, & levis, & ab omni ju- stitia remotissima est. Itaque ne dici quidem munera oportet, in quibus nemo accipit, nisi qui accipere non meretur.

Non minus magnum iustitiae opus est, pupillos & viduas destitutos, & auxilio indigentes tueri, atque defendere. Quod adeo universis divina lex illa præ- scribit; quandoquidem boni quique judices ad officium suum judicant pertinere, ut eos naturali humanitate fove-

foveant, ac iisdem prodesse ritantur. Verum hæc opera proprie nostra sunt, qui legem, qui verba ipsius Dei præcipientis accepimus. Nam illi sentiunt quidem, natura esse justum, tueri eos, qui tutela carent: sed, cur ita sit, non perspiciunt. Deus enim, cuius perpetua clementia est, idcirco viduas pupilosque defendi ac foveri jubet, ne quis respectu ac miseratione pignorum suorum retardetur, quominus mortem pro justitia fideque suscipiat: sed incunctanter ac fortiter subeat, cum sciat se caros suos Deo relinquere, nec his unquam præsidium defuturum. Ægros quoque, quibus defuerit, qui assistat, curandos fovendosque suscipere, summæ humanitatis, & magnæ operationis est: quod qui fecerit, vivam hostiam Deo acquiret; & quod alteri dederat ad tempus, ipse a Deo accipiet in æternum. Ultimum illud & maximum pietatis officium est peregrinorum & pauperum sepultura: quod nisi virtutis justitiaeque doctores prorsus non attigerunt. Nec enim poterant id videre, qui utilitate omnia officia metiebantur. In cæteris enim, quæ supra dicta sunt, quamvis verum limitem non tenuerint; tamen, quoniam commodi aliquid in his deprehenderunt, quasi odore quodam veritatis retenti, proprius oberrarunt: hoc autem, quia nihil videre in eo commodi poterant, reliquerunt.

Quin etiam non defuerunt, qui supervacaneam facerent sepulturam; nihilque esse dicerent mali, jacere inhumatum atque abjectum: quorum impiam sapientiam cum omne humanum genus respuit, tum divinæ voces, quæ id fieri jubent. Verum illi non audent dicere, id non esse faciendum: sed, si forte non fiat, nihil esse incommodi. Itaque in ea re non tam præcipientium, quam consolantium funguntur officio, ut si forte id sapienti evenerit, ne se ob hoc miserum putet. Nos autem non, quid sapienti ferendum sit, dicimus: sed quid facere ipse debeat. Itaque non quærimus

rimus nunc, utrumne tota sepeliendi ratio sit utilis, nec ne: sed hæc, etiam si sit inanis, ut illi existimant, tamen facienda est vel ob hoc solum, quod apud homines bene & humane fieri videtur. Animus enim queritur, & propositum ponderatur. Non ergo patiemur, figuram & figmentum Dei feris ac volucribus in prædam jacere: sed reddemus id terræ, unde ortum est; & quamvis in homine ignoto necessariorum manus implebimus, in quorum locum, quia desunt, succedat humanitas, & ubicumque homo desiderabitur, ibi exigi officium nostrum putabimus. In quo autem magis justitiae ratio consistit, quam in eo, ut, quod præstamus nostris per affectum, præstemus alienis per humanitatem, quæ est multo certior, justiorque? Quæ cum fit, jam non homini præstatur, qui nihil sentit; sed Deo soli, cui carissimum sacrificium est opus justum. Dicet aliquis fortasse: Si hæc omnia fecero, nihil habebo. Quid enim, si magnus hominum numerus egebit, algebit, capietur, morietur, ut hæc facientem vel uno die patrimonio exui sit necesse, perdamne tem familiarem, meo aut majorum labore quæsitam, ut jam ipsi mihi aliena misericordia vivendum sit?

Quid tu tam pusillo animo paupertatem times? quam etiam vestri philosophi laudant: nihil hac tutius, nihilque tranquillus esse testantur. Hoc, quod times, sollicitudinum portus est. An ignoras, quot periculis, quot casibus cum his malis opibus subjaceas? Quæ tecum bene agent, si sine tuo cruento transierint. Tu vero præda onustus incedis, & spolia geris, quæ irritent animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas bene collocare id, quod tibi forsan eripiet aut unum latrocinium, aut existens repente proscriptio, aut hostilis aliqua direptio? Quid verere fluxum & fragile bonum facere sempiternum, aut thesauros tuos custodi Deo credere, ubi non furem prædonemque timeas,

non

non rubiginem, non tyrannum? Qui apud Deum dives est, pauper esse nunquam potest. Si justitiam tanti putas, sequere, abjectis oneribus, quæ te premunt: libera te ipsum compedibus & catenis, ut expeditus ad Deum curras. Magni & excelsi animi est, despicere & calcare mortalia. Sed si hanc virtutem non capis, ut divitias tuas in aram Dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te metu. Omnia ista præcepta non tibi soli dantur, sed omni populo, qui mente conjunctus est, & cohæret sicut homo unus. Si solus magnis operibus non sufficis, pro virili parte operare justitiam, sic tamen, ut quantum divitiis inter cæteros, tantum opere præcellas. Neque nunc suaderi tibi putas, ut rem familiarem tuam minuas, vel exhaustias: sed quæ in supervacua fueras impensurus, ad meliora convertas. Unde bestias emis, hinc captos redime; unde feras pascis, hinc pauperes ale; unde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos sepeli. Quid prodest perditæ nequitiae bestiarios facere locupletes, & instruere ad flagitia? Transfer ad magnum sacrificium male peritura; ut pro his veris muneribus habeas a Deo munus æternum. Magna est misericordiae merces, cui Deus pollicetur, peccata se omnia remissurum. Si audieris, inquit, preces supplicis tui, & ego audiam tuas. Si misertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miserebor. Si autem non respexeris, nec adjuveris, & ego animum tuum contra te geram, tuisque te legibus judicabo.

C A P U T XIII.

De Pœnitentia, de Misericordia, ac peccatorum venia.

Quoties igitur rogaris, tentari te a Deo crede, an sis dignus audiri. Circumspice conscientiam Laetant. Tom. I. **Cc** tuam,

tuam, & quantum potes, medere vulneribus. Nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putas. Abolentur enim, si Deo largiare, quia peccaveris; nam si fiducia largiendi peccates, non abolentur. Deus enim purgari homines a peccatis maxime cupit, ideoque agi pœnitentiam jubet. Agere autem pœnitentiam nihil aliud est, quam profiteri & affirmare, se ulterius non peccatum. Ignoscitur itaque iis, qui ad peccatum imprudenter incauteque labuntur: veniam non habet, qui sciens peccat. Nec tamen si aliquis fuerit purificatus ab omni labo peccati, temperandum sibi ab opere largitionis existimet, quia non habeat peccata, quæ debeat. Imo vero tum magis justitiam debet operari, cum factus est justus, ut quod ante in medelam vulnerum fecerat, postmodum faciat in laudem gloriamque virtutis. Eo accedit, quod nemo esse sine delicto potest, quamdiu indumento carnis oneratus est. Cujus infirmitas triplici modo subjacet dominio peccati, factis, dictis, cogitationibus.

Per hos gradus ad summum culmen justitia procedit. Primus est virtutis gradus, malis operibus abstinerere; secundus, etiam malis verbis; tertius, etiam cogitatione rerum malarum. Qui primum gradum ascendit, satis justus est; qui secundum, jam perfectæ virtutis; siquidem neque factis, neque sermone delinquit; qui tertium, is vero similitudinem Dei assecutus videtur. Est enim pene supra humanum modum, ne in cogitationem quidem admittere, quod sit vel factu malum, vel improbum dictu. Itaque etiam justi homines, qui frœnare se possunt ab omni opere injusto, nonnunquam tamen ipsa fragilitate vincuntur, ut vel in ira malum dicant, vel in aspectu rerum delectabilium tacita cogitatione concupiscant. Quod si mortalis conditio non patitur, esse hominem ab omni macula purum, debent ergo largitione perpetua peccata

cata carnis aboleri. Unum est enim sapientis, & justi, & vitalis viri opus, divitias suas in sola justitia collocare: qua profecto qui eget, licet ille Crœsum, aut Crassum divitiis supereret, hic pauper, hic nudus, hic mendicus putandus est. Danda igitur opera, ut indumento justitiae pietatisque velemur, quo nos exuat nemo, quod nobis sempiternum præbeat ornatum. Nam si Deorum cultores simulacra insensibilia excolunt, & quidquid pretiosi habent, in ea conferrunt, quibus nec uti possunt, nec gratias agere, quod acceperint: quanto justius est, & verius, viventia Dei simulacra excolare, ut promereare viventem? Quæ sicut usui habent, quidquid acceperint, & gratias agunt: ita Deus, in cuius conspectu bonum feceris, & probabit, & mercedem pietatis exsolvet.

CAPUT XIV.

De Affectibus, ac de iis Stoicorum sententia; & de Virtute, Vitiis & Misericordia.

Si ergo in homine præclarum & excellens est bonum misericordia, idque divinis testimoniis, & bonorum malorumque consensu optimum judicatur: apparet, philosophos longe absuisse ab humano bono, qui neque præceperunt ejusmodi quidquam, neque fecerunt; sed virtutem, quæ in homine propemodum singularis est, pro vitio semper habuerunt. Libet hic interponere unum de philosophia locum, ut illorum plenius coarguamus errores, qui misericordiam, cupiditatem, metum, morbos animi appellant. Conantur illi quidem virtutes a vitiis distinguere, quod est sane facillimum. Quis enim non possit liberalem a prodigo separare, ut illi faciunt, aut parcum a folido, aut quietum ab inerti, aut cautum a timido?

quod hæc, quæ sunt bona, fines suos habeant; quos si excesserint, in vitia labuntur: ita ut constantia, nisi pro veritate suscepta sit, fit impudentia; item fortitudo, si nulla necessitate cogente, aut non pro causa honesta certum periculum subierit, in temeritatem convertitur. Libertas quoque, si alios insectetur potius, quam insectantibus resistat, contumacia est. Severitas etiam, nisi se intra congruentes nocentium pœnas coerceat, fit sæva crudelitas.

Itaque dicunt, eos, qui mali videantur, non sua sponte peccare, nec mala potius eligere: sed bonorum specie lapsos, incidere in mala, dum bonorum ac malorum discriminem ignorant. Hæc quidem falsa non sunt: sed ad corpus cuncta referuntur. Nam parcum esse, aut constantem, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut severum, virtutes sunt quidem, sed hujus temporariæ vitæ. Nos autem, qui hanc vitam contemnimus, alias nobis virtutes propositas habemus, de quibus philosophi ne suspicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaque & virtutes quasdam pro vitiis, & vitia quedam pro virtutibus habuerunt. Nam Stoici affectus omnes, quorum impulsu animus commovetur, ex homine tollunt; cupiditatem, lætitiam, metum, mœstitiam, quorum duo priora ex bonis sunt aut futuris, aut præsentibus, posteriora ex malis. Eodem modo hæc quatuor morbos, ut dixi, vocant, non tam natura insitos, quam prava opinione susceptos. Et idecirco eos censem extirpari posse radicitus, si bonorum malorumque opinio falsa tollatur. Si enim nihil censeat sapiens bonum, nihil malum; nec cupiditate ardescet, nec lætitia gestiet, nec metu terribitur, nec ægritudine contrahetur. Mox videbimus, an efficiant, quod velint, aut quid efficiant: interim propositum arrogans, ac pene furiosum, qui se putent mederi, & eniti posse contravim rationemque naturæ.

C A P U T X V.

De affectibus, ac de iis Peripateticorum sententia.

Hæc enim naturalia esse, non voluntaria, omnium viventium ratio demonstrat, quæ iisdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius, qui hæc omnia detrahi posse negant, quia nobiscum simul nata sint; & conantur ostendere, quam providenter, & quam necessario Deus, sive natura (sic enim dicunt) his nos armarit affectibus: quos tamen, quia vitiosi plerumque fiunt, si nimii sint, posse ab homine, adhibito modo, salubriter temperari, ut tantum homini, quantum naturæ satis est, relinquatur. Non insipiens disputatio, si, ut dixi, non ad hanc vitam omnia referrentur. Stoici ergo furiosi, qui ea non temperant, sed abscondunt, rebusque a natura insitis castrare hominem quodammodo volunt. Quod tale est, quale si velint, aut metum detrahere cervis, aut venenum anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus. Nam quæ singula mutis animalibus data sunt, ea vero universa homini simul. Quod si, ut medici affirmant, lætitiae affectus in splene est, iræ in felle, libidinis in jecore, timoris in corde; facilius est interficere animal ipsum, quam ex corpore aliquid evellere: quod est animantis naturam velle mutare. Sed homines prudentes non intelligunt, cum virtia ex homine tollunt, etiam se virtutem tollere, cui soli locum faciunt. Nam si virtus est, in medio iræ impetu seipsum cohibere ac reprimere, quod negare non possunt: caret ergo virtute, quisquis ira caret. Si virtus est, libidinem corporis continere, virtute caret necesse est, qui libidinem, quam temperet, non habet. Si virtus est, cupiditatem ab alieni appetitione frænare; nullam certe virtutem potest habere, qui

caret eo, ad quod cohibendum virtutis usus adhibetur. Ubi ergo vitia non sunt, nec virtuti quidem locus est: sicut nec victoriae quidem, ubi adversarius nullus est. Ita sit, ut bonum sine malo esse in hac vita non possit. Affectus igitur quasi ubertas est naturalis animorum. Nam sicut in fentes ager, qui est natura fœcundus, exuberat: sic animus incultus, vitiis sua sponte invalescentibus, velut spinis obducitur. Sed cum verus cultor accesserit, statim, cedentibus vitiis, fruges virtutis oriuntur.

Deus itaque, cum hominem primum fingeret, mirabili providentia ingeneravit ei prius istas animi commotiones, ut posset capere virtutem, sicut terra culturam; posuitque materiam vitiorum in affectibus, virtutis in vitiis. Quæ profecto aut nulla erit, aut in usu esse non poterit, si desint ea, per quæ vis ejus aut appareret, aut constat. Videamus nunc, iidem illi, qui vitia penitus excidunt, quid effecerint. Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorum malorumque nasci putant; quibus evulsis, sanandum esse animum sapientis existimant: quoniam intelligunt & natura infitos esse, & sine his nihil moveri, nihil agi posse; alia quædam in eorum locum vicemque supponunt: ut pro cupiditate substituunt voluntatem: quasi vero non multo sit præstabilius, bonum cupere, quam velle. Item pro lætitia gaudium, pro metu cautionem. At in illo quarto immutandi nominis eos ratio defecit. Itaque ægritudinem penitus, id est, mœstitudinem doloremque animi sustulerunt: quod fieri nequaquam potest. Quis enim possit non dolere, si patriam aut pestilentia exhauserit, aut hostis everterit, aut tyrannus oppresserit? Potest aliquis non dolere, si sublatam viderit libertatem; si proximos, si amicos, si bonos viros aut exterminatos, aut crudelissime trucidatos? nisi eujus mens ita obstupuerit, ut sit ei sensus omnis ereptus. Quare aut omnia tollere debuerunt,

runt, aut implenda fuerat curta hæc & debilis disputatio; id est, etiam pro ægritudine aliquid reponendum, quoniam, superioribus ita ordinatis, hoc consequens erat.

Ut enim præsentibus lætamur bonis: sic malis angimur, ac dolemus. Si ergo lætitiae, quoniam vitiosam putabant, nomen aliud indiderunt: sic ægritudini, quoniam & ipsam vitiosam putabant, aliud vocabulum tribui congruebat. Unde apparet, non illis rem defuisse, sed verbum; cuius indigentia eum totum affectum, qui est vel maximus, contra quam natura pateretur, auferre voluerunt. Nam illas nominum commutations poteram coarguere pluribus, & ostendere, aut sermonis ornandi, augendæque copiæ gratia, multa nomina iisdem rebus imposita, aut certe non multum inter se illa distare. Nam & cupiditas a voluntate incipit; & cautio a metu oritur; & lætitia nihil aliud est, quam professum gaudium. Sed putemus, ut ipsi volunt, esse diversa. Nempe igitur cupiditatem esse dicent, perseverantem ac perpetuam voluntatem; lætitiam vero, insolenter se efferens gaudium; metum autem, nimiam & excedentem modum cautionem. Ita fit, ut ea, quæ tollenda esse censem, non tollant, sed temperent; siquidem nomina tantummodo immutant, res ipsæ manent. Eo igitur imprudentes revolvuntur, quo Peripatetici ratione perveniunt; ut vitia, quoniam tolli non possunt, medie temperanda sint. Ergo errant, quia non efficiunt, quod volunt, & longo asperoque circuitu in eamdem viam redeunt.

C A P U T XVI.

*De Affectionibus, ac de iis Peripateticorum eversa sententia;
quis fit verus affectuum, quique eorum malus usus.*

At ego ne Peripateticos quidem accessisse ad veritatem puto, qui vitia esse concedunt, sed ea mediocriter temperant. Carendum est enim vitiis etiam mediocribus: quin potius efficiendum fuit primum, ne vitia essent. Nec enim quidquam vitiosum nasci potest: sed vitia fieri, si male utamur affectionibus; si bene, virtutes. Deinde monstrandum est, non ipsos affectus, sed eorum causas esse moderandas. Non est, inquiunt, lætitia nimia gestiendum; sed modice, ac moderate. Hoc vero tale est, quale si dicerent, non esse currendum concitate, sed gradiendum quiete. At potest & qui graditur, errare; & qui currit, rectam viam tenere. Quid si ostendo esse aliquid, ubi non tantum modicum, sed vel punctum gaudere, vitiosum sit; & aliud contra, in quo vel exultare lætitia minime criminosum? Quid tandem nobis ista mediocritas proderit? Quæro, utrumne sapienti lætandum putent, si quid inimico suo mali videat accidere; aut utrumne lætitiam frænare debeat, si viætis hostibus, aut oppresso tyranno, libertas & salus civibus parta sit?

Nemo dubitat, quin & in illo exiguum lætari, & in hoc parum lætari sit maximum crimen. Eadem de cæteris affectionibus dicere licet. Sed, ut dixi, non in his moderandis sapientiæ ratio versatur, sed in causis eorum: quoniam extrinsecus commoventur; nec ipsis potissimum frænos imponi oportuit, quoniam & exigi possunt esse in maximo crimine, & maxiimi possunt esse sine criminе. Sed assignandi fuerunt certis temporibus, & rebus, & locis; ne vitia sint, quibus uti recte licet. Sicut enim recte ambulare bonum est, errare

rare autem malum: sic moveri affectibus in rectum, bonum est; in pravum, malum. Nam libido si extra legitimum torum non evagetur, licet sit vehemens, tamen culpa caret. Sin vero appetit alienum, licet sit mediocris, vitium tamen maximum est. Non est itaque morbus irasci, nec cupere, nec libidine commoveri: sed iracundum esse, morbus est, cupidum, libidinosum. Qui enim iracundus est, etiam cui non debet, aut cum non oportet, irascitur. Qui cupidus, etiam quod non opus est, concupiscit. Qui libidinosus, etiam quod legibus vetatur, affectat. Omnis igitur ratio in eo versari debuit, ut quoniam earum rerum impetus inhiberi non potest, nec debet, quia necessario est insitus ad tuenda officia vitae, dirigetur potius in viam rectam, ubi etiam cursus offensione ac periculo careat.

C A P U T XVII.

De Affectibus, ac eorum usu; de patientia, & summo bono Christianorum.

Sed evectus sum coarguendi studio longius; cum sit mihi propositum, ea, quæ vitia philosophi putaverunt, ostendere non tantum vitia non esse, verum etiam magnas esse virtutes. Ex aliis docendi gratia sumam, quæ pertinere ad rem maxime puto. Metum, seu timorem in maximo vitio ponunt, summamque imbecillitatem esse animi putant; cui sit contraria fortitudo, quæ si sit in homine, locum timori esse nullum. Creditne ergo aliquis, fieri posse, ut idem metus summa sit fortitudo? Minime. Neque enim videatur capere natura, ut aliquid in contrarium recidat. Atqui ego non arguta aliqua conclusione, ut apud Platonem Socrates facit, qui eos, quos contra dis-

putat, cogit ea, quæ negaverant, confiteri; sed simpliciter ostendam, summum metum summam esse virtutem. Nemo dubitat, quin timidi & imbecilli sit animi, aut dolorem metuere, aut egestatem, aut exilium, aut carcerem, aut mortem: quæ omnia quisquis non exhorruerit, fortissimus judicatur. Qui autem Deum metuit, illa universa non metuit. Ad quod probandum argumentis opus non est; spectatae sunt enim, spectanturque adhuc per orbem pœnæ cultorum Dei, in quibus excruciantis nova & inusitata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horreret animus recordari; cum immanum bestiarum ultra ipsam mortem carnificina sœvierit. Has tamen execrabilis corporum lacerationes felix atque invicta patientia sine ullo gemitu pertulit. Hæc virtus omnibus populis, atque provinciis, & ipsis tortoribus miraculum maximum præbuit; cum patientia crudelitas vinceretur. Atqui hanc virtutem nihil aliud, quam metus Dei fecit. Itaque, ut dicebam, non evellendus, ut Stoici, neque temperandus timor, ut Peripatetici volunt: sed in veram viam dirigendus est; auferendique sunt metus: sed ita, ut hic solus relinquatur, qui quoniam legitimus ac verus est, solus efficit, ut possint cætera omnia non timeri. Cupiditas quoque inter vitia numeratur: sed si hæc, quæ terrena sunt, concupiscat, vitium est; virtus autem, si cœlestia. Qui enim justitiam, qui Deum, qui vitam perpetuam, qui lucem sempiternam, eaque omnia, quæ Deus homini pollicetur, consequi cupit, opes istas, & honores, & potentatus, & regna ipsa contemnet.

Dicit fortasse Stoicus, voluntate opus esse ad hæc consequenda, non cupiditate: imo vero parum est velle. Multi enim volunt: sed cum dolor visceribus accesserit, voluntas cedit, cupiditas perseverat; quæ si efficit, ut contemptui sint omnia, quæ a cæteris appetuntur, summa virtus est, siquidem continentiae mater

mater est. Ideoque illud potius efficere debemus, ut affectus, quibus prave uti vitium est, dirigamus in rectum. Nam istae concitationes animorum juncto currui similes sunt; in quo recte moderando summum rectoris officium est, ut viam noverit: quam si tenebit, quamlibet concitate ierit, non offendet. Si autem aberraverit, licet placide ac leniter eat, aut per confragosa vexabitur, aut per præcipitia labetur, aut certe, quo non est opus, deferetur. Sic currus ille vitæ, qui affectibus velut equis pernicibus ducitur, si rectam viam teneat, fungetur officio. Metus igitur & cupiditas, si projiciantur in terram, vitia fient; virtutes autem, si ad divina referantur. Parcimoniam contra virtutis loco habent: quæ si studium est habendi, non potest esse virtus; quia in augendis, vel tuendis terrestribus bonis tota versatur. Nos autem summum bonum non referimus ad corpus: sed omne officium solius animæ conservatione metimur. Quod si, ut supra docui, patrimonio minime parcendum est, ut humanitatem justitiamque teneamus; non est virtus frugi esse: quod nomen virtutis specie fallit, ac decipit. Est enim frugalitas abstinentia quidem voluptatum: sed eo vitium, quia ex habendi amore descendit, cum sit & voluptatibus abstinentia, & pecuniae minime temperandum. Nam parce, id est, mediocriter uti pecunia, quasi quædam pusillitas animi est, aut prætimentis, ne sibi desit; aut desperantis, posse se illam reparare; aut contemptum terrestrium non capientis. Sed illi rursus eum, qui rei familiari suæ non parcat, prodigum vocant. Nam ita liberalem distinguunt a prodigo, quod is liberalis sit, qui & bene meritis, & cum oportet, & quantum satis est, largiatur; prodigus vero, qui & non meritis, & cum opus non est, & sine respectu rei familiaris effundat.

Quid ergo? Prodigumne dicemus eum, qui misericordiæ causa tribuat egentibus victum? Atqui multum

tum refert, utrumne scortis propter libidinem largiare, an miseris propter humanitatem: utrum pecuniam tuam perductores, aleatores, lenonesque diripient; an illam pietati ac Deo præstes: utrumne illam ventri ac gulæ ingeras, an in thesauro justitiæ reponas. Ut ergo vitium est, effundere in malam partem: sic in bonam, virtus. Si virtus est, non parcere opibus, quæ possunt reparari, ut hominis vitam sustentes, quæ reparari non potest; vitium igitur parcimonia est. Quare nihil aliud dixerim, quam insanos, qui hominem, mite ac sociale animal, orbant suo nomine; qui evulsis affectibus, quibus omnis constat humanitas, ad immobilem stuporem mentis perducere volunt: dum student animum perturbationibus liberare, &, ut ipsi dicunt, quietum tranquillumque reddere. Quod fieri non tantum non potest, quia vis & ratio ejus in motu est; sed ne oportet quidem. Quia sicut aqua semper jacens & quieta insalubris & magis turbida est: sic animus immotus ac torpens inutilis est etiam sibi; nec vitam ipsam tueri poterit, quia nec faciet quidquam, nec cogitabit: cum cogitatio ipsa nihil aliud sit, quam mentis agitatio. Denique qui hanc immobilitatem animi asserunt, privare animum vita volunt; quia vita actuosa est, mors quieta. Quædam etiam recte pro virtutibus habent: sed earum modum non tenent.

Virtus est constantia: non ut inferentibus injuriam resistamus; his enim cedendum est; quod cur fieri debat, mox docebo: sed ut jubentibus facere nos contra Dei legem contraque justitiam, nullis minis, aut suppliciis terreamur, quominus Dei iussionem hominis iussioni præferamus. Item virtus est, mortem contemnere: non ut appetamus, eamque ultro nobis inferamus, sicut philosophorum plurimi & maximi sæpe fecerunt; quod est sceleratum ac nefarium: sed ut coacti Deum relinquere, ac fidem prodere, mortem suscipere malimus, libertatemque defendamus adversus

sus impotentium stultam vecordemque violentiam, & omnes fæculi minas atque terrores fortitudine animi provocemus. Sic ea, quæ alii timent, excelsa & insuperabili mente dolorem mortemque calcamus. Hæc est virtus, hæc vera constantia, in hoc tuenda & conservanda solo, ut nullus nos terror, nulla vis a Deo possit avertere. Vera igitur Ciceronis illa sententia est: „Nemo, inquit, justus potest esse, qui mortem, „qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet.“ Item Senecæ in libris moralis philosophiæ dicentis: „Hic est ille homo honestus, non apice, purpurave, „non lictorum insignis ministerio, sed nulla re minor, „qui cum mortem in vicinia videt, non sic perturba- „tur, tanquam rem novam viderit; qui, sive toto „corpore tormenta patienda sunt, sive flamma ore „rapienda est, sive extendendæ per patibulum manus, „non quærit, quid patiatur, sed quam bene.“ Qui autem Deum colit, hæc patitur, nec timet. Ergo justus est. His rebus efficitur, ut neque virtutes, neque virtutum exactissimos limites nosse aut tenere possit omnino, quisquis est a Religione Dei singularis alienus.

C A P U T XVIII.

De quibusdam Dei mandatis; & Patientia.

Sed omittamus philosophos, qui aut omnino nihil sciunt, idque ipsum pro summa scientia præferunt; aut qui non perspiciunt, etiam quæ sciunt; aut qui, quoniam se putant scire, quæ nesciunt, inepte arroganterque despiunt. Nos ergo, ut ad propositum revertamur, quibus solis a Deo veritas revelata, & cœlitus missa sapientia est, faciamus, quæ jubet illuminator noster Deus: sustineamus invicem, & labores hujus

hujus vitæ mutuis adjumentis perferamus; ne tamen, si quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo. Monet enim Deus, operatorem justitiae non oportere esse jaētantem; ne non tam mandatis cœlestibus obsequandi, quam studio placendi, humanitatis officio functus esse videatur; habeatque jam pretium gloriæ, quod captavit; nec præmium cœlestis illius ac divinæ mercedis accipiat. Cætera, quæ observare cultor Dei debet, facilia sunt, illis virtutibus comprehensis; ut non mentiatur unquam decipiendi aut nocendi causa. Est enim nefas, eum, qui veritati studeat, in aliqua re esse fallacem; atque ab ipsa, quam sequitur, veritate discedere. In hac justitiae virtutumque omnium via nullus mendacio locus est. Itaque viator ille verus ac justus non dicet illud Lucilianum:

Homini amico ac familiari non est mentiri meum:
sed etiam inimico atque ignoto existimabit non esse mentiri suum; nec aliquando committet, ut lingua, interpres animi, a sensu & cogitatione discordet. Pecuniam si quam crediderit, non accipiet usuram, ut & beneficium sit incolume, quod succurrit necessitati, & abstineat se prorsus alieno. In hoc enim genere officii debet suo esse contentus, quem oporteat alias ne proprio quidem parcere, ut bonum faciat; plus autem accipere, quam dederit, injustum est. Quod qui facit, infidiatur quodammodo, ut ex alterius necessitate prædetur.

At justus nunquam prætermittet, quominus aliquid misericorditer faciat; nec inquinabit se hujusmodi quæstu: sed efficiet, ut sine ullo suo damno id ipsum, quod commodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiat a paupere, ut si quid ipse præsterit, eo bonum sit, quo fuerit gratuitum. Maledicti benedicto respondeat: nunquam ipse maledicat; ne verbum malum procedat ex ore hominis, qui colit Verbum bonum. Quin etiam caveat diligenter, ne quan-

quando inimicum sua culpa faciat; & si quis extiterit tam protervus, qui bono & justo faciat injuriam, clementer ac moderate ferat, & ultionem suam sibi non assumat, sed judici Deo reservet. Innocentiam semper & ubique custodiat. Quod præceptum non ad hoc tantum valet, ut ipse injuriam non inferat: sed ut illatam sibi non vindicet. Sedet enim maximus & æquisfimus judex, speculator ac testis omnium. Hunc homini præferat; hunc malit de causa sua pronuntiare, cuius sententiam nemo effugere potest, nec defensione cujusquam, nec gratia. Ita fit, ut homo justus contemptui sit omnibus; & quia putabitur semetipsum defendere non posse, habebitur pro segni & inerte. Qui autem fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic strenuus judicatur: hunc colunt, hunc omnes verentur. Bonus vero ille tametsi prodesse pluribus possit, illum tamen suspiciunt, qui nocere, quam qui prodesse possit. Sed justum pravitas hominum depravare non poterit, quominus Deo studeat obtemperare; malitque contemni, dummodo semper boni fungatur officio, mali nunquam. Cicero in iisdem illis Officialibus:
 „At vero si quis voluerit, inquit, animi sui compli-
 „citam notionem evolvere, jam se ipse doceat, eum
 „virum bonum esse, qui profit, quibus possit, noceat
 „nemini, nisi lacestitus injuria.;

O quam simplicem veramque sententiam duorum verborum adjectione corrupt! Quid enim opus fuerat adjungere, nisi lacestitus injuria? ut vitium bono viro quasi caudam turpissimam apponeret; patientiaeque, quæ omnium virtutum maxima est, faceret expertem. Nocitulum esse dixit bonum virum, si fuerit lacestitus: jam ex hoc ipso boni viri nomen amittat necesse est, si nocebit. Non minus enim mali est, referre injuriam, quam inferre. Nam unde certamina inter homines, unde pugnæ contentionesque nascuntur, nisi quod improbitati opposita impatientia magnas

sæpe concitat tempestates? Quod si patientiam, qua virtute nihil verius, nihil homine dignius inveniri potest, improbitati opposueris, extinguetur protinus, tanquam igni aquam superfuderis. Sin autem provocatrix illa improbitas impatientiam sibi comparem natæ est, tanquam perfusa oleo, tantum excitabit incendium, ut id non flumen aliquod, sed effusio cruentis extinguat. Magna itaque patientiæ ratio est, quam sapiens homo ademit bono viro. Ut enim nihil malorum fiat, hæc sola efficit: quæ si detur omnibus, nullum scelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid igitur bono viro potest esse tam calamitosum, tamque contrarium, quam iræ fræna permittere; quæ illum non modo boni, sed etiam hominis appellatione dispoliet? Siquidem nocere alteri, ut ipse verissime ait, non est secundum hominis naturam. Nam & pecudes si l'aceſſas, aut calce, aut cornu repugnant; & serpentes ac feræ, nisi persequaris, ut occidas, negotium non exhibent; &, ut ad hominum exempla redeamus, imperiti quoque & insipientes, si quando accipiunt injuriam, cæco & irrationabili furore ducuntur, & iis, qui sibi nocent, vicem retribuere conantur. In quo igitur sapiens ac bonus vir a malis & insipientibus differt; nisi quod habet invictam patientiam, qua stulti carent; nisi quod regere se, ac mitigare iram suam novit, quam illi, quia virtute indigent, refrænare non possunt? Sed videlicet hæc illum res fecellit, quod cum de virtute loqueretur, in quacumque contentione vinceret, putavit esse virtutis; nec videre ullo modo potuit hominem dolori & iræ succumbentem, & iis affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari, & ruentem quacumque improbitas provocarit, virtutis officium non tenere. Qui enim referre injuriam nititur, eum ipsum, a quo læsus est, gestit imitari. Ita qui malum imitatur, bonus esse nullo pacto potest.

Duobus igitur verbis duas virtutes maximas bono, & sapienti viro, innocentiam patientiamque detraxit. Sed quia ipse caninam illam facundiam (sicut Sallustius ab Appio dictum refert) exercuit; voluit quoque hominem canino modo vivere, ut remordeat lacesitus. Quæ retributio contumeliae quam perniciosa sit, & quas edere soleat strages, unde opportunius petetur exemplum, quam ex ipsius præceptoris tristissimo casu; qui dum his philosophorum præceptis obtemperare gestit, ipse se perdidit? Quod si lacesitus injuria patientiam tenuisset; si dissimulare, si ferre contumeliam boni viri esse didicisset; nec illas nobiles orationes alieno titulo inscriptas, impatentia, & levitas, & insania profudisset: numquam capite suo rostra, in quibus ante floruerat, cruentasset; nec rempublicam funditus proscriptio illa delesset. Sapientis ergo ac boni viri non est velle certare, ac se periculo committere; quoniam & vincere non est in nostra potestate, & est anceps omne certamen: sed est sapientis atque optimi viri, non adversarium velle tollere; quod fieri sine scelere ac periculo non potest: sed certamen ipsum, quod fieri & utiliter, & juste potest. Summa igitur virtus habenda patientia est: quam ut caperet homo justus, voluit illum Deus (ut supra dictum est) pro inerte contemni. Nisi enim contumeliis fuerit affectus, quantum habeat fortitudinis in seipso cohibendo, ignorabitur. Si autem lacesitus injuria lædentem perseQUI cœperit, victus est. Si vero motum illum ratione compresserit, hic plane imperat sibi; hic regere se potest. Quæ sustentatio sui, recte patientia nominatur: quæ una virtus omnibus est opposita vitiis & affectibus. Hæc perturbatum ac fluctuantem animum ad tranquillitatem suam revocat: hæc mitigat, hæc hominem sibi reddit.

Ergo quoniam naturæ repugnare impossibile est & inutile, ut non commoveamur omnino; prius tamen, quam commotio illa prosiliat ad nocendum, quoad fieri potest, maturius sopiaitur. Præcepit Deus non occidere Solem super iram nostram, ne furoris nostri testis abscedat. Denique Marcus Tullius contra suum præceptum, de quo paulo ante dixi, oblicationem injuriarum in magnis laudibus posuit. „Spero, „inquit, Cæsar, qui oblivisci nihil soles, nisi inju- „rias.“ Quod si hoc ille faciebat, homo non a cœlesti tantum, sed a publica quoque civilique justitia remotissimus; quanto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis velut candidati sumus?

C A P U T X I X.

De affectibus, eorumque usu; atque de tribus Furis.

Stoicis, cum affectus ex homine, tanquam mortbos, conantur evellere, Peripatetici se oppnunt; eosque non modo retinent, sed etiam defendunt; nihilque in homine esse dicunt, quod non magna ratione ac providentia sit innatum. Recte id quidem, si singularum rerum veros terminos scirent. Itaque hanc ipsam iram, cotem dicunt esse virtutis, tanquam nemo possit adversus hostes fortiter dimicare, nisi fuerit ira concitatus. Quo plane ostendunt, nec quid sit virtus scire se, nec cur homini tribuerit iram Deus. Quæ si nobis ideo data est, ut ea utamur ad occidendos homines, quid immensus homine? quid similius feris belluis existimandum est, quam id animal, quod ad communionem & innocentiam Deus fecit? Tres sunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agant; ira, cupiditas, libido. Propterea poetæ tres Furias esse dixerunt,

xerunt, quæ mentes hominum exagitent: ira ultionem desiderat, cupiditas opes, libido voluptates. Sed his omnibus Deus certos limites statuit: quos si transcederint, maioresque esse cœperint, necesse est naturam suam depravent, & in morbos ac vitia vertantur. Qui autem sint isti limites, non est magni laboris ostendere.

Cupiditas ad ea comparanda nobis data est, quæ sunt ad vitam necessaria; libido, ad sobolem propagandam; iræ affectus, ad coercenda peccata eorum, qui sunt in nostra potestate, id est, ut arctiore disciplina minor ætas ad probitatem justitiamque formetur: quæ nisi metu cohibeatur, licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium & facinus evadet. Itaque ut ira uti adversus minores & justum est, & necessarium: sic & adversus pares & perniciosum est, & impium. Impium, quod violatur humanitas; perniciosum, quod, illis repugnantibus, aut perdere necesse est, aut perire. Hanc autem quam dixi esse rationem, cur homini sit iræ affectus datus, ex ipsius Dei præceptis intelligi potest, qui jubet uti maledicis & lædentibus non irascamur; manus autem nostras supra minores semper habeamus; hoc est, ut peccantes eos assiduis verberibus corriganus; ne amore inutili & indulgentia nimia educentur ad malum, & ad vitia nutriantur. Sed rerum imperiti, & rationis ignari, eos affectus, qui sunt homini ad usus bonos dati, exterminaverunt; & latius, quam ratio postulat, evagantur. Inde injuste atque impie vivitur. Utuntur ira contra pares: hinc dissidia, hinc expulsiones, hinc bella contra justitiam nata sunt. Utuntur cupiditate ad congerendas opes: hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerum genera exorta sunt. Utuntur libidine ad capiendas tantum voluptates: hinc stupra, hinc adulteria, hinc corruptæ omnes extiterunt. Qui-

cumque igitur illos affectus intra fines suos redegerit (quod ignorantes Deum facere non possunt) hic patiens, hic fortis, hic justus est.

C A P U T X X.

*De sensibus, & eorum voluptatibus brutorum & hominis;
atque de oculorum voluptate & spectaculis.*

Restat, ut contra quinque sensuum voluptates dicam breviter; nam & ipsius libri mensura jam modum flagitat: quæ omnes, quoniam vitiosæ ac mortiferæ sunt, virtute superari atque opprimi debent; vel (quod paulo ante dicebam de affectibus) ad rationem suam revocari. Cæteræ animantes præter unam voluptatem, quæ ad generandum pertinet, nullam sentiunt. Utuntur ergo sensibus ad naturæ suæ necessitatem: vident, ut appetant ea, quibus opus est ad vitam tuendam: audiunt invicem, sequæ dignoscunt, ut possint congregari. Quæ utilia sunt ad victimum, aut ex odore inveniunt, aut ex sapore percipiunt; inutilia respnuunt, aut recusant. Edendi ac bibendi officium ventris plenitudine metiuntur. Homini vero solertissimi artificis providentia dedit voluptatem infinitam, & in vitium cadentem; quia proposuit ei virtutem, quæ cum voluptate semper, tanquam cum domestico hoste pugnaret. Cicero in Catone majore: „Stupra vero, inquit, & adulteria, & omne flagitium nullis excitari aliis illecebris, nisi voluptatis. Cumque homini sive natura, sive quis Deus nihil mente præstabilius esset, huic divino muneri ac dono nihil tam iniunctum, quam voluptatem. Nec enim libidine domina re, temperantiæ locum esse; neque in voluptatis regno virtutem posse consistere:,, sed

sed e contrario Deus idcirco virtutem dedit, ut expugnaret ac vinceret voluptatem; eamque egredientem fines sibi datos intra præscriptum coiceret, ne hominem suavitatibus delinitum atque captum ditioni suæ subjiceret, ac sempiterna morte multaret.

Voluptas oculorum varia & multiplex est, quæ capitur ex aspectu rerum, quæ sunt in usu hominum, vel natura, vel opere delectabiles. Hanc philosophi rectissime sustulerunt. Ajunt enim multo esse præclarus & homine dignius, cœlum potius, quam cœlata intueri; & hoc pulcherrimum opus intermicantibus astrorum luminibus, tanquam floribus adornatum, quam picta, & ficta, & gemmis distincta mirari. Sed cum diserte ad contemptum terrestrium nos exhortati sunt, & ad cœli spectaculum excitarerunt; tamen spectacula hæc publica non contemnunt. Itaque his & delectantur, & libenter intersunt. Quæ, quoniam maxima sunt irritamenta vitiorum, & ad corrumpendos animos potentissime valent, tollenda sunt nobis; quia non modo ad beatam vitam nihil conferunt, sed etiam nocent plurimum. Nam qui hominem, quamvis ob merita damnatum, in conspectu suo jugulari pro voluptate computat, conscientiam suam polluit, tam scilicet, quam si homicidii, quod fit occulte, spectator & particeps fiat. Hos tamen ludos vocant, in quibus humanus sanguis effunditur. Adeo longe ab hominibus secessit humanitas; ut cum animas hominum interficiant, ludere se opinentur, nocentiores iis omnibus, quorum sanguinem voluptati habent.

Quæro nunc, an possint pii & justi homines esse, qui constitutos sub ictu mortis, ac misericordiam deprecantes, non tantum patiuntur occidi, sed & flagitant, feruntque ad mortem crudelia & inhumana suffragia, nec vulneribus fatiati, nec cruento contenti; quin etiam percuttos jacentesque repeti ju-

concitatur; ac se quisque pro sexu in illis imaginibus præfigurat, probantque illa, dum rident, & adhærentibus vitiis, corruptiores ad cubicula revertuntur; nec pueri modo, quos præmaturis vitiis imbuī non oportet: sed etiam senes, quos peccare jam non decet.

Circensium quoque ludorum ratio quid aliud habet, nisi levitatem, vanitatem, insaniam? Tanto namque impetu concitantur animi in furorem, quanto illic impetu curritur; ut jam plus spectaculi exhibeant, qui spectandi gratia veniunt, cum exclamare, & efferrī, & exilire cœperint. Vitanda ergo spectacula omnia, non solum ne quid vitiorum pectoribus insidat, quæ sedata & pacifica esse debent; sed ne cuius nos voluptatis consuetudo deliniat, & a Deo atque a bonis operibus avertat. Nam ludorum celebrationes, Deorum festa sunt; siquidem ob natales eorum, vel templorum novorum dedicationes sunt constituti. Et primitus quidem venationes, quæ vocantur munera, Saturno sunt attributæ; ludi autem scenici Libero; Circenses vero Neptuno. Paulatim tamen & cæteris Diis idem bonos tribui cœpit; singulique ludi nominibus eorum consecrati sunt, si-
cut Sifinius Capito in libris spectaculorum docet. Si quis igitur spectaculis interest, ad quæ Religionis gratia convenitur, discessit a Dei cultu, & ad Deos se contulit, quorum natales & festa celebravit.

C A P U T X X I .

De aurium voluptatibus, & Sacris litteris.

Aurium voluptas ex vocum & cantuum suavitate percipitur; quæ scilicet tam vitiosa est, quam oblectatio illa, de qua diximus, oculorum. Quis enim

enim non luxuriosum ac nequam putet eum, qui scenicas artes domi habeat? Atqui nihil refert, utrumne luxuriam solus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed jam de spectaculis dictum est. Restat unum, quod est nobis expugnandum; ne capiamur iis, quæ ad sensum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ verbis carent, id est aeris & nervorum suaves soni possunt facile contemni, quia non adhærent, nec scribi possunt. Carmen autem compositum, & oratio cum suavitate decipiens, capit mentes, & quo voluerit impellit. Inde homines litterati cum ad Dei religionem accesserint, si non fuerint ab aliquo perito doctore fundati, minus credunt. Assueti enim dulcibus & politis sive orationibus, sive carminibus, divinarum litterarum simplicem communemque sermonem pro sordido aspernantur. Id enim querunt, quod sensum demulceat. Persuadet autem quidquid suave est, & animo penitus, dum delectat, infidit. Num igitur Deus & mentis, & vocis, & linguæ artifex diserte loqui non potest? Imo vero summa providentia carere fuco voluit ea, quæ divina sunt; ut omnes inteligerent, quæ ipse omnibus loquebatur.

Ergo qui veritati studet, qui non vult se ipse decipere, abjiciat inimicas ac noxias voluptates, quæ animam sibi vinciant, ut corpus cibi dulces: præferantur vera falsis, æterna brevibus, utilia jucundis. Nihil aspectu gratum sit, nisi quod pie, quod juste fieri video; nihil auditu suave, nisi quod alit animam, melioremque te reddit. Maximeque hic sensus non est ad vitium detorquendus, qui nobis ideo datus est, ut doctrinam Dei percipere possemus. Itaque si voluptas est, audire cantus & carmina, Dei laudes canere & audire, jucundum sit. Hæc est voluptas vera, quæ comes & socia virtutis est. Hæc est non caduca & brevis, ut illæ quas ap-

petunt, qui corpori, ut pecudes, serviunt; sed perpetua, & sine ulla intermissione delectans. Cujus terminos si quis excesserit, nihilque aliud ex voluptate petierit, nisi ipsam voluptatem; hic mortem meditatur, quia sicut vita perpetua in virtute est, ita mors in voluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit æternis; qui terrena prætulerit, cœlestia non habebit.

C A P U T XXII.

De Saporis & Odoris voluptatibus.

Ad voluptates autem saporis & odoris, qui duo sensus ad solum corpus pertinent, nihil est quod a nobis disputetur; nisi forte quis exigit ut dicamus, turpe esse sapienti ac bono, si ventri & gulæ serviat; si unguentis oblitus, ac floribus coronatus incedat: quæ qui facit, utique insipiens, ineptus, & nihil est, & quem ne odor quidem virtutis attigerit. Fortasse quispiam dixerit: Cur ergo illa facta sunt, nisi ut iis fruamur? Atenim jam sæpe dictum est, virtutem nullam futuram fuisse, nisi haberet quæ opprimeret. Itaque fecit omnia Deus ad instruendum certamen rerum duarum. Ergo illecebræ istæ voluptatum arma sunt illius, cuius opus unum est, expugnare virtutem, justitiamque ab hominibus excludere. His blandimentis & suavitatibus titillat animas. Scit enim, quia mortis est fabricatrix voluptas. Nam sicut Deus hominem ad vitam, non nisi per virtutem ac laborem vocat: ita ille ad mortem per delicias ac voluptates; & sicut ad verum bonum per fallacia mala, sic ad verum malum per fallacia bona pervernitur. Cavenda sunt igitur oblectamenta ista, tanquam laquei & plagæ; ne suavitudinum mollitie capti, subditionem mortis cum ipso corpore redigamur, cui nos mancipavimus.

C A P U T XXIII.

*De tactus Voluptate & libidine, atque de Matrimonio
& continentia.*

Venio nunc ad eam, quæ percipitur ex tactu, voluptatem: qui sensus est quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis, aut vestibus, sed de sola libidine dicendum mihi puto; quæ maxime coercenda est, quia maxime nocet. Cum excogitasset Deus duorum sexuum rationem, attribuit iis, ut se invicem appeterent, & conjunctione gauderent. Itaque ardentissimam cupiditatem cunctorum animantium corporibus admisit, ut in hos affectus avidissime ruerent, eaque ratione propagari & multiplicari genera possent. Quæ cupiditas & appetentia in homine vehementior & acrior invenitur; vel quia hominum multitudinem voluit esse majorem, vel quoniam virtutem soli homini dedit, ut esset laus & gloria in coercendis voluptatibus, & abstinentia sui. Scit ergo adversarius ille noster, quanta sit vis hujus cupiditatis, quam quidam necessitatem dicere maluerunt; eamque a recto, & bono, ad malum & pravum transfert. Illicita enim desideria immittit, ut aliena contaminent, quibus habere propria sine delicto licet. Objicit quippe oculis irritabiles formas, suggeritque fomenta, & vitiis pabulum subministratum intimis visceribus stimulos omnes conturbat & commovet, & naturalem illum incitat atque inflamat ardorem; donec irrefutum hominem implicatumque decipiatur. Ac ne quis esset, qui pœnarum metu abstineret alieno, lupanaria quoque constituit; & pudorem infelicum mulierum publicavit, ut ludibrio haberet tam eos qui faciunt, quam quas pati necesse est.

His obscenitatibus animas ad sanctitatem gentes, velut in coeni gurgite demersit, pudorem extinxit, pudicitiam profligavit. Idem etiam mares maribus admisit; & nefandos coitus contra natum contraque institutum Dei machinatus est: sic imbuit homines, & armavit ad nefas omne. Quid enim potest esse sanctum iis, qui aetatem imbecillam & praesidio indigentem, libidini suae depopulandam foedandamque substraverint? Non potest haec res pro magnitudine sceleris enarrari. Nihil amplius istos appellare possum, quam impios & parricidas, quibus non sufficit sexus a Deo datus, nisi etiam suum profane ac petulanter illudant. Haec tamen apud illos levia, & quasi honesta sunt. Quid dicam de iis, qui abominandam non libidinem, sed insaniam potius exercent! Piget dicere: sed quid his fore credamus, quos non piget facere? & tamen dicendum est, quia fit. De ipsis loquor, quorum teterima libido & execrabilis furor ne capiti quidem parcit. Quibus hoc verbis, aut qua indignatione tantum nefas prosequar? Vincit officium linguæ sceleris magnitudo. Cum igitur libido haec edat opera, & haec facinora designet, armandi adversus eam virtute maxima sumus. Quisquis affectus illos frenare non potest, cohipeat eos intra praescriptum legitimi tori, ut & ilud, quod avide expetit, consequatur, & tamen in peccatum non incidat. Nam quid sibi homines perditi volunt? Nempe honesta opera voluptas sequitur: si ipsam per se appetunt, justa & legitima fruicentur.

Quod si aliqua necessitas prohibebit, tum vero maxima adhibenda virtus erit, ut cupiditati continentia reluetetur. Nec tantum alienis, quae attingere non licet, verum etiam publicis vulgatisque corporibus abstinentur. Deus praecepit; docetque nos, cum duo inter se corpora fuerint copulata, unum

unum corpus efficere. Ita qui se cœno immerserit, cœno sit oblitus necesse est; & corpus quidem cito ablui potest: mens autem contagione impudici corporis inquinata non potest, nisi & longo tempore, & multis bonis operibus, ab ea quæ inhæserit colluvione purgari. Oportet ergo sibi quemque propone-re, duorum sexuum conjunctionem generandi causa datam esse viventibus, eamque legem his affectibus positam, ut successionem parent. Sicut autem dedit nobis oculos Deus, non ut spectemus, voluptatemque capiamus, sed ut videamus, propter eos actus, qui pertinent ad vitæ necessitatem: ita genitalem corporis partem, quod nomen ipsum docet, nulla alia causa nisi efficiendæ sobolis accepimus. Huic divinæ legi summa devotione parendum est. Sint omnes, qui se discipulos Dei profitebuntur, ita morati & instituti, ut imperare sibi possint. Nam qui voluptatibus indulgent, qui libidini obsequuntur, ii animam suam corpori mancipant, ad mortemque condemnant; quia se corpori addixerunt, in quod habet mors potestatem. Unusquisque igitur, quantum potest, formet sed ad verecundiam, pudorem colat, castitatem conscientia & mente tueatur; nec tantum legibus publicis pareat: sed sit supra omnes leges, qui legem Dei sequitur. Quibus bonis si assueverit, jam pudebit eum ad deteriora desciscere: modo placeant recta & honesta, quæ melioribus jucundiora sunt, quam prava & inhonesta pejoribus.

Nondum omnia castitatis officia executus sum: quam Deus non modo intra privatos parietes, sed etiam præscripto lectuli terminat; ut cum quis habeat uxorem, neque servam, neque liberam habere insuper velit, sed matrimonio fidem servet. Non enim, sicut juris publici ratio est, sola mulier adultera est, quæ habet alium; maritus autem, etiam si plures habeat, a crimine adulterii solutus est. Sed

divina

divina lex ita duos in matrimonium, quod est in corpus unum, pari jure conjungit, ut adulter ha-beatur, quisquis compagem corporis in diversa di-straxerit. • Nec ob aliam causam Deus, cum cæ-teras animantes suscepto fœtu maribus repugnare voluisse, solam omnium mulierem patientem viri fecit; scilicet ne fœminis repugnantibus, libido cogeret viros aliud appetere, eoque facto, ca-stitatis gloriam non tenerent. Sed neque mulier virtutem pudicitiae caperet, si peccare non pos-set. Nam quis mutum animal pudicum esse dixerit, quod suscepito fœtu mari nepugnat? Quod ideo facit, quia necesse est, in dolorem atque in pericu-lum veniat, si admiserit. Nulla igitur laus est, non facere, quod facere non possis. Ideo autem pudici-tia in homine laudatur, quia non naturalis est, sed voluntaria. Servanda igitur fides ab utroque alteri est; imo exemplo continentiae docenda uxor, ut se caste gerat. Iniquum est enim, ut id exigas, quod præstare ipse non possis. Quæ iniquitas effecit pro-fecto, ut essent adulteria, fœminis ægre ferentibus, præstare se fidem non exhibentibus mutuam carita-tem. Denique nulla est tam periti pudoris adul-tera, quæ non hanc causam vitiis suis prætendat; in-juriam se peccando non facere, sed referre. Quod optime Quintilianus expressit: Homo, inquit, ne-que alieni matrimonii abstinens, neque sui custos, quæ inter se natura connexa sunt. Nam neque ma-ritus circa corrumpendas aliorum conjuges occupa-tus potest vacare domesticæ sanctitati; & uxor, cum in tale incidit matrimonium, exemplo ipso concitata, aut imitari se putat, aut vindicari.

Cavendum igitur, ne occasionem vitiis nostra in-temperantia demus: sed assuescant invicem mores duorum, & jugum paribus animis ferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nam vere in hoc justitiae summa

summa consistit, ut non facias alteri, quidquid ipse
 ab altero pati nolis. Hæc sunt, quæ ad continen-
 tiā præcipiuntur a Deo. Sed tamen ne quis divina
 præcepta circumscribere se putet posse, adduntur
 illa, ut omnis calumnia, & occasio fraudis remo-
 veatur, adulterum esse, qui a marito dimissam duxe-
 rit, & eum qui præter crimen adulterii uxorem di-
 miserit, ut alteram ducat; dissociari enim corpus &
 distrahi Deus noluit. Præterea non tantum adulte-
 rium esse vitandum, sed etiam cogitationem; ne quis
 aspiciat alienam, & animo concupiscat: adulteram
 enim fieri mentem, si vel imaginem voluptatis sibi
 ipsa depinxerit. Mens est enim profecto quæ pec-
 cat; quæ immoderata libidinis fructum cogitatione
 complectitur: in hac crimen est, in hac omne deli-
 etum. Nam etsi corpus nulla sit labe maculatum,
 non constat tamen pudicitiae ratio, si animusince-
 stus est; nec illibata castitas videri potest, ubi con-
 scientiam cupiditas inquinavit. Nec vero aliquis exi-
 stimet, difficile esse frænos imponere voluptati, eam-
 que vagam & errantem castitatis pudicitiaeque li-
 mitibus includere; cum propositum sit hominibus
 etiam vincere, ac plurimi beatam atque incorrup-
 tam corporis integritatem retinuerint; multique
 sint qui hoc cœlesti genere vitae felicissime perfruan-
 tur. Quod quidem Deus non ita fieri præcepit, tan-
 quam adstringat, quia generari homines oportet: sed
 tanquam sinat. Scit enim quantam his affectibus im-
 posuerit necessitatem. Si quis hoc, inquit, facere
 potuerit, habebit eximiam incomparabilemque mer-
 cedem. Quod continentiae genus quasi fastigium est,
 omniumque consummatio virtutum. Ad quam si
 quis eniti atque eluctari potuerit, hunc servum Do-
 minus, hunc discipulum magister agnoscet; hic ter-
 ram triumphabit; hic erit consimilis Deo, qui virtu-
 tem Dei cepit. Hæc quidem difficilia videntur: sed

de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis, iter in cœlum paratur. Nam quia virtus in Dei agnitione consistit, omnia gravia sunt, dum ignores; ubi cognoveris, facilia. Per ipsas difficultates nobis exeundum est, qui ad summum bonum tendimus.

C A P U T XXIV.

De Pœnitentia, de Venia, ac Præceptis Dei.

Nec tamen deficiat aliquis, aut de se ipse desperet, si aut cupiditate victus, aut libidine impulsus, aut errore deceptus, aut vi coactus, ad injustitiæ viam lapsus est. Potest enim reduci, ac liberari, si eum pœnitentia actorum, & ad meliora conversus, satisfaciat Deo. Quod fieri posse Cicero non putavit, cuius hæc in Academico tertio verba sunt: „Quod si liceret ut iis, qui in itinere deerravissent, sic viam deviam secutos corrigere errorem pœnitendo, facilius esset emendatio temeritatis.“ Licet plane. Nam si liberos nostros, cum delictorum suorum cernimus pœnitere, correctos esse arbitramur, & abdicatos abjectosque rursus tamen suscipimus, fovemus, amplectimur: cur desperemus clementiam Dei patris pœnitendo posse placari? Ergo idem Dominus ac parens indulgentissimus remissurum se pœnitentibus peccata promittit, & oblitteraturum omnes iniquitates ejus, qui justitiam denuo cœperit operari. Si cut enim nihil prodest male viventi ante actæ vitæ probitas, quia superveniens nequitia justitiæ opera delevit: ita nihil officiunt peccata vetera correcto, quia superveniens justitia labem vitæ prioris abolevit. Is enim quem facti sui pœnitet, errorem suum pristinum intelligit; ideoque Græci melius & significatius *metavοιαν* dicunt, quam nos latine possimus resi-

resipiscientiam dicere. Resipiscit enim, ac mentem suam quasi ab insania recipit, quem errati piget; castigatque seipsum dementiae, & confirmat animum suum ad rectius vivendum: tum illud ipsum maxime cavit, ne rursus in eosdem laqueos inducatur. Denique muta quoque animalia, cum fraude capiuntur, si aliquo modo in fugam extricaverint, fiunt postmodum cautiora, vitantque semper ea omnia, in quibus dolos insidiasque senserunt. Sic hominem pœnitentia cautum ac diligentem facit ad evitanda peccata, in quæ semel fraude deciderit.

Nemo enim potest esse tam prudens, tam circumspectus, ut non aliquando labatur. Et idcirco Deus imbecillitatem nostram sciens, pro sua pietate aperuit homini portum salutis; ut huic necessitati, cui fragilitas nostra subjecta est, medicina pœnitentiae subveniret. Ergo quicumque aberraverit, referat pedem, seque quamprimum recipiat ac reformat.

*Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est.*

Degustatis enim male jucundis voluptatibus, vix di-
velli ab his possunt: facilius recta sequerentur, si ea-
rum suavitates non attigissent. Sed si eripiant se
malæ servituti, condonabitur his omnis error, si er-
rorem suum vita meliore correxerint. Nec lucrari
se quisquam putet, si delicti consciuum non habebit:
scit enim ille omnia, in cujus conspectu vivimus;
nec si universos homines celare possumus, Deum
possumus, cui nihil absconditum, nihil potest esse
secretum. Exhortationes suas Seneca mirabili sen-
tentia terminavit. „Magnum, inquit, nescio quid,
„majusque quam cogitari potest, numen est, cui
„vivendo operam damus. Huic nos approbemus.
„Nam nihil prodest inclusam esse conscientiam: pa-
„temus Deo.“ Quid verius dici potest ab eo qui
Deum nosset, quam dictum est ab homine veræ Reli-

gionis ignaro? Nam & majestatem Dei expressit, maiorem esse dicendo, quam ut eam cogitatio mentis humanæ capere posset; & ipsum veritatis attigit fontem, sentiendo vitam hominum supervacuam non esse, ut Epicurei volunt, sed Deo ab his operam vivendo dari, siquidem juste ac pie vixerint. Potuit esse verus Dei cultor, si quis illi monstrasset; ac contemisset profecto Zenonem, & magistrum suum Sotionem, si veræ sapientiæ ducem naçtus esset. „Huic nos, inquit, approbemus.“ Cœlestis prorsus oratio, nisi antecederet ignorantiae confessio; „nihil prodest inclusam esse conscientiam: patemus Deo.“ Nullus ergo mendacio, nullus dissimulationi locus est; quia parietibus oculi hominum submoventur: Dei autem divinitas nec visceribus submoveri potest, quominus totum hominem perspiciat, & norit. Idem in ejusdem operis primo: „Quid agis, inquit? quid machinaris? quid abscondis? „Custos te tuus sequitur; alium tibi peregrinatio subduxit, aliud mors, aliud valetudo: hæret hic, quo carere nunquam potes. Quid locum abditum legis, & arbitros removes? Putas tibi contigisse, ut oculos omnium effugias? demens! „Quid tibi prodest non habere conscientiam habenti conscientiam?“

Non minus mirabiliter de conscientia & Deo Tullius. „Meminerit, inquit, Deum se habere testem; id est (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit Deus ipse divinus.“ Item cum de justo ac bono viro loqueretur. „Itaque talis vir, inquit, non modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod non audeat prædicare.“ Purgemus igitur conscientiam, quæ oculis Dei per via est; &, ut ait idem, „semper ita vivamus, ut rationem reddendam nobis arbitremur;“ putemusque nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit)

dixit) orbis terræ theatro ab hominibus, sed desuper spectari ab eo, qui & judex, & testis idem futurus est; cui rationem vitæ reposcenti, actus suos inficiari non licebit. Ergo satius est aut effugere conscientiam, aut nos ipsos ultro aperire animum, & perniciem rescissis vulneribus effundere: quibus nemo alius mederi potest, nisi solus ille, qui gressum claudis, visum cæcis reddidit, maculata membra purgavit, mortuos excitavit. Ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, invidiam detrahet, iram mitigabit. Ille reddet veram & perpetuam sanitatem. Appetenda est hæc omnibus medicina, quoniam majori periculo vexatur anima, quam corpus; & quamprimum latentibus morbis adhibenda curatio est. Neque enim si utatur aliquis oculorum acie clara, membris omnibus integris, firmissima totius corporis valetudine; tamen eum dixerim sanum, si efferatur ira, superbia tumidus infletur, libidini serviat, cupiditatibus inardescat: sed eum potius, qui ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiratur, alienam mulierem sancte videat, nihil omnino appetat, non concupiscat alienum, non invideat ulli, non fastidiat quemquam; sit humilis, misericors, beneficus, mitis, humanus; pax in animo ejus perpetua versetur.

Ille homo sanus, ille justus, ille perfectus est. Quisquis igitur his omnibus præceptis cœlestibus obtemperaverit, hic cultor est verus Dei, cuius sacrificia sunt, mansuetudo animi, & vita innocens, & actus boni. Quæ omnia qui exhibit, toties sacrificat, quoties bonum aliquid ac pium fecerit. Deus enim non desiderat victimam, neque muti animalis, neque mortis ac sanguinis, sed hominis & vitæ. Ad quod sacrificium neque verbenis opus est, neque febris, neque cespitibus, quæ sunt utique vanissima: sed iis, quæ de intimo pectore proferuntur. Itaque

in aram Dei, quæ vere maxima est, & quæ in corde hominis collocata, coinquinari non potest sanguine, justitia imponitur, patientia, fides, innocentia, castitas, abstinentia. Hic est verissimus ritus: hæc illa lex Dei (ut a Cicerone dictum est) præclara & divina, semper quæ recta & honesta jubet, vetat prava & turpia; cui parentem santissimæ ac certissimæ legi, juste ac legitime necesse est vivere. Cujus legis pauca equidem capita posui, quod sum pollicitus ea me tantummodo esse dicturum, quæ summum fastigium virtuti & justitiae imponerent. Si quis volet cætera omnia comprehendere, ex fonte ipso petat, unde ad nos rivus iste manavit.

C A P U T XXV.

De Sacrificio, & de dono Deo digno; atque de forma laudandi Deum.

Nunc de sacrificio ipso pauca dicemus. „Ebur, „inquit Plato, non castum donum Deo.“ Quid ergo? Picta scilicet & texta pretiosa? imo vero non castum donum Deo, quidquid surripi quidquid corrumpi potest. Sed sicut hoc vidi, non oportere viventi offerre aliquid, quod sit ex mortuo corpore; cur illud non vidi, non debere in corporali corporale munus offerri? Quanto me ius Seneca, & verius? „Vultisne vos, inquit, „Deum cogitare magnum & placidum, & majestate „leni verendum amicum, & semper in proximo? „Non immolationibus & sanguine multo colendum: „(quæ enim ex trucidatione immerentium voluptas „est?) sed mente pura, bono honestoque propo-„sito. Non tempa illi congestis in altitudinem fa-„xis extruenda sunt: in suo cuique consecrandus est „pecto-

,, pectore.“ Vedes igitur, gemmas, & cætera, quæ habentur in pretio, si quis putet Deo cara, is plane, quid sit Deus, nescit, cui putat voluptati esse eas res, quas etiam homo si contempserit, jure laudabitur. Quid ergo castum, quid Deo dignum, nisi quod ipse in illa divina lege sua poposcit?

Duo sunt, quæ offerri debeant, donum, & sacrificium; donum in perpetuum, sacrificium ad tempus. Verum apud istos, qui nullo modo rationem divinitatis intelligunt, donum est, quidquid auro argentoque fabricatur; item quidquid purpura & serico texitur. Sacrificium est victima, & quæcumque in ara cremantur. Sed utroque non utitur Deus; quia & ipse incorruptus est, & illud totum corruptibile. Itaque Deo utrumque incorporale offerendum est, quo utitur. Donum est integritas animi; sacrificium, laus, & hymnus. Si enim Deus non videtur; ergo his rebus coli debet, quæ non videntur. Nulla igitur alia religio est vera, nisi quæ virtute ac justitia constat. Quomodo autem Deus justitia hominis utatur, intellectu facile est. Si enim justus fuerit homo, accepta immortalitate, in æternum Deo serviet. Homines autem non nisi ad justitiam nasci, cum philosophi veteres, tum etiam Cicero suspicatur. Diferens enim de legibus: „Sed omnium, inquit, quæ „in hominum doctorum disputatione versantur, ni „hil est profecto præstabilius, quam plane intelligi „nos ad justitiam esse natos.“ Id ergo solum Deo exhibere atque offerre debemus, ad quod capiendum nos ipse generavit. Hoc autem duplex sacrificii genus quam sit verissimum, Trismegistus Hermes idoneus testis est; qui nobiscum, id est, cum Prophetis, quos sequimur, tam verbis quam re congruit; sive de justitia locutus est: „Hoc verbum, o fili, „adora & cole.“ Cultus autem Dei unus est, malum non esse. Item in illo Sermone perfecto, cum

exaudisset Asclepium quærentem a filio suo, utrum placeret patri ejus offerri thus, & alios odores ad sacrificium Dei, exclamavit: „Bene, bene ominare, „o Asclepi. Est enim maxima impietas, tale quid de „uno illo ac singulari bono in animum inducere. Hæc „& his similia huic non conveniunt. Omnium enim „quæcumque sunt, plenus est, & omnium minime „indigens. Nos vero gratias agentes adoremus. Hu „jus enim sacrificium, sola benedictio.“ Et recte.

Verbo enim sacrificari oportet Deo; si quidem Deus verbum est, ut ipse confessus est. Summus igitur colendi Dei ritus est, ex ore justi hominis ad Deum directa laudatio: quæ tamen ipsa ut Deo sit accepta, & humilitate, & timore, & devotione maxima opus est; ne quis forte integratatis & innocentiæ fiduciam gerens, tumoris & arrogantiæ crimen incurrat, eoque facto gratiam virtutis amittat. Sed ut sit Deo carus, omnique macula careat, misericordiam Dei semper imploret, nihilque aliud preceatur, nisi peccatis suis veniam, licet nulla sint. Si quid aliud desideraverit, non est opus dicto scienti quid velimus. Si quid ei boni evenerit, gratias agat, si quid mali, satisfaciat, & id sibi ob peccata sua evenisse fateatur; & nihilominus etiam in malis gratias agat, & in bonis satisfaciat: ut idem sit semper, & stabilis, & immutabilis & inconcussus. Nec tantum hoc in templo putet sibi esse faciendum, sed & domi, & in ipso etiam cubili suo. Secum denique habeat Deum semper in corde suo consecratum; quoniam ipse est Dei templum. Quod si Deo, patri ac Domino, hac assiduitate, hoc obsequio, hac devotione servierit, consummata & perfecta justitia est; quam qui tenuerit, hic (ut ante testati sumus) Deo paruit, hic Religioni atque suo officio satisfecit.

LACTANTI
DIVINARUM INSTITUTIONUM
LIBER SEPTIMUS,
DE
VITA BEATA.

ANALYSIS.

PARTES libri septimi novem sunt:

Prima indagat summum bonum, sive præmium virtutis, *a cap. I. usque ad 7.* idque Immortalitatem esse statuit.

Secunda de immortalitate animæ differit, *a cap. 7. usque ad 14.*

Tertia docet, quatenus homini tribuatur Beatitas, *cap. 14.*

Quarta docet de tempore, quando ei tribuatur: ubi differit de fine mundi, & signis antecedentibus, tum remotioribus, tum proprioribus, *cap. 15. 16. 17. 18. 19.*

Quinta agit de judicio novissimo, *cap. 20. 21. 22. 23.*

Sexta agit de imperio Christianorum in terra per mille annos, *cap. 24.*

Septima rursus de tempore finis mundi, & quidem specialis differit, *cap. 25.*

Octava docet, quid exactis mille annis futurum sit, *cap. 26.*

Quibus omnibus subjicitur generalis totius operis conclusio, quæ nona hujus libri pars est.

Summam PRIMÆ PARTIS Lactantius ipse colligit *sub initium capitinis sexti.* Idcirco, inquit, mundus factus est, ut nascamur: ideo nascimur, ut agnoscamus factorem mundi ac nostri Deum: ideo agnoscimus, ut colamus: ideo colimus, ut immortalitatem pro laborum mercedè capiamus: ideo præmio immortalitatis afficimur, ut similes Angelis efficiamur, summo patri in perpetuum serviamus. Hanc sum-

mam esse dicit Theologiz, quam Philosophi non comprehendenterunt, licet quælibet secta aliquid viderit. Summum igitur bonum immortalitas statuitur.

ALTERA parte immortalitas animæ defenditur, quam Philosophorum alii assertuerunt, alii negarunt, cap. 8. Argumentis utitur subsequentibus.

- I. Si dii sunt expertes corporum, necesse est, humanas animas eadem ratione subsistere.
- II. Æternitas animæ ex eo dignoscitur, quia nullum est aliud animal, quod habeat notitiam Dei.
- III. Homo solus cœlesti elemento utitur, igni scilicet, elemento lucis & vitæ. Igitur immortalem sortitus est conditionem.
- IV. Virtus soli homini data nocet præsenti vitæ; proderit igitur vitæ futuræ, cap. 9.
- V. Ipsa virtutis perpetuitas indicat humanum animum, si virtutem ceperit, permanere.
- VI. Cicero ipse in Tusculanis sensit summum homini bonum non nisi post mortem contingere, cap. 10.
- VII. Sicut Deus sempiternus est: sic & bona, quæ piis tribuit.
- VIII. Ut corporis opera ideo mortalia sunt, quia ipsum mortale est: ita anima ex eo immortalis apparet, quia videmus opera ejus non esse mortalia.
- IX. Animus desiderat non fragilia, sed æterna; credibile est igitur, ipsum quoque esse æternum.
- X. Si ideo mortale est corpus, quia visui pariter & tantum subjet; ergo & anima idcirco immortalis est, quia nec tangi potest, nec videri, cap. II.

Objicit Lucretius lib. 3. *Animam cum corpore nasci;*
Ergo & interire.

Respon. Non est par utriusque ratio; quia corpus ex terra, anima ex cœlesti spiritu constat. Imo nec corpus post secessum animæ statim difflit; manet igitur multo magis anima.

Objicit idem: *Sensus in pueris & in juvenibus viget, & in senibus diminuitur;*
Ergo anima est mortalis.

Respon. Differunt mens & anima. Illa augetur, vel minuitur pro ætate; hæc in statu suo semper est.

Obji-

Objicit: *Animam dolori & luctui esse obnoxiam;*
Igitur & mortalitati.

Respon. Idcirco virtus necessaria est, ut mœror repellatur, & voluptas abstinentia superetur.

Objicit: *Oculum evulsum a corpore nihil videre;*
Igitur & animam separatam nihil sentire.

Respon. Dissimilitudo est. Anima enim non pars corporis est, sed in corpore, *cap. 12.*

Reliquæ objectiones non sunt magni momenti, ideoque hic omissæ.

XI. Hermes quoque & Sybillina carmina immortalitatem animæ docuerunt, *cap. 13.*

TERTIA parte libri docet, quatenus homini immortalitas tribuatur; aitque solam justitiam esse, quæ vitam homini pariat æternam, & solum Deum, qui æternæ vitæ præmium largiatur. Qui autem suis meritis immortales facti esse dicuntur, quia vera justitia caruerint, non immortalitatem sibi, sed mortem peccatis quæsivisse.

QUARTA parte differit de fine mundi, & finis illius signis.

De fine audacter pronuntiat, expletis sex mille annis consummationem futuram; quia sex dierum spatio omnia Deus condiderit & perfecerit, *cap. 14.*

Signa antecedentia, tum remotiora, tum proximiora enumerat.

Remotiora, summam hominum impietatem, & Romani Imperii destructionem, cap. 15. Atque hic miras conjecturas Laëtantii legere est, de tempore & modo destructionis Imperii Romani, per totum *cap. 16. 17. & 18.*

Proximiora signa hæc recenset: casurum dicit gladium e cœlo, & Christum descensurum comitantibus Angelis in medium terræ, & virtutem Angelorum in manus justorum tradituram reprobos, cap. 19.

QUINTA parte agit de judicio novissimo, cuius formam breviter describens, judicabuntur, inquit, qui Deum scierunt, & facinora eorum, id est, mala opera cum bonis collata ponderabuntur: ut si plura & graviora fuerint bona, iustificentur ad vitam beatam, si autem mala superaverint, condemnentur ad pœnam. Hoc loco quæstionem illam discutit: quomodo anima affligatur, quæ est immortalis. Ac Stoicos quidem impiorum animas medium quamdam inter-

immortalem mortalemque naturam gerere, scribit asseverare, *cap. 20.* Ipse autem potestatem Dei advocat, quæ incorporalia etiam comprehendat, & quemadmodum velit, afficiat. Deinde modum afflictionis exponens, ignis divinus, inquit, una eademque vi cremabit impios & recreabit; & quantum a corporibus absumet, tantum reponet, ac sibi ipse æternum pabulum subministrabit. Sed & justos cum judicaverit, etiam igni, eos examinabit. Tum quorum peccata vel pondere, vel numero prævaluerint, perstringentur igni, atque amburentur. Quos autem plena iustitia incoixerit, ignem illum non sentient, *cap. 21.* Addit his Lactantius, quæ poetæ de novissimo judicio, quæque Philosophi de resurrectione scripserunt, *cap. 22. 23.*

SEXTA parte Chiliastrarum somnium secutus docet, Christum mille annis inter homines versaturum, eosque justissimo imperio gubernaturum, *cap. 24.*

SEPTIMA parte specialius definit tempus finis mundi. Omnis exspectatio, inquit, non amplius, quam ducentorum videtur annorum, *cap. 25.*

OCTAVA, quid exactis mille annis futurum sit, enarrat. Renovabitur mundus, inquit, a Deo, & cœlum complicabitur, & terra mutabitur, & transformabit Deus homines in similitudinem Angelorum, & erunt candidi, sicut nix, & versabuntur semper in conspectu omnipotentis, & Domino suo sacrificabunt, & servient in æternum. Eodem tempore fiet secunda illa & publica omnium resurrectio, in qua excitatibuntur injusti ad cruciatus sempiternos, *cap. 26.*

CONCLUSIO totius operis sequitur, qua gratulatur Ecclesia de pace per Constantimum facta; & universos ac singulos hortatur, ut abjectis Deorum cultibus, Deo vero se dedant, atque ita pœnas venturas effugiant. *Scutellus.*

C A P U T P R I M U M.

*De mundo; & qui sunt credituri, qui vero non, atque
ibi reprehensio Perfidorum.*

Bene habet; jaæta sunt fundamenta, ut ait eximus Orator. Verum nos non fundamenta solum jecimus, quæ firma & idonea essent operi preferendo: sed magnis robustisque molibus ædificium totum pene usque ad summa perduximus. Restat, id quod est multo facilius, vel tegere, vel ornare; sine quo tamen priora opera & inutilia sunt, & ingrata. Nam quid prodest, aut falsis religionibus liberari, aut intelligere veram? quid aut vanitatem falsæ sapientiæ pervidere, aut quæ sit vera cognoscere? Quid, inquam, prodest cœlestem illam justitiam defendere? quid cum magnis difficultatibus cultum Dei tenere, quæ est summa virtus? nisi eam divinum præmium beatitudinis perpetuæ subsequatur. De qua nobis est in hoc libro differendum; ne priora omnia irrita & infructuosa videantur, si hoc, cuius causa illa suscepta sunt, in incertum relinquamus: ne quis forte arbitretur, tantos labores incalsum suscipi, dum eorum cœlesti mercede diffidit; quam Deus statuit ei, qui hæc suavia terræ bona præ sola nudaque virtute contempserit. Satis & huic parti faciamus, cum testimoniosis divinarum litterarum, tum etiam probabilibus argumentis, ut æque clarum sit, & futura præsentibus, & divina terrenis, & perpetua brevibus esse anteponenda, quoniam temporalia sunt præmia vitiorum, sempiterna virtutum.

Exponam igitur rationem mundi; ut facile possit intelligi, & quando, & quare sit effectus a Deo: quod Plato, qui de mundi fabricatione differuit, nec scire poterat, nec explicare; quippe qui cœleste mysterium,

mysterium, quod non nisi prophetis ac Deo docente discitur, ignorabat; ideoque in perpetuum dixit esse fabricatum. Quod longe secus est: quoniam quidquid est solido ac gravi corpore, ut initium cepit aliquando, ita finem capiat necesse est. Nam Aristoteles cum non videret quemadmodum posset tanta rerum magnitudo interire, & hanc præscriptiō nem vellet effugere, semper ait fuisse mundum, ac semper futurum. Prorsus nihil vidit; quia quidquid est, necesse est aliquando habuerit principium, nec omnino quidquam potest esse, nisi cœperit. Nam cum terram, & aquam, & ignem disperire, consumi, extinguique videamus, quæ sunt utique mundi partes, intelligitur id totum esse mortale, cuius membra sunt mortalia. Ita fit, ut natum sit quidquid potest interire. Sed & omne quod sub visum oculorum venit, & corporale, ut ait Plato, & solubile sit necesse est. Unus igitur Epicurus, autore Democrito, veridicus in hac re fuit; qui ait, & ortum aliquando, & aliquando esse peritum. Nec tamen rationem ullam reddere potuit, aut quibus de causis tantum hoc opus, aut quo tempore solvatur. Quod quoniam nobis Deus revelavit, nec conjecturis id asse- quimur, sed traditione cœlesti, docebimus sedulo; ut tandem studiosis veritatis appareat, non vidisse neque comprehendisse philosophos veritatem, sed ita leviter odoratos, ut tamen unde eos odor ille sapientiæ tam suavis, tam jucundus afflaverit, nullo modo senserint.

Interim necessarium puto, admonere lecturos, quod hæc nostra quæ tradimus; pravæ vitiosaque mentes aut omnino non intelligent; (hebetatur enim acies eorum terrenis cupiditatibus, quæ sensus omnes gravant imbecillesque reddunt:) aut etiam si intelligent, dissimulabunt tamen, & hæc vera esse nolent, quia trahuntur a vitiis, & scientes malis suis favent,

quo-

quorum suavitate capiuntur, & virtutis viam deserunt, cuius acerbitate offenduntur. Nam qui avaritia, & opum inexplebili quadam siti flagrant, quia non possunt venditis, aut dilargitis quæ amant, tenui cultu vitam degere, sine dubio malunt id esse fictum, quo desideriis suis renuntiare coguntur. Item qui libidinum stimulis incitati, (ut ait poeta)

In furias ignemque ruunt,

utique incredibilia nos afferre dicunt; quia vulnerant aures eorum præcepta continentiae, quæ illos a voluptatibus suis prohibent, quibus animam suam cum corpore adjudicaverunt. Qui vero ambitione inflati, aut amore potentiae inflammati, omne studium suum ad honores acquirendos contulerunt, ne si solem quidem ipsum gestemus in manibus, fidem commodabunt ei doctrinæ, quæ illos jubet omni potentia & honore contempto humiles vivere, atque ita humiles, ut & accipere injuriam possint, & referre nolint, si acceperint. Ii sunt homines, qui contra veritatem clausis oculis quoquo modo latrant. Qui autem fani sunt, vel erunt, id est, non ita vitiis immersi, ut insanabiles sint, & credent his, & libenter accedent; & quæcumque dicimus, aperta, & plana, & simplicia, & quod maxime opus est, vera & inexpugnabilia illis videbuntur.

Nemo virtuti favet, nisi qui sequi potest; sequi autem non facile est omnibus: ii possunt, quos paupertas & rerum indigentia exercuit, & capaces virtutis effecit. Nam si virtus est tolerantia malorum; non capiunt ergo virtutem, qui semper in bonis fuerunt, quia mala neque experti sunt, neque ferre possunt assuetudine ac desiderio bonorum, quæ sola noverunt. Eo fit, ut pauperes & humiles Deo credant facilis, qui sunt expediti, quam divites, qui sunt impedimentis pluribus implicati: imo vero catenati & compediti serviunt ad nutum dominæ cupiditatis, quæ

illos inextricabilibus vinculis irretivit; nec possunt in cœlum aspicere, quoniam mens eorum in terram prona humique defixa est. Virtutis autem via non capit magna onera gestantes. Angustus admodum trames est, per quem justitia hominem ducit in cœlum. Hunc tenere non potest, nisi qui fuerit expeditus & nudus. Nam isti locupletes multis & ingentibus sarcinis onerati per viam mortis incedunt, quæ latissima est; quoniam late perditio dominatur. His acerba sunt, his venena, quæ Deus ad justitiam præcipit, quæque nos Dei magisterio de virtute ac veritate differimus. Quibus si repugnare audebunt, necesse est hostes se esse virtutis justitiæque fateantur. Aggrediar nunc quod superest, ut finis operi possit imponi. Id autem superest, ut de judicio Dei differamus: quod tum constituetur, cum Dominus noster redierit in terram; ut unicuique pro merito aut præmium persolvat, aut pœnam. Itaque ut in quarto libro de primo adventu ejus diximus: sic in hoc secundum referamus adventum, quem Judæi quoque & confitentur, & sperant: sed frustra; quoniam necesse est ad eos confundendos revertatur, ad quos convocandos prius venerat. Nam qui violaverunt impie humilem, sentient in potestate victorem; eaque omnia quæ legunt, & non intelligunt, Deo repensante patientur; quippe qui peccatis omnibus inquinati, & insuper sancto cruento perfusi, ab illo ipso, cui nefandas manus intulerunt, sint ad æterna supplicia destinati. Sed erit nobis contra Judæos separata materia, in qua illos erroris & sceleris revincemus.

C A P U T . II.

De errore Philosophorum, ac de Divina Sapientia; atque de Aureo seculo.

Nunc ignaros veritatis instruamus. Dispositione summi Dei sic ordinatum, ut injustum hoc seculum decurso temporum spatio terminum sumat, extinctaque protinus omni malitia, & piorum animis ad beatam vitam revocatis, quietum, tranquillum, pacificum, aureum denique (ut Poetæ vocant) seculum Deo ipso regnante florescat. In primis causa errorum omnium philosophis hæc fuit, quod rationem mundi, quæ totam sapientiam continet, non comprehendenterunt. Ea vero sensu proprio, & interna intelligentia non potest comprehendendi, quod illi sine doctore per seipso facere voluerunt. Itaque in varias sibi que sæpe contrarias sententias inciderunt, ex quibus exitum non haberent; & in eodem luto (sicut Comicus ait) hæsitaverunt; scilicet assumptionibus eorum non respondente ratione, cum assumpsissent quidem vera, sed quæ affirmari probarique non possent sine scientia veritatis rerumque cœlestium: quæ (ut sæpe jam dixi) non potest esse in homine, nisi Deo docente percepta. Nam si potest homo intelligere divina, poterit & facere; nam intelligere, est quasi e vestigio subsequi. Non potest autem facere quæ Deus, quia mortali corpore indutus est; ergo nec intelligere quidem potest, quæ facit Deus. Quod an fieri possit, ex immensitate rerum atque operum divinorum facile est unicuique metiri. Nam si mundum cum omnibus quæ sunt in eo contemplari velis, intelliges profecto, quantum Dei opus humanis operibus antestet. Ita quantum inter opera divina & humana interest, tantum distare inter Dei hominisque

nisque sapientiam necesse est. Nam quia Deus incorruptus, atque immortalis est, & ideo perfectus, quia sempiternus est, sapientia quoque ejus, perinde ut ipse, perfecta est; nec obstatre illi quidquam potest, quia nulli rei Deus ipse subiectus est.

Homo autem quia subiectus est passioni, subiecta est & sapientia ejus errori; & sicut hominis vitam multæ res impediunt, quominus possit esse perpetua: ita sapientiam quoque ejus multis rebus impediri necesse est, quominus in perspicienda penitus veritate perfecta sit. Ergo nulla est humana sapientia, si perse ad notionem veri scientiamque nitatur; quoniam mens hominis cum fragili corpore illigata, & in nebroso domicilio inclusa, neque liberius evagari, neque clarius perspicere veritatem potest; cuius notitia divinæ conditionis est. Deo enim soli opera sua nota sunt. Homo autem non cogitando, aut disputando assequi eam potest, sed discendo, & audiendo ab eo, qui scire solus potest, & docere. Ideo Marcus Tullius sententiam Socratis de Platone transferens dicentis, venisse tempus, ut ipse migraret e vita, illos autem, apud quos causam suam perorabat, agere vitam: Utrum melius sit, inquit, Dii immortales sciunt; hominem arbitror scire neminem. Quare necesse est omnes philosophiæ sectas alienas esse a veritate; quia homines erant, qui eas constituerunt, nec ullum fundamentum aut firmitatem possunt habere, quæ nullis divinarum vocum fulciuntur oraculis.

C A P U T III.

De Natura & de Mundo; atque reprehensione Stoicorum & Epicureorum.

Et quoniam de philosophorum erroribus loquiuntur, Stoici naturam in duas partes dividunt; unam, quæ

quæ efficiat; alteram, quæ se ad faciendum tractabilem præbeat. In illa prima esse vim sentiendi; in hac, materiam; nec alterum sine altero posse. Quomodo potest idem esse quod tractat, & quod tractatur? Si quis dicat idem esse figulum, quod lutum, aut lutum idem esse, quod figulum, nonne aperte insanire videatur? At isti uno naturæ nomine duas res diversissimas comprehendunt, Deum, & mundum, artificem, & opus; dicuntque alterum sine altero nihil posse, tanquam natura sit Deus mundo permistus. Nam interdum sic confundunt, ut sit Deus ipse mens mundi & mundus sit corpus Dei. Quasi vero simul esse cœperint mundus, & Deus; ac non ipse mundum fecerit: quod & ipsi fatentur alias, cum hominum causa prædicant esse fabricatum, & sine mundo esse, si velit, possit; siquidem Deus est divina & æterna mens a corpore soluta & libera. Cujus vim majestatemque quoniam intelligere non poterant, miscuerunt eum mundo, id est, operi suo. Unde est illud Virgilianum:

Totamque infusa per artus

Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Ubi est ergo illud, quod iidem ipsi ajunt, & factum esse divina providentia, & regi? Si enim fecit mundum, fuit ergo sine mundo. Si regit, non utique sicut mens corpus regit, sed tanquam Dominus domum, navim gubernator, auriga currum. Nec tamen misti sunt iis rebus, quas regunt. Nam si hæc omnia, quæ videmus, Dei membra sunt, jam insensiblis ab his constituitur Deus, quoniam membra sensu carent, & mortalis, quoniam videmus membra esse mortalia.

Possum enumerare, quoties repentinis quassatæ motibus vel hiaverint terræ, vel desederint in abruptum; quoties demersæ fluctibus, & urbes, & insulæ abierint in profundum; frugiferos campos paludes inundaverint;

flumina & stagna siccaverint; montes etiam vel deciderint abrupti, vel planis fuerint adæquati. Plurimas regiones, & multorum fundamenta montium latens & internus ignis absumit. Et hoc parum est, si membris suis non parcit Deus, nisi etiam homini liceat aliquid in Dei corpus: maria exstruuntur; montes exciduntur, & ad eruendas opes interiora terræ visceræ effodiuntur. Quid quod ne arari quidem sine laceratione divini corporis potest? ut jam scelerati & impii simus, qui Dei membra violemus. Patiturne ergo vexari corpus suum Deus, & debilem se vel ipse facere, vel ab homine fieri sinit? nisi forte divinus ille sensus, qui mundo & omnibus mundi partibus permistus est, primam terræ faciem reliquit, ac se in ima demersit, ne quid doloris de assidua laceratione sentiret. Quod si hoc vanum & absurdum est, tam igitur ipsi eguerunt, quam hæc indigent sensu, qui non perspexerunt divinum quidem spiritum esse ubique diffusum, eoque omnia contineri, non tamen ita, ut Deus ipse, qui est incorruptus, gravibus & corruptibilibus elementis misceatur. Illud ergo rectius, quod a Platone sumpserunt, a Deo factum esse mundum, & ejusdem providentia gubernari. Oportebat igitur & Platonem, & eos qui idem fenserunt, docere atque explicare, quæ causa, quæ ratio fuerit tanti operis fabricandi; quare hoc, aut cuius gratia fecerit.

At iidem Stoici, hominum, inquiunt, causa mundus effectus est. Audio. Sed Epicurus ignorat, ipsos homines quare, aut quis effecerit. Nam Lucretius, cum diceret mundum non esse a Diis constitutum, sic ait:

*Dicere porro hominum causa voluisse parare
Præclaram mundi naturam;*

Deinde intulit:

*Desipere est. Quid enim immortalibus atque beatis
Gra-*

Gratia nostra queat largirier emolumenti,

Ut nostra quidquam causa gerere aggrediantur?

Et merito. Illi enim nullam rationem afferebant, cur humanum genus vel creatum, vel constitutum esset a Deo. Nostrum hoc officium est, sacramentum mundi & hominis exponere, cuius illi expertes, sacrarium veritatis nec attingere, nec videre potuerunt. Ergo (ut paulo ante dicebam) cum assumpsissent id quod erat verum, id est, mundum a Deo factum, & hominum causa esse factum; tamen quoniam eos in consequentibus ratio defecit, non potuerunt defendere id quod assumpserant. Denique Plato, ne Dei opus imbecillum & ruinosum faceret, in æternum dixit esse mansurum. Si hominum causa factus est, & ita factus est, ut esset æternus; cur ergo ipsi quorum causa factus est, non sunt sempiterni? Si mortales, propter quos factus est; ergo & ipse mortalis, atque solubilis. Neque enim pluris est ipse, quam ii, quorum gratia factus est. Quod si ei ratio quadraret, intelligeret peritum esse, quia factus est; nec posse in æternum manere, nisi quod tangi non potest.

Qui autem negat hominum causa factum, hic nullam rationem tenet. Si enim dicit, ipsum fabricatorem sua causa tanta hæc opera esse molitum; cur ergo nos nati sumus? Cur mundo ipso fruimur? Quid sibi vult humani generis cæterorumque animalium fictio? Cur aliena commoda intercipimus? Cur denique augemur, minuimur, interimus? Quid habet rationis ipsa generatio? quid perpetua successio? Nimirum videri nos Deus voluit, & suis variis imaginibus tanquam sigilla confingere, quibus se oblectaret; & nihilominus tamen, si ita esset, cur æ haberet animantes, præcipueque hominem, cuius imperio cuncta subjecit. Qui autem dicunt semper fuisse mundum, omitto illud, quod esse ipse sine ali-

quo principio non potest, unde extricare se nequeunt; sed hoc dico: si mundus semper fuit, nullam potest habere rationem. Quid enim potuit in eo ratio moliri, quod nunquam sumpsit exordium? Nam prius quam fiat aliquid, aut struatur, opus est consilio, ut disponi possit quemadmodum fiat, nec incipi quidquam potest sine provisione rationis. Itaque omne opus ratio præcedit. Non habet ergo rationem, quod factum non est. Atqui mundus rationem habet, qua & constat, & regitur; ergo & factus est, si factus est, & resolvetur. Reddant ergo isti rationem, si possunt, cur aut factus in principio sit, aut postea resolvatur.

Quod quia docere non poterat Epicurus, sive Democritus, sua sponte natum esse dixit, seminibus inter se passim coeuntibus, quibus iterum resolutis, dissidium atque interitum secuturum. Corrupt ergo quod recte viderat, & totam rationem penitus ignorantia rationis evertit; redegitque mundum, & omnia quæ in eo geruntur, ad similitudinem cujusdam vanissimi somnii, siquidem rebus humanis ratio nulla subsistat. Cum vero mundum, omnesque partes ejus, ut videmus, mirabilis ratio gubernet; cum cœli temperatio, & æqualis in ipsa varietate cursus astrorum luminumque cœlestium, temporum constans ac mira descriptio, terrarum varia fœcunditas, plana camporum munimenta, & aggeres montium, viriditas ubertasque silvarum, fontium saluberrima eruptio, fluminum opportuna inundatio, maris opulenta & copiosa interfusio, ventorum diversa & utilis aspiratio, cæteraque omnia ratione summa constent: quis tam cæcus est, ut existimet sine causa esse facta, in quibus mira dispositio providentissimæ rationis elucet? Si ergo sine causa nec est, nec fit omnino quidquam: si & providentia summi Dei ex dispositione rerum, & virtus ex magnitudine, & potestas ex gubernatione.

bernatione manifesta est: hebetes ergo & infani, qui providentiam non esse dixerunt. Non improbarem; si Deos idcirco non esse dicerent, ut unum dicerent: cum autem ideo ut nullum, qui eos delirasse non putat, ipse delirat.

C A P U T IV.

Quod omnia in aliquem usum creata sunt, etiam quæ mala videntur: quare homo in tam fragili corpore ratione fruatur.

Sed de providentia satis in primo libro diximus. Quia & si est, ut appareat ex mirabilitate operum suorum, necesse est etiam hominem, cæterasque animantes, eadem providentia creaverit. Videamus ergo, quæ ratio fuerit singendi generis humani; quoniam constat, id quod Stoici dicunt, hominum causa mundum esse fabricatum: quanquam in hoc ipso non mediocriter peccent, quod non hominis causa dicunt, sed hominum. Unius enim singularis appellatio totum comprehendit humanum genus. Sed hoc ideo, quia ignorant unum hominem a Deo esse formatum, putantque homines in omnibus terris & agris tanquam fungos esse generatos. At Hermes non ignoravit hominem, & a Deo, & ad Dei similitudinem fictum. Sed redeo ad propositum. Nihil est (ut opinor) quod sit propter seipsum factum: sed quidquid omnino fit, ad usum aliquem fieri necesse est. Quis est enim vel tam ineptus, vel tam otiosus, ut aggrediatur aliquid facere frustra, ex quo nullam utilitatem, nullum commodum speret? Qui domum ædificat, non idcirco ædificat, ut tantummodo domus sit: sed ut in ea possit habitari. Qui navem fabricat, non ideo insumit operam, ut tantum navis appareat: sed ut in ea navigetur. Item

qui vas aliquod instituit ac format, non propterea id facit, ut tantum fecisse videatur: sed ut vas illud effectum capiat aliquid necessarium. Similiter cætera, quæcumque fiant, non utique in supervacuum, sed ad usus aliquos utiles laborantur.

Mundus igitur a Deo factus est, non utique propter ipsum mundum; neque enim aut calore solis, aut lumine, aut aspiratione ventorum, aut humore imbrum, aut alimonia frugum, cum sensu careat, indiget. Sed ne illud quidem dici potest, quod Deus propter seipsum fecerit mundum; quoniam potest esse sine mundo, sicut fuit antea, & iis omnibus quæ in eo sunt, quæque generantur, Deus ipse non utitur. Apparet ergo animantium causa mundum esse construētum; quoniam rebus iis, quibus constat, animantes fruuntur: quæ ut vivere, ut constare possint, omnia his necessaria temporibus certis subministrantur. Rursum cæteras animantes hominis causa esse fictas, ex eo clarum est, quod homini serviunt, & tutelæ ejus atque usibus data sunt; quoniam sive terrenæ sunt, sive aquatiles, non sentiunt mundi rationem, sicut homo. Respondendum est hoc loco philosophis, maximeque Ciceroni, qui ait: „Cur Deus omnia nostri causa cum faceret, tan- „tam vim natricum viperarumque fecerit? cur tam „multa pestifera terra marique disperserit?“ Ingens ad disputationem locus: sed ut in transcurso breviter stringendus est. Quoniam homo ex rebus diversis ac repugnantibus configuratus est, anima & corpore, id est, cœlo atque terra, tenui & comprehensibili, æterno ac temporali, sensibili atque bruto, luce prædicto atque tenebroso: ipsa ratio ac necessitas exigerat, & bona homini proponi & mala; bona, quibus utatur, mala, quæ vitet & caveat.

Idcirco enim data est illi sapientia, ut cognita bonorum malorumque natura, & in appetendis bonis,

nis, & malis declinandis, vim suæ rationis exerceat. Nam cæteris animalibus quia sapientia non data est, & munita indumentis naturalibus, & armata sunt: homini autem pro his omnibus, quod erat præcipuum, rationem solam dedit. Itaque nudum formavit & inermem, ut eum sapientia & muniret, & tegeret. Munimenta & ornatum ejus non foris, sed intus, non in corpore, sed in corde constituit. Nisi ergo es-
sent mala quæ caveret, quæ a bonis utilibusque di-
stingueret, non esset ei sapientia necessaria. Sciat
ergo Marcus Tullius, aut ideo homini datam esse ra-
tionem, ut & pisces caperet usus sui gratia, & na-
trices viperasque vitaret salutis suæ causa: aut id-
circo ei bona malaque proposita, quia sapientiam ac-
ceperat, cuius vis omnis in discernendis bonis ma-
lisque versatur. Magna igitur, & recta, & admirabilis
est vis, & ratio, & potestas hominis, propter
quem mundum ipsum, & universa quæcumque sunt,
Deus fecit; tantumque honoris illi habuit, ut eum
præficeret universis, quoniam solus poterat Dei
opera mirari. Optime igitur Asclepiades noster de
providentia summi Dei differens, in eo libro quem
scripsit ad me: „Atque ideo, inquit, merito quis
„arbitretur, proximum sibi locum divinam provi-
„dentiam dedisse ei, qui poterat intelligere ordina-
„tionem suam. Nam sol iste est; quis eum videt
„ita, ut intelligat quia sol est, & quantum gratiæ
„afferat cæteris institutis? hoc cœlum est; quis id
„suspicit? terra hæc; quis eam colit? hoc pelagus;
„quis in eo navigat? hic ignis est; quis eo utitur?“
Instituit ergo summus Deus non propter se, quia ni-
hilo indiget, sed propter hominem, qui his con-
gruenter uteretur.

C A P U T V.

*De Hominis Creatione, atque de dispositione Mundi,
& de summo bono.*

Reddamus nunc rationem, quare hominem ipsum fecerit Deus. Quod si philosophi scissent, aut defendissent illa, quæ vera invenerant, aut in maximos errores non incidissent. Hæc enim summa, hic cardo rerum est. Quem qui non tenuerit, veritas illi omnis elabitur. Hoc est denique, quod efficiat illis non quadrare rationem: quæ illis si affulisset, si sacramentum hominis omne cognovissent, nunquam disputationes eorum, & omnem philosophiam de transverso Academia jugulasset. Sicut ergo mundum non propter se Deus fecit, quia commodis ejus non indiget, sed propter hominem, qui eo utitur: ita ipsum hominem propter se. Quæ utilitas Deo in homine, inquit Epicurus, ut eum propter se faceret? Scilicet, ut esset, qui opera ejus intelligeret, qui providentiam disponendi, rationem faciendi, virtutem consummandi & sensu admirari, & voce proloqui posset. Quorum omnium summa hæc est, ut Deum colat. Is enim colit, qui hæc intelligit: is artificem rerum omnium, is verum patrem suum debitam veneratione prosequitur, qui virtutem majestatis ejus de suorum operum inventione, inceptione, perfectione metitur. Quod planius argumentum proferri potest, & mundum hominis, & hominem sui causa Deum fecisse, quam quod ex omnibus animantibus solus ita formatus est, ut oculi ejus ad cœlum directi, facies ad Deum spectans, vultus cum suo parente communis sit, ut videatur hominem Deus, quasi porrecta manu allevatum ex humo, ad contemplationem sui excitasse? „Quid ergo, in- „quit,

„quit, Deo cultus hominis confert, beato, & nulla
 „re indigenti? vel si tantum honoris homini habuit,
 „ut ipsius causa mundum fabricaret, ut instrueret,
 „eum sapientia, ut Dominum viventium faceret,
 „eumque diligeret tanquam filium, cur mortalem fra-
 „gilemque constituit? cur omnibus malis, quem
 „diligebat, objecit? cum oporteret & beatum esse
 „hominem, tanquam coniunctum & proximum Deo,
 „& perpetuum, sicut est ipse, ad quem colendum
 „& contemplandum figuratus est.“

Quanquam hæc fere in prioribus libris sparsum docuimus: tamen quoniam proprie id materia nunc exigit, quia de vita beata differere propositum est, explicanda sunt ista diligentius & plenius, ut dispositio Dei, & opus voluntasque noscatur. Cum posset semper spiritibus suis immortalibus innumerabiles animas procreare, sicut angelos genuit, quibus immortalitas sine ullo malorum periculo ac metu constat; excogitavit tamen inenarrabile opus, quemadmodum infinitam multitudinem crearet animarum, quas primo fragilibus & imbecillis corporibus illigatas constitueret inter bonum malumque medias, ut constantibus ex utrisque naturis virtutem proponeret; ne immortalitatem delicate assequerentur ac molliter: sed ad illud æternæ vitæ ineloquibile præmium summa cum difficultate ac magnis laboribus pervenirent. Ergo ut eas gravibus & vexabilibus membris indueret, quoniam consistere in medio inani non poterant, ponderibus & gravitate corporis deorsum premente, sedem illis ac domicilium primo condendum esse decrevit. Itaque ineffabili virtute ac potentia præclara mundi opera molitus est, suspensis in altitudinem levibus elementis, & gravibus in ima depressis; & cœlestia firmavit, & terrena constituit. Non est necesse nunc exequi singula, quoniam in secundo libro universa executi sumus.

Lumina igitur posuit in cœlo, quorum moderatio, & claritas, & motus aptissime ad utilitates viventium temperatus est. Terræ autem, quam sedem voluit esse, fœcunditatem varia gignendi ac proferendi dedit; ut ubertate frugum & herbarum virentium, pro natura & usu cujusque generis, alimoniam administraret. Tum perfectis omnibus, quæ ad conditionem mundi pertinebant, hominem finxit ex ipsa terra, quam illi a principio in habitaculum preparavit; id est spiritum suum terreno corpore induit & involvit, ut & compactus ex rebus diversis ac repugnantibus, bonum ac malum caperet; & sicut terra ipsa fœcunda est ad fruges pariendas: ita corpus hominis, quod assumptum est e terra, generandi copiam, facultatemque procreandæ sobolis accepit, ut quoniam fragili materia formatus in æternum manere non poterat, peracto temporalis vitæ spatio cederet, & illud, quod fragile atque imbecillum gerebat, perpetua successione renovaret. Cur igitur eum mortalem finxit & fragilem, cum illius causa mundum ædificasset? Primum, ut infinita vis animarum gigneretur, omnemque terram multitudine oppliceret: deinde, ut proponeret homini virtutem, id est, tolerantiam malorum ac laborum, per quam posset præmium immortalitatis adipisci. Nam quia homo ex duabus rebus constat, corpore atque anima, quorum alterum terrenum est, alterum cœleste, duæ vitæ homini attributæ sunt: una temporalis, quæ corpori assignatur; altera sempiterna, quæ animæ subjacet. Illam nascendo accipimus, hanc assequimur laborando, ne immortalitas homini (ut ante diximus) sine ulla difficultate constaret. Illa terrena est, sicut corpus, & ideo finitur: hæc vero cœlestis, sicut anima, & ideo terminum non habet. Illam primam nescientes accipimus, hanc secundam scientes; virtuti enim, non naturæ datur, quia voluit

voluit nos Deus vitam nobis in vita compara-re.

Idcirco hanc nobis præsentem dedit, ut illam veram & perpetuam aut vitiis amittamus, aut virtute mereamur. In hac corporali non est summum bonum; quoniam sicut necessitate divina nobis data est, ita rursum divina necessitate solvetur. Ita quod finem habet, summum bonum non habet. In illa vero spiritali, quam per nos ipsi acquirimus, summum bonum continetur; quia nec malum potest habere, nec finem. Cui rei argumentum natura & ratio corporis præbet. Cætera namque animalia in humum vergunt, quia terrena sunt; nec capiunt immortalitatem, quæ de cœlo est. Homo autem rectus in cœlum spectat, quia proposita est illi immortalitas; nec tamen venit, nisi tribuatur homini a Deo. Nam nihil interesset inter justum & injustum, siquidem omnis homo natus immortalis fieret; ergo immortalitas non sequela naturæ, sed merces præmiumque virtutis est. Denique homo non statim quam natus est, rectus ingreditur: sed quadrupes primo, quia ratio corporis & hujus præsentis vitæ communis est cum mutis animalibus; post deinde confirmatis viribus erigitur, & lingua ejus in eloquium solvit, & mutum animal esse desinit. Quæ ratio docet, mortalem nasci hominem; postea vero immortalē fieri, cum cœperit ex Deo vivere id est, justitiam sequi, quæ continetur in Dei cultu, cum excitaverit hominem Deus ad aspectum cœli ac sui. Quod tum fit, cum homo cœlesti lavacro purificatus, exponit infantiam cum omni labore vitæ prioris, & incremento divini vigoris accepto, fit homo perfectus ac plenus.

Ergo quia virtutem proposuit homini Deus, licet anima & corpus consociata sint; tamen contraria sunt, & impugnant invicem. Animi bona, mala sunt

sunt corporis; id est, opum fuga, voluptatum interdictio, doloris mortisque contemptus. Item corporis bona, mala sunt animi; hoc est, cupiditas, & libido, quibus & opes appetuntur, & suavitates variarum voluptatum, quibus enervatus animus extinguitur. Ideo necesse est, justum & sapientem in omnibus malis esse, quoniam malorum victrix est fortitudo; injustos autem in divitiis, in honore, in potestate. Hæc enim bona corporalia & terrena sunt. Illi autem terrenam vitam agunt, nec asseQUI immortalitatem queunt, quia se voluptatibus dediderunt, quæ sunt virtutis inimicæ. Itaque vita hæc temporalis illi æternæ debet esse subjecta, sicut corpus animæ. Quisquis ergo animæ vitam maluerit, vitam corporis contemnat necesse est; nec aliter eniti ad summum poterit, nisi quæ sunt ima despicerit. Qui autem corporis vitam fuerit amplexus, & cupiditates suas in terram dejecerit, illam superiorem vitam consequi non potest. Sed qui mavult bene vivere in æternum, male vivet ad tempus, & afficietur omnibus molestiis & laboribus, quandiu fuerit in terra, ut habeat divinum & cœleste solatium. Et qui maluerit bene vivere ad tempus, male vivet in æternum; damnabitur enim sententia Dei ad æternam pœnam, quia cœlestibus bonis terrena præposuit. Propterea igitur coli se Deus expetit, & honorari ab homine tanquam pater, ut virtutem ac sapientiam teneat, quæ sola immortalitatem parit. Nam quia nullus aliis præter ipsum donare eam potest, quia solus possidet, pietatem hominis, qua Deum honorerat, hoc afficiet præmio, ut sit in æternum beatus, sitque apud Deum, & cum Deo semper.

Quæ sequuntur in quibusdam Manuscriptis ac in antiquis editionibus reperi. Ea tamen Lactantio abjudicant recentiores interpretes: sed ne aliquid defit, hic apponere

nere visum est; ac monemus ea non esse apprime Catholica: Sic autem habet.

„ Neque nunc aliquis eo confugiat, ut dicat ad
„ ipsius culpam pertinere, qui & bonum instituit, &
„ malum. Cur enim malum voluit esse, si id odio
„ habet? Cur non bonum tantum fecit, ut nemo
„ peccaret, nemo faceret malum? Quanquam hoc in
„ omnibus fere prioribus libris docuerim, & id jam
„ superius, quamvis leviter, attigerim; tamen sub-
„ inde admonendum est, quia omnis ratio in eo po-
„ sita est. Nulla enim virtus esse poterat, nisi diversa
„ fecisset; nec omnino apparere vis boni potest, nisi
„ ex mali comparatione. Adeo malum nihil aliud est,
„ quam boni interpretatio. Sublato igitur malo, etiam
„ bonum tolli necesse est. Si levam manum, aut pe-
„ dem amputaveris, nec corpus erit integrum, nec
„ vita ipsa constabit. Adeo ad compagem corporis
„ temperandam, aptissime cum dextris sinistra jungun-
„ tur. Item si paries calculos feceris, nemo ludet. Si
„ unum colorem Circo dederis, nemo spectandum
„ putabit, sublata omni Circensium voluptate. Quos
„ profecto qui prius instituit, amator unius coloris
„ fuit: sed alterum ei, quasi æmulum posuit, ut pos-
„ set esse certamen, & aliqua in spectaculo gratia. Sic
„ Deus, quum bonum constitueret, quum virtutem
„ daret, statuit etiam diversa, cum quibus illa con-
„ fligerent. Si desit hostis, & pugna, nulla victoria
„ est. Tolle certamen, ne virtus quidem quidquam
„ est. Quam multa sunt hominum inter se, & quam
„ variis artibus constituta certamina? Nemo tamen
„ fortior, velocior, præstantior haberetur, si adver-
„ sarium, cum quo contenderet, non haberet. Unde
„ autem abest victoria, abesse hinc & gloriam simul,
„ & præmium necesse est. Ut igitur virtutem ipsam
„ exercitatione assidua roboraret, eamque faceret de-

„ malo-

„ malorum conflictatione perfectam, utrumque simul
 „ dedit, quia utrumque sine altero retinere vim suam
 „ non potest. Ergo diversitas est, cui omnis ratio
 „ veritatis innititur.

„ Non me præterit, quid hoc loco a peritioribus
 „ possit opponi. Si bonum sine malo esse non potest,
 „ quomodo primum hominem dicis ante offensum
 „ Deum in solo bono fuisse, aut postea in solo bono
 „ futurum? Discutienda nobis hæc quæstio est: quod
 „ in prioribus libris prætermisi, ut hic implerem. Di-
 „ ximus superius, ex elementis repugnantibus hominis
 „ constare naturam. Corpus enim, quia terra est,
 „ comprehensibile est, temporale, brutum, atque te-
 „ nebrosum est. Anima vero, quia de cœlo est, te-
 „ nus, æterna, sensibilis, illustris est. Quæ quia in-
 „ ter se contraria sunt, necesse est, hominem bono
 „ & malo esse subjectum. Animæ adscribitur bonum,
 „ quia indissolubilis est: corpori malum; quia fragile
 „ est. Quoniam igitur sociata & conjuncta sunt corpus
 „ & anima, æque bonum & malum cohæreat necesse
 „ est; nec separari alterutro possunt, nisi quum illa
 „ separata sunt. Denique boni malique notitia simul
 „ homini primo data est. Qua percepta, statim de
 „ loco sancto pulsus est, in quo malum non est. Ubi
 „ cum esset in bono tantum, id ipsum bonum esse,
 „ ignorabat. Postquam vero accepit boni malique
 „ intelligentiam, jam nefas erat, eum in beatitudinis
 „ loco morari, relegatusque est in hunc communem
 „ orbem, ut ea utraque simul experiretur, quorum
 „ naturam pariter agnoverat. Apparet ergo idcirco
 „ datam esse homini sapientiam, ut bonum discernat
 „ a malo; ut ab incommodis commoda, ab inutili-
 „ bus utilia distinguat; ut habeat judicium, & consi-
 „ derantium, quid cavere, quid appetere, quid fu-
 „ gere, quid sequi debeat. Sapientia igitur constare
 „ sine malo non potest; vixitque ille princeps generis
 „ huma-

„ humani, quamdiu in solo bono fuit, velut infans,
 „ boni ac mali nescius. Atenim postea hominem ne-
 „ cessè est & sapientem esse, & sine ullo malo beatum.
 „ Sed id fieri non potest, quamdiu anima domicilio
 „ corporis induita est.

„ Quum vero factum fuerit corporis animæque dis-
 „ fidium, tunc malum à bono separabitur. Et sicut
 „ corpus interit, anima manet: ita malum interibit,
 „ & bonum permanebit. Tunc homo accepto immor-
 „ talitatis indumento, erit sapiens, expers mali, sicut
 „ Deus. Qui ergo vult nos in bono esse tantum, id
 „ potissimum desiderat, ut sine corpore vivamus, in
 „ quo est malum. Quod si tollatur, aut sapientia ho-
 „ mini, ut dixi, aut corpus adimetur: sapientia, ut
 „ ignoret malum; corpus, ut non sentiat. Nunc au-
 „ tem cum homo & sapientia sit instructus, ut sciat,
 „ & corpore, ut sentiat, utrumque pariter in hac vita
 „ Deus esse voluit, ut ratio virtutis sapientæque con-
 „ staret. Posuit itaque hominem inter utrumque me-
 „ dium, ut haberet licentiam vel mali, vel boni se-
 „ quendi. Sed malo admiscuit apparentia quædam
 „ bona, id est, varias & delectabiles suavitates, ut
 „ earum illecebris induceret hominem ad latens ma-
 „ lum. Bono autem admiscuit apparentia quædam ma-
 „ la, id est, ærumnas, & miseras, & labores, quorum
 „ asperitate ac molestia offensus animus refugeret a
 „ bono latenti. Hic ergo sapientæ officium desidera-
 „ tur, ut plus mente videamus, quam corpore: quod
 „ pauci admodum facere possunt; quia & virtus diffi-
 „ cilis ac rara est, & voluptas communis ac publica.
 „ Ita necesse est, sapientem pro stulto haberi, qui
 „ dum appetit bona, quæ non cernuntur, dimittit e-
 „ manibus, quæ videntur; & dum vitat mala, quæ
 „ non aspiciuntur, incurrit in mala, quæ ante oculos
 „ sunt. Quod accidit nobis, cum neque cruciatum,
 „ neque mortem pro fide recusamus: quando ad sum-

„ mum

„mum nefas compellimur, ut prodita fide atque ab-
 „negato Deo vero, diis mortuis mortiferisque libe-
 „mus. Hæc ratio est, cur hominem Deus & mor-
 „talem fecerit, & malis subjecerit; licet ipsius causa
 „mundum ædificasset, scilicet ut virtutem caperet,
 „& ei virtus sua immortalitatem daret. Virtus au-
 „tem, sicut ostendimus, veri Dei cultus est.“

C A P U T VI.

*Quare mundus & homo creati sunt; quam sit inanis cul-
 tus Deorum.*

Nunc totam rationem brevi circumscriptione signe-
 mus. Idecirco mundus factus est, ut nascamur:
 ideo nascimur, ut agnoscamus factorem mundi ac no-
 stri Deum: ideo agnoscimus, ut colamus: ideo colimus,
 ut immortalitatem pro mercede laborum capiamus,
 quoniam maximis laboribus cultus Dei constat: ideo
 præmio immortalitatis afficiuntur, ut similes Angelis
 effecti, summo patri ac Domino in perpetuum ser-
 viamus, & sumus æternum Deo regnum. Hæc summa
 rerum est, hoc Arcanum Dei, hoc mysterium mun-
 di: a quo sunt alieni, qui sequentes præsentem vo-
 luptatem, terrestribus & fragilibus se bonis addixe-
 runt, & animas ad cœlestia genitas suavitatibus mor-
 tiferis tanquam luto cœnove demerserunt.

Quæramus nunc vicissim, an in cultu Deorum ra-
 tio ulla subsistat: qui si multi sunt, si ideo tantum ab
 hominibus coluntur, ut præstent illis opes, victorias,
 honores, & quæque alia quæ non nisi ad præsens va-
 lent; si sine causa dignimur; si in hominibus procrean-
 dis providentia nulla versatur; si casu nobismetipsis,
 ac voluptatis nostræ gratia nascimur; si nihil post
 mortem sumus: quid potest esse tam supervacaneum,
 tam inane, tam vanum, quam humana res, & quam
 mun-

mundus ipse? qui cum sit incredibili magnitudine, tam mirabili ratione constructus, tamen rebus ineptis vacet. Cur enim ventorum spiritus citent nubes? Cur emicent fulgura? tonitrua mugiant? imbrés cadant, ut fruges terra producat, ut varios fœtus alat? Cur denique omnis natura rerum laboret, ne quid desit earum rerum, quibus vita hominis sustinetur, si est inanis, si ad nihilum interimus, si nihil est in nobis majoris emolumenti Deo? Quod si est dictu nefas, nec putandum est fieri posse, ut non ob aliquam maximam rationem fuerit constitutum, quod videas maxima ratione constare; quæ potest esse ratio in his erroribus pravarum religionum, & in hac persuasione philosophorum, quia putant animas interire? Profecto nulla. Quid enim habent dicere, cur Dii hominibus tam diligenter suis quæque temporibus exhibeant? An ut illis far & merum demus, & odorem thuris, & sanguinem pecudum? quæ neque immortalibus grata esse possunt, quia sunt fragilia; neque usui esse expertibus corporum, quia hæc ad usum corporalium data sunt. Et tamen si ea desiderarent, sibi ipsi possent exhibere, cum vellent. Sive igitur intereunt animæ, sive in æternum manent, quam rationem continet cultus Deorum, aut a quo mundus constitutus est? cur, aut quando, aut quousque, quatenus homines, aut quamobrem procreati? cur nascuntur, intereunt, succedunt, renovantur? Quid Dii ex cultibus eorum assequuntur, qui post mortem nihil futuri sunt? quid præstant? quid pollicentur? quid minantur aut hominibus, aut Diis dignum? Vel si manent animæ post obitum, quid de his faciunt, facturive sunt? quid illis opus est thesauro animarum? ipsi illi ex quo fonte oriuntur? quomodo, aut quare, aut unde multi sunt? Ita fit, ut si ab illa rerum summa, quam superius comprehendimus, aberraveris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia revolvantur.

„mum nefas compellimur, ut prodita fide atque ab-
 „negato Deo vero, diis mortuis mortiferisque libe-
 „mus. Hæc ratio est, cur hominem Deus & mor-
 „talem fecerit, & malis subjecerit; licet ipsius causa
 „mundum ædificasset, scilicet ut virtutem caperet,
 „& ei virtus sua immortalitatem daret. Virtus au-
 „tem, sicut ostendimus, veri Dei cultus est.“

C A P U T VI.

*Quare mundus & homo creati sunt; quam sit inanis cul-
 tus Deorum.*

Nunc totam rationem brevi circumscriptione signe-
 mus. Idecirco mundus factus est, ut nascamur:
 ideo nascimur, ut agnoscamus factorem mundi ac no-
 stri Deum: ideo agnoscimus, ut colamus: ideo colimus,
 ut immortalitatem pro mercede laborum capiamus,
 quoniam maximis laboribus cultus Dei constat: ideo
 præmio immortalitatis afficiuntur, ut similes Angelis
 effecti, summo patri ac Domino in perpetuum ser-
 viamus, & sumus æternum Deo regnum. Hæc summa
 rerum est, hoc Arcanum Dei, hoc mysterium mun-
 di: a quo sunt alieni, qui sequentes præsentem vo-
 luptatem, terrestribus & fragilibus se bonis addixe-
 runt, & animas ad cœlestia genitas suavitatibus mor-
 tiferis tanquam luto cœnove demerserunt.

Quæramus nunc vicissim, an in cultu Deorum ra-
 tio ulla subsistat: qui si multi sunt, si ideo tantum ab
 hominibus coluntur, ut præstent illis opes, viætorias,
 honores, & quæque alia quæ non nisi ad præsens va-
 lent; si sine causa dignimur; si in hominibus procrean-
 dis providentia nulla versatur; si casu nobismetipsis,
 ac voluptatis nostræ gratia nascimur; si nihil post
 mortem sumus: quid potest esse tam supervacaneum,
 tam inane, tam vanum, quam humana res, & quam
 mun-

mundus ipse? qui cum sit incredibili magnitudine, tam mirabili ratione constructus, tamen rebus ineptis vacet. Cur enim ventorum spiritus citent nubes? Cur emicent fulgura? tonitrua mugiant? imbrés cadant, ut fruges terra producat, ut varios fœtus alat? Cur denique omnis natura rerum laboret, ne quid desit earum rerum, quibus vita hominis sustinetur, si est inanis, si ad nihilum interimus, si nihil est in nobis majoris emolumenti Deo? Quod si est dictu nefas, nec putandum est fieri posse, ut non ob aliquam maximam rationem fuerit constitutum, quod videas maxima ratione constare; quæ potest esse ratio in his erroribus pravarum religionum, & in hac persuasione philosophorum, quia putant animas interire? Profecto nulla. Quid enim habent dicere, cur Dii hominibus tam diligenter suis quæque temporibus exhibeant? An ut illis far & merum demus, & odorem thuris, & sanguinem pecudum? quæ neque immortalibus grata esse possunt, quia sunt fragilia; neque usui esse expertibus corporum, quia hæc ad usum corporalium data sunt. Et tamen si ea desiderarent, sibi ipsi possent exhibere, cum vellent. Sive igitur intereunt animæ, sive in æternum manent, quam rationem continet cultus Deorum, aut a quo mundus constitutus est? cur, aut quando, aut quousque, quatenus homines, aut quamobrem procreati? cur nascuntur, intereunt, succedunt, renovantur? Quid Dii ex cultibus eorum assequuntur, qui post mortem nihil futuri sunt? quid præstant? quid pollicentur? quid minantur aut hominibus, aut Diis dignum? Vel si manent animæ post obitum, quid de his faciunt, facturive sunt? quid illis opus est thesauro animarum? ipsi illi ex quo fonte oriuntur? quomodo, aut quare, aut unde multi sunt? Ita fit, ut si ab illa rerum summa, quam superius comprehendimus, aberraveris, omnis ratio intereat, & ad nihilum omnia revolvantur.

C A P U T VII.

De Philosophorum varietate, eorumque veritate.

Quam summam quia philosophi non comprehendentur, nec veritatem comprehendere potuerunt, quamvis ea fere, quibus summa ipsa constat, & viderint, & explicaverint. Sed diversi, ac diverse illa omnia protulerunt, non annexentes nec causas rerum, nec consequentias, nec rationes; ut summam illam, quæ continet universa, & compingerent, & implerent. Facile est autem docere, pene universam veritatem per philosophos & sectas esse divisam. Non enim sic philosophiam nos evertimus, ut Academicci solent, quibus ad omnia respondere propositum est, quod est potius calumniari & illudere: sed docemus, nullam sectam fuisse tam deviam, nec philosophorum quemquam tam inanem, qui non viderit aliquid ex vero. Sed dum contradicendi studio insaniunt, dum sua etiam falsa defendunt, aliorum etiam vera subvertunt, non tantum elapsa illis veritas est, quam se querere simulabant: sed ipsi eam potissimum suo vi-
tio perdiderunt. Quod si extitisset aliquis, qui veritatem sparsam per singulos, per sectasque diffusam colligeret in unum, ac redigeret in corpus, is profecto non dissentiret a nobis. Sed hoc nemo facere, nisi veri peritus ac sciens potest. Verum autem scire non nisi ejus est, qui sit doctus a Deo. Neque enim potest aliter repudiare quæ falsa sunt, eligere ac probare quæ vera: sed si vel casu id efficeret, certissime philosopharetur; & quamvis non posset divinis testi-
moniis illa defendere, tamen se ipsa veritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis est error illorum, qui cum aliquam sectam probaverint, eique se addixerint, cæteras damnant tanquam falsas & inanes, armantque se ad præliandum, nec quid defendere debeant scien-
tes,

tes, nec quid refutare; incurvantque passim sine delectu omnia, quæ afferunt quicumque dissentiant.

Ob has eorum pertinacissimas contentiones nulla extitit philosophia, quæ ad verum proprius accederet; nam particulatim veritas ab his tota comprehensa est. Factum esse mundum a Deo, dixit Plato. Idem Prophetæ loquuntur; idemque ex Sibyllæ carminibus apparet. Errant igitur qui vel omnia sua sponte nata esse dixerunt, vel minutis seminibus conglobatis; quoniam tanta res, tam ornata, tam magna, neque fieri, neque disponi & ordinari sine aliquo prudentissimo autore potuit; & ea ipsa ratio, qua constare ac regi omnia sentiuntur, solertissimæ mentis artificem confitetur. Hominum causa mundum, & omnia quæ in eo sunt esse facta, Stoici loquuntur: idem nos divinæ litteræ docent. Erravit ergo Democritus, qui vermiculorum modo putavit effusos esse de terra nullo autore, nullaque ratione. Cur enim formatus sit homo, divini sacramenti est: quod quia ille scire non poterat, humanam vitam deduxit ad nihilum. Ad virtutem capeſſendam nasci homines Ariston disseruit: idem nos monemur ac discimus a Prophetis. Falsus igitur Aristippus, qui hominem voluptati, hoc est malo tanquam pecudem subjugavit. Immortales esse animas Pherecydes & Plato disputaverunt: hæc vero propria est in nostra Religione doctrina. Ergo Dicæarchus cum Democrito erravit, qui perire cum corpore ac dissolvi argumentatus est. Esse infernos Zenon Stoicus docuit, & sedes piorum ab impiis esse discretas; & illos quidem quietas ac delectabiles incolere regiones, hos vere luere pœnas in tenebris locis, atque in cœni voraginibus horrendis: idem nobis Prophetæ palam faciunt. Ergo Epicurus erravit, qui poetarum id esse figmentum putavit, & illas inferorum pœnas, quæ ferantur, in hac esse vita interpretatus est. Totam igitur veritatem, & omne

divinæ Religionis arcanum philosophi attigerunt. Sed aliis refellentibus, defendere id quod invenerant, nequiverunt; quia singulis ratio non quadravit, nec ea, quæ vera senserant, in summam redigere potuerunt, sicut nos superius fecimus.

C A P U T VIII.

De immortalitate Animæ.

Unus est igitur summum bonum immortalitas, ad quam capiendam, & formati a principio, & natus sumus. Ad hanc tendimus; hanc spectat humana natura; ad hanc nos provehit virtus: quod bonum quia deprehendimus, superest etiam ut de ipsa immortalitate dicamus. Platonis argumenta, quamvis ad rem multum conferant, tamen parum habent firmitatis ad probandam & implendam veritatem; quoniam nec rationem totius mysterii magni consummaverat, in unumque collegerat, nec summum bonum comprehenderat. Nam licet verum de animæ immortalitate sentiret, tamen non ita de illa tanquam de summo bono disserebat. Nos igitur certioribus signis elicere possumus veritatem, qui eam non ancipiti suspicione collegimus, sed divina traditione cognovimus. Plato autem sic argumentatus est, immortale esse quidquid per seipsum & sentit, & semper movetur; quod enim principium motus non habet, nec finem habitum, quia deserit a semetipso non potest. Quod argumentum etiam mutis animalibus æternitatem daret, nisi adjectione sapientiæ discrevisset. Addidit igitur, ut effugeret hanc communitatem, fieri non posse, quin sit immortalis animus humanus, cuius miranda solertia inveniendi, & celeritas cogitandi, & facilitas percipiendi atque discendi, & memoria præteriorum, & providentia futurorum, & artium plurimque

rumque innumerabilium scientia, qua cæteræ careant animantes, divina & cœlestis appareat: quia & origo animi, qui tanta capiat, tanta contineat, nulla reperiatur in terra; siquidem ex concretione terrena nihil habeat admistum: sed necesse esse in terram resolvi, quod est in homine ponderosum & dissolubile; quod autem tenue atque subtile, id vero esse individuum, ac domicilio corporis velut carcere liberatum, ad cœlum & ad naturam suam pervolare. Hæc fere Platonis collecta breviter, quæ apud ipsum late copioseque explicantur.

In eadem sententia fuit etiam Pythagoras antea, ejusque præceptor Pherecydes, quem Cicero tradit primum de æternitate animarum disputavisse. Qui omnes licet eloquentia excellerent; tamen in hac duntaxat contentione non minus autoritatis habuerunt, qui contra hanc sententiam differebant, Dicæarchus primo, deinde Democritus, postremo Epicurus: adeo ut res ipsa, de qua inter se pugnabant, in dubium vocaretur. Denique & Tullius, expositis horum omnium de immortalitate ac morte sententiis, nescire se quid sit verum, pronuntiavit. „Harum, inquit, sententiarum quæ vera sit, Deus aliquis viderit.“ Et rursus alibi: „Quoniam utraque, inquit, earum sententiarum doctissimos habuit autores; nec quid certi sit divinari potest.“ Verum nobis divinatione opus non est, quibus veritatem divinitas ipsa patefecit.

C A P U T IX.

De æternitate Animæ, atque de Virtute.

His itaque argumentis, quæ nec Plato, nec ullus aliis invenit, animarum æternitas probari ac perspici potest: quæ nos breviter collegimus; quoniam

properat oratio ad enarrandum judicium Dei maximum, quod in terra propinquante seculorum fine celebrabitur. Ante omnia, quoniam Deus ab homine videri non potest, ne quis tamen ex eo ipso putaret Deum non esse, quia mortalibus oculis non videretur, inter cætera institutorum miracula, fecit etiam multa, quorum vis quidem apparebat, substantia tamen non videbatur, sicut est vox, odor, ventus; ut harum rerum argumento & exemplo, etiam Deum, licet sub oculos non veniret, de sua tamen vi, & effectu, & operibus cerneremus. Quid voce clarius? aut vento fortius? aut odore violentius? Hæc tamen, cum per aerem feruntur, ad sensusque nostros veniunt, & eos potentia sua impellunt, non cernuntur acie luminum: sed aliis corporis partibus sentiuntur. Similiter Deus non aspectu nobis aliove fragili sensu comprehendendus est: sed mentis oculis intuendus, cum opera ejus præclara & miranda videamus. Nam illos, qui nulum omnino Deum esse dixerunt, non modo philosophos, sed ne homines quidem fuisse dixerim, qui mutis simillimi ex solo corpore constiterunt, nihil omnino cernentes animo, sed ad sensum corporis cuncta referentes, qui nihil putabant esse, nisi quod oculis contuebantur. Et quia videbant aut bonis accidere adversa, aut malis prospera, fortuitu geri omnia crediderunt, & natura mundum, non providentia constitutum.

Hinc jam prolapsi sunt ad deliramenta, quæ talē sententiam necessario sequebantur. Quod si est Deus & incorporalis, & invisibilis, & æternus; ergo non idcirco interire animam credibile est, quia non videatur, postquam recessit a corpore, quoniam constat esse aliquid sentiens ac vigens, quod non veniat sub aspectum. Atenim difficile est animo comprehendere, quemadmodum possit anima retinere sensum sine iis partibus corporis, in quibus inest officium sentiendi.

Quid

Quid de Deo? num facile est comprehendere, quemadmodum vigeat sine corpore? Quod si Deos esse credunt, qui si sunt, utique sunt expertes corporum, necesse est, humanas animas eadem ratione subsistere; quoniam ex ipsa ratione ac prudentia intelligitur esse quædam in homine ac Deo similitudo. Denique illud argumentum, quod etiam Marcus Tullius vidit, satis firmum est: ex eo æternitatem animæ posse disgnosci, quia nullum sit aliud animal, quod habeat notitiam aliquam Dei; Religioque sit pene sola, quæ hominem discernat a mutis: quæ cum in hominem solum cadat, profecto testatur, id affectare nos, id desiderare, id colere, quod nobis familiare, quod proximum sit futurum.

An aliquis, cùm cæterarum animantium naturam consideraverit, quas pronis corporibus abjectas in terramque prostratas summi Dei providentia effecit, ut ex hoc intelligi possit, nihil eas rationis habere cum cœlo, potest non intelligere, solum ex omnibus cœlesti ac divinum animal esse hominem, cuius corpus ab humo excitatum, vultus sublimis, status rectus originem suam quærerit, & quasi contempta humilitate terræ, ad altum nititur, quia sentit summum bonum in summo sibi esse quærendum, memorque conditionis suæ, qua Deus illum fecit eximium, ad artificem suum spectat? Quam spectationem Trismegistus Θεωπιδα rectissime nominavit: quæ in mutis animalibus nulla est. Cum autem sapientia, quæ soli homini data est, nihil aliud sit quam Dei notitia, apparet animam non interire, neque dissolvi, sed manere in semipiternum, quia Deum, qui sempiternus est, & quærerit, & diligit, ipsa cogente natura, sentiens vel unde orta sit, vel quo reversura. Præterea non exiguum immortalitatis argumentum est, quod homo solus cœlesti elemento utitur. Nam cum rerum natura his duobus elementis, quæ repugnantia sibi atque inimica

sunt, constet igne, & aqua, quorum alterum cœlo, alterum terræ adscribitur: cæteræ animantes, quia terrenæ mortalesque sunt, terreno & gravi utuntur elemento; homo solus ignem in usu habet, quod est elementum leve, sublime, cœleste. Ea vero quæ ponderosa sunt, ad mortem deprimunt; & quæ levia sunt, ad vitam sublevant, quia vita in summo est, mors in imo. Et ut lux esse sine igne non potest, sic vita sine luce. Ignis igitur elementum est lucis ac vitæ: unde apparet hominem, qui eo utitur, immortalem fortitum esse conditionem, quia id illi familiare est, quod facit vitam.

Virtus quoque soli homini data magno argumento, est immortales esse animas. Quæ non erit secundum naturam, si anima extinguitur; huic enim præsenti vitæ nocet. Nam vita ista terrena, quam communem cum multis animalibus ducimus, & voluptatem expetit, cuius fructibus variis ac suavibus delectatur, & dolorem fugit, cuius asperitas naturam viventium acerbis sensibus lædit, & ad mortem perducere nititur, quæ dissolvit animantem. Si ergo virtus & prohibet iis bonis hominem, quæ naturaliter appetuntur, & ad sustinenda mala impellit, quæ naturaliter fugiuntur; ergo mala est virtus, & inimica naturæ, stultumque judicari necesse est qui eam sequitur, quoniam se ipse lædit, & fugiendo bona præsentia, & appetendo æque mala sine spé fructus amplioris. Nam cum liceat nobis jucundissimis frui voluptatibus, nonne sensu carere videamus, si malimus in humilitate, in egestate, in contemptu, in ignominia vivere, aut ne vivere quidem, sed dolore cruciari, & mori, ex quibus malis nihil amplius assequamur, quo possit voluptas omissa pensari? Si autem virtus malum non est, facitque honeste, quod voluptates vitiosas turpesque contemnit & fortiter, quod nec dolorem, nec mortem timet, ut officium servet; ergo majus aliquod bonum asse-

qua.

quatur necesse est, quam sunt illa quæ spernit. At vero morte suscepta, quod ulterius bonum sperari potest, nisi æternitas?

C A P U T X.

De Vitiis & Virtutibus, atque de vita & morte.

Transeamus nunc vicissim ad ea quæ virtuti repugnant, ut etiam ex his immortalitas animæ colligatur. Vitia omnia temporalia sunt; ad præsens enim commoventur. Iræ impetus recepta ultione sedatur. Libidinis voluptas corporis finis est. Cupiditatem aut satietas earum rerum, quas expetit, aut aliorum affectuum commotiones interimunt. Ambitio, postquam honores quos voluit adepta est, consenescit. Item cætera vitia consistere ac permanere non possunt: sed ipso fructu quem expetunt finiuntur. Recedunt ergo, & redeunt. Virtus autem sine ulla intermissione perpetua est, nec discedere ab ea potest, qui eam semel cepit. Nam si habeat intervallum, si aliquando ea carere possumus, redibunt protinus vitia, quæ virtutem semper impugnant. Non est igitur comprehensa, si deserit, si aliquando secedit. Cum vero sibi domicilium stabile collocavit, in omni actu versari eam necesse est; nec potest fideliter depellere vitia, & fugare, nisi peccus, quod insedit, perpetua statione munierit. Ipsa ergo virtutis perpetuitas indicat, huimanum animum, si virtutem cepit, permanere; quia & virtus perpetua est, & solus animus humanus virtutem capit. Quoniam igitur contraria sunt vitia virtuti, omnis ratio diversa & contraria sit necesse est. Quia vitia commotiones & perturbations animi sunt, virtus e contrario lenitudo & tranquillitas animi est. Quia vitia temporalia & brevia sunt; virtus perpetua & constans, & par sibi semper.

Quia vitiorum fructus, id est, voluptates, æque ut ipsa, breves temporalesque sunt; virtutis ergo fructus ac præmium sempiternum est, quia vitiorum commodum in præsenti est, virtutis igitur in futuro.

Ita fit, ut in hac vita virtutis præmium nullum sit, quia virtus adhuc ipsa est. Nam sicut vitia, cum in actu suo finiuntur, voluptas & præmia eorum sequuntur: ita virtus, cum finita est, merces ejus insequitur. Virtus autem nunquam nisi morte finitur, quoniam & in morte suscipienda summum ejus officium est. Ergo præmium virtutis post mortem est. Denique Cicero in Tusculanis, quamvis dubitanter, tamen sensit, summum homini bonum non nisi post mortem contingere. „Fidenti animo, inquit, si ita res feret, gradietur ad mortem; in qua aut summum „bonum, aut nullum malum esse cognovimus.“ Mors igitur non extinguit hominem, sed ad præmium virtutis admittit. Qui autem se (ut ait idem) vitiis ac sceleribus contaminaverit, voluptatique servierit, is vero damnatus æternam luet pœnam; quam divinæ litteræ secundam mortem nominant, quæ est & perpetua, & gravissimis cruciatibus plena. Nam sicuti duæ vitæ propositæ sunt homini, quarum altera est animæ, altera corporis: ita & mortes duæ propositæ sunt, una pertinens ad corpus, qua cunctos secundum naturam fungi necesse est; altera pertinens ad animam, quæ scelere acquiritur, virtute vitatur; & ut vita hæc temporalis est, certosque terminos habet, quia corporis est: sic & mors æque temporalis est, certumque habet finem, quia corpus attingit.

C A P U T XI.

De Temporibus postremis, atque de anima & Corpore.

Impletis igitur temporibus, quæ Deus morti statuit, terminabitur ipsa mors. Et quia temporalem vitam tem-

temporalis mors sequitur; consequens est, ut resurgent animæ ad vitam perennem, quia finem mors temporalis accepit. Rursum, sicut vita animi sempiterna est, in qua divinos & ineloquibiles immortalitatis suæ fructus capit: ita & mors ejus perpetua sit necesse est, in qua perennes pœnas & infinita tormenta pro peccatis suis pendet. Ergo in ea conditione res posita est, ut qui beati sunt in hac vita corporali atque terrena, semper miseri sint futuri; quia jam bonis, quæ maluerunt, potiti sunt: quod iis evenit, qui Deos adorant, ac Deum negligunt. Deinde qui justitiam sequentes, in hac vita miseri fuerunt & contempti, & inopes; & ob ipsam justitiam contumeliis & injuriis saepe vexati, quia nec aliter virtus teneri potest, semper beati sunt futuri; ut, quia mala jam pertulerunt, etiam bonis fruantur. Quod his utique contingit, qui contemptis terrestribus Diis & fragilibus bonis, cœlestem Religionem Dei sequuntur; cuius bona, sicut ipse qui tribuit, sempiterna sunt. Quid opera corporis atque animi? nonne indicant esse animam mortis expertem? Nam corpus, quia ipsum fragile est atque mortale, quæcumque opera molitur, æque caduca sunt. Nihil enim Tullius ait esse, quod sit manibus humanis laboratum, quod non aliquando ad interitum redigatur, vel injuria hominum, vel ipsa confectrice rerum omnium vetustate.

At vero animi opera videmus æterna. Nam quicunque contemptui præsentium studentes, in memoriā monimenta ingeniorum factorumque magnorum reliquerunt, ii plane mentis ac virtutis suæ nomen indeabile quæsierunt. Ergo si opera corporis ideo mortalia sunt, quia ipsum mortale est, sequitur ut anima ex eo immortalis appareat, quia videmus opera ejus non esse mortalia. Eodem modo desideria quoque corporis animique declarant, alterum esse mortale, alterum sempiternum. Corpus enim nihil nisi tem-

temporale desiderat, id est, cibum, potum, indu-
mentum, quietem, voluptatem; & tamèn hæc ipsa
sine nutu & adminiculo animi nec cupere, nec asse-
qui potest. Animus autem per se multa desiderat, quæ
ad officium fructumve corporis non redundant; ea-
que non fragilia, sed æterna sunt, ut fama virtutis, ut
memoria nominis. Nam cultum Dei, qui constat ab-
stinentia cupiditatum ac libidinum, patientia doloris,
contemptu mortis, etiam contra corpus anima con-
cupiscit. Unde credibile est, non interire animam,
sed dissociari a corpore; quia corpus sine anima nihil
potest, animus vero potest multa & magna sine cor-
pore. Quid, quod ea, quæ visibilia sunt oculis, &
tangibilia manu, quia externam vim pati possunt,
æterna esse non possunt. Ea vero quæ neque sub-
tactum, neque sub visum veniunt, sed tantummodo
vis eorum & ratio, & effectus appetet, æterna sunt,
quia nullam vim patiuntur extrinsecus. Corpus au-
tem si ideo mortale est, quia visui pariter & tactui
subjacet; ergo & anima idcirco immortalis est, quia
nec tangi potest, nec videri.

C A P U T XII.

*De Anima & corpore; atque de coniunctione eorum, &
descensu ac reditu.*

Nunc argumenta eorum, qui contra differunt, re-
fellamus; quæ Lucretius tertio libro executus
est. Quoniam cum corpore, inquit, anima nasci-
tur, cum corpore intercat necesse est. At non est
par utriusque ratio. Solitum enim & comprehensi-
bile corpus est, & oculis, & manu: anima vero te-
nuis, & tactum visumque fugiens. Corpus e terra
fictum atque solidatum est: anima in se nihil concreti,
nihil terreni ponderis habet, ut Plato differebat. Nec
enim

enim tantam posset habere solertiam, tantam vim, tantam celeritatem, nisi originem traheret e cœlo. Corpus igitur quoniam factum ex ponderoso & corruptibili elemento, & tangibile est, & visibile, corruptitur atque occidit; nec vim repellere potest, quia sub aspectum & sub tactum venit. Anima autem, quia tenuitate sua omnem tactum fugit, nullo iectu dissolvi potest. Ergo quamvis inter se conjuncta & sociata nascantur, & alterum, quod est de terrena concretione formatum, quasi vasculum sit alterius, quod est a cœlesti subtilitate deductum: cum vis aliqua utrumque discreverit, quæ discretio mors vocatur; tum utrumque in naturam suam recedit: quod ex terra fuit, id in terram resolvitur; quod ex cœlesti spiritu, id constat ac viget semper, quoniam divinus spiritus sempiternus est. Denique idem Lucretius oblitus quid assereret, & quod dogma defendebat, hos versus posuit:

*Cedit item retro de terra quod fuit ante
In terram; sed quod missum est ex ætheris oris,
Id rursus cœli fulgentia templa receptant.*

Quod ejus non erat dicere, qui perire animas cum corporibus disserebat: sed victus est veritate, & imprudenti ratio vera surrepsit.

Præterea id ipsum, quod colligit, dissolvi animam, hoc est, simul cum corpore interire, quoniam simul nascantur, & falsum est, & in contrarium converti potest. Non enim simul interit: sed anima discedente, integrum per dies multos manet, & plerumque medicatum diutissime durat. Nam si ut simul nascuntur, simul interirent, non discederet repente anima, corpusque desereret: sed uno temporis punto utrumque pariter dissiparetur, & tam celeriter etiam corpus, adhuc spiritu in eo manente, deliquesceret ac periret, quam celeriter anima secedit; immo vero dissoluto corpore anima vanesceret, velut humor fracto

fracto vase diffusus. Nam si terrenum & fragile corpus post secessum animæ non statim difflit, in terramque tabescit, ex qua illi origo est; ergo anima, quæ fragilis non est, in æternum manet, quoniam origo ejus æterna est. Quoniam crescit, inquit, sensus in pueris, & in juvenibus vîget, & in senibus diminuitur, appareat esse mortalem. Primum non est idem mens & anima; aliud est enim quo vivimus, aliud quo cogitamus. Nam dormientium mens, non anima sopitur; & in furiosis mens extinguitur, anima manet; & ideo non exanimes, sed dementes vocantur. Mens ergo, id est intelligentia, vel augetur, vel minuitur pro ætate. Anima in statu suo semper est, & ex quo tempore spirandi accipit facultatem, eadem usque ad ultimum durat, donec emissa corporis clauso, ad sedem suam revolet. Deinde quod anima, quamvis a Deo sit inspirata, tamen quia tenebroso domicilio terrenæ carnis inclusa est, scientiam non habet, quæ est divinitatis. Audit igitur ac discit omnia, & sapientiam discendo & audiendo capit; & senectus non minuit sapientiam, sed auget, si tamen juvenilis ætas virtute decursa est. Sed si nimia senectus fregerit membra, non est animæ vitium, si visus evanuit, si lingua torpuit, si auditus obsurduit, sed corporis. Atenim memoria deficit. Quid mirum, si labentis domicilii ruina premitur mens, & præterita obliviscitur, non aliter futura divina, quam si carcerem, quo cohabetur, effugerit?

Verum eadem, inquit, dolori & luctui obnoxia est, & ebrietate dementit, unde fragilis & mortalis appetit. Idcirco igitur virtus & sapientia necessaria est, ut & mœror, qui contrahitur indigna patiendo ac videndo, fortitudine repellatur, & voluptas non modo potandi, sed etiam rerum cæterarum abstinentia superetur. Nam si careat virtute, si voluptatibus dedita molliatur, morti fiet obnoxia, quoniam

niam & virtus, ut docuimus, immortalitatis est fabricatrix, & voluptas mortis. Mors autem, sicut ostendi, non funditus perimit ac delet, sed æternis afficit cruciatibus. Nam interire prorsus anima non potest; quoniam ex Dei spiritu, qui æternus est, originem cepit. Anima, inquit, etiam morbum corporis sentit, & oblivionem sui patitur, & siæt ægredit, ita etiam sœpe sanatur. Hoc est ergo, cur maxime virtus adhibenda sit, ne ullo corporis dolore frangatur, & oblivionem sui non anima, sed mens patiatur. Quæ quoniam certa corporis regione consistit, cum eam partem vis aliqua morbi vitiaverit, movetur loco, & quasi conquisata, de sede sua emigrat, reditura scilicet, cum medela & sanitas domicilium suum reformaverit. Nam quia juncta est anima cum corpore, si virtute careat, contagio ejus ægredit, & imbecillitas de societate fragilitatis redundat ad mentem. Cum autem dissociata fuerit a corpore, vigebit ipsa per se, nec ulla jam fragilitatis conditione tentabitur, quia indumentum fragile projicit. Sicut oculus, inquit, evulsus ac separatus a corpore nihil potest videre: ita & anima separata nihil sentire, quia & ipsa pars est corporis. Falsum hoc, & dissimile est; anima enim non pars corporis, sed in corpore est. Sicut id, quod vase continetur, vas pars non est, nec ea quæ in domo sunt, partes domus esse dicuntur: ita nec anima pars est corporis, quia corpus vel vas animæ est, vel receptaculum.

Jam illud argumentum multo magis inane est, quo ait animam, quia non citius emittatur ex corpore, mortalem videri, sed paulatim se ex omnibus membris explicet; a summis pedibus incipiens: tanquam si esset æterna, uno temporis momento erumperet; quod fit in iis, qui ferro intereunt. Quos autem morbus interimit, spiritum diutius exhalant, ut paulatim

latim frigescientibus membris anima effletur. Quæ cum materia sanguinis contineatur, sicut lumen oleo, ea materia febrium calore consumpta, necesse est membrorum summa quæque frigescere; quoniam venæ exiliores in extrema corporis porrigitur, & extremi ac tenuiores riyi deficiente vena fontis arescunt. Nec tamen, quia sensus corporis deficit, animæ sensum extingui & occidere putandum est. Non enim anima corpore deficiente, sed corpus anima decedente brutescit, quia sensum omnem trahit secum. Cum autem præsens anima sensum suum tribuat corpori, & vivere id efficiat; fieri non potest, ut non ipsa per se & vivat, & sentiat, quoniam ipsa est & sensus & vita. Nam quod ait:

— *Quod si immortalis nostra foret mens,
Non tam se moriens dissolvi conquereretur:
Sed magis ire foras, vestemque relinquere, ut anguis,
Gauderet.*

Equidem nunquam vidi, qui se quereretur in morte dissolvi. Sed ille fortasse Epicureum aliquem viderat etiam dum moritur philosophantem, ac de sua dissolutione in extremo spiritu differentem.

Quomodo sciri potest, utrum dissolvi se sentiat, an corpore liberari, cum in exitu lingua mutescat? Nam dum sentit, & loqui potest, nondum dissolutus est: ubi dissolutus est; jam nec sentire, nec loqui potest; ita queri de dissolutione aut nondum potest, aut jam non potest. Atenim prius quam dissolvatur, intelligit se dissolutum iri. Quid, quod videmus plerosque morientium non dissolvi conquerentes (ut ait,) sed exire se, & proficisci, & ambulare testantes; idque aut gestu significant, aut si adhuc possunt, & voce pronuntiant? Unde apparet non dissolutionem fieri, sed separationem, quæ declarat animam permanere. Cætera Epicurei dogmatis argumenta Pythagoræ repugnant differenti, mi-

grare

grare animas de corporibus vetustate ac morte confectis, & insinuare se novis ac recens natis, & easdem semper renasci modo in homine, modo in pecude, modo in bestia, modo in volucre, & hac ratione immortales esse, quod saepe variorum ac dissimilium corporum domicilia commutent. Quæ sententia deliri hominis, quoniam ridicula est, & mimo dignior quam schola fuit, ne refelli quidem serio debuit: quod qui facit, videtur vereri ne quis id credit. Prætereunda sunt igitur nobis ea, quæ pro falso contra falsum differebantur: satis est ea refutasse, quæ contra verum disputata sunt.

C A P U T XIII.

De Anima, ac Testimonia de ejus aternitate.

Declaravi, ut opinor, animam non esse solubilem. Supereft citare testes, quorum autoritate argumenta firmentur. Neque nunc Prophetas in testimonium vocabo, quorum ratio & divinatio in hoc solo posita est, ut ad cultum Dei, & ad immortalitatem ab eo accipiendam creari hominem doceant: sed eos potius, quibus istos, qui respuunt veritatem, credere sit necesse. Hermes naturam hominis describens, ut doceret quemadmodum esset a Deo factus, hæc intulit: καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀμφοτερῶν φυσεων της τε ἀθανατε καὶ της Θυητης μιαν ἐποιει φυσιν ἀνθρωπό, του αὐτον πη μεν ἀθανατον πη δε Θυητον ποιησας, καὶ τητον φερων ἐν μεσω θειας καὶ ἀθανατε φυσεως, καὶ της Θυητης, καὶ μεταβλητε πατεσησατο, ἵνα ὅρων ἀπαντα καὶ θαυμασῃ. Sed hunc fortasse aliquis in numero philosophorum computet, quamvis in Deos relatus Mercurii nomine ab Ægyptiis honoretur, nec plus ei autoritatis tribuat, quam Platonis, aut Pythagoræ. Majus igitur testimonium requiramus. Poli-

tes quidam consuluit Apollinem Milesium, utrumne
maneat anima post mortem, an dissolvatur; & re-
spondit his versibus:

Ψυχη μεν μεχρις ο δεσμοις προς σωμα κρατειται,
Φθαρτα νοσσα παθη, θυνταις αλγηδοσιν εικει.
Ηνικα δ' αναλυσιν βροτενη μετα σωμα μαρανθεν
Ωνιστην ενρηται, εις αιθερα πασα Φορειται
Αιεν αγηραος ωστα, μενει δ' εις παμπαν ατειρης.
Προτογονος γαρ τυτο θεος διεταξε προνοια.

Quid carmina Sibyllina? Nonne hoc ita esse de-
clarant, cum fore aliquando denuntiant, ut a Deo
de vivis ac mortuis judicetur? quorum exempla
paulo post inferemus. Falsa est ergo Democriti, &
Epicuri, & Dicæarchi de animæ dissolutione senten-
tia: qui profecto non auderent de interitu animarum
mago aliquo præsente differere, qui sciret certis car-
minibus ciere ab inferis animas, & adesse, & præ-
beret se humanis oculis videndas, & loqui, & futura
prædicere; & si auderent, re ipsa & documentis præ-
sentibus vincerentur. Sed quia non pervidebant
animæ rationem, quæ tam subtilis est, ut oculos hu-
manæ mentis effugiat, interire dixerunt. Quid Ari-
stoxenus, qui negavit omnino ullam esse animam,
etiam cum vivit in corpore? sed sicut in fidibus ex
intentione nervorum effici concordem sonum, atque
cantum, quem musici harmoniam vocant: ita in cor-
poribus ex compage viscerum ac vigore membrorum
vim sentiendi existere; quo nihil dici delirius potest.
Verum ille oculos quidem habuit incolumes, cor ta-
men cæcum, quo vivere se, & habere mentem qua
id ipsum cogitaverat, non videbat. Sed plerisque
hoc philosophis accidit, ut putarent omnino non
esse, quidquid oculis non appetet, cum mentis acies
multo clarior debeat esse, quam corporis, ad ea per-
spicienda, quorum vis ac ratio sentitur potius quam
videtur.

C A P U T X I V.

De Mundi Temporibus primis ac postremis.

Quoniam de immortalitate diximus animæ, sequitur ut doceamus quatenus homini & quando tribuatur, ut in hoc quoque pravitatis ac stultitiae suæ perspiciant errores, qui mortales quosdam decretis placitisque mortalium Deos esse factos opinantur, vel quod artes invenerant, vel quod usum quarumdam frugum docuerant, vel quod utilia vitæ hominum prodiderant, vel quod immanes bestias interemerant. Quæ merita quam longe ab immortalitate semota sint, & docuimus in prioribus libris, & nunc docebimus; ut appareat solam esse justitiam, quæ vitam homini pariat æternam, & solum Deum, qui æternæ vitæ præmium largiatur. Nam illi, qui suis meritis immortales facti esse dicuntur, quia nec justitia, nec ulla in his vera virtus fuit, non immortalitatem sibi, sed mortem peccatis ac libidinibus quæsierunt; nec cœlestè præmium, sed inferna supplicia meruerunt, quæ pendent simul cum iis omnibus, qui eos coluerunt. Cujus judicij propinquare tempus ostendam, ut & justis merces digna solvatur, & pœna merita impiis irrogetur.

Plato & multi alii philosophorum, cum ignorarent originem rerum, supremumque illud tempus quo mundus esset effectus, multa millia seculorum fluxisse dixerunt, ex quo hic pulcherrimus mundi extiterit ornatus; secuti fortasse Chaldaeos, qui (ut Cicero tradidit in libro de Divinatione primo) quadringenta septuaginta millia annorum monumentis comprehensa se habere delirant: in quo quia se posse argui non putabant, liberum sibi crediderunt esse mentiri. Nos autem, quos divinæ litteræ ad scientiam veritatis erudiunt, principium mundi finemque cognovimus,

de quo nunc in fine operis differemus; quoniam de principio in secundo libro explicavimus. Sciant igitur philosophi, qui ab exordio mundi seculorum milia enumerant, nondum sextum millesimum annum esse conclusum; quo numero expleto, consummationem fieri necesse est, & humanarum rerum statum in melius reformari; cujus rei argumentum prius enarrandum est, quo ratio eluceat. Mundum Deus, & hoc rerum naturæ admirabile opus (sicut arcanis sacrae Scripturæ continetur) sex dierum spatio consummavit; diemque septimum, quo ab operibus suis requieverat, sanxit. Hic est autem dies Sabbati, qui lingua Hebræorum a numero nomen accepit, unde septenarius numerus legitimus ac plenus est. Nam & dies septem sunt, quibus per vicem revolutis orbis conficiuntur annorum; & septem stellæ, quæ non occidunt; & septem sidera, quæ vocantur errantia, quorum dispare cursus, & inæquabiles motus, rerum ac temporum varietates efficere creduntur.

Ergo quoniam sex diebus cuncta Dei opera perfecta sunt, per secula sex, id est annorum sex millia, manere hoc statu mundum necesse est. Dies enim magnus Dei mille annorum circulo terminatur, sicut indicat Propheta, qui dicit: Ante oculos tuos, Domine, mille anni, tanquam dies unus. Et sicut Deus sex illos dies in tantis rebus fabricandis laboravit: ita & Religio, & veritas in his sex millibus annorum laboret necesse est, malitia prævalente ac dominante. Et rursus, quoniam perfectis operibus requievit die septimo, eumque benedixit, necesse est, ut in fine sexti millesimi anni malitia omnis aboleatur e terra, & regnet per annos mille justitia; sitque tranquillitas, & requies a laboribus, quos mundus jamdiu perfert. Verum quatenus id eveniat, ordine suo explicabo. Sæpe diximus, minora & exigua magnorum figuræ & præmonstrationes esse; ut hunc diem nostrum, qui
ortu

ortu solis occasuque finitur, diei magni speciem gerere, quem circuitus annorum mille determinat.

Eodem modo etiam figuratio terreni hominis cœlestis populi præferebat in posterum fictionem. Nam sicut perfectis omnibus, quæ in usum hominis molitus est Deus, ipsum hominem sexto die ultimum fecit, eumque induxit in hunc mundum, tanquam in domum jam diligenter instructam: ita nunc sexto die magno verus homo verbo Dei fingitur; id est, sanctus populus doctrina & præceptis Dei ad justitiam figuratur. Et sicut tunc mortalis, atque imperfectus ex terra factus est, ut mille annis in hoc mundo vive-ret: ita nunc ex hoc terrestri seculo perfectus homo fingitur; ut vivificatus a Deo, in hoc eodem mundo per annos mille dominetur. Quomodo autem consummatio futura sit, & qualis exitus humanis rebus impendeat, si quis divinas litteras fuerit scrutatus, inveniet. Sed & secularium prophetarum congruentes cum cœlestibus voces, finem rerum & occasum post breve tempus annuntiant, describentes quasi fatigati & delabentis mundi ultimam senectutem. Quæ vero a prophetis & vatibus futura esse dicantur, prius quam superveniat extrema illa conclusio, collecta ex omnibus & coacervata subnectam.

C A P U T XV.

De Mundi Vastatione & Mutatione imperiorum.

Est in arcanis sanctorum litterarum, transcendisse in Ægyptum cogente ihopia rei frumentariæ principem Hebræorum cum omni domo & cognatione. Cujus posteri cum diutius in Ægypto commorantes in magnam gentem crevissent, & gravi atque intollerando servitutis jugo premerentur, percussit Ægyptum Deus insanabili plaga, & populum suum libera-

vit, traductum medio mari cum discissis fluctibus, & in utramque partem dimotis, ut per siccum populus graderetur. Conatusque rex Ægyptiorum profugos insequi, coeunte in statum suum pelago, cum omnibus copiis interceptus est. Quod facinus tam clarum tamque mirabile, quamvis ad præsens virtutem Dei hominibus ostenderet, tamen præsignificatio & figura majoris rei fuit, quam Deus idem in extrema temporum consummatione facturus est; liberabit enim plebem suam de gravi servitute mundi. Sed quoniam tunc una plebs Dei, & apud unam gentem fuit, Ægyptus sola percussa est. Nunc autem, quia Dei populus ex omnibus linguis congregatus apud omnes gentes commoratur, & ab his dominantibus premitur; necesse est universas nationes, id est orbem totum, cœlestibus plagis verberari, ut justus & cultor Dei populus liberetur. Et sicut tunc signa facta sunt, quibus futura clades Ægyptiis ostenderetur: ita in ultimo fient prodigia miranda per omnia elementa mundi, quibus imminens exitus universis gentibus intelligatur.

Propinquante igitur hujus seculi termino, humanarum rerum statum commutari necesse est, & in deterius nequitia invalescente prolabi; ut jam nostra hæc tempora, quibus iniquitas & malitia usque ad summum gradum crevit, in illius tamen insanabilis mali comparatione, felicia & prope aurea possint judicari. Ita etenim justitia rarescet, ita impietas, & avaritia, & cupiditas, & libido crebrescent, ut si qui tum forte fuerint boni, prædæ sint sceleratis, ac divexentur undique ab injustis; soli autem mali opulentii sint: boni vero in omnibus contumeliis atque in egestate jactentur. Confundetur omne jus, & leges interibunt. Nihil quisquam tunc habebit, nisi aut male quæsitus, aut defensum manu: audacia & vis omnia possidebunt. Non fides in hominibus, non pax, non huma-

Humanitas, non pudor, non veritas erit; atque ita neque securitas, neque regimen, neque requies a malis ultra. Omnis enim terra tumultuabitur: frement ubique bella: omnes gentes in armis erunt, & se invicem oppugnabunt. Civitates inter se finitimæ præliabuntur; & prima omnium Ægyptus stultarum superstitionum luet pœnas, & sanguine velut flumine operietur. Tunc peragrabit gladius orbem, metens omnia, & tanquam messem cuncta prosternens. Cujus vastitatis & confusionis hæc erit causa, quod Romanum nomen, quo nunc regitur orbis (horret animus dicere: sed dicam, quia futurum est) tolletur de terra, & imperium in Asiam revertetur, ac rursus Oriens dominabitur, atque Occidens serviet. Nec mirum cuiquam debet videri, si regnum tanta mole fundatum, ac tandem per tot & tales viros auctum, tantis denique opibus confirmatum, aliquando tamen corruet. Nihil est enim humanis viribus laboratum, quod non humanis æque viribus destrui possit, quoniam mortalia sunt opera mortalium. Sic & alia prius regna, cum diutius flourissent, nihilominus tamen occiderunt. Nam & Ægyptios, & Persas, & Græcos, & Assyrios proditum est regimen habuisse terrarum; quibus omnibus destructis, ad Romanos quoque rerum summa pervenit. Qui quanto cæteris omnibus regnis magnitudine antestant, tanto majore decidunt lapsu, quia plus habent ponderis ad ruinam, quæ sunt cæteris altiora.

Non inscite Seneca Romanæ urbis tempora distribuit in ætates. Primam enim dixit infantiam sub rege Romulo fuisse, a quo & genita, & quasi educata sit Roma; deinde pueritiam sub cæteris regibus, a quibus & aucta sit, & disciplinis pluribus institutisque formata: at vero Tarquinio regnante, cum jam quasi adulta esse cœpisset, servitium non tulisse, & rejecto superbæ dominationis jugo, maluisse legibus obtemperare quam regibus; cumque esset adolescentia ejus

fine Punici belli terminata, tum denique confirmatis viribus cœpisse juvenescere. Sublata enim Carthagine, quæ tamdiu æmula imperii fuit, manus suas in totum orbem terra marique porrexit; donec regibus cunctis & nationibus imperio subjugatis, cum jam bellorum materia deficeret, viribus suis male uteretur, quibus se ipsa confecit. Hæc fuit prima ejus senectus, cum bellis lacerata civilibus; atque intestino malo pressa, rursus ad regimen singularis imperii recedit, quasi ad alteram infantiam revoluta. Amissa enim libertate, quam Bruto duce & autore defenderat, ita consenuit, tanquam sustentare se ipsa non valeret, nisi adminiculo regentium niteretur. Quod si hæc ita sunt, quid restat, nisi ut sequatur interitus senectutem? Et id futurum brevi conciones prophetarum denuntiant sub ambage aliorum nominum, ne facile quis intelligat. Sibyllæ tamen aperte interituram esse Rōmam loquuntur, & quidem judicio Dei, quod nomen ejus habuerit invisum, & inimica justitiæ, alumnum veritatis populum trucidarit. Hydaspes quoque, qui fuit Medorum rex antiquissimus, a quo amnis quoque nomen accepit qui nunc Hydaspes dicitur, admirabile somnium sub interpretatione vaticinantis pueri ad memoriam posteris tradidit, sublatum iri ex orbe imperium nomenque Romanum multo ante præfatus est, quam illa Trojana gens conderetur.

C A P U T XVI.

De Mundi vastatione, ejusque prodigiis.

Quomodo autem id futurum sit, ne quis incredibile arbitretur, ostendam. In primis multiplicatur regnum, & summa rerum potestas per plurimos dissipata & concisa minuetur. Tunc discordiæ civiles in perpetuum serentur; nec ulla requies bellis exitiabilibus

libus erit, donec reges decem pariter existant, qui orbem terræ, non ad regendum, sed ad consumendum partiantur. Hi exercitibus in immensum auctis, & agrorum cultibus destitutis, quod est principium eversionis & cladis, disperdent omnia, & comminuent, & vorabunt. Tum repente adversus eos hostis potentissimus ab extremis finibus plagæ septentrionalis orietur, qui tribus ex eo numero deletis, qui tunc Asiam obtinebunt, assumetur in societatem a cæteris, ac princeps omnium constituetur. Hic insustentabili dominatione vexabit orbem: divina & humana miscebit; infanda dictu & execrabilia molietur; nova consilia in pectore suo volutabit, ut proprium sibi constituat imperium, leges commutet, & suas fanciat; contaminabit, diripiet, spoliabit, occidet. Denique immutato nomine, atque imperii sede translata, confusio ac perturbatio humani generis consequetur. Tum vero detestabile atque abominandum tempus existet, quo nulli hominum sit vita jucunda.

Evertentur funditus civitates, atque interibunt, non modo ferro atque igni, verum etiam terræ motibus assiduis, & eluvie aquarum, & morbis frequentibus, & fame crebra. Aer enim vitiabitur, & corruptus ac pestilens fiet, modo importunis imbribus, modo inutili siccitate, nunc frigoribus, nunc æstibus nimiis; nec terra homini dabit fructum: non seges quidquam, non arbor, non vitis feret. Sed cum in flore spem maximam dederint, in fruge decipient. Fontes quoque cum fluminibus arescent, ut ne potus quidem suppetat; & aquæ in sanguinem aut amaritudinem mutabuntur. Propter hæc deficient & in terra quadrupedes, & in aere volucres, & in mari pisces. Prodigia quoque in cœlo mirabilia mentes hominum maximo terrore confundent, & crines cometarum, & solis tenebræ, & color lunæ, & cadentium siderum lapsus. Nec tamen hæc usitato modo

fient: sed existent subito & ignota & invisa oculis astra; Sol in perpetuum fuscabitur, ut vix inter nō tem diemque discernatur. Luna jam non tribus deficiet horis: sed perpetuo sanguine obfusa, meatus extraordinarios peraget, ut non sit homini promptum, aut siderum cursus, aut rationem temporum agnoscere; fiet enim vel æstas in hyeme, vel hyems in æstate. Tunc annus breviabitur, & mensis minuerit, & dies in angustum coarctabitur. Stellæ vero creberrimæ cadent, ut cœlum omne cœcum sine ullis luminibus appareat. Montes quoque altissimi decident, & planis æquabuntur: mare innavigabile constituetur.

Ac ne quid malis hominum terræque desit, audiatur e cœlo tuba; quod hoc modo Sibylla denuntiat, dicens:

Σαλπιγξ ὑρανοθεν φονη πολυθρηνον ἀφοσει.

Itaque trepidabunt omnes, & ad luctuosum illum sonitum contremiscent. Tum vero per iram Dei adversus homines, qui justitiam non agnoverunt, sæviet ferrum, ignis, fames, morbus, & super omnia metus semper impendens. Tunc orabunt Deum, & non exaudiet; optabitur mors, & non veniet: ne nox quidem requiem timori dabit; nec ad oculos somnus accedet: sed animas hominum sollicitudo ac vigilia macerabit: plorabunt, & gement, & dentibus strident; gratulabuntur mortuis, & vivos plangent. His & aliis pluribus malis solitudo fiet in terra, & erit deformatus orbis atque desertus; quod in carminibus Sibyllinis ita dicitur:

Ἐσαι κόσμος ἀκοσμος, ἀπολλυμένων ἀνθρώπων.

Ita enim conficietur humanum genus, ut vix decima pars hominum relinquatur; & unde mille processerant, vix prodient centum. De cultoribus etiam Dei duæ partes interibunt, & tertia quæ fuerit probata, remanebit.

C A P U T XVII.

De falso Propheta & incommodis piorum, & illius internectione.

Sed planius, quomodo id eveniat, exponam. Imminente jam temporum conclusione, Propheta magnus mittetur a Deo, qui convertat homines ad Dei agnitionem, & accipiat potestatem mirabilia faciendi. Ubi cumque non audierint eum homines, claudet cœlum; & abstinebit imbræ, & aquam convertet in sanguinem, & cruciabit illos siti ac fame; & quicumque conabitur eum lædere, procedet ignis de ore ejus, atque amburet illum. His prodigiis atque virtutibus convertet multos ad Dei cultum; peractisque operibus ipsius, alter Rex orietur ex Syria malo spiritu genitus, eversor ac perditor generis humani, qui reliquias illius prioris mali cum ipso simul deleat. Hic pugnabit adversus prophetam Dei; vincet, & interficiet eum, & insepultum jacere patietur. Sed post diem tertium reviviscet; atque inspectantibus & mirantibus cunctis, rapietur in cœlum. Rex vero ille teterrimus erit quidem & ipse, sed mendaciorum propheta; & seipsum constituet ac vocabit Deum, & se coli jubebit ut Dei filium: & dabitur ei potestas, ut faciat signa & prodigia, quibus visis, irretiat homines ut adorent eum. Jubebit ignem descendere de cœlo, & soles a suis cursibus stare, & imaginem loqui; & fient hæc sub verbo ejus: quibus miraculis etiam sapientium plurimi allicantur ab eo. Tunc eruere templum Dei conabitur, & justum populum persequetur; & erit pressura & contritio, qualis nunquam fuit a principio mundi.

Quicumque crediderint atque accesserint ei, signabuntur ab eo taquam pecudes: qui autem recusaverint notam ejus, aut in montes fugient, aut comprehen-

prehensi exquisitis cruciatibus necabuntur. Idem iustos homines obvolvet libris prophetarum, atque ita cremabit; & dabitur ei desolare orbem terræ mensibus quadraginta duobus. Id erit tempus, quo justitia projicietur, & innocentia odio erit; quo mali bonos hostiliter prædabuntur: non lex, aut ordo, aut militæ disciplina servabitur; non canos quisquam reverebitur, non officium pietatis agnoscat; non sexus aut infantiae miserebitur; confundentur omnia & miscebuntur contra fas, contra jura naturæ. Ita quasi uno communique latrocinio terra universa vastabitur. Cum hæc ita erunt, tunc justi & sectatores veritatis segregabunt se a malis, & fugient in solitudines. Quo audito, impius rex inflammatus ira veniet cum exercitu magno, & admotis omnibus copiis circumdabit montem, in quo justi morabuntur, ut eos comprehendat. Illi vero, ubi se clausos undique atque obsessos viderint, exclamabunt ad Deum voce magna, & auxilium cœleste implorabunt; & exaudiet eos Deus, & mittet regem magnum de cœlo, qui eos eripiat ac liberet, omnesque impios ferro ignique disperdat.

C A P U T XVIII.

*De Mundi Cafibus in extremo, ac de iis prædictis
a Vatibus.*

Hæc ita futura esse, cum prophetæ omnes ex Dei spiritu, tum etiam vates ex instinctu dæmonum cecinerunt. Histaspes enim, quem superius nominavi, descripta iniquitate seculi hujus extremi, pios ac fideles a nocentibus segregatos, ait cum fletu & gemitu extenturos esse ad cœlum manus, & imploraturos fidem Jovis; Jovem respecturum ad terram, & auditurum voces hominum, atque impios extincturum.

rum. Quæ omnia vera sunt, præter unum, quod Jovem dixit illa facturum, quæ Deus faciet. Sed & illud non sine dæmonum fraude subtractum est, missum iri a Patre tunc filium Dei, qui deletis omnibus malis, pios liberet. Quod Hermes tamen non dissimulavit. In eo enim libro, qui λογος τελειος inscribitur, post enumerationem malorum de quibus diximus, subjecit hæc: ἐπ' ἀν δη ταυτα ὡδε γενται, ὡ
 Ἀσκληπιε, τοτε ὁ κυριος, και παπηρ, και Θεος, και
 τα πρωτα και ἑνος Θεε δημιουργος, ἐπιβλεψας τοις γε-
 νομενοις, και τη ἔαυτα βυλησει τοις τοικτοις, το ἀγα-
 θον αὐτερεισας τη ἀταξια, και ανακαλεσαμενος την πλα-
 νην, και την κακιαν ἐκκαθηρας, πη μεν υδατι πολλω
 καταλυσας, πη δε πυρι ὁζευτατω διακαυσας, ἐνιοτε δε
 πολεμοις και λοιμοις ἐκπιεσας, ἥγαγεν ἐπι το ἀρχαιον
 και αποκατεσησεν τον ἔαυτα κοσμον. Sibyllæ quoque
 non aliter fore ostendunt, quam ut Dei filius a summo
 patre mittatur, qui & justos liberet de manibus im-
 piorum, & injustos cum tyrannis sævientibus deleat;
 e quibus una sic tradidit:

‘Ηξει και μακαρων ἔθελων πολιν ἔξαλαπαξια;
 Και κεν τις Θεοθεν βασιλευς πεμφθεις ἐπ’ ἴδιων,
 Παντας ὄλει βασιλεις μεγαλυς και φωτας ἀριστα;
 Ειθ’ ετως κρισις ἔισι υπ’ αφθιτε αθρωποισι.

Item alia Sibylla:

Και τοτ’ ἀπ’ ἱελις πεμψειε Θεος βασιλη,
 ‘Ος πασαν γαιαν παυσει πολεμοιο κακοιο.

Et rursus alia:

————— ἡμετερας δελειας
 Συγον δυσβασακτον ἐπ’ αὐχει κειμενον ἀρει,
 Και Θεσμας αθεις λυσει, δεσμας τε βιαιεις.

C A P U T X I X.

*De adventu Christi ad iudicium, & de falso Propheta
deicto.*

Oppresso igitur orbe terræ, cum ad destruendam immensarum virium tyrannidem humanæ opes defecerint, siquidem capto mundo cum magnis latronum exercitibus incubabit, divino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Commotus igitur Deus & periculo ancipiti, & miseranda comploratione justorum, mittet protinus liberatorem. Tunc aperietur cœlum medium intempesta & tenebrosa nocte, ut in orbe toto lumen descendenteris Dei tanquam fulgur apparet; quod Sibylla his versibus locuta est:

— — — — — ‘Οπποτ’ ἀν οὐδέλθη.

Πυρὶ ἔσαι, σκοτος ἐν τῇ μεσσῃ νυκτὶ μελαῖνη.

Hæc est nox, quæ a nobis propter adventum regis ac Dei nostri pervigilio celebratur: cuius noctis duplex est ratio, quod in ea & vitam tum recepit, cum passus est, & postea regnum orbis terræ recepturus est. Hic est enim liberator, & judex, & ultior, & rex, & Deus quem nos Christum vocamus, qui prius quam descendat, hoc signum dabit. Cadet repente gladius e cœlo, ut sciant justi ducem sanctæ militiae descensurum: & descendet comitantibus Angelis in medium terræ; & antecedet eum flamma inextinguibilis; & virtus Angelorum tradet in manus justorum multitudinem illam, quæ montem circumfederit, & concideretur ab hora tertia usque ad vesperum, & fluet sanguis more torrentis; deletisque omnibus copiis, impius solus effugiet, & peribit ab eo virtus sua.

Hic est autem, qui appellatur Antichristus: sed seipsum Christum mentietur, & contra verum dimicabit, & vixtus effugiet, & bellum sæpe renovabit, & sæpe vincetur; donec quarto prælio confectis omnibus

bus impiis debellatus, & captus, tandem scelerum suorum luat pœnas. Sed & cæteri principes, ac tyranni, qui contriverunt orbem, simul cum eo vinceti adducentur ad regem, & increpabit eos, & coarguet; & exprobabit his facinora ipsorum, & damnabit eos, ac meritis cruciatibus tradet. Sic extincta malitia, & impietate compressa, requiescet orbis, qui per tot secula subjectus errori ac sceleri nefandam pertulit servitutem. Non colentur ulterius Dii manu facti: sed a templis, & pulvinaribus suis deturbata simulacra igni dabuntur, & cum donis suis mirabilibus ardebunt, quod etiam Sibylla cum Prophetis congruens futurum esse prædictum:

Τριψσιν δὲ εἰδωλα βροτοι και πλετον ἀπαντα.
Erythræa quoque idem spopondit:

Ἐργα δὲ Χειροποιητα θεαν κατακαυθησουται.

C A P U T XX.

De Christi judicio; de Christianis, atque de Anima.

Post hæc aperientur inferi, & resurgent mortui: de quibus judicium magnum idem ipse rex ac Deus faciet, cui summus pater, & judicandi, & regnabit maximam potestatem; de quo judicio & regno apud Erythræam Sibyllam sic invenitur:

Οπποτε και το λαβη τελος αισιμον, ιδε βροτοισι
Και δη αφιξηται κρισις αθανατω Θεοιο,
Ηξει επ' ανθρωπως μεγαλη κρισις ιδε και αρχι.

Deinde apud aliam:

Ταρταρον δε χαος τοτε δειξει γαια χανγσα
Ηξουσιν δὲ επι βημα θεων βασιλεος απαντει.

Et alio loco apud eamdem:

Ούρανον είλιξων γαιης κευθμωνας ανοιξω;
Και τοτε ανασησω νεκρως, μοιρων αναλυσας
Και θανατως κεντρον, και υστερον εις κρισιν αξω,
Κρινων ευσεβεων και μυστεβεων βιον ανδρων.

Nec

Nec tamen universi tunc a Deo judicabuntur: sed tantum qui sunt in Dei Religione versati. Nam qui Deum non agnoverunt, quoniam sententia de his in absolutionem ferri non potest, jam judicati damnatae sunt, sanctis litteris contestantibus, non resurrecturos esse impios in judicium. Judicabuntur ergo qui Deum scierunt, & facinora eorum, id est mala opera cum bonis collata ponderabuntur; ut si plura & gravia fuerint bona justaque, dentur ad vitam beatam: si autem mala superaverint, condemnentur ad poenam. Hic fortasse dixerit quispiam: Si est immortalis anima, quomodo patibilis inducitur, ac poenam sentiens? Si enim ob merita punietur, sentiet utique dolorem, atque ita etiam mortem. Si morti non est obnoxia, nec dolori quidem, patibilis igitur non est.

Huic quæstioni, sive argumento, a Stoicis ita occurritur: Animas quidem hominum permanere, nec interventu mortis in nihilum resolvi: sed eorum, qui justi fuerunt, puras, & imparcibiles, & beatas ad se- dem cœlestem, unde illis origo sit, remeare; vel in campos quosdam fortunatos rapi, ubi fruantur miris voluptatibus: impiorum vero, quoniam se malis cupiditatibus inquinaverunt, medium quamdam gerere inter immortalem mortalemque naturam, & habere aliquid imbecillitatis ex contagione carnis. Cujus desideriis ac libidinibus addictæ, ineluibilem quemdam fucum trahant labemque terrenam; quæ cum temporis diuturnitate penitus inhæserit, ejus naturæ reddi animas, ut si non extinguibiles in totum, quoniam ex Deo sunt, tamen cruciabiles fiant per corporis maculam, quæ peccatis inusta, sensum doloris attribuit. Quam sententiam Poeta sic explicavit:

*Quin & supremo cum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporæ excedunt pestes; penitusque necesse est,
Multæ din concreta modis inolescere miris.*

Ergo

Ergo exercentur pænis, veterumque malorum.

Supplicia expendunt.

Hæc propemodum vera sunt. Anima enim, cum divortium fecit a corpore, est, ut ait idem Poeta,

Par levibus ventis, volucrique simillima somno,
quia spiritus est, & ipsa tenuitate incomprehensibilis: sed nobis, qui sumus corporales; Deo autem, cui subjecet posse omnia, comprehensibilis.

C A P U T XXI.

De cruciatibus & pænis Animarum.

Primum igitur dicimus, tantam esse Dei potestatem, ut etiam incorporalia comprehendat, & quemadmodum voluerit, afficiat. Nam & Angeli Deum metuunt, quia castigari ab eo possunt inenarrabili quodam modo; & dæmones reformidant, quia torquentur ab eo ac puniuntur. Quid ergo mirum, si cum sint immortales animæ, tamen patibiles sint Deo? Nam cum in se nihil habeant solidum & contrectabile, a solidis & corporalibus nullam vim pati possunt: sed quia in solis spiritibus vivunt, a solo Deo tractabiles sunt, cui virtus ac substantia spiritualis est. Sed tamen docent nos sanctæ litteræ, quemadmodum pœnas impii sint daturi. Nam quia peccata in corporibus contraxerunt, rursus carne induentur, ut in corporibus piaculum solvant; & tamen non erit caro illa, quam Deus homini superjecerit, huic terrenæ similis: sed insolubilis ac permanens in æternum, ut sufficere possit cruciatibus, & igni sempiterno, cuius natura diversa est ab hoc nostro, quo ad vitæ necessaria utimur, qui nisi alicujus materiæ fomite alatur, extinguitur. At ille divinus per seipsum semper vivit ac viget sine ullis alimentis, nec admistum habet fumum: sed est purus, ac liquidus, & in aquæ modum fluidus.

Non enim vi aliqua sursum versus urgetur, sicut noster, quem labes terreni corporis, quo tenetur, & fumus intermissus exilire cogit, & ad cœlestem natu-ram cum trepidatione mobili subvolare.

Idem igitur divinus ignis una eademque vi atque potentia, & cremabit impios, & recreabit, & quan-tum e corporibus absumet, tantum reponet, ac sibi æternum pabulum subministrabit; quod poetæ in vul-turem Tityi transtulerunt: ita sine ullo revirescen-tium corporum detrimento aduret tantum, ac sensu doloris afficiet. Sed & justos cum judicaverit, etiam in igni eos examinabit. Tum quorum peccata vel pondere, vel numero prævaluerint, perstringentur igni atque amburentur: quos autem plena iustitia & maturitas virtutis incoxerit, ignem illum non sen-tient; habent enim aliquid in se Dei, quod vim flammæ repellat, ac respuat. Tanta vis est innocen-tiæ, ut ab ea ignis ille refugiat innoxius; qui acce-pit a Deo hanc potentiam, ut impios urat, justis obtemperet. Nec tamen quisquam putet, animas post mortem protinus judicari. Nam omnes in una communique custodia detinentur, donec tempus ad-veniat, quo maximus judex meritorum faciat examen. Tum quorum fuerit probata iustitia, ii præmium im-mortalitatis accipient: quorum autem peccata & sce-lera detecta fuerint, non resurgent, sed cum impiis in easdem tenebras recondentur, ad certa supplicia destinati.

C A P U T . XXII.

De errore Poetarum, atque de Anima reditu ab inferis.

Figmenta hæc esse poetarum quidam putant, igno-rantes unde illa poetæ acceperint, ac negant hæc fieri posse; nec mirum est ita illis videri. Aliter enim, quam

quam res habet, traditur a poetis: qui licet sint multo antiquiores, quam historici, & oratores, & cætera genera scriptorum; tamen quia mysterium divini sacramenti nesciebant, & ad eos mentio resurrectionis futuræ obscuro rumore pervenerat, eam vero temere ac leviter auditam in modum commentitiae fabulæ prodiderunt. Et tamen iidem testati sunt, non auctorem se certum, sed opinionem sequi; ut Maro, qui ait:

Sit mihi fas audita loqui.

Quamvis igitur veritatis arcana in parte corruperint; tamen ipsa res eo verior invenitur, quod cum Prophetis in parte consentiunt: quod nobis ad probationem rei satis est. Errori tamen eorum subest ratio nonnulla. Nam cum prophetæ assiduis concionibus prædicarent, judicaturum esse de mortuis Filium Dei, & haec annuntiatio non lateret, quoniam rectorem cœli non alium putabant esse, quam Jovem, judicare apud inferos Jovis filium tradiderunt: sed tamen non Apollinem, aut Liberum, aut Mercurium, qui cœlestes putantur, sed eum qui & mortalis fuerit, & justus, vel Minoen, vel Æacum, vel Rhamantum.

Corruperunt igitur poetica licentia, quod acceperant; vel opinio veritatem per diversa ora sermonesque varios dissipata mutavit. Nam quod peractis apud inferos mille annis, rursus ad vitam restitui cecinerunt, Marone ita dicente:

*Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethæum ad fluvium Deus evocat agmine magno,
Scilicet immemores supera ut convexa revisant,
Rursus & incipiant in corpora velle reverti.*

hæc eos ratio fecellit, quod resurgent defuncti, non post mille annos mortis suæ: sed ut restituti rursus in vitam, mille annis cum Deo regnent. Deus enim

veniet, ut orbe hoc ab omni labe purgato, redivivas justorum animas, corporibus innovatis, ad sempiternam beatitudinem suscitet. Itaque præter aquam oblivionis vera sunt cætera: quam idcirco finixerunt, ne quis illud opponeret: Cur ergo non meminerunt se aliquando vixisse, aut qui fuerint, aut quæ gesserint? Sed nihilominus tamen verisimile non putatur; & res tota velut licenter & fabulose facta respuitur. Nobis autem de resurrectione affirmantibus, & docentibus animas ad alteram vitam non oblitas sui, sed in eodem sensu ac figura esse reddituras, illud opponitur. Tot jam secula transierunt: quis unquam unus ab inferis resurrexit, ut exemplo ejus fieri posse credamus? Atenim resurrectio fieri non potest, dominante adhuc injustitia. Hoc enim seculo necantur homines vi, ferro, insidiis, venenis; afficiuntur iuriis, egestate, carceribus, tormentis, proscriptiōnibus. Eo accedit, quod justitia invisa est; quod omnes, qui Deum sequi volunt, non tantum odio habentur: sed vexantur omnibus contumeliis, & ex-cruciantur multiplici genere pœnarum, & ad impios cultus manufactorum Deorum non ratione, aut veritate, sed nefanda corporum laceratione coguntur.

Num igitur oportet ad hæc eadem resurgere, & reverti homines ad vitam, in qua tuti esse non possint? Cum ergo justi tam viles habeantur, tam facile tollantur; quid putemus futurum fuisse, si quis ab inferis rediens vitam postliminio recepisset? Auferretur profecto ab oculis hominum; ne viso eo, vel auditu, Deos universi relinquerent, & ad unius se Dei cultum Religionemque converterent. Ergo semel fieri resurrectionem necesse est, cum malum fuerit ablatum; quoniam eos, qui resurrexerint, nec mori jam ulterius, nec violari ullo modo fas est, ut beatam possint agere vitam, quorum mors resignata est. Poetæ vero: cum scirent, hoc seculum malis omni-

omnibus redundare , oblivionis amnem induxerunt,
ne laborum ac malorum memores animæ reverti ad
superos recusarent; unde Virgilius:

*O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque ad tarda reverti.
Corpora? Quæ lucis miseris tam dira cupido?*

Ignorabant enim quomodo, aut quando id fieri oportet. Itaque renasci eas putaverunt, & denuo ad uterum revolvi, atque ad infantiam regredi. Unde etiam Plato de anima differens, ex hoc ait posse cognosci animas esse immortales atque divinas, quod in pueris mobilia sunt ingenia, & ad percipiendum facilia; quod ea, quæ discant, ita celeriter rapiant, uti non tunc primum discere illa videantur, sed recognoscere, atque reminisci: in quo vir sapiens poetis ineptissime credidit.

C A P U T XXIII.

De Resurrectione animæ, atque ejus rei testimonia.

Non igitur renascentur, quod fieri non potest: sed resurgent, & a Deo corporibus induentur; & prioris vitæ factorumque omnium memores erunt; & in bonis cœlestibus collocati, ac fruentes jucunditate innumerabilium copiarum, præsenti Deo gratias agent, quod malum omne deleverit, quod eos ad regnum vitamque perpetuam fuscitarit. Qua de Anastasi philosophi quoque dicere aliud conati sunt tam corrupte, quam poetae. Nam Pythagoras transire animas in nova corpora disputavit: sed inepte, quod ex hominibus in pecudes, & ex pecudibus in homines, & seipsum ex Euphorbo esse reparatum. Melius Chrysippus, quem Cicero ait fulcire porticum Stoicorum, qui in libris, quos de providentia scripsit,

cum de innovatione mundi loqueretur, hæc intulit: τυτὺ δὲ οἵτως ἔχοντος, δηλον ὡς ὅδεν αἰδυνατον, καὶ ήμας μετὰ το τελευτησαι, παλιν περιοδῶν τινῶν ἐιλημμένον χρονον, εἰς ὃν νῦν ἐσμεν κατασπεσθαι σχημα. Sed nos ab humanis ad divina redeamus. Sibylla dicit hæc:

Δυσπιστὸν γαρ ἀπαν μεροπῶν γενος: ἀλλ' ὅταν ἥδη
Κοσμος καὶ θνητῶν ἐλθῃ κρισις, τὸν Θεος αὐτος
Ποιησει κρίνων ἀσεβεις οὐδ' ἀμα εὔσεβεις τε,
Καὶ τοτε δυσεβεις μεν ἐπι ζοφον εν πυρι πεμψει.
Οσοι δ' εὔτεβενσι, παλιν ζησογε' ἐπι γαμης,
Πνευμα θεος δοντος τιμην ἀμα καὶ βιον αὐτοις.

Quod si non modo prophetæ, sed etiam vates, & poetæ, & philosophi anastasim mortuorum futuram esse consentiunt; nemo quærat a nobis, quemadmodum fieri possit. Nec enim divinorum operum reddi potest ratio. Sed si a principio Deus hominem nescio quo inenarrabili modo instituit; credamus ab eodem restitui veterem posse, qui novum fecit.

C A P U T XXIV.

De renovato Mondo.

Nunc reliqua subne&tam. Veniet igitur summi & maximi Dei Filius, ut vivos ac mortuos judicet, testante atque dicente Sylla:

Πασης γαρ γαμης τοτε θνητων συγχυσις ἐσαι,
Αὐτος ὁ παντοκρατωρ ὅτι ἀν ἥλθῃ βηματι κριναι
Ζωντων καὶ νεκυων ψυχας, καὶ κοσμον ἀπαντα.

Verum ille, cum deleverit injustitiam, judiciumque maximum fecerit, ac justos, qui a principio fuerunt, ad vitam restauraverit, mille annis inter homines versabitur, eosque justissimo imperio reget. Quod alibi Sibylla vaticinans furensque proclamat:

Κλυτε δε μις μεροπες, βασιλευς αιωνιος αρχει.

Tum qui erunt in corporibus vivi, non morientur: sed per eosdem mille annos infinitam multitudinem generabunt; & erit soboles eorum sancta, & Deo cara. Qui autem ab inferis suscitabuntur, ii praeerunt viventibus velut judices. Gentes vero non extinguentur omnino: sed quædam relinquuntur in victoriæ Dei, ut triumphentur a justis, ac subjungentur perpetuæ servituti. Sub idem tempus etiam princeps dæmonum, qui est machinator omnium malorum, cætenis vincietur; & erit in custodia mille annis cœlestis imperii, quo justitia in orbe regnabit, ne quod malum adversus populum Dei moliatur. Post cujus adventum congregabuntur justi ex omni terra; perfectoque judicio, civitas sancta constituetur in medio terræ, in qua ipse conditor Deus cum justis dominantibus commoretur. Quam civitatem Sibylla designat, cum dicit:

**Και πωλιν, ιν ἐποιησε Θεος, αύτην ἐποιησε
Λαμπροτεραν ασρων, και ιλια, ιδε σεληνης.**

Tunc auferentur a mundo tenebræ illæ, quibus offunditur atque obcœcatur cœlum; & luna claritudinem solis accipiet, nec minuetur ulterius. Sol autem septies tanto, quam nunc est, clarior fiet. Terra vero aperiet fœcunditatem suam, & uberrimas fruges sua sponte generabit: rupes montium melle sudabunt, per rivos vina decurrent; & flumina lacte inundabunt. Mundus denique ipse gaudebit; & omnis rerum natura lætabitur, erepta & liberata dominio mali, & impietatis, & sceleris, & erroris. Non bestiæ per hoc tempus sanguine alentur; non aves præda: sed quieta & placida erunt omnia. Leones & vituli ad præsepe simul stabunt: lupus ovem non rapiet, canis non venabitur, accipitres & aquilæ non nocebunt: infans cum serpentibus ludet. Denique tunc fient

illa, quæ poetæ aureis temporibus facta esse jam Saturno regnante dixerunt. Quorum error hinc exortus est, quod prophetæ futurorum pleraque sic proferunt & enuntiant, quasi jam peracta. Visiones enim divino spiritu offerebantur oculis eorum, & videbant illa in conspectu suo quasi fieri, ac terminari. Quæ vaticinia eorum cum paulatim fama vulgasset, quoniam profani a sacramento ignorabant quatenus dicerentur, completa jam esse veteribus seculis illa omnia putaverunt, quæ utique fieri compleisque non poterant homine regnante. Cum vero deletis religionibus impiis, & scelere compresso, subiecta erit Deo terra:

*Cedet & ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus.
Non rastros patietur humus, non vinea falcem.
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator.
Tunc etiam molli flavescat campus aristæ;
Incultisque rubens pendebit sentibus uva;
Et duræ quercus sudabunt roscida mella,
Nec varios discet mentiri lana colores.
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croco mutabit vellera luto.
Sponte suo sandyx pascentes vestiet agnos.
Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Ubera, nec magnos metuent armenta leones.*

Quæ poeta secundum Cumeæ Sibyllæ carmina prolocutus est. Erythræa vero sic ait:

*Oι δέ λυκοὶ συν ἀρνεστ' ἐν ὄρεσιν ἀμιλλεύνται;
Χορτὸν γαρ λυγκες τ' ἔριφοισιν ἀμα βοσκούνται.
Ἄρκτοι συν μοσχοῖσιν ὄμις καὶ πασι βροτοῖσι:
Σαρκοβόρος τε λεων φαγετ' ἀχυρὸν πάρα φατναίς,
Συν βρεφεσιν τε δρακούντες ἀματοροὶ κοιμησούνται.*

Et alio loco de ubertate rerum:

*Καὶ τοτὲ δὴ χαρμῶν μεγαλῶν Θεος ἀνδρασι δώσει;
Καὶ*

Καὶ γὰρ γη καὶ δενδρα, καὶ ἀσπετα θρηματα γαμος
Δωσγσιν καρπον τον ἀλυθινον ἀνθρωποισι
Οινος καὶ μελιτος γλυκερις, λευκυτε γαλακτος,
Καὶ σιτος, ὅπερ ἐσι βροτοις καλλισον ἀπαντων

Et alia eodem modo:

Εὐσεβεων δε μονων ἀγια χθων παντα ταδ' οισει
Ναμα μελιτος ἀπο πετρης υδ' ἀπο πηγης,
Καὶ γαλατ' ἀμβροσιης ρευσει παντεσσι δικαιοις.

Vivent itaque homines tranquillissimam vitam & copiosissimam, & regnabunt cum Deo pariter; & reges gentium venient a finibus terrae cum donis ac muneribus, ut adorent & honorifcent regem magnum, cuius nomen erit præclarum ac venerabile universis nationibus, quæ sub cœlo erunt, & regibus qui dominabuntur in terra.

C A P U T XXV.

De postremis temporibus, ac de urbe Roma.

Hæc sunt, quæ a Prophetis futura dicuntur: quorum testimonia & verba ponere opus non esse duxi; quoniam esset infinitum, nec tantam rerum multitudinem mensura libri caperet, tam multis uno spiritu similia dicentibus, simulque ne fastidium legentibus fieret, si ex omnibus collecta & translata congererem: præterea ut ea ipsa quæ dicerem, non nostris, sed alienis potissimum litteris confirmarem, doceremque, non modo apud nos, verum etiam apud eos ipsos qui nos insequantur, veritatem consignatam teneri, quam recusant agnoscere. Si quis autem diligentius hæc voluerit scire, ex ipso fonte hauriat, & plura quam nos in his libris complexi sumus, admirabilia reperiet. Fortasse quispiam nunc requirat,

quando, ista quæ diximus, sint futura. Jam superioris ostendi, completis annorum sex millibus mutationem istam fieri oportere, & jam propinquare summum illum conclusionis extremæ diem. De signis quæ prædicta sunt a prophetis, licet noscere; præixerunt enim signa, quibus consummatio temporum, & expectanda sit nobis in singulos dies, & timenda. Quando tamen compleatur hæc summa, docent ii qui de temporibus scripserunt, colligentes ea ex litteris sanctis, & ex variis historiis, quantus sit numerus annorum ab exordio mundi: qui licet varient, & aliquantum numeri eorum summa dissentiat, omnis tamen expectatio non amplius quam ducentorum videretur annorum. Etiam res ipsa declarat, lapsum ruinamque rerum brevi fore: nisi quod incolumi urbe Roma nihil istiusmodi videtur esse metuendum. At verò cum caput illud orbis occiderit, & p̄vum esse cœperit, quod Sibyllæ fore aiunt, quis dubitet venisse jam finem rebus humanis, orbique terrarum? Illa, illa est civitas, quæ adhuc sustentat omnia; precandusque nobis & adorandus est Deus cœli, si tamen statuta ejus & placita differri possunt, ne citius quam putemus tyrannus ille abominabilis veniat, qui tantum facinus moliatur ac lumen illud effodiatur, cuius interitu mundus ipse lapsurus est. Nunc ad cætera exequenda redeamus, quæ deinceps secutura sunt.

C A P U T XXVI.

De dæmonis emissione, alteroque maximo iudicio.

Diximus paulo ante, in principio regni sancti fore, ut a Deo princeps dæmonum vinciatur. Sed idem, cum mille anni regni, hoc est septem millia cœperint terminari, solvetur denuo, & custodia emissus exhibit; atque omnes gentes, quæ tunc erunt subditione

ditione justorum , concitabit , ut inferant bellum sanctæ civitati; & colligetur ex omni orbe terræ innumerabilis populus nationum , & obsidebit , & circumdabit civitatem. Tunc veniet novissima ira Dei super gentes , & debellabit eas usque ad unum : ac primum concutiet terram quam validissime , & a motu ejus scindentur montes Syriæ ; & subsident colles in abruptum ; & muri omnium civitatum concident , & statuet Deus solem triduo ne occidat ; & inflammabit eum ; & descendet æstus nimius , & adustio magna supra perduelles & impios populos , & imbræ sulfuris , & grandines lapidum , & guttæ ignis ; & liquefiant spiritus eorum in calore , & corpora conterentur in grandine , & ipsi se invicem gladio ferient ; & replebuntur montes cadaveribus , & campi operientur ossibus. Populus autem Dei tribus illis diebus sub concavis terræ occultabitur ; donec ira Dei adversus gentes , & extremum judicium terminetur.

Tunc exibunt justi de latebris suis , & invenient omnia cadaveribus atque ossibus tecta. Sed & genus omne impiorum radicus interibit ; nec erit in hoc mundo ulla jam natio amplius , præter solam gentem Dei. Tum per annos septem perpetes intactæ erunt silvæ ; nec excidetur de montibus lignum. Sed arma gentium comburentur ; & jam non erit bellum , sed pax , & requies sempiterna. Cum vero completi fuerint mille anni , renovabitur mundus a Deo , & cœlum complicabitur , & terra mutabitur ; & transformabit Deus homines in similitudinem Angelorum ; & erunt candidi sicut nix ; & versabuntur semper in conspectu omnipotentis , & Domino suo sacrificabunt , & servient in æternum. Eodem tempore fiet secunda illa & publica omnium resurrectio , in qua excitabuntur injusti ad cruciatus sempiternos. Ii sunt qui manu facta co-
luerunt;

luerunt; qui Dominum mundi ac parentem vel nescierunt, vel abnegaverunt. Sed & Dominus illorum cum ministris suis comprehendetur, ad penamque damnabitur; cum quo pariter omnis turba impiorum pro suis facinoribus, in conspectu Angelorum atque justorum, perpetuo igni cremabitur in æternum.

Hæc est doctrina sanctorum Prophetarum, quam Christiani sequimur: hæc nostra sapientia; quam isti qui vel fragilia colunt, vel inanem philosophiam tuentur, tanquam stultitiam vanitatemque derident, quia nos defendere hanc publice atque afferere non solemus, Deo jubente, ut quieti ac silentes arcam ejus in abdito atque intra nostram conscientiam teneamus; nec adversus istos veri profanos, qui non discendi, sed arguendi atque illudendi gratia, inclementer Deum ac Religionem ejus impugnant, pertinaci contentione certemus. Abscondi enim tegique mysterium quam fidelissime oportet, maxime a nobis, qui nomen fidei gerimus. Verum illi hanc taciturnitatem nostram, veluti malam conscientiam, criminantur: unde etiam quasdam execrabilis opiniones de pudicis & innocentibus fingunt; & libenter his, quæ finxerint, credunt.

„Sed omnia jam, sanctissime Imperator, figmenta sopita sunt, ex quo te, Deus summus ad restituendum justitiæ domicilium, & ad tutelam generis humani excitavit: quo gubernante Romanæ Reipublicæ statum, jam cultores Dei pro sceleratis ac nefariis non habemur. Jam emergente atque illustrata veritate, non arguimur ut injusti, qui opera justitiæ facere conamur. Nemo jam nobis Dei nomen exprobrat. Nemo irreligiosus ulterius appellatur, qui soli omnium religiosi sumus; quoniam contemptis imaginibus mortuorum, vivum colimus & verum Deum. Te providentia

„summæ

„ summæ divinitatis ad fastigium principale prove-
 „ xit; qui posses vera pietate aliorum male consulta
 „ rescindere, peccata corrigere; saluti hominum pa-
 „ terna clementia providere, ipsos denique malos a
 „ Republica summovere, quos summa pietate de-
 „ jectos in manus tuas Deus tradidit, ut esset omni-
 „ bus clarum, quæ sit vera majestas.

„ Illi enim, qui ut impias Religiones defenderent,
 „ cœlestis ac singularis Dei cultum tollere voluerunt,
 „ profligati jacent. Tu autem, qui nomen ejus de-
 „ fendis & diligis, virtute ac felicitate præpollens,
 „ immortalibus tuis gloriis beatissime frueris. Illi
 „ pœnas sceleris sui & pendunt, & pependerunt. Te
 „ dextera Dei potens ab omnibus periculis protegit:
 „ tibi quietum tranquillumque moderamen cum sum-
 „ ma omnium gratulatione largitur. Nec immerito
 „ rerum Dominus ac rector te potissimum de legit,
 „ per quem sanctam Religionem suam instauraret,
 „ quoniam unus ex omnibus exitisti, qui præcipua
 „ virtutis & sanctitatis exempla præberes; quibus an-
 „ tiquorum Principum gloriam, quos tamen fama in-
 „ ter bonos numerat, non modo æquares, sed etiam,
 „ quod est maximum, præterires. Illi quidem na-
 „ tura fortasse tantum similes justis fuerunt. Qui
 „ enim moderatorem universitatis Deum ignorat, si-
 „ militudinem justitiæ assequi potest: ipsam vero non
 „ potest. Tu vero & morum ingenita sanctitate, &
 „ veritatis & Dei agnitione in omni actu justitiæ
 „ opera consummas. Erat igitur congruens, ut in
 „ formando generis humani statu, te autore ac mini-
 „ stro Divinitas uteretur. Cui nos quotidianis pre-
 „ cibus supplicamus, ut te in primis, quem rerum
 „ custodem voluit esse, custodiat; deinde inspiret
 „ tibi voluntatem, qua semper in amore divini no-
 „ minis perseveres. Quod est omnibus salutare, &
 „ tibi ad felicitatem, & cæteris ad quietem.“

C A P U T XXVII.

Adhortatio & confirmatio piorum.

Quoniam decursis propositi operis septem spatiis, ad metam provecti sumus, superest ut exhorte-mur omnes ad suscipiendam cum vera Religione sapientiam ; cujus vis & officium in eo vertitur, ut contemptis terrestribus, & abjectis erroribus quibus antea tenebamur , fragilibus servientes, & fragilia concupiscentes, ad æterna cœlestis thesauri præmia dirigamur. Quæ ut capere possimus, quamprimum omittendæ sunt hujus præsentis vitæ illicibiles voluptates, quæ animas hominum perniciosa suavitate deliniunt. Quanta felicitas æstimanda est, subtra-ctum his labibus terræ proficisci ad illum æquissimum judicem, parentemque indulgentissimum ; qui pro la-boribus requiem, pro morte vitam, pro tenebris claritatem, pro terrenis ac brevibus bonis æterna & cœlestia largiatur: cum qua mercede acerbitates ac miseriæ , quas perpetimur in hoc mundo facientes opera justitiæ , conferri & coæquari nullo modo pos-sunt. Proinde si sapientes, si beati esse volumus, cogitanda & proponenda sunt nobis non tantum Ter-rentiana illa, *Molendum esse usque in pistriño, vapulan-dum, habendæ compedes*: sed his multo atrociora; car-cer, catenæ, tormenta patienda; sustinendi dolores; mors denique ipsa & suscipienda est, & ferenda: cum liqueat conscientiæ nostræ, nec fragilem istam vo-luptatem sine pœna, nec virtutem sine divino præ-mio fore.

Universos igitur oportet operam dare, ut se quam-primum ad rectam viam dirigant; ut susceptis opera-tisque virtutibus, & hujus vitæ laboribus patienter exactis, consolatorem Deum habere mereantur. Pa-ter enim noster ac Dominus, qui condidit firmavit-que

que cœlum, qui solem cum cæteris sideribus induxit, qui libratam magnitudine sua terram vallavit montibus, mari circumdedit, amnibusque distinxit, & quidquid est in hoc opere mundi, conflavit ac perfecit e nihilo; perspectis erroribus hominum, Duce-
m misit, qui nobis justitiæ viam panderet: hunc sequamur omnes; hunc audiamus; huic devotissime pareamus; quoniam solus, ut ait Lucretius,

*Veridicis hominum purgavit pectora dictis,
Et finem statuit cuppedinis, atque timoris;
Exposuitque bonum summum, quo tendimus omnes,
Quid foret; atque viam monstravit limite parvo,
Qua possemus ad id recto contendere cursu.*

Nec monstravit tantum, sed etiam præcessit; ne quis difficultatis gratia iter virtutis horreret. Deseratur (si fieri potest) via perditionis & fraudis; in qua mors voluptatis illecebris adoperta celatur.

Et quanto quisque annis in senectutem vergentibus appropinquare cernit illum diem, quo sit ei ex hac vita demigrandum, cogitet quam purus abscedat; quam innocens ad judicem veniat, non ut faciunt, quorum cæcis mentibus lux negatur, qui jam deficienibus corporis viribus, in hoc admonentur instantis ultimæ necessitatis, ut cupidius, ut ardentius hauriendis libidinibus intendant. Qua ex voragine liberet se quisque, dum licet, dum facultas adest, seque ad Deum tota mente convertat; ut illum diem securus expectet, quo præses dominusque mundi Deus de singulorum factis cogitationibusque judicabit. Quæcumque hic expetuntur, non tantum negligat, sed & fugiat; potioremque animam suam judicet, quam bona ista fallacia, quorum incerta & caduca possessio est; migrant enim quotidie: multo velocius exeunt, quam intraverant; & tamen, si nobis usque ad ultimum liceat istis frui, aliis certe relinuen-

finquenda sunt. Nihil nobiscum ferre possumus, nisi vitam bene atque innocenter ætam. Ille ad Deum copiosus, ille opulentus adveniet, cui astabunt continentia, misericordia, patientia, caritas, fides. Hæc est hæreditas nostra, quæ nec eripi cuiquam, nec transferri ad alterum potest. Et quis est, qui hæc bona parare, & adquirere sibi velit?

Veniant, qui esuriunt, ut cœlesti cibo saturati, sempiternam famem ponant: veniant, qui sitiunt; ut aquam salutarem de perenni fonte plenissimis faucibus trahant. Hoc cibatu atque potu Dei, & cæci videbunt, & surdi audient, & muti loquentur, & claudi ambulabunt, & stulti sapient, & ægroti valebunt, & mortui reviviscent. Quisquis enim corruptelas terræ virtute calcaverit, hunc arbiter ille summus, & verax, ad lucem vitamque perpetuam suscitabit. Nemo divitiis, nemo fascibus, nemo etiam regia potestate confidat: immortalē ista non faciunt. Nam quicumque rationem hominis abjecerit, ac præsentia secutus, in humum se ipse prostraverit, tanquam desertor Domini & imperatoris, & patris sui punietur. Intendamus ergo justitiæ, quæ nos inseparabilis comes ad Deum sola perducet; &

— dum spiritus hos regit artus,

infatigabilem militiam Deo militemus: stationes vigiliasque celebremus; congregiamur cum hoste, quem novimus, fortiter, ut victores, ac devicto adversario triumphantes, præmium virtutis, quod ipse promisit, a Domino consequamur.

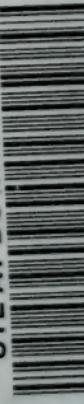


**University of Toronto
Library**

**DO NOT
REMOVE
THE
CARD
FROM
THIS
POCKET**

**Acme Library Card Pocket
Under Pat. "Ref. Index File"
Made by LIBRARY BUREAU**

UTL AT DOWNSVIEW



D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 07 01 14 005 2